PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

1-61

त्प्राप्तानि कथनं देवयायोवारी स्त्रंयतः॥ अतस्त्वं प्रार्थीमि देवेश हि विश्वं भरं भयात्॥ यथैव हंसगणेशं य
हृतं वृत्रकर्मस्तु॥ दिक्पाला लोकपालाश्च अहि विश्वं भरामतः॥ सर्वेषामेव लोकानामाधार कारणं महीं॥ स
मीहि नरकारूपेण आहिमां महतो भयात्॥ अहं तंव निष्ठं तंव कर्महीमर्यतवि नो॥ अन्यथा यावने मयं समुद्रा
ग्निं नयाम्ब॥ मार्कंडेय उ॥ एवं स्तुतः सुरैर्विष्णुः सर्वाव किमुपस्थितं॥ कृतकार्यं सुराश्री घ्नं यज्ञनमा शुपाण
तः॥ देवाः ऊचुः॥ अनाथनाथ दीनानां नारसिंहमसुजानि नाशु दूरसभीकेश पा॥ कान्स्थापय मां स्थितौ
एवमुक्तस्तु तैः सर्वैः केशवः परमेश्वरः॥ वाराहरूपमास्थाय सर्वयज्ञमयः॥ दंष्ट्राकरालेपिंगाक्षे
समाजं विनिःसृत्य रत्नवानं तं पातपीठं दंष्ट्रायणो रसातलं॥ सपर्वतवनामुर्वीं समुद्रपरिमवलोतिश्र

DR. BHAU DAJI

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

त्नन थ ब्रू सयाश्च दंष्ट्राग्र विभ्राणः पृथिवीमिमां समवाप पंचमः प्रोक्तो वराह दंष्ट्रोद्धृतक्तिः समं तां पृथिवी
कथमुद्धार्यः कूर्मोऽपि हरिः हरा दोथ स्तिनीय स्तवा न्नादव्यं गानः केन पंचमः केनशा शृंगं मा फंडिय यत्रा न्या विकल्पे
मद्वाराजस्तारा देभगवानूदरिया शिष्येऽस्मिन्नो गशायने विना निंदं सुखाश्रितः ले जीकरां भुजस्याशयित्र घमा
नपदृ स्वयः न स्मिन स्वपतिर्देवशेभारा क्रांता वसुंधरा गत्वा वा वसुरां पार्थ गमिष्यामि स्मातल्लों नयासहस्र
मुद्दिग्ना दिव्य गर्भा जेमार्दनं तु श्रुत्वा गिरिभ्यां निलशायं जगतः पतिं देवोऽकुध्या नमस्ते देवदेवेश सुरासिद्ध
रसर्वगो विश्व मूर्ति नमस्तुभ्यं गा हिरिशं नरां नयान्नमो गिरिशावंधाय गजेंद्रा गिदायतो कामपात्र नमस्तु
भ्यं गा हिरिद्यं नरं नयान्नमस्तुभ्य वाधर नास्करांश्रुव लपदा नमोऽस्तु लगन्मायणा हिरिद्यं नरांनया

लं दीप्यमानं महसा सूर्य दीप्यमानं महसा सूर्येस्त्रि रूद्रसंभवेः भूमाकुलमस्
सर्वत्र नष्ट शद्वनारकं जातं समद्दमा दीप्तं भूमंडलमशेषतः सप्तद्वीपसमुद्रेषु गि
न ष्टेषु सरित्सु वा श्रमिरस्मि गरमं सर्वमाच्याकृति रिवाद्य रो विशालान जसादी ना मृत
काला समाकुला। प्रवें दं दैहि जगः सर्वमाश्रित्या रुद्र संभवा समद्वीप प्रमाणास्तु मुं
निर्ध्वा महेश्वरः सप्तद्वीप समुद्रां तां दद्दाह सकलां तु वै। निवा उपानालतलं नागलो
कं न तादृक् तो धम्यमान त्वां गारे लोदरा शिइवक्कल नूतथा तन्याह सर्व समे
तानि प्रदीप्ति तो। निर्दह्या लिसूणा ससमिति निर्जर सरः अरिग्नि विशी साधि लष्टं गो

JR BHAU DAJI

कूर्मश्चित्रोपमावन्नो कालाभालाकुलेक्षयोजा ॥ अनंतवितताकं महारूपधरो
ऽगोथ तिष्ठन्महेश्वरः ॥ ततो देवी महादेवं विवशा दर्शलोचना ॥ निवर्तितं परमापन्ना
शां नव शिशिनः शिखाः ॥ जगत्सर्वं विनिर्दग्धं सशैलोकैः महानघ ॥ रुद्रप्रसादान्मे
मुक्ता नर्मदा प्राह्याये दिशां युगानामयुतं दावामया वायुं च भक्षणात् ॥ ब्रह्माद्या
राधितः शंभुः स्नानादैमजरामरः ॥ जजापपरमं जाप्यं मंत्रराजत्रियंबकं ॥ सपत्नंत्रि
सुपर्वसंगं भावित्रिमवर्षकुदवारण्यकं विवेकहृद्यमा मतथोऽसुरां लोके परमगा
यत्री शिवो पं निषदं तथा ॥ तथा प्रतिरथं सृष्टं त्र्यक्षं जयं ततश्चादादशा दिव्यनि ६२

दृग्धाः शैलाः शीसतलाः पृथक्पृथक् भस्मीभूतास्तु दृश्यंते तेन नष्टा नर्मदा तदा ॥ हिमवान्मे
रुकूटश्च निषधो गंधमादनः ॥ माल्यवांश्च गिरिश्रेष्ठो नीलः श्वेतस्तथापरः ॥ एते पर्वत
राजानो देवगंधर्वसेविताः ॥ युगांतानि विनिर्दग्धा मार्कंडेय महाशिलाः ॥ एवं मया
पुरा दृष्टा युगांतः सर्वसंक्षयः ॥ वर्जयित्वा महापुण्यां नर्मदां तु पसरां ॥ इति श्री नर्म
दामाहात्म्ये ॥ ७ ॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ सूर्यश्चाष्टकं जगत्यस्मिन् प्रदाय कालवह्निना
ततो मेघा महादेशस्य नियरुजलदा पृथक्पृथक् तारकाश्च घनामहोवाला निश्चेक
रिणा युधतुल्यरूपाः ॥ घोराः पयोदा जगदंधकारं ... ईशानवरप्रवृष्टाः नीलो

त्पलाभाः कपिंजलाभाः गोक्षीरकुंदेंदुनिभाश्च केचित् । महत्स्वरं गर्जत घनगर्जवा च केचि
त्कपिदिव्यमानलसत्प्रभाश्च ॥ केचिन्महापर्वततुल्यरूपाः केचिन्महाधूम्रविसर्पराविशा
लाः ॥ सगोपुराट्टालकसंप्रकाशाः सविद्युदुल्काशनिभं डितांताः ॥ समाहतांगाः सत
तं दिवः पयोदसंघैरविकीर्यमाणाः ॥ वर्षमाणां जलदप्रमाणां एकार्णवं सर्वमि
दं बभूव ॥ नदृश्यते किंचिदहो चराचरं निरस्नेहं नष्टमायं पिलोके महद्भयाद्भ
यान्तां धकारप्राशांतवाताहननिःप्रकंपो भ्रमितामित्येवं विचिंत्यैयानशरण
मेकं ध्यत्वयामि शौरिं स्मरामि देवं शरणं प्रपद्ये ॥ अनेन नस्यात्रिंदहरं मामरिष्या ६३

६

यात्रालार्यमलिल ततारत्नस्य प्रसादाद्विमुक्तास्तनाः ॥ सानिष्पमाय्येवममन्नश्रेय प्रस
प्रसादात्परिपातु सर्वा ॥ इति श्रीरघामाहात्म्ये ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततस्तं भार्गवाद
तस्मिन्मुहूर्ते हरिमातरं ताकाकथा मसत्वरनूतनं पंगजव्याहृपसत्वमा ॥ एणोदय सर्वमध्य ६४
स्थो निःशब्दस्तिमिततदाश्च नोरवमानोपश्यं दिशोदिश विनालिं हं समकुंदेंदुसंकाशांत
रगोक्षीरपांडुरांनानारत्नविचित्रांगीयसंश्रितं ॥ भानारमां सबुतरंप्रवालकमयेलंरि
लधूजशोभितं ॥ प्रलंबघोरंघनदंतं हितेरत्नविराजितं ॥ गां ददर्श दिव्यदिव्यां मामेवा
भिमुखां स्थितां ॥ किंकिणीजालसंयुक्तां निःस्वनंघंटासमाकुलां ॥ सप्तायरणपि द्वैपौस
५ ।।ले

र्विमिका सर्वं जलं। विहितश्च फेनपुंजं तू न्त्यंती यमाम्न तवःशरा मत लिलो कूपेः क्रो
भयंती महासर्वं। मामा मा ह महाभागा स्मलद्दृं मधुरया गिरा। मा भिस्त्वं वत्स षासति
शुन्कस्तवन विधाता। महादेव प्रमादेन न स्तुताय ममापि वा। ममाश्रिय स्थलं। स्थलं याम
तस्मा रयाम्यहं। घोराद्दस्मा क्रयादिप्रयात ... लवा त जगतु सृष्टषा प्रतिधानार्थं स्मानो
मेवं पिबस्व हा पयाम्रुतश्च वेदि शं तत्या ... चं सुरवी भवा तस्यास्तदयनं श्रवा दूषा त्वीनो
मयास्तनः। लक्षुन्नृषापीत मात्रस्ताभग ह्यंत दाभवतूहिशं प्राणबलं शशेभसुरस पु २
वनरूमं। ततस्तां प्रथमवा वेदं कात्मामिका सर्वा ... तो। प्रमासस्तुहिते वेन विस्मयो मे म ६४

हा नृकाशिक्रमलात्रममातत्थ्यमुसूषपिहतस्थइदं चं हि मथारणं जातानां यथाशेषे स्तु
पुत्र तो। सूत्रा देवप्रसादेन गोरउवाच। किमहं विस्मृता त्र्यं विश्वरूपमाहेश्वरी। नमद्दीधर्म
दानृणां स्वगशिम बलप्रदाहं दृष्ट्वा स्वामीदमानं ज...णाहं विसर्जिता। यं द्विजं तारया स्वार्ग
म प्राप्राणानयजनां जालगोरूपेण विश्नोर्त्रियात्त् ब्रह्मकाशामिहागता। मा स्टषावव
नःशंभुर्न विदितिसमवरा। एवस्तु कस्तयादेवं तं हनायुध निभं भं। लां स्थलमथ यं शा
वातुजाश्यामवलं बितः। तलातरं स्ताजलधिं लं स्थलधजमाश्रितः। श्रासो दवो महादे
वशति मां प्रत्यभाषत। ततो युगसहस्रांत महं कालं तयास्त हा यवरं स्ततमां त्रतो सर्वतः म

लिलाभूतो महाप्रलये तस्मिन्नेव महागगने शून्यमात्रे। निरनिलांधकारे निरालोके

निराश्रये। अथ कस्मात्सलिले तस्मिन्नेव महागगनशून्यमात्रे अनन्तभूतमनिशं। निशांजन

संकाशमाकाशमिव निर्मलं। नीलोत्पलदलश्यामं पीतवाससमाहितं किरीटहारकेसेन

विधविद्योतकाशिना। आजानुलम्बिना शिरसा स्वमिवान्यं तनूपितं डालाछ्रुष्टागस्य

ताखोतिलवक्रं भोजं शुनदमाये दीर्घद्युजिणोरूपशो। निनेश। प्रा प्रापधनशायनो॥

महात्मादित्यवर्चसं। अनेकबाहूदरपदं नेकवक्त्रंपानार्हं रम्। सुष्टमेकासविशीरंसदृ

श्राक्षिशिराधरं। अयमाश्रुतेन महता स्फुरद्दिघ्नमभार्विषा। एकासविं जगत्सर्वं यो श्रदेवो। २५

श्रवस्थितः। अथ सत्यामविनुविश्वंसदेवासुरमानवं। अप्रश्याद्धहमीशानं सुद्रमेकासविां॥

प्रभुं। सर्वव्यापिनमथकेमनेतं विशालसुखेन तस्य पादतलाद्याःस्य सर्वकिय्यूरमंडितां

विश्वरूपां महाभागां विश्वमायावधारिणीं। श्रीमयीं ह्रीमयीं देवीं धीमयीं वाङ्मयीं शि

वां। सिद्धिकीर्तिरतिप्रज्ञाकालरात्रिमयीं निजां। तामेवाहं तदाध्येयन मीश्वरां तिकमा

स्थितां। अनाहं यं ध्वदनां दृष्टिसार्द्धश्यरीसुभांशां तं प्रसुप्तं नवदेमवसंत्रिमासदायं

भगवंतमीशं। तमोऽहं तं प्रणतमंवरिष्ठं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्करामि। ततः प्रसुप्तस्य हमा

विष्णुदोरात्रिकायदेवदारसूनाभातोविष्टोभयन्नूपाठाग्निरक्षबांसोरागच्छतेसंस्थि

।ल विस्मृत्य। किंकार्यमित्येत विचिंतयित्वा वाराहरूपा भ्युद्धृता ॥ महार्घ्य नां जो धृतव
व्यवस्थः प्रलंबमालो वरविष्कमालो। सर्वांशरवर्यः कामिधरः किरीटमवदावदां गवयो
महात्मा त्रिलोक्य निर्वाणकरः पुराणो देवत्रयी रूपधरस्य का। यस्यैव कर्त्तःसजगत्स
हारसृष्ट्यर्थमीशः प्रपितामहोऽनुरूपं रक्षणार्थं जगतः स एव हरिः सुवक्त्रो निगदा
ऽपाणिः कर्त्तुं विलयेन हितं तत्र शक्यात् एकात्मकं रूपं हृत्य कथ्यते रिणां। मीमांसा
वर्थविशेषतः केचित् कर्त्तुं यन्ति निजदेवमनशःसया निघोरान्नरकान् क्रमेण विना
गतो द्वेषमतिः। दाम्भा यायास्य भक्तिः सततं येव हरिना हरयन्नु स्वयं प्रस्तुतं वामनोम ॥ ६६

मोहयन्तु त्रिजित्रलोको स्वहापगोपाहृयन्तस्थरूपः तस्मान्मोहात्मकमास्थितोऽघ
षं नक्षयन्ति विनिजस्ततः वाराहमीशानवरोयतो मो रूपं समास्थाय जगद्धिता ॥
न भेदि त्रिलोकि सर्वकालाय मान्न विमार्गतोद्योगमयो नराणां निजसर्वकालायमर्थान्तरस्थ
विवशः पातालतलं हरणे न जलेन मग्नां धरणीं सा देवता मस्पृशन् पंकजपत्रनेत्रो
विशीर्षरिक्षशिलोपलरूपं गरूपावर्णधरांतां पलायन्त्रलीनां दंष्ट्रैकया विध्यपतिर्म
हा न्मातन स्वाऽदंष्ट्राय यम महीं वा ददासा नक्षदंष्ट्रा यविलेषु तां गी किलाशष्टं गायग
न्तयं योऽयोस्मा। विश्वाजन साध्यमनस्मानस्वर्गिः आशांकंष्टेः। गद्युत निदिस्या न्मा

८

ज्ञः द्वारा सविताय मुक्तो म नांभग्नां कारणं मिव पंकराशौ। नावं विशी समिवतायम
ध्रुदरीसमिवानुपमप्रभाव॥ मतां समुन्नार्यमहाजालो गतूमूमुनमापार्थ भजसमे
तामहासविधेवमहासर्वांनोनिक्षेपयामासभुवनंदीर्घ्रुथ सौशैशैलांसरकारस्योथ
दीपांसमस्तांश्च तथा सर्वांश्चा। शिलोपलार्यविधिनाः समंस्तौतूंततूशिलोच्चयांस्तानसम
कारकाल्यान्धानकं भावं प्रविनष्यादर्दयकारदेवेंद्रगणानसमस्तनू। मुखाग्निवन्हिर्मन
मथरं गोवर्षाबसूर्यमहसावस्थवायुश्चयनाद्यश्चरयोगसूरिः प्राध्यमानवसुरस्य
संघः। वदाश्चयशाश्चतापेवव सोऽहं तं वमतो षधायारसाश्च जगस्मस्तंननसारसुध्य ६७

श्रावरं किंचिद्दितं ऽऽऽवाञ्जरायुजं श्वेदजमुद्भिदं जंगयक्विंचिदाकीटपिपीलिकाद्यं। ततो द्विज
जमनसा क्षणेनस्थानकरूपं जगदप्रमाणां। शुभ्राजगन्मूर्तिधारा यथात्मानं दयरूपः प्रभु
यातजा। तयासाथापकिललीयलायेवसर्वत्र एकेमसवतिएवादेवो जगामचादर्शनिमादिकत्री
यावन्मुकुत्तोद्दिहमानरूपं। गावस्थपथ्याभिजगत्तायेवर्द्धाणैः समुत्रेरभिसंरहतं दिनकृत्रतार
द्विविमानवसंयियत्पयोदश्वदृवकेविंचं। नानाविधैः प्राणिगतेर्वृतं चतां वेनपथ्यामिमहान्तन्
वां। गोरूपिणी सर्वसुरशरार्श्रीकसांप्रतंसमिलितिविदिंत्यरा॥ वस्त्रांतवितस्थभयंतदेवो
दिशो विभागानवलोकयानाः स्नातेभुनस्तांद्रष्टुम। यरांगीक्द्या। भताम चनएवतावतूमहा

त्रनीलं च विभ्रमतायां शंखो रशोषे रूपशोभितांगी॥ गाजेस्तुरंगे विहागे र्तीर्थं यथा ष्टरात्रीर
गुपत्यादृथाः समास्थितश्चाद्य मर्कंडकाखतात्रेव पश्यामि सुरवाप॥ हं अत्मानमथ यमवा तमे
स्यंतथैव तृणामलतायवाहा दृष्टा पुनः कल्पतु रिहोय पित्रं वामिवा यमिव कंपमानां दृ
ष्ट्वा हमासंसमतं विशोकः॥ एवं महत्पुण्यतमं हि कल्पं पठंति श्रृण्वंति च ये द्विजेंद्राः महावरा
हस्य सुरश्चरस्य ह्रदिं नदीनां तविमलां नवं तीर्थ स्नानशतमाद्यं तविष्टुयपपन्ना स्त्रिदिवम
मरत्वं सिद्धगंधर्वयुक्तं विमलशशिनिभां गाः स थमानाप्सराभिः सकलगलितपापारूप
लोकं प्रयांति॥ इतिश्री नर्मदामाहात्म्ये वाराह कल्प॥ ७॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥ श्रुतामविविधाथ ६९

मःसिंहारास्त्रप्रसादतः॥ कृतादग्धं वनं शार्वणायव दग्धास्त्वयानघो सांप्रतं श्रोतुमिछामि॥
प्रभावं शार्ङ्गधन्विनः॥ त्वयानुस्मृतं विप्रेंद्र तन्मे वक्तुमर्हसि॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ अतः परं प्रव
क्ष्यामि प्रजासंहारलक्षणं॥ यथिंकं दृश्यते तत्र यथाकल्पावसीयते उल्कापाताः सनिर्घाता
भूमिकंपस्तथैव च॥ पतितपांसुवर्षं च निर्घोषाश्चैव दारुणाः॥ यक्षकिंनरगंधर्वपिशाचराक्ष
राक्षसाः सर्वतः प्रलयं यांति युगांते समुपस्थिते॥ पर्वताः सागरा नद्यः सरांसि विविधानि
वृक्षाः शोषं समायांति संघावस्य तृणानि च॥ एवं विधा कलौ ... ते सर्वौषधिजलोके लोक
... काले उपस्थिते ... यथा वल्पश्यामि मथ्या ...

कालनाकारेण निरीक्ष्य दुरासदं ।। द्वौ सूर्यावुद्भवतस्तात पश्चादुत्तरतस्तथा ।। तथैव दक्षिणा द्वीप
सूर्यौ द्वौ पश्चिमेपि ना ।। द्वौ सूर्यौ नागलोकास्तोम ... ।गगन ... इत्यानष्टादशादित्यास्त
पंति सर्वतो दिशं ।। पृथिवीमदहन् सर्वां सशैलवनकाननां ।। नादृश्यं दृश्यते किंचित् स्थलेऽवर्षं
मां तथा पृथिव्यां दह्यमानायां दिवि गंधश्च जायते नानामस्तु अथ ते गात्रे दृषाश्चैव सुदारु
णो दृश्यते न हि पानीयं शोषितं स दिवाकरैः यावत्कमंडलं तीर्थं प्रयुक्तं तत्रापि नज्वलत
तोहं शोकसंतप्तो विशेषात्कुरुषादिना उत्पातकोवासौ कुद्दविश्यमाना दिवं शति नाव
त्पश्यामि गगनेहं स्वर्गागारसूपितं नतस्नत् ... कामोहं प्रस्थितो राजसत्तम प्राकारेण वि ६५

चित्रेण कपाटार्गलभूषितं। विचित्रशिखरापतं नानारत्नसमन्वितं। षडशीतिसहस्राणि योज
नानां समुच्छ्रायात् दृष्टं तु पृथक्कावनकां वनं रत्नभूषितं। तत्र मध्ये वरां शय्यां पश्यामि नृपसत्तम
शय्यामध्यगतं कांतं पुरुषं दिव्यमूर्द्धजं विकुंचितायाः केशान्ते समस्तं योजनायतं मुक्तारन
विचित्रणद्वीपिकांतनशोभितं। श्यामं कमलपत्राक्षं सुप्रभं सुनासिकं सिंहस्थमध्ये तनु
डं गलत्श्मश्रुवरांकितं। त्रिवलीभंगसुभगं कस्कंठलाशोभितं। विशालाक्षं सुपीनांगं पार्श्वेषा
वर्तमंडितं। शोभितं कटिनाभेन विन्यस्तजानुजंघयोः। पद्मांकिततलं देवमपश्यं पुरुषोत्तमं।
शंखचक्रगदापाणिं शयानं दक्षिणेन तु ब्रह्मसूत्रा घनतकस्सूर्यायुतसमप्रभं तं दृष्ट्वा नकि

मानुदेवं स्तोतुकामो व्यवस्थितः ॥ जयाब्जायश्रिवागीश जय हिमांगभूषण ॥ जय देवपते श्रीमान् मा
हादेव सनातन ॥ तव लोकाः शरीरस्था स्त्वं गतिः परमेश्वरः ॥ त्वदाधारा हि देवेश सर्वलोका व्यव
स्थिताः ॥ त्वं स्रष्टा सर्वसत्वानां त्वं कर्त्ता धारिणीधरः ॥ त्वं हि ब्रह्मणां प्रभुस्त्वं सूत्रमंत्रयाम वचो गोकस्तीर्थ
नकं त्वं त्वं माहेश्वरं पदे शंकरं नेमिषं कुरुहत्रं त्वं त्व विक्रमपरं पदे ॥ त्वया तु लीलया देव पादाक्रान्ता
वामदेव्या ॥ त्वया बद्धो बलिर्दैत्य चर्यं यस्य पदे कृतं ॥ त्वं कालिका परं देव त्रेताकृतयुगे तथा ॥ प्रलय
दमनश्चैव त्वं सृष्टा यं विनाशकृत् ॥ त्वया विधार्यते लोकस्त्वं कालः सर्वसंहयः ॥ त्वया हि देव सृष्टा
स्ताः सर्वविदेवयोनयः ॥ त्वं पंथाः सर्वलोकानां त्वं मोक्षः परमा गतिः ॥ ब्रह्मा च रुद्र वा देवत्वं च सन्यम

योऽस्मि हिमि ॥ एतच्छ्रवा वरं देव क्रीडनार्थं त्वया कृतं ॥ एवं संस्तूयमानो देवदेवेन स्तूयतो दाम याप्रभुः ॥
जगाम परमया राजन् सर्वभूतपतिः प्रभुः ॥ स्तुवन्नेव तत्र पश्यामि वाम्नि हरं स्तुवेघ यन्तो ततो मे
विस्मृतायात दृष्टा भावर्ज्जिता पुनः ॥ उपासर्पन्तत स्तस्य पार्श्वे स्थितरूपस्थाहिम स्तावजल्पतकि
यित्वा मस्कंधसृगाजिनीजटीकमंडलुधारादंडी मेखलया युतः ॥ नास्मान्मुदितसर्वांगा म
नातेजास्त्रिलोचनः ॥ यावत्तं स्तोतुकामोऽहमपश्यं यस्य वक्षसा ॥ तावत्सर्वांगसंपूर्णा
मन्या रूपसंपदा ॥ अपश्यं संस्थितां नारीं सर्वाभरणभूषितां ॥ दृष्ट्वा तां पतितां भूमौ जलेश्वर्य
शर्वे न्यस्तगात्रः ॥ जय रुद्रांगसंभूते जय शालिसनातन ॥ जय विश्वविभावह दिव्य कोमा

कवारुणि॥ जयकोविरमा विप्रविजय श्रुत्वरानानो रुक्षयात्तमाद्दंमांपाद्विपाहिमद्वयारि
श्र॥ दक्षवाच॥ असंभाविप्रवयधितववाक्यैः सुशोभनैः यत्वमनसि संजाते मयागा
तउत्तमाः शृणु विप्र मया यद्यद्वतामर्करुद्दारुणौ स्त्री लघुवाम मारघं उःरवरं सुजोवर्ण
यहिमेजायते वाचाधर्मिष्टो लोकविश्रुतः ब्राह्मणस्य स्नानं द्यापथ्याद्यास्यामि बालकै
स्मेउत्र समुत्पान्नायथोक्तो विमहाम्लान स्नानं पिवच्च विप्रेंद्र यद्विजो वितमिच्छसि॥ मार्क
डेउवाच॥ अकार्यामनविप्राणां स्नानं पिवत्रियो द्विजः पुनः संस्कारमामाति पातित्यायवै
गच्छति ब्राह्मणत्वे विजो कस्मिन् उर्लंभपमलोचनो संस्कारि संस्कृतो विप्रोजायते यथा ता

DR. BHAU DAJI

तान् शृणु। प्रथमं द्विविनारीषु संस्कारे बीजवापनं। बीजवाहपणादिर्योषीजावहपः समुच्यते।
तथैवचमहाभाग गर्भाधानं द्वितीयकं पुंसवापितं तृतीयं तु सीमंतं तु चतुर्थकं पंचमं जातकर्माख्यं
नामतः षष्ठमुच्यते। निष्क्रामः सप्तमश्चैव अन्नप्राशनमुत्तमं मष्टमं नवमं चूलकर्सं व दशमं
मोजिबंधनं। इष्टिकं दार्विकं पिवेत्यासो मिर्फ्न्नाति तथा पंचसंयोजनं वाथ्यदिवाकर्म्म ततः पर
मातुर्थं पितृकर्माख्यं दशमाष्टसु शाखासनानो रुतं मयैतायष्टं वपर्वणि ततः परो एवमष्टो वि
शिशसंस्कारे संस्कृता द्विजः। एवंज्ञाया महाभाग निवमीं पातुमर्हसि। शिशुपयै स्नानं नभर्ते
थं विमद्विधः पिवेत्। मामेतदवचनं श्रुत्वा देवी वाक्यमथाब्रवीत्। यदि स्नानं न पिबसि यायं बाल।

DR. BHAU DAJI

मरि ष्ट तिम विर्यानवदन्त्याश्च महाभागवत स्ववाजन्मानि यशतान्य ष्टो क्लिश्यात त्रुणहन्त्ययाव
राद्दोदश जन्मानि तदं तजायते कृमिः ततस्थाराहणी प्राप्य गोगजाय तु जन्म भाक्रूरय तस्मा
तिशास्त्रेषु वदेषु च परंतप सर्वपापाधिका पापा बालहत्या द्विजोत्तम बालहत्या कृता विप्रा
प्रश्यात नरकं कवे वर्षाणि च शतान्यष्टौ प्राप्नोति यमशासनात् तस्मात्त्वं भारादोषः पि
बतो मस्तनं पिब तत्पानाद्येवा पिबतः पापं जायते बकुवार्षिकं क्रुध त्वषाविराम स्तेऽरण्यं
+ पिबतस्तनौ एवमुक्तश्च यादव्यानिर्विकल्पो निवनमा सम्मुत्तीयतितरस्मादंकपोतमस्तु
घतः नदृष्टत्विविजानामि पिबंश्च याम्स्तनं नृपा तस्यां कात्यतिनाह मोनिद्राथा केलाला वनः ७२
बकुवर्षस्य कस्त्राणि पिबं त्वं स्तनं नृप १
ऽस्तोनव तः संदिग्धं कर्त्तव्यमिदं कहि चित् एहि बिच यथा कामं मां लार्थी पिब मे स्तनौ २

निद्राविगतमोहाहं यावत्पश्यामि भारतो तावत्सुतं न पश्यामि पुरुषं बालकं च तं न च पश्यामि
तानं कंभानूवकरः परिष्टुरितानू न च पश्यामि तोदं वागताः सार्वपिकुत्र विभू।। श्री देव्युवाच।। स्मृ
सःपुरुषः सुतोऽदितीया याद्या गतोऽहत्रः सत्वं हरि विशेयाम नदीपास पर्वता यागतायं प
रित्य गमामा धर्मं द्विजोत्तम।। इति श्रीरवामाहात्म्ये।। ७।। युधिष्ठिर उवाच।। कृतमेतद्यथा न
र्थं यं विस्मार्ता द्विजोत्तम शृणुयथार्थो तु मिच्छामि तन्मकथयस्वतो कथमीषा नदी पुण्यार्क ६
थं सर्वसरिद्वरा सर्वलोकेषु विख्याता महापानकनाशिनी नारायसुर्वस्तुता निष्ठावराणि वश यं
णिश्रीर दायाथऽणुमाहात्म्यं यत्पूर्वं तत्कृतं मया तातत्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनानृपागं ग्राक
र्कोः नर्मदामहिताय सर्वपापविनाशिनी श्रामेदृधकृतेषा पदुरेतेनव्याद ७८
८.१८

कनखलेतुपुण्यंकुरुक्षेत्रेसरस्वती।ग्रामेवायदिवारण्येपुण्यासर्वत्रनर्मदा।त्रिभिःसारस्वतंतोयं
सप्ताहेनतुयामुनं।सद्यःपुनातिगांगेयंदर्शनादेवनार्मदं।कलिंगदेशात्पश्चार्द्धेपर्वतेमरकं
टके।पुण्याचरेवात्रिलोकेषुरमणीयापदेपदे।तत्रदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चतपोधनाः।तप
स्तप्त्वामहाराजसिद्धिंपरमिकांगताः।तत्रस्नात्वानराराजन्नियमस्थोजितेन्द्रियः।उपोष्यरज
नीमेकांकुलानांतारयेच्छतं।सिद्धक्षेत्रंपरंतातपर्वताग्रमरकंटकं।सर्वदेवाश्रितंतस्मादृ
षिभिःपरिसेवितः।सिद्धविद्याधराश्चैवगंधर्वाश्चानसुत्तमा।दृश्यादृश्यश्चराजेन्द्रसेवंतेसिद्धिकांक्षि
णः।अदृश्यंपरमंस्थानंततःप्रभृतिसंस्थितं।अत्रप्रणवरूपाश्चवैष्णवानंतिभूत्यर्थमापतिः।श्रीकंठ ७३

४ रुद्रस्थानानि सप्तषष्टिशतानि वसुधाषष्टि पर्वतादुदधिं यावदुभे कूले न संशयः

सगणःसर्वैःभूतसंघैर्निषेवितः।अस्मात्शिवराकुपवाद्यतीर्थविस्तरं।यानिसंतीहतीर्थानि
नर्मदायास्तटद्वये।नतेषांविस्तरंवक्तुंशक्ताश्चत्वापिरूपतो।योजनानांशतंमात्रंश्रूयतेसरि
दुत्तमा।विस्तारेणवराजेन्द्रअर्द्धयोजनमायता।षष्टितीर्थसहस्राणिषष्टिकोट्यस्तथैवच
षष्टिःस्थाकोट्योऽगयस्तीर्थानिशांभवीतटपरिनद्युगगतानियानिप्रत्यक्षतांप्रयान्तितथा पश्यंतिया
ल्पतीयांतिहीनसत्वायतानराः।कालस्थरादितीर्थानिपर्वतस्मिन्नराधिप।पिष्टस्थमिष्ट सर्वे सतत
श्लाक्ष्ययमोक्तश्रदायेवा।अमरकंटकवनंतत्रचकूपकाःसंगमज्ञानंज्वालेश्वरनर्मदायास्तुचकाक कुरुदय ४
रक्तुशर्मे।दारुककेश्वरतीर्थंचयतीपातेश्वरंतथा।पातालेश्वरतीर्थंचकोटियज्ञंतथैवचा॥ यथाकाल
दृश्यतीताद
वा४

त्रिपुरारतटे॥ अमरेश्वरपार्श्वे तु लिंगाद्य भोगरं श्रुतं॥ पुराणाद्यरसुस्थानि सर्वपापहराणि च॥
नु॥ मांधात्रिपुरपार्श्वे च सिद्धेश्वरयामध्ये सोऽयं काशपूर्वभागे च केदारं तीर्थमुत्तमं तत्स
मीपे महाराजस्थ चारमधापहं नामानंत्यरक्षणं सत्रमारथ्यं पुरः॥ कजाकुर्कं च सावि
त्रं नाम तीर्थं तथैव च॥ एतानि दक्षिणतीरे रेवाया भरतर्षभ॥ शिवखातं महातीर्थं रुद्राव
र्तं तथैव च॥ ब्रह्मावर्तं विष्णुपर्श्वं पिप्पलाद्यं च संगमं॥ एतानि दक्षिणतीरे रेवाया भरतर्ष
भ॥ अस्मिंस्तु पर्वते तात रुद्राणां कोटयः स्थिताः॥ स्नानैस्तु छि विविधैर्गंधमाल्यानुलेपनैः॥
प्रीतास्ते पितरः सर्वे यत्र रुद्रा राजन्न संशयः॥ जपनपापसंशुद्धिश्च निनानं च मज्जनात् दानतः ७४

ज्ञो गानां नो तिष्ठत्येवं शंकाराब्रवीत्॥ पर्वतात्पश्चिमे देशे स्वयं देवो महेश्वरः॥ स्थितः प्रणवरू
पो सोऽजगदाद्धि सनातनः॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेंद्रियः॥ पितृकार्यं प्रकुर्वीत ति
धि दृष्टेन कर्मणा॥ तिलोदकेन यस्तत्र तर्पयेत्पितृदेवताः॥ आसप्तमं कुलं सापि स्वर्गं नयति
पांडवाश्चात्मना सह भोगांश्च विविधान्नलभेत्सुखी॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि क्रीडते [illegible] सुरपूजि
तः॥ मोदते सुचिरं कालं पितृपूजाफलेधितः॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले॥
धनवान् दानशीलश्च नीरुजो लोकपूजितः॥ पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं कुरुते पुनः॥ वि
नीय जन्मनि तत्तोऽन्यस्यां तु धराभवेत्॥ अथ वा ब्रह्मचार्येण मासोपवासो जितेंद्रियः॥ सर्वहिंसा

निष्ठतस्तु लभते फलमुत्तमं। एवं धर्मसमाचारो यस्तु प्राणान् परित्यजेत्। तस्याक्षयफलं वक्ष्ये
तन्निबोध नराधिप। शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति पांडव। अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यशब्दा
नुनादिते। दिव्यगंधानुलिप्तांगो दिव्यालंकारभूषितः। क्रीडते देवतैः सार्द्धं सिद्धगंधर्वसंस्तुतः।
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान्। हस्त्यश्वरथसंपन्नो दीर्घायुर्धर्मशास्त्रवान्। हृष्टे
ष्टे नरशताकीर्णे सर्वरत्नान्विते। समृद्धिकसुदारे वासौ हंससमन्विते। मत्तमातंग
नियोसेविजिह्वे षितनादिते। शोभितस्य ततः स्थानमिंद्रस्य भवनं यथा। राजा राजेश्वरः श्री
मान् सर्वस्त्रीजलवल्लभः। तस्मिन् गृहे वसन्नित्यं मोदते भार्यया समन्वितः। जीवेद्वर्षशतं साग्रं स ७५

सर्वव्याधिविवर्जितः। एवं तेषां भवेत्सर्वं यस्तु ताद्यमरस्थाने। अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्कृत्वा वेद्य
मरकंटके सहतः स्वयं। माप्नोति यांत्येव परमां गतिं। स्नानं दानं जपो होमः अनंतं चाप्य द्विजोत्तमं।
पुराणे श्रूयते राजन् सर्वकालेषु गुणं भवेत्। तस्यास्त्रीरत्नाय ये त्वेत्राः पतिताः कालपर्ययान्नर्म
दातीर्थसंस्पृष्टास्तेषामथ समागतिः। दानेन विधिवद्दत्तं यथाशक्त्या द्विजोत्तमे। ईश्वरस्तुय
दाम्सर्वं तत्र कोटिगुणं भवेत्। यस्मादनर्कर्मत्र प्रणवस्ते भारत। शिवस्य रूपस्य ततः सतमी
वाकर्मभवेत्। तिर्यंचे पशवस्तैव वृक्षगुल्मलतादयः। नर्यत्र देहमांसस्य ग्रंथिभिन संशयः।
विशल्या तत्र या गोकालुप्रविश्राम हानदी। स्नाया दैवाय पाद्याय यत्र ऋषिकुत्र जाल विवर्तते

वगणाः सेध्मकिंनरमहोरगाः। यक्षराक्षसगंधर्वाऋषयश्चतपोधनाः। सर्वेसमागतास्ता
विपश्यंतिस्मरस्थरावुराश्चुगेमहाघोरसर्वलोकभयंकरोनर्मदायाःसुतस्तत्रमशल्या
नुद्दशल्यकः। सर्वदेवैश्चऋषिभिर्विशिल्या तेन सा स्मृता। युधिष्ठिरउवाच।। उत्पन्ना थ कथं
तात विशिला कपिलाकथं। कथं वा नर्मदापुत्रः शिष्यमुक्ता भवान्मुने। आश्चर्यभूतं लोक
मार्कंडे
स्य श्रोतुमिच्छामि तत्वतः। पुरादाक्षायणी नाम सहिता शूलपाणिना। क्रीडानर्मदातोये
परमानंदसंयुता। जलक्रीडायां सहसा वस्त्रमध्यात्समाहरत्। देथा ततस्नानवस्त्रं तु पीडि
तं लीलया उपा सहशानुचरी। सिंदूरंगायुधनिर्भं शुभे। तस्मिन्निपीड्यमाने तु वारियत्प्रक्षरेत् ७६

तथा। तस्मादियं सरिच्छ्रेष्ठा कपिलाख्या महानदी। संयोगाद्गंगराङ्गस्य वस्त्रात्तु कपिलं जलं।
गलितं तेन कपिला वर्णिता नामतो भवत्। यथा गंधर्वसेवुर्कैं नानाभाष्ये स्तुवामितं। नानाव
सिक्तं सुप्तं वस्त्रात् यत्तु वारिनिःसृतं। पवित्रं कपिलं यस्मात्तु मादेहनसंगतं। कपिलाप्रोथ
तयस्मात्पुराणार्थविशारदैः। एषा या वस्त्रसंभूता नर्मदातोयसंभवा। महापुण्यतमा गे
या कपिला सरिदुत्तमा।। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये कपिलाद्भवसंभवः।।७।। ।।श्रीमार्कंडेउवाच।।
अतः परं प्रवक्ष्यामि विशल्यायाः समुद्भवं। आश्चर्यभूतं लोकस्य सर्वपापप्रणाशनं। ब्रह्मणो मान
सः पुत्रो मुख्यो ह्यग्निरजायत। मुख्यो ह्यग्निरिति प्रोक्तः ऋषिभिः परमधार्मिकैः। तस्या स्वाहा मप

कायस्मिन्नाह्लादयिणी तु सा। तस्य मुख्या महाबाहो त्रयः पुत्रा नवन्हृपा। अग्निराहवनीयश्च

दक्षिणाग्निस्तथैव च। गार्हपत्यस्तृतीयस्तु त्रैलोक्यं यैर्विधार्यते। तथा च गार्हपत्याग्नेः जीनपुत्र

दयं शुभं। शमथकः शंकुनाशश्च नातु भावाग्निसंज्ञितो। अथैको नर्मदातीरं समाश्रित्य महातपाः।

रुद्रमाराधयामास जितात्मा सुसमाहितः। दशवर्षसहस्राणि चचार विपुलं तपः। तस्तु वाथ मह

देवः प्रसादात्सृष्टभद्रजः। जीनेष्टुद्धिमलम्नयात मन सि वर्त्तितां तदाद्याभिनसंदेहो

यथपिष्यास्तुलसी। शकधुभवावा नर्मदेयं महाभागा महिता याश्चषोडश। नवं मम

पञ्च संस्थास्वन्प्रसादात्सुरश्रेष्ठाता मां वे विविनिता नूपुत्रान्ध्याने न्यादनोयाश्चद्दे। रषण्ववरो ७७

८ वदीयतो मम देश्वरो। श्रीमाहेश्वर उवाच। एतास्तु धिष्णीनाम्ना वै नवविंशति सुरद्वराः पञ्च

शवविशा जारथ्या स्यो लोकरथाना ग्निसंज्ञमोता सां पुत्रा नविंशं निश्च मायै योधारस्मृताः।

धिष्ण्या नामस्तु विख्याता यावदाहूतसंप्लवौ एवमुक्त्वा महादेवो वान्तत्रैवान्तरधीयत। नर्मदा

पिसरित्प्रख्याता तस्यां भार्या बभूव ह। कावेरी कृष्णवेणा च रेवा च यमुना तथा। गोदावरी वि

शरावत्वेत्रभागा इरावती। विपाशा कोशिकी चैव सरयूः शतरुद्रिका। शिप्रा सरस्वती विव

कादिनी पावनी तथा। एताः षोडश नद्यो वै तस्य भार्या भवन्नृप। संविभज्य तदात्मानं धिष्ण्याश्च

संविवेशादुत्पन्नास्तु ततः पुत्राः सर्वाण्येवं हि धिष्ण्ययः। तस्माच्च नर्मदायाः तु धिष्ण्यो नाम

विश्रुतः॥ स बभूवात्र बलवान् हापणपागिमाह्प। ततो देवासुरं युद्धमभवद्रोमहर्षणं। तार
कामयमित्येवं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं। तत्र दैत्यैर्महाक्षीणः लमयतारस्तु रागगामेः। निर्जितास्ते सु
रास्त्रस्ता विष्णुं विशरणं ययुः॥ आसये निःहृषीकेश घोरादस्मान्महाभयात्। संरक्ष्य हस्मान्
दैत्यान्मयतारकसंयोगमान्॥ एवमुक्तस्स भगवान् दिशो दृष्ट्वा विलोकयन्। चिंतयामास योगा
मारणे पावकमाहूतो। आहूतोऽनहुणाप्राप्तौ तो तु विष्णोः समीपतः॥ प्राह विष्णुर्महातेजाः
अणतो तो पुरस्थितो नार्मदेयोऽसि सन्नद्धशास्त्रपाणिमवस्थितं। निर्दहंतु महाघोरान्कृपणा
प्रतिमोऽनुपा। ततो देवासुरे युद्धे भवनादेत्य दानवान्। अथ वसुकोऽनोदेवोरणपावकमात ७८

रुतो नार्मदेयश्च दानवान् सर्वान् निर्दहाद् महासुरान्। दह्यमानास्ततास्ते तु शस्त्रास्त्राघेरग्निसं
नवेः। दैत्यैर्महार्कसंकाशैः शतशोऽथ सहस्रशः॥ नामिताश्चासुराः सर्वे विष्णुतेजोभिवृं
हितैः। दह्यमानास्ततो दैत्याः कालामालासमाहताः॥ विविशुः पातालतलं जले लीनाः सह
स्रशः॥ ततः कुमारमग्निं तु नर्मदायां तु महद्युयं। पूजयित्वासुराः सर्वे जग्मुस्ते त्रिदशालयं।
स शिष्यस्तु महातेजा रवं तु व्योहणो ग्निश्चि। नर्मदामागतः क्षिप्रं मातरं दृष्टुमुत्सुकः॥
तं दृष्ट्वा पुत्रमायांतं शास्त्रोऽघेणपरिहृतं। नर्मदा तु पयसा लिलाद्वच्छरुक्ष्माय स्वरूपधृक्॥
पर्यष्वजत बाहुभ्यां पुत्रवान् पीडितस्तनी। स शल्यं पुत्रमादाय कापिलं कुक्षाविशत्॥

प्रविष्टमात्रस्तुह्रदेकापिलपापनाशनोनृणांसविशल्योहनुमतादृष्टप्रभावतः॥
सविशल्यानवधस्मात्प्राप्तनस्थाःशिवंजलं।कपिलानामनस्मिनविशिल्याप्रोच्यते
बुधैः।अत्रैवपितृवर्येस्नातास्तुवयस्तुसमाहिताः।पापशल्यैःप्रमुच्यंतेमृतायांविसुरा
लयं।एतत्तेसर्वमाख्यातंयथयापरिपृष्ठसि।तंउत्पत्तिकारणंतातविशिल्यायामस्या ना रे
॥इतिश्रीनंदीसंहितायांश्रीनर्मदामाहात्म्येविशल्यासंभवः॥७॥ ॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥
तत्रैवसंगमेनद्याअस्यापरमथात्रपापाणांत्यजंतियेमत्यास्त्रियोपिपरमांगतिंसं
त्यज्यसर्वसंकल्पंयस्तुप्राणान्परित्यजेत्।अमरस्थरमासाधसयागनिवासघिरं। ७५

प्रविष्टमात्रस्तु ह्रदे कापिलपापनाशनी। नकृणाम्म विशल्यो हनुमहादेव्याः प्रभावतः।
स विशल्याभवद्यस्मात्प्रोच्यते स्थाः शिवं जलं। कपिला नाम नद्यत्र विशिल्याप्रोथाल
श्रुपे। अद्ये पितृत्रये स्नानाश्रुवयस्तु समाहिताः। पापशल्यैः प्रमुच्यंते मृतायां विसुरा
लयं। एतत्ते सर्वमाख्यातं यच्चया परिपृच्छसि। तं उत्पत्तिकारणं तात विशिल्याया मे स्थि ना रे
२। इति श्री रेनदीसंहितायां श्रीनर्मदामाहात्म्ये विशल्यासंभवः॥८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥
तत्रैव संगमे नद्याः अस्याः परमथाद्भुतं। पापानां तु त्यजंति ये मर्त्याः स्त्रियो वा परमां गतिं। सं
त्यज्य सर्वं संकल्पं यस्तु प्राणान्परित्यजेत्। अमरस्त्वरमासाधं सच्याग निवासयेत्। ७९

थोलेंन्यः समारुह्य आत्मानं मोचयन्नरः। विमानेनार्कवर्णेन स गच्छेदमरावतीं। नरं पतं
तमालोक्य पर्वतादमरकंटकात्। धावंत्यप्सरसः सर्वा मम भर्ता भवेदिति। विशल्यासंगमे जलं धर्मवि
दो वदंति सारस्वतं गांगमिति प्रवृत्ताः। तथा विशिष्टं प्रवदंति तज्ज्ञा रेवाजलं नात्र विचार्यमस्ति
अनेकविद्याधरकिंनराद्यैरध्यासितं तत्पतमाधिवासैः। रेवाजलं धारयतां हि दृष्ट्वा स्थि
तेस्तु रंगाधिपतेः समीपात् नर्मदा सर्वथा सर्वथा एव नाकेन किं तपायदी छिन्नं उत्तरं द्युं
घोरं संसारसागरं। त्रयाणामपि लोकानां पावनी परमेश्वरी। यत्र यत्र स्थितस्यापि ध्रुवं गाणे
श्वरी गतिः। अनेकयज्ञायतनैर्द्विनां याः नद्याः परं किं हि दिनाद्वितीर्थं विशल्यास्तु तीरभष

तापयुक्तो तपस्विना वाप्यतपस्विना वा। मृत्योपि यत्पापकृतो म्रियेत ततः स्वर्गमायाति
यथाऽमरेन्द्रः। एवं सरित्सा कपिला विशल्या च तु पावनी। इयं रणपुरासृष्टा लोका
नां हितकाम्यया। तत्र स्नात्वा नराराजन्नामापवासो जितेन्द्रियः। अथामधस्य यज्ञस्य फलं
प्राप्नोत्यसंशयं। अश्नामिकेंदुयः कुर्यात्तस्मिन्तीर्थे नराधिप। सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति
परमं पदं। पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नानदानेन यत्फलं। विशल्यासंगमे स्नात्वा समवाप्नोति तत्फ
लमश्नुते। एवं पुण्यो विशाल्यायाः संगमः परिकीर्तितः। श्रूयोप्यतं पृच्छसे यच्च सर्वं तत्कथ
याम्यहं। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये विशल्यासंगमः॥ ७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ संगमं कर ८०

मर्दयाः पुरमांधाहंसं शिलाग वा स्नात्वा तर्पयित्वा पितॄन् विष्णुपुरं नयोन्नमर्दयित्वा करैः
हर्षं विष्णुर्दैत्यजिघांसया। मेकं जघान तत्रैव तस्मात्ख्याता सरिद्वरा। संगता रेवया तत्र स्नात्वा
पापैः प्रमुच्यते। इति श्रीरेवामाहात्म्ये करमर्दासंगमः॥ ८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ उत्तरात्पू
र्वभागे वै संगमो लोकविश्रुतः। रेवाया संगता यत्र नीलगंगा तु पावनी। तत्र स्नात्वा च पीत्वा च
कथं शोचन्ति वै षष्टिवर्षसहस्राणि नीलकंठ उ रेवासमन्ते तर्पयित्वा पितॄन् याति विष्णु
मिश्रे कलेरपि उद्धरेदात्मना सार्धं पुरुषानेकविंशतिं॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये नीलगंगासंगमः॥
युधिष्ठिर उवाच॥ क्षालेश्वरेति यत्प्रोक्तं त्वया पूर्वं द्विजोत्तम। तत्कथं नु भवत्पुण्यं ऋषिसंघनि

षेविनं॥ श्रीमार्कंडेउवाच॥ कालेश्वरसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति॥ तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं

पांडुनंदन॥ पुरा ऋषिगणाः सार्वे सिंगा स्थिवमरुद्गणाः॥ अनाथा नासुरैः सर्वे सपंचे हृयं नीति

दानकशः॥ बाणासुरप्रभृति निर्जितः शंभु उपागमिः॥ वध्यमाना नायाद्विना बाह्वाणां शस्त्र

गता॥ विमानैः पर्वताकारैर्दीयो थिवनगोपमैः॥ स्यंदनैर्नगराकारैः सिंहशार्दूलयोजितैः

शापे मकारे श्वा छेज श्रुत्येव पदातयः प्राप्ते वै परमं स्थानं महाकांयदधार्मिकैः॥ दृष्ट्वा पापा

रूपं देवं स्तुतिं चक्रुः समाहिताः॥ देवाऊचुः॥ जयाजय जयाजय जय सृष्टितकारकैसंहृति

कारकाय भयो न सुरा अष्ट थां वयं शरणं गताः॥ ततश्च वाव वं शंभुर्देवानां भाविता वै नां॥ मेघ

१॥ धनरत्नैर्वियोजिता देवा नाव नक्रास्त्र जितो कोपि नाम सः॥ तत्याम द्विज कपि नामकः हाजि

सर्वे तत्र गणा

सर्वे तत्रगणा यत्र देवो महेश्वर स्तत्र सर्वदेवानां नाम्पस्त्रा ता अनिब्रु निश्चय मु कस्मुरै शाकैः प्लत्ता॥ कोपि नामकः॥ सर्वे सर्वे

गंगा रम्या वतापश्चवाच पिता मदा॥ किंवा त्यागमजातमावर्षाय विव सर्ता॥ केनापि मानिताः सर्वे नायक मद

शीघ्रं कथयतां सुराः॥ देवा ऊचुः॥ बाणो नाम महावीर्या यदिनवो बलदर्पितः॥ तेनत्य मार्वदेवपश्चा सुविनिष्क्रम

तद्विनाशाय रूपा ता॥ अवध्यो दानवः पापः मादृषां वा दिवौकसां॥ मुक्ता उ शंकरं देवं सर्व लोकश्च कृतिं उच्

शंकरं॥ विस्माउवाच॥ जय यश्च देवदेवेश उमाविश्य दृष्टषितः॥ दृषांक विबुध धारतस्थाफणि कोर्णकरे॥

रूपणो नमः शूलाय दक्षाय नमः पद्मांग धराण जय रूप्यं गराय जय यज्ञविनाशने॥ प्र

नाहर तनादेव पंचरूपा त्मविश्वा पंचवक्त्र महेशान वंदेस्वदेव गीयश्च॥ सृष्टिपालनसंह

रांत्यं सदा ऋषयः प्रनोश्च अष्टसृष्टिस्मरहत्स्मरस्म न्यं यथा स्तुतः॥ एवं स्तुतः मुनिगणैः

DR BHAU DAJI
DR BHAU DAJI

र्गतः पतिः प्रकुर्वमानः ॥ तुष्टा सुरसंघस्तु वाचहा ॥ ईश्वर उवाच ॥ स्वागतं देवविप्राणां सुप्र-
भाता च शर्वरी ॥ किं कार्यमिव देव्या यस्मिन्कारामीत्क वा भ्वतान् ॥ किं दुःखं कस्य संतापः कुतो वा न्
यमागते कथयंतु महाभागाः कारणं यन्मायेनागतं ॥ एवं तु क्ता सुरगणा पृष्टा वाक्यं सुरर्षभाः
प्रदर्शयंतः स्वान्देहान्सुभगान्जर्जरीकृतान् ॥ अग्निघोरामहावीर्यो दानवो बलदर्पितः ॥
बाणो नामेति विख्यातो यस्य तत्त्रिपुरं महत् ॥ महता तपसा ना दशवर्षयुतं पुरा ॥ तेन तुष्टो
भवद्दृस्तो नियमनयमनवपुरां त्रिपुराण्यजयो निर्दिष्टो कामगमानि वा आयसं राजतं हैमं
सौवर्णं विस्तृतं तथा ॥ त्रिपुरं प्रत्तनादत्तं सर्वमं तं कामवा स्वा वरदानबलात्क्रूरा त्रिपुरदानवाः ८२

श्रा

सन् ॥ त्रैलोक्यं सकलं देव धर्षयंति महाबलाः ॥ त्रिपुरं दानवेंद्रस्य पद्मगर्भसन्निभं ॥ कविदृश्य
मदृश्यं तद्गगनात्स्ववसत्तमा ॥ यस्मिन्पतति दिव्यं दुष्टस्य त्रिपुरं महत् ॥ न तत्र ब्राह्मणा देवा गावो वे
निवसंतवचः न वाद्यते दृश्यते किंचित्पतंग त्रिपुरं गृह्यते ॥ नघोरामध्यदेशाय बहवो भस्मसात्कृ-
ताः ॥ सुवर्णरजतं चैव मणिमोक्तिकमेव च ॥ स्त्रीरत्नं शोभनं यच्च तत्सर्वं कर्षति बलात् ॥ न शस्त्रेण
निरा न शस्त्रेण न देवानभिर्विदृशं शक्यते देवसंघानि विनिर्दिष्टं कथ्यते न ॥ तद्दृह्य महादेव वधं दि-
नः परमागतिः ॥ एवं समाकर्ण्य गिरिशः सर्वेषां देवमर्दनः ॥ यन देवाः सगंधर्वा ऋषयश्च तपोधना
ः ॥ द्युतिपरां समायांति कथं भो कर्तुमर्हसि ॥ ईश्वर उवाच ॥ एतत्सर्वं करिष्यामि विष्णो दृश्यं जनता

केनप्रकारेणभगवान्हतवांस्त्रिपुरंमहत् । तन्मेकं नारदमुक्ता नानोपापेजवादिना ॥
ऋषिरुवाच । विप्रश्रेष्ठ हं सर्वं युष्मत्सावदं अद्यामह नानाभूदेवा देवादिकृपारागमानृ । त्रिवया
मामदेवपत्रिपुरस्यवधंप्रति । एवंमस्तं शुश्रुवान्मानंतमोऽर्थेन सः नारदः तत्क्षणात् देवसंप्रा
प्तः पुरा वाताम हस्तु निःकमण्डलुधाराविप्रस्त्रिदंडी ज्ञानकोविदः योगोपदादिसूत्रणो
सर्वज्ञः समलंकृतः जटाजूटधृतशिरावालः कर्सम सुधीः देवं प्रदक्षिणीकृत्य दंडवत्प्र
णिपत्य पिनाकपाणिं कृतांजलिपुटो सुराग्रमुनिस्तोत्रमिदं जगौ । नारद उवाच । जय शंभो विरूपाक्ष ज
य देव त्रिलोचन । जय शंकर सर्वेश भूतेश्वर नमोस्तु ते । त्वं पिता सर्वजगतां त्वं माता प्रलयंकर
किं नो चामिव जगतां नाथो ऽष्टांतक निषूदनः । च नः पाहि त्रिपुरशानत्रयी मूर्ते सनातन । नम

कस्य संज्ञो नये स्थितं को घपल्यां पतिघाति २

मूर्तिमिवाद्यये जगतां मम योनये । भवभावविनाशार्थं निर्वाणशरणं नाज्ञो ध्यतः किमर्थं विरहदृष्या
नां किं कारिष्यामि किं मघकलादेना हं यजाज्यय जगतां वर । नारदस्य वचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः
उक्तवान्नयानातृत्वो ऽहं देवदनमकार्षीत् । ईश्वर उवाच ॥ आगतं त्वं मुनिश्रेष्ठ मदेकफलदर्शिये
णा वादनत्व शम्भुपुत्र सनातन ॥ गच्छ नारद शीघ्रं यत्र त्रिपुरं महत् । बाणाख्य दानवेन्द्रस्य
सर्वलोकभयावहं । यान्नष्ट देव नास्त्र त्रियश्चाप्सरासाप मारः नासांत्वजस्मानित्यं प्रमत त्रिपुरं म
हत् । नश्यत्या तत्वत्वं सर्वपापे द्विजोत्तम । गच्छ तं मोहय क्षिप्रं त्व धर्मेरनकशः । नारद उ
वाच । तेन देवश्रामाधया मिथुरातम्ं च निघ्नं पापायेः । शिवद रूपस्वागतः सुरैः । एवमस्तु चान्ततो

नानाच्यात्राप

चि।

विपः शतयोजनविस्तरं। बाणस्य नगरं श्रेष्ठं स[illegible]ष्टहिममण्डितं। हतकोटकसंबाधं नानाधातु-
विचित्रं। अनेकहर्म्यसंछन्नमनेकायतनान्वितं। द्वारतोरणसंयुक्तं कपाटार्गलिहर्षितं। षड्ढ-
त्रसामापतं प्राकारपरिखोन्नमं। वापीकूपतडागादिदेवायतनमंडितं। हंसकारंडवाकीर्णपद्मि-
नीषंडशोभितं। अनेकवनशोभाढ्यं वज्रवैडूर्यमंडितं। एवंगुणसमाकीर्णं तद्बाणस्य पुरोत्तमं।
तस्य मध्ये महाकायं सप्तकक्ष्यं मनोहरं। बाणस्य भुवनं दिव्यं मणिकांचनमंडितं। हयाहषितशा-
र्दूलं नारीणां नृत्यशालिनां। षट्कोटिमरहस्रैश्च वज्रबाणधनुर्धरैः। रक्षितं घोररूपैश्च दानवै- २४
र्बलदर्पितैः। एवंगुणां समाकीर्णं तद्बाणस्याट्टालकं नमं। कैलासशिखरप्रख्यं महेंद्रभवनोपमं। ७४

यद्वारं वाक्यमब्रवीत्॥ नारद उ॥
गामनारदस्तत्र मदेशाद्देशानाहितः। बारादश्यमथासाध्य बाणाय शीघ्रमाख्य नारदो द्वारतिष्ठति सर्वेदयिवाय
नोनो हेमर्महाबुद्ध राजकार्यविशारद। वाणाय शीघ्रमा... विहत्मुसुमुत्क्रमे। वपमानांगयष्टिस्त्रहस्तेन
रणो नारदस्य च राज्ञितः। मन्मामध्येगतं बाणं विज्ञनुमुमुक्रमेः। ... गंधर्वैर्यक्षकिंपुरुषादिभिः
पिहितानननः। श्रृण्वंतः सर्वयाधनामिदमुत्सुकतां श्रेयां। वंदिनो देवगंधर्वैर्यक्षैः। बाणवराश्चितः। द्वाःस्थमादम
कलिप्रियो डराराध्यो नारदो द्वारतिष्ठति। द्वारपालस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा बाणवराश्चितः। द्वाःस्थमादम
हादित्यस्य विस्मयमिदं तदा। बाणउवाच॥ ब्रह्मपुत्रं सुलजरुखं डःसदं डरितिक्रमं। प्रावेशय यस्तुनिं
नारदं
द्वास्थ किमर्थं वारितोऽसि। ततस्त्वद्वचनात्पार्थ द्वारपालवराश्चितः। गत्वा प्रवेशयामास नारदं
२. म. ना. १५... ३

स ऋषिसत्तमं दृष्ट्वा देवर्षिमायातं नारदं सुरपूजितं। सहसोत्थाय संहृष्टो ववंदे चरणौ मुने
र्दत्वासनमर्घ्यं च पाद्यं पूजां महामुनेः। अथ विदित्वा तत्राज्यमात्मानं सह बांधवैः। पप्रच्छ कुश
लं चापि मुनिर्वाणासुरस्वयं॥ नारद उवाच॥ साधु साधु महाप्राज्ञ देवानां वंशवर्द्धन। कार्यसिद्धि
मुत्तानस्याथ लोकाचाभसुरेश्वरा पूजिता देवेन्द्रैश्च पार्थ नरान्वेषु शोभनेन राज्येन चात्म
ना चापि कृप एवं पूज्यते त्वया सा नाम कार्यं हि नो गमनं तु द्वराज्यमनाश्रये। मयेद्य दर्शनात्सुसुख
प्राप्तो दृष्ट्वा देवं महेश्वरं। भ्रमतस्त्रिपुरे लोकेस्त्रीमतीवान्मयाश्रुतं। तानू दृष्टुकामः संभाष
श्री षंतां राजन्दानवेश्वरो नारदस्य वचः श्रुत्वा प्राह किं तु किं नु ततः॥ उद्वीक्ष्य चरणाः पुरः सविन ८५

यं स्थितो अंतःपुरवरं दिव्यं दृष्ट्वा पाणिमवस्थितं। दर्शयिष्ये महाद्वारं नारदस्य महात्मनः॥ अथ
श्वांतःपुरं रम्यं समं [illegible] किं [illegible] तु श्रीत द्वः श्रुत्वा नारदं तत्र प्रवेश कथयामास
दथास्त नारदं मुनिं दृष्ट्वा देवी मुनिर्येष्ठं रुचापसाभिवंदने। आसनं कांचनं श्रत्रं पाद्यमर्घादि
कं ददौ तस्याः संभ्रमात्सुभ्रो दृष्ट्वा वाशीर्यथो विवाभनाद्य देवि त्रिलोकपि दृश्य [illegible] समा
गना पतिव्रता अनाशरा सद्यशोव सम चिंता यस्याप्रभावात्त्रिपुरं त्रमलस्वलनो जितं त
च्युत दर्शनं श्रुत्वा नारदस्य मुदा चिंता पर्यपृच्छ दर्षिं नत्वा धर्मो धर्म्म स्थितां वरा॥ राज्ञी उ
न गवन्मानुषे लोके देवास्तु श्रुतिकन्त्वे का निदाना निदीयंतकस्याद्दानस्य किं फलं॥

उपवासस्य यत्किंचित्तु व्रतो गां प्रोक्ता मुद्राधेनुनायैः फलैः स्वयमायांति स्रयस्तु तं तमेव नायेः ए
तमर्थं महाभाग यथातथ्येन श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं कथयस्वाविशंकितः॥ नारद उवाच॥ साधु
साधु महाभाग यन्मां त्वं पृष्टवान्यदि॥ यं श्रुत्वा सर्वनारीणां पुण्यवृद्धिः प्रजायते॥ उपवासे
श्रद्धाने श्च पतिव्रतो वशानागो बांधवैः पूज्यते नित्यं येः फलैः कथयामि तान्॥ दुर्भगा सु
भगा याति सुभगा दुर्भगा न वै॥ पुत्रिणी पुत्ररहिता अपुत्रा पुत्रिणी भवेत्॥ न नारी लभते क
दाचिद्या भर्तृवर्जिता॥ फलानि फले सुजायां तत्त्वं निबोध मे सुंदरि तिलधेनुं सुवर्सं वहन्त्यं गं
धमसी तथा॥ पानीयं भूमिदानं च तथा गंधानुलेपनं॥ पादाका पानदो दत्वं पुष्पाणि धूपं जना निश॥ ८६

पादाद्यं गंधिरास्यं गंस्नानशय्यासनानि च॥ एवं हि यत्प्रयच्छति ता पसम्यं ति तयं मां म
धुमाष्ठादयः सर्पिलवणं गुणामोषधं॥ कोसुंभं राज निष्पावा शालयश्च गुडाः वारसाः॥ श्वेत
वासमसी शाकोदपद्योमलमिलिता द्विनो परान् दुर्वासो मार्थं वा॥ अभाना ददाति या ब्राह्मणेभ्य
र्मसंपालगुणरूपसमन्विता॥ तिथ्यो यश्च मिदं ह्यं राजितं कथयामि ते॥ दन्ति पञ्च व्ययना
री श्रवणि स्फुरति सुखं ता॥ इंधनं ब्राह्मणे दद्यात् प्रीयतां मकरनाशनः॥ तस्मात् कन्यास्थानेका नि
अंगप्रत्यंगसंधिषु निरुजो न वसंता पाजायते राजवल्लभा॥ द्वितीयायां तु या नारी नवनीतं
सुदा विना ददाति हिरण्मयाय सुकुमारत्तन्नभवेत्॥ लवणं विप्रवर्याय तृतीयायां प्रयच्छति॥

गौरी मे प्रीयतां देवि तस्याः पुण्यफलं शृणु। कौमारिका पतिं प्राप्य तेन सार्द्धं सुमायथा। कोऽन्य विधि
यथा रागिति विधा धन्य यशस्विनी। नक्तं कृत्वा चतुर्थ्यां विद्याद्विप्राय मोदकान्। प्रीयतां मम देवे
शो गणनाथो विनायकः। तस्यास्तेन फलेनास्तु सर्वसिद्धिप्रजायते। विघ्नं न जायते कापि प्रजा
रवं मनोभिलाषं पंचम्यां सुव्रता भूच्य ब्राह्मणे तिलदा तु या। सा भवेद्रूपसंपन्ना यथा येव ति
लोत्तमा। षष्ठ्यां तु या मधूकानि तिलानि प्रदद्यात् द्विजो उद्दिश्य वाग्निजं देवं नित्यमनसमन्विता।
तस्याः पुत्रो भवेत्स्कंदसमः सर्वत्र सत्तमः। उत्पद्यते महाराज्ञि सर्वलोकप्रपूजितः। सप्तम्यां या
द्विजाग्र्यान्सुवर्णेनात्र पूजयेत् उद्दिश्य जगतांनाथं देवदेवं दिवाकरं। तस्य पुण्यफलं विद्धि ६७

तं द्विजसत्तमैः। तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसा। दद्याच्चित्रकं तु सौमनस्यानि मंडलानि विवि
धिकानि भवेत् ऽतिमहादेवि सर्वकर्मार्जिताः अपि। कल्मां धेनुं तथाष्टम्यां या प्रयच्छति भाविनी श्री
लकंठं संपन्न प्रीयतां मम देवेश्वरः। तस्या जन्मांतिकं पापं नश्यति विभवान्विता। जायते ना
त्र संदेहो यस्मात् दानमनुत्तमं। गंधधूपं तु या नारी भक्त्या विप्राय यच्छति। लोकपालान् समुद्दिश्य
नवम्यां शृणु तत्फलं। तस्या भ्राता पिता पुत्रः पतिर्वा धनमुत्तमं। तत्संप्राप्य न सीदेयं तेन दानेन रक्षिताः।
युद्धमित्तुरसं देवि दशम्यां या प्रयच्छति। लोकपालान् समुद्दिश्य ब्राह्मणेभ्यो गवर्जितं। तेन दान
ने सा नित्यं सर्वलोकस्य वल्लभा जायते नात्र संदेहः इत्येवं शंकराब्रवीत्। एकादश्यां तु पाथ्याथ

णादश्यां मोदकप्रदानं नरनारायणोद्देशात् ब्राह्मणे विक्रतत्पारोमदास्पर्शभिर्बिभाविलिख्य
तेन कदापि मा। यस्माद्दानमिदं लोके अनंतं मोदकं महत्। पादकृष्ट्यं गंगाशिराश्चं गामीमनुद्दिश्य
याद्देहं ब्राह्मणाय संप्रदत्त्वा यत्र यादृश्यां शुभामिति। यस्यां यस्यां प्रजायते योनौ जन्म निर्ज
न्मनि तस्यां तस्यां जायात्मनानि विशुध्येत कर्हिचित्॥ ८॥ एवं चतुर्दश्यां दद्याद्विप्राय पाण्डको
समन्तं धर्मसिद्ध्यर्थं तस्यालोकायुनामयः। एवं पक्षद्वये पक्षां तत्रादिमं तद्द्विजोत्तमान् दक्षि
णावस्त्रताम्बूलेर्थं जनैः प्रणमेत्ततः। तस्याश्चित्या महाराजिसिंत निर्जयात समाः। एवं ततिथि
माहात्म्यं दानयोगेन भाषितं। तथा वनस्पतीनां च आराधनविधिं शृणु। बदरं वा शुभं निंबं तिं ८९

रं कृतान्येव वटपिप्पलौ। शमीबिल्वकनागिंकदलीपाटलं त
दुकं मधुकं तथा। आम्रं च नालिकेरं ... नाराध्य भक्तितः वनयागविधानेन वांछितं लभते फलं॥ नार
था। अथातः शृणुत मां स्थापितैर्नाराध्य भक्तितः ... महाभाग कथयामि विधानतः
द उवाच। चैत्रमासि शुक्ले नारी या कुर्यात् तिथौ शुभे। तच्छृणुध्वं महाभाग गर्भं न गर्भं प्रणश्यति यथा हि
यस्य भर्तृश्च या याश्च निष्फलां नारी विप्रोऽशौ। अकाले न गर्भं सुभगे गर्भं प्रणश्यति
मेरुविप्रायाद्य विमलैर्याति दूरतले। तथा दुःखं च दोषं॥ दद्यादिलीयते मधूकारण्यं तु
सलिलामाराधयतियाश्च नैतं विधिं शृणु कल्याणि कथ्यमानं मया शुभं। चैत्रे शुक्ले तृती
यायां श्रेष्ठा संतुष्टमानसा। प्रतिमां मधूकवृक्षस्य शांकरी शुभयामहा कारयित्वा द्विजवरैः प्रतिष्ठाप्य
यथाविधि। सुगंधकुसुमैर्धूपैः वस्त्रकर्पूरकुंकुमैः ... द्विविनाने नैमनंत्रपुष्पैः ... मनि। पा
... नीलकंठाय कं० नः। शारः सर्वात्मने ह्यत्यो म

थयथाविधिः सुगंधकुसुमैर्धूपैर्वस्त्रकरकैः सोमेश पूजयेद्विधिनानेन मंत्रेणाक्रनमो

नामि निपादौ नमः शिवायेति मन्त्रेणैव मनथायवो कालोदराय कट्यां नीलकंठाय कंठ

तः शिरः सर्वात्मने स्तु उमां पश्चात्प्रपूजयेत् पादौ नमामि पार्वत्यै उमायै कंठयोर्द

यो जानुद्वायतथा ये गौर्यै रुद्रायन मः ॥ धां कामप्रदायै नमो नाभ्यां तथा

त्रिकोणे उदरं महादेव्यै ज्ञानदात्र्यै तथा हृदि कंठे वसु कंठायै अमृतायै मुखं न

मः शिरः सोमनाथ प्रियायै तथार्घं प्रदापयेत् नमामि मानसावेशं उमांगं गल्यते

अर्घेणानेन दोर्नाथ ... इत्यर्घमंत्रः ॥ अर्घं दत्वा ततः मन्त्रं करकं वारिपूरितं पक्व ८५

[illegible]

स्कन्दः पादौ नमामि पार्वत्यै उमायै कंठयोर्द्यो जानुद्वयं तथा ... काम प्रदायै नमो

नाभ्यां त्रिको उदरं महादेव्यै ज्ञानदात्र्यै तथा हृदि कंठे वसु कंठायै अमृतायै मुखं नमः शिरः सो नाथ प्रियायै तथार्घं पक्वा

दौर्गन्धं ... इत्यर्घमंत्रः अर्घं दत्वा ततः मंत्रकरकं वारि पूरितं

ब्राह्मणाय [illegible] सहिरण्यं यथाशक्तितः सवस्त्रं सपिधानं यमध्वाकेश [illegible] कृतं मंत्रेणानेन विप्र पुष्पं सा

[illegible] नमश्च पुष्पेयम हिरण्यं यथाशक्तितः सवस्त्रं सपिधानं यमध्वाकेशवं अलंकृतं मंत्रेणानेन विप्र

[illegible] नमधुपुष्पेयम सहिरण्यं यथाशक्तितः। सवस्त्रं स पिधानं यम धृत केशव लंकृतं मंत्रणानेन विप्र सोमनाथ

य दद्यात् करकं तत्र मे करकं वारि संपूर्णं सोमनाथार्थं प्रयोजितं दद्यामि ललितं तेन सोमनाथ

य दद्या करकं तन मे करकं वारि सं पूर्णं सोमनाथार्थं प्रयोजितं दद्यामि ललितं तु सोमनाथ

द्वि प्रवर्द्धनं ॥ दानमंत्रः लवणं वर्जयेत् शुक्ला यावद्द्या तृतीयका ॥ माघादौ दश कमा

घाय यं दद्यात् ॥ अनेन विधिना राशिमासि मासि तिलानन्ने फाल्गुनस्य तृतीयायां शुक्लायां

समाप्य तावद्वैशाख लवणं दद्यं ज्येष्ठे वसुज्जीरकं आषाढे मासि निष्पावाः पयो दद्यं तु श्रावणे

शुक्लादद्या नम श्चैतु शालयोश्च युजे तथा कार्त्तिके शर्करापात्रं करकं रस संपूर्णं तस्मां मार्गशि

षे तु कर्प्पासं करकं रस संपूर्णं पौषे तु कुंकुमं दद्यं माघे मासि तिलांस्तथा फाल्गुने मासि

दोलांते नकुलं गावः

संस्कारैस्तिलामोदकमिश्रितैः। यस्यां तिथौ यद्देयं स्यात्तं मासं तत्र द्विजाय तु। विधिना मासांस
र्ग्सां सा माघं बाणस्युं दरि प्रतिमां मधुसूदनस्य नामवत्प्रतिष्ठाय यत्नेनास्मै सर्वं तु विप्राय श्रावाय
यत्रद्दापयेत्। ततः संवत्सरस्यांते उद्यापनविधिं शृणु। मधुसूदनमभ्यर्च्य सर्वसंभारसंयुतां नि
षान्नमतिमां मध्ये माघकृष्णे मधुकृष्णस्य वा तत्रस्थं पूजयेत्सर्वं तु माद्ये द्विहार्दधारिणां पूजोपहारे
र्विविधैर्वस्त्रगंधानुलेपनैः। कौसुंभवाससा युग्मं अनर्घ्यं पुष्पमालिनां परिधाप्य ततस्तत्र दं
पत्यानि प्रपूजयेत्। द्वादशैव स्त्रियं राज्ञि भक्तिभावितचेतसा। छत्रोपानद्वास्त्रैश्च केयूरैर्म
कंठकैः। तटकैर्हारमुकुटैः कटकैरंगुलीयकैः। कज्जलैः कंकणैः सूत्रैः सिंदूरैः कुंकुमै ८०

स्तथा। सुगंधैः पुष्पतांबूलैः शयनीयैः फलैरपि। तूषयेद्विविधैर्योगैर्मिष्टान्नैर्भोजये
त्ततः। तु काकाबितां विश्राम्य शय्यासु च निवेशयेत्। गुरुष्ठलं यतः सर्वं गुरु रारवमहेश्वरः। प्रीते
गुरौ ततः सर्वं प्रीतं स्याद्रवमहेश्वरः जगत्प्रीतं चराचरं। यच्छिद्रं तम लोकयेद्येवाभ हितं वस्तु
तत्सर्वं गुरुणा वदेयं महदेव कृत्यमिष्टता। धनवक्तारिदं दुहयं श्रेयोऽर्दयं यथाऽयाते दंपत्यमेभ्यं
विधिवत्प्रतिष्ठाप्यं शुभ प्रीता द्वितीयं गुरुर्दंपत्यं गुरु राद्यो यतः प्रभुः। ततः क्षमापयेद्वेवीं दे
वेवशान्नणं गुरुं यथा चेदेवि ललितानन्त निमुक्तासि शंभुना। तथा मम पतिपुत्राणां मवियोग
प्रदा भव। अनेन विधिना कृत्वा द्वितीयां मधुमासके। शची शक्रं पतिं प्राप्य देवेशं तनुमध्यमे

सौभाग्यं च त्रिलोकेषु सर्वद्रिस्तु स्वसुत्तमं। अनेन विधिना या तु कुमारी व्रतमाचरेत्। शोभनं
पतिमाप्नोति यथेष्टं गण्पाः शतक्रतुः। दुर्भगा सुभगं च सुभगा पुत्रिणी नावतू पुत्रिणप इयपुत्री
अनशोकं प्रतिपद्यते। अनेकजन्मजनितं दौर्भाग्यं नश्यति ध्रुवं। गृहतस्तु त्रिदिवं याति उत्तमया
सह मोदते। कन्याको रिशतं सार्ग्यं तु कोभोगान्‌ मनोरमान्‌। अश्वतीयस्तु नर्त्मो पार्थिवं
पतिमाक्रयात्‌ सुभगा रूपसंपन्ना पार्थिवं जनयेत्सुतं। एतत्ते कथितं सर्वं व्रतानामुत्तमं व्र
तं सर्वपापहरं पुण्यं धर्मवृद्धिकरं परं। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये नारदोक्तमधुकृत्तीयाव्रतं॥
श्रीमार्कंडेय उवाच। नारदस्य वचः श्रुत्वा राजी वचनमब्रवीत्‌। इहाणमम विघ्नं दाने किंचिच ८१

चिन्तितं सुवर्णं मणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च। सर्वदास्यामि विधिवत्‌ यथाह्यविदष्डितं
तद्राजीवचनं श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत्‌॥ नारद उवाच। अन्येषां दीयते राज्ञि ये द्विजास्ते हीणष्ट
तयः। वयं तु सर्वसंपन्ना भक्तियात्या सदेवहि। देवर्षेर्वचनात्तु राज्ञी दानाय ह्यक्रता धर्मा। अथा
कृयद्विजानयानूशानं दातुं प्रचक्रमे। यत्किंचिन्नारदेनोक्तं महत्‌ सौभाग्यवर्द्धनं। तेन दानेन
मे नित्यं प्रीयतां हरिश्चंकारो। एवं दानानि सा दत्त्वा विविधान्याहृतं मुनिं। स्नानार्थं गच्छ विप्रेन्द्र माह
कालव्यतिक्रमः। अहं स्वं पतिमा माधक रिष्ठेन क्षिप्रसुत्तमां। नास्यो हिदैवतं मत्यस्तु कापाणामम
द्विजः। तेन सत्येन मे भर्ता बलवान्स्तु वाकृयः। नाह्या हिदैवनाम्न्या गांजा ना स्त्रियं पतिं विना। तथा
हा त्वा

पितृवाक्येन दत्तं दानं ध्यानं कथा। शापं कर्म करिष्यामि स्वपतिं प्रति मानदः। स्वपृष्ठा नार
दे न बाणपत्नी ह्यपापात्मा उवाच मधुरं वाक्यं विनयावनता सती। दिष्ट्यासि मामागतो विप्र ह्यद्य
मे प्रणतो मया। ब्रह्मपुत्र जनस्थानं स्वामी। द्वियासद्य मम। तथेति तां मनुशास्य नारदो हि
पसत्तम। सर्वमिमां मानसं कृत्वा त्वावेगाच्छ्रामनः। गगनाद् दर्शनं विप्रः पूज्यमानो सि
तो गतो सै। नमस्थारे। अथो द्विज मना भर्तारं प्रति स्त्रियः। विवसिनिः प्रभाजाता नारदे
न विमोहिताः। श्रीमार्कण्डेय उवाच। एतस्मिन्नन्तरे रुद्रो नर्मदातीरमाश्रितः। क्रीडते तत्र मया मा ५२
र्द्धं संप्राप्तस्तत्र नारदः। प्रणम्य पार्वतीनाथं दत्त्वाशुक्रमं द्विवरं। विज्ञापयन्महादेवं यत्

त्रिपुरादहं प्राप्तो गतोहं भवदादेशात् यत्र तद्बाणमंदिरं। दृष्टा बाणं बनतां का गातांतःपुरस्तु तं
मे। तत्र मायसि ह्यत्माणि दृष्टा बाणपुरस्य हि यथायोगं यथाकालमागतः स्त्रीणामस्त्वरं।
नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रशस्य मुनिपुंगवं। चिंतयामास देवेशो मनसा त्रिपुरस्य हि कस्तु मे
यथायुक्तं विलंबना प्रविभु विलंबना भ्रम तत्त्रिपुरं तद्दहनं मम माज्ञमालसया मम्न कि नि
रता बाणास्त्रैलोक्यविश्रुतः। प्रतिपन्नं देवानां त्रिपुरस्य वधं प्रति। एवं सस्थिरं कालं दे
व देवो महेश्वरः। चिंतयित्वा तु निर्वाणं कार्यं प्रति नारदस्य च तोलामो मंदरं श्रम वा वापकर्य
द्विहितु ग्रणो विलम्बं मनानन्तं देवं बाणस्य सर्वात्रिलोकवर्तं फाल्गुना शतं द्वयं गलंतं सर्वतो
५९

मुखं।सुपर्वस्तुरगादेशेशजवावायुप्रकल्प्यारथं म भीमयं कृत्वा दयाश्राम स्थितो हरो
श्रह्लो सुरश्रेष्ठं देवं मयः कौल्यां धनाधिपं।यमं वदक्षिणपार्श्वे वामकालं सुदारुणां।श्रादि
त्यं जो वक्रास्तो गंधर्वकिन्नरकादिषु।यंतारं वसुरश्चैवं कृत्वा देवान्द्रयोन्नमानूा खलीनां
श्ववांगानि रश्मं छंदांसि वाकानानू।कृत्वा प्रतादमोकारं सुरखया घ्यमा हृस्थरां धमतारमथगं
कृत्वा विधतारं पड्ढगां भाकतानू सर्वतादिक्षु कुर्ध्वयं तेनतायेव शैवद्दोरगपिशाचांश्चमि
द्वविघाधरां स्तथा।गह्मक्षगणांश्चे शेन शस्त्रं सर्वांगि सर्वबंधानां स्थं रथध्वजकृत्वा
शिवं सहांस मंततः।रथं देवमयं कृत्वा देवदेवा महेश्वरः।सन्नद्धकवची षड्ढी बद्धगोधां ७३

गुलित्रवानू।बध्वपरिकरं गाढं जटाजूटं नियम्य सः।सज्जं कृत्वा धनुर्दिव्यं योजयित्वा रथोत्तमं।
रथमध्य स्थितो देवः श्रुत्वा सगुधिक्षिशोधनुषस्तु निनादेन प्रवकांपजगत्त्रयं।स्थानं कृत्वा
त्रिदेशा पेरवं निष्ठतं संस्थितो हरः।निरीक्ष्य सुरिकालंकोपमंरकालानलः।ध्यात्वा तेपरमं
मंत्रं च निराधाक्रागरुडः।सुसुक्तः सदमावाणं त्रिपुरस्य वधस्य या।यदा त्रीणि समेतानि
निकृंतरिक्षे स्थितानि वै।त्रिपर्वणा त्रिशल्येन ततस्तान्यवसादयत्।ततः कालेनिमषार्द्धे दग्धेश्च
त्रिपुरस्त्रया।त्रिपर्वणं त्रिशल्यं च शरं तत्र नियोजयत्।यत्नो लोकाभयप्रस्ताव स्तुतः प्रलयेय
था।दद्द्वश्च तथोत्यानानाम नू संदय कारकाः सर्वास्तुर विनाशाय फलारूपाः सदारुणाः।

अट्टहासं प्रमुंचंति निशाः काष्ठमयास्सदा। चित्ररूपाणि कुर्वंति नेत्रोन्मेषणं तथा। नि-
श्वासं रुदनं विना मर्त्या चित्रशालि लिखितास्तथा। देवायतनगा देवा रटंति विहसंति शस्त्रमेपथ्यं-
ति वान्भानं रक्तांबरविभूषितं। रक्तमाल्योपसंयुक्तं पततं कर्दमकर्दमे। पश्यंति नाथ वा-
भानं तैलाभ्यक्तं मम मस्तकं। पश्यंति यानमारूढं पुरुषमुष्ट्रेश्वमं निनेः। संवर्त्तिका महा-
शयुग्मांत प्रतिमो बली। रुद्रस्तून्मूलयामास वृक्षजातीननेकशः। भूमिकंपः सनि-
र्घातः उल्कापातास्तथैव वा। रुधिरं वर्षति घनः शर्करामिश्रितं बहु। अग्निर्जाउग्रविषा-
णां जातः सद्यः कुंजराशनः। ज्वलन्तधूमसंयुक्तो विस्फुलिंगगणैः सदाऽजगावि १५४

महाजातास्तुरंगाः स्वचलिताः। अर्ववतारिका निवाधं लवादित्राणि महत्स्वराः। ध्वजाश्च कं-
पिताः पतंतः छत्राणि यमहस्वराः। कालेनिपादपास्तत्र वनानि धूममंततः सर्वदिग्ध्याज्वलि-
तं हाहाकारसमन्वितं। उद्यानानि विविधानि बभंजाशु प्रभंजनः। तेन संप्रेरिताः म-
र्द्दिलयं तिक्तगाशनाः। दृढगुल्मलतावल्लीरुहाणि च समंततः। दिग्धागध्यपिस-
र्वगुप्रदृष्टो हव्यवाहनः। सर्वं किंशुकवसन्निभं प्रकाले संप्रदृश्यत। तरुरहं हंतदागा-
तुं नैव धूमेन शक्यता। दुरकापानिसंभ्ययक्तैर्दग्धं त्रिपुरजनः। प्रदीप्तं सर्वतो दि-
ज्वल्यमानं पुरत्रयं। पतंति शिखराग्राणि दिव्यानि समहास्वनैः। पावको धूमसं-

छाद्माद्दह्यमानः समंततः देवागारेषु सर्वेषु दाहं दृष्ट्वा केषुचित्प्रासादाग्रजालेषु कृत
त्रिपुरहरयोद्विताः दह्यहास्त्रेषु रलाकं बालवृद्धसमाश्रितं । काचित्कोजनसंकुलो
पानाशकास्तथा पराः । अपरागीत हृदये सु मं सक्का वरयोषितः । अन्योन्यं वपरिष्व
ज्य कृताशनशिखार्दिताः दह्यमानाश्च वश्येता धावनेविकलाः तथान्ये दानवा
स्तत्र दग्धं शयने विमोहिताः अपरकाश्चान्यातांगं तु धूमेनाकुलिताः ननाशः दृश्यं तेबल
दृश्य त्रिपुराथमनानिर्दोर्धिकाः प्रमाण प्रकाजे छत्रां नू विक्षीसविजयोजनाः । गिरिकूटानि
भास्तत्र प्रासादा रत्नशोभिताः दृश्यं ताते न निर्दह्य विशीर्णधरिणीतले । नरस्त्री बालवृ

द्धेषु दह्यमानेषु सर्वतः । निर्दयं कालितवह्निर्दहाकारं प्रमुंचतां । काचित्सुधा विशाला दही
हारावलिविभूषिता धूमनाकुलितादीना ह्यपतद्वय्यवाहना । काचित्तन्निर्मुक्तहारदी
त्रेपुत्राःस्नेहाच्चु लालसा पुत्रमालिंगते गाढं दह्यतं त्रिपुराग्निना । काचित्कनकवर्णा नादयमः
भाइंद्रनील निभंशुभं । स्ववरिं पतितं दृष्ट्वा नद्योपरि पपात स्का । विद्युद्विम्यवल्लभा प्रसु
प्तं तु प्रियापरि शश्गिवाला हृतं कंठगा । मालिंगते रूपा मघवर्णपरानारी वलकनक
मेखला स्येनवासो वरीयातु पतिता धरिणीतले । काचिन्नूकं दृष्ट्वा समानां नीलरत्नविदे
षिता शिरस्थं जलिनाध्मय संप्रार्थ्य रतिपावकं कस्माद्विदहसि लतवसं केथाः कथ्या

DR BHAU DAJI

पिनारतो हलन्नु वालतूबालनसंकाशो हेमभांडेस्थ एव विना। काचिन्मृतं तु खगा
न्नविललापवशं गता। अस्मी हतं पतिं दृष्ट्वा क्रंदती कुररीयथा। मातरं पतितां काचि
दृष्ट्वा विगतचेतसा। विपतिपतिता रामो खदिताव ऽवा यथा। हतश्चैतस्य काचिद्वृद्
ध्यमाना वधाविता। अपश्यद्बालकं दृष्ट्वा विललाप सुदुःखिता। कांचिल्लब्धं हृदंदृष्ट्वा
पतितं धरिणीतले। कृष्णां ऽथवद्धस्य उद्दकस्य च कस्य वा विरूपनयनस्यापि विकृ
रस्य च लस्य वा अंगं भिन्नबलं तानो रोदन्ना हा दायास्तथा। दंडपाणाः रपाणश्च भिंद
वक्रश्यमारुता लडंडल्लास्यैव हिंसा। अथ डिंग्रमुंडस्यापि च वा। बाणप्रांतुश्च बाणश्च कृष्याः ७६

थाग्रवक्रायाः। देवमध्येपि ये तत्र दानवा बलदर्पिताः। तेषां हाहाशब्दो रोदनाद्विकलानि दि
यारूपादह्यमानास्त्र यस्तत्र विलपंति हाहा हा करुणास्वरा दैत्याः पावकं प्रति दुःखिता
य दिवि रम्यघोरे हि उरुषोपरिधावकाः स्त्रियः किमपरा थ्यों तहाहा पंजरा का किलाः निर्द
यस्त्वं हुतं सर्वकं कोपात्त स्त्रियं प्रति किं च यानेकं तं लोकेन वध्या सर्वथा स्त्रियः न कार्यं
त्येयद्वा कावितूरां हिंस्यं वा स्त्रियं प्रति दयां स्नेहापि करुण वदनी वाक्य योषितां स्नेहा
नापि स्नेहच्छेदं निर्मायो स्मि यतनः। एवं विलपमानानां च वा स्त्रीणां वचनः। कराल वा
लवक्त्रा लाकालत्ये वज्रनाशनः। एवं तं तु वलमानं तु दृष्ट्वा भगवान्राब्रवीत्। अग्निर्विज्ञायवि

म   अमरेशमाहात्म्य

नष्टेहं पापात्मा हरमंगला मया पापेन दुर्षणाद्वो लोको नाशितो क्षवं गोब्राह्मणस्त्रि
यो बाला शतशोथ सहस्रशः निनाशिता निनि पातानि ग्रा निमष्टा वेरमोप्यथा षीणाम
अमाष्येव देवीगारागणालयाः तेन पापेन मे धर्मस्य पसथ बलस्य वा किं धननकरिष्या
मि राज्येणां तस्य वारण किं वरं शंकरपादाब्जं शरणं या मि हृष्टधीः नमः तान पिता बंधुर्नत्रा
ताना पराउनः सुक्तादेवं महेशानं परमानि हरं परं आत्मनाय कृते पापमात्मना कलि ...
भुज्यत्नो अहं तन सम मास्वेथ हत्यामि स हसाधुभिः एवमुक्ता शिवं लिंगं कृत्वा तु मस्तके ७७
परिनिर्जगाम यद्दा श्रीघ्रं पावकेनाव गुंठितः त्रिनश्चलिज गात्रस्तु प्रस्खलन्न पदे पदे ॥

के
१ष्ठ श्रीरुपतंगे स्थुति यश्चिला निशान्ते पुरं तस्या मि सुरश्रेष्ठ भक्तिस्वलोरस्तु ॥ एवमुक्ता महात्मा नो बालो भक्तिमतांवर
१ ल्ये नन्दवेरं
तोत्रं सम्पुष्पकोप
१
ता लोगजदया वाचा प्राह शंकरमव्ययं वाक्यापवक्ति निर्दग्ध्या या देवे थ्ये स्मि शंकरो तत्र माह
महादेव मामलिंग प्रणयस्तु अवि तुसुराम स्थातं तक्ष्या मया सदा प्रणादिष्टतमं तत्र र
तार्थं कर्तुमर्हसि यदि तदमनुग्राह्यो वर्थे परसंगम प्रतिजन्म महादेव भक्तिरचला
स्तुमे ॥ बाणउवाच ॥ शिव शंकर पापहराय नमो भवजीनजना निंहरा नमः कस्तुमास्तु
थनिर्दहनायनमामि गिरिजा निवर्तुवंदनायनमः जय जय जय त्रिपुरांतक जय यंधकनाथ
नजय जय पार्वतीश जय परमार्थप्रकाशना जय जय विरंचिनीमत्तुजंगहार जय जयस
विशुधिकशृंगार जय विशदमस्मविलिप्तगात्र जय मंत्र शूल जय जगादकपात्रो जय विष ... पिनाकपा
जय विषधर कर्बूर जय कपाल ... ॥

मनयनपरिमुक्तसंग ॥ जय मौलिविधृतगंगातरंग ॥ जय श्रीमद्रूपखर्वांगदक्ष ॥ जयशि
शिरवशेषरजगतांप्रसिद्ध ॥ जय सुरवध्यसर्वसुकृतमार ॥ जय सर्वयज्ञपरिरक्षपार ॥
जय विश्वजीवनरक्षांगीकृत्येन विषकवलेकभार ॥ जय संत्रस्तानमत्सलोकशरणाधार ॥
जय कीर्तनीय जगतां पवित्र जय दृषभध्वज विविधविषमचरित्र ॥ जय रासभारतरुन्मूल
खनित्र जय बाणराज्यलक्ष्मीलतालवित्र ॥ जय विचरितविधृतब्रह्मकपालमाल ॥ जयां
धकदेहनाशनकरालकाल जय जठरांतर्विधृतविश्वविलासशाल ॥ जय संवर्त्तकवलि
तलोकितनिजैकनाल ॥ जय सितिकंठवर जटरदृषभगमन ॥ जय शरणागतदुरितानुशम ५८

मन ॥ जय सिद्धसुरासुरविनतचरण ॥ जय कृपानोद्भवजलधितरण ॥ जय गिरिशखरशा
दिमाननीय ॥ जय यष्टृस्वरूपायागजनितचिंतनीय ॥ जय दग्धपुरत्रय सर्वसत्त्व ॥ जय सकल
शास्त्रपरमार्थतत्त्व ॥ जय रजोगुणाश्रितब्रह्मरूपधरसृजनकर्मकर ॥ जय सत्त्वगुणाश्रि
तविष्णुरूपधरपरिपालनकर्मकर ॥ जय तमोगुणाश्रितरुद्ररूपविश्वसंहरणकर्मकर ॥ त्व
मेव जगतां धाता त्वमेव परिपालकः ॥ संहारकस्त्वमेवासि त्रयीमूर्ति नमोस्तु ते ॥ त्वं विष्णुस्त्वं
जगन्नाथ ब्रह्मरूपः सनातनः ॥ दिक्पाला लोकपालास्त्वं सुरनाथ नमोस्तु ते ॥ त्वं क्षितिः पा
वनस्त्वं हि त्वं वरुणस्त्वं हुताशनः ॥ त्वं दीक्षायजमानश्च आकाशं सोम एव वा ॥ त्वं सूर्य

लौकैकरूपोसि विगताशस्त्वं मेयोस्तथा भुक्तनात्र किमुत्कटः केनद्दृष्ट गुर्दशवादिना । वयाथा
र्थं जगत्सर्वं विथ्यं वेदपुस्तनायथा । इति तेषां ततः स्तोत्रं समाकर्ण्य महेश्वरः ॥ भक्तकोपप्रशांता
त्मा ब्राह्मणं वरदाया ब्रवीद्विजः ॥ ईश्वर उवाच ॥ न ज्ञेतस्थं न समतस्थं मध प्रभृति दानवाः सो वर्ण
नवान तिष्ठ मम पार्श्वे स्थिरवाद्वनः । पुत्रपौत्र प्रपौत्रैश्च बांधवैः सह भार्यया । अद्य प्रभृति वि
सर्व मवध्यः सर्वशत्रुभिः ॥ ध्येयं तस्यवरोद्योगा द्देवदेवेन भारत । त्रि॥ तिर्मेव पाताल इष्ट
तः सुरासुरैः स्त्रैश्चय यथाथ यथैव विचरस्व यथासुखं । तान्नि वारयां ॥ समरुद्रः महा
विषं तदा ॥ हतीयं रक्षितं तत्र पुरा देवेन शंभुना । एवं ते पतितं तत्र त्रिशूलं खंडं उत्तमं । द्वि

श्री

तीयं पतितं राजन् शूलस्य मस्कंदकोत्कलं तत्पतितं तत्र तेन शूलस्थरःस्रुतः । हाहाकारा म
हान् तत्र ऋषिसंघे कृता शिशः दायि पितृपुर राजन् पतितं खंडमुत्तमं । कदा देवाष्ठितं तत्र शूलामा
ला निवारकः । हाहाकारं देवानां तु ऋषीणां रक्षणाय च । स्वयं सृष्टं निर्मितं तन उमा इषप न सं
श्रुतः । मनसा पि स्मार यत्तत्र स्नातं ममर स्थ यं संशयं जाय धिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
इति विष्णोगिरिः श्रेष्ठ सर्वपापक्षयंकरः ॥ अनात्त मलनाकी लनिभ ख्यापशोभितः । सिद्धस्था
नोपसंयुक्तो हरगङ्गा स्थिरलंकृतः ॥ घातेश्च यापदा रा वे नित्यकालं विना द्विजः । ब्राह्मणैश्च विक्षेप
अ रोदिवे पिवास्तुरे तथा । सत्यतादेव देवेशः शंकरस्तत्पूर्वतो पानेकन्नलये स्तुन स्मि

मरकंटकश्रीऽनक्रमशोराजन्तुवनानिवृत्तईशाःएं नमाम्नयकोविरंशायथंयाद्य मेपर्व
ताकुणांसोध्यासोरिंशविल्वंकामदोहिकंशालंतपदमक्लिष्टंवेकुंठंतदनंतरं।परंसदाशिव
शांतंस्थं स्मंज्योतिरंतीदियं।तस्मियातिलयंधीराःविधिनात्रसंशयः।।युधिष्ठिरउवाच।।विधि
कोत्रविनिर्दिष्टःपततांऋषिसत्तम।एतद्विसर्वमाचक्ष्वमेशयोममहात्मुने।।श्रीमार्कंडेयउवाच।।
शृणुष्वकथयिष्यामिविधिंयथा।मितंविधिंपांडुनंदनायक्षेयाप्रथमंकर्मनिपातञ्चनराःहपाल
वाहर्ष्टुमयंस्वर्वंउपलहस्तयिववाशाकाहारःस्थितस्त्रत्रशुचिस्त्रिषवणोनरः।त्रिकालमर्थ
र्यशिवंस्वर्वदूज्यंत्रिलावनं।दशांशानन्तराजेन्द्रहोमंतत्रैवकारयेत्।संपूज्यविधिवद्देवं गंध १००

माल्यानुलेपनैः।अन्नैर्नैवेद्यविधानेनज्ञात्मानं यस्तुनिक्षिपत्।स्वर्गलोकमनुप्राप्य क्रीड
तेदेववत्तैः।सहस्त्रिंशद्वर्षसहस्राणित्रिंशत्कोटयस्तथैवच।भुक्त्वा मानारमाननोगानस्ततो
यातिमहीतलं।एकछत्रेणपृथिवींसभुंक्तेलोकपूजितः।धाधिशोकविनिर्मुक्ताजीवेच्च
शरदांशतं।कालेश्वरं [illegible] लोकः [illegible] नंतत्रैवकालानदीपार्थप्रसूताशि
वनिर्मिता।निवर्ष्छितब्राह्मणरुरंरवायामहसंगता।तत्रस्नात्वामहाराजविधिनामंत्रसं
युतः।तिलमिश्रेणतोयेनतर्पयेत्पितृदेवताः।पिंडदानंचदत्त्वावसर्वतीर्थफलंलभे
त्।अनाशिकंतुयःकुर्यात्तस्मिन्तीर्थेनराधिप।तस्यापर्वतराजस्ययःकारात्तिप्रदक्षि
मुच्येतसर्वपापेभ्यो [illegible] लोकसगच्छति।श्रीमत्स्यपुराणे [illegible] च समुत्तीर्थ भयकर [illegible] त्रैनपु
डालं [illegible] नमानमा।

णां। प्रदक्षिणीकृता तेन मही द्वीपा वसुंधरा ॥ न विद्यते न संशयः। वाचिकं मानसं चैव कायिकं
त्रिविधं तु यत्। नश्यते पातकं सर्वं शिवाख्ये च वचो यथा। अमारकेश्वरपार्श्वे च तीर्थं शक्रेश्वरं
नृपा तत्परं चाप्युत्तरा तत्र शक्रेण स्थापितं किल। कुशावर्तं नाम तीर्थं दक्षिणा चोत्तरे शुभं। ब्रह्म
कुंडमिति ख्यातं हंसतीर्थं तथा परं। अंबरीषस्य तीर्थं च महाकालेश्वरं तथा। को
टिश्च शिवभागे तु तीर्थं विमातृकेश्वरं। एतानि दक्षिणे तीरे रेवाया नरसत्तम। स
र्वस्नानपानैः पापसंघहराणि तु। कुरुष्वेतं गमहाराज प्रसिद्धो भैरवः शिवः। तस्य
याश्च विभागे च तीर्थं विश्वपालेश्वरं। एतस्मिन्नुत्तरे खंडे हरो रेवाया उत्तरतीरे तावच्च

२१

Dr BHAU DAJI
डाक्टर भाऊ दाजी

पानचात्र मध्यक्रुयात्राफलं लभते। अदृष्टो व्रजिनो नो द्विजराणां विघ्नकारको। इति
श्रीवायुप्रोक्ते महिमायां श्रीरेवामाहात्म्ये त्रिपुरविधं महाकालेश्वरतीर्थं ॥६॥ ॥ छो
युधिष्ठिर उवाच॥ या कावेरी ति विख्याता त्रिषु लोकेषु सत्तमा। माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तस्या
मार्कंड तत्त्वतः। कीदृशं दर्शनं तस्याः फलं स्नानेन किं स्मृतं। तत्र दानजपहोमेषु पवासे
सुरार्चने। कथयस्व मुने मह्यं कावेरीसंगमफलं। धर्मश्रीलो वा दृष्टो वा श्रुतो वा कथि
तो पि वा। अनुमोदितो पि राजेंद्र पुराणे तिष्ठतं मया। यथा धर्मप्रसंगेन तथा धर्मार्थकाय
सर्गस्थि नरकाय्येव मित्येषा वेदिकी श्रुतिः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ साधु साधु महाप्राज्ञ श्रो

यं यत्र या कृतं। शृणुष्वाहं प्रवक्ष्यामि कावेरीफलमुत्तमं। अश्वेस्त्रिय हो महासत्वः कुबे-
रो नाम विश्रुतः। सोपि तीर्थप्रभावेन राजसूयसहस्रपालवत्। कावेरीनर्मदायाश्च सं-
गमो लोकविश्रुतो। सर्वस्नायाचास्तु विद्यायो कुबेरः सत्यविक्रमः। विधिवन्नियमं कृत्वा
शास्त्रयुक्त्या तपोत्तमं। आराधयन्महादेवमेकचित्तः सनातनं। एकाहारो वसन्
मासं यथा पक्षाद्कालिकं। पक्षोपवासी निवसन् किंचित्कालं तपोत्तमं। फलमूलाश-
नो राजन् किंचित्कालं तु कंचनः। किंचित्कालं स्थितस्तत्र तीर्थे सेवालभोजनः। एवं तत्र नरश्रे-
ष्ठ कामराग विवर्जितः। स्थितो वर्षशतं साग्रं कर्शयन् निजविग्रहं ततो वर्षशतस्यांते देवदे १०२

वो महेश्वरः। तुतोष परया भक्त्या तं तु वाच परंतप। भोभो यक्ष महासत्व वरं वरय सुव्रत। परितु-
ष्टोस्मि ते भक्त्या न वरः [illegible] याचितः। कुबेर उवाच। यदि तुष्टोसि देवेश उमया सह शंकर। मामे-
व सर्वयक्षाणामधिपं कर्तुमर्हसि। अक्षयत्वं महेशान त्वयि भक्तिमलं चलां। धर्म मतिं च मे नित्यं
राज्यं राजं च शाश्वतं। ईश्वर उवाच। यत्त्वया प्रार्थितं सर्वं तत्तथास्तु न विस्मृतिः। एवं दत्वा वरं तस्य जग-
माद्दर्शनं हरः। सोपि स्नात्वा विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः। आमंत्र्य विप्रांस्तत्तीर्थं कृताहारो-
दितं यथा। पूजितस्तत्र यक्षेषु अभिषिक्तो विधानतः। चकार विपुलं तत्र राज्यमीप्सितमुत्तमं।
तत्र वाप्येन राः सिद्धा यक्षगंधर्वकिंनराः। अपरगणसंघाश्च अन्ये च देवतापावनाः। कावेरीसं

सुमेराजन्स्नानदानार्चनं नत्संगमे तेन सर्वपापहरं विद्धि सार्वेषामपि सुरगणानां वरा मनघ कथि
ष्ठिरः। तथैवास्य महात्म्यं नाना पापांतमनुजीवितं कावेरीसंगमं स्नात्वा यो यद्दत्तं हितलोके
दशाद्वापरतः तत मानवः पितृतस्तथा गुरु यजुरूषानुयागस्य याति पसन्नमान्त स्नात्वा
वंश्ययात्म तत्र स्नायात मानवश्च यपि दीर्घ रोद्वं यद्वीच्छन्न शाश्वती। तीकावेरीसंग
मे राजन्स्नान दानार्चनं नरैः। हतेभस्मा पपश्चे श्रद्धया मध्याधिकं फलं। सोमनवाहय
धागजीथा दस्युपिपतिं। श्रमनादानंत गामोलिपवे शि कलात्मकं सेपचेतं यः
यति तस्मिन्तीर्थे युधिष्ठिर तस्य पुण्यफलं यत्न पृच्छ युधिष्ठिर। अप्सरागणसंकासे। १०३

विमान सूर्यसंभव निगेयागरे चोरमानेस्तु देवतैः प्रमोदतो पश्चिवर्षसहस्राणि
क्रनलोकमहीय... क्रनलोकांतरिं। ... संप्राप्य पृथिवीतलं दानीभोगीवदीघदुर्जी
यतः पृथिवीपतिः। व्याधिशोकभयोद्वेगदुःखकालीवर्जतं समाः एवं फलं प्रदातारः कावे
रीसवितारु णां त्रिषुलोकेषु विख्याता नर्मदासंगमसहा जितवा का यथेतावय्येथ यथा
नरता तथा कावेरीसंगमे नान तपिमो रुभवा पुण्या यपिबं तिजलं तत्र तत्पुण्यान बं
त्रमंशयः तेषां पापं विलीयते हिमः सूर्योदये यथा गंगा यमुनयोर्मध्ये संगयत्फ
लं परिकीर्तितं। तो मज्जन्तु जायाग च्यत्य पालन धमें कर्मे राजन्स्नानमसमायोगतदे

वाष्टगुणं स्मृतं। अशीतिश्च यथा प्रोक्ता गंगायमुनसंगमे। कावेरीनर्मदानां तु देवा
ष्टगुणाः स्मृता।। गंगाषष्टिसहस्रेषु क्षेत्रपालैः प्रपूज्यते। नर्मदेश्वरस्य तीर्थानि रक्षंते
नात्र संशयः। अमरेश्वरस्य सरितोयसंगाः परिकीर्तिताः। तथाशीतिसहस्रेषु क्षेत्रपालैः
सुरक्षिताः। तथा मारेश्वरस्याद्ये लिंगं वेदपलश्रयं दिव्यं यं वै सहस्राणि रक्ष्ये लिंगे
नाथसिद्धकेशिवनस्थापितं पूर्वं कावेरीधीरेण लक्षेण रक्षिता देवीनर्मदा च
ऽकल्पगाधनुषां षष्टिर्नियता तु रूपेश्वरी शयोजिता। ओंकारः शतसाहस्री नर्मदा
वकल्पगाधनुषां षष्टिर्नियुक्ते पर्वताश्च निरक्षिताः। अन्यदेशकृतं पापमस्मिन्क्षे १०४

त्रे विनश्यति। अस्मिन् क्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति।। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये कावेरीसं
गममाहात्म्यं।। ७३।। ।।श्रीमार्कंडेय उवाच।। ततो गच्छेन्महाराज वाराहीसंगमं परं। वाराहस्य म
हाविष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवा। रेवाया संगता तत्र स्नात्वा पापैः प्रमुच्यते। तर्पयित्वा पितॄन्
तत्र तिलतोयैर्यथाविधि। उद्धरेदात्मना सार्धं कुलान्येकविंशतिं।। इति वाराही
संगमः।। ७४।। ।।श्रीमार्कंडेय उवाच।। रेवोत्तरे महाभागा वेगा विनिःसृता। तत्र स्नात्वा
नरश्राद्धं यः करोति तिलोदकप्रदानेन हविषां पिंडदानतः। पितॄन् समुद्धरे
द्घोरान्नरकान्नात्र संशयः। पापकृष्टनाय च वै कर्मठानां नराः। कृष्यंते तेन पापे

नवंऽवगाममभागमे। वंडस्थरंतत्रलिंगंसर्वदेवमयंशुभं। स्नापनाद्दर्शनाद्दस्यपुण्यंगं
धातिद्यानतः। ब्रह्महत्यादिकंपापंतत्क्षणादेवनश्यति। वंऽसनद्वराघ्यासीत्कुरान्भा
पापकर्मकृत्। परदाररतोघोरोब्रह्मघ्नोगुरुतल्पकः। दिव्यवंशसमुद्भूतोराजाऋषि
विरोधकः। पत्नीनुद्दयानथाच्यांधर्मानावसांस्त्रियोद्ध्वतः। निमिषारण्यवासीशर्यातोऽङ्गो
ब्रह्मर्षिसमः। सौदामिनीतस्याभार्या [illegible]त्रीयशस्विनी। रूपयौवनसंपन्नायंद्रकांतिस
मप्रभा। कामिनीवल्कलधरापीनस्तालपयोधरा। एकदादयमारूढंक्ष्वऽसेनावानव
रनूशर्यातोव्याघ्रमसंभागोनतनसत्य। पुनरुगानूदृष्ट्वासौदामिनीतेनविवरंतीसुतानः १०५

प्रिया। उवाचतांसमागच्छममराज्ञीनृवविवेवल्कलाजिनधारीत्वकुशकाशपवि
कः। बलाकातस्टदीनावैऋषिपत्नीनिषेवकः। कंदमूलाशानऽशोब्राह्मणःकिंपति
स्तव। किंकरिष्यसितेनत्वंममभोगान्सदाभक्ष्यलानू। सर्वदामत्प्रसादेनतुत्वंवर
वर्तिनितस्यतद्वचनंश्रुत्वाहपतेःपापकर्मणः। आहसौदामिनीवाक्यंवंऽसेनहृपा
धम। यावस्त्यामपतिंराजन्तस्यादेवशवर्तिनी। ततस्तद्वचनाज्राजागत्वाशर्यातोऽस्यम
श्रवीत्। श्रयोदृष्ट्येयस्तृषिश्रेष्ठपत्नीनवगतव्रता। विरूपावपल्यात्कृयतांमादेहिमतन
स्त्रियंयावदहंरूपणामेतांपत्नींतशीलवर्जितां। ददामिदविणानूसंरूपकांहसद

मग्नः॥ चेतनाथ्यां तु भोपत्नी सुदृढस्वकुलान्विता॥ शाठ्यतु वा वो सर्वस्त्रियः के नद्वय
कुलास्ता मां प्रियाना स्त्रि मनुष्यलोके दृष्टा मितनाद्मिमां प्रियां मकिं मां विजयाय
मिडर्बलंच॥ अननाथ्यवसायेन किं तस्त्रियो न विश्राति॥ नयं न वा हस्तिपणायें राग
मिन्द्राबावयोः इत्याकस्पोथिकामांधतानूरटदुते तरस्वरनाला निरीक्ष्याहतं पापेश्व
लेतीवाकापतः॥ अथ शुश्राहसुदक्यावर्यं विमानं मानंतु महर्षिमि प्राप्तणी स्वषिप
नीवमाधीवमपतिव्रता॥ हाउरथ्यवमायये यं डालस्वनदिश्यमि यादियादिपरा
कूपापचंडालरूपणाधमः॥ ततः क्रवाम कसं शापंनयातः प्राणविकलः॥ चंडालस्य १०६

राजपुत्रांन्हीपाल--चंडपुरनिवासिना॥२

५

ष्णाजातः सर्वहृतभयावहः॥ हाहाकारं ततश्चक्रुः मवेनिमुनिमानुषाः॥ अथ माल
त्यराजा सोऽयोध्यमाविशत्पुरीं॥ दृष्ट्वा चंडालरूपं च प्राह्णणः पुरवासिनः॥ बहुभु
यनीनाथ्य गर्हयाना मदीपतिंमावोविवितयाविष्णोजनस्त्वंवीक्ष्यकुमितं॥ ठस्मवसंद
गंधं ठस्मानत्रं भयानकं॥ विस्तरंधृजिनं पांसुयुं हितं गतिगर्हितं॥ ततास्ताप्रास्तणा लोक
बोधयिथा विगर्हितं॥ वसिष्ठस्याश्रमं नत्वं समस्ता अथ प्रवक्रमुः॥ ततः स राध संयातो
प्राह्णणैरभिसंस्तुतः॥ वसिष्ठशरणं प्राप्य तः शोचियावान्मनस्तंतो राजा विषसेवहन्
तिकर्मस्थियविक्षायत्॥ भीतस्खलितवाक्सनं सापयंतं निरुः [illegible]

यानिजोप्य [illegible]

THE ASIATIC SOCIETY OF B...

कं वंऽस मनष्टे पतनः। शांडिल्यं गच्छ राजस्त्वं शापत्राणं यथा द्विज। स मोक्षो दास्मि नित्युक्त
ज्ञायं क्षिलं तामिव तज्ज माऽऽत्र एवमस्त्विति त्वा श्रीरंगं नमस्कृत्य भाराधसं समागामास्म
तेः मार्गे शांडिल्यं भार्यया चितं प्रतिपद्य समाश्वासं गं नमस्कृत्य पुनःपुनः अब्रवी
त् नृपाश्रेष्ठ भयत्रास्तानराधिपश्चैकमस्य मनुनिश्रेष्ठ वह्नार्यं प्रतिकामितो पापा
हं पापकर्मा च सर्वथा वां समाश्रितः। इयं माता पिता चैव मम रघुवंशसमुद्भवा। मया
यत्कृतं तेन यत्तस्य प्राप्तं फलं हि वोदीनस्य भृत्यहीनस्य निःसत्वस्य गतस्य च पदा
श्रपतितस्याद्य दयां मम कर्तुमर्हसि। ततः प्रोवाच समुनिर्भार्यया सहितो भगवान् मार्कंडमे १०७

पिता राजन् शिष्टोऽहं तस्य धीमतः। त्वं गच्छ त्वं मुनिश्रेष्ठ नस्य संनिवेदयाश्रयावि
धिभक्त्या क्षिप्रं यदि शापांतमिच्छसि। तदादेशात्प्रमाणं मनाश्च प्रभवाय च हीं इत्येवमुक्तो
स्वगवान् मुनिनाथः शांडिल्यनमस्कृत्य पतिं रणक्षलोयं योत त्र मार्कंडेयाश्रमं प्रतिश्रामी
नमाश्रम द्वारि स्थितश्च वक्षतांजलिः। निवेदय यथा वृत्तं स्वकृतं शापकारणं। त्वंऽलवं
यथा प्राप्तं ताच्छ्रायां याव्या क्षेत्र सरं मार्कंडोऽहं समाकर्ण्य क्षिप्रयाचाच्च चिंतयन्। क्षणमेकं
समाधिस्थः प्रोवाच नृपतिं ततः। मार्कंडेयो शास्त्रणादीनां श्रेष्ठतां च युधिष्ठिरो यो हि वै नृप
तः शीघ्रं त्वं स्व गृहं समागमं [illegible] शापं
पापरा[illegible] [illegible]

तं तयोरादेशमाश्रितः॥ एरंड्याः संगमे श्रेष्ठे तत्र स्नात्वा विधानतः॥ अकामा सिद्धं स्नानं
मुक्तश्चास्मात्तु किल्बिषात्॥ एवं मयोक्तं कथनं कथा मां प्रति पत्न्या शांडिल्यं खंडनं चा
तथा॥ सोहमिमं देशं घोरपापस्त्विगमिष्यामि श्रेष्ठं एरंडीगासमागमं॥ मार्कंडेनोपदिष्टं
मिदं ब्राह्मणानां तु संनिधौ॥ एवमुक्त्वा गतस्तत्र तदन्तु शाममबाधं एरंडीसंगमे विधिवत्स्ना
त्वा शुद्धं एरंड्यां पुनरेवं जागरं सोपवासं च कृत्वा विप्रोऽथ नाडानि॥ तु ब्राह्मणेभ्यो विसेनो
श्रद्धयात्मा प्रययौ तु रोतः ततः कालेन महता तु द्विजेन्द्रर्निर्मलामनाः कुर्वन्नुत्र विहितं ध
र्म स्वर्गं प्राप्तो नराधिपः॥ दिव्यं विमानमारूढः स्तूयमानोऽप्सरोगणैः॥ सर्वपापविनि १०९

र्मुक्तस्तीर्थस्यास्य प्रभावतः॥ ततः शिवपुरं प्राप्तं एरंडासनोपदृष्टिपतिः॥ घोरा रावि षेतमहर्थमा
हिफल्वेन त्वया गोराज्ञां विवसहस्राणि सिद्धिं प्राप्तानि तस्यां वै॥ एतत्ते कथितं राजन्नेरंड
वेगासमागमं॥ श्रवणात्कीर्तनाद्दृष्ट्या भ्रूणहत्या प्रणश्यति॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये एरंडीवे
गासंगमतीर्थं नामा॥ ६॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र एरंडीसंगमं पुनः॥ त
त्रैव नर्मदायास्तु स्नात्वा सर्वकामफलप्रदं॥ द्वितीयं एरंडीवेगा च स्वर्गसोपानपद्धतिः॥ तत्र स्ना
त्वा दिवं यांति यत्र नास्ति पुनर्भवाः॥ तिलोदकप्रदानेन पितॄणां च भारत॥ अनंतकालि
का तृप्तिः पितॄणां तु प्रजायते॥ अमासोमसमायोगे यत्र तीर्थात्तु बाधित॥ ग॥ अयाश्वत्थमुण्ड

ण्यं मेरुंडीसंगमात् भवेत् ॥ मेकामहर्षिमायां च यां दृश्यां रविवासरे गयाधानसु गंगुण
मेरुंडीसंगमो भवेत् ॥ शोके एरंडीसंगमे ॥ अमासोमसमायोगे राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
एरंडीसंगमस्नाने ब्राह्मणसंख्या न विद्यते ॥ तत्र पिंडप्रदानेन तस्मिन् पर्वणि भारत ॥ किं गौ
यादिदैस्तैः श्राद्धैः पितृणामनृणो भवेत् ॥ एरंडेश्वरलिंगं च सर्वपापप्रणाशनं ॥ कुंकुमे
न समालिप्य गंधधूपैः प्रपूज्य च ॥ स्नात्वा वस्त्रैर्वाससा दीपनैवेद्यदानतः ॥ दिव्यं वर्ष
सहस्रं तु मोदते शिवसन्निधौ ॥ दर्शनात्तस्य लिंगस्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ तत्रैव च
परं दिव्यं नर्मदेश्वरमुत्तमम् ॥ रूपाणां भवार्तिनाशनं लिंगं परमसिद्धिदं ॥ नर्मदायां पुराकल्पे १०५

DR. BHAU DAJI

गंधर्वविद्याधराणां तदर्थं विधानेन गतो विद्याधरेश्वरो ॥ गायंति पितरो गाथां वंशद
यमनुकीर्तयः ॥ अपि नः सकुले स्मात् कश्चित् परमधार्मिकः ॥ तिलोदकप्रदाता यः एरंडीसंग स्न
गमे उद्धरेन्नरकात् घोरात् श्राद्धदानविधानतः ॥ अन्नश्राद्धप्रदानेन पिंडदानेन भारत ॥
वासनं वस्त्राणि दत्त्वा लोके वसुदेवशो शास्त्रेण यत् दत्तं ये पापस्य फलं नास्त्यथा ॥ एवं
दर्शनं तद्दृश्यं श्राद्धं दृष्टमोक्षणात्तु सूर्ये दिव्यं वा श्लोकार्थप्राथनीं तिमानपांगतत्र्य
स्नात्वा तीर्थे तन्नू वशस्य वशो पितॄन् तीर्थस्य प्रभावेन स्वर्गतिं समवाप्नुयात् चतुर्युगस
हस्रं तु राजा विद्याधरेश्वरो ॥ एतन्नकृष्टितं राजन् नीर्थमेरंडीसंगमे ॥ अश्वमेधादिकीर्तिना ना १

गोमहस्रफलं लभेत्॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये एरंडीसंगमतीर्थं॥ ७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥
तत्रापि पितृतीर्थं च ब्राह्मणा विहितं पुरा॥ उर्वसीमावस्य ऋषिणा स्थापितं शुभं तथा मनाक्॥ एरं
डेना पितु निना सवितं मुनिवाक्यतः॥ पितृतीर्थं परं श्रेष्ठं पितॄणां मोक्षदायिके॥ श्रद्धयागो
यतेन तृप्तिः पितॄणां श्राद्धदानतः॥ जायते नाधिकं राजन् गयायां पुष्कला हितं तु॥ अमावास्यां
म सभायोग पितृतीर्थे नराधिप॥ यः पिंडान् पातयेत्तत्र गयाश्राद्धं तु किं भवेत्॥ किं च
तेष्य गयाश्राद्धैः किं तीर्थैः किं तथाव्रतैः॥ रक्ष्य नर्मदातीरपर्वतं अमरकंटकं एरंडीसंग
मस्नानाद्वा तथा वै जा समागमे॥ मन्त्रवापि कृतं श्राद्धं विधिवत्तिलमिश्रितं॥ कृष्णेन येन केना २१०

पि पितॄणां तृप्तिरक्षया॥ तत्र स्नात्वा च विधिवत् कामना योगमाश्रितः॥ संतानं कामसंतानेष्ठु
कामो भवेद्वसु॥ विद्याकामो लभेद्विद्यां जयकामो लभेज्जयं॥ योषिद्वा पुरुषो वापि यं यं काममि
च्छसि तं तमाप्नोति नियतं स्नात्वा श्रद्धया समन्वितः॥ इति श्री एरंडी संगमे पितृतीर्थं॥ ८॥
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ॐकारस्य तथोत्पत्तिं शृणु राजन् समासतः॥ संभवं पंचवक्त्राणां लिंगाना
म यनिं तथा॥ कल्पेष्वपि कलानां च प्रमाणं कथयामि ते॥ तथाकं विस्तरेणेह वक्तुं वर्षश
तैरपि॥ युगे युगे युगाचारा ब्राह्मणा वेदपारगाः॥ कलौ हतयुगाचाराः परमात्मेव ध्याय [illegible]
तेयवाकारः कलिर्युग प्रभावेन सदोल्वणः॥ अल्पवीर्यास्तथा गावो ह्यल्पसत्वास्तमेल्लि॥
[illegible] मानुषाणां च वपरिणं [illegible]

अल्पोदकास्तथा मेघाः स्वल्पविद्यास्तथा द्विजाः। वयः कौमारमारभ्य नराः पलितयौवनाः।
दशमद्वादशे वर्षे नारी गर्भधारा न कृताः दुर्धर्मपरा नित्यं कलौ लोका दिगंबराः। एक
वर्णा द्विजाः सर्वे प्रायो म्लेच्छादिरूपाः। आयुषा नियमो ना स्त्रीविप्राणां वर्धमानना तु। म
द्विधायास्तथोच्छेदः शास्त्रं नाटककल्पितं। श्रुतिर्मिथ्यास्तथा देवा मिथ्यासिद्धिप्रदायिनः।
विरानां च समागो भ्रष्टकुलयश्च शिरसयाः कथना शास्त्रसत्येन जीवने पापवर्तनं। कलौघ
गतथा प्राप्ते कल्कौ रूपवमा धावाना अग्निहोत्रं न वेदाश्च न धार्मनिवपावनं। न सत्यं न त १११
पाद्यानं तीर्थैश्चानवदेवता। वेदविक्रियणो विप्राश्च व्यजानां शूद्रदृष्टो अधरोत्तरनावे

...जांपि... | ...प्रभक लोप्त्यवनाद ... मतन्वारिणः पापा स्याथ मत्स्याजिनस्थाजरा नीवरताः प्रायः सद्धनवेष धारिण्याजिन
पारिसुलंपरः परयु ... थापापाथेः परमांसोपजीविनः। अल्पश्रोतात तथान्यः सर्वादिज्ञाप्यशास्त्रिनः २
आलोपरन्ना | अस्त्रिलंपरा ... स्था प्राय

नम विश्यन्ति कालो नराः बाधाः रूपनकाः पापान्यामलिनकश्मलाः। बिडंब
यति नात्मानं मोहिताः पापकर्मणा। न गुरुं मन्यते शिष्यः पुत्रस्य पितरं तथा। पंडी
शस्थ दक्षोरावषप्रव्राजकास्तथा। लिंगोपजीविनः पापास्तथा नस्मोपजीविनो न
रानीचरताः प्राय परमांसोपजीविनः। अल्पायुनास्तथान्यः सर्वाः ह्वास्यशास्त्रिनो
एतानकथितं राजन् कलौ यत्र विध्यन्ति काराभावायान्यान् शृणु राजन् यथा
कृतां कथयामि समासेन महात्म्यं यावत्तं रूपाकीर्तना श्रवणादस्य मुच्यते नरवर्ष
यनात् तु मिन्त्येकान्हरं ब्रह्मनैष्ठाचरन् समनुस्मरन् यजकत्रापि यजोहदंसप्रयाति

परंगतिं वेदमातां च गायत्री ॐकारो प्रनवाख्या। ॐमित्येकाक्षरं नादब्रह्म विक्रम
ध्येयः॥ ॐकारो वेदमूलं च ततः शाखाः प्रतिष्ठिताः। अंगानि षट् तथा दशादि पुराणानि स्मृ
तिरागमः फलपुष्पाणि सिद्धांतामादिधाः तरसस्तथा। यथा होम सर्वविधानां ॐकार
परिपूरितं। तथा हो सर्वदेवानामादिदेवो महेश्वरः। वेदा देवत्रयं चैव कालसंख्यात्र
यं तथा। वन्हि शक्तित्रयं वापि स्वर्लोकत्रयं तु पंचमार्गविसर्गत्रयं प्रोक्तं तवैकमात्रयं सु
तौ हस्तित्रयं च राजेंद्र ॐकारपरिकीर्तितं। त्रिवर्गश्चापि भगवान् अक्षरत्रितयात्मकः।
अस्मिन्लोके भगवान् स्वयं संस्थितस्तथा। श्रीकाथकः श्रुत्वापायः शिवश्रीनर्मदात ११२

टे। अष्टषष्ठितीर्थानि अस्मिन् क्षेत्रे व्यवस्थिताः। त्रयस्त्रिंशस्तथा देवाः परिवारगणैः
सह अस्मिन् क्षेत्रे गणरुद्राणां स्थितानामष्टोत्तरं शतं पंचरत्नात्मकं चैव पंचतत्वात्मकं तथा
पंचाक्षरं पंचवक्त्रं ॐकारं लिंगमुत्तमं। पृथिव्यां यानि लिंगानि निश्रामस्तु गांतगोस्वरा। नत्वेषां
पंचवक्त्राणि च ओंकारस्तु पिबेद्विरस्याच्युतं वं तारंभास्त्वश्चादिकल्पे ज्ञातस्तु गा। दान
वैर्निर्जिता देवा नर्मदातीरमाश्रिताः। शिवः भगवान् प्राह ब्राह्मणं प्रति भारत।
ष्ठिकरूपस्तारां दानवानां क्षयंकरी। यथा तदानवाः सर्वे निपातिता यद्वयमाक्षुधः
श्च कवाचनतान्बुद्धा पुरांतक हरं परं मामसशक्तिमंतं नामे त्रादानवानां भयेन तु पाल

अंबुपूंज कको त्रैलोक्य कालिके   कालिको देवात्र लमुक्ताप्त त्रैलोक्ये शरणं गता
ॐ श्री ग

णावयनाश्च गोऽकाशं रवेस्तु मोवदं। एतस्मिन्नंतरे निद्रापातालानि वसतः रक्षकाः
द्रकं राजन् सर्वस्य रितीरयन्। पर्वताच्छितं लिंगं कालकालानल प्रभं सूर्यकोटि
समप्रख्यं ज्वालामालासमावृतं। आदिमध्यान्तहीनं च नष्टेन कृतं कथितं। ब्रह्मलवं
कुला वहास्वनन्तं च समागमनाविदं गानि च सर्वाणि गणनीश्वर यथा पुरो नाक
पस्वयं शंभुं ब्रह्मणोलोके गावनं ब्रह्मन् सम्भूता विहारं भिक्षुरूपया यच्छया। ततो
ब्रह्मा वकारं भित्वा रोदसी दिव्यं भयंकरी। यथा नदानवाः सर्वनिर्यद्विषमाणप्रभं
कवावतानाब्रह्माविष्णुरां तकरं दरं। सोऽथ पापितायोविश्वं लोकानां शांतिकारिणी। ११३

ततो सुरान् उपकथं द्वाविष्णुं भयंकरी। दीयमानानयो विद्यानां सर्वदिशो दिशाः
कारस्य प्रभावेन वहा विगतकल्मषाः संजाता असुराश्चापि रसातलं तलं गताः पुष्पवृष्टि
पपाताद्य लिंगस्य सर्वनिपन्नाः देवऋषयो नजय शब्दास्तथा नवा। गुह्यकगंधर्वराजाना
नर्त्तकाश्चाप्सरोगणाः शी॰ सुरर्षिर्विवादास्तथा वालखिल्या नाथ संशोलि
सुखमास्ते तथा जगतां ततः। ईशानं देवास्त्रिदिवं ययुः। बककल्पं महालिंगं
रासुरनमस्कृतं मुक्तिमुक्तिप्रदं सोऽथ मोंकारं विधिपार्थिव तस्मिन्लिंग पिलीयं कल्प
न देवतागणा ज्ञात्वा परं ब्रह्म विष्णुरुद्रं महेश्वरं तथापिंगलेश्वरमादिस्यं सोमं पालस्य

णावचनाद्धुगोऽङ्कारावेशमावदत्। एतस्मिन्नंतरे निर्वाणा नाला निवसन्सर्वकार्य
दूर्ध्वं कं राजन्नूर्ध्वविश्वं रितीरयन्नादर्शनाद्भिन्नं लिंगं कालकालानल प्रभुं सूर्यकोटि
समप्रख्यं कालामालासमावृतं। आदिमध्यान्तरहितं वनदृष्टं नक्षत्रधवितं। ब्रह्मवश्च
ज्ञानवेदास्तनश्चश्रासमागमना विंदागानिव सर्वाणि जाननीश्वर यथा पुरा। नानक
विषयं शंभुत्वात्मनो लोकं नावनं। ब्रह्मनस्तुजना विहारश्छिकृत्य यथेच्छया। ततो
रत्नावकारच्छिरा भीदिव्य हयंकरी। यथा तदानवान्सर्वान्निर्याह्यमानक्षुद्र
ज्ञवावनाना ब्रह्मात्रिपुरांतकरं हरं। सोऽथ पापितार्थाव छिंलोकानां शांतिकारिणी। 112

ततोऽसुरान् प्रकर्षयामास छिंनयंकरी। दीयमाना नयो दिव्या नत्र्यसार्वदिशो दिशां
कारस्य प्रभावेन तावद्दा विगतकल्मषाः संजाताः सुरास्थापि सा तलंतलं गताः पुष्पवृष्टि
प्रपाताश्च लिंगस्योर्ध्वनिपर्वता। देवदुंदुभयो नेदुर्जयशब्दास्तथाभवं। ऋषिगंधर्वराजानां
नत्थुर्याप्सरोगणाः शीलामंदस्थैरसुरैर्निर्वोवा पुस्तथा पालैर्विश्वान्याना यसंशां लिंगं
शुरवमा पुस्तथा जगत्। ततो थ्यर्थसुरशानं देवास्तत्र त्रिदिवं ययुः। बकुकल्पमहालिंगसु
रासुरनमस्कृतं भुक्तिमुक्तिप्रदं सोऽथ मोंकारविधिपार्थिव तस्मिन् लिंगपिलीयांत कल्पा
तदेवतागणाः अमरब्रह्मविद्याऽऽकदर्रं मिद्धिश्वरं तथा पिंगलेश्वरमादियं सोमं पालथ

रं तथा। यत्र सिद्धास्त्रयो वेदाः सषडंगपदक्रमाः। तेन सिद्धवरं सिद्धिः सर्वसिद्धिप्रदायिके
स्थिते उपर्वतस्याद्यलिंगाकारिसमुत्थितं। अत्र वैनास्तत्स्य लिंगस्य विष्णुलोके महीयते। क
ल्पे कल्पे महाराज ह्यायाति सर्वदेवताः। एकाद उपंचलिंगानि मार्कंडेन महात्मना तथा। अविमु
क्तं वा केदारं ॐकारं चामरेश्वरं। तथैव च महालिंगं पंचलिंगानि चाद्यमी उत्पन्नानि पंचलिंगा
नि प्रातरुत्थाय यः पठेत्। सर्वतीर्थफलं प्राप्य शिवलोके महीयते। एका कला महाकाले
वासादेथापि नीत्तदा। सपादाकाति तीर्थानि महाकालवने उप। सिप्रारूपेण कावेरी शिव
क्षेत्रे च स्थिता। मध्ये ऊंकारा था अंतरनार्मदस्य याने उसर्पति। आग्नेयं सिद्धलिंगं तत्स्थात्सीम ११८

समाख्यातं। शिवनाम्ना समाख्यातं तत्तीर्थं कुरुनंदन। स्नानं यस्तत्र कुरुते सा द्विसंभवानेन उ
नर्जविष्णुर्की इपद्विपतं गाश्च तिर्यक्रया निगतानराः। तस्मिन् तीर्थे विमुच्यंते शिवस्य वच
नं यथा। तत्र यः कुरुते श्राद्धं पिंडदानं विशेषतः। तिलोदकं उग्रकारि सदक्षं उपितरस्तेन तर्पिता उव
काले च केदार शिवन परिकीर्तितं। तत्र स्नाता दिवं याति नवासश्चोनिसंकटे। यच्चा
युतफलं प्राप्य शिवलोके महीयते। अर्द्धकारी तितीर्थानि केदारकथितानि उपादृश्य
नादर्शनात्स्पर्शनात् भावनाद्वा फलं उप। स्मरणात्पापसंघातं क्षयमायाति भारत। केदा
रस्योदकं पीत्वा उपुनर्जन्म न विद्यते। अदोरानापिता आपयस्पानं कस्मात्रियः। तस्योदरे

नवद्भिर्गं षण्मासाव्रतेन वा शिवः। केदारकीर्तनाद्देवि शिवलोकमहीयते। तथा वारा
णसीं दृष्ट्वा त्रिशूललोके तु विक्रतः। अंतरिक्षपुरी भानुमत्यां लोके दुष्कृतेनाः पंचक्रो
शांतरराजन्नूवस्थ त्यानुसर्पति। अथ लोकायलस्तु लिंगानि तथा विशाति कोट्यः। अवि
मुक्तमहाराज तत्रा निष्कय निर्वाण्यथीरुण यो मंदिरे स्नानं तत्त्वायथोदितं। सर्वपा
पविनिर्मुक्तो देवदेवो दत्त दिवि। तत्र यस्य जातप्राणान् शिवं ध्याय यनूहोपो तमोमहस्तक
तम्भुदृष्ट्यशिवभावं स गच्छति। तत्र यद्दीयते दानं तथ्य संख्यान विद्यते। तिलोदकप्रदाने
न पितृणां तृप्तिरक्षया। तत्र यस्य जातप्राणान् अवशः स्ववशोपि वा। ऊर्ध्वदक्षिणकर्णस्तु ११५

शिवेन सह मोदते। नास्य पत्नी नारके ज्ञानाजयहुत्रीनत्रवानू। फणिभिः कृत सृंगार
श्रृंगामोलिविलेखिमानून्ध्याघ्रचर्मोत्तरीयश्च जरजवगलिन्नित्रू। अवितकष्ठालिंगथ
स्पर्शनान्मुक्तिरवहिकलो। त्रयं वनत्रास्त काशिपुर्यां न संशयः। गंगासागरसंभेदे
कृतस्नानस्तु फलाः स्मृतः। गंगा समुद्रस्य वाक्षेत्रं तु प्रविश्य यत्र सागरं स्नानावगाहनात्पा
गाप्पिंडदानात्तु तर्पणान् प्राप्नोति शिवपुरं तत्र पितृनिःसहमानवः। होयं दाकथ्यसंग
तुतद्धिर्गं विविध पार्थिविनने दृष्ट्या पश्यंतिभतं पश्यंति मानुषाः। सूक्ष्मा तादौ विमुनि
निःयरुगं पर्वासवितो। गंगाद्वारं द्वितीयं च तृतीयं सागरस्थरं। चतुर्थं स्थलिपालितस्थिने

दवंत्रयीतामेक [illegible] यजुर्वेदः ऋग्वेदो [illegible] अधिदेवता।४

[illegible] वामदेवंत्र वीता [illegible]

ज्ञेयं यन्तुः कलाकलापैनात्मकलिंगं मोंकारं कामरूपिणां पंचाक्षरं पंचवक्त्रेन वशाक्रिम
मच्चितं उंकारः कल्पगातीर पर्वतिमरकंटकोप्राद्भुर्णपतमांव भ्रीलोकत्रितय श्री
तौशं षडक्षदं उसं काशंमद्योवक्त्रेत्र पूर्वतः ऋग्वेदो निर्गताय स्मात् ब्रह्मतत्राधि
देवतां उकारे वामादेवंत्र यजुर्वेदोथ निर्गतः अघोरं मे घवर्सान् पश्चिमनत्रुसं
स्थितं सामवेदोक्त्वं विधिस्मूर्यकालाग्निदेवतं मोक्षोतत्पुरुषं ह्यायं उंकमारूण
मं नवं निर्मं अथर्वनिर्गतस्तस्मात् वायुस्तत्राधिदेवताः ईशानमूर्द्धवक्त्रेउ पंचवसं
महातत्वं स्मृतिमिद्धां नसंगीतशास्त्रशेषाभिनिर्गमो रसनावात्मकं तत्शंतवाद्याका ११६

[illegible] कमवा [illegible] राय [illegible] [illegible]

वायजतिपाद [illegible] नरथा

शादेवितं इत्येन कथितं राजन् उंकारस्य तु वर्सनं वक्तुं शक्नोतिन वक्त्रैरेकवक्त्रेस्थि
ताः कथारूपायि वोदाकेनापि बिल्वपत्रे श्रयोर्घयिन् अक्तु वर्षसहस्राणि शिवलो
के महीयते उंकार दक्षिणे भागे प्राणत्यागं कारातियः वर्षकारि सहस्राणि वसे
न्मादिस्थारस्तुरा प्रासादं वामदेवापि पाषाणेष्टिक निर्मितं सुधाधवलितं रुचाटण
काष्ठमयं तु वा स्थापयेत्तत्रयो राजन् स्वशक्त्या न किनावितः वत्तद्दुगशतं उसंसिवसे
च्छिवमंदिरा चित्रमालेरथस्थलं यपताकाध्वजशोभितं वितानं किंकिणीयुक्तं नत्रपा
त्रोद्भवं जं पंचवर्सकिशोभाढ्यं उंकारस्य निवेदयेन् तस्य दानफलस्यो दसंख्याके

[illegible] तेन संस्थापनं दनाउरकं [illegible] परैर्ननाविमेथ्यपरिथा [illegible] यते [illegible] करत्रैथ्य [illegible]
[illegible] तंग [illegible] पिरूपंद धाबमने [illegible] तवक [illegible] आदिकं [illegible] दीपां [illegible] पूरारात्रिकं
[illegible] वीणा [illegible] विद्यादि [illegible]

न्तं शिवस्य यो नरः शान्तानि महाभाग शिष्याय स्याय बकाकथा॥ सिद्धस्थानां कारयेत्तु यं स
सूर्यपदे नृप॥ महाध्वजाकुलं सूर्यादिलयं तत्फलं शृणु॥ यावन्तं तं तु संख्यादि धातुना
कृयतं नृप॥ तावत्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते॥ इति निकथितं राजन्नुत्कारे
त्यलिलक्षणं॥ उत्तमं मात्रं तु कारं ब्रह्मादिदेवानवाधवा॥ दर्पेण महात्मा तु शुक्लास्तोत्रमेत
उदाहरन्॥ नमस्तोयथामसंस्थापिने मोथो मरुसायते॥ सर्वस्थापिने नमस्तुभ्यं नमः शिवाय शिवाय
वः॥ अनन्ताय स्वनाथाय अष्टनाय कृपाय नः॥ शंभवे शाश्वतनायकाय योगपालनाय च योगगय
योगिनां नित्यं योगाभ्यरन नमो नमः॥ नमः शिवाय सर्वाय सर्वप्रक्षणाय वः॥ मयोजाताय दाय ११७

वामकूराय तु नमः॥ नमस्ते घोररूपाय नमस्तत्पुरुषाय च॥ ईशानाय नमस्तुभ्यं त्रि
पुरांतकराय च॥ त्रिनेत्राय त्रिशूलाय उमाय नमो नमः॥ सर्पपालीशाश्वयो ब्रुवोक
देवापमर्दनः॥ अथ रुद्रस्तु विभुः शास्ता पिनाकी त्रिदशाधिपः॥ अग्नीरूपो ज्ञानाथ थपि
गलः खानदो दरः॥ कलनो दहनश्चैव भस्मांतश्च रुमांतकः॥ अपश्च धाराधनाविधा
ता कर्दमं जिकः॥ कालो धर्मपतिर्योगी वियोगी नियमप्रियः॥ नैर्ऋतो वारुणो दंगा कु
रदष्ट्रेर्जयावद्धः ऊर्ध्वतामा विरूपाक्षो दंष्ट्रालो धूम्रलोहितः॥ बालो श्यतिबलश्चैवो
पाशहस्तो महाबलः॥ श्वेतो रुद्रपो रुग्मस्य दीर्घबाहुर्जलांतकः॥ शीघ्रो लघुर्वायुवे

गोगीमञ्चवऽवेंश्वरः। पंचवक्त्रः कपर्दी च स्रष्टा समस्तो ऽन्तकः कृत्यान्तकः। निधीशो रे
रुगंधयः सौम्यो देशप्रमर्दनः। लक्ष्मीवान् अप्रकाशश्च कामः सोमश्च देवता
पिदेशो ज्ञानतत्त्वज्ञो वेदज्ञो गात्रपिंगलः। भुवनपालो बलिमित्रं सर्वमि
त्राधिपस्तु धीः। अनंतपालको धारः पातालशोभः षंढजः। सुधानशायतो
मुख्यः पिशंगः पिंगलेक्षणः। विक्षुरीशो महात्मा च सुरसूक्ष्मविवर्जितः।
शंभुर्विष्णुगणाध्यक्षः स्पष्टो यैव दिवस्पतिः। संवादश्च विवादश्च नन्दो लिंग
विचक्षणः। विसंधिर्विषमः संधिः कामदाकामपालकः।। य एको भगवान् रुद्रो। १२९

उकारस्था

त्रिनाडीविश्रामस्थितं ...रुद्रः प्रस...

नमोऽस्तु नादरूप; अमोघ रश्मी ...

~~संधिः कामदाकामपालकः~~। य एको भगवान् रुद्रो रुद्रको रित्रि रूपवान्। ब्रह्मा पाला
यिता कश्चासि मे रुद्रः प्रसीदतु।। एवं स्तुतवतः स्वयं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः। देवदेवाश्च धीधा
को ब्रह्मणः प्रतिभारतः। श्रोत्रेणाननतश्चान्नु तुष्टो ऽहं विवरं शृणु। दास्येऽहं तनसंदेहो
यदप्राप्यं सुरैरपि। एवमुक्तः शिवेनाथ ब्रह्माश्रुदितमानसः। प्रमोपणश्च साष्टांग
कवाचापि प्रदक्षिणं तवाच परया भक्त्या स्मरन् देवं महेश्वरं।। ब्रह्मोवाच।। इमं स्तवं
पठेद्यस्तु नामामोकारमयं तः। ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः सदा तद्गतमानसः। सर्वान् क
मानवाप्नोति इहलोके परत्र च। योऽप्यथान्कामयते कामानतांस्तानाप्नोत्यमानवः। अथ न

मेकोत्तरं नाम्नां पठित्वा समाहितः । ईश्वर उवाच ॥ एवं नक्तव्रतं कृत्वा यान्ति मनसि पं
छितं । प्रविश्यति तथा सर्वं अन्यामतरावादितं । एवमुक्तस्ततो ब्रह्मा नमस्कृत्य महेश्वरं
दिव्यं विमानमारुह्य ब्रह्मलोकं मुदा ययौ । चतुर्युगसहस्रेण ब्रह्मणो दिनं प्रकीर्तितः ॥ अ
नेनैव तु वर्षाणां शतं ब्रह्मा तु जीवति । पितामहशतं यावत् विष्णोर्मुनिर्विधीयते । महेश
निमिषार्द्धेन सहस्राणि चतुर्दश विनश्यंति तथा विष्णोः असंख्याताः पितामहाः ॥ एवं का
लगतिं ज्ञात्वा शिवमोंकारमर्चयेत् । शिवाज्ञा वर्त्तते लिंगे तस्माल्लिंगं सदार्चयेत् ॥ दृ
ष्टं लिंगं तु यो मोहात् सर्वदेवनमस्कृतं । स याति नरकं घोरं शिवस्य वचनं यथा । एतत्ते ११९

कथितं राजन् तु कारणं व्रतकीर्त्तनं । श्रवणात् कीर्त्तनात् देवि शिवलोके महीयते ॥ इ
ति श्रीरेवामाहात्म्ये ओंकारनाथमाहात्म्यं ॥ ७३ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु रा
जेंद्र कोटितीर्थमनुत्तमं । विख्यातः कपिलायोगे रेवायाश्च समागमे । अत्र कोटिस
हस्राणि सिद्धानि संगमे क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ कोटितीर्थप्रभावतः । स्नानमात्रे
नरस्तत्र शिवलोके महीयते । कोटितीर्थे स्थितं दिव्यं कोटिलिंगसमन्वितं । ऋषिकोटि
समायाता देवकोटिस्तु रानघ । स्नानार्थं चैव संस्तत्र किंचित्कालमुदाविशन् । ततः प्रभृ
ति विख्यातं कोटितीर्थं नराधिप । स्थापितं लिंगकोटिस्तु तास्ते संसिद्धिमागताः ॥ इति कोटि

BHAU DAJI

तीर्थनाम ॥ छ ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥ कोटितीर्थात्पूर्वभागे हस्तद्वितयमानतः ॥ ती
क° २ र्थं कांकरुद्रं नाम पापघ्नं योनिविमोक्षणं ॥ उच्छ्राकनदता काकारान्तो च भरतर्षभ ॥ तत्ती
र्थं पतितास्तत्र कोटितीर्थ शिरांस्यथ ॥ काकानां जलमध्ये तु शतशोथ सहस्रशः ॥
तत्क्षणाद्दिव्यदेहास्तु ते काका यानमारुह्य ॥ विद्याधराणां राजानो मयाद्भुतपुरान्
पाः संप्राप्ते वासुदेवश्रुसुमनोमत्त एव च ॥ विद्याधराणां पतयः श्रीमंतानेकसंख्यया ॥
तत्र स्नात्वा च विधिवत् विद्याधरपतिर्भवेत् ॥ इति काकरुद्रतीर्थं ॥ छ ॥ श्रीमार्कंडेउ ॥
सर्वपापहरं दिव्यं लिंगं वै जंबुकेश्वरं ॥ तत्रैव तु पश्चाद्वै फल कोटितीर्थादनंतरं नीत १२०

श्च जंबुकः पूर्वं यावद्दृष्टा गिरी द्विज ॥ तदा मेघा तु तत्काले नर्मदाजलमाविशत् ॥
ममार शर्वदे जले नीरपतितः शिवदर्शनात् ॥ धाम स्थः रूपधारुह्य नमागवानयद्दिव्यं जं
बुकेश्वर नाम तत्र तीर्थोत्तरस्य यं ॥ जंबुकेश्वरं मंत्रं तु तत्र संपूज्य येन तु यः
दुःखत्रयसमायोगः तिर्यग्जन्म निजायते ॥ तीर्थे तत्र नः चरति भारत ॥ शांतिं संभय
भीतानां निर्याणानि विमोक्षणं ॥ तत्र स्नात्वा च मनुजः भाग तिर्यग्जन्म निजायते ॥ जंबुके
श्वरं संपूज्य रुद्रं संपूज्य यत्नेन यः ॥ दुःखत्रयसमायोगस्तदा नैव न भवति ॥ इति
जंबुकेश्वरतीर्थं ॥ छ ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥ पश्चिमे कोटितीर्थस्य तु हस्तप्रमाणतः

तत्र सारस्वतं तीर्थं सर्वतीर्थवरं स्मृतं ॥ तत्र स्नातस्य राजेंद्र हयमेधफलं लभेत् ॥
सिद्धा सरस्वती तत्र तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ तत्र यः कुरुते श्राद्धं पितॄणां प्रीतिवर्द्ध
नं ॥ स याति परमं स्थानं पितृभिः सह मानवः ॥ लिंगं सारस्वतं तत्र ब्रह्महत्यां थ
पाहनं ॥ इति सारस्वतं तीर्थं ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ पूर्वं या कपिला प्रोक्ता
गौरीवस्त्रोद्भवा नदी ॥ शृणु राजन्पुरस्तस्या अथ चित्रं पापशोधनं ॥ प्रवक्ष्यामि ते नर्म० र
पृष्टो ऽहमितिहासं पुरातनं ॥ स्वायंभुवस्य वंशे पूर्वे मादिकल्पे कृतयुगे ॥ अयोध्याधि
पतिः श्रीमान्धुंधुमारः कयोत्पन्नः शक्रतुल्यबलापतः सत्यवादी जितेंद्रियः ॥ १२१

राजलक्षणसंपन्नो देवतातिथिपूजकः ॥ निराबाधाः प्रजास्तस्य न्यवसन् यदा रिपुवर्जि
ताः ॥ चतुरंगबलोपेताः शुद्धा मार्याः समन्विताः ॥ इंद्रसंकाशो निबलवानैश्वर्यमा
न्यज्ञदानवान् ॥ बहुपुत्रसुहृन्मित्रो यशस्वी कीर्तिमान्स्थिरः ॥ सर्वकामसमृद्धा तस्य
पृथिवी इह संयुता ॥ स्वधर्मस्थाः प्रजास्तत्र यथाशास्त्रं संप्रतिष्ठिताः ॥ एवं स शासद्वसु
धां यथाशक्त्रविधिपूर्वं ॥ एकदा मृगयां तु रंतिरासीन्महात्मनः पाशान्विस्थमृगथा
धैः सार्द्धं वंशवनं ययौ ॥ नादोदरेण निर्घोषिते द्विजानां शांतिकर्मसु नादिनात्रि
भुलोकप्रविख्याता तासमयकल्पगा नयोपशोभितं रम्यं विचित्रं नवमंडलं ॥ निघ्नन्

जीवमहस्मापि कृच्छ्रायेः सहभारतर्षिविस्तारवनेमर्दितेनापथ्यसुदारुणं ॥ नीम
रूपं महाघोरं ऽगाप्रहंसुऽरासहे ॥ मघनादेन गर्जितं महातेरामहर्षणं ॥ वाराहे
थ्येतरूपेत्र दंष्ट्रायुगलभीषणं ॥ तं दृष्ट्वा नादथंतत्र वाराहेद्रूपमरामाऽवायहात्रिया
नु सर्वान्नुन दृष्टेन मयाश्रुतं ॥ एतादृशं वराहस्य रूपं वेलामहर्षणं ॥ इच्छकाविवि
धेशास्त्रयाविनू तंतुसमुद्यतः ॥ तावसैर्घुरनावेगानभयान्तः परिपीडितः ॥ विवशनम
दानायकोटितीर्थसविक्रतः ॥ दृष्टातात्तु२ विश्याथतं राजा हयवाहनः ॥ पुनर्बाणे
ऽर्धानाश्रुत्य नकल्पयतं श्थमनु ॥ श्रुतस्तात्रेव पयसिवराहः सुप्रतीकवतांतद्रणादि ॥ १२२

शादहस्सुदिर्थं यानमवाकयानू ॥ अंतरिक्षस्थितं गत्वा दृष्ट्वा किमिदं प्राहतं रूपापरं
विस्मयमापन्नं मन्यामितश्चैवाहिमा ॥ तस्येवं पृच्छतो राजा ज्ञावरा तोदिवरूप हेक्रूप प्रसन्न
श्चाब्रवीद्वाक्यं शृणु राजन्निवेदयाम्यहं ॥ गन्धर्वं नाम गंधर्वविद्धिमां शंकरस्यानुगाणेथाह
वगंधर्वरुमयासहशंकरः क्रीडनार्थं नकेलाशेनघ्याये रूपसत्तमो मंत्रगीतं मया
गीतं जात्याहं ऽफलकंठे ॥ हाव्वावशीवरं रूपं कामार्जुन विमोहनं ॥ यथाकृत्याश्रुतिं
तद्धिधिवरं विगतानने विकलेन मयातत्र त्वसाराभिः प्रकलितं ॥ तादृशं मां च दृष्ट्वा
विकामक्रीडावशं गतं ॥ सशापनंदी कोपात्मा श्रुकाराम ध्यानुकूनवा दृशवर्षसह

स्नाणि त्र मिश्चतिमहीतले। बहुनापि निसित्रापारं तु न शक्तः शिवसंनिधौ। त्वं तु गाथ
कृत्वा नमात्रेण किंकरस्यापि किंकराः। अमेध्य भक्षणं तत्र शूकरात्येव तत्कृतं। तस्मात्वं
तादृशो महीविवरकर्म तोऽपितं न दिने ज्ञाया भयमनीतां वैराग्यमनाः प्रसादितो
मया नन्दीशापांतं रूपया दिशतु दर्शनाद्धुंधुमारस्य कोटितीर्थविगाहनात्।
च ध्यकार्यं शूकरी योनिं तु नः प्रयागमिश्रस्य एतत्कथितं राजन् वाराहं काम
रूपिणां यथाहं कोटितीर्थान्मुक्ते स्तीर्थस्यास्य प्रभावतः। तु कारदर्शनाद्राजन्वार
वालायत्र गाहनात्। श्रामोगं धर्वत्यानिं तु प्रदारा दर्शनाद्यता विषादं व्यजरा १२२

जं तद्गाहनात्कर्मणां गतिश्च यामि बुद्धि समाश्रय सर्वभूतहिता भवो जन्मतो मरणं
राजन् मरणाज्जन्म संभवः। ज्ञात्वा शुभाशुभं कर्म च मात्मानं समुद्धर। स्वयमेवार्जि
तं कर्मश्चियमेवापत्नुयात्। स्वयं कृतविभोक्तास्व शुभस्याशुभस्य वा स्वसितासु
गामिथ्या मिथ्ये वस्तु कोऽज्ञगाम तो श्रियमाणा न पश्यन्तनुष्य मानोऽसारागणेः
शिवध्यानपरा राजा केलाशं समगो त्तमं। गते तस्मिन्नृपश्रेष्ठे दूषितः शांतवाक्
नः स्वयं प्रमोचराज्ञा सा विद्योपकरणानि च पाययामास तं वा ध्यं कपिलासंगमे
कृत्वे ज्जलं स्नापयित्वा च तं वगादकानाम्नीरवारिणी। स्वयं च विस्मयाविष्टः श्लोकस्य

चरितं स्मरन्। हृपःक्षुद्व्यथमनाः श्रांत उपविष्टः शिवालये। यावद्विलोकयेद्दूर्ध्वं स्मा
नपानादिकारितं। तावत्तमंतरिक्षस्थं ब्राह्मणं स ददर्श हि। सं च ज्ञातो रंगरूपं ब्रह्म
यानं समाश्रितं। अथ चन्द्रतं तं दृष्ट्वा पुनर्विस्मयमागतः। उवाच वचनं राजा पूर्वविमा
नगणं न तु। किमत्र कारणं ब्रह्मन् शंसामवं यथातथं। उवाच तं द्विजः श्रवाक्यं
द्विजो वमृगालवं विद्धि मां राजन् शंसामवं यथातथं। उवाच तं द्विजः श्रूयतां करुक्षे
निवासिनं। ब्रह्मर्षिं श्रमकर्माणं तपसा दग्धकिल्बिषं। अथ प्रतिग्रहाद्दृष्टयश्रथयोनि
मवाप्य पानाहूंकतं नरथानं गुकाप्राप्य राहिणीं गतिः। दावाग्निना उयदृष्टयं प्र

नः स्वाधेः प्रारावति। प्रतिग्रहेण यो दग्धः स दग्धो न पारावति। पुमासन् पुरा चासीद्रा
जा परमधार्मिकः। कांतीपुरप्रतिष्ठी मान् चक्रवर्ती महाबलः। राज सूर्यसमायोगः
रुद्रिचंजगाम सो राजा नर्यां समादाय हिरण्यं गाश्च रूप्यानि माणिक्यवज्रवैदूर्यवासां
सि विविधानि च दानार्थं ब्राह्मणेभ्यः। अथ सुदापरमयायुतः सूर्यपर्वणि मरुस्नावा दत्वान
श्रद्धस्वयं दत्वादानानि कनिचित् विप्रेभ्यः प्रयतः प्रभुः। ब्राह्मणानां प्रभूतमं सद्गु
प्रस्तुत्वनाश्रितं। राजा सत्कुलं श्रुषिं शीलां च कीर्ति मा श्रितं। यया स्वविनयोपेतः आध्य
श्रुतिश्च सत्कुलं। आढ्कालः पितृणां मनोजनं क्रियतामिति। क्रषिरुवाच राजः प्रति

DR BHAU DAJI

घृतो घोरा मधस्याद्वो विषोपमः॥ विप्रात्परं नास्ति पात्रं सर्वतीर्थहृज्जीवनं सर्वमन्त्रनिरू
पितं हृश्लोकनरकभुनिमज्जति। पापयोनिशतं याति न पश्यन्ति क्रियाँ नारुत्रपि
रूद्धयात्त्रीप्रतिकारेन पुत्रसम यद्वा ब्राह्मणाः संतिया वस्याथं द्विजोत्तमां ऋषिणा
धिकृता राजा प्रतीकारमथाब्रवीत्। घोषणः क्रियतां दत्तस्थाने यरनिवासिनां॥
प्रतिष्ठतयय: स कं सभ्राया विद्द्स यस्मा ज्ञात पि घोषणे तस्मिन्नागच्छत्पातःपु
रात ततः स्त्रकपिता राजा स्थानं निदिनवान् दिनतू अश्वलक्षणमिष्ठे दंस्थानं न दवानथ
याजने। न पात्रे शक्तं सत्याश्रितयुतुनारयतो तरां गर्दयि वात्रत स्थानं द्व्सी राजा वरुशरे १२५

ब्राह्मणउवाच॥ क्व वा दं इह पात्र वर्षिं मामर्षमि दंमक्व वेगालवोदं नृपात्र भुवातु विधो
मरहातपाः यत्रयाजीनपथ्वीशसर्वहुतदिनरत्नागजमर्थं रथं वा पि अथवा दानमुत्तमं
मत्वं दे द्विमहाराज सर्वभिरणहृषितं। तिरस्माकंगोवसकोटी दत्तिं मेय दि शिभ्रम॥ ञ्प
कालो मत्यामतद्दं श्रुयात्नाहूतं गदितं कथितं। अनुयहमदंकुर्वन्तु वारिभ्रोन वा सृक्ता
नो राजा उवाच॥ दास्यामि तन्नसं दहस्वाम वसुनि सत्तमा। ततश्चाथ रथो दशो राशा मच्च
विधानतः मुस्रलाद्यो द्विजैः सार्धं नियमाणेन वा न घट्टदीला थरथस्तत्र मयासंगि
तृषितः। दृष्टोकिंदाक्षिणात्य असहित स्त्री थं मध्य तत्र ततः समानमस्कृत्य तमसेनः पुरं

याये। मयापि यान्निहोत्रादिकर्म यत्काथ्यथासुखं तेन पापप्रसंगेन प्रतिकारायनो
धृतः। नानाविधनिर्द्धिया मिश्रा मिसाद्दंतुक्रीडितं। तावत्भक्षकामतः कामाया वृद्धि
र्हृदयं गतं। वियोगाद्वी भुमेदक्तं थमानभुक्ष्यीकृतं। नित्यथे एतत्पुनर्निंद्यानिंद्दि
ताशाकस्थलिका। ग्रामं तस्थितनस्ततः पथ्यान्भुग्लाद्दयत्रंकृणवितं। नानाविधांस्तु निर्य
यान्भुक्ता तिर्यग्योगतिष्ठु। आराहिणीं गतिं प्राप्य पुरगया त्वं क्रमात्। वयाद्यौ
ढेनरपातस्मापितः पायिनस्तथा। अथ योनिं स्मरंश्चाद्दमात्मनस्तीर्थयोगतः
मुक्तादंबत्प्रसादेन तीर्थस्यास्य प्रभावतः। एतान्विस्मयं राजन्भागास्त्वंवि १२६

स्मयं पुनः। पापं कुर्वन्न पापबुद्धिः पापामवाप्नोत्फलं। धर्मं कुर्वन्नपि धर्मबुद्धिः धर्मपदम
वाप्नुयात्। तस्मात्पापं नैकुर्वीत यं यलजीवितसति च प्रसादात्तथों कारकोटितीर्थप्र
भावतः। मुक्तादद्दयाया निस्तु च त्वलोकमवाप्नुयात्। कपिलासंगमं पुण्यो यद्दिज
नानिमानवश्नोन्वद्यात्तु माशुद्धिः कपिलासंगमार्थिनी। शांतिरस्तु शिवं चास्तु चिरंजि
भूमहीपते। एवमुक्त्वा ययौ विप्रो ब्रह्मलोकं सनातनं। श्रीमार्कंडेय उवाच। एकाकी स
ततो राजा चिंतयामास भारत। एकाकी यद्दियाम्यामि निरस्थश्च शरणं नृप। राजानोमा
द्दसिश्चं तितस्थवाक्ये परस्परं दष्ट्का निर्वेदं तत्र याश्च दयइन्त्येवमादिनिः। अथो

पक्षरणमादाय पर्याणं शिरसा कथं । प्रविष्टश्च पुरं येन मया लज्जाकरं यतः । एताव
ता मया न दत्तं भ्रान्तेनाराद्दिणीकृतं । पापस्यास्य विशुद्ध्यर्थे विधास्यामि हुताशनं । ध
रुकाले मया दृष्टं विप्रवृष्टं हि निश्चयः । एवं संचिंत्य मनसा राजा तत्रैव सत्वरं । पिष्टेण
दिशि मार्गश्चासौ ककाष्ठानि समाहरत् । ततः प्रज्वाल्य वह्निं स कृत्वा च त्रिः प्रदक्षिणं । न
मस्कृत्य च वह्निं स विवेश स्वयं दृढं यथा । किंचिद्दग्धविग्रहो तावत्पद्देवी जलान्तरात् ॥
मातृरूपा समुत्तस्थौ दिव्याभरणाम्बरा । दिव्यगंधानुलिप्ता च दिव्यस्रग्विभूषि
ता । तं मुदा वाकारदेवी चेदं वचनमब्रवीत् ॥ अप्राप्ते मरणे राजन् काले च विधि १२७

तं त्वया । अकस्मात्साहसं देव युक्तं न प्रतिभाति मे । कालप्राप्तं नरं राजाज्ञी पारापि न
रक्षति ॥ राजोवाच ॥ कासि त्वं च वरारोहा गौरी गंगाथ वा रमा । कथयस्व महाभागे
मम मुक्तिप्रयच्छ या ॥ देव्युवाच ॥ नाहं गंगा भवानी वा कपिला विधिमान्तु पा । श्रेवं रुज्ञांगसं
भूतनर्मदाजलसंभवा । गिरिजास्नानवास्यान्तौ संस्कृतिर्मम सर्वतः । द्वितीया वासुदान
स्थ ये ज्ञ कालपुत्र पूर्वकोसोमा वहंत्थ मध्यन्तु मामात्मां निरिक्षा भवत् । ब्रह्मविष्णुमहे
शानां स्नानार्थे कृत वारिभिःशतत्रये कृतः प्रवाहो मे देव द्विये महान् पुरा । रेवाजलसमु
द्भूतां रुद्रपादस्य माश्रितां । रेवां पुनः प्रवाहेण संगताहं शापात्तमा । रुगावर्त्तपदं सात्र विध

नमुक्तिदायकं। मार्कंडेयाश्रमं गच्छन्न् दृष्टवान्गाधवस्थितं समपादलहं तत्रासन्निकर्ष
णां ब्रह्मचारिणां। जपध्याननिरतानां वनानां व्रतवतां तथा। एवमुक्त्वा ययौ राजा दंडका
नदीं ययौ ततः। कृतकृत्यश्चक्रवर्ती मार्कंडेयाश्रमं ययौ। गत्वा प्रणम्य तमृषिं मुपवि
ष्टस्तथाग्रतः। ऋषिणा चार्घपाद्यैस्तु स्वीकृतो भाषमाणतः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ कथं
त्वं नृपश्रेष्ठ धर्माचारविशारद। कथं ग्रामेश्च संत्यज्य एकाकीव मिहागतः॥ राजोवाच॥
अधमस्य फलं जन्म च मया कुंजदर्शनात्। श्रुत्वा तं च तदा राजा कथयामास पृष्टकं।
मार्कंडेयस्तु वृत्तं च श्रुत्वा तं पृथिवीपालं रेवाकपिलयोर्यागिस्नावास्तोत्रमिदं जगौ॥ १२९

श्रीदं स्नानादिकं यातिरेवाकपिलसंगमात्। प्रवाहसम्मुखं वीक्ष्य संस्मरन्कपिलां
दिमां धुसाधु महाभाग कल्याणं वः प्रणाशनी। कपिलसरितां श्रेष्ठ साधोरेवासमा
श्रयाः श्रेष्ठतां गुण गर्भार्थं च्यामवकल्मुषापहा। सरस्वती तथा गंगा यमुना गोतमी तथा
रेवा सिप्रा च वरुणा असी चैव शतद्रुका। चंद्रभागा च सिंधुश्च गोमत्यैरावती तथा। अ
मंप्वली वितस्ता च गमस्ती च मही तथा। सरस्वती गंडकी चैव घर्घरा बदरी तथा। इंडिका
वेणुकाविव पारा वेत्रवती इरा। विविशा च तथा वालापयोष्णी शंखिनी तथा। वाशि
कावेव कावेरी भीमा मात्र्ष्मा तथांबिका। एताः सुभगाना रावकरनोयाथशाखिनी॥

र॥ध्याध्याश्च सलिलैरिति स्वच्छरूपा यतस्त्वया। सर्वतीर्थमयी यस्मात् सर्वगा चोन
मा श्रुद्धे लोकत्रयं यया। ध्यात्म मपां रूपं पण्यस्तु भवेत। प्रसीद त्वं महाभाग लोकत्रिप
यपावनि। एवं स्तुता ततो देवी मार्कंडेयेन तापानिधिः। कृष्णकं यानमारुह्य सर्वपिरण
रूपिता। चतुर्भुजा त्रिनेत्रा च चंद्रबिंबनिभानना। उवाच वचनं देवी मार्कंडेयमुनिसत्त
मं। स्तोत्रेणानेन तुष्टाहं वरं वरय सुव्रत॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ यदि तुष्टासि देवि त्वं वरं
दातुमिमं मसि। कश्मलं त्वं दर कल्याणि लोकानां भवसंभवं। देवि त्वं संगमे स्नात्वा धर्म १२५
या तिथि वा लयं। प्रसन्ना चैव वरं देहि त्वं मुमारायसां प्रतं। एष राज्यं महास्तुका सांतःस्तु

रपरिग्रहः। यं यं चिंतयते कामं तं तमाप्नोतु सुव्रते। देवीं तत्र दिव्यं यातु पुत्रदारजनैः सह
कपिला उवाच। एवं भवतु विप्रेंद्र मत्तोयं वांछितं त्वया। तत्र दानात् तु पतिस्व समाद्याद्विशेषतः
एवमुक्त्वा ययौ देवी कपिला लोकपावनी॥ मार्कंडेय उवाच॥ ततो राजा स्तु निमिः परिवारितो प्रणिपत्य
यथाध्यायं गतस्तु स्वपुरं नृप। ततः कालेन महता धर्मकर्मपरो नृपः। दानं दत्वा मखे रिष्ट्वा तु
का राज्य मकंटकं मपुत्र माय मुक्तस्त्वथ धुंधुमाराद्दिवं गतः॥ एतत्ते कथितं सर्वं मया दृष्टं पुराय
था। श्रवणात्कीर्तनादस्य मुच्यते भवबंधनात्। तत्रैव संगमतीर्थं त्रियुग्मरूदन संज्ञितं। रक्तं
तीर्थं परमं सर्वपापप्रणाशनं। वामन प्रतुनी या कुर्वतीर्थानि तत्रावे॥ इति कपिलासंगमः॥

युधिष्ठिर उवाच॥ कथं यांति यमं विप्र कीदृशा नरकाहिताः। एतन्मे सर्वमाख्याहि स्थि-
र्यं तीर्थाः कथं यांति कोः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ यांति पुष्पकयानेन युधिष्ठिरारामप्रदायिनः।
देवायतनकर्तारो यांति मत्या आश्रमस्थाये अनाथमंडपानां दातारो यांति द्विजोत्तमाः।
दिव्यं पुष्पशतं कपिसहस्रैः कपिलाधिकैः। यागविसंतिसततं यच्छंत्या मंत्रसाधनान्॥
कोः देवाग्निगुरुविप्राणां मातापित्रोश्च पूजकाः। पूज्यमाना नरा यांति कामयाने
यथासुखं द्योतयंतो दिशः सर्वा यांति दीपप्रदाननः। प्रतिश्रयप्रदानेन सुखं यां-
ति निराकुलाः। दीप्यमाना द्विगच्छंति शुश्रूषणेरताः। पादाभ्यंगरयोदया १२०

नात्राथ वाहनगच्छंति पादुकापानदेदयाः। अश्वारूढो दिवं बाह्मनूः। इत्येवमादि-
भिर्दानैस्तु सुखं यांति दिवालये। योगविविक्तलान भोगानू प्राक्कवंयजेदानततः सार्व-
षामेव दानानां अन्नदानं परं विदुः। सद्यः प्रीतिकरं दिव्यं बलबुद्धिविवर्द्धनं। अन्नदा-
नसमं दानं त्रिषु लोकेषु विद्यते। अन्नाद्भवंति भूतानि तस्मादन्नमयं जगत्॥ ह्मर
न्नावनागं हनारी सकृयं दनादिनिः। समायोरपि संप्राप्तान्नरमंतः प्रतुष्टिताः। गा
र्भस्था जायमानाश्च बालाश्च वाश्रमध्यगाः। आहारमभिकांक्षंति यतो देवदानवाः।
ओयदसर्वथाधीनां थाविशुद्धनमो मनः। तथान्नौषधदानेन प्रतीकारः

स्यकीर्त्तितः। नाशिवेकुंभमंडखं नास्तिरागच्छधर्मः॥ नास्त्याहारसमं सा
ध्यं जीवनं नान्नतः परं। अन्न एव महाभूतमन्नदानेन भारत। अन्ने रुद्रं निसंतमा
प्रियं न सर्वजंतवः। ददस्वान्नं ददस्वागं ददस्वान्नं युधिष्ठिर। अन्नदः प्राणदो लोके
तस्मादन्नप्रदो भव। अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः। तस्मादन्नप्रदानेन
सर्वदानफलं लभेत्। त्रिलोक्ये यानि दानानि भोगास्त्रीवाहनानि च। अन्नपानादि
यत्किंचिद्दृश्यं वै युधिष्ठिर। अन्नदानस्य तत्सर्वं मिष्टान्नफलं स्मृतं। यथान्नपान
प्रभोगः कुरुतां धर्मसंचयं। अन्नप्रदानेन यथार्थं वै कुर्यात्तन्न संशयः॥ यमाधिका 131

मनोहराणां दत्तः परमसाधनं। अन्नं प्रजापतिः साक्षादन्नं विष्णुः शिवः स्वयं। तस्माद
न्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति। त्रयाणामपि लोकानामुदकं जीवनं स्मृतं। पवित्रमम्
तं दिव्यं शुद्धं सर्वरसायनं। नास्त्यपि जीवनं प्रोक्तं द्वितीयाद्युज्जरस्तु तुः। अन्नपानाश्व
गोवस्त्रशय्याछत्रासनानि च। प्रेतलोकप्रशस्तानि दानान्यष्टौ युधिष्ठिर। एवं दान
विशेषेण धर्मराजपुरं नराः। यस्माद्यांति सुखेनैव तस्माद्धर्मं समाचरेत्। अन्न
दानं महाराज जलं चैव तु तत्फलं। पितृन्प्रीयानदद्यात्तीर्थे वा मरणे स्वयं।
नो यानि भूतपापक्षेत्राणि यानि चैकोनितानि च। सर्वेषामपि पापानां वै मानेयं परि

कीर्त्तिता ॥ न संहारिता ॥ अथ ब्रह्मकल्पवृद्धानुपालनपरायणदानानां संस्थानीर्थेषु
दिधातानर्मदायां नर्मसंस्था ॥ क्षितिपा मिथ्यादर्शकराः यथा शिवसत्रयारवाइजनीया
प्रयत्नेन ॥ येनापि क्रूरकर्माणः पापाहानं विवर्जिताः ॥ तेषां श्रुत्वा महाराजयातनानि सम्
नास्ति नः ॥ यथा घोरणा नयांति दक्षिणनय मालयां पंचडशीतिसहस्राणि योजना
नां दिनत्तुरं शगाज्ञेयं महाताडनानारूपैरधिष्ठितैः समीपस्थविभावातिदुर्णानत्त
त्कर्मणां पापानामपि दुरस्थं यथा ताडेण्यांति ता तीव्रकंटकयुक्तेन शर्करास्थि
तानवांकुरसमाहतेनस्त्रीक्लेशः पाषाणानिविताननवा ॥ केचित्पंकेनमिदिना ढकन्नाव
म्द्

अपानके शलोदस्थलामिकृत्यानिनिवातनकेचित्कचित्ललनाप्रतानविषमे पर्वता
ग्रुदसंकुलांस्तुनसांगारदुर्गेनयांति मार्गेणेऽखिनाशकावि विषमगताकेचित्
भ्रष्टकाविालांस्तुनमवालुकामिश्रेनथाताक्लेशशंकुभिः ॥ अनेकलग्नशाखामिराद
तेनकचित्कचित् ॥ काष्ठेनतमसाकचित् गच्छंत्यालंबनाः कचित् ॥ मागंष्टिगाराकेचित्
स्तथा दावाग्निवह्निना ॥ कचित् शः शिलाभिश्च पंकेनकरिमानताः ॥ कचित्छल्पा
नादासेकरीषाग्निविनकचित् ॥ कचित् धूमकथाद्वदंशकीटैःस्तुदारुणैः ॥ कचिन्म
दान्मत्तकेचक्रविचाजगमाद्भुतां ॥ भ्रमरीभिश्च तोयानिः कचिन्मार्पे विषोत्थानेः म

त्र मतंगमूर्द्धैश्च समंतात्प्रमाथिभिः पंथानं सुपक्षिभिर्यंते । कृष्णांगैर्महाबलैश्च
महाविषायोर्महाघोरैर्दंष्ट्रिभिस्तथा भूताडाकिनीभिश्च रोगाग्निविकरालैश्च राक्षसैश्च
मूर्त्तैश्च व्याधिभिर्घोरैः पातकैश्च उग्रमार्गे । महापाषाणवर्षेण महावंडनवायुना ।
धूलीनिकरमिश्रेण हन्यमाना निराश्रयाः । कचिद्दिक्प्रपातेन दह्यमाना व्रजंति हि
महताबाणवर्षेण भिद्यमानाः समंततः । पतत्क्षिवज्रसंघातैरुल्कापातैः सुदारु
णैः । गिरिशृंगनिपातैश्च त्रासिताः गाः पुनः पुनः प्रदीप्तांगारवर्षेण दह्यमानाः
प्रयांति हि महता पांशुवर्षेण पूरिता नवरुदंति हि महामेघरवे घोरैर्विद्राव्यंते १२२

मुक्तमुक्तैः । निशितायुधवर्षेण हन्यमानाश्च सर्वशः । महाक्षारांबुधाराभिः सिच्य
मानास्तथोपरि । कचिद्दंति धावंति कृष्णपाशार्पितं तिरोऽग्रप्रभूतशरीराश्च कण्ठांत
कचिदन्यथा । तुच्छं संतप्तरोगेण दुर्गेणानानातननवा । निरालंबनमार्गेण निर्जलेन च
यकेन च । विश्रामेन हरणेयांति पापं तत्र यमानामारूपणकलेन मर्दितः स्वाश्रये
ण वा नीयंते दहिभिः सर्वहृदः पापपरायणाः । यमदूतैर्महाघोरैर्यमाज्ञाकारिभि
र्बलात् । एकाकिनः पराधीना मित्रबंधुविवर्जिताः । शोचंतः स्वानि कर्माणि रुदंतो नयसुक्त
मुक्तैः । प्रेता हुता विवस्त्राश्च शुष्ककंठोष्ठतालुकाः । निराश्रयाः कृशांगाश्च त्रस्ताः भी

नाः॥ कृपाश्रिताः॥ कपित्थैः खलयावद्धा गलपादशायप्तुताऽकृष्यंते कर्कशाभाग
यमदूतैर्बलोत्कटैः॥ भुज्यमाणेभुक्षारक्षाक्षुत्क्षुत्क्षुत्करीनराः॥ केशपाशावि
वद्धाश्च जठरे वध्यपीडिताः॥ ग्रीवापाशविकृष्यंते श्वयं याः श्येसूकुक्षितनाः॥ जिह्वाच्छ
कृपदानेनसमानीयकृकारिणां॥ सर्वदिक्षु दृष्यंते चिहिद्यमानाहतास्तवः शिरो
ष्वषणायाश्चैवरज्जावद्धास्तथापरे॥ विछिन्नहस्तपादाश्च छिन्नकर्णोष्टनासिकाः॥
विछिन्नशिश्नवृषणाः छिन्नजिह्वांगसंधयः॥ अंकाशेनिघ्मानाश्चदश्यमानाःसरी
सृपैः॥ हताश्चैवतथाधावंतिकंदमानानिराश्रयाः॥ मुक्तिरालिहितंदंडैश्च यनघातैश्च १२४

संदंशैः॥ कशाभिश्च प्रतोदैश्च दह्यमानाः पुनः पुनः॥ पिंडमालेविशीर्यंति समं
ताः शोणितं मुखाः॥ यातं मानाश्च सलिलामन्नं वापि क्षुत्क्षिताः॥ छायां प्रार्थयमाना
श्च शीतार्ताश्चानलं तथा॥ दानहीनाः प्रयांत्येव प्रार्थना विमुखानराः॥ येः कृतं अन
पाथेयं सुखं तयांति वैयमं॥ एवं पथातिकष्टेन प्राप्ताः प्रेतपुरं नराः॥ प्रज्ञापितास्त
थादूतैश्च विशंति यमाग्रतः॥ तत्र वैशुभकर्माणस्तांवैसंभावयद्यमः॥ स्वागता
सनदानेन पाद्यार्घ्यप्रियभाषणैः॥ धन्यास्तु यं महात्मानः आत्मनो हितकारिणः॥
यतो दिव्यसुखार्थे हि भवद्भिः सुकृतं कृतं॥ नरसितटमाग्निप्रविश्य पश्यति मरकं दाकस्मा

तं देवं जपस्स अंजनं श्च नं तथा वितं स्तुतं श्रनं श्चनदामं दृष्टं वा पस्लनं तथा यातेन
तं स्थितं वेव मनःस्थितं विधानतस्थ वाराणस्यां कुरुक्षेत्र प्रयाग पुष्करे तथा ग
यायां नैमिषारण्ये गंगासागरसंगमा केदारे निरावि वापि प्रभासशशिभू
षणे महाकालवनेरस्थे आशोल्ये त्रिपुरांतके हरस्थे कपुरस्थे जवाराह विंध्य
पर्वते अंबाकेधौतपापे वनीलकंठस्थे वदा गंगाद्वारे हिमस्थाने तथा कालं
जरगिरौ एतेषु तीर्थेषु ब्राह्मणेषु वयथाक्रमं यायावरमावानतथा षिवसु
वानवा विधानतः दद्यात स्नात्वा तथा अवालक्षं जन्मफलं अवं नवकिशीलसंप १२५

न्नैः श्रनथा स्त्रैश्च सत्तमाः इदं विमानमारुह्य दिव्यस्त्री भोगभूषितं । गच्छध्वं वांछि
तं स्वयं सर्वकामफलप्रदं समन्वितं तत्रैव कामदान् भोगानश्चंतानूपुण्यसंख्यया यत्कि
चिद्दृश्यं दत्तं भंयस्वल्पं तदपि भोक्ष्यथा पुण्यात्मा सिद्ध धर्मराजानुपतनं पुण्यमेवं वाउवाचनानूधर्म
राजः श्रुत्वा तं दिहि सत्तमाः सर्वेषाम् प्रिपुण्यानां पातनं भोगभुज्यनः कालेन उक्तानाल्पे
न वर्जयितुमाउ कल्पगाः आस्वविकल्पगायावत् कल्पगाना रवासिनः आरोहंति विमा
नानि सर्वपापस्तु परिछिन्नाः सर्वतीर्थेषु संख्याति दानस्यो क्रममाणच्युराः कल्पगा

यां न संख्यास्ति शुक्लं च तस्मादिभिः पुरा तत्र यद्दीयते दानं स्वल्पं वाय दि वा बहु तदसं
ख्यं भवेच्छ्रुत्वा मनं तं स्वयमेकान्तो गियते तत्र यः कश्चिन्नृप तन्नानशनादिभिः । इत्थं य
नं समाश्रित्य त्रयाणामेक तु कुर्भावत् । तत्रापि नावनाथो गात् तत्र वांछाधिवासनं थि
वसल्लिधिमाप्नोति यदि वा ब्रह्मलोकं नाकृश्याति वा विष्णुलोकं विष्णोरनुचरो भवे
त् । एतत्ते कथितं राजन् कपिलासंगमाश्रितं । उकारः संभवं चेव तीर्थं वामरकंटके ॥
पश्यंति पुण्यकर्माणो यमं मित्रमिवात्मनः ॥ ये पुनः क्रूरकर्माणस्ते पश्यंति भयानकं १२६

जा॰ग्रा
नवधिकान्य गत्य ओति नामण्यायतम् । छिन्नं कलंत स्ययस्य पुं प्रथातयां २
जोजेन घ्नत्वाषी कलेत्रैवाप्दर्थ प ३

तुरं उष्टानि कर्माणि नाशितो षोडशकस्य विना एतांश्च पृथिवीपालान् संप
श्यथ समीपतः ॥ यकीयो कर्मनिर्धारिडः प्रज्ञाबलगर्विता भ्रान्ता नाभोन्नृपाः ङराराजः
प्रजाविध्वंसकारिणः ॥ स्वल्पकालस्य राज्यस्य कालाविडः कृतेकृते ते सर्वं संपरित्यज्य
प्रयमेकाकिनश्छिनाः ॥ न द्रक्षावान पश्यामि येन विध्वंसिताः प्रजाः ॥ यक्षाने र्यात्स्य मा
नानामहं नाकीदृशं भवन्ति ॥ एवं बहुविधे वाक्ये नृपाल स्थाय मेन ते शासंति ध्यानि
कर्माणि पृष्ठा हिंसाश्च पार्थिवाः शनिवाक्यैः समादिश्य पृपांस्तान्यमराट् स्वनः ॥
तेषां पापविशुध्यर्थं यमो हि ताननथाब्रवीत् ॥ भोभो वंडमहावर्दे ऽकिवचजागरान

ला। दंतुराश्मकवाटीकहस्तीताम्रपत्रीनिभान्। विशोधयद्धं पापघ्नः क्रमेण नर
कान्निष्णुः शोध्यं तथा तत्वाय दूतान्सारदा दात्मश्रीमकेः। धूटेस्थ धर्मनेर्यदूतान्क्रुद्ध
नैः पापानेरपि धर्मराजवचः श्रुत्वा दूतास्ते वाक्यकारिणः। ततः शीघ्रं समुत्थाय हृ
पान्संहत्य पादयोः। भ्रामयित्वा तु वेगेन विक्षिप्य यमकिंकराः। सर्वप्राणेन महता
गस्तु प्रयत्नेन महीतले। आस्फालयंति यत्नथा श्रष्मसारमये द्रुमे। ततस्ते सर्व एवा
स्नानिपाते जर्जरीकृताः। विसंज्ञाश्च तदासीरन्निश्चेष्टाश्च पृथिवीरे। ततस्त्वा वा
नास्तु चेष्टा शनैरुच्छ्वासिताः। नयत्नः पापविध्वस्तार्थं निःश्वासं लनरकार्णवे। अष्टावि

पापाविष्टधनभयनाविपरीतात्मवृवयः। दंष्ट्राकरालवदनं भ्रुकुटीकुटिलेक्षणं।
ऊर्ध्वकेशं महाश्मश्रुं प्रस्फुरच्चाधराधरं। अष्टादशभुजं क्रूरं नीलांजनचयोपमं।
सर्वायुधोद्यतकरं क्रूरं गर्जंतं दंडपाणिकं महामहिषमारूढं दीप्ताग्निसमलोचनं। र
क्तमाल्यांबरधरं महामेरुमिवोच्छ्रितं। प्रलयांबुनिनिर्घोषं पिबंतमिव वारिधिं। ग्र
संतमिव त्रैलोक्यं उद्गिरंतमिवानलं। मृत्युस्तस्य समीपस्थो वह्निः कालोऽनलो
यथा। कालश्चांजनसंकाशः कृतांतश्च भयानकः। मारकश्चोग्रमारकः कालरात्री च

विविधयाधयकुस्त्रा ... कृपा नयाचरु। शक्तिश्च [illegible] शधरापाश वज्रासिधारेण

दारुणाः॥ वक्ष्ये पदिशदंडश्च रौद्रान्छृणु यत्नतुर्दश॥ असंख्याता महावीचयः क्रूराश्चा
नसलिला॥ सर्वास्तु श्वोत्रमयस्तथ मद्गता भयानकाः॥ एवं विधेन यानेन परिवारेण सं
वृतो। यमं पश्यंति पापा पिंड्या श्चित्रगुप्तं च भीषणं॥ निर्भर्त्सयति शायश्चै यामो वै पापकारि
णो। चित्रगुप्तश्च भगवान्धर्मवाक्यैः प्रबोधयेत्॥ भो भो दुःकृतकर्माणः परद्रव्यापहा
रकाः॥ गर्विता रूपवीर्येण परदाराश्च धर्षणाः॥ यस्वयं क्रियते कर्म तत्स्वयं भुज्यते पुनः
तत्किमात्मोपघातार्थं भवद्भिर्दुःकृतं कृतं॥ किमर्थं परितप्यध्वं पीड्यमानाः स्वकर्मभिः॥ १२७

तिरवाथःस्थितो नरकार्णवः॥ सप्तम घ्यतलस्थो तमो रतनमसि संस्थितौ॥ अतिघोरा
महाघोरा घोरा घोरतरा रुपाथा॥ अध्ययनंतदुःखजननी घोररूपा च पंचमी॥ षष्ठी तरणता
रख्या सप्तमी च भयानका॥ अष्टमी कालरात्री च नवमी च भयोत्करा॥ दशमी दावदंडाच
महावंडा। डातपोश्चयः॥ चंडा कोलाहला चैव प्रचंडा चव रात्रिका॥ पद्मा पद्मवतीनामा
भीषणी विवमायिका॥ कराला विकराला च वज्रा विंशतिमा स्मृता॥ त्रिकोणा पंचकोणा च
सुदीर्घा परिवर्तुला॥ सप्तभौमाष्टभौमा च दीप्ता माया तथापरा॥ इति नामनामोक्ता
घोरा नरककार्णवः॥ अष्टाविंशतिरेतास्तु दुःखानां यातनास्तु वा॥ नासां क्रमेण विज्ञेया॥

अंगीपा... सुपाकश्च कक्को ... तिः अंगारराशिर्विधिकः स्वस्थः ... स्थाप्

निवाहि(?)

पंचपंचैव नायकाः॥ प्रत्येकं सर्वकोटीनां नामतस्तु विशांपते॥ रौरवः प्रथमस्ते
षां रोदंत यत्र जंतवः॥ महारौरवपीडाभिर्महद्दुःखं रुदंति हि॥ तमः सीतं तथा त्व
ष्णं पंचैते नायकाः स्मृताः॥ अघोरः प्रथमस्तीक्ष्णः पद्मः संजीवनः शठः॥ महापाथि
विलोमश्चैकं कटः कटकस्तथा॥ तीव्रावेगः करालश्च विकरालः प्रकंपनः॥ महापं
द्मस्तु वक्त्रश्च कालसूत्रः प्रगर्जनः॥ सूचीमुखः सुनेमिश्च खादकः सुप्रपीडकः॥ सु
तीक्ष्णतुंडः शकुनी महासंवर्तकः क्रथिः॥ तप्तजंतुः पंकालेपः प्रतिमांसस्त्रपूद्भवः॥
उच्छ्वासश्च निरुच्छ्वासः सुदीर्घः कूटशाल्मलिः॥ दुरिष्टः सुमहानादः प्रवाह १२९

सुजावाह

नः॥ वृषशोफो वृषाख्यश्च सिंहव्याघ्रगजाननः॥ श्वसूकरराजमहिषवृषमेषखर
राननाः॥ ग्राहकुंभीरनक्राख्या महाघोरभयानकाः॥ सर्वनिद्रात्मनस्त्वा मा
र्जिकोमर्थिवायसाः॥ गृध्रोलूकाश्च भद्रकाः शार्दूलकपिकर्कराः॥ गंडकाः पिं
नश्चाथ ~~श्लेष्मनकः सुदारुणः॥ कर्कटः सुविशालश्च~~ शृंगिवक्त्राश्च मार्जिकाः॥ कप
धूमव्रणाग्निश्च कृमीणां निचयस्तथा॥ आतंकाख्यश्च विष्ठाश्च रुधिराख्यश्च भोजनः॥
कलंकश्च गात्रभंजी श्लेष्मनकः सुदारुणः॥ कर्कटः सुविशालश्च विकटः कंट
तनः॥ अंबरीषकटाहश्च कटावैतरणीनदी॥ सूतप्तलोहशंकुश्च एकपाद

थ दारुणः ॥ असिपत्रवनं घोरं अस्थिभंगः प्रपीडनः ॥ तिलासनी कुयंत्राणि कूटपा
पप्रवर्धनः ॥ महाकुंभी सुकुंभी च तप्तलोहमयी शिला ॥ पर्वतः क्षुरधारा स्थो ना
थोयमलपर्वतः ॥ पूयविष्ठा हि कूपश्च शातनः पातनस्तथा ॥ मुशलोलूखलीयश्च
शिलाशकटलांगलः ॥ तालपत्रासिगहनं महामशकमंडपः ॥ संमोहनो ऽस्थिभं
गश्च तप्तशूलं अयोगुडः ॥ बहुदुःखो महाडाकः कश्मलो यमलस्तथा ॥ हाला
हलो विरूपश्च यंत्रकोगोफणस्तथा ॥ एकपाद स्त्रिपादश्च सुधा विष्ठश्च सुकृ
अष्टाविंशतिरित्येते क्रमशः पंचकाः स्मृताः कोटीनामसुरूपाश्च पंचपंचैव नायकाः ॥ १४०

तोरवायं सुकरं तें नरकाणां शतं स्मृतं ॥ चत्वारिंशाच्च मधिकं महानरकमंडलं
भुज्यंते क्रमशस्त्वेतैर्नरैः कामानुरूपतः ॥ कामनाभि विरूपाभिराकर्मफलयात्र
शं ॥ आमलप्रकृयाघवतूथ्यायं तेनोहिपतवः ॥ तद्वत्यापकृयात्पापाः शोध्यंते
नरका स्निगुह्लायोः ॥ पादयोर्बद्धा तप्तउत्खलयानरः ॥ महाघृह्य शाखा
लंब्यंते यमकिंकरैः ॥ ततस्तान् सर्वयत्नेन दोलयंति हि किंकराः ॥ दोलिताश्चाति
वेगेन निःसंज्ञां यांति देहिनः ॥ अंतरिक्षस्थितानां च लोहभारशतं ततः ॥ पाद
योर्बध्यते तेषां यमदूतैर्बलोत्कटैः ॥ तेन भारेण महता कंठसंतापिता नराः

थ्यायं नित्यानि कर्माणि द्विजः स्त्री निदंति निश्चलाः। ततः क्रमाद्धमिवासैर्लिह्यंते दंडैः
सकंटकैः। सर्वप्राणं निहत्यंते यमदूतैर्यमशासनात्। विष्ठापूर्णे ततः कूपे कर्मणां
निश्चयेन ततः। समंताकिंकरैर्घोरैः पात्यंते पापकारिणः। ततः क्षारेण तैलेन च
कीरपि विशेषतः। समंततः प्रलिप्यंते हता गात्रेऽशीतताः। पुनर्विदार्य चांगानि
शिरसः प्रभृति क्रमात्। वार्ताकिवत् प्रपच्यंते ततस्तैलोदकटाहके। अश्मामध्ये कूपे
प्रक्षिप्य जलजंतुसमाकुले मेदोसृक्पूयपूर्णायां वाप्यां क्षिप्यास्तु ततः।
भक्ष्यंते कृमिभिस्तीक्ष्णैर्लोहतुंडैश्च वायसैः। पच्यंते मध्यवह्नौ पिशितीश्चांग। १४१

रराशिभुजो नाः शूलप्रोता ह्यमुनराः पापेन कर्मणा तो लोके रिवाकृष्टु
घोरैः कर्मभिरात्मजैः तिलवत्संप्रपीड्यंते यंत्रारूढेनराकेनराः पच्यंते वपुनश्चे
वियमदूतैरनेकधा तैलद्रसकियादृभुस्तुतस्ते पुनः पुनः। तेषां वात्याहि ते
जिका असत्या प्रियवादिनी। संदंशानस्तुताम्रनप्रपीड्यो रसिपादतः। मिथ्यागम
प्रभुकथ्याहि जिकथ्यं तथैव च। जिकार्द्धकाशं विदार्य निलेख्या तीक्ष्णैः प्रपीड्यते। नि
त्यर्थं तीय क्रूरा मातरं पितरं गुरुं बजगालुकयातं पच्यंते स्वमात्रयमीप्सितान् ततः
क्षारेण तीक्ष्णेन पयसा चैव नः पुनः कृतं संपूर्यते यथा तितात्तैलेन नन्मुखो

शनःपुनर्वंकेअस्त्रमाद्दयंदत्वातेविद्याभिःकमिमिश्रा निःसोपानश्वरोणेनरि
परिस्थाधिकामुच्यां प्रदीप्तां लोहस्थाल्मलिंदच्छं तेपुष्पदशेषुपुनर्मामे
मद्दाघातैः दंतुरणातिकंठनकाकावेनबलीयसा। शिरःप्रभुनिपाद्यं तेघोरैःक
मभिरामांजैः खाद्यं तेस्वमांसा निपाद्यं तेवृषशोणितं। अन्नपानं यदन्नं तेस्व्याद्वे
नाभुक्तं नादितेःदङ्गसैवसंप्रपीड्यं तेजर्जरीकृतमुद्गरैः। असितालवनेघोरे
छिद्यं तेखंडखंडशः। शूली निर्भिन्नसर्वांगा स्वस्थैर्लेभ्यारापिनाःसंचाल्यमा
नाःक्लिश्यं तेनम्रियं तेतथापिबाद्रव्यंत्याघतेमांसं तेषामश्लीनिमुङ्गारेः। १४२

पाङ्गराकरुशुश्चतेह्रस्वयमदूतैर्बालोकाङ्गिनैकष्ठासनिकष्ठामानिष्टं तेनरके
शूलतेउष्ट्रामंतःसदोष्ट्रासवालुकावेदनाः तनाः रोरावबरुदंतेवेपीड्यं तेविविधैर्वधैः
महारोरवपीडानिर्मितांनामिरुदंतिहिपञ्चामाचोद्दुर्पदपाक्ष्यंपाणावारसिम
श्रकैर्निरुध्यं तेघानैस्ताल्प्लैःसुतप्तैल्दिमुद्गरैः सुतप्तवालुकायां वप्रवाल्यते
मुद्गर्मुद्गराःकुंतपाकसुसंतापक्लिन्नाःक्रंदंतिविरुध्यं रामेदंतियेवरूपणपरदारर
संतिवाश्चालिंगंतिवायनारीज्वलंतीलोहनिर्मितांस्तवकारंवृक्षरूषंबद्वालतेसमं
ततःकुश्चारिणस्त्रियोगाढमालिंगंतिरुदंतिवाकिंप्रथमंवसितवागनतमात्योत्लि

मां प्रतं लंघितं श्चयथा भगपापं तुं ह्य यथा सुरां लोलुकृन्तं शिनि च्छिद्याः पारि
तांस्य शानैः शानैः। वह्निना प्रपच्यंते तस्य पापानि वै भारत। उद्दृषालु पुषं च्युतं शपी
च्युते शिलासु वा ह्रियांते बांधकृत्य पशु दृश्यं ते त्र मरा हिंसितः। ये निंदंति महात्मान
मात्माचार्यं धर्मदर्शिनं। शिवभक्तांश्च निंदंति शिवधर्मविशारदान्। तेषामुपरि कोठरजिह्वा
यां दंतिसंधिषु कालकाष्ठभुगलका कील्यंते यमकिंकरैः। ये निंदंति द्विजान् साधू
न् वेदांश्चपि तापोगुरुन्। विनाकाये मदा राजा न पांज्ञिका सहस्रधा। छिद्यंते भो
ष्या ते विविवगले डेः खागैरपि एवमाधाम हाघोरास्ताथेवाद्यास्वानकशः। यातनाः १४२

हेनाराजन्सार्वषां पापकर्मणां। प्रत्येकं यातनाश्चित्रसार्वस्तु नरकेषु या। कस्या वर्षश
तेनापि वक्तुं शक्या इति च यथाः शत्यवै विविधे घोरैर्यात्यमानाः स्वकर्मभिः। म्रियंते नानेषो
पापिष्ठास्तु जंतोयातना वक्तुं तत्राद्यायातनाः कष्टा विविधाः पापकर्मणां। महाघोरा
ति घोरश्चाः कल्पाग्नि सदृशोपमाः। शक्ता वेतायातनाः सर्वं म्रियंते तस्त्र जावनसः। यानि नेंति
श्च नरके संतप्यंति पुनः पुनः। मित्र पुत्र कलत्रार्थं यदुष्णं च यारुतं। एकाकी दत्त्वाते
न नात्र पश्या मितानि दो। आत्मनैव कृतं पापं नो कृतं केवमथ्ययं। न किमात्मोपघातार्थी
मूढः पापं च या कृतं। एवं इगोरूपालश्याराद दिंतिपुनः पुनः। देवन्य विनाश्येन गुरु

गोहादिकर्मभिः। मूर्यं ततो नैव पापिष्ठो कमात्सर्वेषु पश्यं ततनरकेषु न संशयः॥ म
हापातकिनश्चापि सर्वेषु नरकाधिपाः। आयं नारकं यावत्पीड्यं ततनरके क्वचं। उपपा
तकिनश्चापि तद्वर्द्धयांति मानवाः॥ कथं सरणायतत्सुतकः कदाकष्टभविष्यति। प्राप्तवा
कस्मिन्कष्टस्थेयोऽष्टगिनिंदितिका नराः॥ परिहसं ज्यतियतः सर्वमिकाकीयास्य सिध्रुवं
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निद्यं धर्मपरो नरः। एतत्ते सर्वमाख्यातं नरकाणां तु लक्षणं। अतः
परं तीर्थनिष्ठशृणु। याषा निभरत॥ इति श्री रोद्रसंहितायां श्री वामामाहात्म्ये नरक
वर्णने॥ ८॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ नमामि वरदाणो ब्रह्मनूत वकल्यांतवासिनः। पिता १४८

महेद्दरिशिवं शरणं यामि संततं। शिवं नोमि शिवं स्तौमि शिवं ध्यायेच्छिवं यजे। शि
वं शृणोमि पश्यामि शिवमात्मनि ध्रुवं। द्विजवर्य मुनिश्रेष्ठ मार्कंडेय तपोवर। अतीव
भयदा लोकाः स्मिंश्च यानरकयातनाः। तीर्थलोयनधार्मण संसाराद्धि दुरुत्तरात्। तं यमं दु
र्विसकलं धर्मराजं कथानकं। मार्कंडेय उवाच॥ एवं निर्भर्त्सयन् पापान् वाचरविनंदनः।
राज्ञा स्तुत्य स्थलो ज्ञाय मफार्यसं प्रवर्त्तते। न चात्मानं विजानासि तिन परं न च देवतां।
नष्टो णोतिपरं श्रेयः सन्ति सङ्क्षिपित क्लितो समपथि विशानेगच्छन् स्खलतीव पदे पदे।
एवमुक्त्वा धर्मराजः संत्हेपान्पापादाद्दिनां। विस्तारण यथोवाच सतानूतच्छृणुसांप्रतं।

यम उवाच॥ मायाबद्धो न जानाति बोध्यमानोऽपि यैरपि संसारकर्दमात्तेन लोके
मोहवशान्नरः॥ गर्भजातेन भावेन शास्त्रभावं न बुध्यति॥ तव पापाश्रयं तत कर्मबद्ध
मोक्षप्रसाधकं सर्वधर्मेऽस्मिन् शिवध्यानेन सर्वकामार्थसाधकं नरकाच्छेदकं श्रेयो
यदन्यदहितं कृतं॥ प्रतीहता नराः सर्वे मम लोकं समागताः॥ रहस्यं शृणु नारदा
यथोद्दिष्टं विवस्वता॥ पुरा स्मृत्वाथ मन्त्रिश्वा नर्मदायां रितं शुभं॥ इष्टं श्रुतं पितृदेवानां
विधिमनुकंपया॥ स्नानादिपुरुषाषोढ समस्तदीपवती मही॥ तन्मध्ये प्रथमं दीपं लक्ष्यो
जनविस्तृतं॥ तत्रापि नवखंडं वै पुराणशाः प्रवक्ष्यते॥ तत्र यत्कारतं वर्षं कर्मभूरिति विश्रु १८५

तं॥ तत्र विंध्याद्रिसंभूता रुद्रदेहोद्भवा तु या॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा पापदुर्गतिनाशनी
ध्रुवा त्वाजनिमारभ्य यावज्जलधिसंगमं॥ सार्धं शतं योजनानां स्थिता पुण्यलतेव याऽ
नुजानि शाते जन्तुलब्धं मानुषं तनुं संप्राप्य भारतं खंडं मानुषी या निमाश्रितः॥ नात्र
येन नर्मदां दृष्टा सप्तकल्पावधिं त्वयः॥ दूरस्थो निकटस्थो वा ते नरा मारिता मुखा॥ स्नातैः किं
बकुभिः कर्मपुण्यैः किं दानैः किं जपैर्य शिवकाभिः किं सरित्क्रियन वा द्रवांतो सवातो॥
स्नानादिना॥ रूपा न ज्ञान तपोदान क्रिया॥ शिवि॥ गेन संश्रयान्नरवां पापात्पापनरो हिंस
यथायं तिमिरादर्शी नर्मदा पापकारिणी॥ प्रणश्येदसुजं तु षां तमः सूर्योदये यथा॥

नर्मदां संश्रयिष्यन्तु पापकर्मनराधमाः। नरकान्समया दृष्टान्नूत्रपक्रम निकृन्तणान्
गंगायाः सरितश्चैव तीर्थकोटिरनेकधा। रेवाजः प्रभावेन स्वर्गं गच्छंति किल्बिषात्
नरकस्थः स्मारयिष्यन्तु रुगदेवान्दरिद्रं मुच्यते यमदूतेभ्यः न तृणान्नात्र संशयः। यत्र
श्रोतेश्वर्यपर्वतामरकंटकः। ओंकारः परमेशानो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः। किमर्थं तत्र श्रोत्रि
निपापापहतावनमः। सिद्धेश्वरं सिद्धलिंगं लोकानुग्रहकारकं। यत्र पर्वतमध्ये तु तत्रे
व शिवरूपिणः। नर्मदादक्षिणभागे लिंगं विश्वामरेश्वरं। कृतार्थं कपिलेशं च शिवके
त्रं विदुर्बुधाः। येर्चयंति महादानं ज्ञात्वा ऽप्य धूपास्नितर्पणैः। शिवलोके दीतयो नितरकाण। १८६

कथितं कथा। एतत्ते सर्वमाख्यातं यथोद्दिष्टं हि शंभुना। पापिष्ठानां धर्मपथ्यं नर्मदापरिशी
लनं। गोदेमतिलदानानि जलान्नहृद्वासिनां। रथाय महिषीदानं शिवापस्करमेव च।
प्रासादारामदानं च ये कुर्वंति नरोत्तमाः। यमलोकं न ते यांति नरकान्नाग्रहूपिणः। स्वातं
रविशेषणदानानि ये फलं तत्र मुच्यते सर्वपापेभ्यः शिवस्य वचनं यथा। सम्मानं चापमाने
न विद्यते नानदुःसंगमः। यौवनं जरया ग्रस्तं फलहेतुः सौख्यमुपदृतं। वलिभिः पलितैश्चापि
जर्जरीकृतविग्रहाः। किं करोति नरः प्राज्ञं इंद्रियैर्विकलीकृतः। स्त्रीपुंसौ यौवनं रूपं यद्यो
त्रं प्रियं पुरा। नास्ते च जरया ग्रस्तास्तु नयो मपिरप्रियं। अपूर्ववस्य मात्मानं जरया परिशी

तं। यः पश्येन्न विशल्पनकाशस्तस्माद्वचनं नः। पुरुषोऽरस्यास्त्वंः पनी पुत्रादिबंध
नैः। अथ शत्रुर्याऽराचारैस्तोरथेश्च परिपूर्यतो धर्मार्थश्च कामश्च मोक्षश्च नन्तुर्यियंते।।
शक्तः साधयितुं यावत् सर्वसमाचमायरं तु। वातपित्तकफादीनां वैषम्यं वा निरिथ्या तो वाता
दीनां मस्तद्धथ्यदेहोऽयं परिकीर्तितः। तस्मात्साध्यधिसमं ज्ञेयं शरीरमिदमात्मनः। वातादिभिरि
रक्षवाधाधीनां पंजरस्थस्य शरागेनानाविधैश्चैवादाहुः स्वाध्यानकथा। तानि त्रस्तात्मवे
धानि किमन्यत्कथयाम्यहं। एकोनरं स्मृत्यक्षरानमस्मिन्नादेहे प्रतिष्ठितं। तत्रैकः कालस्तु
त्कृष्टः शाषास्त्वागंतवः स्मृताः। यद्विदागंतवः प्रोक्ताः स्तेप्रशास्यंतिनैषजैः। उपदोमस्य १४७

नि। अथ कालस्त्वकृतशास्त्रनिः। अपमृत्युकथा वन्मस्या। विषमाघादशंकितः। नवापि पुरुष
स्तस्मादपमृत्योर्विलतिसः। विविधास्थाधयः कष्टाः सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा। विषाणि चाभि
चाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनां। पाउनं लागसर्पाद्यैरपिथवंतरिक्षयं। स्वस्थीकर्तुं नश
क्कानि कालयस्तं दिदेहिनां। नौषधं नतपो दानं न मित्राणि न बांधवाः। शक्नुवंति परित्रातुं २
नरं कालेन पीडितं। रसायनैस्तपोजाप्यैर्योगसिद्धात्मभिस्तथा। कालमृत्युरपि प्राज्ञै
जीयते नालसैर्नरैः। नास्ति मृत्युसमं दुःखं नास्ति मृत्युसमं भयं। नास्ति मृत्युसमः श
त्रुः मात्रेषामपि देहिनां। सद्भार्यापुत्रमित्राणि राज्यैश्वर्यसुखानि च। मृत्युः छिनत्ति सर्वाणि

यानिवक्ष्यानि भारत॥ इयं ते कथिता राजन् जातिःसंसारान्नृस्मरतां। परिणामश्च तिगावाम
वै कालस्थं भोजनं। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेवितं सप्तकल्पगा। सर्वदुःखापहा पुण्या सर्वशो
कविनाशनी। याश्चार्थिनि तयान्ति कामान्नृस्नांस्तान्नादेवी प्रयच्छति॥ इदं शानमिदं ध्यानं पांडे
यं तप फलं वदनं। निवासः सर्वधर्माणां सेवितं सप्तकल्पगा। यज्ञदानं तपः मन्यस्याथ
यपि तत्प्राप्नोति सकलं फलमाप्नोति यो नरो वा विनिषेवते। ब्रह्मकूर्चमिदं स्नं हि सोमपानं सु
तं तथा। नर्मदातोयपानस्य कलां नार्हति षोडशीं। संभूता कापि महापापेन निर्जन्मसातेरपि
ऊंकारदक्षिणे पार्श्वे स्थाने तत्कणा गमनं गोदानानां परं दानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं नर्म १४८

दापयसि स्नाता यो दद्याद्गां द्विजन्मनां। स रथानां छ्र्यां सकर्तुं दिवैरपि न शक्यते॥ इ
ति श्रीरेवामाहात्म्ये शारीरेथ वस्तु॥ ७॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥ धेनुः कतिविधः प्रोक्ता कस्मि
न्कालप्रदीयते। सा वा पिस्कर संयुक्ता चानेच्छामि वदस्व मे विस्तरेण तत्त्वरा सप्तकल्पानु
कीर्तितां॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ शृणु राजन्वक्ष्यामि किं गोदानं कथयामि ते। यथाक्रमेण पुरा राजा
नश्नादिकल्पे ज्ञान युगे। वक्ष्यवर्णाश्रमांकोऽस सर्वधर्मस्थितं वक्ष्येन तं वर्सयान शाकैः सत्यधर्म
स्थितं। कृतजे समदाक्रमामेकस्त्राणपांऽश्चानव षंडं अश्वनिदीपां यथा शाक्राम गावं।
हरिश्चंद्रस्य तस्यापि संवादश्च अवन्तिनो दरिश्चं कुरुक्षेत्रगवामयुतमयुतं मं। देमनारी

पकरणं सर्वरत्नविभूषितं। मुक्तलाद्याः द्विजा मार्कंडेय धर्मपरायणाः॥ शानम
श्रोत्तरं मार्गं ब्राह्मणाय ब्रह्मणादिनः॥ हरिश्चंद्रो ददौ तस्यै राहुसूर्यसमागमे।
द्विजान्संपूज्य विधिवत्नू श्रद्धया परया युतः॥ अश्वयियामद्देशानं सुवर्णं परमस्मि
द्विदो वक्रे पाणि त्रूपी कश्यं प्रपादाय रमायुतः॥ मरवेर्यां नृपश्रेष्ठ समिलाकृतद
र्जवानो दानस्यास्य प्रभावेन लोकान्तनाखिलाजितः॥ अंतरिक्षपुरी प्राप्तास
र्वलोकमनोहराः॥ हरिश्चंद्रपुरी स्थाता लोकालोकवराचरा। मध्यदानहेमा
यागे रिप्तानि समलंकृता॥ हरिश्चंद्रसमो राजा नरस्थानानं नविदुष्यति॥ एवं गा १४९

थातुरारस्थाता शक्राघे त्रुरसत्रामे॥ शर्शा काश्यकारा सर्वे नर्मदातीरमाश्रितः॥
दानं यज्ञं तपः सत्यं पर्वतमरकंटके ददौ वार्द्धप्रसूतां गां द्विजाय्याय महात्मने॥
दानस्यास्य प्रभावेन ददर्श पृथिवीपतिः॥ अनेकानि विकर्पापं ह्रलराशिमिवानलाय
वत्सस्य पादौ गोमुखं यायायां प्रदृश्यते॥ नाव्राजो पृथिवीजया मशैलवनकानना
य्यसष्टिंगी रूप्यखुरांसवस्त्रां कांस्यदोहनां तां प्रदत्वा सयंशहोमपुच्छां सवस्त्र
कौरत्नानत्रं भ परिस्फासावपिस्करसंयुतां॥ नर्मदापयस्ति स्नानलिलाद्य कश्यास
युतः॥ उकारमरयोमध्ये कोटितीर्थे नराधिप॥ एवं सदस्त्र संस्थाता कोटितीर्थं स्थितं

दृष्टो। एतस्मिन्नंतराने दविङिङमयो दिवि। तत्कृणाध्यानमारुह्य तोबालनमणि
गणान्वितः। स्तूयमानः समीपस्थैरसंख्यातैर्विमानिभिः। छत्रचामरसितपत्रस्तु वीज्य
मानश्च चामरैः। योऽजनानां सहस्रेण दक्षिण्यं द्वादिविस्थितः। शशांकस्तु परिवृत्तस्तु
पालतुं प्रसोथधः। तं दृष्ट्वा गाढ्यशं कुमरि शशांकस्य विशांपते। मानिनि कैकाकूरं
विस्मयाविष्टचेतनः। महामायां शशांकेन रक्षसोभ समागमो। दत्तं दानवेन
सामायं मे वदेति मनि मर्म। विषसवदनो रुष्याद्दरिष्यं गो हेपो वमो। ब्रह्मलोकं
गतः क्षिप्रं यत्र लोकेश्वरः प्रभुः। प्रतिपद्यानि वाद्यार्थे सप्रब्रह्मपितामहं दानवे ७५.०

निर्जिता देवाः शशांकेन पितामह। किमिदं मादृशं ब्रह्मन्कुरु स्तुत्वा दिशि स्थिते।
अमरश्च रसं शंतु तीर्थे रिवा समुत्कवं। केनापि नसमं मत्ये मन्ये वैकुरु अंगालो।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य दक्षिणं यश्च रूपतः। प्रथकवाच ननाब्रह्मा दक्षिणं हि रूपं रूप। विष्णु
देवश्च राजं गाढना कर्मणा गतिः। शशांकस्य शोराजर्षिनिर्दिष्टो नश्कानामया। एवमुक्तं
न श्वानो दृष्टं नापि देवाः सर्वा सवाः। अनेकानि सहस्राणि भुरावेव क्रवर्तिनां। दृष्टान्त
भविधानेन पर्वतिमरकं टकं गतानि त्रिक्षिवं राजन्मया मतश्च योश्चदे। त्रेतायुगे
मया दृष्टं पालितं तीर्थमुत्तमं। अच्युताधिकमाने न सर्व लामरकं टकं। राक्षसूर्यसमायो

गत्वा फलं ज्ञानिरूपात। सरस्वती कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं गया॥ तीर्थान्येतानि स-
र्व्यानि स्नात्वा मायां तिथौ तत्र विष्णुर्मदायां हरिश्चंद्रकोटितीर्थे नराधिप॥ तीर्थानि
गङ्गा राजेन्द्र स्पर्शाविरवयासह वाराणस्यादितीर्थानि तथैव च तुलया धृतानि थ-
नि न समानि स्थकारोंकारा कोटितीर्थ निःश्ख्यातिमात्रे कुरुक्षेत्रे लोकयात्राश्च वर्तके
पुराणं न श्रुतं येस्तु मिथ्याज्ञानसमन्वितैः॥ सेव्य तां कल्पगां देवीं यदीच्छसि परं पदं
इत्याकर्ण्य विप्रवर्यैर्हरिश्चंद्रोपि विस्मितः॥ स्मितः प्रणिपत्य विश्वनाथं प्रयोध्या-
यि पतिस्त्वथो दानमुद्दा परमया युक्ता गता सा च मरक्ष्या। किंचित्कालं स्थितस्त- १५९

त्र देवादानाख्यानकथाः। प्रसादाद्धमारशष्ठ्यकल्पगायाश्च भारत॥ शाश्वतं
दधिकं प्राप्य पदं यानं यशस्तथा॥ एतत्सर्वं मयाख्यातं यथावत्त्वत्समृतं जनस्य
त्रवस्या मित्रार्थं परमशोभनं॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये श्रमरेश्वरमाहात्म्ये गोदानमा-
हिमा॥ ७॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ माहिष्मत्याः पश्चिमे च तीर्थं पापहरं परं॥ अशो-
कवनिता नाम सर्वशोकविनाशनं॥ स्नात्वा तत्रार्च्यत्येज्ञौरीं यथाविभवविस्तरैः॥ म-
तंगस्याश्रमं तत्र सिद्धगंधर्वसेवितं॥ श्रु लोकं कृत्यता यायां दीपैर्वा गंधधूपनैः॥
उपदानैरशनैकेश्च दीपमालाप्रबोधनैः॥ तत्र याश्च जायन्नारी गौरीं नत्रिसमा

मश्रिताः॥ रूपासौ माथ संप्राल्पातनसत्पतिंतु सा॥ सुखं सुतान् श्रियं शाश्वमोद
नपतिसंयुता॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यात् मामादेश्यारणुतार॥ इति श्रीशोकवनिता
तीर्थं॥छ॥ ॥श्रीमार्कंडेउवाच॥ मतंगो नाम देवर्षिः पुराकल्पे युधिष्ठिर नर्मदा
तीरमाश्रित्य तपस्तेपे सुदुःकरं॥ जन्मप्रभृति निषादः स नूजातिस्मरति पो विधी
तीरमाश्रित्य नपरत्तोप सदुःकरं
देवस्नान विधिं धर्मं पितॄणां मघमर्षणं महर्षीणां प्रसंगेन नर्मदा दर्शनेन वा पाप
श्रुद्धिं परित्यज्य धर्मबुद्धिं समाश्रितः॥ पापाहं पापकर्मा पापात्मा प्राणिहिंसारुचिः सदा
स्व विषादो निषादोहं म्रियवा किं करोम्यहं पापः पापकालजातः अद्धुनाथप

योपमः॥ एवमुक्त्वा स विप्रेशान् अशोकवनिकां गतः॥ जटावल्कलधारी च कंदमूल
फलाशनः॥ दिव्यं वर्षशतं सोऽपि शिवाराधनतत्परः॥ शिवध्यानपरस्तात्र तुष्ये तपसि
संस्थितः॥ दिव्यं वर्षशतं पार्थ नैथानछीनपस्यतः मंत्रजप्य विहीनस्य शिव नक्षिप
रस्य च॥ वायुवासनरिक्तस्यामंत्रं जप षडक्षरं॥ कथं के विमलं ध्यमयम्न शिवांतकं
रं शिवं॥ नमः शिवाय मंत्रस्तु प्रणवाद्यं समाहितः॥ सर्वथा सायकं श्रेष्ठं सर्व विघ्न वि
नाशनं॥ सर्वपापहरं शुद्धं सर्व मंत्रोत्तमोत्तमं॥ इत्याकर्ण्य विप्राणां प्रोक्तं तथा
नमागतं जपतस्तस्य तं मंत्रं प्रसन्नमनवत्मनः॥ तस्य न क्षिप्रं शाश्वा देवदेवो मः

देश्वरः ॥ प्रहृष्टहृदयो भगवान् शूलपाणिरुमापतिः ॥ उवाच वचनं देवो मतंगं प्र-
ति भारत ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते ध्यानिनानिन सुव्रत ॥ मतंग उवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे
देव वरं दातुं मामकं सि मातंगमिति विख्यातिं तीर्थमत्र यच्छ माखंडलाद्य
पतावापि पापया निर्गताश्च पि जपा द्विरद्विमाथा पितुर्यं तामत्र किल्बिषात् ॥ श्छो
यमत्र च यादेव मम श्रीयार्थसंनिधौ ॥ मतंगशामिति ख्यातं शैवं लिंगमितस्तु
मो नर्मदातीरनिलयं विलयंकर मंदमां स्नानायोर्चयि सत्यभवबंधविमोहि
तां इमं वरमिदं याच त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवं भवतु तत्सर्वमित्युक्त्वा २५२

दत्तुमाशिषः ॥ एवमुक्त्वा ययौ देवः कैलाशं पर्वतोत्तमं ॥ मतंगोपि वरं प्राप्य शिवलो-
कं गामहो कामिकं यानमारुह्य दिव्यमाल्यांबरावृतः ॥ तेजोरूपगुणैर्युक्तः सर्वा-
भरणभूषितः ॥ दिव्यभोगान्वितः सुचिरं भोक्तुं तीर्थप्रभावतः ॥ यावैत्रमासे मावाष्ट्या कृष्ण-
पक्षे चतुर्दशी ॥ तस्यां तत्र जनं दद्यं जप्तं ध्यानं तथार्चितं स्नानं स्तुतं च हुतं सर्वमक्षय-
मश्नुते तिलोदकप्रदानेन पापयोनिगतानपि ॥ स काम्यतु पिंडेन पितृन्मोदयते
द्विजाः पितरस्तस्य तृप्यंति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ तिलतंडुलमिश्रं यः कुर्याल्लिंगस्य पू-
रणं ॥ सोपि वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ अथोंकारनिनानाममानंगं तीर्थमु

श्यते। रेवाया उत्तरकूले कथितं तव भारत॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये मतंगतीर्थनाम
श्री मार्कंडेउवाच॥ अथाहं कथयिष्यामि रेवाया दक्षिणतटे। तीर्थं हिंगवनं नाम
सर्वपापप्रणाशनं। तत्र स्नात्वार्चयेद्विष्णुं शंखचक्रगदाधरं एकादश्यां महाराज
निराहारो जितेंद्रियः हिंगवनं नाम गंधधूपैश्च पूजयेत्। एकस्मिन् भोजिते
विप्रे लक्षं भवति भोजितं। तिलोदकप्रदानेन पितॄणां वैष्णवं पदं तत्रैव संनिविष्टं
गुवाराहं तीर्थमुत्तमं। यत्र वाराहरूपेण धात्री देवसमुद्धृता। विश्वरूपं तथा वा॥ १५४
न्यधारेरमितांतेजसः पतितत्रयानारी मासोपवासिनी तथा। तत्र स्नात्वा वि

धानेन लोकं प्राप्नोति वैष्णवं। आख्यानं कथयिष्यामि स्थानं हिंगवनं यथा। श्यामः
श्रीमान् शरधरः सर्वतूणेषु निर्दयः पाशहस्तो धनुःपाणिर्विचरन् गिरिकंदरे। आजघान
मृगान् सर्वान् कष्टं चार्थे पृथिव्यां राज्यं भ्रमात्सिंधुसंप्राप्ते निदाघे कालनप्रभेवमन्विष्य
तथा वैश्यहरमूलं समाश्रितः। यतो सुप्तो पर्णस्य भेजः खादेः मत्स्यान्वितः वनसंध
पयो वह्निरुद्धितोदृष्टः कामेरात् प्रवृत्थ्य वनं तेन दृग्गव्याधसमन्वितं। तस्मिन् ज्वलंत
नः कृत्स्नं सथार्थं सहगं वनं। सघजालावृतकालमेवा दहन मर्दितं जा। कन्याराशिग
ते भानौ वा दश्यां श्रवणेन तु। नर्मदातोयसंसर्गादस्थ्नां उग्रतिनाशनात् तत्क्षणा

द्विथ देहास्तु विक्रवं यानमास्थिताः। ततस्तुष्टाव विश्वेशं भक्तलोकान्तकंपकं तीराप
स्थितया। नासो भंस्मरन् गरुडध्वजं। येनादौ मीनरूपेण विष्णुना निहतो सुरः। ब्र
ह्मासंरक्षिता वेदास्तं नमामि सनातनं। कूर्मरूपेण येनादौ विधृतो मंदरो गिरिः
सुधया स्थापिता देवास्तं नमामि जगद्गुरुं। वाराहं वपुरास्थाय येन धात्री समुद्धृता।
लोकाः संस्थापिता येन तं नमाम्यमलास्पदं। नृच्चायेन नृसिंहेन हिरण्यकशिपुर्दै
त्यः। प्रह्लादाद्या हिता येन तं नमाम्युरुविक्रमं। वामनं वपुर्ध्याय बलिर्येन वशीकृ
तः। स्वपदं प्रापिता देवास्तं नमाम्यमलाश्रयं। पुरा परशुरामेण रूपेणायेन जितामही १५५

क्षत्रसंघाद्धितं सर्वं तं नमाम्यक्षयधारिणं। रूपेण रामेण येनासौ रावणः सगणो हतः।
शात्राः प्रीतिप्रदं प्रशान्तं नमाम्यहं। खिलात्मकं अवतीर्य यादवंशे कृष्णः कमललो
चनः। हताः कंसादयो दैत्यास्तं नमामि सनातनं। बौद्धरूपं समासाद्य दैत्या येन वि
मोहिताः। योऽभिमानी गिनस्तोषिता येन तं नमाम्यात्मतोषकं। कल्किरूपं समास्थाय दु
ष्टानां तकरं जगत् जगद्धितास्थिता येन तं नमाम्यक्षयरूपिणं। एवं स्तुतवतस्तस्य विष्णु
र्थापि सनातनः। साक्षाद्रूपं उवाचेदं उभौ देवा वरं वृणु। व्याध उवाच। यदि प्रसन्नोऽसि
विभो यदि देयो वरो मम। अत्र तीर्थे भगवतां स्थेयं हि भगवन्नोतिके नाम्ना हि भगवन्

तीर्थं प्रसादात्तव विविष्टं इदं स्तोत्रं च परमं तव भक्त्या मया कृतं । यः पठेत् शृणुयाद्वापि
स लभेत वांछितं फलं ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं त्वं भविता सर्वं गच्छ त्वाद्य यथासुखं । तत्र तीर्थे
समास्थेयं त्वया ह्यत्र स्थिता ह्यहं ॥ २४ ॥ कांतद्धीयदेवस्थाय विष्णोः सुरं ययौ ॥ दशव
र्षसहस्राणि भोगान्भुक्त्वा तु पुष्कलान् । ततः सो ऽभवद्राजा तीर्थस्यास्य प्रभा
वतः ॥ ये पि स्नास्यंति गायत्र्यां ते पि गंधर्वतां गताः ॥ वैक्षावखेनेव यानेन प्राशास्ते वै
ष्णवं पुरं ॥ अवशः स्ववशो वापि यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । दिव्यं वर्षसहस्रं तु विष्णुलो
के महीयते ॥ तिलोदकप्रदानेन पितॄणां परमा गतिः ॥ धात्रीफलसमं वापि यस्तु पिंडं प्र १५६

दापयेत् ॥ श्राद्धं च यः संभवं यावत् पितरस्तेन तोषिताः ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये गवनतीर्थं ॥
श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ मनोरथं नाम तीर्थं मन्यत्परमसिद्धिदं । त्रिषु लोकेषु विख्यातं रेवातीर
संस्थितं यो याचेत् प्रार्थयेत् कामान् तत्र स्नात्वा तु मानवः ॥ तां सर्वानवाप्नोति तीर्थस्यास्य
प्रभावतः ॥ संगमे ओंकारवान्नयागो सहस्रफलप्रदः ॥ अंगारस्य यदा वास्य तत्र तिथौ तिसंगमे
स्नात्वा मानवस्तत्र गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ चतुर्थ्यं गारायां ग्रहयदा भवति नारद ॥ हिरण्य
पुरुषं कृत्वा रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत् । घृतस्य संतां प्रपात्रं गुडेनापि प्रपूरयेत् । तत्र संस्थाप्य तं
देवं संपूज्य विधिवत्तु पात्रं सर्वं ब्राह्मणे दद्यात् श्रोत्रियाय कुटुंबिने । तद्दानतीर्थमाहात्म्यात्

शक्रादिसिद्धनागाश्च वक्तुं स्थानं प्रभावतः श्रेष्ठं तीर्थयोगादिशेषतः। तस्मात्सदैव दातव्यमवि
छिन्नययार्थिनां। विशिष्टं तथ्यथा नो गाङ्गौ।श्री।भृकुसरितोयथा। सदैवपापनाशाय
तं सथा सत्कल्पगा। येन केनाप्युपायेन पापनाशकरं वरं तत्। यस्मात्पापेन दुःखानि
तीव्राणि यच्च कुर्वन्ति। तस्मात्पापं न कर्तव्यं आत्मपीडाकरं हि तत्। यस्मिन्देशे च काले च वय
सा या दृशेन वा कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते। सर्वेषामेव शास्त्राणां एवं पा
र्थ विनिश्चयः॥ सद्यनक्तल्पगा देवी शिवरूपा शतैः सदा पितॄणां तर्पणं कुर्यान्निश्चि
दया च निर्दोषा कारुण्यं सर्वलोकेषु नर्मदा स्थानविस्तीर्णा इयं हि सर्वजन्तूनां शरणं तु १५७

विनर्मदा अपांरूपेण या देवी लोकानुग्रहकारिणी। स्थावरं जंगमं चैव रुद्र कथामं यत्नतः
श्री भगवद्धारान्यैव पतितं नरके क्रवं॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये मानारथतीर्थं श्रृंगारसरि
संगमः॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततो मधुवनं नाम वनं पर्वतमाश्रितं। रक्षितं देवकुरात
त्रैलोक्यवशी युधिष्ठिर रतिनीतं कुलं येन सा देवासुरमानुषं। पिता विभोवायायनगो
निर्विनिहतः पुरा। गोविंदालक्ष्मीनाथेन नाकवं विपरांगतिं दधीचिर्नाम राजर्षिरवं यायि
प तिपुरा। सर्वधर्मज्ञानां श्रेष्ठः शक्रस्यतुपराक्रमः। स्वराज्ये तनयं स्थाप्य वनं सह पतिर्य
यो तपश्चचार विपुलं दधीचिर्नमास्थितः। एवं कालसमानैव धर्वं देवासुरं नृपा तदा देवा

पापदोषेण पौद्यैर्यनिर्जिता देवा २

सुरश्च द्विदैत्यादावे विनिर्जिताः। देवानां गणानां च दैतारा दैत्यकैटकाश्चानघ
अपादपोषेणासन्त्यक्तकलबान्धवाः। विधिं गिरिगतास्ते वैतु यस्मिन्नवदतिकल्प्ये
गा। समर्थं रूपतिशायादधीचि विश्वरूपमत्तमा। देशाच्छस्त्राणि रक्षार्थं तस्य राक्षसे
रोत्तमेः। तानि दधीचाय श्चादिवा स्वस्थं स्थानं मुदान्विताः। निर्युद्धानिर्जयाः सर्वथासि
मुक्तास्त्रसंचयो ह्यगभोगसुखसुशासक्ता निर्विशाः सुरसत्तमाः। सुराणाममगमा
शायदधीचिः सत्यविक्रमः। शापश्चवनयाज्ञातो नमस्कृत्य प्रयत्नत्य वीप्रभवता १५८
यतां नीचाशरीरांतर्निवेशयत्। कालांतरे ततः प्राप्ते दानवा वृत्रसुः सहजंभअं

भरुयग्रीवप्रमुखा बलिदर्पिताः। दानवान् पुनरभ्ययानज्ञातानशान्वा ततः
सुरैः। कार्यकालसमुत्पन्ने संहृतान्याद्युधेनितेः। प्रेषितानारदैस्तु निर्दधी
चिं प्रतिसत्वरो। श्रवंतीवनमासाद्य देवर्षिनारदस्तदा सवितेशाश्रमपदं सु
दारांगणाविदिकां उन्नितात्रपशाद्दीलोमुनिं। दृष्ट्वा समागतं पूजयित्वार्घपा
द्येश्च दादो विष्टरमासनं। श्रु निदद्ध्वा सुखासीनं राजावचनमब्रवीत्। सर्वत्रकुश
लं विप्र दोहतपसि वाध्यतः। किमर्थं मानुषं लोकं देवलोकात् मुपागतः। नारदे
उवाच। युद्धं समदङत्यसं देवानां दानवैः सहतानायुपद्य वंशस्त्राणिजीयंता

दानवा यथा। क्रूरकार्यं हि देवानां सत्यधर्मपरायणः। दधीचिरुवाच। शृणुष्व
यं हि देवाः पि देवानां हितकारणं। अचिरेणैव कालेन हृदयं यास्यन्ति दानवाः। स
देहो मम्यनुप्राप्तेः शरीरजा विनश्यन्ते तान्यस्त्राण्यच्छिद्य ममास्थीन्यस्त्रम
या निमे। किं कार्यं यत्फलं कार्यं किं च त्वचास्थिभं भावत्नू ममगद्यात्रा तदेवाश्च कं
यस्त्राणि मं गता।। नारदो पितदा कश्चिं किं पितस्तान् सुरान् यायौ। निवेदितनार
देन सर्वं तत्रागताः सुराः। दधीचिर्यत्र राजर्षिस्तपश्चकार संवस्थितः। ततः प्रण
म्यतान् देवान् दधीचिरिदमब्रवीत्। अपोरूपाणि मत्त्वायस्त्राण्यस्त्राणि सर्वथा १५९

तपःसिद्धिकथं मत्स्यादथ यात्युद्धरक्षणात्। देवा ऊचुः। मनसापि न दृश्यं त्वयाप
सः श्रेयमिच्छता। यादृशस्तादृशो वापि किं पुनस्तादृशो नृप। वक्तव्यमिति याचे वं दधी
चिर्देवतेः सहाश्रावु दानवतत्स्थलं गास्वाः कामदुघास्तु याः। लिहंतु ममगात्राणि
त्विक्याशाणलीलया। अथ कं ऊचुर्वंतिमस्थीनि देवकार्यार्थसिद्धये दधीचिर्वचनात
निरस्थिवर्गं विशां पते। जय्यं मांसादि तत्सर्वं निर्विवेकतयानघः। अस्त्रयामतनो
स्थि यःशास्त्रो देवेद्रपोत्तमः। गोवर्धन गरंनामजातं तत्रातिविश्रुतं। दानवानिहि
ताद्देवैस्तनःस्वस्थी कृतं जगत्। अविंतयन्नत्नरं निदावामदीपनिः। गो विघादि

प्रयांगलं भ्रप्यौ विनिहितानराः। देवलोकं नानयांति न तेषामुदकक्रियाः॥शा॥ येयेति
रं कालं सांतं दुरपरियत्नः॥ प्रज्ञाज्ञ्य नर्मदा तोये शिलाञ्छी नित्यमज्जयेत्॥ लिंगं स्व
थरं तत्र यज्ञपर्वतसंक्षिप्यो धर्मसंशयमापन्नो रंतिदेवो महीपतिः॥ मिष्टन्नाख्येषु
निमिषु तो मार्कंडमाययौ॥ मामाश्रमवरा रेवा यामासीन ऋषिनिष्टुर्ता॥ कल्पगातीरनिलयं
मं प्राप्तो मां स्तुतिभिरा रंतिदेवो द्विजं॥ मार्कंडेयं प्रणिपत्याभिवाद्य तां स्ततार्घ्यपाद्यः मत्वा पा
निवेदितं कृशासनः॥ समुत्ताम्य ब्रवीद्वाक्यमासीनानृषसत्तमान्॥ कथं मनुष्या लघो
रानू पिना दुर्गतिबंधनानू॥ ऋषयकृतं॥ एतद्वक्ष्यति मार्कंडेयो वेदपुराणयोः॥ अस्य १६०

वाक्यप्रमाणं हि नतस्य वद शरीरिणं॥ मार्कंडेय उवाच॥ शृणुत्वं मया यादृशं यथा कृ
तमकल्मषाः॥ सर्वतीर्थमयी रेवा सर्वदेवमयी शुभा॥ कुञ्जारेवा समायोग विशेषा
सुरपूजितः॥ तत्र स्नात्वा दिवं यांति ये मृतास्तु पुनर्भवाः॥ तत्र श्राद्धेन यज्ञेन प्रदत्तेणं पर
मां गतिः॥ अयं तत्कथितो राजन् कुञ्जारेवासमागमः॥ अर्धयित्वा महेशानं तत्र विष्ठा
य काकयं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो गाणपत्यमवाप्नुयात्॥ अभ्याधिकशतं देव्यः कथा
मि द्विपरां गताः॥ तत्र स्नात्वा राजेन्द्र पूर्वकालं शुभव्रताः॥ सर्वास्ताः सिद्धिमापन्नाः
कुञ्जारेवासमागमे॥ अमासोमसमायोग कार्त्तिक्यां कृत्तिकाय हि वाराणसी॥

प्रयागे च पुष्करे नैमिषे गयायां एवमादीनि तीर्थानि स्नात्वा मायां तु संगमे श्रवणार्के।
तेनाश्चापि शिवलोके महीयते। कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्याच्छिवपूजनं। कुमायां
संगमे स्नात्वा वांछितं लभते फलं। इति देवउवाच। कास्ताः कथ्याय किं नाम्ना वद मे द्वि
ज पुंगवाः। श्रीमार्कंडेयउवाच। उमायाः सदृशा याश्च देव्यः सर्व्वाः शक्तिमात्मकाः। कदाचित्तम
यामार्द्ध रिषामर्ष समन्विताः। इयं दास्यति शापेन इति निश्चयं कुमुख्यताः। इदानीं गच्छन्ततः
सर्व्वास्ता न कुर्वाम मागमो विश्वात्मकं च संपूज्य कियाबिल्वाम जेर्द्दले। कालेन कि
यता सर्व्वासि द्विमाध्युः पृथक् पृथक् विश्वात्मकमादेश पाठप्रसादं प्राप्य तास्ततः।। १८।

पृथक् स्थानात्यवापाथ पूज्याः पूज्या निरूपिताः। वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे
लिंगधारिणी। प्रयागे ललितादेवी कामुका गंधमादने। मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया
तथांबरे। गोमंते गोमती नाम मंदारे कामचारिणी। मदोत्कटा चैत्ररथे जयंती हस्ति
नापुरे। कान्यकुब्जे तथा गौरी रंभा मलयपर्वते। एकाम्रके कीर्तिमालक्ष्मी विश्वा विश्वेश्वरी
तथा। पुष्करे पुरुहूतेति केदारे मार्गदायिनी। नंदा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे भद्रकर्णिका।
स्थानेश्वरे भवानी च बिल्वके बिल्वपत्रिका। श्रीशैले माधवी नाम भद्रे भद्रेश्वरी तथा। म
हालिंगे च कपिला कमला कमलालये। रुद्रकोट्यां च रुद्राणी काली कालिंजरे तथा।

महालिंगेतु कपिला माकोटे मुकुटेश्वरी। शालग्रामे महादेवी शिवलिंगे जलप्रिया।
मायापुर्यां कुमारी स्यात् संताने ललिता तथा। उत्पलाक्षे सहस्राक्षी पौंड्रुला पांडुवर्द्धना।
नारायणी सुपार्श्वे च त्रिकूटे भद्रसुंदरी। विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले। को-
टवी कोटितीर्थे च सुगंधा गंधमादने। गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गंगाद्वारे रतिप्रिया॥
शिवकुंडे शुभानंदा नंदिनी देविकातटे। रुक्मिणी द्वारकायां च राधा वृंदावने तथा।
देवकी मथुरायां च ~~हरिश्चंद्रे तु चंडिका~~ पाताले परमेश्वरी। चित्रकूटे तथा सीता वि-
ध्ये विंध्यवासिनी। सह्याद्रावेकवीरा च हरिश्चंद्रे तु चंडिका। रमणा रामतीर्थे तु १६२

नायां मृगावती। कोलापुरे महालक्ष्मी रुमादेवी विनायके। आरोग्या वैद्यनाथे च म-
हाकाले महेश्वरी। अभया उष्णतीर्थे च अमृता विंध्यकंदरे। मांडव्ये मांडवी नाम स्वाहा
माहेश्वरीपुरे। छागलंडे प्रचंडा च चंडिकामरकंटके। सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पु-
ष्करावती। देवमाता सरस्वत्यां पारापारातटे तथा। महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिं-
गलेश्वरी। संहिता कृतशौचे च कार्तिकेये तु शांकरी। उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे।
माता सिद्धवने लक्ष्मीरनंता भरताश्रमे। जालंधरे विश्वमुखी तारा किष्किंधपर्वते। देवदा-
रुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमंडले। भीमादेवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा। कपा-

लामोघानसिद्धिमानाकायावाराहाग्नेशंखावारधनिनमिश्रुतः पिंडारकतथा ऐं
द्रवोत्तरकोगोकर्णवापिअशोदरी। मन्मथाद्येमकृष्टकुमुदसयवाहिनी। अर्बु
दवेदनीयातु निधिर्वैश्रवणालय। गायत्री विष्ठवदनपार्वती शिवसन्निधौ। देवलो
कतथैद्राणीब्रह्मास्येतु सरस्वती। सूर्यबिंबप्रभानाम मातॄणां वैष्णवी तथा। अरुं
धतीसतीनां चरामास्तुवतिलोत्तमा। चित्तेर्ब्रह्मकलानामशक्तिः सर्वशरीरिणां। एतदु
द्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमं। अष्टोत्तरंतुतीर्थानांशतंचापिप्रसंगतः। यः
पठेच्छृणुयाच्चापि सिद्धिंसवांछितां। एतत्तीर्थेषु यस्नात्वा एताः पश्यति यो नरः। १६३

सर्वपापविनिर्मुक्तः सयाति परमां गतिं। यः कारोति परं कालमुमास्थानेषु मानवः
सभित्त्या ब्रह्मसदनं पदमाप्नोति निशाकरः। नामाष्टकशतंयस्तु श्रावयच्छिवसन्निधौ
तृतीयायां तथाष्टम्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः। गोदान श्राद्धकालेषु विवाहे मंगलेतथा
देवार्चने विशेषेण पि पठन् ब्रह्म वमाप्नुयात्। ऋाचितं त्वो मत्तुलं नमस्कृत्य पार्व
तीं दानरपति प्रच्छ पिदमहर्षि। श्रीमार्कंडेय उवाच। एवामदे महापुण्ये पितॄणां
मोक्षकांक्षया। कुर्याच्छ्राद्धं यशं च मुथात पितरायथा। विशेषा त्पितृमोक्षार्थं कथा
रवा समागमे। श्रावेवं रतिदा वापि विशिष्टः मत्रा खे: मदानमस्कृत्य मार्कंडेयगा

मथपुरंध्रपा ततश्चाद्यश्चसमये यश्च कालस्फपस्थितो यश्च वाटं ततः कुब्जाकुडा
वामभागगामो वशिष्ठमस्तारवे विप्रेक्षषि निर्मुनि निःसदृशजयत्रं चक्रगणं चक्र
लं चक्रुदक्षिणां। गजाश्वरथदानवान्हमस्भूमिगवादिकं प्रविप्रेभ्यः संप्रदत्तेन्
तं रथाकर्तुं निपायता। देवगंधर्वनागाश्च यक्षाविद्याधराश्चयाः ससाध्यास्तत्र समाग
च्छराकाद्याजटकर्वलिं मुगपत्य जिना देवाब्रह्मविष्णुमाद्यस्थराः। प्रवितानम
दवीपोलस्थलश्च वच्छिना। अश्वादा निर्गतो यत्र कुंडा रवामभागमे। पितरस्त
पितास्तत्र पितृस्तस्यास्तु धिच्छिराविविधे श्राद्धदानेश्च प्रासास्तपरमां गतिं दिव्य १६४

यानसमारूढं तदथा। विंपितरं स्वकं शतमग्नोत्तरं चापि पितॄणां नंदनं ततः। देवया
नपथे स्वर्गं सर्वं सदृशन्नोपान्नमः। जन्तुःसर्वविन देवाः ब्रह्माद्यास्तिरं तेरुद्धजोव
रं शृणीश्व नंदन्तमभ्येना ननस्यमिपापाभो सिपरमं लोकं पितृनिःसदृशाश्चतां र
तिदावाश्ववीवाकं श्रुयामवरदायदिकलशः स्नापितोयाज्ञप्राणोवृद्धिपारगैः
नाश्च विधिवत्सुमुख्यो दंयं पंचप्रत्नतन्तुःस्वयं। शिवलिंगं नवाद्यं ननूकालकालानलं
नं। पर्वतेयश्चवाटस्वप्रवाहेवविनिर्गताः स्नानेन निर्गताकुण्डा पकाकवरुकानथा
पमिलावार्गस्थलेत्र शिलेपशाल्पा विनिर्गता। हताः पापद्राः संत्र नदी रूपा यश्च गा

DR. BHAU DAJI

एवं वरमद्यात् ॥ वं नावरद्वाय द्दि एवमस्त्विति हृष्टा तदेवोऽतकान्तं नृपतिं यदिच्छं
छं यानसमारूढ ऊर्ध्वं सर्वे यथागतं । रंति दोवोपि नृपतिः पिदंस्तु छैछ भारत । शिव
संस्थाश्रय ज्ञानदेवत्रयमयं छयां कामगं यानमासाद्य जगाम स्वनिवेशनं । वाद्धि
दीवीषे द्युतिका ऊयशाद्दपुरस्कृतः ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥ अमात्मामममायायागकाति
कां विवपर्वणि ॥ अत्रयद्दीयते दानं तदानंत्याय कल्पते ॥ एतत्ते कथितं राजन् तीर्थं
पापप्रणाशनं । सपादाकोटितीर्थानां कुंडात् रेवासमागमो दक्षिणोत्तरभागवके
शमात्र प्रतिष्ठितं । अवशः स्ववशो वापि प्राणान्योत्र परित्यजन् । राजा वर्षसहस्राणि १६५

विद्याधरगणैर्नैर्सेवितो भवेत् । बिल्वाम्रकं सिद्धलिंगं काममोक्षफलप्रदं कुंडेश्वरं तथाथ
श्रुत्वा दद्याद्यथा पातकं नाशे ॥ श्री नारमहाराज शिवक्षेत्रं विडंपुधीगरवाकुंडासमा
योगे अस्तीति श्रान् बिडंपुधा ॥ अयं ते कथिता राजन् कुंडारेवासमागमः ॥ श्रवणा
कीर्तनाद्धस्य तीर्थस्य नरसत्तम ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा शिवलोकमवाप्नुयात् ॥ इति श्रीरे
वाखंडे श्रीरेवामाहात्म्ये कुंडारेवासमागमो बिल्वाम्रकमाहात्म्यं नाम ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीमार्कंडेउवाच ॥ अथातः कथयिष्यामि तीर्थं पापहरं शुभं । याम्यप्रदेशे रेवाया आ
श्रमे सुरपूजितं । स्वर्गद्वीपमिति ख्यातं देवर्षिगणसमाश्रितं । हारीता गोतमा विक्रम सा

वसिष्ठकौशिकस्तथा। शोषिताः कंदमूलैश्च तथा चैवाम्बुभक्षकाः। दंतोलूखलिनः के
चित्कणादश्माशिनः परा। जलस्थसशिनाश्चान्ये एकपादस्थिताः परा। तथैवार्ककराः के
चित् श्रेष्ठे सूर्यावलोकिनः। नानाविधास्तु निरता योगाभ्यासरतास्तथा। नक्षत्रसं
चारस्था पीतमः सूर्योदयो यथा। न्यग्रोधाशोकबदरी बिल्वपुन्नागकेसरैः। धवप
लाशमुख्यैश्च विविधैर्निंबचंपकैः। पत्रपुष्पफलोपेतैः वृक्षैः सर्वैरलंकृतं। नाना
पक्षिगणैर्युक्तं सिद्धगंधर्वसेवितं। यादृश्यं ऽ माः सार्वमानुषाणां गिरादृष्ट ए
वं गुणसमायुक्तं सुवर्णद्वीपमुत्तमं। अथ नाभिवर्षस्य सुवर्णद्वीपवासिनः। त्रे १६६

गा२

पदारनमः। कस्मै लोकक्रीडं निर्थाकाराउण्णायां रूपकाहिल्यासर्वतीर्थफलप्रदां नर्त्त
पश्यंति मनुजाः कलिमायातिमोहिताः। नास्तिके भिन्नमर्यादैः पुराणस्मृतिनिंदकैः।
कलिभावविमूढैश्च स्थानं तद्धेन दृश्यते। हिरण्यगर्भमिति यस्मिन्वदंति भारत। यत्र
गर्भैश्चिरं नामा शिवलिंगं प्रकीर्तितं। कूपानि सिद्धगंधर्वसुरासुरमहोरगैः। यत्र विवस्व
तो राजा वंशविधानतो भावतः। वर्तनस्यापि मासत्रयं तु कोपाद्भ्रमदोदयी। यत्र दृष्टा द्य
समासीच तत्र संनिहिताऽदरः। तिभोक्तृकप्रधानन पिंडदानेन भारत। पितृन्समुद्धरे
न्नरकात्तु दिव्यगणः। निवासो दिक्पालोके यावद्दिंगा यत्र दृष्टा तत्र यद्यपि तद्दानं

रुद्रस्य सममं हित्वा नत्वा प्राणपरिग्रहा गन्तव्यं पश्यति यमालयं ॥ इति श्रीरेवायां सुवर्ण
द्वीपं दक्षिणं गर्भं सिंगमः ॥ ७० ॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्‌ राजेंद्र मांडव्याश्र
मस्तु शमं नर्मदाया स्तु पश्चिमे तत्र तीर्थं परमशोभनं ॥ तस्मिन्मदृष्टश्रमं तिष्ठत्‌ नयाः
संसतिव्रतः ॥ विभांडकश्च गार्ग्यश्च ऋषिश्रृंगो मितौजसः कृष्णः श्येवमादयः सर्वे नाना
व्रतपरायणाः ॥ वनं यासोकवनिका नाम्ना राजनूपकीर्तितं ॥ तत्र संनिहितो देवस्तु
मयासहितः शंकरः स्वानोदरस्त्व विष्णुश्चाश्रमे तत्र विशोकाः विमलः शिवः ॥ विशोका यस
रिच्छ्रेष्ठा रेवायायत्रसंगता ॥ तत्र स्नात्वा दिव्यं यां नियेष्ठुना स्ते पुनर्भवाः ॥ अशोकश्च १६७

रनामानं शिवलिंगं तु शंकरं ॥ पूजया तस्य देवस्य मोदाना दिविदेववत्‌ ॥ अशोकेश्वर
सानिध्ये शक्तश्चक्रवरागमात्‌ ॥ देवाश्च ऋषिभिः सिद्धाश्च निवसंनि पुरा थिति विश्वदेश
श्रमं तद्धि सर्वदेवनमस्कृतं ॥ विश्वायां क्षुराङ्गान्‌ विश्वे देवाभिधान्‌ नृपा ॥ अशोकवनि
कायां तु जनयामास कश्यपः ॥ वैवस्वतं ततः प्राप्ते त्रेतायां नृपसत्तमो पंपा पुत्रानि तीर्था
नितत्र सिद्धा निनारता ॥ अशोकेश्वरं पूजाभिरशोको जायते नरः ॥ समस्तसंख्याशास्त्रा
दौस्तुनीनां प्रवरास्त्रियुक्ताश्चकंधतीवसा विद्रा देवमाता दितिस्तथा ॥ देवयानं तथैं गणे
गाढिनीमां सनारायिणी ॥ दात्तायिणी लोकवंधा लोपामुद्रा महायशाः ॥ रंभावती स्तुं

नाया घाद्या घा देवता स्त्रियः॥ अशोकास्तास्तीर्थे स्मिन् बहुशत संख्यया॥ अस्य तीर्
थ माहात्म्यान् मुच्यन्ते कल्मषान्नराः॥ अलकपाद्दत्त दृश्यामध्यन मासि मारतो ऽपि
णी तथा वंध्या दुर्भगा भर्तृवर्जिता॥ वंवरा नाषधि फलैः स्नात्वा विकला शोकतां नृः॥ पुत्रिणी
सुभगा सा स्यात् शत जन्मानि भारत॥ पुरा गोयविरादत्तस्य शोकवनिका मनः प्रतीय
स्मिथ दृतिमा देवी नर्मदा सन्निकल्पगा॥ अत्र लोकपालेश्वः दिक्पालेश्वा स्थानका
॥ अत्र आद्य शत गुणं तत्र दानादिकं भवेत्॥ स्नातं जलं कृतं ध्यानं अवया विधिवत्कृ
तं॥ वहूनि संगितार्थानि कुरु हेत्यादिकानि वा॥ अशोक वनिकायास्तु नाप्य तीर्थ समं क्वचि १५८

५॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये अशोकेश्वरतीर्थं॥ ७०॥ ॥श्री मार्कण्डेय उवाच॥ अथात्र कथयि
ष्यामि तीर्थं वागीश्वराभिधं॥ वागुनामनदी यत्र रेवायाः संगता॥ तत्र स्नात्वा दिवं या
ति ये हतास्तु पुनर्भवाः॥ वागीश्वा तत्र वागुंडा दानवक्षयकारिणी॥ मणिभद्वीर स्नात्वा
स्नात्वा ऽशेष शतशो ऽपि पापः बहूनु कृपा शास्त्रतीर्थस्नात्वा समाचरन्॥ तिल पिंड प्रदानेन
पितृणां परमा गतिः॥ वृत्ता दृश्यो य अर्कवनी॥ सूर्यवंशे पुरा भवत्॥ अयोध्याधिपतिः श्रीमा
न.१२ न् शक्र तुल्य पराक्रमः॥ तत्र स्नानं नर्मदा वागु संगमो ब्रह्माद्या देवताः सर्वा
कनिष्ठ पुरा गमाः॥ प्रथमं स्नाथ महेशान गणेश्वर पुरा गमाः॥ एवमाद्या श्रुषया
॥ अल्पाल्पा ... नागपुर ... गम्भीर ... पञ्चपात्रपुरोगमाः॥

नृपाणां मंत्रिणास्तथा ॥ हिरण्मयास्तत्र यूपाः सर्वेपि हिरण्मयाः । गजाश्वरथलक्षाणि
गावो हिमसमन्विताः ॥ वकुलश्चाहदो राजा दक्षिणायां मखो नाम । घृतसंभारसहस्रा-
णि रत्नं नानाविधं वकु राजानः कर्मकर्त्तारो वकुदेशसमागताः । यो यदिच्छति याव-
त्तत्तस्यास्तु प्रदीयते ॥ एवं प्रवर्त्तिता यज्ञा षकान्तो वकुदक्षिणः ॥ सद्दत्तस्य यशो
नवाप्नोति शस्यप्रदानतः ॥ नर्मदासंगयोगेन पितृणां तृप्तसंगमो । कल्पावसानं यावत्तु
दिविदेवस्य संस्थितिः ॥ एतद्वृत्तं काशप्रताप्याय केचित्क्रोशमात्रगाः ॥ एतत्ते कथितं राज-
न् यथा दृष्टं पुरातनं । वाग्भीशानसमायुक्तं तीर्थसंगममंडितं ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये १६९

८८ वाग्भुरेवासमागममाहात्म्यं ॥ ८० ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र तीर्थं पाप-
हरं शुभं । सहस्रावर्तकं नाम स्वर्गसाधनमुत्तमं । तत्र स्नात्वा विधिवत्तु पुरुषोऽश्वमेधफलं लभेत्
॥ अश्वमेधसहस्रं फलं वैवमुच्यते नात्र संशयः ॥ रेवाया उत्तरे कूले त्र्यंबकं युगसहस्रिकं तत्रा-
त्रैमहाभागकारापवनमुत्तमं । अग्निष्टोमफलं यत्र स्नात्वा स्वर्गं च गच्छति ॥ इति श्रीरे-
वामाहात्म्ये सहस्रावर्तकतीर्थं ॥ ८१ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ रेवाया उत्तरे भागे तीर्थं परमशो-
भनं । मोगंधिकं वनं नाम यक्षपालि शिवाण्डुरा । ऋषिभिः पितरस्तत्र ब्रह्माद्याश्च तपोधनाः
सिद्धचारणगंधर्वाः सकिंनरमहोरगाः । सदा पर्वाणि सेवंते वर्द्धितं पल्लवारिभिः । प्रविश्य

तद्दत्तं विशेषमक्षय्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते। पितॄन् संतर्प्य तत्रैव पितॄणां तृप्तिरक्षया। वनछाया
प्रेतत्वमुक्तानां न दोषा देहसंभवाः॥ इति श्री रेवायां योगंधिकवनमाहात्म्यं॥ ७॥ ॥ ब्र
ह्मः सरस्वती गच्छन्नदीनामुत्तमा नदी। ब्रह्मादेवसमुद्भूता महापुण्या सरिद्वरा।
तस्यां तीर्थं प्रकुर्वीत वल्मीकाभिष्टानजालो तर्पयित्वा पितॄन् देवान् अश्वमेधफलं लभेत्
इति सरस्वतीतीर्थमाहात्म्यं॥ ८॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ ईशानाख्यं ऋषितं नाम तीर्थं प
रमशोभनं। तत्र स्नात्वाथ तीपातसंक्रांतौ ग्रहणे नरः। सहस्रकपिलादानवा
जिमेधे च यत्फलं। तत्फलं समवाप्नोति ईशानाख्यं गतो नरः। देवतात्रितयं तत्र सम् ११०

नं विनाशनं। सुगंधा शातकुंभा च पंचयज्ञावभारत। अनिगच्छन्नरः श्रेष्ठ ब्रह्मलोकं महीयते।
त्रिशूलखातं तत्रैव तीर्थमासाद्य भारत। तत्राभिषेकं यः कुर्याद्दीयते सिद्धदेवताः गणश्च
मलनात् पुनर्जन्म नि भारत॥ ७॥ ततो गच्छेन्महाराज ब्रह्मस्थानमनुत्तमं। रेवाया उत्तरस्थं
सर्वकामभोगफलप्रदं। ब्रह्मादिमिति विख्यातं प्रकाशं तु हि भारत। तत्र सप्तर्षयः सिद्धाश्च
वालखिल्या योगिनः मुनयः सिद्धसंघाश्च तापसा ब्रह्मवादिनः। यस्य तीर्थस्य माहात्म्यात् ब्र
ह्मलोकमवाप्नुयुः। पितरः श्राद्धदानेन प्रयान्ति ब्रह्मणः पुरं। उषं स्पर्श्या देवस्य स
या विधिवद्दर्शनं ब्रह्मशानमवाप्नोति तपसा दग्धकिल्बिषः॥ इति ब्रह्मोदतीर्थं॥ ९॥ ब्रा

श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्महाराज शंकरं लोकशंकरं॥ कल्पपादपवत्तु दृश्यामनिगच्छ
षष्ठं जलमतं सर्वकांक्षं यथा लोकेशं पिगच्छति॥ नर्मदायाश्च भागे तु गोप्या ज्ञातमर्तरं मत्र
मेव लिंगं मणिमयं तत्र स्थितं विमानवत्॥ नागेन्द्रसुरदैत्याद्यैर्नागकन्याभिरर्चितं॥ लोकज्ञ
तीर्थं श्रियं लिंगं शांकरं कुरुनंदन॥ बहूनामाश्रयं पुण्यं मुनीनां ब्रह्मचारिणां॥ शिवभक्ति
रतानां च कंदमूलफलाशिनां॥ पितॄणां च कथा हि तिलोदकप्रदानतः॥ शंकरं देवम
भ्यर्च्य दीपदानं यथाशक्तितः॥ शंकरस्य प्रभावेन दिवि देववमोद्यवानू॥ इति श्रीनर्मदामा
हात्म्ये शंकरतीर्थं॥७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र सोमतीर्थमनुत्तमं॥ न १७१

र्मदायां दक्षिणे कूले पितॄणां मुक्तिदायकं॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् सर्वलोके महीयते॥ पित
पिंडप्रदानेन लभन्ते स्पितरक्षयां॥ तिलोदकप्रदानेन तथा मर्त्ये शिवार्चनात्॥ शिवलोक
वासो निवसेणीमच्युतं हर॥ इति श्रीरेवायां सोमतीर्थं॥८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छे
महाराज तीर्थं सारस्वतं परं॥ नामास्य यो नरश्रेष्ठ यत्र सिद्धा सरस्वती॥ द्वापरे प्रथमे पादे पुष्क
[illegible] सम चिता॥ [illegible] स विष्णुदेहा रेवायामभवत्किल॥ तत्र संस्थापयामास लिंगं सा
रस्वतं शुभं॥ तत्र स्नात्वा दिवं याति यस्त्वेतान्नर्पयेत् सारस्वतं शिवं॥ यत्र [illegible] शक्ति
[illegible] णदिहानपुरुषं श्लाघ्यमभिगामिनः॥ यत्र [illegible] सर्वज्ञ [illegible]॥

यत्रात्रमुनयःसिद्धाःसर्वेलोकविश्रुताः।अत्रमंकणकोनामऋषिरादौशिवात्मकः।
स्नात्वाचारस्वतंदेवंसंश्रुत्यादारमग्रजन्।निराहारस्तपस्तापदशिणामविमोक्षया।सो
विज्ञलश्चसंदृष्ट्वाहर्षाविष्टोभवत्तदा।ननर्त्तयशनाध्यांनद्वितीयविस्मितान्मुनिः।तस्मि
न्नर्त्ततिविप्रेन्द्रेस्थावरंजंगमंजगत्।ननर्त्तमुग्धमहावीरराजमानस्तमोहितः।ब्रह्मादिभि
र्देवताराजन्मुनिभिर्द्विजैःमहाविज्ञप्तःशंकराद्देवःनर्त्तनंमुनिविस्मयोः।ननर्त्तियथा
विप्रस्तथावयंकर्त्तुमर्हसि।शिवोव्यागत्यतंदृष्ट्वाहर्षेणाविष्टमानसं।हृष्यंतमब्रवीद्वा
नंसुराणांहितकाम्यया।भोभोमहर्षेधर्मज्ञकिमर्थंनर्त्तितंत्वया।हर्षस्थकारणंकिंवतन्मे १७२

द्द

ब्रूत्वात्रसांप्रतं।।मंकणउवाच।।किंनपश्यसिमामद्यकरात्स्रवंतंशाकरसंशुभं।यंदृष्ट्वासंप्रहृष्टोहं
हर्षेणमहताद्विजः।प्रसन्नस्तमब्रवीद्देवोमुनिरागणमोहितं।ममापिविस्मयोविप्रयांदृष्ट्वा
मुनिपुंगव।एवमुक्तेनरश्रेष्ठमहादेवेनसद्विजः।अंगुल्ययाताडयतस्यांगुष्ठास्तस्ति
स्तथा।तेनताडनरसमुद्भूतंराजन्निर्गतंहिमसन्निभं।तंदृष्ट्वाव्रीडितास्मीतिमुनिःपादयोर्ग
तः।रुद्रंवादेवमहोनत्वाहत्वेममसिविप्रसौ।सुरासुराणांजगतांगतिस्त्वमसिशूलधृक्।
त्वयासृष्टमिदंसर्वंत्रैलोक्यंत्रिपुरांतक।तथैवपालयसिदेवदेवजगतःप्रभो।त्वयास
स्रष्टालमसंशुद्धिनारवयुगक्षये।देवैरपिनशक्यस्त्वंपरिज्ञातुंकुतोमया।तत्प्रसादान्मु

सार्वमोदं नत्रकानामस्या नयाः ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं सन्मुनिः प्रणतो नवतान् शांतो मन
आनामि स्तुतो देवाल्पबुद्धिमान् ॥ तथा रूरु महादेव तपो मन कारये यथा ॥ ततो देवप्र
हृष्टात्मा ऋषिं तमिदमब्रवीत् ॥ तपस्तोवर्धतां विप्र मत्प्रसादाद्धनकथा ॥ ततः सर्ववि ज्ञा
नी दिशास्थास्मि वनं तथा स्थानो यत्र त्वया शाकंभारस्थं यत्रार्थयसि नित्यशः ॥ अत्रामरा
स्याभित्वयासार्द्धं महदसुतानो मे कारणेश्वरनाम्नाहं लोकानामभयप्रदः ॥ अत्र मार
स्थिते तीर्थे यो मामर्चयाति द्विजः ॥ न तस्य दुर्लभं किंचित् इह लोके परत्र च ॥ एवमुक्त्वा कथि १११
ते राजन् तीर्थं मारस्थले मया श्रवणात् कीर्तनाद्वस्या गोसहस्रफलं लभेत् ॥ इति श्रीरे १६८

वामाहात्म्ये मारस्थलतीर्थं ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततः सहस्रयज्ञाख्यं त्रिषु लो
केषु विश्रुतं ॥ नर्मदा दक्षिणभागे तीर्थं सिद्धिप्रदायिकं ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवास्तेन यज्ञ
तपोधनाः ॥ कार्त्तिकेयश्च भगवान् त्रिमंत्रं किल भारत ॥ मां नित्यं कुर्वते नित्यं भार्गवप्रिय
कामया ॥ स्नात्वा ज्वाने जप्त्वा वन्दयित्वा पितृन्सुरान् ॥ फलं यज्ञसहस्रस्य प्राप्नोति
पुरुषोत्तम ॥ भृगुराज ऋषि सहा ब्राह्मणो भार्गवप्रस्तावनं तु इष्टं यज्ञसहस्रं ते तेन तीर्थं विख्या
इति श्रीरेवामाहात्म्ये सहस्रयज्ञतीर्थं ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ कपालमोचनं तीर्थं निर्मो
ऽयशिरः कपालमोचनात् शंभोः ख्यातं पापप्रणाशनं ॥ तत्र स्नात्वा नरश्चाद्यो

सार्वभौमोऽहं तत्र कृतानमस्या नया ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं स मुनिः प्रणतानतः । नत्वा ततो मन
ज्ञानामि स्तुतो हं बाल्यबुद्धिमान् । तथा कुरु महादेव तपो मनसः रक्ष यथा । ततो देवप्र
हृष्टात्मा ऋषिं तमिदमब्रवीत् । तपसा वर्धितो विप्र मत्प्रसादाद्धनकथा । ततः सर्वविज्ञा
नी द्विजश्रेष्ठ भव तथा सुतो । यत्त्वया शात्रमारब्धं यत्प्रार्थयसि नित्यशः ॥ श्रीरामवा
स्यामि त्वया सार्द्धं मदस्थानो मं कालेश्वर नाम्नाहं लोकानाम भयप्रदः । अत्र सार
स्वते तीर्थे यो मामर्चयति द्विजः । न तस्य दुर्लभं किंचित् इह लोके परत्र च ॥ एवं तत्कथि १७१
ते राजन् तीर्थं सारस्वतं मया । श्रवणात्कीर्तनाद्वस्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥ इति श्री रे १७८

वा माहात्म्ये सारस्वततीर्थं ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततः सहस्रयज्ञाख्यं त्रिषु लो
केषु विश्रुतं । नर्मदादक्षिणभागे तीर्थं सिद्धिप्रदायकं । यत्र ब्रह्मादयो देवा मुनयश्च
तपोधनाः । कार्त्तिक्यां च भगवान् त्रिमर्त्यं किल भारत । मासं नित्यं कुर्वते नित्यं भार्गवप्रिय
कारणया । स्नात्वा क्षेत्रे जलाच तर्पयित्वा पितृन् सुरान् । फलं यज्ञसहस्रस्य प्राप्नोति
प सत्तम । पुरा ऋषिसहस्राणि भार्गवप्रमुखान्यहो इष्टं यज्ञसहस्रं वै तेन तीर्थं विशुद्धम् ॥
इति श्री रेवामाहात्म्ये सहस्रयज्ञतीर्थं ॥ ८ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कपालमोचनं तीर्थं निर्मो
गात्रात् यस्य शिरः कपालमोचनात् शंभोः ख्यातं पापप्रणाशनं । तत्र स्नात्वा नरः स्थाप्य

सर्वपापैः प्रमुच्यते ।। कपालेश्वरदेवस्य लिंगं संपूज्य मानवः ।। मुक्तः पापो विशुद्धात्मा शि
वलोकं महीयते ।। पितॄणामक्षयां तृप्तिं दद्यात् पितिलोदकं ।। इति श्रीरेवामाहात्म्ये कपा
लमोचनतीर्थं ।। ७७ ।। ।। श्रीमार्कंडेय उवाच ।। अग्नितीर्थं ततो गच्छेत् त्रियतो भरतर्षभ ।। अग्नि
ष्टोमफलं प्राप्य कुलं चापि समुद्धरेत् ।। रेवाया उत्तरे कूले पंचकुंडानि भारत ।। भरद्वाजो
गोतमो त्रिपुलस्त्यः पुलहस्तथा ।। ब्रह्मलोकं गता राजन्नृवालनस्य प्रसादतः ।। क्रियमान
घृतैर्वह्निः प्रयत्नाद्वृक्षधिष्ठिरा ततः स्तोत्रेण तं समवलोषयामास रुद्धितः ।। व्रमान्नस
दोषानां मुखं वा वह्नु गीयासे ।। वामेव सर्वे तृनानामं तश्चर सिपावक ।। चामेवामे क्रमिथाक १७४

त्वमेव त्रिविधं स्तुन ।। यमक्षुत्रुतं हृत्रिर्थ्रयश्चवा दत्त्वामेवश ।। त्वया सृष्टमिदं सर्वं प्रवर्द्ध
नमहर्षयः ।। वसंत द्विजगं सर्वं दिसंसमघोनश्येद्बुताशना ।। उस्थं क्याममानो विप्राः सर्वे
भावविजितां गतिं गच्छंति सद्गपमो नित्यं समादेशाधनं ।। त्वामग्ने जलदानाऽरवविवर्ती
श्रविधनः वातानि गच्छन्ता नित्यामवस्वहमिप्रमो जातवेदस्त्वमेवासि विश्वसृष्टिमहा
मतो ।। त्वया यकर्मविहितं तत्सर्वस्थावरजांगमं ।। त्वयाप्यादिहिताः सर्वे त्वामेव यमिसयो यांव
यिदर्थं यफलं यच्छाषसंप्रतिष्ठितं ।। अग्निस्त्वामेव यशानां वं धनास्त्वं शहस्पतिः ।। वम
स्वनार्यमः सूर्यः सोमस्त्वम सिपावक ।। इत्येवं संस्तुतो वह्निः प्रोवाच द्विजेन्द्रान् तत्परे ।।

प्रसन्नस्यार्षपीतस्य तुनीमावकसत्तमो भरद्वाजादिमुनयः स्तोत्रेणानेन भाषिताः वरं
वयाचितमपि प्रद्यास्याभिमिय थेप्सितं नापायश्चादिकं कर्म्म सिद्ध्यतां वारत्र विघ्निनो बल्ल
कपिपासोस्तु वांछितामिदिरस्तु वः इति दत्वा वरं वक्रि रंतर्द्धानि मथागमत् तूतन्मात्
सर्वे ऋषिभिर्वांछितं वरयतूनन तथानीश्वरं देवं स्थापयित्वा द्विजोत्तमाः हर्षेण महत्
युक्ताः स्वस्वलोकं तु प्रागताः अमरेश्वरमिदं स्तोत्रं सर्वपापप्रणाशनं यः पठेत् प्रात
लत्थाय ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् अमरेश्वरं महादेवं सुरासुरनमस्कृतं नर्मदातीर
संस्थं यः संगमे लिंगमर्चयेत् नतो गानवदो भार्थिं नरः स्वर्गमाप्नोति माधवतात्वत्थजन्म 175

रजायते वैयुधिष्ठिर ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये अग्नितीर्थं ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततो
गच्छ महाराज तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतं ॥ आदित्येश्वरं नाम देवं लीनं परमकारणं ॥ नर्मदा
सौम्यभागे तु महापातकनाशनं ॥ तत्र स्नातो दिवं याति सौरं लोकं तु वा परं ॥ तिलोदकप्र
दानेन पितॄणामक्षया गतिः ॥ शृणु राजन् पुराख्यानमादिकल्पे कृते युगे ॥ आदित्येन दिव
मातारं तु सर्वलोकहितेच्छया ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु शौर्येण महता रतः ॥ ज्ञानापचारसुत्रा
र्थं स्वयं सर्वात्मना शिवं ॥ आराधयामास तदा कल्पगातीरमाश्रितः ॥ तस्याभक्तिप्रयांशो
वातत्स्तुष्टो वृषीछिदः ॥ परं वरय सुश्रोणि यत्तमनसि वांछितं ददाम्येहं तत्र संदेहाय

यथपिप्यासमंडलेभि। आदित्यरूपवान्॥ यदिच्छेमहादेववरंदातुंममेच्छसि। दिक्पु
तोलोकपालोमेभवत्वत्प्रसादतः॥ तथेतिगोशमंभुनोक्तंसूर्यायविवादितो॥
वरानरस्थलोकस्यत्रिदिवस्याकपालकः। अत्रयःपूजयत्तुष्टःस्नात्वापयसिनामदिन
तस्यपुनरावृत्तिःसंसारेऽस्मिन्नसागरे। कालिंदासंगमपुण्यंतात्थीविवस्वारस्वरापयो
ष्णीसंगमयत्रदानसंख्यानविद्यते। गंगायमुनयोर्यात्रदिवसंग्रसोपानमुत्तमं। पुण्य
तीर्थंतुदावशस्नानपूजनतर्पणैः। जम्बोमेरुस्तथाश्राद्धियेनपुण्यंतदिहास्यावे। एव
मार्त्यितिविदाकोगणकोटिसमाप्तनः। आदित्येसवरंदत्वायथेयंमंतदिति।शिवः। एवं ११६

तार्धमयाप्रोक्तोमाहात्म्यंरूपमुत्तमो। अस्मिन्तीर्थेदेवमुनयःपुरामिकाःमहत्तरथाः। सावित्रीयां
पमष्टकस्वरूपंपुरंदिगातमभवः। दक्षिणोशानपमुखाश्चत्रसिद्धिपरांगताः। एवंयाप्यदिति
प्राप्यवरंसर्वान्यथेक्षितं। स्वस्थानमगमद्यत्रकश्यपोमुनिसत्तमः। प्रापसूर्यादिका
न्पुत्रान्ययेवप्रार्थितेश्वरात्। वज्रनाममभवस्सुपुत्रायोषितांवर। एतत्तेकथितंरा
जन्नादित्यस्थानमुत्तमं। धन्यंयशस्यमायुष्यंपुत्रदंसर्वसाधनं। यत्रयत्रगतादे
वीनर्मदालोकपावनी॥ तत्रतत्रमहाराजस्वर्गसोपानपंक्तयः। दक्षिणोत्तरभागे
तुनर्मदायांवसंतिये। पापयोनिनगच्छंतितीर्थेस्मिन्विशेषतः। इतिश्रीरेवायां

अ॥ इति श्रीवरतीर्थं॥ छ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि वाराहं तीर्थमुत्तमं॥
तत्र स्नात्वा नरश्चाथ पूजयित्वा जनार्दनं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विशुद्धात्मा॥ विष्णुलोकं स गच्छ-
ति॥ तत्र वाराहरूपेण वाहुना विष्णुनामहे॥ कार्तिकस्य तु पक्षे तु एकादश्यां
तु पापाषितः पूजयेत् केशवं तस्या दीपमालां प्रबोधयेत्॥ भोजयेत् ब्राह्मणान्
तस्या कारयेत् वर्तिभोजितान्॥ किमर्थं च कृतं नाथ त्वया वाराहवपुषा हरे॥ कथं एतन्मे
श भगवन् वाराहचरितं महत्॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ पुरा देवासुरे युद्धे महालोम-
महर्षिणां दानवैर्निर्जिता देवाः [illegible] पलायनपरायणाः॥ परं गंतुं न शक्ताः स्था

पुष्टिक रेवा म ५

१३७

DR BHAU DAJI

प्र॥ दुःखाः शोकसमागरा॥ त्रातारं नाधिगच्छंति किं कृत्वा किं भविष्यति॥ ग्लानिं गता महीन
दग्धमानलतलं यत्यो सूर्यविंदमं सोजातेन तथैवाभागगामिनो न वातिपवनोर
जन्तुद्वेलाश्चासविसावनूजग्मुस्ते शरणं देवा माधवं मधुसूदनं॥ ब्रह्मशक्रादयः सर्वे
क्षीरसागरशायिनं॥ श्रीपतिं श्रीसमासिक्तं शयानं योगनिद्रया॥ शेतश्चयानय
॥स्मिन् वै जगन्नाथ तिजागति कृतांजलिपुटा भावस्तोत्रमेतदुदाहरन्॥ देवा ऊचुः॥
सनातन जगन्मूल धर्ममूल नमोऽस्तु ते॥ आदिदेवाय महादेव सुरासुरनमस्कृत॥
रापानाराइति प्रोक्ता आपा वै नरसूनवः॥ ता वदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः॥

त्स्वा तु वाच ॥ अथ पाद्यप्रदानस्तोत्रमाह प्रयतात्मा कृतांजलिः ॥ नमो नारायणायेति प्रपद्येश
नाथं नो यस्य नाभिस्थितं विश्वं जगदेतच्चराचरं ॥ नमस्तेऽस्तु मिश्रामिश्राय विश्वविस्मृति
रूपाय यस्मिन्नंतर्हितं बाह्यं विश्वमेतच्चराचरं ॥ नमस्तेऽस्तु मिश्रामिश्राय विश्वविस्मृति
रूपाय एकस्मिन्निःश्रयानीत सूत्रे मणिगणा इव ॥ करुणानाथ भावस्तु कारणं परमेश्व
रं ॥ गुणमायान्तथात्मनं नित्यमीश्वरमव्ययं ॥ मन्दस्मितसंदेवं नित्यं सकलनिष्क
लं ॥ विशुद्धपुरुषमव्यक्तं आद्यं नारायणं हरिं ॥ यमाहुः परमात्मानं अक्षयं सन्तवा
॥ ले वृषं वा निरीशानं वासुदेवमुपास्महे ॥ तुकारं प्रणवोऽथ प्रतिशास्त्रं मतो १७५

हरः ॥ अस्तु ते शाश्वतं ब्रह्म वासुदेवोऽस्तु मामतिः ॥ स्तुतैः श्वेतद्वीपवासियोगीन्द्रैः पुण्यकीर्ति
रनामयः ॥ वाक्पति विश्वरूपं नित्यं वासुदेवोऽस्तु मामतिः ॥ देवः सर्वविषद्दशकोऽवस्तु
नामान रिंकमतां ब्रह्मना विदिषश्रीशानां वासुदेवोऽस्तु मामतिः ॥ रुग्मुनिर्यज्ञुषां स्तु
तिः सामसूक्तनिरकर्मभिः ॥ सर्वशास्त्रमयो योऽसौ वासुदेवः ॥ याहाकारवधकारविष
क्ता राहविष्णुरुद्रेन्द्रः परमः सा हि जगतां तारको हरिः ॥ इत्यतो हृदयाप
सो वासुः ॥ श्रावणे श्रवणो जातः पुण्यश्लोकस्तु विश्वपः ॥ वरदो वासुदेवोऽथ वसुः
कंसकालिंदयदंतावसुमालिवलि दर्पसंमर्दनः शिशुपालनिकृन्तनो वासुः ॥
८२

कालनेमिनिहंता च यः कालो दिवनांतकः। बाणासुरभुजच्छेत्ता वासु०। केशवः
केशिहंता च मधुकैटभनाशनः। शंखचक्रगदापाणिर्वासु०। हिरण्यगर्भो हिरण्यग-
र्भो यज्ञगात्रहितस्थरः। श्रीगर्भो ज्ञानगर्भश्च वासु०। हृषीकेशश्च दमनो सरो-
वंघो गरुडवाहनः। मदस्य नामा धर्मज्ञो वासु०। ब्रह्मरूपकधमाश्च युगपसो-
ऽगांतकृत्। क्षीरोदशायी विश्वात्मा वासु०। अथ स्कात्मा महात्मा यस्त्वं नरात्मा
जनार्दनः। प्राणात्मा प्रियरत्नात्मा वासु०। इति वागीश्वरो वाग्मी भजितः परमब्र-
ह्मा रामकृष्णो भगवान् विष्णुः प्रीयतां मम जनार्दनः। जन्मप्रभृति यत्किंचिन्मया सुकृ १७५

तमर्जितं। तेन सर्वेण सर्वात्मा प्रीयतां मा हरिर्विभुः। एवमष्टशतानि च भजि-
तथा स केशवः। विघ्नाशयति पापानि प्रकाशयति तत्फलं। एकः निःकंटकः पंथा यत्र
संप्राप्यते हरिः। कुपथं तं विजानीयात् यत्र नाराध्यते हरिः। वासुदेवपरा लोका
वेदा वासुदेवपराः क्रियाः। वासुदेवपरा विप्राः वासुदेवपरं फलं। सर्वदेवो वासुदेवश्च
कृतः सर्वदेवो वासुदेवं यजंतः सर्वेषां वा वासुदेवाधिदेवानामाद्यः कर्ता वा-
सुदेवान्न किंचित्। नास्ति विष्णोः समो देवो नास्ति विष्णोः परं तपः। नास्ति विष्णोः परं ज्ञानं
सर्वं विष्णुमयं जगत्। विष्णुर्माता पिता विष्णुः विष्णुः सर्वस्य बांधवः। विष्णुः शांतिरगो-

नंश्रुत्वसर्वंविष्णुमयंजगत्।पप्रच्छतिनराभक्त्याविष्णुनामानिकिंस्तव।तथा।तोषं
ष्णुवंलोकंय्यकोपापापामनकेश्वा।इत्येवमादिवहुधासंस्तुतःपरामथ्यरूमपाह्ला
नोऽनक्रियोगाच्चविश्वदोषापन्नुनिद्रा।श्रीमार्कंडेउवाच।।अथात्मानमिदंदे
वोशत्रुणःसुमहात्मनः।श्रियाप्रबोधितःकृष्णःशयानोयोगनिद्रया।दृष्ट्वाग्रवी
सुरान्सर्वान्नानारूपान्भयातुरान्।किंकार्यंकोभयंवानिर्यनिद्युकंदेवेसुरा
कथयंतियथातत्त्वंयतःसर्वेसमागताः।ब्रह्मोवाच।।अधिसुनोजगन्नाथपाल
कदेवकंटकः।दानवोपिदितापात्रीस्वर्गस्थैवविनाशितः।धर्मकर्मादिकंयज्ञावे १८०

दाविघ्नाविनाशतथा।दशकोटयस्तुदैत्यानांसमग्रबलशालिनां।शिवप्रसादयुक्ता
नांघग्रविघ्नवकारिणां।देवदैत्यासर्वेस्युस्तुबहुलंशोषयस्वभो।मन्नामेकासर्व
दसर्वदरशांवसुधरां।अथवावाक्यमिदंदेवोनायोसाननपीडितान्सुरान्।उवाच
वचनंदेवाभयंत्युजतदैत्यजं।अचिरेणैवकालेनसूदयिष्यामितानहं।वारा
हंरूपमास्थायप्रोक्तिनंनमदाजलं।एवमुक्त्वासुरान्सर्वान्विसर्ज्यवजनार्दनः
कालेनाल्पेनराजर्षेविष्णुनाक्रोडरूपिणा।दंष्ट्राग्रेणाहतापात्रीदानवाश्च
निपातिताः।पुनःसंस्थापितेदेवैःसर्वंयथापूर्वंवराचरं।प्रभाचापास्तुदिनादेवास्तु
||

पुमांस्तु।त्रिविष्टपे।तस्य वसो वित्तं कमण्डलुः सर्वं प्रवर्त्तितं।एतत्ते कथितं राजन्नूपाराद्
कल्यगानतये तीर्थानामुत्तमं तीर्थं विख्यातं भुक्तिमुक्तिदं।श्रवणात्कीर्त्तनादस्य गोदान
फलमाप्नुयात्॥ इति श्री नर्मदामाहात्म्ये वाराहतीर्थं नाम॥७८॥ ॥श्रीमार्कंडेउ॥
ततो देवपथं गच्छेत्तीर्थं दिव्यमयं शुभं।तत्र स्नानस्य विधिवत्पञ्चयज्ञफलं लभे
त्।मासि मासि कुशाग्रेण सोमपानं करोति यः।सकृद्देवत्रं पानस्य कलां ना
र्हति षोडशीं।लिंगं देवपथे नाम सुरासुरनमस्कृतं।रेवा प्रदक्षिणपार्श्वे सुरैः स्था
पितं वासवैः।लिंगं त्रिपथिनक्षत्रं क्रमकीलेश्वरं दयं।स्थापितं पूजितं लिंगं पार्थिवे १८१

पि सुरेश्वर तत्।ततः प्रभृति राजेन्द्र ख्यातं देवपथं हि तत्।शिवलिंगं समभ्यर्च्य सर्वपा
पैः प्रमुच्यते।अष्टम्यां तत्र दानेन पितृणां परमा गतिः।चैत्रमासि चतुर्दश्यां पक्षयोरु
भयोरपि।स्नानार्थं देवसिद्धर्षि तीर्थयात्रां निमंत्रिताः।सहस्रशो मुनीन्द्रा यत्र तस्मिन्
शिवमुपासते।नानाव्रतक्रियायोगध्यानैस्तु यथा साधनैः।उपाख्यातं देवपथं संसिद्धि
परमां गताः॥ इति श्री रेवायां देवतीर्थं॥७९॥ ॥श्रीमार्कंडेउवाच॥ अथातः संप्रवक्ष्या
मि तीर्थं पापप्रणाशनं।एकादश्यां मार्गशीर्षे कृष्णायां याजनादिकं।सहस्रयज्ञस्य श्रेष्ठ
फलं प्राप्नोति मानवः।न पश्येद्यमलोकं च तिर्यग्योनिं न गच्छति।पुरा दक्षस्य तनयौ

नरेंद्रःप्रतिष्ठितःकिलास्तुवःप्रमाणंविशांतुंनिर्गतैरिष्वागतैः।सहस्रसंख्येराज्येन।
मनःशुद्धिमाप्नोयत्।कृतंसहस्रंयज्ञानामस्मिंस्तीर्थेनराधिपा।दृश्यंकालंवसितं
यवाद्यसमवेत्तुसत्कृतं।ततःसिद्धिंपरांजग्मुःशिवलोकंयशाश्वतं।ततःसहस्रयज्ञा
ख्यंख्यातंतीर्थंयुधिष्ठिर।अत्रस्नात्वातुयःकुर्यात्पितॄणांतर्पणंतिलैः।तिलहोमं
यथाशक्त्याआज्यहोममथापिवा।सयातिपरमंस्थानंयत्रगत्वानशोचति।तीर्थस्या
स्यप्रभावेननरोविगतकिल्बिषः।एतत्तेकथितंराजन्तीर्थंपरमशोभनं।श्रवणा
त्कीर्तनादस्यशिवलोकेमहीयते।।इतिश्रीरेवायांसहस्रयज्ञतीर्थ।।छ।।श्रीमार्कं १२

डेय उवाच।। शुक्लतीर्थंततोगच्छेत्सर्वतीर्थेष्वनुत्तमं।यत्रस्नात्वातुलभतेयज्ञायुतफलंनरः।।
शुक्लीकृतास्तेनदेवाब्रह्मविष्णुपुरोगमाः।सापादकारितीर्थानांशुक्लतीर्थेपुप
सुत्रस्तुहस्तप्रमाणंहिशुक्लतीर्थंयुधिष्ठिर।तत्रकालाग्निरुद्रश्चश्रीकंठश्चतथा
परंगतेस्नेहपापानिरीक्ष्यायष्टात्रसिद्धिंपरांगताः।शुक्लतीर्थप्रभावेनमोदंतेदिवि
देवताः।प्रह्लादोविदुरोव्यासमत्रतीर्थेउमापतिं।आराधयामासयेनसंसाध्याविष्णुपात्रे
रथाद्यंयज्ञायुतंयममगमत्आपितीर्थस्यास्यप्रभावतः।।तिलोदकप्रदानेनपिं
दानेनभारत।नरकस्थान्पितॄन्सर्वान्पूर्वान्समुद्धरेत्।कश्यपपुत्राश्रमस्था

सुरसिद्धनागयक्षैः॥ मुनयः शतशस्तत्र स्वयं तिष्ठंति भारत॥ कृष्णद्वैपायनाद्यै
अत्रातीव नियमे स्थिताः॥ कोटिशो देवमुनयः अमलेश्वरमुपासते॥ राजन् यस्तेन दृ
ष्टं देवेशि सिमायां तिथौ सदा॥ आयांति सर्वतीर्थानि अमलेश्वरतीर्थे शिवाज्ञया॥ स्नाने
श्चारयन्फलं स्यात् राजसूयसमागमम्॥ तत्फलं प्राप्नुयान्मर्त्य अमलेश्वरतीर्थे न सं
शयः॥ हिमालयउधरादौ निर्गता अश्वरथ गोघृषां एतद्यात्र राजेंद्र पुण्यसंख्या
न विधाता सर्वतीर्थमयं तीर्थं सर्वदेवमयं शुभं॥ अपि वर्षसहस्रेण अमलेश्वरतीर्थो
पवर्णने॥ न शक्यन्ते सुरैः कृत्स्नं ऋषिभिर्नारदादिभिः॥ पापयोनिर्गता यवतीर्थया॥ १२

निर्गता पितामहात् पानकुण्डाका वा शिवनिर्माल्यनदिका॥ तथा तत्र पापनतीर्थ
स्याद्यप्रभावतः तत्र स्नानेन रुद्रवाहृजयि वा वृषध्वजं॥ सुरासुरगणैः सर्वैः कृत्यता
सवृषध्वजः॥ पितामहादिनयान्विष्णोर्यज्ञोयशेश्वरस्तु वा स्तोत्रं कृतं यथा देवदेवे
श्वश्रूलिनः॥ रुद्रजयिवा तुष्टालकेशं तत्र वक्ष्ये समासतः॥ नमः शिवाय शान्ताय शा
निनशानरूपिणे॥ सूक्ष्माय सूक्ष्मरूपाय सर्वशोकाहताय॥ सूक्ष्माणामपि
क्ष्माय नमः॥ सूक्ष्मनराय रोधो व्योमप्रमाणभावाय अघोराय नमो नमः॥ नमः काला
ग्निरूपाय नमः पातालवासिने॥ त्वया व्याप्तमिदं विश्वं चराचरमुपासते॥ अपि वर्ष

MEMORIAL

मद्गुरोस्वांकसोत्रे शक्तिमान्नावनुःइत्यादिवक्ष्यादेवसंस्तुतावब्रह्मणासिद्धःपातालकुक्षि
तंलिंगंमहासेवत्तुशंकरंब्रह्मामयप्रभावंउतथानिरुपमंरूपोत्तदित्तावंदकोटीवप्रनोज्ञा
मितसुदिव्यंसुलोकितंतेनसर्वप्रदेशोपिविशेषतः।नवत्तस्मात्सस्तुतात्तोमाहात्म्यंत्तिः
स नातनःवदत्वत्तन्निति विष्णुःप्रोवाचवृषभध्वजः।किमर्थंसंस्तुतादेवत्वयाहिलोकपिता
पितामहः।वृह्मालोकपितामहः।वेधाउवाच।।यद्दिनंप्राप्तिदेवेशवरंदातुंमामच्छसि
दिंतीर्थंनमोक्षकंतंमयासहशंकरोयशदानादिकंसर्वंश्रेयःशत्रायतां।तपो
दोनानरायत्तंयद्दानसंस्कारवर्जिताः।तसाविशेषंतुसर्वांत्तिलीर्थस्यास्यप्रभावतःश्ते १८४

जसानवलिंगथयस्मात्पुरुलोकितंजगन्नाथकृतीर्थंतिनानास्याख्यानियातिज
गत्रायामयापिब्रह्मपर्यायंनामाकथमिदंप्रभो।स्तोत्रेणाननदिव्येनयास्तोतिस्वां
मादृश्यशिवक्षयमर्वपाप्माद्विनतवलोकंसगच्छतुमत्तुवाचमहादेवएवमस्तुतवे
प्रते।योयान्कामयानकामान्सनानानोत्तुफलान्प्राप्स्यतीर्थस्यमाहात्म्यालि
गस्यचसमर्थनानायावज्जन्मशतैरपिनिरयंसनपश्यति।एवमुक्त्वांतर्हितःशिवो
देवाजग्मुर्यथागतं।ब्रह्मायावायत्ततःसाविनमस्कृत्यमहेश्वरं।एतत्तेकथितंरा
जन्यथापूर्वंश्रुतंमयाश्रवणात्कीर्तनादस्यशिवलोकंमहीयते।इतिश्रीस्कांदेमा

त्म्ये शुक्लतीर्थं नाम ॥१०॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ दीप्तिकेश्वर नामानं सिद्धलिंगं
तं तावजेत् ॥ नातः परतरं किंचित् त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ दर्शनाद्दीप्तिकेशस्य स्पर्श
नादर्चनात्तथा ॥ स्नानकं जन्मजं पापं हंति मात्रेण तथा ॥ तीर्थे यस्तु क्षणमेकं
यो भुक्त्वा दिनाम वृता ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्घोर संसारसागरे ॥ मोक्षदानामवाप्नु
यात् तत्र गौरीसुरेश्वरी ॥ सुनानाम महास्त्रेण विष्णुना प्रक्षणात्तथा ॥ स्थापितानि पं
च लिंगानि स्वायां तारनार्थं तु कारा श्च आदिदेवो यो विश्वात्मक महेश्वरः ॥
श्री कलेश्वरस्य शुभ्री ॥ श्रा दीप्तिकेशस्य पंचमः ॥ वेवस्थितं नारसूर्यमादिकल्पे १८५

हंतश्च रागोऽत्र देवेशि लिंगानि ब्रह्मविष्णुसुरासुरैः ॥ नानापद्मप्रकारैश्च स्तु
ता देवदेव उमापतिः ॥ प्रभुर्नाम सहस्रेण तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ स्थिरः
स्थाणुः प्रभुर्भानुः प्रवरो वरदो वरः ॥ सर्वात्मा सर्वविख्यातः सर्वः सर्वकरो भवः ॥ ज
टी चर्मा शिखी षड्गी सर्वेशः सर्वभावनः ॥ हरिश्च हरिणाक्षश्च सर्वभूतहरः प्रभुः ॥
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च नियतः शाश्वतो ध्रुवः ॥ श्मशानवासी भगवान् खेचरो गोचर
स्तथा ॥ अभिवंद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतभावनः ॥ उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नः सर्वलोकप्र
जापतिः ॥ महारूपो महाकायः सर्वरूपो महायशाः ॥ परमात्मा वस्तुनाना

॥विरूपा वामनो मंत्रः लोकपालोऽपिहितात्मा प्रसादो भवनाशनः। पवित्रश्च महांश्च
नियमो नियताश्रयः। सर्वकाम स्वयं स्वयंभु आदिरादिकरो निधिः। सहस्राक्षो वि
रूपाक्षः सोमनक्षत्रसाधकः। चंद्रः सूर्यः शनिः केतुर्ग्रहो ग्रहपतिर्वरः। छद्मा छद्मश्च
:स्त्राणे मृगबाणार्पणोऽनघः। महातपा दीर्घतपाश्चादिदीर्घान्तकंपकः। संवत्स
रकरो मंत्रः प्रमाणं परमं तपः। योगी योगो महावीर्यो महारेता हाराहरः। सुव
रेताश्च सर्वज्ञः सुबीजो बीजवाहनः। दशबाहुर्महाबाहुर्नीलकंठ उमापतिः। वि
श्वरूपः स्वयं श्रेष्ठो बलवीरोऽबलो गणः। गणकर्त्ता गणपतिर्दिग्वासाः काम एव १८

॥ सविता परमो मंत्रः सर्वपापहरो हरिः। कमंडलुधरो धन्वी बाणहस्तः कपालवान्।
अशनिः शतघ्नः शूली खड्गी पट्टिशी तथा। स्रुवहस्तः सुरूपश्च तेजस्तेजकरो विधिः।
उष्णीषी च सुवक्त्रश्च उदग्रो विनतस्तथा। हरिवान् हरिनेत्रश्च सुवीर्यः कृष्ण एव च। शृगा
लरूपी सर्वार्थो मुंडः सर्वकमंडलुः। अजश्च गंधमाली च बहुरूपी कपर्द्यपि। ऊर्ध्वरेता ऊ
र्ध्वलिंग ऊर्ध्वसाही नभस्थलः। त्रिजटश्चीरवासाश्च रुद्रः सेनापतिर्विभुः। अहश्चरो रात्रि
चरः सुवासाश्च दिशांपतिः। गजहा दैत्यहा लोकेशो लोकधाता गुणाकरः। सिंहशा
र्दूलरूपश्च आर्द्रचर्मधरो हरिः। कालयोगी महानादः सर्ववासश्चतुष्पथः। निशा

ः पिनाकी चूतधारी महेश्वरश्च बक्रशूलो बक्रधनः सर्वाणि रुचिरागतिः हर्यप्रियो हर्यफ
लिंगी नक्तंचरश्च बलाहकः। घोरो महातपा घोरो मानियो गिरिनारानः सहस्रहस्तो वि
जयो व्यवसायो ह्यनिद्रितः। अथः अमर्षणो मर्षणात्मा यज्ञहा कामशासनः दक्षयज्ञा
पहारी सुसहो मध्यमस्तथा। तेजोपहारी बलिहा मुदितार्थो जितो वरः गंभीर
घोषो गंभीरो गंभीरबलवाहनः न्यग्रोधरूपो न्यग्रोधो वृक्षकर्णस्थितिर्विभुः तीक्ष्ण
तेहयाश्वश्च महेशः कर्मकालवित्। विष्णुप्रसादितो यज्ञः समुद्रो वडवामुखः हुताशन
सहायश्च प्रसन्नात्मा प्रकाशनः महातेजाः सुतेजाश्च विनयो जय एव च ज्योतिषामयनं १८

सिद्धिः सर्वविग्रह एव च। शिखी मुंडी जटी ज्वाली मूर्तिजो मूर्धगो बलिः। वेणवी पणवी ताली
कालाग्निः कालकंठकः। नक्षत्रविग्रहमतिर्गुणबुद्धिर्लयो गमः। प्रजापतिर्विश्वबाहुर्वि
भागः सर्वतोमुखः। विमोचनः सुरगणो हिरण्यकवचोद्भवः। मेढ्रजो बलचारी च महा
रीश्रुतस्तथा। अनादिः सर्वभूतादिः सर्ववाद्यः प्रतिग्रहः व्यालरूपो गुहावासी हिममाली
तरंगवित्। त्र्यपदस्त्र्यंबकोथकः सर्वबंधविमोचकः। सांख्यप्रसादो दुर्वासाः सर्वसाधुनि
षेवितः। प्रस्कंदनो विभागज्ञ अतुल्यो यज्ञभागवित्। सर्ववासा सर्वचारी दुर्वासा वासवोय
मः हैमो हेमकरो वज्ञः सर्वधारी धरोत्तमः। लोहिताक्षो महाक्षश्च विजयाक्षो विशा

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

FOLIO NO.
188

रहः ॥ मंत्रवित्कोविदः कर्मसन्यासिराजविशुषाणः ॥ मुख्यो विशुक्रा दिदृक्षुदिदृक्षारीवकामतेः ॥
दः ॥ सर्वकालप्रसादश्च अरवराबलरूपधृक् ॥ आकाशात्मनरूपश्च निपातीउरगः खगः ॥
॥ नैकरूपः प्रसादिन्यो वसुरश्मिव सुवर्चसी ॥ वसुवेगो महावेगो मनोवेगो निशाचरः
॥५ प्रवासः प्रियावासः आपदो सफलोदृढः ॥ मुनिरात्मा गतिर्लोकसहस्रवदनाश्रुते
॥ न्हीवपक्तिरागश्रयेनदो ॥ विविशापतिः ॥ उन्मादो मदनाकाराश्रथा नियकिरोगदान्
॥ मनोबामादवचप्रायुद्याम नस्रथा ॥ सिद्धियोगापहारी च सिद्धिः सर्वार्थसाधकः ॥
सिद्धश्च सिद्धरूपश्च विषाणी च सुव्रतः ॥ महासना विशाखश्च षष्टिभागो विशांप १८५

म वनि ॥ गावांपतिः ॥ वज्रहस्तश्च विष्कंभी विश्वस्तंभनः ॥ सर्वरोरुच्छेन्नाशकरः कालो मधुर्मधुर्म
लोचनः ॥ वाचस्पत्यो वाजसनो नित्यावश्रमपूजकः ॥ ब्रह्मचारी लोकचारी सर्वचारी सुचार
विद् ॥ ईशान ईश्वराध्यक्षो निशावान अनेकदृक् ॥ मितस्याप्रामय यनंदी नंदकारा थ
र्यः ॥ नंदीश्वरस्सुनंदी च नंदनो नंदिवर्द्धनः ॥ भगहारी विहंता च कालो ब्रह्मविदांवरः ॥ च
तुर्मुखो महालिंगो चरुलिंगस्तथैव च ॥ लिंगाध्यक्षः सुराध्यक्षो लोकाध्यक्षो युगाव
हः ॥ जीवाध्यक्षो जीवकर्ताष्ट्रियात्मन्याः गणाबलः ॥ काल्पतिहास कल्पविगोतमो थ
ज्वलेश्वरः ॥ दंभो हदंभो वैदंभो विश्वस्थानविकारछवि ॥ लोकधाता प्रपतिर्महाकर्ताम

हो घर्घो घर्घरं परमं श्लनूपलवानूलक्ष एव च। दवकारः सूत्रकाराविर्भो परमरूपधृक्
शरत्यनीतिः सिवाभास्फूजा सुवागतिस्तथा। पक्रप्रमादः सुयनो दर्पणाधज एव च। दवभा
जः सूत्रकाराविर्भो परमरूपधृक्। महाभघनिनादी च महाघोरवशीकृतः। अग्निज्वालो म
०। ज्वालो महाधूम्रा हविर्भुक् हुतभूषणः। शंकरानिष्टा वन्दीनाधूमकेतनः। नीलस्तथाङ्गलु
ब्धश्च शोभनास्तु किंचित्स्वस्तिनागकृद्धि भोगी श्रतो कालो गकारात्स्वधृत्तमंग
श्च महांगश्च महागर्भपरायणः। कृत्त्वस्फुब सर्थकारणं सर्वदहिनां महापा
दो महाहस्तो महाकायो महायशाः। महादंष्ट्रो महाकर्णो महादेहश्च महाहनुः। म १६

हाकर्णो महाग्रीवो नीलकण्ठश्मशानधृक्। कपालं वानालं विताभस्थश्च कमाषः प्रयो निधिः। म
हांगश्च महाजानुर्महालिंगो महाशनः। महाक्रमो महारामो महाकेशो महोदरः। अथ
यश्च प्रमादश्च भयो गिरिसाधकः। स्वेदनो स्वेदिनश्रीमान् श्रीरंगश्च महास्तुतिः। रूपाकारोऽ
त थो रूपेशो वायुवाहनः। मेढ्रो मरुधानश्चदन्तुदानिवदर्पहा। महस्रशीर्षा पञ्चस्व
र्गाधिपश्च दर्शनः। तपनः सप्रियः शर्वः काञ्चनाकाञ्चनप्रियः। महीमदकारानाथश्च पुष्करस्थपति
स्थिरः। कापरः शोभनः सघोष्टुणीयश्च समाहृतः। नकंकलिश्च कालात्मा महाकालप्रियो
विनिश्च स्तुगणो गणकायश्च दूतभावनमारथिः। नस्मांगो नस्मगान्नावभस्मरूपास्तुगप

ण॥ अग्रगण्यश्चैव लोकात्मा महासर्वप्रपूजितः॥ शंकुस्त्रिशंकुः संबाधः शुचिर्भूतनिषेवितः॥
आश्रमस्थः कपोतस्थो विश्वकर्मापतिर्वरः॥ शाखो विशालस्ताम्रोष्ठः अंथकारिजालः स्थिरः॥
कपिलो कपिलः शुक्ल आयुश्चैव योगाराधकः॥ गंधर्वश्चादितिस्तार्क्ष्यो विज्ञेयः सुसारथिः॥ प
रश्वधायुधो महादेवो ग्रंथकारः सुबांधवः॥ तुंबवीणो महाकोप ऊर्ध्वरेता जलेशयः॥ उग्र
वंशधरो वंशो वंशवादो ह्यनिंदितः॥ सर्वांगरूपो मायावी सुविद्योरविलोचनः॥ बंधनो
बंधकर्ता च संबंधनविमोचनः॥ स मयारिः सुकमारिर्महादंष्ट्रो विषारिहा॥ बहुधानिंदितः
सोरिः सुकश्शंकरधनः॥ समर्थश्च महादेवो नर्थदंतः सुबांधवः॥ शुद्धश्च शरणो भवः॥ १८१

विद्याद्रह्मपुरोहितः॥ चकितानो निलाभारः सर्वलोकश्गुरुर्गुरुः॥ आनकपाकपाली स्वशंकु
रतिगः सुधीः यवंत रियनुः पाणिःकंदो वैश्रवाणो यकः॥ धनगशक्य विक्रमश्चामित्रवच्छाधरो
धर्गः॥ प्रसंगः सर्वगावाश्च रयमासं वितारविः॥ विधधकूतलो विधानात्प तंगोऽस्तुत तापनः॥
विस्रीथमिवाग्नीपकरणानां गुणावहः॥ पद्मवक्त्रो कमोलीपयं जावक्त्रमनोरथः॥ सर्वशि
श्रोपशो नाम्ना पुराणं गुणः क्रतुः श्रुकः॥ कलदन्तः कैलायांश्च कलदुलामादयश्च सर्वशिवः
सर्वशायी सार्वभौमः पाणिस्तुतागतिः॥ देवदेवः सुखासनकः सद्यः सर्वरत्नवान्॥ कैलाशवासी
विद्यात्मा हिमवद्गिरिसंस्थितः॥ मन्त्रार्सवो निनाद अमिराणंदो महांबरः॥ विशारदो घोर

ष्टोथकोधारस्तपोनिधिः॥सनाकल्पोमहाकल्पोयोकायोगोनारस्थरः॥युगाधारामही
हर्त्तिःपवनागहनागुरुः॥ध्यायानिर्वपिणादध्यपंडितः॥उत्पलोचनः॥धन्यःकपालमाली
नमहामालीवृषाकपिः॥विस्तारालवणक्रूरकुसुमःसफलोदयः॥वृषनोवृषनाथस्थ
म ...र्विश्यजटाधरः॥इंदुर्विसर्गस्सुमुखःसुरःसर्वायुधःसहः॥निर्वेदोनस्वगंधिश्रीरोदनावे
दनाश्रियः॥गंधमालीयभगवाननुत्तमोनोकर्मणांनरः॥मारंगस्सुप्रतिभिश्चकर्दमंवाहनो
पदः॥कथंपत्रंस्तुविरयानःसर्वभावाश्रयोमहानूवेडोविरूपाविरलतादंडमुंडविभूषणः
नयदेश्यकंकभीरवरोविजिकःसदसपातूसदसत्सर्वदिवंशोमांसलः॥शाशुरुस्सुतुःमंड १५२

लाख्योमंगलकृन्नुशरण्यःसर्वमंगलः॥पवित्रस्त्रिमधुर्मंत्रःकलयःकुमारश्चकेतुःवृत्त
दंडनिधिर्मार्थवराहोगजवर्मकृत्सगर्भोवृषावाससःशांतनोजलसंभवथगभस्तिकृत्
व्रतयोगीतिफलावाशिवाहनःमंत्रस्थपाश्चकालस्तिगमतेजःप्रतापवान्॥सुहृद्गःपंडु
रक्तोग्रोवागिरंदोमानाजवः॥वंदनीपप्रसन्नश्चिद्यंयुलक्षराणोसहः॥कालिकारामहा
श्रद्धीनालामोलिःपिनाकधृक्॥सोमःशंभुरुमाकांतोमानीमामप्रियंगुदः॥जाह्नवीधि
रणोत्यात्मावलोवावारवरेण्यस्त्र्यंशोभांगःस्थितकपिलश्चिरात्मासंयतात्मर्णीःप्रधान
नयंतोमधःसोमदीप्तिरनात्मकः॥सर्वायासधरःस्वच्छोसर्वसाधारणाधरः॥यामा

रमतिः शान्ती वृषांगश्च वृषणश्वरः ॥ माधो वसुवसुरा दिंश्यो विविधानूर्यश्चलोचनश्च थांसः
सर्वमहत्कृद्यो विस्तरः पर्यायो नयः ॥ ऋतुः संवत्सरो मासः पक्षो दोरात्रसंततिः कला
ष्ठा लवा मात्रा मुहूर्त्ताहःक्षपाः क्षणाः ॥ विश्वक्षेत्रं प्रजाबीजं लिंगमाद्यः सदाश्रयः ॥ स
संगमः श्लाघी पिता माता पितामहः ॥ स्वर्गवांश्च प्रजावांश्च मोक्षवांस्त्रिविष्टपस्तु ॥ नि
र्वाणो ह्लादनश्चैव ब्रह्मलोकः परागतिः ॥ देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ॥ दे
वासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः ॥ देवासुरमहामात्रो देवासुरमहाश्रयः ॥ दे
वासुरगणाध्यक्षो देवासुरविमर्दकः ॥ देवाधिदेवो देवर्षिर्देवलः पिंडपातनः ॥ सर्वदे १५२

वमयो चिंत्यो देवतात्मसंभवा मन्मथोत्कटाभा विक्रमो वेशो विरजो विगतप्रियः ॥ मौलिहस्तः
सुरथाग्रो वृषसिंहो गजप्रियः ॥ धाता धाता धनिवासो निकेतः स्वर्गप्रजागरः ॥ श्रद्धकः शो
भनो गभः प्राणिसंहरणो गुहः ॥ भृगी श्रृंगी प्रायश्च करजः प्रातिविश्वमकः ॥ ललाटाक्षो
विश्वदेहो हरिणो ब्रह्मवर्चसी ॥ स्थावराणां पतिश्चैव विषयेंद्रियवर्द्धनः ॥ सर्वार्थः सर्वसि
द्धार्थो नियमः सत्यव्रतस्तु शुचिः ॥ विरक्तो दीप्तिज्योतिः ज्वलत्क्रूरशिखाग्रजः ॥ वृथा देहो द
धामानी श्रीकण्ठश्रीकंठवर्द्धनः ॥ योनवस्ता विविधो वैशाय नन महर्षिभिः ॥ स्तोतव्यः स
कथं नाथः परमात्मा परावरः ॥ स्तोत्रवांस्तेजः कोहमवान्भव सगोत्रवांजिका नाथ ॥

त्वमस्माकंहिभर्त्तापरमेश्वरः॥ शिवंकुरुष्वदेवानांसर्गिणांतुउमावह॥ श्रीमार्कंडेयउवाच॥ इति
स्तुत्वादिदेवानांश्रुत्वास्तोत्रंमहेश्वरः॥ दीप्तिमानभवत्साक्षाद्दीप्त्याविश्वंविभासयन्॥ प्रहसन्
अब्रवीद्देवान्प्रार्थयध्वंवरंसुरान्॥ स्तुतःसद्दृशनाम्नाहंकिंनकार्यंसुव्रताः॥ ब्रह्मोवाच॥
दैत्याद्भीतासिदेवानांवरदःसिद्धिदःप्रभुः॥ तद्विनाशयदैत्यांस्त्वंतानेवमादृश्यरायस्मादी
श्चाऽगमवंतेऽस्मानभवामिते॥ दीप्तिकेश्वरनाम्नातंस्माद्भावमप्रभो॥ दीप्तिकेश्वरंसि
द्धलिंगंलिंगंवामरकेश्वरं नर्मदेश्वरमित्युक्तंकपिलेश्वरमेवच॥ पंचमंशुक्लतीर्थे
शुक्लेश्वरमितिप्रोक्तं॥ पापकर्माधिमर्द्दनं॥ एवंपंचलिंगानियोऽर्चयेत्॥ सोऽपितांगतमाप्नोति

लभायाम्महामाख्येः॥ इतिब्रह्मवचःश्रुत्वादेवदेवोमहेश्वरः॥ एवमस्त्वितिदेवानांदत्वावरम
नुत्तमं॥ निजघ्नेदानवान्सर्वान्गणकोटिसमावृतः॥ एतत्तेकथितंपार्थ [illegible] दीप्तिकेश्वरसंज्ञि
तं॥ तीर्थंवरंगुणयुतमंसर्वपापविनाशनं॥ तिलोदकंतुयोदद्यात्देवर्षि [illegible] ये॥ स्मात्यापा
पविध्वाननेनेनतस्यापितंजगत्॥ पितरःश्राद्धदानेनप्राक्षयास्तुदि [illegible] रजनादीप्तिके
श्वरंदिविमर्त्यंतर्पयंस्तेन॥ वकुलाथ्रिमंराजन्तीर्थमितिनसंशयः॥ इतिदीप्तिकेश्वर
तीर्थंप्रोक्तंमयानघ॥ श्रवणात्कीर्तनादस्यगोजापयफलंलभेत्॥ इतिश्रीवाह्नकामेमीसं
हितायांश्रीरेवामाहात्म्येदीप्तिकेश्वरमाहात्म्यं॥ ७७॥ ॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥ ततोगच्छेत्तुराजें

Dr. BHAU DAJI

त्यमस्माकं हि भद्यं परमेश्वर॥ शिवं कुरुष्व देवानां स्वर्गिणां तु उमावर॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ शक्र
प्रमुखादिदेवानां श्रुत्वा स्तोत्रं महेश्वरः॥ दीप्तिमानभवच्छ्राह्लादी स्याविश्वं विभासयन् प्रदहन्नि
४ व सीं देवान् प्रार्थयध्वं वरं सुरान्॥ स्तुतस्तु स्तवनाम्नाहं केन कार्येण सुव्रताः॥ देवा ऊचुः॥
दैत्याच्छासि देवानां वरश्चेति स इति प्रभो॥ तद्विनाशाय देवेश यस्मात्त्वं माहेश्वर यस्मादी
प्तो ऽगमः सर्वं तेजसा तेन भासि तत्॥ दीप्तिकेश्वरनाम्ना त्वं तस्माद्भव मत्प्रभो॥ दीप्तिकेश्वरं सि
द्धलिंगं लिंगं चामरकेश्वरं नर्मदेश्वरमित्युक्तं कपिलेश्वरमेव च॥ पंचमं शुक्लतीर्थे तु
शुक्लेश्वरमिति प्रोक्तं पापकर्माधि मत्येवं पंच लिंगानि योऽर्चयेत् सोऽपि तां गतमाप्नोति

लभायामहामारवेः॥ इति ब्रह्मवचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः॥ एवमस्त्विति देवानां दत्वा वरम
नुत्तमं॥ निजघ्ने दानवान् सर्वान् गणकोटिसमावृतः॥ एतत्ते कथितं पार्थ दीप्तिकेश्वरसंज्ञि
तं॥ तीर्थवरं तु पुण्यतमं सर्वपापविनाशनं॥ तिलोदकं तु यो दद्यात् देवर्षिपितृदैवतं॥ स्नात्वा पा
र्वविधानेन तेन तृप्यति तं जगत्॥ पितरः श्राद्धदानेन प्राप्नुयात् मृत्युं॥ इज्यनादीप्तिक
शर्मा दिवि मर्त्ये तपस्वसेत्॥ वकुर्ता थनि मं राजन् तीर्थमिदं न संशयः॥ इति ते दीप्तिकेश्वरस्य
तीर्थं प्रोक्तं मया नघ॥ श्रवणात्कीर्तनाद् अश्वमेधस्य फलं लभेत्॥ इति श्री वायुपुराणे रेवाखं
डे तीयां श्रीरेवामाहात्म्ये दीप्तिकेश्वरमाहात्म्यं॥७३॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजें

कौ क्रिसा

द्रावेक्ष्मवं तीर्थमुत्तमं। यत्रत्रभेयो ऋषी। कथो ब्रह्मणो) योगसिद्धये। कोलिका नाम विख्याता स
र्वपापविमोक्षणी। विष्णवं क्षेत्र मिथ्याऽऽस्तत्र यं विधिः वसुरा। समाद्रसुणापादृश्ये कल्पगात।
ब्रह्मा श्रितः। क्रियमाणनदायाज्ञ दैत्यदानवराक्षसैः। विघ्नार्थं दैत्यहरणं रुषा वित्रासिता।
द्विजाः। ततः क्रुद्धं दृष्ट्वा ब्रह्मात्मासि तत्र यज्ञन्मस्तु प्रयोपहारणा किं वै किं करिष्य मितीरयन्
शरणं देवदेवशंखचक्रगदाधरं। प्रजा मातिम तिं पाके सब्रह्मा यज्ञसिद्धये। गतारथा
जलस्नाता उपविश्य कुशासनो द्वेतो पि यदृपाणिस्तु ध्यात्वा बद्धांजलिः स्वयं। स्तोत्रं प्र
कामविघ्नं दानवांतकरं हरिं। ब्रह्मा उवाच। नमस्ते पुंडरीकाक्ष नमस्तु देव नमोस्तु ते। अस्य १५५

गुणातीत निर्गुणाय्यैव येनो नाथ ... नोनघ ... सर्वगतो ... सनातनाय ...
र्व देव
मैतानोनघ

शेषजगन्नाथ किमतः परउत्याला न कानाय द्वितं यग्ने पुरुर्वै त्रिदशे युखे सामस्तुतपाति
स्वं द्विप्रस्तुऽन्म निजन्म निर्मि श्रिमामा मा कर्कणां याह्निद्र वसु यायागिनां। यस्तोऽय सितज्ञो
भिसाम विष्णुः प्रसीदतु। अजस्य गमनः पंथा ब्रह्म निर्विष्य सूक्ष्मिमानु परः प्रधानःस्तुसोयस्य
मिनूशरणं गतः। सोमसूर्याग्निगं तेजो द्यावान्तरयत्निश्चयं। दिविसंजाय तेऽयो सौ
मानहात्मा प्रसीदतु। सूर्यमध्ये स्थितः सोमस्तस्य मध्ये उया कला। तन्मयो ह्यनाधारस्म
महात्मा प्रसीदतु। समयमाभि कांदं तिय रु कानाद्यावतसः। योऽजः सर्वात्मनाऽजेयः समे
विष्णुः प्रसीदतु। चराचरमिदं सर्वं स्तुतयामं बद्धविधौ। त्वयात घे वात प्रोक्तं सूत्रे मणिगा इव

॥ येपाणपापं ... वास्तु ... कुमाम सुत वनकव

वधु द्विजन्तः प्राणस्व कृष्णस्य नारायणेत्यामेवाहं स्मराम्येकं यथमान पर्युपस्थितो।
प्रातरुत्थाय सततं मध्याह्ने वा दिने दिने। योऽपामि वामदेवं देव सर्वपापप्रशांतिदं। हरिके
शं हृषीकेशं वासुदेवं जनार्द्दनं। प्रणतोस्मि जगन्नाथ सर्वपाप विनाशनं। गोवर्द्धनधरं धी
रं गोब्राह्मणहितेरतं। प्रणतोस्मि गदापाणिं सामपापं व्यपोहतु। शंखिनं चक्रिणं शांतं शा
र्ङ्गिणं मधुसूदनं। प्रणतोस्मि पतिं लक्ष्म्याः सामपापं व्यपोहतु। दामोदरमुदाराक्षं पुंड
रीकाक्षमच्युतं। प्रणतोस्मि पतिं लक्ष्म्याः सामपापं व्यपोहतु। नारायणं नरं शौरिं माध
वं च जनार्द्दनं। प्रणतोस्मि हृषीकेशं सामपापं व्यपोहतु। केशवं केशिहंतारं कंसारिं १०६

ममकाय ... ध्यायंति वासुदेवं ... नदी

कामपालकं प्रणतोस्मि यज्ञवाहिं सामपापं व्यपोहतु। श्रीवत्सः श्रीवक्षः श्रीशं श्रीयः श्री
निकेतनं प्रणतोस्मि श्रियःकांतं सामपापं व्यपोहतु। यमीशं सर्वहितानां ध्यायंति प्रणवा
हरिं वासुदेवमनिर्देश्यं तमस्मिन् शरणं गतः। सर्वगं सर्वदं हरितेशं सर्वस्याधारमव्यय
पा॰ वासुदेवं परंब्रह्म तमस्मिन् शरणं गतः। सदसत्कर्म्म निर्मुक्तं परमात्मानमक्षरं। कर्मकि
यिजं ज्यांति तमस्मिन् शरणं गतः। सर्वसंबंधिनिर्मुक्तं कायं प्रविश्य पुनर्भवं। प्राकृतं ति
नियोगज्ञं तमस्मिन् शरणं गतः। ब्रह्मा ब्रह्मवपुः सर्वसदेवासुरमानुषैः यज्ञ
क्रतो देवः तमस्मिन् शरणं गतः। ब्रह्मरूपधरं देवं जगद्योनिं जनार्द्दनं। स्रष्टायसंस्थि

...यदं जगत् यस्स... ततः सर्वग... देवेश सर्वगं तं नमाम्यहं। यस्मान्नान्यत्परं किं

तं नित्यं प्रणतास्मि जनार्दनं। धृता मही दंष्ट्रया देव्याः परित्राता स्वधा नराः। येन विष्णु दे५
प्रभायशं प्रण०व सश्रिमान मार्यस्थानूयः स्थापयति वर्त्मनि। तमादिपुरुषं प्रणतो
स्मि सनातनं। कल्पान्ते रुद्ररूपेण संहरत्यखिलं जगत्। तमादिपुरुषं विष्णुं प्रणतास्मि
...तनं। यः पाति दैत्यात्रिजगति लीलया बलिदर्पहा। तमादिपुरुषं विष्णुं प्रण०। मह
यिवा० रसकलं। यत्र सृष्टमिदं जगत्। यः सर्वमध्यगोनंतः सर्वगं तं नमाम्यहं। यस्मान्ना
न्यत्परं किंचित् यस्मिन् सर्वमिदं जगत्। यः सर्वमध्यगोनंतः सर्वगं तं नमाम्यहं। यथ सर्व
ब्रह्मसु तृणस्थावरजंगमेषु। विष्णुरेवममाशेषं यथा पापं प्रणश्यतु। प्रदर्शं बनिष्टं च १५७

कर्म विष्णोर्यथा कृतं। शनकजन्मजात्र पापं नश्यतु मे तथा। यन्निशायां तथा प्रातर्यन्म
ध्यान्हेपराह्नयोः। निश्चतावृजता यच्च शय्यासनकृतेन वा कुंजानन कृतं यच्च कर्मणा मन
सा गिरा। अज्ञानात् ज्ञानतो वापि कृतं पापं च यन्मया। तत्सर्वं विलयं यातु वासुदेवस्य कीर्तना
त्। विलयं यातु मम पापं तोयस्थं लवणं यथा। परदारपरद्रव्यवांछाक्रोधादृढ्यं च यत्। परपी
डां च निंदां च कुर्वता यन्मयार्जितं। यच्चनोज्ये तथापाये यच्च कंडूसमाश्रितं। यज्ञान्ये यच्च फो
मारयोवानवाद्धुकं कृतं। अर्जितं स्वल्पं बहु स्थूलं वासुदेवनिकीर्तनात्। तत्पापं विलयं यातु
तोयस्थं लवणं यथा। विष्णवे वासुदेवाय हरये केशवाय च। जनार्दनाय कृष्णाय नमो

कृपयानमोनमः॥ एवं तु स्तुवतस्तस्य वेधसो वै जनार्दनः। सांप्रतं क्लिश्यसे कस्मात् इत्युवाच प्रसन्नवाक्य
मब्रवीत् वद ब्रह्मन्महाभाग किमागमनकारणं। श्रुत्वा ताहं केन कार्येण ब्रूहि शीघ्रं ममानघ
त्वा उवाच॥ देवदेव हृषीकेश पद्मनाभ शृणु प्रभो॥ नमस्ते रमानिवास यज्ञमूर्ते नमो
मायेव दैत्ययाः परिलुंपंति केशव ब्राह्मणा आमिताः सर्वं यज्ञोपकरणं हृतं। किंकरो
तितपस्तपंतं किंमि ... मवंमो दानवाय च्छिदे यावन्नाशय यज्ञं निराकृताः। इति शक्र
वः आवां तु कुपितो दैत्यसूदनः। चक्रमादाय यज्ञस्य रक्षार्थं मया यो नियुक्तः पालकवं
निर्विघ्ने विनायज्ञस्य वचनात्। निजघ्ने राक्षसान् सर्वान् यज्ञशत्रूनसुरान् हरिः। दैत्य १५५

अदानवांस्तांस्तान् ब्राह्मणा आनयं दाहो निजघ्ने राक्षसान् सर्वान् यज्ञशत्रूनसुरान् हरिः
दैत्याश्च दानवांस्तांस्तान् ब्राह्मणा आनयं दाहो॥ स यज्ञशत्रुरूपो विष्णुर्ब्राह्मणाश्च विलोक्य के॥
पुनश्च यज्ञसिद्ध्यर्थं विधमा धर्मनिंदनाः यज्ञोपकरणं सर्वं तु नः प्राप्तं द्विजैः महाहरिणश्च
ततो विधमा प्रार्थितं तु नः। विलोक्य जगन्नाथ वांयायावायकमीयराः इदं तीर्थं तन्नाम्ना
यातिं याति जगत्त्रये। स्नानमात्रेण पुण्यं न संख्यातुं मया कथितुं श्रोत्रेणानन नवपरो
यस्मात्स्मात्तिजनार्दन। तस्मात्तु किं अस्तु किं अमि हरिस्तु ववांछिता। एवमुक्तोऽथ देवश्रा
प्रत्यक्षाव समनंतनां ब्रह्मन् सर्वचयोक्तं विज्ञ विश्रुतिन संशयः। एवमस्त्वयं सर्वं विकांहि
मे सिद्धमस्तु इत्युक्त्वा तर्हिता देवश्रीपतिः प्रभुस्त्रयः। ब्रह्मा च स्वस्थानमगमत् विमा

नानि द्ववर्यसि। संस्थाप्य देवेशमजं तीर्थं चाखिलपुण्यदं॥ इति ते कथितं राजन्तीर्थं विख्या
तमुत्तमं। कोकिलास्थानमाश्रित्य कल्पगानरसंस्थितं॥ विधस्तेराद्धामेयशोविष्णुं यथमवाम
नातनं। ॐकारस्तोत्रममसैवेस्ववंसप्रजापतिः। ब्रह्मणो गिरमाप्राप्तं वसिष्ठेन नानारूपा।
सिष्ठ्याराधया मासनाभागं राजसत्तमं। सोपि गत्वायतत्तीर्थं स्नात्वा संतर्प्य देवताः। अर्च
यकेशवेराजाख्यस्तोत्रेण वानघ। दत्वा दानान्यनेकानि संतोष्य च जगद्गुरुं। कामि
कंयानमारुह्य नाभाकः स्वपुरं ययौ। तत्र स्नात्वार्चयित्वा देवं चक्रपाणिंसुरेश्वरं। स्तो
त्रेणानेन यः स्तौति तस्माद्देवं जनार्दनं। न तस्य पुनरावृत्तिर्घोरे संसारसागरे॥ इति श्री
रेवायां विष्णुतीर्थं॥ ७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र विख्यातं याथनं पुरं। १५५

२

तत्र युद्धं महाराजन्राक्षसानां च वासथा। हरिणा यत्र शर्वेणार्थं ब्रह्मणः किल नारद। अत्र
श्रपदं तेषां चक्री तत्र निजघ्नवान्। तत्र स्नात्वा चार्चयित्वा विष्णुं वैकुंठपदमाप्नुयात्। यो धिता
दानवा यस्मात्तत्र त्रैलोक्यकंटकान्। ततस्तद्योधनाम्ना पुरं कल्पमतीश्वरं मतं॥ इति योधन
गरतीर्थं॥ ८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्महाराज नर्मदेश्वरसंज्ञितं। स्नात्वा चार्च्य
येदीशानं शिवलोकं महीयते॥ ९॥ वरुणेश्वरमभ्यर्च्य तीर्थं परमसिद्धिदं। लोकपालस्य
मा पाशापकरणो यत्र चारतः। देवदेवप्रसादेन तत्र स्नात्वार्चयित्वा नरा वर्षसहस्रा
णि शिवलोकं महीयते॥ १०॥ मारुतेश्वरमभ्यर्च्य शिवं योगेश्वरं तथा। संगतं नर्मदा

तीरा देवा देवेन शंभुना। मं स्नाप्य नर्मदातोये। बिल्वपत्रैः समर्चयेत्। एतत्स्नानं च मो
क्षं च ब्रह्मचर्यं तपस्तथा। दुर्लभं च शिवज्ञानं दुर्लभं नर्मदाजलं। येन केन प्रकारेणाथ नर्म
दापि कर्म्मणा। कल्पगामाश्रीयश्रीमान् शिवं वित्तं च दुर्जयेत्। किंकारा विप्र मस्तस्यापि
गुप्तश्चालेखकः। कालोग्रुश्चरपि प्रातर्यस्मारेत् कल्पगां शिवं। एतत्ते कथितं पार्थ यथा श्री
तं श्रुतं मया॥ माहात्म्यं नाभिजानंति संसारपापकर्म्मभिः। यत्र देवो महेशानो यत्र तिष्ठ
ति नर्म्मदा। न तत्र मरणं शोच्यं शुक्लायां तु शिवालयं॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये ... कल्प २००
र योगेश्वरतीर्थद्वयमाहात्म्य कथनं॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ अथान्यत्प्रवक्ष्यामि रो

हिणी तीर्थमुत्तमं। यत्र स्नात्वा नरो यातिश्चापि दृष्ट्वा देवान् त्रिलोचनं। सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वभो
गाश्च संयुतः। तस्योद्भिन्न महाराजपि दृष्टिद्वरेत द्विजान्। तत्राश्चर्यं च जापद्यशं तथामाहमै
...श्रान्तो निसज्जन्मानि सोमाख्यं पुत्रापौत्रिके हुई मासी। निषादी तु गिरिङ्ग निवासि
नी। नषाद तु पति प्राप्य बालात्तत्र च समन्तपाम मारव रुद्रा विभु निषादाद्याथापि पाडितः। ततः सा
वैधव्याज्ञाते नारूणे रूपसत्तमा। निषादी दुःखसंप्राप्ता विषादं परमं ययौ। शोचयित्वा चिरं काले
न मुक्ता यावद्दया। वृष्टा धावशिश्सानी चायायो मारुतसंभवा। श्रवाद्यन्नर्मदायां स्वयं
हि निश्चितं पतिं। निराहारा नवम्मासं स्थिता रेवातारेतु सा। नित्यं स्नाया शिवां गौरीं तथा माह

॥

गणंकृपासंपूजयतिसाप्रातःसायंचनियतव्रता।बिल्वपत्रैर्निराहाराशिवंगौरींचचिंतयन्॥
मासांतेसान्निमानीयस्वाकाञ्चितांस्तुभो।प्रक्षाल्यचततःस्नात्वापूजयित्वांबिकाहरौ।तथा
माहेशगणंसर्वंनिषादीवाग्भिरीदृशं।बद्धांजलिपुटापार्थमिंप्रार्थ्यविनादेवताः।हरंगौरींचमाहेश
गणंविज्ञापयत्सदाभ्रष्टाएवंतदेवताःसर्वमिमवाक्यंसुशोभनं।पापजातिमस्तुत्यक्त्वात्रात्मानंच
निवेदायत्।यथेदंजन्मप्रभृतिमुषानिराहाररताक्षिता।इहजन्मनिमन्नेनिजःप्राणान्यरो
यथाश्चहनिशंयथार्थंचचिंतयामिस्वमन्दैतः।विधवामासपर्यंतंनिराहारसुरार्यकारोवा
श्रुतानात्वविज्ञायस्नात्वारुद्रोद्भवाजालोतेनसत्येनपुण्येनप्रसादात्कवतांसुराः।द्विजराज

१ चंद्रकलावक्रमपतितेः स्यान्मेकाचिक्रवजन्मसौभाग्यमो गो

MEMORIAL BHAU DAJI
२०७

त्योषधीशोनमामिस्वयंहूतांस्तुमान्।इतित्रिमद्यस्तुनःसापणत्थान्निसमाविशत्।नर्मदा
यास्तीरेराजन्साज्ञानाशनसाधनात्।दिव्यंविमानमारूढागौरीलोकमवापसा।वर्षाणि
मयुतंतत्रगौर्यासापरिवारका।बहूनभोगानद्भुतान्भुंजानाभरतर्षभ।ततःकालांतरे
ज्ञा णानादकृष्ययुग्ददिनाशुभा।साविष्णुंप्राप्यत्वरीसारंयागनिवासिनां।इतितेकथितंराजन्गो
हेणीतीर्थमुत्तमं।यत्रागत्यपुनःस्नानाचंद्रप्राप्तेनुमन्दीरिसृष्वाशाचावतत्तीर्थंनिषादी
यत्रवावसन्।अस्मिन्तीर्थमहाराजनारीवाध्रुकापापिनी।स्नात्वावासोनात्थमासान्तिलि
मत्स्यजन्मानुरूपश्च।वेधुत्रापोत्रा।भिष्टदिव्यजनवत्सुघापविसाघिरं।इतिश्रीरेवामाहात्म्ये

शाद्रिणीतीर्थं॥६७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ शृणु राजन् शरीरस्थं यत्कृत्स्नानं विनश्वरं प्रातःसिद्ध
यदन्नं विभायंतय विनश्यति॥ नजानरसमं उष्णे दाहकानिर्यतो हृपास्तु क्षराशोणितसंह
ं शरीरं पांचभौतिकं॥ अधःशिरश्चोर्ध्वपादं मलमूत्रांतरस्थितं॥ मानुषीप्रमुखाणां तु स्त्री
गार्नो विरंवासंतु॥ अच्युतपीडितं लिंगं यो निद्वारविनिःसारतु॥ स्तनपानं च कुरुतेन वा
तपित्तकफादितः॥ त्रियतेगर्भगो बालः कुमारो वा युवापि वा॥ अपि मध्यवयाः वृद्धः
तिदेहस्थलक्षणं दानं विशान् एवं वादः कौ त्रिधिम्मोनिधा तु षः॥ पारापकरणं कायाद
मा राम्भारस्तु धारतु॥ शाक्रादेहः कथं नाम न कुर्यात्तीर्थसेवनं॥ अविनश्यमायतं पाप २०२

नं गुणवर्द्धनं॥ स्वर्गमोक्षप्रदं पार्थ मर्त्यानां तीर्थसेवनं॥ इति शारीरस्थवर्छा॥६७॥
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ नर्मदा उत्तरे कूले दारुतीर्थमनुत्तमं॥ यत्र सिद्धो महाराज तपस्त
पुण्य प्त्वा द्विजोत्तमः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ को सौ द्विजवरश्रेष्ठस्तत्र कथं सिद्धो महामुनिः कस्य
पुत्रश्च किंनाम एतद्विस्तरतो वद॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ भार्गवविष्णुलेवंशे देवर्षेर्द्विज
मणेः॥ दारुनामस्तु नस्त्वासी द्वदावदांगपारगः॥ श्रुयमा नामहादेवं मिताह्वानान
नम्र शूल्यशरीरदक्षस्थवानप्रस्थः विधिः क्रमात्॥ यतिधर्मविधानेन स्वशारश्चितेन
पः॥ अथयमानामहादेवं मितास्तारानरा भ्रमातंत्र तीर्थवासेनाव धावस्त्राणपरि

न्नृपः। तस्य नाम्ना ततस्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं। तत्र स्नानविधानेन यथाचारविधिं लभेन्नरः
सत्यवादी जितक्रोधः सर्वभूतहिते रतः। सर्वकामानवाप्नोति राज्यं चात्र न संशयः। यः
कृत्वोपवासं तु प्राशनं पांचगव्यकं पंचामृतेन संस्नाप्य शिवं न्यासमन्वितं रुद्र
रविविधैर्योगैः स राज्यमतुलं लभेत्। स्नात्वा दद्यात्स्यंदीसामजाश्वान्तु माम
गः। यज्ञाश्वमेधस्य पुण्यं लभते जन्मनः फलं। प्राणत्यागो भवेद्यस्य तस्मिंस्तीर्थे नृप
विधानतः। अनिवर्तिका गतिस्तस्य इत्येवं शंकरोऽब्रवीत्।। इति श्रीरेवामाहात्म्ये धर्म
तीर्थनामा।।७३।। ।।श्रीमार्कंडेय उवाच।। ततो गच्छेत राजेंद्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतं। ब्रह्माव २०३

(य)

र्यंकरं। सदा कश्चित्सभामध्ये सर्वदेवसमागमे। मेनकाहृदयं गीतेन मोहितः सुचिरं
किल। स्थितस्त्वगतमर्यादो गतप्राण इव क्षणात्। ततो वह्निं शशापेनं तत्कालमजितेंद्रियं
यस्मात्त्वं स्वर्गसंस्थोपि मर्त्यभावेन संस्थितः। तस्मान्मर्त्ये चिरं गत्वा निवसस्व न संशयः।
एवमुक्तः सुरेंद्रेण विश्वावसुस्तदा बली। वेपमानः सुराध्यक्षं कृतांजलिरभाषत।। गंधर्व
उवाच।। मया पापं न दृष्टं तेन त्वं जितात्मना वासव। प्राप्तं हि तत्फलं तस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि
शक्र उवाच।। यदि त्वं प्रसादयसि मां शृणु मम वचः। आश्रितो नर्मदातटमासाद्य द्वादशाब्दं जि
तेंद्रियः। आराधय महेशानं ततः प्राप्स्यसि सद्गतिं। सद्यो शोचगता तां यं तु धर्मिष्ठा नां जि

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

FOLIO NO.

204

त्मनां ॥ लोकोयं सर्वथा प्रोक्ता नं तु पापात्मनां कथितं ॥ एवमुक्तासुरश्रेष्ठ पानयामास तं
द्विजो सोपि शरण्यादाविशमगमच्छुमिमंडलं ॥ नर्मदाविमलतोये भ्रंत्तावर्त्तसमीपतः ॥ स्ना
यात त्र विधानेन पूजयामास शंकरं ॥ कर्कंधुपिण्याकस्थले च पुष्पैः पात्रेश्वरो भाने ॥ द्र
व्यादिसंयुतश्रद्धां तमाचचार ततः प्रभाभा भगवान्महेश्वरः ॥ पिनाकपाणिर्वरदस्त्रिशूली प्राव
वपात्रेश्वरसुफलाश्रया ॥ महेश्वर उवाच ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोहं तवानघ ॥ तद्वदं संप्रदा
स्यामि यत्तमनसि वांछितं ॥ पात्रेश्वर उवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ इ
ति तीर्थे महेशानवस्तार्थं सततं त्वया ॥ एवं श्रुत्वा महादेवो वृषभगदया गिरा ॥ तथेत्युक्त्वा २०५

तं शर्वस्तत्रांतर्दधे महावाक्ययान्मो ॥ सोपि तीर्थमासाद्य कामदेवांतर्हितम गतिस्नात्वा तत्र विधा
नेन तर्पयित्वा पितृन्तथा ॥ स्थापयामास देवेशं तस्मिन्तीर्थे नृपोत्तम ॥ पात्रेश्वर इति विख्यातं
न त्रिषु लोकेषु भारत ॥ ईश्वरलोकं गतः सोपि सर्वद्वन्द्वविवर्जितः ॥ एवं विमानमारूढो वाज्यमा
नास्तु यामरैः ॥ एतत्ते कथितं पार्थ तीर्थं परमशोभनं ॥ स्नानदानार्चने यत्र सर्वपापैः प्रमुच्य
ते ॥ ये पश्यंति महादेवं तस्मिन्तीर्थे नृपोत्तम ॥ गच्छंति रुद्रलोकं ते सर्वदोषमलोज्झिताः ॥ ६ ॥
इति श्री रेवामाहात्म्ये पात्रेश्वरतीर्थं ॥ ६ ॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र श्री
तीर्थमनुत्तमं ॥ यत्र संनिहितो नित्यं निर्गतः कामेन मोहितः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं देवो

उग्रत्वागाकामनकल्मषीकृतः॥ किंनिमित्तमिदं प्राप्तो नर्मदातटसंश्रयः। एतदाश्चर्यम
तुलं सर्वलोकानुरंजनं। कथयस्व महाभाग परं कौतूहलं हि मे॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ सा
धु साधु महाराज सोमवंशविभूषण। कथयामि यथावृत्तं कीर्तितं मे देवदेवतः॥ आसीत्कृत
युगे राजा नाम्ना दुर्योधनो नृप। हस्त्यश्वरथसंपूर्णः शास्ता मेदिनीप्रतिपालकः॥ एकदा नर्मदा
कूलवासमपि मृगयां गतः। खेलनार्थे कदाचिद्राजा सार्वपिकरणान्वितः॥ इतायतस्य बत्राम
रवामंभोविगाहयन्। तेषु सर्वांगसंस्पर्शं सिलक्ष्मीकंबलान्वितां रूपयौवनसंपन्नं दृष्ट्वा
तं पृथिवीपतिं। इयं रेवा महाराज याता तस्य कलत्रतां। सुदापरमया युक्ता सा द्रूपगु   २७६

णान्विता॥ स्वयमागत्य तं वव्रे मा दिव्यस्त्याः पतिं नृपं। रमयामास सततं चातेन सा च य
शस्विनी। नर्मदा जनयामास कन्यां पद्मदललक्षणां। अंगप्रत्यंगसंपन्नां सर्वलोकमनोहरां।
माधुर्यशीलसंयुक्तां त्रिषु लोकेषु विश्रुतां। वक्ष्ये नृपोत्तम तत्र तस्या नाम सुदर्शनां। कालेन मा
हता जाता यौवनस्था नितंबिनी। प्रार्थमानं वरा राज्ञो नाम्ना नंदादिमिच्छमिताताश्च दिवस
व किंचिद्द्विजस्तपा महातपाः। राजानं प्रार्थयामास तां कन्यां चारुलोचनां। नोभो रघुकुलश्रेष्ठ
द्विजो दमं दमनं तत्रितः दरिद्रिश्चास्य दायश्च। भार्यार्थी वरयाम्यहं कन्यां सुदर्शनां नाम सुरू
णाप्रतिमां तव। तां ददस्व महाभाग मम संततिहेतवा ब्रह्मचर्येण निर्विसए काकीका मर्

ऽस्ति॥ यावन्मानस्य मे नानप्रमादं कृतमिदं मया॥ राजोवाच॥ नाहं त्वद्विहीनस्याश्रमस्य मध्ये
कदाचिदपि दास्यामि ग्रहणं दिव्यां याहि त्वं द्विजपुंगव॥ एवमुक्तः सदा वह्निः परां प्रीतिमुपागतो
न किंचिदुक्तो राजानं ततस्ते वांतरधीयत॥ गतेन वा दर्शनं देव विप्रस्यापकृतात्मानं ततनगके धिंघ
।ता गिभराज मंत्रिपुरोहितैः। मंत्रयित्वा सह विप्रैर्यज्ञं प्रारब्धवांस्तदा यजनस्यास्य यत्र
तत्राब्राह्मणसत्तमैः। गतश्चादर्शनं वह्निः सार्वभौमं पश्यतां तदा॥ विप्राश्च मनसो जाताः
गताः राजः समीपतः। आवर्कतां वह्निनाशेन राजानमिदमब्रुवन्॥ दुर्योधन महाराज श्रूयतां
तां महद्दद्भुतं॥ अदृष्टपूर्वं सार्वभौमं स्माकं नवतामपि॥ अग्निर्दग्धो प्रथमो ते विप्राणां वि २०७

प्राणां विधिवत्तपाकेनापि दृष्टो नाव वह्निर्भ्रानद्वालतिस्करोतं ततः कथा वचनं घोरं राजा विप्र
मुखाच्छ्रुतं। आसनात्पतितो राजा मूलच्छिन्न इव द्रुमः॥ आश्वास्य स्वस्तिकामनित भमत्तरखदवेश्य
द्वा निरीक्ष्य दिशः सर्वा निःश्वस्य च पुनः पुनः। करं कारणवोस्य त्वं वदनमब्रवीत्॥ आश्चर्य
मतत्परमं जोत्रोशात्तणमागमात्कथ्यतां कारणं सर्वं शास्त्रदृष्ट्या विशारदाः॥ मम वाङ्मन्त्र
तं किंचित्तनाफेनवनाभिहायेनप्रनष्टो यशो मे कान्तकमथ वथो द्विजाः॥ मंत्रच्छत्रमिदा
यातमथ वा किंचित्कारणं॥ विधिक्रियाविहीना वायेन वह्निर्दृश्यतां॥ अन्नदीना दाहनादृक्षमं
त्रहीनस्तु ऋत्विजः॥ यज्ञारंभे दक्षिणाहीनो नाशियज्ञसमाप्तिः॥ ब्राह्मण उवाच॥ न मंत्रहीं

नादृष्टं न च राजेन्द्र श्रुतेस्तथा । न च यद्दीना दृष्टिमान् सत्यपापं विचार्यतां ॥ राजोवाच ॥ तथा
पि नो द्विजश्रेष्ठास्तु पायं चिंतयामि सांप्रतं येन श्रेष्ठो विप्रद्विश्याद्दिह लोकपरत्र च । एवमुक्तात
स्तेन ब्राह्मणाज्ञातनिश्चयात् ॥ निराहारास्थितास्तत्र यत्र न भोजनाशनः । तावत्स्वप्ने महा
राजेन्द्र तत्कुब्राह्मणं स्वप्ने उवाच श्रूयतां मा विमिनाशस्य कारणं । प्रार्थितायं मया
राजा स्वसुतां देहि मत्पुत्राय ननामेनद्वासा नतो न भीम महादरात् यदि मे स्वसुता
राजा हि सुतां देहि मत्पुत्राय नन मेन द्वासा न तोन भीम महादरात् दृष्टा तिपरमार्त्तिनां
दालमानस्यातायजे विप्रा । निश्चामिनास्य था । ततूश्च वावचनं विप्रा विश्रान स्तुस्वाय १०८

ते । विस्मयोत्फुल्लनयना राजानमिदमब्रुवन् । त्व तामतमाशाय सर्वेगच्छामि मंदिरं ।
निराहारस्थिता राजन् त्रिरात्रं स्तुमिशायिनः । रात्रौ स्वप्ने दृतीये किं पश्यामो जानदेव
सुं । ततो क्षं स्वसुतां मया दत्ता तिय दिमे स्तुपो नता वो ऋच्छ यशो ह्यायापिशाल हंतास्य था ह्विः
नं दृश्या प्रार्थिता दृर्वंतानि स्वनाशकारणं । एवं शाखामहाराजक्रियतां यदनंतरं दीय
तां दद्दिता मास्मे यश संसिद्धिदनव । राजोवाच । न वर्तानास्य था कार्यं दिवस्य वच
नं मया । मम यं कर्तुमिच्छामि कथ्या दानद्विजोत्तमाः । एवं ततः ब्राह्मणाश्च वासामाराध्य
ज्ञनाशनं । प्रत्यहं तं मक्कुर्वन् विविध रूपं सुतजसं । सराशो मम यं ततन क्रक्तस्तु

नादेयं नश्वराजन् श्रुते स्तथा। न च यद्दीनाद्भिक्षान्नं श्रेयत्पापं विचार्यतां॥ राजोवाच॥ तथा
पि नो द्विज श्रेष्ठान्तपायं विनया मिद्रायेन श्रेष्ठो विशुद्धिःस्याद्विह लोकपरत्र च। एवमुक्तान
तस्तेन ब्राह्मणा ज्ञात निश्चयाः। निराहारा स्थितास्तत्र यत्र न भोजनाशनं। तावच्छ्नेमहा
तजांक्रतनुकृ ब्राह्मणां सदाचारतवाच्छ्रयतां मो विमि मिनाशाच्छकारणं। प्रार्थितायं मया
राजाय स्नुतां देहि मह्यं पौत्राननमनदत्तासा नतानभोमहादराज्ञः यदि मत्सुता
राजा ह्रि सुतां देहि मह्यं पौत्रानन मेन दत्तासानतानक्षोभ महाद राज्ञे ददाति परमार्त्तिनी
क्लमान स्नातायज्ञे विप्राः इति श्रीमिनाथ्यथा। तत्रुश्रुवावचनं विप्रा विश्वानस्युखाय १०८

तं। विस्मयोप्युद्धन यना राजानमिदमब्रवनू। नेवता मत माशायसर्वेगवाग्निमं दिरं।
निराहार स्थिता राजन् त्रिरात्रं ह्युमिशायिनः। रात्रौ स्वप्ने तृतीये किं पश्यामोजानवद
सं। ततो क्तं च सुतां मघो ददाति यदि मे त्रुपोतवाच्छ्यच्छोत्र्याया पिक्षाल दंनाच्छथा द्विजाः
नदत्वा प्रार्थिता ह्यर्थितानि मन्नाशकारणं। एवं शावाम हायज क्रियतां यदनंतरं दीय
तां ऽहिता मास्मे यश मं सिद्धिदन वा॥ राजोवाच॥ नवतां नाच्छथा कार्यं दिवस्युवच
नेमया। ममयं कर्तुमिच्छामि कच्छा दानद्विजोत्तमाः। एवं तद्राह्मणाश्रुत्वा सामाराध्य
ज्ञनाशनं। प्रत्यहं तमकुर्वन्नु वेदिगरूपं सुतान्नसं। स राशो ममयं तन तक्तन्नु

ररक्षणं॥ राजोवाच॥ मम मन्त्रहिता नित्यं यदि तिष्ठतु पावकः। इदानीं किं यिरां विप्राः
श्चसुतां प्रीतियागतः॥ अग्निं गीर्णं ततो विप्राः अग्निं वैघ्नकनाशनं। कथयित्वा विप्रा हेम
योऽयं तिष्ठ पावकं। सुदर्शनायालोभिन परितुष्टो कृतांशनः। ज्वालकंडमथ
स्तोमा हि प्रथयां युधिष्ठिर। ततः प्रभृति तत्तीर्थं अग्नितीर्थं प्रवच्यते। तत्र तीर्थे तु यः
कश्चित् स्नानदानैस्तु भावितः। तर्पयेच्च पितॄन् देवान् सोऽश्वमेधफलं लभेत्। स्नु
वसेद्यः प्रयत्नेन घृतमन्नं च भास्वता। स्वर्गलोके चिरं स्थित्वा तु विराजा वजायते। इह
पशून् सुखसंपन्नो दीर्घायुर्व्याधिवर्जितः। अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिन् तीर्थे नरा २०९

धिप। स्तो माव अग्निलोकस्थः क्रीडते सुरद्विजैः। एष ते ह्यग्नितीर्थस्य संभवः कथितो
मया। सर्वपापहरः पुण्यः कृतमात्रात् पापनम॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये अग्नितीर्थनाम॥
श्री मार्कंडेय उवाच॥ ततो वै गच्छ राजेंद्र सौरं तीर्थमनुत्तमं। नर्मदातीरसंस्थं तिराद्दियथ्य
धात्मनः। कीर्तयामि कुरुश्रेष्ठ यदि तिष्ठवरो मतिः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ एतदाश्चर्य
तु लंकवान कसुरकोऽत। विस्मितः शृण्वतां माहं नानामुनिसत्तम। कुरुषाक
तिस्माद्देवतानां तपसः फलं। कस्या गोत्रे समुत्पन्नः कस्य दोवा भवद्वशो। सहस्रकिरणो
देवो दुर्गकर्ता निरंजनः। अवतारं कथं तात कृतवान् नर्मदातटे॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ श्रु

णु राजन्प्रवक्ष्यामि सूर्यस्य भवनमुत्तमं। कश्यपात्मय संहृता। ग्राम्णोपि किमानुं श्री
परमं प्रतभा स्थापयत्यर्थयात्रां जगाम सः। योजनानां शतं गत्वा नर्मदातीरमाश्रितः। मनि
रादारस्थितस्तत्र सूर्यस्याराधनेरतः। परिस्थितस्ततः सूर्यः प्रादुर्विप्रस्य यं स्थितः। सोपि
म० मुनिमहासंवत्सरं लेभे परमीश्वरं। सर्वथाश्रितं तत्र स्थास्थावरं जंगमं च मां। तथा
श्रद्दं तातावर्षेनिष्कालेक स्वजामि रोचयंतं पितुव युद्धं स्वयः पश्यति मपश्यति वरंव
रय विप्रं दयया मनसि वांछितं। ब्राह्मण उवाच। यदि तुष्टो मि देव शाय दि देयो वरो
ममा श्रस्मिन्नवं नर्मदातीरे कृत्तिसदा संनिधिनां भव। योजनानां शतं स्थापि यो भ ११०

स्यापरयाविनो। स्मरति यां यदात्मा विभयादुपरमां गतिं। इह देवापि स्थिता नित्यं भ
त्रदारथनात्ततः। जायतां चत्रमादादे समदात्मान संशयः। कुष्ठांधबधिरा मूकाये
क्विविधिकालेन याः। मप्राप्य दर्शनं तुभ्यं नभवंतु निरामयाः। शीसिघाणा क्रिदृष्ट
श्रिष्ठि यम विशेषिताः। तेषां सकलकारण्यं कुरुष्व सुरसत्तम। ये यथां नमंषि
।। ये स्नाया संस्तुजयं तिदिने तेषां यं वरदानेन प्रसादयितुमर्हसि। येन वाये यप
तनं दृक्कुर्वंति मानवाः। धामिन् तेषां वरोदयएषमेपरमोवरः। एवमस्त्विति
प्रोक्ता मुनिं स करुणानिधिः। मुक्काकलां निजां तत्र तत्रथादर्शनं जगन्। तत्र

DR BHAU DAJI
DR BHAU DAJI

तीर्थेऽवगाहनं स्नात्वा चार्चितं दिव्यः। तर्पयित्वा पितॄन्देवान् सोऽग्निष्टोमफलं लभेत्॥
अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् तस्मिन्तीर्थे नराधिप। घोतयानादिशः सर्वाः सूर्यलोकं स ग
च्छति॥ आदित्यतीर्थे यः कश्चित् संन्यासेन त्यजेत्तनुं। षष्टिर्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके
न हीयते॥ अभ्यासयोगेन संन्यासे द्विजश्च तनुं त्यजेत्। ततो रुद्रत्वमासाद्य वेदवेदां
गपारगः॥ व्याधिकौ शोकविनिर्मुक्तो धनकोटिपतिर्महान्। पुत्रदारसमोपेतो जीवे
च्छरदां शतं॥ प्राप्नुयाद्यः स्नात्वा सरस्वत्याः करं तदा। आत्मना सकृतात्पापान्मु
च्यते नात्र संशयः॥ इति श्रीस्कन्दसंहितायां वायुपुराणे श्रीनर्मदामाहात्म्ये अग्नितीर्थ॥ २११

श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र मेघनादमिति श्रुतं। जलमध्ये महादेवो यत्र
तिष्ठत्यदर्शनः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ जलमध्ये महादेव तिष्ठते केन हेतुना। उत्तरं दक्षिणे
कूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तम॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ एतदाख्यानमतुलं पुण्यं श्रोतुं सुखावहं
यत्पुराणे श्रुतं तात तव वक्ष्याम्यशेषतः॥ त्रेतायुगे महाराज पौलस्त्यो देवकण्टकः।
लोकविद्राविणो घोरः सुरासुरभयंकरः॥ अवध्यः सर्वभूतानां देवगन्धर्वराक्षसां। कदाचित्
विमानमनवारसकलां मही। नाव हिष्ट्या गिरौ राजन् दानवो बलदर्पितः॥ मयो ना
म सुविख्यातो गुहावासी तपस्विनः। तत्पार्श्वे स्थितां कन्यां दृष्ट्वा रूपवतीं सु

णोत्सुकः॥ नर्मदातटमायातः स्थितस्तत्र महाबलः॥ निधाय पूजयामास तत्र लिंगद्वयं
नृप कृतकृत्यमिवात्मानं मानयित्वा निशाचरः। लंकां प्रति जगाम असौ तल्लिंगद्वयं नृ-
प। एकं जग्राह राजेंद्र प्रणतः सर्वपाणिना। द्वितीयं च द्वितीयेन नखा पौलस्त्यनंदन
तावदेकं महालिंगं पतितं नर्मदांभसि। याद्वितीयं च समुत्क्रको जलमध्ये प्रतिष्ठितं॥
प्रणष्टश्च रावणिस्तत्र जलमध्ये महेश्वरं। जगाम आकाशमाविश्य पूज्यमानो निशाचरैः
तदाप्रभृति तत्तीर्थं मेघनादेति विश्रुतं। सर्वलोकेषु विख्यातं महापापक्षयंकरं।
तस्मिन्तीर्थे तु राजेंद्र स्नात्वा यः पूजयेत्त्र्यंबं अहोरात्रोषितो नरोऽश्वमेधफ २१३

लं लभेत्। पिंडदानं तु यः कुर्यात्तस्मिन्तीर्थे युधिष्ठिर। तेन द्वादशवर्षाणि पितरस्ते
संप्रतिष्ठिताः॥ यश्च भोजयते विप्रान् षड्रसान्नेन भारत। श्रद्धया जायते तृप्तिः पितॄणां
युगसंस्थया। प्राणत्यागं च यः कुर्यात्तत्र निर्धूतकल्मषः। स वसेच्छांकरे लोके यावदर्क-
मंलपौ एषा ते नरशार्दूल मेघनादस्य संस्थितिः। कथिता सर्वभावेन सर्वपापक्षयंकरी
ति श्रीनर्मदामाहात्म्ये मेघनादतीर्थं॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच। ततो गच्छेत्तु राजेंद्र
दारुकतीर्थमनुत्तमं। दारुतीर्थं यथा पूर्वमभवत्तच्छृणुष्व मे। अहं तत्ते कथयिष्यामि
यच्छतां हि तुराननं। पूर्वं चर्यमभ्ना मध्ये ऋषीणां भावितात्मनां। स्थानावनाधरश्रेष्ठ

मातलिर्नाम विख्यातः कुर्वन्नु विप्रोपहासं स शप्तः शक्रेण भारत ॥ शप्तः शक्रेण भारत्तो मर्त्य
लोके वयं तावद्विस्मयजाताङ्गात्मक विप्रोपहासं कुरुषे नीचनावाग्निलोकभुवः यस्य लोके प
त्रिष्टो मर्त्यैर्मर्त्यैरेव शापसोशापाद्‌लोसो राजेन्द्र इन्द्रस्य वराणायनः प्रपाद्य सुरना
तं विशन्तु सुपरक्रमो मम पापान्निरश्च यत्नेन नाथ त्वं स्वयं कर्मणा केन शापस्य
घोरस्यान्तो भविष्यति ॥ स्वामी स एवादेवशयः शापान्तयरुं कमः ॥ शक्र उवाच ॥ नर्मदातट
मासाद्य प्रज्ञयस्व महेश्वरं । बिल्वपत्रैः प्रतिदिनं स्नात्वा सार्वश्वरं द्विज ॥ स एव भगवान्तु
ष्टः शापस्यान्तं करिष्यति ॥ यावद्वक्रधारा देवः पृथिव्यां निवसिष्यसि तावत्त्वं तस्य सत २१५

त्वं भवरश्मिप्रसादेद्धकृद्दारुकानाम विख्यातवद्विजार्जुनसारथिः मानुषभावमापन्न
स्तत्सिद्धिमवाप्स्यसि एवमुक्तः मातलिर्न सहस्रा क्षितिं भारत नाशनास्याधिरसासस्यां
तासोशापहूर्णितः नर्मदातटमासाद्य कथयिष्ये विप्रहे ॥ रुक्मिणीपतिसारथ्यं
गच्छमानः स यायणीः तलापवाससंस्थितो जपहोमरतः सदा देवमाराधयामास स
तस्तुष्टो महेश्वरः ॥ उवाचैनं महाभागं प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ आशावतरणे विख्यातः सू
तो हव्यामवाप्स्यसि ॥ लोपयित्वा जगन्नाथं ततः संस्थानमाप्स्यसि एषा तसं जवरस्याल
दारुकतीर्थं सुस्थितस्य ॥ कथितावि मयास्य सर्वं यथेवाकस्मिनाद्य पातस्मिन्तु तीर्थे नरः स्नाय

विधिदृष्टं युधिष्ठिर उपास्य संध्यां द्वादश मर्चयेन महेश्वरं। वेदाभ्यासं ततो वेदद्विजैः
कुर्यात्समाहितः। अश्वमेधफलं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते। स्नानं दानं जपो होमः स्वा
ध्यायो देवतार्चनं। यत्कृतं तु प्रभावेन तद्दानंत्यायकल्पते॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये
गरुडतीर्थं नाम॥ छ॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच। ततो गच्छेत राजेंद्र देवतीर्थमनुत्तमं। यत्र दे
वा महेंद्राद्याः स्नाना त्रिदिवं परां गताः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथं तात सुराः सर्वे नर्मदाजल
माश्रिताः। न ज्ञायाचारिप्रसंगाद्वा तन्ममाचक्ष्व सुव्रत॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ यथा देवासु
रा युद्धे दानवैर्बलदर्पितैः। इंद्रो देवगणैः सार्द्धं स्वराज्याद्वासितो नृप। जंभस्तंभनि २५५

शुंभाद्यैः कृष्णांऽकटकादिभिः। संग्रामे निर्जिता देवाः प्रद्रावैर्जर्जरीकृताः। वि
लोक्यमानाः समरे ब्रह्मणमुपतस्थिरे। प्रणम्य शिरसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनं।
तदा विज्ञापयामासुर्महेंद्राद्याः सुरास्ततः। पश्यास्मान् देव देवेश दानवैर्जर्ज
रीकृतान्। अनाथानाश्य संग्रामात् त्वामेव शरणं गताः। परित्रायस्व देवेश सर्वलोक
पितामह। नानागतिस्सुरादीनां सुकाचां परमेश्वर॥ ब्रह्मोवाच॥ नमोस्तु ततस्तुपायो
दीपकश्च देवस्तु तीव्रमाः। विनाशं वः चिरेणायं सर्वोपद्रवनाशिनी। नर्मदातटमा
श्रित्य दानवानां विनाशनं। सततं संयतात्मानः कुरुध्वं परमं तपः। ततस्तापःश्रमाद्

नपरा तेजो बलिक्रान्ताः। विजयायैव यो युद्धे न विष्णुस्तेन संशयः॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देवा ध-
त्तृणः परमाश्रिताः। नर्मदातटमाश्रित्य तपः परममास्थिताः। तस्मात्तत्र तपो दिव्यं सततं
नृपसत्तमाः। संकल्प्य विधिवत्ते च देवमाराध्य शंकरं। तोषयामासुरत्यर्थं यतात्मानस्तु ते
महेश्वरस्तदा देवो समीहितं तेषां देवदानवनाशनं। न विष्णुस्तिस्तुरासूयमजेयास्तु
ते रणे स्तुत्वा मां दानवैः सार्द्धं करुध्वं युद्धमुत्तमं। हनिष्यथ रिपून्सर्वान्संग्रामे वै
न संशयः। ततो मद्देशानवद्यः स्वयामर्दितारस्त्रमाः। शिवं संस्थाप्य तत्रैव देवश्रा-
काय युद्धमुत्तमं कृत्वा च दानवैर्युद्धं तं सिद्धिं परां गताः॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं दिवनाथ- २१६

मिति स्मृतं। गीयते त्रिषु लोकेषु सर्वपापक्षयंकरं। तत्र गत्वा तु यो मर्त्यो विधिवत्सं-
जितेन्द्रियः। स्नानमात्रेण तस्य स्यात्सम्यग्जन्मनः फलं। यस्तत्र संस्थितं पश्येद्देवं सर्वदे-
वेश्वरं। उपासनेन दृष्ट्वैव यस्य सकलं फलं तु समं। यस्तु भोजयते विप्रं तस्मिंस्तीर्थे न-
राधिप। सहस्रविप्रभोज्यस्य फलमाप्नोति मानवः॥ तत्र देवशिला रम्या महत्पुण्यवि-
वर्धनी। सत्यासनस्थितानां च नराणां महत्या गतिः। अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्ती-
र्थे नृपोत्तम। रुद्रलोकवासः स्याद्यावदाहूतसंप्लवं। स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्या-
यो देवतार्चनं। सुकृतं तेनैव चाक्षयं सर्वमक्षयं प्रजायते। एषा तीर्थविधिः प्रोक्ता देवता

र्थं स्नात्वा नरश्च । एतत्पापहरं तीर्थं सिद्धिः स्वविमोचनं । एवमुक्त्वा दितिं देवो दानवानां वधार्थिनः ॥
इति श्रीरेवामाहात्म्ये देवतीर्थं नाम ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र गुहावा
सीति विश्रुतं । गुहावासी महादेवो यत्र सिद्धः सनातनः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन कार्येण विप्रे
न्द्र देवदेवो गतो गुहां । गुहायामनय कालं सुचिरं तप सिद्धितः । एतद्विस्तरतः सर्वं कथय
स्व ममानघ । श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कौतूहलसमन्वितः ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ साधु साधु भो
महाराज पृष्टश्चाशंकारतमा । पुराणविस्तरोद्युक्तं बहुकल्मषनाशनं । शृणु यत्नपरो सांप्रतं क
लियोगे नमं दारवतन ला हम संक्षेपात्तान नानाकथयामि निबोधमा पुरा कृत २१७

देहेश्वर मम पश्चं लिंगं केदारसंभवं । उन विस्मयमापन्नास्तु तीव्र हृपसन्नमात्यो
निशाचरैः नावेव वधं विदाय द्विजः तस्यास्मिन्यतो च्छुशो प्रभास्मिन् विमले स्नात्वा
पि पितृदेवता । विष्णुपात्रे च कल्पा तेः पूजार्थं स्वयमागतः । सिंधुवारे च समं दात्वा
याभासशंकरं । केदारमिति निश्चित्य स्थापयामास मनसा शिवं । श्री फलेश्वरं दानं वा नैव
विदाय द्विजः । वदस्या केः शिवं स्मृत्वा च पणमस्य वपुनः पुनः । यावल्लिंग समोक्षार्थं संशय
मुपागतः । तावद्याकाशवाग्घोषैर्वन्नाषितं द्विजं प्रति ॥ वागुवाच ॥ पारणं कुरु जो विप्र हृष्ट
यात्रा नवाप्न वत्स मा संशयं कुरु यात्र संशयः फलनाशनः । श्रीफलेः पयस्य पर्वं

स्नान्ये स्वयं जनो। पारणं कुरु देवाग्रे विसृज्य नियमं द्विजा। इत्युक्त्वा परमा देवी पार्व
तीपि मुदा विवेश सत्तरागं। स्थितस्तत्र ततो देशं स्वयं यथोक्तं तथा प्रत्तुनिरा जेन्द्र विख्यातं
तीर्थमुत्तमं। केदारतीर्थे यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः। यथा प्राप्नोपदा रे श्रीकेदा
रं जायते शिवं सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेच्छिवपुरं चिरं। श्रीकेदारतीर्थस्य माहात्म्यं
पठनं शृणोति गोदानफलमाप्नोति श्रद्धयापरयान्वितः। इति श्री रेवामाहात्म्ये केदारतीर्थ
श्रीमार्कंडेय उवाच। ततो गच्छेत राजेंद्र नर्मदा दक्षिणे तटे। विघ्नाथानुकाश मार्गेश्वरा
नं देश्वर संज्ञितं। रुद्रस्य परमानंदो यत्र जातो युधिष्ठिर। तीर्थं तत्कथयिष्यामि सा २१५

गराज भासीद्दारुवनं महत्। नानाद्रुमलताकीर्णं नानावल्कलशोभितं। सिंहव्याघ्रवरा
हैश्च गजेंद्रैर्निषेवितं। वकपक्षिवरैर्जुष्टं यथा चैत्ररथं तथा। वसंति तत्र विप्रेन्द्राः सत
तं संशितव्रताः। महातपसि संयुक्ता ऋतुराश्रमवासिनः। वल्कशारीरदृष्टाश्चवानप्रस्था
:शिखिनः। स्वधर्मनिरताः सर्वे वांछंतः परमं पदं। तावदंसंतसमये कस्मिंश्चित्कारणांत
च्छमानात्पिशाकुलेन वः केशवया सद् ददृशे तापसावासं रुक्सामध्वनिनादितं। य
ज्ञाग्निधूमसंसक्तं सर्वपापक्षयंकरं। तं दृष्ट्वा मुदिता देवी हर्षगद्गदया गिरा। मच्छ
देवदेवेशं शशांककृतभूषणं। कस्यायमाश्रमो देव वेदध्वनिनिनादितः। यं दृष्ट्वा

पिपासार्दश्च मत्स्यः परिदीयते ॥ ईश्वर उवाच ॥ किं त्वया न श्रुतं देवि महादारुवनं शुभे ॥
वक्तुं विप्रजनो यत्र ह्युत्तमधर्मपरायणः । अत्र यः स्त्रीजनः कश्चित् भर्तृशुश्रूषणे रतः ॥
नान्यं धर्मं न देवं वा जानाति तत्र शीलनं देवि । एतत् श्रुत्वा परं वाक्यं देवदेवेन भाषितं । कौ-
तूहलपरा देवी शंकरं वाक्यमब्रवीत् ॥ देव्युवाच ॥ यच्चाश्चर्यं महादेव पतिधर्मरताः स्त्रियः । तासां
चैव मन्मथोत्थं चेष्टाचारित्रं दर्शय प्रभो । तत्पार्वत्या वचः श्रुत्वा स देवः पुनरब्रवीत् । ए-
तत्त्वयोक्तं वचनं न देवि मे रोचते प्रिये । ब्राह्मणा देवि मद्भक्तास्तेन तेषां विप्रियं चरन् ।
मत्स्यप्रवेशेण विप्राश्च कृपवरेण देवि वक्राक्षी प्रतारो मत्यस्तस्माद्विप्रं न कोप- २१८

येनानन्त देवानां तल्लोकानां नागानां तथाश्चर्यं दर्पं तत्त्रिषु लोकेषु यतः श्रे-
न्नैशा स्मिता ॥ तेषां मोहस्तथा ह्यग्रे भूमिमध्ये फलानि ये । येषां तु शुभा महाभाग
ब्राह्मणाः क्षितिदेवताः । एवं शास्त्राणि महाभागे श्रद्धया देवि मां प्रिये । प्रत्यक्षं लोके विक्र-
देवब्राह्मणकोपविवर्द्धनं ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ नाहं तथा देव तदा देवन भर्तृधर्मे त्वमेव तथा ज्ञाय दिनोऽथ वि-
णे स्त्रीणां शीलस्य अकारुषं प्रभो । कौतुकेन मया ख्यातं तथैव क्रियतां त्वया ॥ श्रीमार्कण्डेयो
एवमुक्तो महादेवो देव्या वाक्यं हितं रहः । कृत्वा कापालिकं रूपं ययौ दारुवने शिवो म-
नाहि नाऽयाहं नियच्छ शिशिरूपणं । कण्ठप्राणं परं भ्रमयोगेनामोकर्षकुण्डलोद्धा

श्चर्मपरीधानामेखलाहारभूषणः॥ डमरुध्वनिनिर्घोषैर्भेदयन्सकलां महीं॥ कृत्वा कापा
लिकं रूपं सदाविच्यन मस्तुतो महाट्टहासनिर्घोषैर्भेदयन्सर्वतो दिशः॥ एवं प्रभातसमये वि
प्रुदारुवनं गतः॥ तावद्विप्रजनाः सर्वे पत्रपुष्पफलार्थिकाः॥ निर्गता बहुभिः सार्द्धं पठमानाश्
रिताः॥ आश्चर्यभूतं तद्रूपं दृष्ट्वा देवस्य शारतो ऋषीणामंगनास्तत्र कामेन कलुषीकृताः॥ शो
भनं पुरुषं दृष्ट्वा सर्वथा ऋषियोषितः॥ विलक्षभावमापन्ना स्वपादाकवनस्त्रियः॥ विकारा व
द्वस्तासां देवं दृष्ट्वा समुत्सुकाः॥ मोदन्ते ऋषिपत्नीनां संजातथिन्नान्दनाम्यघ्नन्ति परिधानानि
काश्चित्तत्र वरांगनाः॥ उत्तरीयमथाश्चद्भाभूषणानि परास्त्रियः॥ विस्मितः केशभारा॥ २१५

काश्चिद्दर्वीकराघनाः॥ दात्तकामास्तथा लिस्यं निष्ठुं यो नेव या शक्नुो काश्चिद्दृष्ट्वा परं देवं स्व
पयौवनगर्विता॥ उक्षं गच्छत्य बालांवे विस्मृत्य पायितुं स्तनौ कामबाणहता बाध्या पाकुर्यां
पीडयन्तु स्तनौ॥ निश्चसंतीन दासो क्षेनकिंचित्प्रतिजल्पति॥ एवं संक्षोभ्य ते सर्वस्त्रीजनं परमेश्वर
ऽगामादर्शनं तासां दृग्गोचरगतो विभुः॥ तावुद्भूतः प्रथवं ति विकला विस्मृताः स्त्रियः॥ असाः॥
तावत्तत्र शाल्गणाः सर्वे समिथाकाननं वनौ ह्युपा आगता ददृशुर्दारान् मदामान्दविमोहितान्नूया
सां दृष्ट्वा परानं किनसील्नासां प्रियां प्रतीयलितां च विद्यास्तु निर्जग्मु द्विजसत्तमाः॥ तताद
ष्ट्वातान सर्वसिंघ्रां ता मुनयो त्दूपा ततः समाधिज्ञानेन ज्ञानं देवस्य विष्टितं॥ क्षोभयियाम

मनःस्त्रीणां गतवा दृष्ट्वानिं महेश्वरं द्रुतं। क्रोधाविष्टा द्विजाः कश्चिद्दंडमुद्यम्य धावति जलं च
स्याऽपरः कश्चित्तथाश्चेदं नमुष्टिकां। इतश्चेतश्च तान्सर्वान् मिथः कानने वने तपाः एकत्रमिलि
ताः सर्वकोपादिस्तु रिदं वचः। यद्द्विजस्त्वं कृतं किंचित्तु गुरवस्त्वोषिताय द्विलिनसद्येन कुयश्च
लिंगं पततु भूतले। एवं संघःप्रभावेन त्रिरुक्तेन द्विजन्मनां। देवस्योमापतेर्लिंगं पपात धरि
त्रीतले। देवस्य पातितं लिंगं जगतामिश्रसंक्षये। हाहाकारो महानासीत्सर्वलोकेषु भाग्य
तो। लिंगस्य पतमानस्य तत्र शब्दो महानभूत्। कंपयामास सकलं त्रैलोक्यं सचराचरं।
उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकंपस्तथाभवत्। पतंति पर्वताग्राणि शोषमायांति सागराः। २१०

शिवस्य पतितं लिंगं दृष्ट्वा विमनसोऽभवत्। समेत्य सद्विजाः सर्वे ब्राह्मणं पितरं ययुर्मुदा। ब्र
तां जलिपुरः सार्वत्सुवं निश्चस्तथा स्तवैः। ततस्तु स्तोऽजगन्नाथश्चतुर्वदनपंकजः। उवाच
तान्सुरान्सर्वान् मा विषादं गमिष्यथ। ब्रह्मशापाभिभूतानामो देवादेवस्त्रिलोचनः। चतुष्कं
श्रपस्माच्चुक्लेश्चनमोदं गमिष्यथ। एतत्कृत्वा ययुर्देवा यथागतमरिंदम। संभावयित्वा
संकृत्वा तस्य वाक्यमनुत्तमं। देवोऽपि पतितं लिंगं ब्रह्मशापेन भूतले। ततो दारुवने विप्रा
न् ब्रह्मा दृश्यतु मागतः। विश्वामित्र वसिष्ठाद्यावीक्ष्यंते विनयान्वितः। समेत्य सद्विजाः सर्वे
तत्रस्तुत्रिपुरांतकं। महाजनो हि बलवान्क्रोधश्च ज्ञानिनाशिकः। स भमायकृतं कार्यं

द्गश्च नाशाय ऽ फलं शरीरं न तथा दृश्यं यथा तल्लिंगमुत्तमं ॥ चराचरस्य विश्वस्य रूपस्त्वं लिं
गरूपिणि मानुषाः सांप्रतं नर्मदातीरमाश्रित्य तपसि स्थिताः ॥ इत्युक्तो महादेव शापमोक्षमि
च्छया सिन्नदूषणं हि विप्राणां यत्कालविनतं दृष्ट्वा ॥ अस्मच्छ्रीणां मोहदोषात् यल्लिंगं पति
तं तदा देवर्षिपितृगंधर्वसिद्धचारणैः सेवितं तथा ॥ उपगिरिकुंते वनात्मकमिदास्तु तो भवे
त् किंचिन्नवं गणानां ब्राह्मणानां सर्वान् तव यत्नात्फलं तव लिंगस्य दर्शनेन विशुद्धिः ॥ एवमुक्त्वा ऽ
गत्वा था प्रतिपद्य द्विजो नमानुष्टुद्धा परमया युक्त कृतांजलिरभाषत ब्राह्मणा निर्जलि
तीर्थं ऽगमं सार्वकामिकं तेषां वा गुहा कोनिवस्थद्यं तिमलिनोऽनाथ नतास्तत्र नत्वाथ भी २२१

ऽषरं मलिनं तथा ॥ कालनस्तु द्विजननं विप्रवाक्यं ततः कृष्णानां ॥ इत्थि त्थां यानि तीर्थानि गंगाय
सरितस्तथा ॥ एकस्य विप्रवाक्यस्य पादेन न प्रतिष्ठिता ॥ अथाभिवंद्य विप्रेंद्रानन्तु शालाम दृष्टि
भिः ऽगाम सस्सा देवो नर्मदातटमुत्तमं ॥ परमं व्रतमास्थाय गुहावासी जितेंद्रियः ॥ मोनं नी
वा सभगवानऽ पस्मान परायणः ॥ लज्जया परया युक्तो गुहावासमुपासदं ॥ समाधौ नियमे
तत लिंगं संस्थाप्य शंकरं वंद्यमानः सुरैर्देवैः कैलाशमगमत् प्रभुः ॥ नर्मदामलिंग्वतेन
त्मानं स्थापितं यतः ॥ रेवातटे महेशानः तेनासौ नर्मदेश्वरः ॥ गुहासंवसना द्दवगुह
वासी निगद्यते ॥ न यदा परतिष्ठत्स तदा देवता राजनः ॥ सयत्न माणं कुरु तल्लोकरदस्तु ॥

DR BHAU DAJI MEMORIAL

ता॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा विधिना संजितेंद्रियः॥ यः कुर्यात्स्म देशानां सोऽश्वमेधफलं लभेत्॥ पितृभ्यो
ददाति यस्तु तिलमिश्रं तिलोदकं॥ दत्तं तत्र विप्रेभ्यो सिंमसत्सुवर्णं ज्ञास्त्रष्टान्ये तिस्रुं तिपां ऽश्वायस्तु
भोजयति विप्रान् तस्मिं तीर्थे निराधिपा महस्त्र विप्रभोज्यस्य प्राप्नोति फलं ध्रुवं संरजतं वस्त्रं
तिलान् हेमं कुशोदकं प्रदत्तं तत्र विप्रेभ्यः सर्वमक्षयतां व्रजेत्॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां निराहा
रो वा सत्रयश्च नर्मदेश्वरमासाद्य लभते जन्मनः फलं॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिन् तीर्थे निराधि
पो तस्य पापं क्षयं याति दिव्यजन्मा निमारक्ता अनाशकं व्रतं यस्तु तत्र तीर्थे विधानतः॥ अनिवर्ति
का गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं पुराणे यन्मया श्रुतं॥ नर्मदेश्वरमाहात्म्यं २२२

सर्वपापप्रणाशनं॥ कीर्तयिष्यंति ये तत्र नर्मदेश्वरसंभवं॥ श्रोष्यंति वा महाराज तेषां पापं प्र
णश्यति॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये नर्मदेश्वरोत्पत्तिः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र
कपिलातीर्थमुत्तमं॥ स्नानमात्रान्नरो यत्र मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ आश्चर्य
भूतं लोकस्मिन् कथितं द्विजसत्तमो नर्मदेश्वरमाहात्म्यं सर्वपापहरं परं॥ इदानीं श्रोतुमि
च्छामि कपिलातीर्थमुत्तमं॥ स्नानमात्रान्नरो यस्तु त्र मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ आ
श्चर्यभूतं लोकस्मिन् कथितं द्विजसत्तमा नर्मदेश्वरमाहात्म्यं सर्वपापहरं परं॥ इदानीं क
पिलातीर्थमाहात्म्यं कथ्यतां प्रभो॥ कुतो वा कथमुत्पन्नं सर्वं विस्तरतो वद॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥

शृणुष्वैकमना राजन् कपिलातीर्थमुत्तमं। स्नानमात्रेण येनात्र सर्वपापं विलीयते॥ ९॥ कृतं
पुरा सत्ययुगे ह्यादौ ब्रह्मलोकपितामहः। तत्पादयितुमास कलं हुतया मंत्रविधिं ततो
ना
स्निग्धोत्रशालायां यावत्तिष्ठति नारतो हृदा ध्यमाना कपिला तावत्कुंडाद्विनिःसृता। दृष्ट्वा तु तां
महाभागां कपिलां कुंडमध्यतः। ब्रह्मलोकगुरुस्तां तु प्रणम्य नामुवाच ह। नमस्ते कपिले
पुण्ये सर्वलोकधनुत्तमे। मंगल्ये मंगलादेवि दर्शनात्पापनाशिनि। त्वं लक्ष्मीस्त्वं धृतिर्मे
धास्त्वं निरुत्वं हि विमानानां तमात्वं वा त्विं देव शिवात्मणी त्वं न संशयः। कौमारी त्वं महाभागे
शक्तिः प्रधाना वैष्णवी कालरात्रिश्च भूतानां माता त्वं परमेश्वरि। नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये २२३

सचराचरे। त्वमेव सर्वभूतानां बुद्धिरूपा निशायनी। एवं स्तुता हि भास्वेतेन कपिला परमे
ष्ठिना। तमुवाच महाभागा हृष्टात्मा पद्मसंभवे। प्रसन्नाहं तव वाक्येन स्तुत्यर्थेन जगद्गुरो। किं
करोमि प्रियं तेद्य ब्रूहि सर्वपितामह। ब्रह्मोवाच। जगद्धिताय जनिता मया त्वं परमेश्वरि।
नास्ति किंचित्त्वया हीनं त्रैलोक्ये सचराचरे। त्वया स्थितेन तीर्थं गच्छ लोकानां हितकाम्यया। स
र्वदेवमयी त्वं हि सर्वपापप्रणाशनी। त्वां प्रदास्यन्ति ये देवि तेषां वासस्त्रिविष्टपे। एवमुक्त्वा
तु सा देवी कपिला ब्रह्मणा तदा। वंद्यमाना सुरैः सर्वै राजन्नागमद्धरातलं। युधिष्ठिर उवाच।
कथं सा दीयते तात ब्राह्मणे वेदपारगे। तस्याः का देवता स्थाने अंगप्रत्यंगसंस्थिताः। कुत्र

वा भास्थिता गथा कपिला विश्रवं श्रिता। किं कृतं च तया तीर्थं मित कथयाम प्रभो॥ श्रीमार्कंडे
उवाच॥ भात दा ब्रह्मणा प्रोक्ता माता लोकस्य भारत। ब्रह्मलोकाऽत्र ता उत्पा नर्मदां लोकपाव
नीं॥ तपः कृत्वा सुविपुलं नर्मदा तटमाश्रिता। ददर्श पृथिवीं सर्वां सशैलवनकाननां। तदाप्र
भृति तत्तीर्थं कपिलातीर्थमुत्तमं॥ सर्वपापहरं ख्यातं ऋषिसंघनिषेवितं॥ तत्र तीर्थे वरस्ना
या कपिलां यः प्रयच्छति॥ प्रदत्ता पृथिवी तेन सशैलवनकानना॥ तोयपथ्यं तिये भक्त्या
दीयमानो नराधिप॥ तेषां सर्वकृतं पापं स दह्याया निसं दयं भूर्भुवः स्व महश्चैव जनः
सत्यं तपस्तथा॥ एतान्सप्त समाश्रित्य स्थिता लोकान्नृपोत्तम सुखत्वाग्निष्ठितो दथावं २२५

...भुवन्तु अंगमाः श्मताराश्च पृथयोर्यस्य आजिकायां च सरस्वती॥ सहस्रकिरणो वायु र्नोरंश्चाहि
र्थोस्तु लोचने॥ नासिका मध्यगो देवो माकाशो नु पृष्ठ गवालला स्व महादेवो व्यवस्थितो कृ
से संस्थितो॥ नरनारायणौ श्रृंगे श्रृंगमध्ये पितामहः॥ कंबलांत गतिस्तात वरुणो लोकनाय
कः॥ यमश्च भगवान्देव उदरे संप्रतिष्ठितः॥ नाभिमध्ये स्थितः स्कंदो वेदाः जंघासु भारत॥ गंगा
द्याः सरितः सर्वाः पृष्ठदेशे व्यवस्थिताः॥ खुरांतरे समाश्रिता धर्मः कृत्वा ह मेरुं संस्थितो॥ पृथिव्यां
पर्वता ये व्यवस्थितास्ते सर्वे संधिषु स्थिताः॥ समुद्राश्च चत्वारः स्तनेषु च व्यवस्थिताः॥ हृदयगुल्म
ल नाव ल्यता स्थिता श्रस्थिषु संस्थिता॥ ऋषयो रोमकूपेषु वसवो वाल्कपरिस्थिताः॥ श्रोणीतटस्था

पितरः प्रयान्ति तीर्थमिदं वयं। यन्मंगलं पवित्रं च पुण्यं तत्सोमायच्छितो। स्थावरं जंगमं यच्च यच्चा
न्यास्थं नरच्छितं। खेचरं भूपन्नगाः सर्वे पुष्पायसूर्यरश्मयः। एवं श्रुत्वा द्विकपिला सर्वदेवमा
यी शुभा प्रातरुत्थाय यस्तस्याः क्रान्त प्रदक्षिणां प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी देवताः स
हं कापिला पंचगव्येन यः स्नापयति शंकरं। विक्रवा भास्करादेवं स यज्ञफलमाप्नुयात्। दृष्टे
दी रक्षति विप्रेभ्यो यात्र भोजयात् शुभा संदत्वा विप्र भोज्यं च फलं प्राप्नोति मानवः। उपवासपरो
यस्तु तस्मिन्तीर्थे निराधिपः स्नात्वा विधिना तान् न श्राद्धं तर्पयेत् पितृदेवताः। तत्र तद्वादशाब्दा
नि दृष्टः शर्व ईशा पारोक्षयाः प्रमोदमायां तिस्र यं विस्मिता रथाः। एषा तमेन वस्नात क २२५

पिलायाः प्रकीर्तितः। तीर्थस्यैव फलं पुण्यं सर्वपापविशोधनं। धर्म्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदि
ग्न विनाशनं। यत्र श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये कपिलाती
र्थं नाम ॥६८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र करंजेश्वरमुत्तमं। यत्र सिद्धो महावी
र्यः करंजो दानवोत्तमः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ करंज इति विख्यातः कोत्र सिद्धो द्विजोत्तमः। क
थं वा ते सकस्मात् न पश्ये कम दामतीश। श्रीमार्कंडेय उवाच॥ पुरा कृतयुगे राजेन मान
सो वह्नेः सुतः। वेदवेदांगतत्त्वज्ञो मरीचिनामि विश्रुतः। तस्यापि तप स्तारा सेः कालेन म
हता ईर्ष्ये नयत् पुत्रो थमान सोजातः मा दाक्षि स्वाहवापरः। क्षमादमो दयादानं सत्यं शौच

मथाङ्गिरा मरीचिश्च गुणाढ्योऽतिसंनिभाः स्वतमः समाः। एवं गुणगणाकीर्णं तं शाश्वतं कश्यपं द्विजं
ततः प्राजापतिर्दक्षो नायार्थे स्वसुतां ददौ। अदितिर्दितिर्दनुश्चैव मुख्याः श्रेष्ठास्त्रयोदश
तासां पुत्राश्च संजाताः पौत्राश्च भरतर्षभ। अदितिर्जनयामासभृत्रानिंद्रपुरोगमान्। दिते
श्च जाता दितेयाः दानवाश्च दनोस्तथा। नागाजतपिशाचांश्च पतत्रीनथ हेरान्कुसान्। सिंहव्या
घ्रवराहांश्च तथाश्वांश्च महाबलान्। प्रसूतास्तस्य याश्चान्याः कश्यपस्य प्रजापतेः। येषु
लोकत्रयं यत्स्थावरं जंगमं च यत्। तथाथ्यमहोन्मातो दानोः पुत्रो विजायतो स
र्वलक्षणसंपन्नः करंजो नाम दानवः। महाबल एव स महामायावारविपुलं तपः। नर्मदातटमा २२६

स्थित्य नियमस्थो जितेंद्रियः। दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्रतेपे चांद्रायणादिभिः। शोषयामास चात्मा
नं जपहोमपरायणः। ततस्तुष्टो महादेव उमया सह शंकरः। वरदानोद्यतः साक्षाच्छिवः पुरांत
करः प्रभुः। श्रीशंकर उवाच। भो करंज महासत्त्व परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ। वरं वरय भद्रं ते यद्य
पि स्यात्सुदुर्लभं। करंज उवाच। यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम। त्वत्पादपद्मभ
क्तिमे स देवास्तु सुरेश्वर। नाहं वरमहं यावद्विना भक्तिं तु शांकरी। तथेत्युक्त्वा महादेव
उमया सहितः शिवः। वृषारूढो गणैः सार्द्धं तत्रैवांतरधीयत। गते चादर्शनं देवे सो पि दैत्या
स्तु दानवः। करंजेश्वरनामानं शिवं स्थाप्य ततो गतः। तदाप्रभृति तत्तीर्थं प्रसिद्धं सर्वकामिकं

तत्र स्नातो नरो राजन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः। सो
ऽग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं। अनाशकं तु यः कुर्यात्तत्र तीर्थे युधिष्ठिर। अनि
वर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कथंचन॥ पुनः। ततस्तस्मात् च्युतः कालाज्जायते राजसत्तमः॥ इ
ति श्रीरेवायां करंजतीर्थं॥छ॥ ॥मुनिरुवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र कुंडेश्वरमनुत्तमं। यत्र सि
द्धो महायक्षः कुंडो नाम नृपोत्तम। तपः कृत्वा सुविपुलं सुरासुरभयंकरं। ततः स्वर्गं जगा
म त्रिदिवं समनोरथः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कस्मिन्युगे समुत्पन्नः कस्य पुत्रो महामु
ने। कुंडेश्वरनामेति श्रीमार्कंडेय उवाच॥ त्रेतायुगे पुरा सम्यक् पुलस्त्यो नाम विश्रवाः। तस्य १२७
तपः तपसा सुविपुलं तोषितो येन शंकरः। एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व महामुने
स्वः

जसुता पत्नी उपयेमे महातपाः। पुत्रं तु सगुणैर्युक्तं तस्य भद्रायास्तु तापितः। धनदं जनय
मास सर्वलक्षणसंयुतं। जातमात्रं तु तं दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः। चकार नाम सुप्रीतो
मुनिवृंदसमन्वितः। यस्माद्विश्रवसो जातो मम पौत्रः सुतो यतः। तस्माद्वैश्रवणो ना
मलोके ख्यातो भविष्यति। चतुर्थो लोकपालानां मध्ये यक्षाधिपो यो भवितस्य नाम्नस्य धना
महायक्षः पवनाशनः। तस्याय यक्षाधिपत्ये ऽस्य कुंडो नाम विश्रुतः। स स्वरूपं वरं प्राप्य
मातापितृभ्यामनुज्ञया। प्रथवार विपुले नर्मदातटमाश्रितः। आस्थाय तपो रुद्ध्वा वर्षाणां तु
स्थंडिलसुप्तः। हेमंते जलमध्यस्थो वायुभक्षः शतं समाः। एवं वर्षशतान्यूर्ध्वं एकांगुष्ठेन

संस्थितः ॥ अस्थियमविशेषोऽरुद्धर्व्वबाहुः परंतपः ॥ ततस्तस्य तपो दृष्ट्वा तोषवृषवाह-
नः ॥ महादेवउवाच ॥ वरं वृणीष्व यद्देशाय त्वामनसि वांछितं ॥ तद्दास्यामि न संदेहस्तपसा-
तेन तोषितः ॥ कुंड उवाच ॥ यक्षाधिपत्यं देवेश देहि त्वं मम शंकर ॥ अवध्यः सर्वशत्रूणां त्वत्-
मियत्प्रसादतः ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ जगामाकाशमाविश्य कैलाशं
धरणीधरं ॥ गतेवापि महादेवे कुंडः सोपि सुदारुणः ॥ स्थापयामास देवेशं कुंडेश्वरमितिश्रु-
तं ॥ संपूज्य वै महादेवं पुष्पधूपानुलेपनैः ॥ अस्मिं विविधेयेवतथावेलिंगपूरणेश्च
प्रीणयित्वा महादेवं ततः स्वभवनं ययौ ॥ तदाप्रभृति तत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ परमं २२८

पुण्यजननं कुंडेश्वरमनुत्तमं ॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चिदुपवासपरायणः ॥ अर्चयिद्देवमी-
शानं सर्वपापैर्विमुच्यते ॥ सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमौक्तिकमासनं ॥ सर्वं तदक्षयं तत्र ती-
र्थस्य प्रभावतः ॥ तत्र तीर्थे तु गोदानं यः कुर्याद्द्विजसत्तमे ॥ यावंति तस्य रोमाणि शरीरे
राजसत्तम ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ अन्नोदकं भूमिरथान्यदानं धनं
दद्याद्द्विजपुंगवाय ॥ दातासुखी मोदति देवलोके गंधर्वसिद्धाप्सरसोभिजु-
ष्टः ॥ एवं हि धर्मात्मजसुप्रभावस्तीर्थस्य सर्वः कथितो मयाते ॥ श्रुत्वा तु तं पूर्वमनोरथश्च
पापानि तस्य प्रलयं प्रयांति ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये कुंडेश्वरतीर्थं नाम ॥ ७ ॥ मार्कंडेय उ-

ततागच्छत राजेंद्र पिप्पलस्थस्तुष्टमौयन्न मिथो मध्यायोगी पिप्पलादो महातपाः युधिष्ठि
र उवाच ॥ कथं त्वा महाभागः किमर्थं तेन वै तपः एतदिच्छामि तेन सर्वं कथय त्वं कथय
स्व ममानघ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ मिथिलायां महाभागो वेदवेदांगपारगः याज्ञ
वल्क्यः पुरा तात सर्वकारविदुत्तमः तापसी तस्य भगिनी याज्ञवल्क्यस्य धीमतः सा प्राप
सप्तमे वर्षे वैधव्यं दैवयोगतः दुष्कर्मविपाकेन दीनात्या विस्माद्भूतः नारत्वपि प
त्युरपि कापी गृहकार्ये नोच्छिता पुत्रामो भ्रमन्ती नानाः मासमीपस्थगमच्छातेना थवीमार्क
ग्रभाज परलोकस्तु तेव विपुर्ली ॥ चकार सा वितन्यस्तु तस्य श्रुषंती महातपः काश्यं स्मेष्टितु म २२५

मयेसा पिरन्या नाद निरजस्थला श्रुं नववासिः क्लतवती दृष्टाकाप्यदमा श्रमोत त्वन्त्रनयाशि
वल्कस्य श्री रतमाभिज्ञातं निशीथेन शयथ षयनत्र कोपीनं स महद्भूत निः ततः सा प्राप्त
स्नानी प्राह किमर्थे षयसि मा न दृष्टा किनकार्यं तव विज्ञातु तामभिसृक्षितयतः ॥ याज्ञवा
ल्क्य उवाच ॥ अपवित्रा महाभागे यस्मादृष्टा यावे निशीथे भरतरात्र मेव वस्त्रं निहितं तं ज
दृश्यालो नष्टुथा प्राग्नाणैर्वकिंचानीत नीताव दत्तु पातवस्त्रं दृश्मया विप्रस्नानं तवानिाकंठा
तथा स्वधयनं ऋ यादादे य ऋ को महातपाः । पानसदमा उष्णामो लघ्छिन्न स्वस्तुमा ।
कामनि दिनिसा श्रोका श्राका शमिव निर्म्मला ऊर्ध्वमाथा सयामासपतिनं दृपसदा

बुद्धिकारणं तातगुप्ताश्च स्यन्तरं यदि प्रतीकाराश्चायानेव दिष्ट्या क्रियतामधुना ॥
ततः स सुचिरं ध्यात्वा बालं यावन्न ततः स्थितः प्रोवाच साध्वसमानाः श्रूयतामथ नियोऽस्मा
दशात्रादाषानाशी हिमम वेवश्रु भद्रानां प्रज्ञाना देवयो गात्रजानां गर्भस्थावादारा ॥
तस्याब्रतस्य रक्षा च यया कार्यासि देवद्वि विनाशो न च कर्तव्यो यावत्कालस्य पर्ययः
तथा कारणिना मा पिह्यमानेन ब्रतमा पालयामास तं गर्भं यावत्सुत्रोऽथ जायत जा
तमात्रं च तं गर्भं कथयित्वा द्विजोत्तमो छायामथ जग्राह सोऽसमर्थ मद्दीनालया
निसद्यानिलो केस्मिन् भावशालिवशालिशाला निसर्धालि रहं तद्यतं वेतालकं मया ॥ १२०

९ ब्रह्मका गता मातुः ब्राह्मणी रूपसद्यामा सबालोपस्थित स्तन्यमुक्तं इमिव निश्चलं
प्रसारयन्पाणिपादौ निकुञ्चयन्मनेत्रे श्राद्धं च विदितं तथाकाराद्विरतं त्वया
तेन शब्देन विप्रस्यास्य चक्रं गमाश्चया श्रीकंपितामहीतातसाथिलवनकानना ॥
ततो शावाम दृष्ट्वा तं कृष्ण विष्टं द्विजर्षभः तज्ज्ञाति गच्छायां दद्दीपानार्थि तिपथ
आथाय तस्ता तक्षानन्नष्टतानवनारतावित्यामामविस्मयः कोऽनुमेयस्सगोधराततः
करसमावारः क्रूरदृष्ट्या निरीक्षितः पपात मदमाहुमोथानेश्वारीशनिश्चरः उवाच
नमय त्रस्तः कृतांजलिपुटस्तथा ॥ किमयापकृतं विप्र पिप्पलादमहामुने ॥ नरीहाग

गनायेन पातिता धरणीतले ॥ सोरिणात्येव मुक्तस्तु पिप्पलादो महाभयः ॥ को
पाद्यं यद्ब्रवीद्वाक्यं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ॥ पितृमातृविहीनस्य मम बालस्य दुर्मते ॥ पी
डा प्रकृता कस्मात्त्वमाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ शनैश्चर उवाच ॥ सर्वदा क्रूरभावोऽहं क्रूर
दृष्टिर्महामते ॥ त्वं यमांतिकं यास्यसि यावच्च वः पिमदात्सुतान् ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ अद्य
प्रभृति बालानां न कदाचिन् शनैश्चर ॥ प्रकर्तव्या त्वया पीडा एष ते समयः परः ॥ एवम
स्त्विति तेनोक्तो धर्मज गामथ यथागतं ॥ देवमाय्य शनैश्चारी शरणश्च विसर्ज्यां गते
शनैश्चरे तत्र सा पिप्पलादो महाशाहो चिंतयन् पितरं कोपान्न कलुषीकृतः ॥ अ २२१

ग्नेयीं धारणीं कृत्वा जनयामास पावकं ॥ कृत्वा सुत्पादयामास तत्राग्नेः कृत्यां रूपिणीं ॥
तावत्स्मरति सा कृत्या ज्वालमालाविभूषिता ॥ जनाथ न समाकारा किंकरामीति साब्रवीत् ॥
शोषयामि समुद्रांश्च स्थिरसंधामीति पर्वतान् ॥ त्रैलोक्यं क्षोभयाम्यद्य पातयामि नभस्त
लं ॥ तस्याहं ह्यि पातयिष्यामि योग्यं नराधिपतीशीघ्रमादिश्यतां विप्र मा मकालात्ययो
भवेत् ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पिप्पलादो महातपाः ॥ कोपरक्तेन नयनेन इदं वचनमब्र
वीत् ॥ मदत्त कोऽथ वागनमयाद्वं चिंतिता शुभे ॥ पितृसेयाश्च वध्यस्व स यस्त्वं पतितः कृत नि
एवमुक्तानन्तरेन स्फोटयंतीनभस्तलं ॥ कोपेन निर्गता कृत्या यत्रास्ते नमदामुनि
प१

मिथिलास्थो महाराज उग्रे तपसि संस्थितः॥ यावत्पश्यति दिष्ट्या गं ब्राह्मणार्कसमप्रभं
याज्ञवल्क्यो महातेजा महद्भूपस्तु पस्थितः। तं दृष्ट्वा मह्सा यान्तं विविमां नृपसत्तमः। मह
द्भुतमेयाद्धृदयं यदृशा क्रोधि पार्थिव। जनक उवाच। ब्रह्मन् तेजो भवेद्भुतमनिर्णयं
शमदेतन्निषेद्धुं न शक्या मिथा जना किं नृपाब्रवीत् नत्स्थायं नृपाय भुशरणार्थ। मह
तपाः जगाम तेन निर्मुक्तिं दृष्ट्यम्भवनं ययौ। देवराजं नमस्थेयं महातेजेन वा नृपा कि
पमानाब्रवीद्वाक्यं रक्ष्यास्थितः पुनः। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवराजोऽब्रवीदिदं तथा क्रो
निपरित्रातुं ब्रह्मकोपान्महात्मनो। ततः स तेन मुक्तस्तु जगाम ब्रह्मणोऽन्तिकं ब्राह्मणान प २२२

DR BHAU DAJI

रित्रातुं न्नथ नीलामुनिस्ततः। जगाम शरणं विष्णुं यत्रास्ते नापि सत्तमः। ततः स सो
रमो द्विष्णोनिरशो जीविताः नृपा श्रुत्वा गच्छमानो नृत्तेन स गतः शंकरालयं। तेन योगब
लोपेतामहादेवेन पाऽव नु गच्छमानो नृत्तेन स गतः शंकरालयं। तेन योगबलोपे
तो नरव मासान्तरस्थितो यथा देवी न विन्दति। तत्रागतं ततो दृष्ट्वा ब्राह्मणार्कसमप्रभं स्तुत्वा यस्तुं पा
तिरूपं महादेवमुवाच हे एवं मुक्तो महादेवेन नृपोऽतिन मारतां योगी दर्शयामास
नरवमासांत तस्थितो। संस्थाप्य तं स्थानशः परमापदगतं विष्णुं रुद्रावरांगुविशेषेनिगच्छ
स्व मत्स्यमुनोऽन्तर्स्थं सूक्ष्मदेहं तु ज्ञात्वेदं नृप मनो अब्रवीत्। किमिच्छायं महद्भुतं करिष्यसि ए

DR BHAU DAJI

त्रमे। कृष्ण उवाच॥ कथं विष्णुन देवेश पिप्पलादेन पीडिता ह्यस्याद्दृष्टं द्विज्ञामि कृष्णा
द्येन सुरेश्वर॥ एतत्कथां महादेवो श्रुत्वा तस्य वचनं तदा। ततस्तद्वचनात्कार्यं विधाय च महे
श्वर। पिप्पलादं समामंत्र्य एवं वाच वचनं हरः। श्रुत्वा नदं स्वचनं संशयेनाप्यथ जायते मया।
प्रसादयामि वा अस्य तूर्ण ह्येनं पितरं तव। यथा तथ्य करो कृत्यं ते पाद्य हः कृतं प्रतिपाद्य
यामि सतां कोप शास्त्र दाचिममः स्मृतः। इत्युक्तः पिप्पलादेन दध्यौ शिवमुपागतं। प्रणाम
कृत्वा विनतः तथैव कं तं किंचित् प्रतिपिर्ह्यां वियाज्ञवल्क्यस्य बंधयामास विश्वरः। योगीश्वरे
तिविप्रश्च कृष्णानामत्र धिष्ठिरः। पिप्पलादमुवाच तदा स्याद्वरतः हः कृतो तदा यशानतः 223

ततः कृष्णा मंत्र रक्षायुतं तु निपालयामास तत्पापं दहा हर यथेच्छया। ततस्तु भगवान् रुद्र
कृपया पस्ये ह्युतः तातं तु भाषा निमाय अथ शो याज्ञवल्क्यात् नदमाध्य सो विनयो यित्वा ह्येव च
तत्रैवान्तरधीयत। एवं हृता ततो नस्तु तत्पिप्पलादोपि उग्र्मणोपि तु कृष्णगयो गाय नर्मदा
तट माश्रितः। एकं त्रुंतु निराहारः स्थितो वावर्षशतं नृप। तोषयामास देवेशं पार्वत्याः परमप्रि
यं। ततस्तु तपसा तस्य शर्वः प्रत्यक्षतां गतः। परितुष्टोस्मि ते विप्र तपसानेन सुव्रत भी वृणु ध
री थ नदं ल मनसो यदभीप्सितं। पिप्पलाद उवाच॥ यदि मे भगवांस्तुष्टो यदि देयो वरो मम
पितृणां ह्नग ऽदोषं कृतं ऽजनना म मोनाश यस्य महेशान पापं हरसुरेश्वर। अत्र मे निदि

नादेवतीर्थेस्मिन्मम सदाशिव।एवमुक्त्वाथ तत्काल पिप्पलादं महामुनिं।गामादर्शनाद्
षाद्दृत्त मेघ निषविनः।पिप्पलादो गतो दाविस्माथारवो।नमानतः।स्थापयित्वा महादेवं
गामोत्तरपर्वतं।तत्रतीर्थे नरो राजन्येपास्नात्वा मेत्रपुतं हुपात्तर्प्पयित्वापि पितॄन्देवान्पूजयित्वा
महेश्वरं।अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं।प्राणान्कृत्वा रयाति दिव्याभरणभूषि
तः।तत्रायात्मोज्येद्विप्रान्पितॄन्समुद्दिश्य भारत।तस्यातद्वादशाब्दानि तृप्तायांति सुरालयो
मत्यासमन्नुयः कश्चित् तत्रतीर्थेतनुं त्यजेत्।अनिवर्तिकागतिस्तस्य रुद्रलोकात्कथंचन
न।एतत्सर्वं मयाख्यातं यत्पृष्टोहं त्वयानघ।महात्म्यं पिप्पलादस्य तीर्थस्यापि समंभवं। २२४

एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनं।पठनाच्छ्रवणाद्वापि सर्वपापक्षयो भवेत्।इति
श्रीनर्मदामाहात्म्ये पिप्पलादतीर्थं।।७०।। ।।श्रीमार्कंडेय उवाच।।ततो गच्छेन्नराजेंद्र विम
लेश्वरमुत्तमं।नर्मदादक्षिणे कूले सर्वपापप्रणाशनं।तत्र देवशिला रम्याच्युतं देवनि
निर्मिता।तत्रस्नात्वा तु यो भक्त्या पूजयेत्तु महेश्वरं।विहाय पापसंघातं प्राप्नोति परं पदं
तत्रतीर्थे तु यो राजन् ब्राह्मणं भोजयेत्सुपा सदक्षविप्रोऽन्यस्य फलं प्राप्नोति मानवः।सु
वर्णं रजतं वापि मणिमौक्तिकमेव वा।भूमिं धेनुं च गोदानं सर्वमक्षयतां व्रजेत्।तत्रतीर्थे
तु यः कश्चित्कुरुते प्राणसंक्षयं।रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाहूतसंप्लवं।अनाहूतश्छिद्रते

लोकत्तराकालनराधिपा गंगायमुनायामध्ये ऋषिभिस्तापसाश्च पे॥ स्थितिः॥ अप्रकृता
कृणोणाथैव कृतं वे प्राणधारणं॥ नित्यकर्मभवाचानितेषां तद्बहुस्ववद्धे एवं तत्र कियत्कालं
स्थित्वा रेवामुपागताः॥ अथ तेन मर्दातीरमनश्वरमघापहं तत्रावसन् समाश्रित्य ऋषयः
से सितव्रताः॥ त्रिकालस्नाननिरताः कंदमूलफलाशनात्॥ कदापि पवित्रिरात्रं वे सप्तरात्रमतंश्रि
नाः॥ ऋच्छ्रातिकृच्छ्रपाराकचांद्रायणपरायणाः॥ स्तुवंतः शिवमव्यथाः सूक्तैर्वादोदितैर्नृप
कालेन कियता तेषां शर्वः प्रत्यक्षतां ययौ॥ तानाहूय उवाचेदं प्रसन्नः पार्वतीपतिः॥ श्री २३५
महादेव उवाच॥ ऋषयो वः प्रसन्नोस्मि ब्रूहि किं करवाणि वः॥ प्रार्थयध्वं वरं यच्छाय यद्यपि

कृ.य.२

स्याम दुर्लभं॥ ऋषय ऊचुः॥ अनादृष्टिहतकालमलिनत्वमुपागताः॥ आपकल्पानां विप्रा
णां विमलत्वं कुरु शंकर यथा विवादकालेषु लोकान् गच्छंति वांछितान्॥ ततस्तेषां तथेत्युक्त
का श्रित्वा विमल्यादानवाजगामाकाशमाविश्य कैलाशं नगसत्तमं॥ ततस्ते ऋषयः सर्वे
विमलत्वमुपागताः॥ तत्र संस्थापयामासुर्विमलेश्वरसंज्ञितं॥ शिवं शांतं जगन्नाथं प्रण
तार्तिहरं हरिं संस्नात्य नर्मदानाये विश्वपवित्रः स्युर्जायन्॥ कलिकाले छिन्नास्तत्र सततः
सिद्धिमुपागताः॥ इति ते कथितं स्थानं विमलेश्वरसंज्ञितं॥ स्मरणात्कीर्तनाद्दृष्ट्या विमलो
जायते नरः॥ इति श्री रेवायां विमलेश्वरतीर्थं॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ ततः पुष्करि

नरः ... कामकः ... [illegible] ... यावाथ
[illegible] कर्मविहितं कर्म [illegible] परमां गतिं ५

लोकं गच्छेत् सर्वपापप्रणाशिनीं। तत्र स्नात्वा जपेद्देवं तेजोराशिं दिवाकरं। रथमेकाग्रपे
त्मनः सामवेदफलं लभेत्। यजुर्वेदस्य मंत्रं वा ऋग्वेदस्य तथा ऋचा। यत्र रवौ जपेन्मं
त्रं ध्यायमानो दिवाकरं। आदित्यहृदयं जप्त्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः। तत्र तीर्थे तु यः स्ना
त्वा विधिना पूजयेत् द्विजान्। तस्य लक्षगुणं दानं जायते नात्र संशयः। अनाशकं ज
ले वाथ कृत्वा पंचाग्निसाधनं। तस्मिन् तीर्थे मृतो यस्तु स याति परमां गतिं। संग्रामे सजि
तात् क्षत्रियो निधनान्नरः। वैश्यो पि हि महादेव पूजयित्वाग्निमाविशेत्। जले वर्षशतं भो
नयुक्तान् सुखी भवेत्। शूद्रो पि द्विजशुश्रूषां कृत्वा कालावरसंस्थितः। पूजयित्वा शिवलिं २३६
देवं स्मयमानो तेजोदितिं [illegible] विकलोऽप्य आत्मानं [illegible] विधिना
२
[illegible]

गं तत्र मोक्षमवाप्नुयात्। अथवा भक्तिसंयुक्तः कायक्लेशद्विजरतः सदा व्रतं कृत्वा ध्या
दंतु विप्रवाक्येन भारत। शोनादां लोजितक्रोधः शास्त्रपंथविपक्षणः। तेषां वैवापे
शेनक्रयाकारीषसाधनं। एवं वसाध्यियावे देहन मूढ दंकारामादितः। पतंति नरके घो
रे यथा ध्वोगिरिगकरायशास्त्रविधिस्तु स्त्यज्य वर्तन्ते कामचारतः। कुमियानि प्रपद्य
ते सर्वधर्मबहिष्कृताः। अष्टाविंशतिकोटीनां नरकाणां युधिष्ठिर। प्रत्येकं तत्र पच्यन्ते मा
नवा नरकसागरे। दुर्लभं मानुषं जन्म बहुजन्मार्जितं नृप। तस्य यामदमात्रेयं याव
दात्मिसमोदिताः। यमित्यथ महात्मा वेन रत्नज्ञानचक्षुषा। अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानां

गतशिलाकथा। अस्या नाम्ना लिंगं चक्रे शैलयाजायां ध एव सः। एतत्ते कथितं सर्वं यस्त्व
पृच्छसि यानघ। वसिनी विहितं यथा पुराणे पुष्करिणीति॥ युधिष्ठिर उवाच॥ यदा ऽस्तु नि
क्षिप्ते विजने ऽस्थनां तथा भवेत्। किं चात्र प्रष्टुमिच्छामि तान्मे ब्रूहि द्विजोत्तम। कस्मात्पुष्क
रिणीनाम कन्या कनावतारिता॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ यदा शूलं न सृष्टिं भाजुरावेष्ठल
पाणिना नर्मदादक्षिणे कूलकं दृष्ट्वा परीक्षणां नदा निघाति संत्रस्ता भाना रथ्याः कि
लोचरा नथाय किंनरयस्य दस्मात्पुष्करस्तु तस्मा प्रपात नर्मदापार्श्वे क्षेत्रारन्तु पमरा
मानभिख्यं दभवान् पुण्या नाम्ना पुष्करिणी स्मृता स्नात्वा पुष्करार्थं गतत्रागय यप्रजाधि २३७

पात तीर्थं स्थापयामास रोगदुःखाघनाशनं। ततः प्रभृति तत्तीर्थं नर्मदासंगतं ऋषि
शेषात्पुण्यफलं तत् सो ऽरं सर्वाघनाशनं। नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्विनिर्गता। तारये
सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च। सर्वदेवाधिदेवेन ईश्वरेण महात्मना। लोकानां चे
हिताय पुण्येयमवतारिता। वाचिकं मानसं वापि कर्मजं यं दुष्पयक्षावत्। यस्माद्दृश्य
नादेव सर्वपापं विलीयते। प्रातरुत्थाय यो नित्यं नर्मदां भक्तिसंयुतः। मंत्रमेनं जपेन्ता
न स्नानफलमाप्नुयात्। नमः पुण्यजलादेवि नमः सागरगामिनि। नमस्ते पापनिर्मो
चने मोदविवराननन्ते नमोऽस्तु ते ऋषिगणसिद्धसेविते विशाखे त्रिपुरस्थाद्वि निष्ठ

ता॥नमोस्तुतेनस्तुकृतकृत्यांसदावरेनमोस्तुतेसकलपवित्रपावनि॥इतिश्रीरेवामाहात्म्ये
विमलेश्वरस्तुतक्षकरिणीसंगमतीर्थं॥ ॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥ताथनींपरमंतीर्थंसुभ
श्वृपसत्तम॥रेवायांदक्षिणकूलेनिर्मितंशूलपाणिना॥रक्षार्थंमानवेंद्राणांसर्वपा
पप्रणाशनं॥तत्रतीर्थेल्पकष्टेनप्राप्यतेतुमहत्फलं॥युधिष्ठिरउवाच॥श्रुतामयाम
हाकुंभस्थमस्तीर्थानिविविधानिच॥श्रुतानिवापिसर्वाणिअल्पमाहात्म्यद्विजोत्तम॥रेवा
नीस्नातुमिच्छामितीर्थमेतत्सुशोभनं॥संसारच्छेदकरणंसद्योमोक्षफलप्रदं॥तदाख्या
हिमहाभागसद्यःप्रत्ययकारकं॥प्रसादंपरमंकृत्वाममोपरिमुनीश्वर॥श्रीमार्कंडेय॥ २२९

शृणुपांडवविख्यातंतीर्थंपुण्यफलंमहत्॥ज्ञात्वायस्यप्रभावेनापिसंकृतंयानिपा
तकंवाचिकंमानसंवापिकर्मजंविशेषतः॥कीर्तनात्तस्यतीर्थस्यसर्वपापंक्षयंव्र
जेत्॥पंचक्रोशप्रमाणंतुतीर्थमेतत्पुरोत्तमातुविस्तृक्षिप्तंप्रोक्तंप्राणिनांपापकर्मणां॥
रेवायांदक्षिणकूलेपर्वतोत्तुंगशिखरः॥तस्योत्तरेतीर्थंसुतेमनविख्यातं
प्रथमनमवनीतलेउत्पादितंपुरातीर्थंत्रियंबकेनशंभुना॥शूलात्सदमितिविख्यातंत्रि
षुलोकेषुभारत॥तत्रस्थितास्तुयावल्योमहापुण्ड्रदायकेदधीचिपतिनाजलस्फुतास्वे
करस्थस्तुवनंगतः॥पातालात्निःसृतागंगापातालगवर्त्तेतिसंस्थिता॥निःक्रांताशूलेन

दिनं सर्वपापक्षयंकरी। या भागीरथि संज्ञेति विख्याता पुण्यलक्षणा। पतितानां कुंडमध्ये तु
तत्र लिंगं त्रिशूलिनः। यं स्तुत्वा न नरा यान्ति यातनां नाविसरस्वती। मा तत्र पतिता राजन्प्रा
चीना च विमोचनी। तत्र तस्याः समीपे तु शिला गीर्वाणसंज्ञिता। तत्र तीर्थानि तन्नीर्थेनि
हूतं नरा विशंति। केदारं च यथा गंगा कुरुक्षेत्रं तथा गया। शूलभेदं च वाप्यानि निष्कृ
लं नार्हंति षोडशीं। पंचस्थानानि पुण्यानि पृथक्कृत्वानि यानि तु प्रवक्ष्यामि समास
नतो विवेके पृथक् पृथक्। गयाश्राद्धं यथा पुण्यं शक्रतीर्थे तु तत्समं। धर्मारण्ये तथा ह
पुष्करं च तत्समं। ब्रह्मकुंडे यथा पुण्यं मार्कंडेशं यथा [illegible] तथा देवनदी शुभा। २३५

गयाशिरा यथा पुण्यं तथा धर्मशिला शुभा। यथा च पुष्करं पुण्यं मार्कंडेशं तथा
लोदकं तत्र तीर्थे पितॄणां दत्तमक्षयं। यस्तत्र कुरुते स्नानं तोयं पिबति वा पुनः। समु
च्चरति महापापात्कुरुते कं कृत्वा तथा। तत्र तीर्थे तु यद्दानं विप्रेभ्यो दीयते नृप। पात्रयोरथ
दिनान्येव त्रयोदश पुण्यं भवतु। तत्र तीर्थपतिं दृष्ट्वा गणनाथं गजाननं। सर्वविघ्नानि
नश्यंति दृष्ट्वा तत्र पकं वलं। संपूज्य परया भक्त्या शूलपाणिं महेश्वरं। देवीमुमां
संपूज्य प्राप्नोति परमां गतिं। गुहावासिनमाराध्य मार्कंडेश्वर सत्तमं। मुच्यते पा
तकैः सर्वैर्ज्ञानाज्ञानसमुद्भवैः। गुहामध्ये प्रविष्टस्तु उपस्पृश्य समाहितः। समर्च

पुण्यपापक्षयो वेदपाठस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं ॥ तथा देवाः स्तुवंति श्रीत्रिविक्रमकृते
मखे ॥ सर्वदेवमयं तीर्थं कोटिलिंगसमन्वितं ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरायांति संक्षयं ॥
तथा पापानि नश्यंति शूलभेदस्य दर्शनात् ॥ प्रध्याह्लादश्यात तथापि प्रह्लयोऽनुपमन्नमाप
तिनाजलमध्यास्थास्तिलबिंदुर्न सर्पति ॥ यस्मात् शूलभेदं तु त्रिकाले नियमव्रतास
श्रितस्तु नवभावात्मसर्वात्मा त्वं तरं नृपान कस्याविस्मयाख्यातं घभ्रोद्धं त्रिदिशेश्वरपित्र्य
ध्याद् उत्तरं तीर्थं सदा गाध्यं ऽतं विभो ॥ सर्वपापहरं पुण्यं दुःख दुःस्वप्ननाशनं ॥ सर्व
तीर्थमयं तीर्थं शूलभेदं जानंश्वराऽज्ञात तस्य प्रभावं तु पिधुयात्त सर्वपातकैः ॥ इदं तीर्थं २४०

मया पुण्यं पुत्रसंह्लपानू कथितं तव ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये शूलभेदप्रशंसा ॥ छा ॥ ५
उवाच ॥ एतद् देवमहाराज परिपृष्टो महेश्वरः ॥ शाउत्तानपादेन ऋषिदेवसमागमे ॥ उ
त्तानपाद उवाच ॥ शूलभेदमिति ख्यातं यत्तीर्थं सुरसत्तमाः इदं तीर्थं महापुण्यं सर्वदेवमयं पर
गुह्याद् गुह्यतरं स्थानं नेनद्धृष्टं न श्रुतं हर ॥ शूलभेदं मितिख्यातं कथं जातं केनाथ कृत्या लिंपुरं
माहात्म्यमस्य तीर्थस्य कथय यत्प्रसादतः ॥ ईश्वर उवाच ॥ आसीत्पुरा महावीर्यो नीनदानवो
बलदर्पितः ॥ नालोकता दृष्टः कश्चित् त्रिविक्रमणबाल ... नुस्त्वं ब्रह्मस्तुतस्याय मंधकी
नामडर्महा ॥ मसदानं दित मनाः सुरासुरनयंकरः ॥ निजस्थानवसन्याप कुर्वन्नराज्यम ...

एतस्मिन्नेव काले तु चिंतयामास दानवः ॥ तोषयामि महादेवं येन संतुष्टदेवेन वसु प्रार्थ-
यामि वरं दिव्यं यन्मे मनसि वांछितं ॥ नाराध्यं देवमहं मान्यस्त्वाकेके रुद्रवासेषु ॥ एवं स निश्चयं
कृत्वा स्वं धाम्ना निर्गतो मुदान्वितः ॥ सर्वांगानि तदा माश्रित्य दानवोऽस्तपसि स्थितः ॥ उग्रं तपश्चचारा-
सौ दारुणं लोमहर्षणं ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु निराहारः स्थितोऽभवत् ॥ द्वितीयं तु सहस्रं च स्थि-
त एकांगुष्ठभोजनः ॥ तृतीयं तु सहस्रं वै अपानपवनोऽभवत् ॥ चतुर्थं वर्षसाहस्रं योगाभ्या-
सेन संस्थितः ॥ नाकेनापीदृशं तप्तं तपो लोकभयंकरं ॥ अस्थिचर्मावशेषस्तु संजातो दान-
वेश्वरः ॥ तस्य मूर्ध्नि ततो राजन् धूमवह्निर्विनिःसृतः ॥ देवलोकमतीत्यासौ कैलाशं प्राप्य २३१

यत्तद्ब्रह्मायतं परमं पदं तत्र ... साध्य यत्राखो न पश्यति
संदृष्ट्वा दानवेश्वरं ॥ तोषयामि त्रयाप्रार्थ ... पद्मामं नवरदेल्याणात ... पामनि ...

संस्थिताः ॥ पार्वत्युवाच ॥ यत्तु वर्षसहस्राणि दिव्यान्येवं महेश्वर ॥ नाकेनापीदृशं तप्तं तपो ह्युग्रं श्रु-
तं मया ॥ तस्यावशं कथं देव कुरुषे परमेश्वर ॥ कथमस्य सदृशोऽस्त्वाप्तं तपसा प्रभो ॥ नाकृक्री-
डां त्वया सार्द्धं करोमि त्रिदशेश्वर ॥ यावन्नो बाध्यते देवदानवान् केवलं मले ॥ महेश्वर उवाच ॥ साधु
साधु महादेवि सर्वलोकहितैषिणि ॥ अहमेनं न जानामि क्लिश्यंतं दानवेश्वरं ॥ उवाच भगवान् रु-
द्रः प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ महेश्वर उवाच ॥ भो भो कष्टं कृतं वत्स दारुणं लोमहर्षणं ॥ यदीदृशं तपो घोरं
कृतं पूर्वं नाकेन विष्णुना च सुरासुरैः ॥ वरं वरय भद्रं ते ॥ मनसा भीप्सितं यावत् तत् प्रयच्छामि दा-
नव ॥ अंधक उवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम ॥ मा सुरा न भवन्ति विजितास्मि संग्रामे त्व-

मादतः॥ ईश्वर उवाच॥ पराजयाद्धि देवानां ज्वलिनो दानवेश्वरः। असंभाव्य वरान् मध्ये मनसा यतन्
गो चलो अथ तु प्रार्थयमां क्षिप्रं यान्मनसि वर्तते। त्रैलोक्ये दुर्लभं यच्च तत्तदाश्वाश्रु मे हेयं
राज्यं प्रार्थये सर्वांगिं भोगांश्चैव मानारमान्। स्वार्गैश्वर्यं परं तात तुंदं वै दत्र दायथा। श्रीमार्क
देवस्य वचनं श्रुत्वा अंधाका विस्मयान्वितः। चिंतयामास निर्विसोऽष्टथा क्लेशाः कृतामया।
ततउच्चस्य परमं पपात धरिणीतलो मूलछिन्ना यथा वृक्षो निःश्वासस्तदाभवन्। मूर्छाप्रन्नं
हितं दृष्ट्वा देवी देवमथाब्रवीत्। यं यं प्रार्थयतो देव वरं सुरवरो रमा तं तं ममास्मै प्रयच्छाय यच्च
लप्रियाय श्रेष्ठो त्रैलोक्यपरमा देववाक्यनातेन विश्रुता॥ ई[illegible]द्वितीय २४२

तदानवायावे ब्राह्मणं च दरिमां वञ्चयान्न प्सुरान् सुरान्। उश्चनावेगतो देविमत्किंचिद्भानायि
श्रुति॥ उमा उवाच॥ उपायश्चिंतितो देवि दानवार्थं विचक्षणा। वर्ज्यायि वाराण विष्णुमध्यान् दे
वान् द्विजेभ्यो मि॥ ईश्वर उवाच॥ उपायः शोभनानादृष्टो यो मदेविमनागतः। तदाश्वश्च वरं द्व
छलेनानेन सुंदरि विमर्शं पतितं दृष्ट्वा हस्मातं दानवेश्वरो अष्टातनपुनार्द्वत तच्च कायं श्च वर्ध
यन्। ततस्सं प्राह देवेशो वरं वरय दानव। विष्णुवर्ज्यं सुरान् सर्वान् द्विजेभ्यो मि मदारणो अंधक
त्वाच ममिदं याचबलमास्थाय केवलं। विष्णुमेकं विजेष्यामि स्वबलेनापि दुर्जयं। एवं क
तार्थमात्मानं मन्यमानो हि दानवः। प्रदक्षिणीकृत्य देवं प्रणम्य मकतो गतः। ईश्वरोथ वरं द्व

श्रावणेन वा यद्यथोक्तं तं हर्षं प्रधानमारूपनात्रेवानरध्यायन॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये ग्रंथकथय
प्रदो नाम ॥४०॥ ॥ मार्कंडेय उवाच॥ दानवेंद्रो वरं लब्ध्वा स जगाम निजां पुरीं। ददर्श स पुरीं तत्र
विचित्रवरशोभितां। कल्पवृक्षवनाकीर्णां संकीर्णां गतोरणमंडितां। विमानागोपुरद्वारां पताकाध्वज
मालिनीं। विस्तारायामसंयुक्तां कनककौतुकमंगलां। देवनाथगानेस्थितैः समंतात्सुरशोभितां।
दिव्यवेशपुरीरम्यां नानाद्रुमसमाश्रितां। शस्त्रवल्लीशताढ्यां हंसकारंडवाकीर्णां सचक्रवाका
कुलाकुलां। उत्फुल्लपद्मसहितैस्तडागैरुपशोभितां। वेदाध्ययननिर्घोषैर्नानावाद्यैर्निना
दितां। तां यथा शोभितां दिव्यां स्वर्गाकारविचित्रितां। प्रविवेश पुरीं रम्यां सुद्धितानादानवेश्वरः॥ २४३

तानि निजगृहं प्राप्य उपविष्टः कृतार्थवित्। ददर्श सर्ववीरांश्च तत्र स्तुत्या सहारकान्। तत्रा
न पदं सर्वपरिभ्रमति दानवाः जनाः शोभां प्रकुर्वंति सहानंदितमानसाः। तोरणानि विविधा
नि पताकाध्वजमालिनिवस्त्रवद्धरी। पुष्पमाला विविधाश्च पुष्पसंकीर्णकराः पृथक् पुरजना
श्च दृश्यंते भाजनैर्मणिमंडितैः। दानवं वर्धयंत्यस्य वरदानाभिहर्षिता मंगल्यगीतस्तवाने
शतशस्तत्र योषितः। मंत्रघोषैर्निरंतरं ब्राह्मणानां भ्रमं ततः। आसीन्निःप्रसमाणोसौ
दानवेंद्रः प्रतापवान्। वर्धापयंति तं सर्वे पौरजानपदा जनाः। ततस्तुष्टो महाराज नृदान
वेंद्रो भवनद्वारमागतः सहितस्तत्र चतुरंगबलान्वितः। गजवाजिरथैश्चैव कोशैः कांचन

मुंडितः। सर्वतः परिहृतोसौ सोदानवो बलदर्पितः। न किंचिन्मन्यते दृष्टं नतु मासं वरेधितः।
न कश्चित्प्रस्तुतस्तस्य त्रिषु भुवनत्रये। एवं वसंस्तत्र तु यां सर्वकामेसु हृजितः। चिरकालेना
दाद्देववरदानेन मोदितः। तं बलस्थ वरं ज्ञात्वा देवास्तु भयशंकिताः। एकीभूय ततः सर्वे शक्रस्य
शरणं गताः।। शक्र उवाच।। कथमागमनं वोत्र सर्वेषां तु दिवौकसां। कस्माद्भयमयस्तु न्यूनं भि
मतं कथ्यतां मम।। देवा ऊचुः।। अस्ति सहोत्थणः पापः अंधको नाम दानवः। तद्भयार्ता विभो
देवा आगताः शरणं तव। एतस्मिन्नंतरे सोपि दानवो वरदर्पितः। शचीदेवमहं हंतुं शक्रस
मं च निर्गतः। एकाकी रथमारूढो वज्रशस्त्राभिसंवृतः। परिस्त्रं संस्थितः सोपि सरूपे भुवा २४५

क्षणं दृष्टवान्स नगरीं सप्राकारतोरणां। परिखादुर्गगहनां समस्तां दममरावतीं।
प्रविवेशासुरराट् लीलया गृहं यथाऽऽहं सोपि दानवं दृष्ट्वा रथारूढं समं यानकं नि
गमनं ततः आदायाथ त्रिदशेश्वरः। उपविष्टोंधकस्तत्र शक्रेणैवासने शुभं।
आसनं कल्पयामास सर्वत्रिदशावृतं।। शक्र उवाच।। किमर्थागमनं तुभ्यं किं कार्यं
दानवेश्वराय दस्मद्वीर्यतो सर्वस्वं नानदाहं स्यात् मित्र दानव।। अंधक उवाच।। नामाकाशेनते
कार्यं न गजेनेंद्रं गामेः। स्वकीयं दर्शयिस्वाय युवा श्रृंगारसुभूषितं। ऐरावणो महा
नागस्तथैवाप्सरसा वदन्यः। उर्वश्याद्या निमर्वाणि रत्नाद्याः अप्सरसामपि पारिजातकम्

प्याणि हृष्टजातीरानकथाः। वादित्राणि च सार्वाणि वाद्यं चापि तवाद्भुतं। ततस्तद्वचनं श्रु
त्वानयन्नीताः सुरस्थरम्भस्तु विरंचिं वितयियास्तु च किं कार्यमिति तत्र ताः। दर्शयामास सर्वश्चं
प्राह्णणीयादिकं ततः। उपविष्टास्तु सुराः सार्वे यक्षकिंनरपन्नगाः। सर्वाश्चाप्सरसस्तत्र त
थामं त्रिपुरादिताः। एकैकस्यात्य अप्सरसो नृत्यं तिस्तु समादिताः। प्रशंसाप्रह्णणीये च
नृत्यगीतमानाद्दृष्टानतोस्थाचित्रविश्रामो न कश्चित्तत्र जायत। शर्वं प्रतिमनस्तस्थ
सकामसत्त्वं च सुपा। ततोस्य पत्नी संराध्याह दीनस्तु पचकामो बलादेव मदापापो
दानवो बलदर्पितः। ततः प्रवदत्त्वस्वत्तं तस्यातोऽस्त्रिदशाः सद्यो तेन देवगणाः सर्वे। २४८

त्रयं नीतास्तु तेन कथाः। सूर्यश्चिमरुतास्तु नवग्रहाः संग्राममंडले। यथासिंहकरान्
सर्वान्विजित्य विधिरद्वनं। तद्वत्केन नातमा बजिताजाताः पराङ्मुखाः। हृदिश्च थस्मा
थो मे निगलादानवो बलात्॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये थस्मुहत्याशीयद्वर्णं नाम॥ ७
ऽ.श्वर उवाच। इंद्राद्याः देवताः सार्वे ब्रह्मणं शरणं गताः। गजेंद्रपर्वताकारे ह्यायैश्चै
व गजोपमैः। घंटानैर्मकराकारैः सिंहशार्दूलायाजितैः। कच्छपैर्मकरस्थैश्च छैरै
गोमेषैस्तथापरैः। वृक्षलोकमन्तुप्राप्ता देवाः इंद्रपुरोगमाः। ह्याप्यभक्तं च दर्शं
साष्टांगं प्रणताः सुराः। देवा ऊचुः। जयाजय जयानघ जय संहृतिकारक प्रभ

योनेन मस्तुष्टं पाहि नः शरणागतान्॥ सोऽहं गं भाषितं श्रुत्वा ब्रह्मलोकपितामहः॥
देवानां भाषितात्मनां॥ मेघगंभीरया वाचा देवान् प्राह विधिः स्वयं॥ किमत्रागमनं
देवाः सर्वेषां वदिवसतो॥ केनापिमानिताः सर्वे शीघ्रं कथयतामराः॥ देवा ऊचुः
अंधको द्भिमद्गावी॥ यद्दानवो बलदर्पितः॥ तेन देवगणाः सर्वे धरेनराते वियोजि
ताः॥ जित्वा देवगणान् सर्वान् भ्रमियत्रे गदायुधैः॥ शक्रभार्या शची याम निर्गता
दानवाद्बलात्॥ देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मलोकपितामहः॥ चिंतयामास देवस्यो
दानवस्य वधं प्रति॥ अवध्यो दानवः पापः सर्वेषां वै दिवौकसां॥ तु ऋते जनार्दनं देवं २४६

सर्वपातकनाशनं॥ तत्रैव सर्वे गच्छामः यत्र देवो जनार्दनः॥ सत्रातां सर्वदेवानां॥ क्षय
श्चापि न संशयः॥ एवमुक्त्वा कारुसिः सार्धं ब्रह्मलोकपितामहः॥ इंद्रादिदेवतैः
सार्धं गता यत्र जनार्दनः॥ अस्तुवन् विविधैः स्तोत्रैः सर्वदेवा जगत्पतिं॥ जय त्वं देवदे
वेश लक्ष्मीवक्षःस्थलाश्रय॥ दानवेश विनाशार्थे त्वामेव शरणं गताः॥ एवं हि स्तूय
मानो सौ भवे द्दिवि जनार्दनः॥ संप्रहृष्टमना स्तत्र सासुरसंघानुवाच ह॥ श्री भगवानु
वाच॥ स्वागतं देव विप्राणां सुस्निग्धा नाथ शर्वरी॥ किं कार्यं प्रार्थितं शीघ्रं कथ्यतां कृष्णा दिवौ
कसः॥ किं दुःखं कोनु संतापः आनाबाभयमागतं॥ कथयंतु महाभागाः कारणं यन्म

नोगनं। एवमुक्तास्तदा देवनकथयं तस्मा देवताः प्रदर्शयंतस्तान् देहान् लज्जमानाप्य
धोमुखः। हृतराज्यास्म सर्वपि त्वं धाकेन निराकृताः परिरक्ष्य तस्मान्नः प्रसादं कुरु
मर्दसि। एवमुक्तस्तु रैः सर्वैर्दिवौकसे देवजनार्दनः। शंखचक्रगदाचापं संगृह्य परमेश्व
रस्तु पश्चिमानागपर्यंकात् देवानामभयप्रदः। श्रीभगवानुवाच। पातालये दिशम
र्पनाकेवाय दितिस्तु तिविधः श्लामिततं पापं येन संतापिताः सुराः। स्वस्थाने यांतु गीर्वा
णाः संतापास्था विनोकसः। विष्णोस्तु वचनेश्चैव त्रायाघास्सुरसत्तमः। स्वस्थयानसम
रूढा कृष्टदृष्टा दिवं ययुः॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये गीर्वाणाश्वासनानाम॥ ला ॥ ला २४७

नुत्थानपाद उवाच॥ कस्मिन् स्थाने वसन् देवास्त्रेधाका पिकथं गतः॥ सर्वान् देवान् स... नसिं
स्यकस्मिन् स्थाने समाश्रितः॥ ईश्वर उवाच॥ प्रविष्टो दानवो यत्र कथयामि नराधिप। पाताल
लोकमाश्रित्य कथा विध्वंसनस्तमः॥ तत्र स्थितं तं विज्ञाय चापं संगृह्य केशवः। मुमोच बाणमा
ग्नेयं कुपितो दानवं प्रति। दानवो दह्यमानस्तु तेन बाणेन सर्वतः। शस्त्रं विसर्जयामास
वारुणं केशवं प्रति। वारुणास्त्रेण संयोगे स्थाग्नेयं शामितं तदा। तत्रासौ चिंतयामास का
न बाणो विसर्जितः। कस्य पापोऽवश्यं किं कोपयाम्यस्ति संकथं। ततोऽद्य धःको
पस्तु त्रिबाणान्निःसृतः। ददर्श स देशे महात्मानं चापहस्तं जनार्दनं॥ अंधकस्तु तवान्॥ न
नास्त्रेन

शर्म्मयाश्चासमंतान्मया दृष्टा निरीक्षितं त्वन्न शाकानियथा गंतुं नागः सिंहनिरीक्षितः
श्चर्हमाश्चषयन्नूनमयास्यं किल तेऽद्यतावद्वं कालपाशेन समानीतो मम मा निकंयद्य
या निर्जिताः पूर्वं दानवाः सर्व्ववर्जिताः नत्त्वं वै निपुमांसास्त्वयो षिसद्यो मता मम। परं न
शस्त्रं संयामं करिष्यामि त्वया सह। बाहुभ्यां हमयामार्द्धं केरुयन्नेयथाबलं स एवमु
क्त्वा संरब्धः करावं योद्धुमुद्यतः। स कालनपदाक्षिप्य पातितो धरणीतले। नयोस्थाभि
कया सार्द्धं मिथ्यावाचांधकं नत्र ततो ऽधकः समाश्रयद्य वितयि यामुक्तम् ... माच्छागं प्र
णतान्त्वं त्रासुनिशिकेदारस्य द्या। अंधकत्त्वाबाजय कुल्याय हारिणविष्णावजिता वन २४८

मः। हृषीकेशाय केशाय जगद्धात्रिस्थगाय च। नमः पंकजनेत्राय नमः पंकजन। न
मो जनार्दनाय श्रीशाय श्रीपते पीतवाससे। गोविंदाय नमस्तुभ्यं नमः स्तोयधिशायि
ने। नमः करालवक्त्राय नमः श्रीवत्सवक्षसे। शार्ङ्गिणो शंखवक्त्राय शंखचक्रगदाभृते। न
मस्ते मत्स्यरूपाय कूर्म्मरूपाय ते नमः। नमो वाराहरूपाय नृसिंहाय निनादिने।
नमो वामनरूपाय क्रांतलोकत्रयाय च। नमः परशुरामाय रामाय रघुनाथाय ते नमः। न
मस्ते कृष्णरूपाय कंसविध्वंसकारिणे। नमो बुद्धरूपाय कल्किरूपाय ते नमः। व
यस्थाय नमस्तुभ्यं हंसाय परमात्मने। नमोऽस्तु यज्ञरूपाय विश्वरूपाय ते नमः। धा

प्रसर्वदिग्गताय केशवाय नमो नमः। वासुदेव नमस्तुभ्यं नमः कैटभनाशिने। नमोऽस्तु
सृष्टिकर्त्रे हि नमस्ते सुरनायक॥ अथ यः शंवरादैत्यो विष्णोरमिततेजसः। प्रमाणं ये
कुर्वन्ति तेषामपि नमो नमः॥ तस्य तं तु स्तुतिवाक्यं हि श्रुत्वा देवो जनार्दनः। प्रसन्नः प्रा
ह सहसा दानवं तं सुरेश्वरः॥ श्रीभगवानुवाच॥ संतुष्टो दानवं श्रद्दं वरं वरय सुव्रत।
ददामि ते वरं त्वं यद्वाञ्छमानं हि दानव॥ शंबर उवाच॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो
वरो मम। ताताददस्व मे देव युद्धं परमशोभनं। वद स्वशनायनादं लोकानुगंतास्मि
शोभनान्॥ श्रीभगवानुवाच॥ कथं ददामि ते युद्धं तोषितोऽहं त्वया भृशं। न चोऽप्रति २४८

रोकोपः कथं युद्धामि योधको यदि तव वर्तते युद्धे युद्धं प्रति निमं शयः। तता गच्छ यथा
युद्धं देवं प्रति मादृशं। दानव उवाच॥ न तत्र मिथ्या ते कार्यं दिवं प्रति महेश्वरं उग्रधन्म
गुत्रिमां वेन मे युद्धं प्रदास्यति॥ श्रीभगवानुवाच॥ तर्हि त्वं कथयिष्यामि येन युद्धाति शं
करः। कैलासशिखरं त्वद्धूनय यमुक्तः सुरः। धूनते सति देवेशो महाकोपं करिष्य
ति। कोपितः शंकरो तोऽ युद्धं दास्यति दानवः। तातासो विष्णुवाक्येन गतो यत्र महे
श्वरः। कैलासशिखरं त्वद्धूनयामास दानवः। धूनितेनापि शैलेन्द्रे कंपितं भुवनत्रयं॥
पतंति शिखरस्या लिढ्यमानाश्च नकस्यः। वचारमागराश्च देवकंपा वं दिनजीतात थापतं

॥ श्रुत्वा शापादपार्थस्य समं ततः ॥७ मया सहितो देव्या विस्मयं परमं गतः । गाढमालिं-
ग्य सा देवी शंकरं वाक्यमब्रवीत् । किमर्थं कंपते शैलः किमर्थं कंपते धरा । किमर्थं कंप-
ते नागो मर्त्यः पातालमेव च ॥ किं वा सुगरुडयोर्देव तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ईश्वर उवाच ॥
काश्यपस्तु मतिजाता कानने दंडे ततं ततं । ललाराध्याविलाधमः सोययायास्य तिमिरस्यं
कैलाशसंस्थितो यत्नेनस्तु सोऽहं प्रतिबोधितः ॥ तं वधिष्ठेन संदेहो यथ पिपासातुरातुरः
दः ॥ एवमुक्त्वा स देवेशश्चिंतयामास तत्र तः ॥ तमंधकं परिज्ञाय कोपेनाक्रांतता विभुः
उपायं चिंतयामास येनासौ वध्यते सुरः ॥ तत्र आकर्षयामास ब्रह्मादीन् सुरसत्तमा २१०

ध्यायो ॥

नोरथं देवमयं तथा सर्वलक्षणसंयुतं ॥ आरूढस्तत्र देवेशो विश्वत्राता जगद्गुरुः ॥
मदेन वायत्र कोपाविष्टो महद्युत्या ॥ अब्रवीत्तिष्ठ तिष्ठेति कथं यास्यसि दुर्मते । दानवेन्द्रो
पिमं गृह्य शरासनवरं ततः ॥ चकार युद्धमतुलं देवेन सदृशं पुना । देवमुक्तान् सुरान्
मेरव्ये विछिद्य स निजैः शरैः । देवेन दानवेन्द्रोऽसौ छादितः शरमंचयैः । न तत्र दृश्यते सूर्यो
नाकाशं नैव चंद्रमाः ॥ अथाग्नायनबाणेन दानवेद्दात शरान्नुदह्यमानास्तानादे
भास्मेनाग्नायनकंपिताः ॥ हरहर हे महादेव त्राहि त्राहि पुनः पुनः ॥ ततो देवाधिदेवे-
न वारुणास्त्रं विसर्जितं ॥ ताने वारुणास्त्रेणाग्नेयं शामितं तदा । दानवेन तदस्तु

...वायव्य... यामास सापि सक्रोधचेतसा वायवं ·
पस्त्रम दानवेन्द्रतो मुक्तं ।

क्तं गारुडास्त्रं बलीयसा तेनास्त्रेण तत्सार्पमस्त्रं ध्वंसमजायत ततो नारुद्रेणाशीघ्रं दि
नारसिंहं विमर्जितं नारसिंहेन वा तेन गारुडास्त्रं विनाशितं एवमस्त्रास्त्रं संबोधितदाघ
नवादेवयोः महद्युद्धमभूत्सुरासुरभयंकरं चक्रेना लीकनारायणी महारेः षड्भुजा ॥
एवं न शक्या तदं तं दानवा विविधायुधैः अस्त्रयुद्धं परित्यज्य भुजयुद्धमुपागता करंभ
रणसंरुद्धा मुष्टिप्रहारेणाततः दानवेनाथ दिवशो बंधनात्कथ्यपीडिता निष्पंदभाव
मापन्ना ततो मूर्छामुवापसः मूर्छागतं तु तं शाचा चिंतयामास दानवः मया हतमिदं कथं
ङः हतं पापकर्म्मणा मूर्छागतमिदं कुत्र मोचयामि मंदेश्वरं ख्ढी यावद्वसुसंगततः गा २५१

५१
शापर्वतं शय्यायमः परिक्षाद्यत्र अंधकानिर्गतिस्ततः यावच्छित्वा स्थितस्थाणुस्तत्र कृपाल्वेष
त्वतसः नः तदा सो चिंतयामास शक्रीयमवान स्थितः पराभवहतामध्यं दानवेन्द्रात्मना
त्वतसः नः तदासौ चिंतयामास ... दानवेन्द्र
पुनः क्रोधसमाविष्टो निर्गतो दानवं प्रति अथ संकुलं दृष्ट्वा प्रमुभार सहस्रकां दानवेन्द्र
ततः प्रताड्यताड्यामास मूर्ध्नि सो पि खड्गेन देवशं ताडयामास वेगतः अथ देवापि सस्मा
ततः प्रताड्यताड्यामास मूर्ध्नि सो पि खड्गेन देवशं ताडयामास वेगतः ... दानवं ततः सा ताडितस्तेन रुधिरो
द्गारी विरास्यं महादारुणो वोऽस्त्रेण तेन हृदये ताडयामास दानवं ततः सा ताडितस्तेन रुधिरो
गारस्तु द्यमनाप तितो थमेसुरखोद्ययातवश्च ज्वलनप्रेदितः शूलायसंस्थितः पापस्थ कर्मवज्र म
ततदा त्यायेद्युधं पतेतिस्मतकायाम्रबिंदवः ततस्तु तत्समस्तु तं छिद्रनिवाशास्त्रपाणयः

थाऽकुलस्य कालाद्देवो दानवमंतरं विना। भस्माख्यं काराऽङ्गानि मुंडामुंडऽभूषणां। स्मृतमात्राग
तास्तत्र महाभूतगणश्रुताः महामंगा महाकायाः पिंगाक्षी लिंगरूपिणः। उवाच देवो देवेशं ड
धा विज्ञानतां जिकाः आदेशं दीयतां देवकिंकर्त्तया मिमम रोयं।। ईश्वर उवाच।। पिबध्वं रुधिरं अस्ये
दानवस्याद्य सर्वतः पतितं रुधिरं भूमौ यथैकमपि न ततः यावद्वै मारयाम्यद्य समादायात्र
वसुंधरां एवमुक्ते तु सा देवी पपौ तद्रुधिरं ततः। अथ कोपितो दृष्ट्वा वध्यमानाश्च दानवान् ततो
पाऽग्निसुपुष्टां निरीक्ष्य देवं महेश्वरं।। अथ रुद्र उवाच।। नमस्ते जगतां धात्रे शर्वाय त्रिगुणात्मने। वृ
षभासनसंस्थाय यथार्थाकंठभूषण नमः खट्वांगहस्ताय नमः शूलधराय वै नमो डमरुको २५२

२५५

कोदंडकपालानलधारिणे स्मरदेवविनाशाय भूतार्कैष्टमयाय ते। नमः सुरूपदिक्
पंचरूपिणे स्मशानवासिने निर्यंनमाजेरवरूपिणे सर्वगः सर्वकर्त्रे विरिंचिहितानायए
वेरूमिथं स्तवा शिव वंद्यो नित्यं मया नमस्तथा। देवा ऊचुः सर्वभूतानां जीवभूता महेश्वरः। अ
स्तौ देवं दानवघ्नो देवशूलाय संस्थितः। बद्धांजलिपुटं प्रकं शुश्राव महेश्वरः।। शंकर उवाच।।
साधु साधु महासत्त्वऽथो देवदानवाः। वरं वरय सुश्रीता यानमनसि वो स्थितं। अथ रुद्र उवाच।।
यं स्थितो सि मम देव यदिदं याचे ममानदात्म सर्वशो देवकर्तथो देवप्रसादतः नस्मी
जटी त्रिशूली च त्रिनेत्रो वसत्तुर्ण। याघ्रचर्माबरीयश्च नागयज्ञोपवीतकः। एवं भूतानामवि

थ्या॥ मि वत्स मार्कंड महेश्वरः॥ ईश्वर उवाच॥ ततो दत्ता वरा ह्येष प्रमाणिनां तदात्मना॥ अथ
देवः स्थितः पुत्रकं गरीयसि विद्यति॥ ८॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये अंधकवधो नाम॥ ८॥ ॥ ८॥
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ दानवेंद्रं निहत्याथ गणान्दैवान्महेश्वरः॥ उमया सहितः श्रीमान् कैलाशं
पर्वतोत्तमं॥ आगतोथ ततस्तत्र ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः॥ इंद्र ... ध्याय नम प्रणम्य निस्मशांक॥
तत्रासीनान्सुरान्सर्वान्नतु वाक्यं महेश्वरः॥ घातितो दानवः पापो गीर्वाणार्थं पितामह॥
तस्य रक्तेन मे शूलं दृश्यते भ्रम ... शुना॥ कर्तव्यमत्र किं देव उपायं मे वदंतु ते॥ सुव्रतास्मा
स्य पश्य मा ... लामया निरर्थं घातितो यस्मात्पुत्र मिच्छन् हि दानवः॥ कर्तुमिच्छाम्यहं सत्यं २५२

तीर्थयात्रां चतुर्मुख॥ तत्ता सो निश्चयं कृत्वा निर्विंदाकुललोचनः॥ देवानैः सहादेवःशाः ...
निर्ययौ प्रभासाद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा॥ अवगाह्य पिशूलस्य निर्मलत्वं न दृश्यते॥
नीलारक्तं यथा सूत्रं निर्मलत्वं न गच्छति तथा देवस्य तच्छूलं निर्मलत्वं न गच्छति॥ नर्मदायां ततो गं
त्वा देवा देवैः समन्वितः॥ उत्तरं दक्षिणं कूलं गाहयामास यत्नतः॥ गतस्तु दक्षिणं कूलं पर्वतं तत्र
पुसंज्ञके तत्रावलोकयामास देवदेवैः समन्वितः॥ मनोहारि च तत्स्थानं सर्वपापहरं शिवं॥
वा तीर्थविशेषं तु स्थितो देवो महेश्वरः॥ गिरिं विध्याध ... न निर्भिन्नं तेन तस्मात् ... निर्मलं ...
लं न लेपो दृश्यते क्वचित्॥ देवराजादि नानात्र महापुण्या सरस्वती॥ पर्वतान्निःसृता ...

पौरुषा द्वितीयः संगमस्तत्र यथा वर्णौ सितासितौ । तत्र ब्रह्मा स्वयं देवो ब्रह्मेशलिंगमुत्तमं सर्व
पापहरं पुण्यं सर्वदुःखविनाशनं । स्थापयामास विप्रेंद्र ख्यातं तीर्थमिहाद्भुतं । तस्य याम्ये दिशाभागे
स्वयं देवो जनार्दनः । सन्निधत्ते सदा तत्र जगन्नाथो महाप्रभुः । नातिदूरे नवब्रह्मा गर्तकुंडमथोत्त
मं नारदस्य स्थलं निवृत्तं कुमारस्य ततस्तेन यथा योजलं । ततोऽयं स्वर्गगं तत्र यत्रारेवा महानदी । तत्र तीर्थे
समुत्पन्नं वक्रतीर्थं द्विजोत्तमाः । स्नानं विधिवत्स्नानं कृत्वा नरो द्विजः । आत्मानं मन्यते शुद्धं न
किंचित्कलुषं कृतं । अघोरो वा शरकायां वा देवो देवो जगद्गुरुः । स्थलानंदं प्रतिष्ठाप्य पूज्यवान्मनसा
त्मना । सर्वतीर्थमयं तीर्थं सर्वदेवमयं परं । सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदुर्गतिनाशनं । तत्र तीर्थे प्रतिष्ठाप्य २५४

…पा० १८

देवदेवो महेश्वरस्सुमो वरक्षपालानां शवमध्ये वरं श्रेणी । तस्याशातं व क्षेत्रपालानां रक्षण
वतः । उत्पादयंति विघ्नानि ये स्तत्र स्थातुमिच्छति । तानि विघ्नानि वक्ष्यामि शृणु विप्रेंद्र तत्त्वतः । क
विकुटंब विंतासु ष्टहकृये पुण्यपापाः । कविद्भवसंघेषु कविनूद्यार्जनरताः परदाररताश्चा
ग्रुपरद्रथा तिशापारापरापवादं कुर्वंति याद्यो हिमारतस्तथा सुघातपातकान्मि स्नास्तिरस्नाचा
यथा विघ्नापापाचाराश्चयेम स्यास्तिषां स्नानं न जायते । श्रेयोऽपि सर्वदं ह्येवं कायं तीर्थे पिष्ठुयातके
धयापीच्छ तना यीबालकाश्च यकिंकराः । मम विघ्नार्जनं नास्ति स्वदेशाद्यं न विघातकविनूं
मंतिरागि वै कविनूदकाकिर्णा तथा । लुब्धावादास्तथा कविनूत्रस्थास्थापयित्वा पापा । एवं हिमाद्य

गले नयोऽयं निस्सरन्ति काः ॥ तत्रैवं पापशीलानां गमनं न हि विद्यते ॥ सरस्वत्यां तदिह तत्तीर्थं देवर्षि
गणावृतं ॥ स्तथा धर्मार्थकामार्थं ये मनुष्यास्तेषां स्नानं च जायते ॥ सरस्वती देवनद्यो नदी गवक्ष्या
विशेषतः ॥ अयं हि संगमः पुण्यो यथा वेणा सिता सिता ॥ छिद्रपिण्डदं ज्ञेयं ह्यतां तीर्थं शतमा
गीर्वाण क्षुभ्यमानमाः ॥ देवस्य सन्निधौ तत्र वसंयंति परस्परं ॥ इदं तीर्थवरं देव सर्वतीर्थ
मं शुभं ॥ उत्तरं नातनस्तु तेन न विज्ञातिता ॥ देवाः सगंधर्वाः किन्नराः योगमाः ॥ देवराज
या मा सुरात्रैलोक्ये एवं विधिस्तथा ॥ पूज्यमाना देवेशः सर्वदा देवैर्नमस्कृतः ॥ स्थितस्तत्रैव भगवा
न् शूलपाणिर्विभुः ॥ देवनानुचिंतितं यत्र शूललायणं तपोत्तमा त्रिधा तथा पितृदर्शने तोयावगाहि २५५

दृशिताः ॥ कुण्डमुनिसुतीर्थं तत्र गाधं जलमुत्तमं ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखविनाशनं ॥ तस्मि
न्मयः स्नात उपवासपरायणः ॥ दीक्षामंत्रविदां नापि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ यत्र वन विधिवत्स्नात्वा
गीर्मंत्रैस्तु पंचभिः ॥ वेदोक्तैः पंचभिर्मंत्रैर्जपतः स्वयं माम ऋक् तु ॥ चन्द्रकोटिविशालापि तत्र याश्व
स्त्रियस्तथा ॥ तत्र देवं विधिवत् स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ॥ दृशाकारणमंत्रजपं तिसमाहिताः ॥
ते गच्छंति परं लोकं यत्र देवो महेश्वरः ॥ कदाचिद्वै यथा पीतं कुण्डं तथैव तत्र तीर्थे कृतं म
यं सफलं जायते तपोत्तमा स्नानान्तरं सम्यक् कृ विधिपूर्वकं ॥ जितेन्द्रियः ॥ तिलमिश्रेण तोयेन तर्प
यित्वा देवताः ॥ कुलानि तारयेत् सप्त दशाद्यं दिशापरान् गयादि पिंडदानं सुवर्णाद्यं दत्तं यत्

ले॥ इहन्तफलमाप्नोति स्फलं नेदनसंशयः॥ यस्तत्र विधिनायुक्तो दानं दद्याद्द्विजोत्तमो तथा
यफलं लभ जायते नात्र संशयः॥ दद्यातिभक्त्या यस्तत्र काञ्चनं गां महीं तिलान्॥ अन्नं पानं
शय्यां बलीवर्दं धेनुं मंदिरं वस्त्रोपानहौ धान्यान्यश्वं शकटमेव वा॥ दानानीत्येवमादीनि यो
दद्याद्वेदपारगे॥ श्रोत्रियकुलसंपन्नस्तपोशीलजितेन्द्रियः॥ कृताध्ययनसंपन्नं दंभहीन
क्रियान्वितं॥ त्रयोदशदिनाद्येवं त्रयोदशगुणं भवेत्॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये शूलभेदोत्प
त्तिर्नाम॥७॥ ॥ उत्तानपाद उवाच॥ द्विजश्च कीदृशः प्रोक्तः पात्रं चैव कीदृशः॥ श्राद्धे
वा दैविके कार्ये दानादेव विशेषतः॥ एतन्मे ब्रूहि भगवन् दानं कस्य प्रदीयते॥ ईश्वर उवाच॥ य २५८

था काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः॥ ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः॥ यथा यथा
षंढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला॥ तथाचाग्निफलं दानं एवं विप्रोऽनृचोऽफलः॥ यथोषरे बीज
मुप्त्वा वप्ता न लभते फलं॥ तथामृचे हवि दत्वा न दाता लभते फलं॥ रोगी हीनातिरिक्तांगः काणः
पौनर्भवस्तथा अवकीर्णी श्यावदन्तः सर्वाशी वृषलीपतिः॥ मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव कुनखी सोमविक्रयी॥
पितृमातृगुरुत्यागी नित्यं ब्राह्मणनिंदकः॥ शूद्रान्नं मंत्रसंयुक्तं यो विप्रोऽभुक्त यातस्तु विप्रो सो मृत्यः
कर्मचांडालः स्मृतः॥ स्नानं समाचरन्नॄ माहिष्यः कुनखी स्तेयी बहुकर्कः कुंडगोलकौ मद्यदानर
तायच्च सर्वाशी गात्मघातकः॥ तुनकाश्च पर्कः कीवकः याहया मिशस्तकः शूल विषः॥ सदाया

५८

ण्यापरिसंख्याप्रयत्नतः॥ एवं दानं न दातव्यं दत्तं तस्यो यथाभवत्। श्रुताध्ययनसंपन्ना ये विप्रा

व्रततत्पराः। तस्मायदीयात्तद्दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत्॥ उत्तानपाद उवाच॥ विधिश्च कीदृशस्तत्र

तीर्थश्राद्धे कृपया वद। कथं विधीयते दानं तन्ममाख्यातुमर्हसि॥ ईश्वर उवाच॥ श्राद्धं कृत्वा

गृहे नद्यास्तु विशुद्ध्या जितेन्द्रियः। गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य सर्वहितदयापरः॥ वाग्यतः प्रव्रजेत्तीर्थं

धावन्सीमां न लंघयेत्। स्थलान्देवतानागत्वा स्नानं कृत्वा यथाविधि। पंचस्नानं प्रविश्याद्य

हस्तकयादिनिःक्रमात्। पिंडदानं प्रकर्तव्यं पायसैर्मधुसर्पिषा। पिंडदानकाले तत्र सर्वतीर्थ २५०

फलं लभेत्। ~~अपात्रे दीयमानस्य~~ पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवं। श्रद्धान्वि[illegible]

वक्रि:

ननाकथ्यार्थयाचतयस्तु समधानानिर्द्धनापि वा। अन्योऽन्यः सन्नावन्मन्यः सर्वधर्मवि

क्रतः। यश्च कन्यार्थिनालब्धं न क्रये यस्तु तद्धनं। समभवत्कर्म्मशीलः काष्टकीराभावन्मु

तः। शूद्रपितस्य योऽश्नीयात्तु त्रिकालं परतां गतः। चान्द्रायणेन शुध्येत तप्तकृच्छ्रत्रयेण वा

उत्तानपाद उवाच॥ नास्ति यस्य धनं देव कथं सा रिववर्द्धते। कथमुद्धारय कन्यायात्रा

नकुरुते यदि॥ ईश्वर उवाच॥ स्ववित्तानेव कुर्वीत कर्तव्यः कन्यादादानं पात्रमो कन्या

नामपरिश्रयजन्यदोषः यावत्ता भवत्। अभिगच्छेत्समं दानं स्याकृते तत्र मध्यमो या

श्रमानं कनीयः स्यादधिकं दद्यान्निःसाधमो। यथाश्माश्मनिषद्धस्य क्षिप्यतवारिमध्यतः

दायादो निम्न नां यात नरस्तथा । नोदाहयाचको दानं नामा समर्थे भिन दद्यं विकर्थं धना सावे
दातारम । त्मानं अध स्वांभ यात नृप समर्थस्तारायितो रक्षकं का भ्यं यथा जलोय थानो
स्तारायन्सर्व स्रापायत परंतप । विधा हश्रुतस्तब्दातारं तारायन्नृप । अज्ञानाग्निदग्धो
हुत्वा कंयच्छि न्प्रतिग्रहं । इह जन्म नि सूनं वं मूर्तस्थावे वजायते । अग्निहोत्रस्य शुश्रूषा
पृथान्तस्य प्रजायते । यो सप्रतिग्रहं कं यतिगुदानी रक्षा गर्हितं । इह जन्म नियोऽ
लो हन्तथा जं तुक खरस्थलजादाक्षिण्य योगेन यद्दानं क्रियते नृप स्वर्ग्यस्तद्भवत स
र्वं ह्थाभवति निश्चितं । इति श्री रेवामाहात्म्ये शूलभेदे दानपात्रपरीक्षा ॥ ला ॥ २५९

॥१॥

लभेद्भिमदा हज्जं पादा मं विशेषतः । दद्याद्दानं यथाशक्ति ब्राह्मणा वेदपारगा । गं. नर्द गतम र
रथाधंयतुला उक्रं घामवपो शाकरं त्रुषसंयुक्तं सस धान्यम्प्रद रितं सुयुक्तं लांगलं दद्यात्सुव
र्णो धुरं धुरो । गोह्रतिलहिरण्यादि पात्रं देयं द्विजानता । अपात्रे विदुषा किंचिन्न देयं श्रेय इ
१ च्छता । अन्यच्च शृणु राजेन्द्र महादानमनुत्तमं । दत्वा नयं सुखी मर्त्यो स्यो लिभतत्र रुताथतां य
वत्सच्छपादो वो मुखं यो त्र प्रदृश्यते तावत्सा पृथिवी ज्ञेया यावज्जन्म न स्तु व तीय सूता
पदेयां तत्र्या ब्राह्मणाय प्रयच्छति । प्रदत्ता पृथिवी तेन स शैलवनकानना । तारायत्सा प्रद
त्ता दिशं सार्धं कुलशतं नृप । घृतसृष्टं गोमूत्र खुरं कांस्यादोहां सुवस्त्रकां । घंटा भरणसंयुक्तां

ज्ञापरिज्ञाथ्याप्रयत्नतः॥ एषां दानं न दातव्यं दत्तं निष्फलतां यथा भवेत्॥ कृताध्ययनसंपन्ना ये विप्रा
व्रततत्पराः॥ तेभ्यो यद्दीयते दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत्॥ उत्तानपाद उवाच॥ विधिश्च कीदृशस्तत्र
तीर्थश्राद्धक्रियायां वद॥ कथं विदीयते दानं तन्ममाख्यातुमर्हसि॥ ईश्वर उवाच॥ श्राद्धं कृत्वा
शुद्धमनाश्च विशुद्धात्मा जितेन्द्रियः। गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य सर्वहितदयापरः। वाग्यतः प्रव्रजेत्तीर्थं
धावन्नीमां न लंघयेत्॥ स्थलात् दंतानागत्य स्नानं कृत्वा यथाविधि॥ पंचस्नानं प्रावेश्याथ
हस्थकयादिनिःक्रमात्॥ पिंडदानं प्रकर्तव्यं पायसैर्मधुसर्पिषा॥ पिंडदानकाले तत्र सर्वतीर्थ
फलं लभेत्॥ ~~अप्रा…~~ पितरस्तस्य तृप्यंति यावदाभूतसंप्लवं॥ … २५

ननाकन्यार्थं याचते यस्तु सधनानिर्धनापि वा॥ अतोऽन्यः सन्नावन्नस्यः सर्वधर्मवि॰ रुः
हृतः॥ यश्च कन्यार्थं नालब्धं न क्रयेद्यस्तु तद्धनं॥ स भवेत्कर्म्मचांडालः काष्टक्रीताभावन्मु
तः॥ श्राद्धपितृभ्यो योऽश्नीयात् द्विजकालं परतां गतः॥ चांद्रायणेन शुध्येत तप्तकृच्छ्रत्रयेण वा
उत्तानपाद उवाच॥ नास्ति यस्य धनं देव कथं दारिविवर्द्धते॥ कथमुद्वाहयेत्कन्यां याश्च
न कुरुते यदि॥ ईश्वर उवाच॥ स्ववित्तानेव ~~कुर्वी~~ कर्तव्यः कन्याया दानं पात्रमो कन्या
नामपरिग्रहणं न दोषः याचतो भवेत्॥ अग्निगर्भोऽग्रमं दानं श्वाकृतनयमध्यमो॥ या
श्रमानं कनीयः स्याद्द्विदिदीति साधमो॥ ययाश्रमाश्रमनिषिद्धश्च क्षिप्तवारिमध्यतः॥

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

Folio No:
258

तावतो निमग्नं यातस्तथा॥ नोदान्ह्याचको॥ दानं नाम समर्थेभ्युन देयं विकथ्यं नसावे

दातारमा॥ त्मानं श्रेयस्ता भयातन्नृप॥ समर्थस्तारायदोरस्तु धकंकाष्ठं यथा जलाय यथानो

स्तारायसर्वप्रापायतपरंततः॥ विधा हृश्यु तस्तद्दातारं तारायन्नृप॥ अकृता॥ निदिष्यो

हृवाकेय थिष्ठप्रतिग्रहं॥ इह जन्म निस्सत्वं मृतस्या विवजायते॥ अग्निहोत्रस्य शुश्रूषा

हृयास्तस्य प्रजायते॥ यो सम्प्रतिग्रहं कृयान्नि पुत्रं नीचस्य गर्हितं॥ इह जन्म निर्यण

लो हतस्तथा जंतुक स्वरः॥ लज्जा दाक्षिण्य योगेन यद्दानं क्रियते नृप॥ तद्दत्तं यस्य च तस्य

दैवं तथा भवति निश्चितं॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये शाश्रूल भेदात्याना पात्रपरीक्षा॥ ५७॥ २५७

॥

लभेद्देमदाहृजाजपादामं विशेषतः॥ दद्याद्दानं यथाशक्ति ब्राह्मणा वेदपारगो॥ ग॥ नच गतम ता

रथाधं यत्तुलाभृकृषामवशाकरं वृषसंयुक्तं समधान्य प्रहरिति॥ सुयुक्तं लांगलं दद्यात्सुव

र्णो धुरंधुरो गो तु तिलदक्षिणा दिपात्र देयं द्विजानतां॥ अपात्र विशेषाकिं विश्व देयं श्रेयस्

छता॥ अथ वक्ष्ये पुराजन्मदा दानमनुत्तमं॥ देवो नयनुखी मध्ये स्थिलिम तत्र कृतार्थतां॥ य

वदसप्तपादोघोमुखं यो ग्रयच्छति॥ गां वै सा पृथिवी ज्ञेया यावज्जंतुं न संस्तुवनीयस्तुतां

परस्या नक्या ब्राह्मणाय प्रयच्छति॥ प्रदद्यात्पृथिवी तेन सशैलवनकानना॥ तारायस्साप्रद

तादिस्मार्यकुलशतं नृप॥ ग्रस्टं गोसहस्रखुरांकांच्छादादांसुवस्त्रकां॥ घंराभरणसंयुक्तां

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

FOLIO NO.
260-262

त्र दृष्टं पयस्विनी ॥ ये प्रयच्छंति धर्मिष्ठा अस्मिंस्तीर्थे नराधिप । विशेषानुपूर्वं संपन्नो वंशस्थ
र्यश्च द्वादिको तेषां छत्रस्कंध्या लोकादानं वैवाहेयं भवेत् । सर्वश्चापि हि दानस्य संख्या
विशेषात्तत्रथेः । वंशस्थाप्यपि रागस्य दानं संख्यानविघाताय तत्र गोस्तत्र तत्तीर्थे नित्रतीर्था
नि सर्वशः जातिस्मरत्वं लभते तत्र तथा प्रदानतः । पुनः स्नात्वा तत्तीर्थे तिर्घात्रां राजावानरूप ।
तत्रासौ मुच्यते मासाधरूपस्यानुचराभवत् ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये शूलभेदे दानकथनं नाम
द्विश्चत्वारि ॥ अथ दानस्थानकं वसुधाराः स्नं निशामया सकृदं बागतः स्वर्यं ऋषिर्दीर्घत
पा यथा । उत्तानपाद उवाच । कथं स्वर्ये गता विप्र सकुटुंबो महामुनिः । कोऽसु कामपरा दृष् २६३

कथयस्व प्रसादेन । ईश्वर उवाच । काशिराजेति विख्यातश्चित्रसेनो नाम महाबलः । धर्मनू
शीलसंपन्नः पुरुषेषु महादधिः । नगरी तस्य संस्थानिना नाना पशोभिता । वाराणसीति वि
ख्याता गंगातीरसमाश्रया । आश्चर्यं तत्र तु काशी विप्रज्ञानविभूषिता । बज्रद्विजसमाकीर्ण
कदली खंडमंडिताः । विद्या संधान संस्था गोपुराट्टालफातका यज्ञा निद्रम निरालेः पवि
त्रीकृत दिग्मुखाः । तस्याश्चोत्तरदिग्भागे आसीत्परम शोभनं । तन्मंदारवनं नाम त्रिषु लो
केषु विश्रुतं । नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितं । बजमंदारसंयुक्तं तेन मंदा
रकं स्मृतं । विप्रो दीर्घतपा नाम सर्वदा तत्र तिष्ठति । तपश्चकार सुदीर्घकालं तेन दीर्घतपाः

स्मृतः॥ स तिष्ठति सपत्नीको वकुंठाश्रममन्वितः॥ शुश्रूषयंति तं तत्र सुतापं च समीपगाः॥ त
स्य पुत्रः कनिष्ठस्तु ऋषिश्रृंगो महातपाः॥ वेदाध्ययनसंपन्नो ब्रह्मचारी गुणान्वितः॥ योग
ध्यानशाला नित्यं कंदमूलफलाशनः॥ तिष्ठते स्मृगशृंगस्तु गमथ्येव मनूमहातातादि
नो ते संप्राप्ते पित्राः पालयमसंस्थितः॥ अनिवार्यात नित्यं भक्तिमान् ऋषिश्रृंगवः॥ प्रालपु
न श्रयाग्येवं कानानगिरिगकारोऽक्रीऽनूनातस्तु गोः मार्द्दसारामहर्षसिंहतः॥ एवं पर्यरम
स्य स्य ष्ट गमथ्ये महात्मनः॥ ऋगशृंगेण राज्ञः संबालायाति महाशतः॥ अथ काश्याम्
दशराज महाबलपराक्रमः॥ विचित्रसेनस्तिरव्यातः ऊरुते राज्यमुत्तमं॥ वेदधर्मरतानि २६४

गं प्रजापालनं नंतनपः॥ सर्वेषां राज्ञां श्रेष्ठो लोकेषु धर्ममूर्तिरिव स्वयं॥ क्षत्रधर्माश्रितः सं प
संग्रामेष्वपराजितः॥ गजवाजिमहाश्रेष्ठकोशेन महतान्वितः॥ अमात्यैश्च सचिवैः
पंडितैः सहसंगतः॥ आज्ञां सर्वलोकेषु केलाशशंकरो यथा॥ एवं स कुरुते राज्यं सप
निहतकंटकं॥ अथान्य दिवसे राजा भूमृगयां निर्गतो नृपः॥ आरूढो धनुर्धारी च तुरंगम
लान्वितः॥ नियुक्तो सैन्यसहितो राजा नामंडलाधिपाः॥ छत्रचामरशोभितः का
नुं नैकं॥ पुनी रजसा रोचि चित्तं तु मो गजवाजिपदाहतौ॥ तेन संछादितं सर्वं भूमंडलवि
शेषतः॥ न तत्र दृश्यते सूर्यो नाकाशं न दिशस्तथा॥ पादपा न च दृश्यंते गिरिमाहू निसर्पति

नतस्तोऽदृश्यस्तत्र मृगयूथमवस्थितं धावंतिस्म ततः स वै राजा नानारूपवनकाननं दृष्ट्वा स्फो
टः अन्येषां शीघ्रं जग्मुर्दिशो दश। एकाकिना गतो राजा चित्रसेनो नराधिपः मृगयू
थसमासाद्य एकाकी ह्युत्तानागतः [illegible] प्रविष्टस्ततो ह्यरण्यकाननं दुष्प्रवि
ष्टं वल्लीगुल्मलताकीर्णं सिंहव्याघ्रभयंकरं। अथ न दृष्टा मृगास्तत्र दिशो राजा विलोकयन्सु
दृष्ट्वैकाकिनमात्मानं बलेनाथ विवर्जितं। कां दिशं तु गमिष्यामि कस्मिन्स्थाने समागतः
कां गतिं करवाण्यद्य आमिश्र श्रमनिवारणे एवं कथं गतो राजा चित्रसेनो महीपतिः
वृक्षच्छायां समाश्रित्य विश्राममकरोत्तदा क्षुत्तृषार्तस्तत्र मनुष्यं कानने गिरिगह्वरे २८५

दृदर्शाथ स राजा दिव्यं पद्मिनीखंडमंडितं हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितं सरोदृष्ट्वा
सरोजैः समानिंदति मानसं तर्पयित्वा पितॄन्देवान्मनुष्यांश्च यथाविधिः आश्चर्यघश
तपत्राणि हरजयामास शंकरं ततः स पापोस्म पानीयं यथावत्संमतं स्थितं उत्तीर्य विजलान्तीरा
द्दृष्ट्वा कं समीपतः उत्तरीयमधः कृत्वा उपविष्टो महीपतिः चिंतयामास धर्मज्ञः किं कार्यमि
तिचिंतया अथापश्यन्मृगांस्तत्र छायामाश्रित्य संस्थितान् कांश्चिदूर्ध्वमुखांस्तत्र अपरे दक्षि
णोन्मुखाः। वारुण्याभिमुखाः केचित् केचित्कौवेरदिङ्मुखाः। कश्चिन्निद्रां प्रकुर्वंति स्वाश्चकर्ण
स्तथापरे। तेषां मध्ये स्थितो योगी ऋषिश्रेष्ठो महातपाः विश्वावरवनोद्देशे क्रीडन्ते मन्य

संवृतः। मृगान् दृष्ट्वा ततो राजा आश्चर्यमचिन्तयत्। अपापा मृगा मम ... ऽहं यामि यच्छ
या। यत्र स्थास्यामि ... मृगमांसस्य ... ततः काशीं गमिष्यामि मार्यमचिन्तयत्
ततः विचिन्त्यैवं ततो राजा वृक्षमूलं समाश्रितः। वाणं ... करतद्धनुः शिरसं धयवाश्मृगं वि
वेधिष्य शरं राजा यत्र तत्र संस्थिता मृगाः। तेषां मध्ये महाविद्वो ऋषिशृङ्गो महातपाः। प्रजग्मु
रथैव निस्ताः शस्त्र ... वानो कसं ... ऋषिः पतितस्तत्र हा हा हा इति चाब्रवीत्। हा हा कष्टं
कृतं तेन येनाहं घातितस्तु ... पापबुद्धिनात्मनः। तां वाणीं मानु
षीं श्रुत्वा स राजा विस्मयान्वितः। शीघ्रं गतस्तत्रापश्यत् ब्राह्मणं ब्रह्मचारिणं मया हतं ... २६९

मयान...
तं वेदयनासो घातितो द्विजः॥ विज्ञापनं उवाच॥ अकामात् घातितस्त्वं हि मृगभ्रान्त्यायो
तं वेदयनासो घातितो द्विजः॥ ... उवाच॥ अकामात् घातितस्त्वं ... ननु दाहयामि ...
धो किमिदानीं करिष्यामि कथं तु द्विजोऽविष्यतीति ... ब्रह्म ... निर्घातनं ... दाहयाम्यहं
... ब्रह्महत्यया ... निजोऽभविष्यति ... किं वितनं ... यथा ब्रह्महत्यया
अथ ब्रह्महत्याया विशुद्धिर्मम भविष्यति ... ब्रवीत्पिता ... ऽत्रान्तरे ऋत
ऋषिशृङ्ग उवाच॥ न तस्य विद्यते विचिकित्सा ... मागात ...
नयितः ... जायामरिष्यति कथं शुद्धि ... उपायं कथयिष्यामि यदि ... कर्षेत्तप
राजा उवाच॥ उपायः कथ्यतां तात कारुण्येन मम मानघातं करिष्यामि सकलं त्वया ... महा
... कस्त्वं कथमिदायातः ... संस्थितः। ब्रह्महत्या विशां मध्ये स्थ
श्रुत्वा॥ ऋषिशृङ्ग उवाच॥ कस्त्वं कथमिदायातः ...

गेवार्थं त्वजो भवान्॥ चित्रसेन उवाच॥ नाहं श्रेष्ठो न वैश्यो वा न च ब्राह्मणसत्तम॥ नाप्यंत्यजो
पि ऋषिश्रेष्ठ दैवयोगं महात्मना॥ धर्मस्य कृतयज्ञस्य सर्वं मन्ये हि तरतः॥ अकामात्पातकं
जातं कथं शुद्धिर्भविष्यति॥ ऋषिरुवाच॥ मां हत्वा ब्राह्मणं गु[illegible]यत्कृतो पितरो मम॥
कारु वनकौ
निवेदयस्व चात्मानं पुत्र धाति न मातरं लोके दृष्ट्वा मां करिष्यति कारुण्यं कृत्वा प्ररिउपायं क
थयिष्यति येन शुद्धिर्भविष्यति॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य चित्रसेनो हृष्टमानसः स्कंधे कृत्वा ततो विप्रं
जगामाश्रमसंनिधौ॥ अथ तत्कालिकं तं वा पुत्रं विप्रस्य च उतनः उतनः॥ तावत्स्वयं पतितं विप्रं दृष्ट्वा ति
विकालं दिये[illegible]सो मो वचित्रसेनात् पितृ दृष्ट्वा या मम माथयन्॥ वस्त्रं वत्पुर्णं कृत्वा वातं कृत्यम् २६

ऋतुत्रिः प्रपश्यत सद्यराजं ऋषिश्रृंगा महातपाः॥ पंचत्वमगमत्तत्र ध्यानयोगेन दृष्ट
योगवित्॥ दाहयामास तं विप्रं विधिदृष्टेन कर्मणा॥ स्नानं कृत्वा तु शोकार्तः क्रिरादृष्टमोर्थे
हे॥ इतिश्री रेवाखंडे शूलभेदमाहात्म्ये ऋषिश्रृंगस्वर्गगमनानाम॥ ६॥ ॥ ईश्वर उवाच॥
ततश्चानंतरं राजा उद्वेगं परमं गतः॥ कथं किं करिष्यामि॥ एवं चिंतापरो भवत्॥ ब्रह्महत्या
समाविष्टो जुहोद्यस्मो कलेवरं॥ अथवा ऋषिपालेन तज्ज्येष्ठाश्रमं प्रति कथयामि
यथा हतो महार्षिस्तस्य धीमतः॥ एवं विचिंत्य वै राजा स जगामाश्रमं प्रति॥ हत्वा वा ऋषि
श्रृंगस्य सर्वास्थीनि चिराश्चितः॥ दृष्टिमात्रे गच्छितस्तस्य महर्षेर्नाविनाम नरः सुकास्थिनि

ततस्तस्य पर्यालिनां तैरा मंत्रो णाम मकरोत्ततः। दीर्घतपाउवाच। आगच्छ आगतेन
घस्वासनउपविश्यतां। अर्घं ददाम्यद्य येन मधुपर्कममवितं। विश्राम्य नतु वाच। भो भो
षयस्य योग्योदं किंतु तार्घस्य मतमा हृगमथोस्मितो विप्रतवपुत्रो मया हतः पुत्र
घ्नं विद्धिमां तात तीव्रदंडं न दंड्या गुरुगोस्त्र्यो व्राज्या विनिहतो नोरुषिष्टं गोमहातपाः
इति मत्वा हृपरुखं भुक्तराम वंयथो वितं। मातात वदवनेकथायस्य हाहा निःकथ विकलो
हा हतास्मीति शोकाश्रु पतिता धरिणीतले। विललाप भद्रः स्वामी नाति तथो क
नपीडितो हा हताउत्र पुत्र निक्रोशं तो करीयथा। रुरोद करुणं माता काकगता मां २६७.

विद्यायवितोश्रुताध्ययनसंपन्नं जपहोमपरायणं। आगतं चाह दृष्ट्वा किं ददान द्यामि
पुत्रकश्रुयातालाकशब्देन वंदनं किलशीतलं। पुत्रगात्रपरिष्वंगथ्यं दनादपिशीतलं था
परियकुं नापश्यामि चामहं पुत्रक प्रियं पंचवे मागमिष्यामि वदिहीनाः सुतः पिता पु
वं विलपती दीना उत्रशोकेन पीडिता मूर्छिता विकलीहृता पपात धरणीतले। भार्यां
तां पतितं दृष्ट्वा पुत्रशोकेन पीडितां स्फोपसमु निश्रे भुविन्यसेनं हृपं प्रति। दीर्घतपाउ
याह्रिया हिमहापापमास्तु खंदर्शयिष्यामो किंचया घातितो विप्रस्य कामाद्य स्ते
ममोवचन दयाम विद्धुंति वध्यस्तघ हृपाधमा सकृंवध्या मे चं हि स्त्रिय स्तस्तु पाग

तः। एवमुक्तो तदा राजन् विविंध्य तु पुनः पुनः॥ अयं कोपं परित्यज्य मुनिर्भागं समागतः॥
दीर्घतपा उवाच॥ तद्वर्गं यजमानो वभ्र उरुक्तं गदितं मया॥ पुत्रशोकाभिभूतेन दुःखतप्तेन पा
र्थिव॥ किंकारातिनरः प्राज्ञः प्रयमाणः स्वकर्मभिः॥ प्रायणं हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारि
णी॥ अनेनैव विधानेन पंचत्वं लिखितं हि न॥ दत्त्यातः एवं भविष्यंति पूर्वदिष्टान संशयः॥ दीर्घ
तपा उवाच॥ गच्छ त्वं च विशां मध्ये श्रोवाध्यं यज्ञोपिता कस्त्वं कथय मे तथ्यं कस्मात्मनि वि
तः सुतः॥ विप्र उवाच॥ विज्ञापयाम विप्रर्षिज्ञांतः कार्यमिमा परिन विप्रोद्दं मुनिश्रेष्ठ
न वेश्योनवशूद्रजः॥ न याधनाद्यजथा पित्तिर्यो दं मदा सुनिका भिराजो सुगानूदं तं २६८

मागतो वनमुग्रमंत्रो ध्यानिपातितस्वष्टोत्रष्टगरूपधरा मुनिः इदानीं तव पादांतसंश्रितः
पातकाद्विनः किंकर्तव्यं मया तत्र उपायं कथयस्व मे॥ दीर्घतपा उवाच॥ बहन्दयानशाकोत
एगौं निस्तरितं तृपा एकादश कथं शक्या जन्मांतरशतेरपि वचातामस्तु ताराजन् मन्नाथा
माहृस्वर्वकाः भयासहन जीवंति रुषिशृंगस्य कारणे उपायं कथयिष्यामि येन शांतिर्भ
वेत्रवोशाकाषियदितं फलं तु मुखोपायनमन्नमोमकुडबं भामष्टतं सर्वदोषयिवायथा
विधी रुद्रीवाष्ठी निमलषां नर्मदातटमाश्रित्य नर्मदा दक्षिणे कूले शूलभेदमिति श्रुतं
सर्वपापहरं तीर्थं दुःखदुःस्वप्ननाशनं॥ अविरंज्या ममाष्ठीनि तत्र तीर्थे विनिक्षिपास्तु किंस्त

सर्वपापानां क्षयो ऽस्माकं न विद्यते। चित्रसेन उवाच। सर्वमेतत् करिष्यामि त्वद्वाक्यान्न संशयः।
सर्वस्वमपि यत्किंचित् वित्तं च ममानघा तवाधीनं च तत्सर्वं प्रयच्छामि प्रसीद मे। एवं च वचसं वा
दे वर्त्तमाने तु पापात्मा स्कुरवाश्चाण्डद्वयं तत्र घ्राता मे पुनि सत्तमा। विप्रानाकारयामास ये त
त्राश्रमवासिनः। तेभ्यो निवेदयामास यथावृत्तं स पार्थिवः। मातस्तदा तु संतुष्टास्ततः काभाग्या
नीययन्नतः। इदं मे वचनं कथा चित्रसेन सतः श्रेयं ह्वीवाच्छ्रोनिस्सर्वेषां रुद्रभाग्येंस्सु
खितः। उत्तरीयं विधाकवासं वेष्ट्या ह्वीनिः सर्वशश्चयां आशां प्रस्थिता राजा महादेव्य सम
न्वितः। नशाकानि यदा गंगं कायमा श्रियते भुक्त्वा विश्रामवेतस्थाद्धगाभुनर्यातिवराद्वितः। २७०

सविलं कुरु तस्मान्न गुरुकाष्ठानि पतरुपदे वाप्ये जले निराहारः समागच्छन्दक्षिणामुखः। ऋषि
राणेव कालेन समागतान मर्दातत्येः आश्रमस्थान् द्विजान् दृष्ट्वा प्रणम्य च वेदपोत्तमा। चित्रसेनस्थो
रणेवकालेन समागतानमर्दातते आश्रमस्थान् द्विजान् ... सकीयार्थ इति सिद्धये
कथ्यतां शूलं त्वदस्मा मामामि द्विजसत्तमाः यनया मिभेद्या भागाः स्वकीयार्थश्च सिद्धये।
रुपयकर्तुं। इतः काशीं नारदर्वकृतीर्थं परमशोभनं नर्मदादक्षिणकूलतामाकरुसि
नाथ्यथा। ऋषिवाक्यं तथा श्रुत्वा गतः शीघ्रं तु पस्तनः। स तद्दर्शनमस्त्तीर्थं द्विजसंघसमाकुलं।
कूजकुमलताकीर्णं फलपुष्पोपशोभितं। सध्यमानं ऋषिकुलेर्मनिव्रतधारैश्च संन्यैः एकप
दास्थिताः कश्चित् सूर्यनिरीक्षथापरा एकाङ्गुष्ठस्थिताः कश्चित् अपरे स्वोर्ध्वबाहवः। दिनकृत्स्नो

जिनः केचित्पाराकव्रतिनापरे चांद्रायणगताः केचित्केचित्पक्षोपवासिनः मासोपवासिनः
केचित्कृच्छ्रकालान्नभोजिनः शीर्णपर्णाशिनः केचित्केचिच्छैवालभोजिनः जलाहाराः केचित्त
था केचित्केचिद्विमारुताशनाः योगाभ्यासरताश्चान्ये ध्यायमानाः परं पदं एवंविधान्मुनी
न् सर्वान्मुनीन्स दृष्ट्वा जानुभ्यामवनिं गतः प्रणाममकरोत्तेषां भक्तिपूर्वं नृपस्तदा ततस्तत्रा
श्रुत्वा शान्ताज्ञवा तीर्थवरं ततः जगाम तत्र तीर्थकुंडमयं विहृषितो दृष्ट्वा देवनतत्वा यत्कुं
डमयमतीव पवित्रं गंगास्तत्र समासाद्य नाम्ना देवनदीश्रिया प्राचीं सरस्वतीं दृष्ट्वा प्रांजलिर्ना
पप्रच्छ विभो ततो विस्मयमापन्नः स्थितया नकुंडके ददर्शामिषसंयुक्ते आकाशे कुरंतदा।

अथैवं कुरतस्तत्र आयाता ह्यामिषार्थिनः अदृष्टं ततस्तेषामाकाशे ह्यामिषार्थिनां॥
अथ पक्षिमुखान्मांसमामिषं पतितं जले ह्युलनस्तुलिनाय ज्ञात्वा भागात्पतितो जले कुंडे
पतितमात्रस्तु समर्पत्तु रूपाभवत्। विमानस्थं तु तं दृष्ट्वा पुरुषं दिव्यरूपिणं अप्सराभिः स
माकीर्णं कुंडोत्तमहृषितं तं दृष्ट्वा विप्रमानापि विस्मयं परमं गतः ऋषिभिः कथितं त
त्तद्विना तीर्थं निःसंशयः रामोऽभवद्दृष्ट्वा प्रभावं तीर्थमेवं ततः स्नात्वा निर्मलो निहितस्नानं
कृत्वा यथाविधि तर्पयित्वा पितॄन्देवान्पूजयित्वा महेश्वरं दत्त्वा दानानि ततो राजा विहितप
तर्जलतद्यामांश कुंडलमकं तु राजाश्चाद्धसुरसः स्थितः तानुद्दर्शतः सर्वान् दिव्यसूर्तिय

रान्स्तुभानू दिव्यवस्त्रैश्च संवीतान् दिव्याभरणभूषितान् विमानवरमारूढान् हृष्टपुष्टतनू
समं ततः आकाशस्थान् समालोक्य राजा संहर्षितो भवत् ऋषिर्विमानमारूढश्चित्रसेनम
थाब्रवीत् भो भो राजन् चित्रसेन कृतं साधु महाभाग त्वया महात्मन् पश्यैषु दिव्यां गतिं विहंगमाः।
मत्कृतं बस्तुतीर्थस्य तु प्रभावात्तु धर्मात्मना ईदृशं यच्च या कष्टं कृतं परमदुष्करं त्वयात्रापि
न शक्तोति पितॄणां कर्तुमीदृशं। मदीयवचनात् स्थितिः पापाभव पार्थिव फलं शास्त्रसिद्ध
ऽत्र मद्वाक्यान्मनसेप्सितं। आशीर्वाक्यान्निर्बाधश्चित्रसेनाय धीमते। स्वर्गं जगाम सस्नु
तस्तदा दीर्घतपा मुनिः। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये शूलभेदमाहात्म्ये दीर्घतपास्वर्गगमनो नाम ॥ २७२

उत्तानपाद उवाच ॥ माहात्म्यं तीर्थजं दृष्ट्वा चित्रसेनाद्यापात्तमाः ततः परं किं चकार तान्मे वद
रस्थर ॥ ईश्वर उवाच ॥ हुतुंगमसमारुह्य ईशान्यां दिशि संस्थितः तपश्चचार विपुलं कुंडेत
स्मिन् महीपतिः। त्रीन् देवान् दिव्यान् चापबलविक्रमदेश्वरान् पतनायमिति चक्रतुः पर्वते
मत्कान्तां एतस्मिन्नन्तरात् देवो जगके नाम महाप्रभुः कारणं दीर्घा राजानं रूपो वचनमब्रवीत् ॥
इश्वर उवाच ॥ प्राणत्यागमकालं च माकुरुष महीपते यद्यपि चेत् युवा तानन् दुःखं मरणं
तत्स्वस्थानं गच्छ शीघ्रं च भोगान् गच्छ याय स्मितान् राजन् रुनिः कंटकं राज्यं नाकष्टधारि वि
स्वयं चित्रसेन उवाच ॥ न हि राज्येन मे कार्यं न तु मानव बांधवैः न मार्या यानकोशेन न गजै

इति तत्पथ्यस्कन्धे राजायनमंजावीर ३

नद्युरंगमेः॥ मुंवगुंनमहादेवमाविघ्नः क्रियतां मम॥ स्वर्गप्राप्तिमिमां घोषं स्वस्थमानाहृष्टि
श्रुति॥ ईश्वर उवाच॥ यस्याग्रतः स्थिता विष्णुर्ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च॥ स्वर्गेण तस्य किं कार्यं मिग
तः किं करिष्यति॥ उवाच यं त्रयो देवा ब्रह्म विष्णु महेश्वराः॥ अथ प्रभृति स्वश्रामिः स्थातव्यमिद
सर्वदा॥ इदं तीर्थं महापुण्यं सर्वतीर्थवरं परं॥ शूलालंकृतमिति ख्यातं त्रैलोक्ये तु भविष्यति॥ य
त्र यत्र स्थिता ह्यूयं तत्र तत्र वसाम्यहं॥ गणानां शिवसर्वेषां न वयमधिपस्तथा॥ ईश्वर उवाच॥
अथ प्रभृति तीर्थेस्मिन् ब्रह्मा मामाहृ पसत्तमो कलांशेन त्रयो देवास्त्रिकालं शिवसामलेनं दि
संज्ञोगणत्वं दिन विष्यसि न संशयः॥ न विष्णुश्च यम रुजा वेमसमीपसदा च यो एवं देवा वरं २७५

देवाविश्रमेनाय पार्थिवि॥ॐ॥ सन्निधिमासाद्य त्रयो देवाश्च संस्थिताः॥ परस्परं वदंत्येवं पुण्य
तीर्थमिदं शुभं सर्वतीर्थमिदं तीर्थं शूलालंकृतं भविष्यति॥ इदं तीर्थं महापुण्यं शूलभेदं भविष्यति
यथा पुण्यं गयाशिरासं कृत्स्न पुण्योदक निवपुष्यंति पितरस्तदा॥ एकं गयाशिरा मुक्ता सर्व
तीर्थानि सर्वतः॥ शूलालंकृतस्य तीर्थस्य फलं नार्हति षोडशीं॥ॐ॥ उत्तरायणायां दशाहस्रप
माणतः॥ एवं वारुणकाष्ठायां प्रमाणं वे कविंशति॥ एतत्प्रमाणं तीर्थस्य पिण्डदानादिकर्मस्तो
लोकाः पुण्यस्तु लमर्त्ये स्नातु मनु वलं तिथ्यो विष्णावे पितृरूपेण ब्रह्मरूपी पितामहः॥ प्र
पितामहश्च रुद्रो रुद्र यस्मात्रयः संस्थिताः॥ पितरः पितामहा यच तथा यप्र पितामहाः॥ त्रत्र

तीर्थे स्थितानि यं शृंगं दृष्ट्वा निशाचरी॥ जातं जातं निरीक्ष्यं तस्य वपुं तत्र संस्थिता॥ कदाचित्तु
तस्मिन् तीर्थे स्मिन् कदाचन स्नानार्थी शूलभेदे नरः। स्नात्वा दृष्ट्वा शूलस्थं संत्रस्तो नात्र नाथ
नी राजा गौस्वरूप्यश्च जन्मानि ज्ञात्वा यं तत्र शूलभेदे वानरो ज्ञात्वा शाकमूलफलाशनः एकस्मिन् मोक्षो
विप्रे कोटिरर्चितो भवति तेजो जिनाः पंचत्वस्थानश्च यः श्राद्धं कुरुते तत्र नक्तमान नरः। तारायते नन संदेह
सकुलान्येकविंशति पितृन्दद्धश्च सादिन विप्राणां भोजितेन च। श्राद्धं कृत्वा वसेत्तत्र यत्र देवो
महादेवः शूलभ्रान्तम्। यातक राय च गोपालन एत नाथाय देहि निर्जलपान च विधिना सर्वेषु तः)
न तेषामस्ति संस्काराणां शौचं नोदकक्रिया। अत्र तीर्थे च यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्विशक्तितः। मोक्ष २७४

प्राप्तिर्भवति तेषां पिंडदानान्न संशयः॥ अज्ञानात् यत्कृतं पापं बालभावाच्च यत्कृतं। तत्सर्वं
नश्यति तत्र महातीर्थप्रभावतः॥ रजकेन यथा धौतं वस्त्रं भवति निर्मलं राजन्॥ तथा तत्र
महातीर्थे स्नातो भवति निर्मलः॥ स त्यास न स्मृतो यस्तु तत्र तीर्थे विपद्यतः॥ ध्यायमानाम
हादेवं सयाति परमां गतिं। क्रीडं सह देवैः यथाकामं स्वेच्छया शिवमंदिरे। ततो वहां गतः क्षो
जायते विपुले कुले। रूपवान् सुभगो वाग्मी सर्वव्याधिविवर्जितः। राजा वा राजतुल्यो वा
धर्मात्मा समचित्तः। एतत्ते कथितं राजन् तीर्थस्य फलमुत्तमं। यत् श्रुत्वा मानवा नित्यं सर्व
पापैः प्रमुच्यते। यत्र देवस्य वायुमूर्त्याः स्थानं द्विजसन्निधौ। महादेवकूलविवपल्ल

वीति पर्वणि। गीर्वाणास्तत्र तिष्ठन्ति मनुष्याः पितृभिः सह। पतंगाः शृण्वन्तां वे नश्यन्ते पापसं
चयः। लिखितानि तीर्थमाहात्म्यं ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः। जातिस्मरत्वं लभते तथा वाञ्छितं फलं।
इति श्रीरेवामाहात्म्ये शिलानामोपाख्यानं॥ ॥ उत्तानपाद उवाच॥ अथ यच्छ्रोतुमिच्छामि
न गंगावतारिता। कृतं च हृदि स्थिता देवी उत्पत्ति कथमिहागता। यथा देवशिलानाम तथा मा
हात्म्यमुत्तमं। एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसादात्परमेश्वर॥ ईश्वर उवाच॥ शृणुष्वैकमना नृप य
था गंगावतारिता। पुरा देवैर्महाभाग सर्वलोकहितार्थिभिः। अश्विभ्यां येन नामन गोयाच्यता
मा श्रीनो नृपा। निर्वाणार्थे गता स्वर्गं तपो निष्ठा नृपात्मजा। तत्रारूढा नदी गंगा गा सुरसत्त 275

भिः। समस्तार्थे जगन्नाथं देवदेवं महेश्वरं। जटामध्यस्थितां गंगां मोचयस्व जगत्पते। तपः सि
द्धिं विदित्वा मोचयेथा प्रोक्तं महेश्वरः। तेषां वाक्याद्वितानामुकारूपेण शिरसः सरिता। तत्र स्थानमहा
पुण्यादेवे रूपा हिता स्वयं। ततो देवनदी जाता हिताय च गुणां नु विवसंति यत्र देवाः स्नानं
कुर्वन्ति भक्तितः। पिबन्ति विमलं तोयं च त्रयो यांति परमालयं। यत्र सा पतिता ॐकारस्थले सा ते नराधि
पा देवनद्याः प्रतीक्षां तु तत्र चापि सरस्वती। याम्यायां स्थले ते दृष्ट्वा तत्र तीर्थमनुत्तमं। यत्र देव
शिला पुण्या स्वयं देवेन निर्मिता। न तत्र स्नात्वा तु यो मनुष्यात् तर्पयेत् पितृदेवताः। पितरस्तस्य तृ
प्तं तियावदाहृता संप्लवं। तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या ब्राह्मणान् भोजयेन्नृप। एकविप्रेण भुक्तेन दानेन

रथानविधानाउत्तानपादपुत्रवत्॥ कतिदानानिशस्तानिदावश्यधरिणीतल्पोयानिदत्त्वानराभ
क्ताःसुखंप्रयातसर्वकिल्बिषैः॥ तत्रदेवशिलायाश्चमाहात्म्यंविस्तराद्वदफलंयत्तस्यतीर्थस्यस्ना
नदानादिजं॥ मार्कंडेयउवाच॥ विनोदेश्वरवाक्॥ आसीत्पुरामहावीर्यश्चित्रनाथोनराधिपः॥ वीरसे
नपतिख्यातःसर्वस्वहितेरतः॥ गुणवान्शीलसंपन्नोधर्मनिष्ठोजितेंद्रियः॥ कृत्वातराज्यमथा
ग्रंसदानिहतकंटकं॥ महद्धर्मदान्वितोराजासभार्याद्विपुत्रकः॥ एकरूपवतीतस्यदुहिता
गिरिजायथा॥ द्युतापितृमातृसंख्याबहुगुणसंश्रया॥ कथंविवाहिकंकर्मकालप्राप्तेयथा
विधिः॥ अनंतरंतुद्विपतिर्विदिशाद्भ्यागतो॥ तस्यास्तनस्तयोनदोषिगृह्यवशमागतः॥ २७६

हृतासराजंविविधंवांतांसुतांमयाराजाशोकसमन्वितः॥ उवाचवचनंतत्रस्वभार्यांदुःखपीडितां
मद्दुःखमिदंजातंयावज्जीवंमहन्महत्॥ नैषावरहितंशक्यारूपयौवनगर्वितामच्छक्ति
द्विविधेर्वदिकुलंनादूषयिष्यति॥ नापायोविघातमायंमत्तुमव्याहिरकृणोपरस्परवि
वदतोश्रुत्वातोपितरोतद्याप्रदत्तश्यमातुमह्यादवचनंगौरवान्वितं॥ मातुमह्यवाच॥ परि
भावयराजेंद्रविषादंमाकरिष्यामिमर्थानान्यस्थानतदोषामदर्थेतुनराधिपनाथपञ्च
निकेशान्विधारयामी॥ किमस्ताकेचकूलवस्त्रमहंराजन्धारयिष्येजितेंद्रियाचरिष्यामित्र
तानीदुःखराणविहितानिच॥ अस्मानेशोषयिष्यामितापयिष्यामिमाधवंमासिषावर्त

त्वत्तु द्वियदृष्टिं तावन्मध्ये मोमानुमयावत्ः श्रवाराजा मंदपर्शिता भवन्ता ततः पश्चात्पय
मासतनयां तु दृष्ट्वा संस्तुतां तीर्थयात्रां मम तु दिश्याकाशं दध्या मुपुष्कलं विमसर्जं हे पपुत्रैः
नानाव्रतपरायणां स्तुरूपानू मां तु थानविप्राणू विडः स्वसस्तुरा क्षितानादेवादामीप
दातीर्थतस्थासंरक्षणोदृशर्मज्ञानतः पितुमतिनैव मंभातीर्थं जगाम ममाश्रोत्यामास
राज्ञे गंगायाहृतवेव सामनिर्यं पूजयती देवानू विप्रानन्यांश्च तापमानूक्षुपणाच्च
दानैर्भोज्यैर्गंध माल्यैः स्वशक्तितः ॥ दशाश्वानि भातीर गंगायाः समवस्थिताः ॥ यक्का
गंगानदाराशी प्राच्य कात्तोत्तदक्षिणां जगाम ब्राह्मणैः सार्द्धं यत्र रेवा महानदी ॥ २७१

समाः पंचवस्थितास्तत्र तु कारमरकंटकोत्तदकृयाश्चेतटे तानतीर्थं ति तीर्थं जगाम सा तत्र
स्नात्वा द्विजानू पूज्य भक्तितः सर्वमेतं द्विजा जगाम वारुणी काष्ठां दक्षिणे घाय्यसंगमोद
दृशाथाश्रमं तत्र ऋषिसंघसमाकुलं दृष्ट्वा ऋषिमुद्दं सा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ मातहा
त्र्यमयतीर्थयात्रनामया श्रुतं श्रुतं कथयंतु महाभागा प्रमादं क्रियतां नृपा ॥
ऋषय ऊचुः ॥ वक्रतीर्थं तु विख्यातं रक्षंदत्तं पुरा हरो मदेश्वरणत्तु भेनयत्रादौ
न स्थलिना अत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयति पितृदेवताः ॥ अनिवर्तिका गतिस्तस्य जाय
तेनात्र संशयः ॥ द्वितीयं किं नानागच्छितं तु लांतदेवपथिनी सर्वाक्षिन विधानेन स्ना

नं कुर्यान्नृप यत्नतः। जन्मत्रयकृतं पापं नश्यति तत्क्षणान्नृप॥ तिलमिश्रेण तोयेन प्र-
दद्याद्योऽञ्जलित्रयं। तृप्यंति पितरस्तस्य द्वादशाब्दानि पंच च॥ श्राद्धं यः कुरुते तत्र विनि-
घ्ने ब्राह्मणेन श्रीजायते पिंडदानेन पितॄणां तृप्तिरक्षया॥ अपराह्ने ततो गच्छेत् पत्रदे-
वशिलस्नानाय यमाज्ञा करवीपुष्पादिवेहत्यादिनापुरा। स्नात्वा तत्र जलं दद्यात्तिलमि-
श्रं नराधिप। मत्कृते पिंडप्रदानेन तुष्यते मत्प्रणामयात्। एकादशीं तूपवासमत्कृत्वा पत्नि-
परायणः। कथाजागरणं रात्रौ पठन् पौराणिकीं कथां। कल्ये दृष्ट्वा प्रभवात पुष्पधूप-
दिभिः क्रमात्। स्नानातो जोऽयं द्विजान् दानं दद्याद्यथाशक्तितो वक्त्वार्थं कृत्वा ततो गच्छेन्नृपत्र २७८

प्राचीसरस्वती। ब्रह्मादेहाद्विनिःक्रांता जम्बूद्वीपहिताय वै। तत्र स्नात्वा नरोत्तस्या
तर्पयित्वेष्टदेवताः। श्राद्धं च विधिवत्कुर्यात् पूजां दद्यात् पूजयेद्द्विजान्। पितरस्तस्य
तृप्यंति षष्टिवर्षाणि संशयं। सर्वदेवमयं स्नानं तीर्थानामुत्तमं परं। सर्वपापहरं
पुण्यं लिंगकोटिफलप्रदं। त्रिकालं कुरुते यस्तु तत्र स्नानं जितेंद्रियः। न तस्य सं-
सारे मर्त्ये कदाचिदपि जायते। नियमस्तोत्रमुख्येन त्रिजन्मजनितादघात्। मुच्य-
ते नात्र या नारी तत्र निष्ठति सुव्रता। लभते सा कथं लोकं गौर्याः सायुज्यमाप्नु-
यात्। मुनीनां वचनाद्यो वै सदा परमया मुदा। गायत्र्या मासमेकं तीर्थमिदं निशा

मतं द्विजा दृष्ट्वा तीर्थे प्रभावं तु राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ शृण्वंतु वचनं मे ऽद्य ब्राह्मणाः ॥ अ
पुरा द्विजाः न यजामी त्वां तीर्थं यावज्जीवमहं निशं ॥ मन्निवृत्य तथा मातुः कथय
ध्वमिदं वचः ॥ उत्रीवः शुक्लपक्षस्य तिथौ निवृत्तिव्रतचारिणी ॥ एकस्मिन्काले स्थिता मातुर्न
मानुमती शुभा ॥ एकांतरोपवासस्था विधिवद्व्रततत्परा ॥ नित्यं देवशिलास्नं
स्नाप्य माना जगत्पतिं ॥ समयं परमं कृत्वा नित्यं तज्जनमानसा ॥ चरणो
लने कृत्वा तत्र भोजयती द्विजान् ॥ द्वादशाह्नानि भा राज्ञी सुव्रतानत्र संस्थिता ॥
श्वत्सवाचा ॥ अथो नारद देवशिला माहात्म्यं कथयामि ते ॥ शृणु राजन् महाबाहो ॥ २७५

इतिहासं पुरातनं ॥ कश्चिद्वनचरो व्याधः शबरो भार्यया सहोऽर्तिक्षुत्पीडितस्तथा
आमिषार्थी समागतः ॥ नापश्यत्पक्षिणस्तत्र न मृगानन्यान्फलानि वा ततः
सचिंतयामास क्षुधापीडितविग्रहः ॥ ददृश्याथ सरस्तत्र पद्मिनीखंडमंडितं ॥
तद्दृष्ट्वा हर्षसंयुक्ता शबरी वाक्यमब्रवीत् ॥ कुमुदानि हृदाणार्थं दिव्यान्याहारसि
दयो देवस्य पूजनार्थं शुक्लपक्षस्य भक्तितः ॥ कमलानां दिकर्णयो संयुक्तो भ
ववानघ ॥ कमला निरुद्दीप्तुं तिथिमर्शीला यताजनाः ॥ भार्याया वचसः श्रुत्वा ज
आरु कुमुदानि वोद्वी ॥ सर्वं दृष्ट्वाथ तत्र श्रीपूजनमयतः ॥ श्रीफलाद्युपिजया

दृष्टपूर्वका निषेव्य कृत्निरीक्ष्य लभ्मेदं समं प्राप्तो ददर्श विजमानवान्॥ मधुमासि सित
पक्षे एकादश्यां नराधिप। तत्रोपवासिनः सर्वे बालवृद्धास्तथा स्त्रियः। ददर्श मंडपं त
त्र कृतं देवशिलोपरि वस्त्रैः संवेष्टितं दिव्यैः स्रग्माल्यैरुपशोभितं। ऋषयश्चा
गताः सर्वे यत्राश्रमवासिनः। सोपवासाः सनियमाः सर्वमाल्यपरिच्छदाः। दे
वनद्यास्तटे रम्ये ऋषिसंघनिषेविते। आगच्छन्निर्भरे स्नात्वा मार्गेपि हि नलग्गनी।
दृष्ट्वा जनसमूहं समंतो नार्यं शबरी बवीत्। गच्छत्वं च्छथ कमपि किमर्थं स्नानका
रणं। किमर्थं पर्वसंजातं वद सूर्यग्रहादिकं। किमर्थं यजनमत्रा द्विजगादिरविसंक्र २९०

मातः॥ ततः सा नर्मविवनात् शाबरी तत्र वेगताः। पप्रच्छ नारीमध्यस्थां दयाद्रिकमले
तद्रा। का तिथिः कोद्य वा वारः किं पर्व कथयस्व मां। किमर्थं स्नाति लोको यमेतथे
थ यशोभना॥ नारी उवाच॥ एकादशी ह्ययं पुण्या सर्वपापक्षयंकरी। उपोषितास
तीर्थं नानानाकफलप्रदा। तस्यास्तद्वचनात् सा शबरी शाबराय वै कथयामास त
सर्वं स्त्रीवाक्यमुपमत्तमा। अथ एकादशी शुक्ला बालकोट्यादिरूपाख्याता। मदनेका
दशी नाम सर्वपापक्षयंकरी। तथा तत्र मया दृष्टा एकादशी शुभानना। व्रतस्थानिय
ताव्रता नाम्ना मानुमतीश्च नाना। तस्याः सदृशी का विनुत्रिकालाकुविघातो म

ऽे दिव्याकारा गाढाश्चर्यवती समिद्धीतलो भार्याय्यवचनं श्रुत्वा शबरस्तामथाब्रवीत्। कम
लो निभानुमत्यादेव्या यं मुक्तं स वरं मामेषा वर्त्तते शुद्धिर्नो कथं मया पि यानमये
पातितं नादपापस्य शुद्धिकरं कथितं॥ शबरयुवाच॥ न कदाचिन्मया मुक्तं तुष्टं शुद्धिमद
माय कृतरोषं मन्तुकं यावत्कालं स्मराम्यहं भार्यया निश्चयं ज्ञात्वा ज्ञातं तीर्थज
गाम दृष्ट्वा मनःस्थो शरीयवास्त्रेण स्नानं कृत्वा तु भक्तितः अस्वनि देवानं नमस्कृत्वा
गता देवशिलां प्रति तत्र स्थितो शंकमानो उपस्थमानो नोर्द्धनीय स्थास्तुक
मालद त्तत्तथा राज्ञा निवेदिता। ध्वभानुमती पाम दामी प्रत्यक्षमि विस्मता। अत्र पुष्पा २८१

दयं लब्धमिदं त्वं कथ्यतां मम मा। शीघ्रं तत्रैव गत्वा पुष्पाण्यथ्या निवान धाधयेनवं
सुनावापि मर्दाघनापिना। मि निभानुमत्या वरः श्रुत्वा गता मा शिबिरं प्रति प्रार्थया
माभाद हीति पश्चानिश्री फलानि यो॥ शबरस्तुवाच॥ विना मूल्येन दास्यामि पश्चानिश्री
फलानि य। मूल्ये मम स्पृहा नास्ति गया राज्ञी। निवदय। तया व सर्वं गत्वा यथावश्य
निवदितं। तद्धासीवचनं श्रुत्वा माव राज्ञी स्वयं गता। उवाच शबरं तत्र पुष्पाः सर्पयिमं
ल्यतः। शबरस्तुवाच॥ न मूल्यं कारय द्विफल पुष्पसमृद्धं वं। विना मूल्यं द्विपुष्पा
णियाथसं मम हृत्पतां। हृगोकुरु यथा याये वासुदेवज गत्पतो। राज्ञा उवाच।

मूल्यं विना न गृह्णन्मिक्षा मिक मलानि न वाधुना दशद्रोण मितं धान्यं साधिकं वाप्र
गृह्णतो । वस्तु रत्नं सुवर्णं सर्वं त्र्य यस्त्रेयं दभी क्षितं । तत्सर्वं मम प्रदातव्यं । मिक मलार्थे न
वाधारो ।। शबर उवाच ।। नाहारं वितया त्रयं यस्तु क्वा । देवं वरा नानात् देवकार्यं विनामेध
नानात् वृद्धिः प्रवर्त्तते ।। राज्ञी उवाच ।। न च यान्नं परित्याज्यं सर्वं मन्त्र प्रतिष्ठितं । तस्मात्स
र्वप्रयत्नेन मम मान्नं प्रतिगृह्यतां । तपस्विना महाभागा ये वारण्य निवासिनः । गृहस्थम
स्थाः सर्वे यावंत वाञ्छकांक्षिणः ।। शबर उवाच ।। नियमो मे कृतः पूर्वं सर्वं मद्ये प्रतिष्ठि
तं । मद्येन तर्पितः सूर्यः मद्येन पोषितः शशी ।। मद्येन तिष्ठ यक्ष दधिर्वायु मद्येन वाति वै । २८२

मद्येन पच्यते सस्यं गावः क्षीरं ददंति च ।। मद्याधारमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मद्यं देवि न लापयेत् । देवकार्ये द्विज कामेनाद्यात् वृद्धिः प्रवर्त्तते ।
गृहाणि सौराज्ञि पुष्पाणि कुरु कुंकुम जनार्दनं श्रूयते द्विजवाक्यं तद्दोषष्ठ्यादमा
दिनः । कशाः काशं पयो मस्त्यामं घृतं पुष्पं दधि क्षौद्रं । मांसं शय्यासनं वस्त्रं प्रख्या
यं न वारिधि ।। राज्ञी उवाच ।। आरामापकृतं पुष्पमारण्यं पुष्पमेव वा क्रीतं प्रतिगृह्
लब्धं पुष्पमेतच्चतुर्विधं । उत्तमा द्वित उवाच । गृहाणि राज्ञि पुष्पाणि कुरु कुंकुमं ज
नार्दनं । उपकाराय कर्तव्यो थपदर्शनं कर्त्तव्यं तस्यान्त तस्यैनं क्षवाश्राद्धं संस

कमानसाः॥ शुद्धीयातानि भुष्याणि दृगांच कृजनार्दनं॥ द्विपाजागरणं कुर्यात्कथा
पौराणिकीं कथां॥ शबरस्तु नतानायमिदं वचनमब्रवीत्॥ दीपार्थं दीयतां स्नेहोय
थालाभेन सुंदरि॥ माहात्म्यानतास्मे हं कुर्याद्दीपंच पंक्तितः॥ कुर्याज्जागरणं रात्रौ॥
ध्यायमानो जनार्दनं॥ ततः प्रभातसमये कुष्ठस्नानासुकोजनः॥ कनकंडस्थिताः के
वि स्थानं कुर्वन्ति भक्तितः॥ श्रुत्वीथ्य यजनाः सर्वदेवनयां तथा पारासरस्य यां स्थि
ताः केचित् मार्कंडेयह्रदे तथा चक्रतीर्थस्थिताः केचित् स्नानं कुर्वन्ति भक्तितः॥ श्रुत्वी
यजनाः सावस्थिता देवशिलापरि श्राद्धं कुर्वन्ति ततत्र प्रयागेन द्विजर्षिनिः ततदृष्ट्वा २८३

वतोबिल्वैः पिंडान् निर्वपात् ततः॥ भानुमत्यां तथा जन्तुः पिंडनिर्वपणं कृतं॥ ऋनिघातू
जोजयामास विप्रान् सर्वार्थसाधकान्॥ हविष्यान्नैस्तथा दध्ना शर्करामधुमप्पिषा॥
पायसेन वरगव्येन कृतान्नेन विशेषतः॥ भोजयित्वा तथा राज्ञी दत्तोदानं यथाविधि॥
तत्र तीर्थमहाराज कपिलां यः प्रयच्छति॥ तेन दृष्टा न वदृशासा शैलवनाकाननाउ
त्तानपादजवाची॥ या नियानि रदानानि शास्त्रानिधारिणी तल्लोतानि सर्वाणि देवरा कथ
यस्व प्रसादतः॥ उत्तर उवाच॥ तिलपदः प्रजा मिश्रां दीपदश्च कृत्स्नमां इमिदं च
र्गमाम्नो निदीर्घसुश्चरिण्यदीर्घ शृद्ध दारागर हितारूथ दोऽहूपवान् भावन्नीवासो च

र्थे गलाकं तु श्रयते कस्य लोकभाक्‌ ॥ ६ ॥ षट्‌ दैत्य स्तु ययं तु शुभां गोदानादि त्रिविष्णुपं या
नशय्यादानार्थामियथ्य मम भष प्रदः ॥ अश्व उवाच ॥ शाश्वतं सौख्यं प्रसादाद्‌ ब्रह्मस्था
श्रुतो सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ॥ येन येन हि भावेन दानं विप्राय दीय
ते तेन तेन हि भावेन प्राप्नोत्यप्रतिमं फलं ॥ इष्टादानानि सर्वाणि शय्यादानानि यानि च
उवाच शबरो नाम्नार्यायेयच्छृणुष्व नराधिप ॥ शबर उवाच ॥ पुराणं पठितं मद्गृहे ब्राह्मणाद्वे
दपारगः ॥ श्रुतं च यन्मया सर्वं दानधर्मफलं तथा ॥ पूर्वजन्मार्जितं पापं स्नानदानादिभि
र्हतं ॥ शरीरं तु स्मज्जं तु कालनामि गतिस्तु न मां ॥ संसारसागराद्धितानि यं न त्रेव मा २५४

६२
यदं ॥ अनेकानि च पापानि हतानि च कृशो मया ॥ घानि नार्जितवानद्य निर्दग्धः पर्वता
सदानि न पापेन दग्धो देहादिं न निवर्तते ॥ मातुर्गर्भं प्रयाद्विंयजस्तेदं ममोपरि
तु तुष्टं गं समाकर्ण्य विष्णुमिच्छाश्यवदं तं तु शबर उवाच ॥ मात्रा पित्रा न मे कार्यं चि
तेनेच्छाधवे ॥ यागतिर्वेन वन्द्य साममपितृ विष्णुतीनस्त्रीणामीदृशो धर्मो विना
र्त्ताद्विजोचितं ॥ श्रूयते षट्‌ वादोषा धर्मशास्त्रेष्वनेकधा ॥ पारणं कर्मो कांतं व्रत
येन समाख्यातो यानि वाञ्छितं किंचित्‌ विषावतत्कुरुष्व भो ॥ नार्यायावदनं श्रयामा
नं दः शबरस्तदा इदं यथा फलं शीघ्रं देवायतनं व्रजच ॥ सर्वान्‌ देवान्‌ नमस्कृत्य

DR BHAU DAJI MEMORIAL
DR BHAU DAJI MEMORIAL

नुकारं सह भार्यया। वेश्मांतं विष्णुवाशाघात स्तोत्र दिनत्रयं॥ इति श्रीनर्मदामाहा
त्म्ये शूलभेद पाख्याने॥ ॥छ॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ विप्रान् भानुमती भोज्य शुभे शो
षमथ ततः॥ नुकातु सुखमासाद्य तद्दृष्ट्यं परिणामश्च। त्रयोदश्यां तानागतान् ब्राह्मणान् भा
नुमती समा मार्कंडेयस्य दास्ता ब्राह्मण्य देवं सुदास्थितं। स्नातापवास सांस्थिता सा
पयामास शंकरं पंचामृतेन दिव्येन शुभ्र पदी प निवेदनेः॥ पूजयामास विधिवत् गंध
पुष्पेः शनकशः॥ दिपाजागरं कृत्वा श्रद्धया पौराणिकीं कथां॥ नृत्य गीतेस्तथा स्तो
त्रेः धर्मार्थ मातो महेश्वरं। प्रभाते भोजयामास विप्रान् पायसं सर्पिषा। दत्वा दानानि २८५

विप्रेभ्यो भक्त्या शक्त्यानुसारतः॥ चातुर्वर्ण्य स्तान् लोकान् भोजयामास सर्वतः॥ वस्त्रै
र्हस्त्यादिना दत्वा संपूज्य वृषभध्वजं। वादित्र शंख भेरीभिः पटहध्वनिना दिवा। निशि
जागरणं कृत्वा श्रद्धत जल संकुलं। कथा श्रवणयोगेन परितो सा निशा तदा॥ ततस्तु
शाल्मणोः भार्य विद्याध्ययनत त्परात् तत्पर्वकीर्तयामासुः पञ्चकं नाम नामतः॥ त्र
दियस्य दिनं बुधतिथिः पंचदशी शुभा। ब्राह्मामव्यवनक्षत्रं संक्रांति विष्णुवत्तथा॥
व्यतीपातस्तथा योगः करणं विष्टिसंज्ञितं। पञ्चकं नाम पर्वेष्ठा दयना देः शताधिकं
स्मिन् दत्तं कृतं हुतं सर्वमेवाक्षयं भवेत् तानारासी दिजः सार्द्ध शूलभेदगतासती

ददृशे शबरं कंचिद्भाषयामास ह संस्थितं। ईशानीं तु दिशं गत्वा तत्र पर्वतमूर्द्धनि॥
क्रतुकामं समारूढं भाषयामास पार्थिव॥ राजोवाच॥ तिष्ठ तिष्ठ महाभाग॥
शृणुष्व वचनं मम॥ किमर्थं त्यजसि प्राणान् अद्यापि वसुधां भवान्॥ किं दुःखं को नु
संतापः क उद्वेगः परान्न वा तु वाच्यं त्वया नधा।पि मरणकारणं वद॥ शबर उवाच॥
कारणं नास्ति मे किंचिन्नृप दुःखं किंचिदेव हि। संसारनाशनं तीर्थं तस्मात्स्थानाद्यथा श्रुतिः
प्रवर्त्तितो दुःखं न लभते यस्मात् मानुषत्वं प्रलभ्यते॥ मानुषं जन्म संप्राप्य यो न
धर्मं समाचरेत्। स याति नरकं घोरं आत्मदोषेण सुंदरि तस्मात्यजितुमिच्छा २९६

मि तीर्थेस्मिन् सुखसिद्धये॥ राजोवाच॥ अद्यापि वर्त्तते कालो धर्मस्यैवार्जने
न त्वां पापसंभवो जो दोषे दृनि विवेक विशुद्ध्यति। अद्य दृष्ट्वा मितधर्मं वासांसि ग्र
विणं तथा निधं समाचरध धर्मं त्यज यमा नाम देहिनां॥ शबर उवाच॥ नाहं विप्र
याज्ञं प्रार्थयामि कदाचन। यो यस्याज्ञं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्विषं॥ राजो
उवाच॥ कंदमूलफलाहारा आश्रमिणो नित्यं तु ग्रामं प्रवगाह्य तीर्थानि सर्वपापेः
प्रमुच्यन्ते नाना विमुक्तपापस्तु यः किंचित्कुरुते षट्स्वि॥ कर्मणा तेन न तत्र वं मक्ष
तिष्ठास्य मिक्षधं॥ शबर उवाच॥ अज्ञमघ मया यज्ञे कं प्राणाच्छिन्नरं हितं॥

राज्यं न लोपयाम्यद्य इति मे वर्त्तते मतिः। प्रसादं क्रियतां देवि इत्युक्त्वा यं च जानेः मद्धो
ह्य स्कन्धा निश्चयं कृत्वा प्रणिपत्य च तां ततः। अथोत्तरीयवस्त्रेण बद्ध्वात्मानं प्रयत्नतः
कार्य्यमाम्रस्थिता शाखा देवरि स्थापयापपात दानागा वंतु पततोयावत् गतजीविबद्ध
कृत्वा मूर्च्छी मुत्तोनततस्तोत्तु पतितोऽस्मिन् स्थले। त्रिशृङ्गे गतकालेश्वर शवरो मायी
यामहं दिव्यं विमानमारूढो रुद्रलोकं जगाम ह। इति श्रीरुद्रमाहात्म्ये शूलभेदो
पाख्याने शवरस्वर्गगमनो नाम ॥ ॥ उमानपार्वत्युवाच। स्वर्गतिं शवरं गया
देव किमकरोत्ततः। अतः परं तच्चरितं वद देव प्रसादतः। ईश्वर उवाच। विनयिथ २८७

श्रुत्वा तं सिमागताऽस्य समक्षिपो हस्ताऽस्य माहात्म्यं राज्ञी हर्षेण पूरिता।
विमानारूढयरवं न मृत्युया मामन्नामिति। दत्वा च विविधं दानं ब्राह्मणेभ्यो नराधि
प निश्चयं परमं कृत्वा स्थिता साथ तावत्तमो। ततः संपूज्य विधिवत् पितृदेवद्विजा
धिनः। दिवाप याप कृत्समकं तु मधुमासस्य तत्परः पक्षांतचततो राज्ञी गता पर्वतमू
र्द्धनि नगशृंगं समारुह्य सैवकारकर संपुटं प्राक्रियमाण न सर्वानि नितं वचन
मब्रवीत्। मम माता पिता भ्राता तथान्यान् सर्वबान्धवान् सर्वान् क्षमापयित्वा तु विव
चनं मम कथ्यतां। पुत्री त्रिशूल स्मरद्धितापः कृत्वा सत्कारं प्रक्षिप्य शृंगमात्मानं त

स्मिन् तीर्थे दिवं गताः॥ विप्र उवाच॥ संदेहं कथयिष्यामि त्वयोक्तं शोभनव्रत। मातृ
पितृक्षोपंद्रुनां मातलस्य ने संशयः। ततो विष्णुपदान् लोकान् स्थितान् पर्वतसन्नि
धौ। अधमे त्वरीय वस्त्राद्यं गाढं कथा मनस्तन्तुं ततस्थिरूपमान्मानामकाविद्वान्पाल्म
ज्ञानं गार्हपत्निताय वत्सावत्सा ह्यसुरं गताः। तो भो वत्से महाभागे राजपुत्रिन पार्थिन
दिव्यं विमानमारुह्य कैलाशं व्रजशोभना नानाता विपश्यतां तेषां जनानां सा दिवं गताः
वरं विमानमारूढा वीज्यमाना सुधामरैः। एषा ते कथितं ... लावण्यस्य विस्तरात्। य
श्रुतः शंकरात्पूर्वं ऋषिदेवसमागमाय इदं पठते भक्त्या तीर्थे दिव्यकालपिशासंयुत २८८

त पापसंघाताद् विजन्मशतानि स्मि क्तिनातु। ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः। गोघा
ती स्त्रीविघाती च देवब्रह्मस्वहारकः। स्वामिद्रोही मित्रघाती तथा विश्वासघातकः। पर
धासापहारी च परनिक्षेपलोपकः। रसान् विक्रेतुलानेत्री तथा वार्धुषिकस्तु यः। कन्यावि
क्रयकर्ता च तथा विक्रयकारकः। परस्त्रीयोषिन्नास्ति अयागोरक्षपाकव्ययकस्तु धात्रीति
गामी परद्वेषी तथा धर्मप्रदूषकः। देवानां देवविप्राणां निंदकः कार्यदूषकः। य इदं श्राव्ये
तश्राद्धे ब्राह्मणानां तुं जलानुपश्रुदं भयांत तदा ... पितरस्तस्य सर्वदा। यश्चेदं शृणु
यात्कथापठमानं न रोगः सम्मांसम्मुत सर्वपापेभ्यो सर्वकल्याणमाकयात्। य इदं शाघ्य

नं॥ पुण्यं पुण्यं पापप्रणाशनं। आख्यानं शूलभेदस्य किमतः परमुत्तमं। इति श्रीरेवामा
हात्म्ये शूलभेदतीर्थं नाम॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ अतः परं महाराज रेवाया उत्तरे तटे
कपिलेश्वरतीर्थं तु सर्वदुःखघ्ननाशनं। पुरा नारायणांशस्तु कपिलो वै महामुनिः। तेने
दं स्थापितं तीर्थं तपः कृत्वा सुदारुणं। सागरान् पश्चिमाद् दृष्टान् दकुगोवरसंततान् ऋषिः भस्मी
चकार पाताले निमेषार्धेन सर्वशः। ऊर्ध्वं आख्यातान् प्रदृश्यामासो तत्समित्रागतो मुनीन् निः
तापार्थयार्थः कपिलः स्वदोषं च विचार्य वै नर्मदातीरमाश्रित्य तपस्तापत्सु दुश्चरं पश्चकूल
ले उपश्रेष्ठ स्थापयामास शंकरं स्वनाम्ना सर्वपापघ्नं लोकानां च हिताय वै। ततः प्रभृति २३५

तत्तीर्थं कपिलेश्वरसंज्ञितं। अत्र स्नानं तथा श्राद्धं दानं देवार्चनं नृप। तिलोदकं पितॄणां यो
सर्वमक्षयतां व्रजेत्। संपूज्य कपिलेशं तु सर्वदुःखघ्ननाशनं पुण्यलोकमवाप्नोति।
यत्र सिद्धाः सनातनाः। इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये उत्तरतटे कपिलेश्वरमाहात्म्यं॥ श्रीमार्कं
ततो गच्छेत राजेंद्र संगमं पापनाशनं। नर्मदादक्षिणकूले मोक्षनद्याः शुभावहं। क्रोश
द्वयांतरे पार्थ पुण्यं ऋषिभिः सेवितं पुरा मुक्तेरकोमिलिते नर्मदातीरमाश्रितः। संगमार्थं
सरितश्रेष्ठा मोक्षसंज्ञा विनिर्मिता। संगमात् दृष्टिपुण्यं पुण्यं मज्जनपाथस्तु त्रिगुणं। इति मत्वा
। धिक्क्रम मिष्ठकोशितु कलहेन वै प्रेरावादिताः सर्वेऽपि नमोक्षनदी स्तुता। तत्र स्नावाम

८।। राजसंगमे पापनाशनं पुण्यागतिमवाप्नोति पितॄणां नारायणस्तथा। तिलोदकप्र
दानेन कष्टान्मोचयेत पितॄन्॥ इति मोक्षनदीसंगमः॥ ७॥ ॥श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततो गच्छेत
राजेन्द्र विमलेश्वरमुत्तमं। विमलेश्वरमिदं पुण्यं पुरा वेश्य प्रकाशितं। गोपालः कपिलो नाम वा
रयन् पशुगोधनं। धनिर्दयत्वेन गाः पापपरं ताडयति व्रजन्। एकदा गोधनाकृष्टा गोर
कालकूपथा स्थिता। दृष्टा तेन तु तं गथा ताडिता लकुटेन हि। हृच्छिन्ना सा ततः पार्थ पपात च
समारख्या वृषभस्तस्य हृदि देवदेवो विनाशितं हतस्तथा। ततः कालेन राजेन्द्र तस्मिन् नियं समृद्ध
धीः सुप्तेन चैव धनदानस्य सुखान्। दंभारको न चेत्। क्रमिराशिश्च सुरवतः कर्णनाशाक्षितो म २ ५०

क्षान्। निःसार्य निशं पार्थ पुनः स्वस्थानमाक्रयात्। एवं गते तस्य नायकी कालेन महता ततः
एकदा शक्रमाकर्ण्य जायवीनस्य तानावतु दीपायंतं ततः क्रुद्धा यावत्पश्यति सर्वतः। तावत्प
श्यति नवारितं तत्रैव क्रिमिदूषितं। सर्वश्रोत्रेषु सर्वांगे क्रिमिभिः परिवेष्टितं। ततः सा बोधयामा
स पतिं कृमितमादराता। यावद्बोधयते तं सा तावत्ते क्रमयो गताः। यथास्थानं ततः श्रेष्ठम
नायेव पुनः स्थितः। तथा उक्थितं सर्वं गोशब्दादिविवर्छितो सभार्यापि वनेश्वया विषादप
रं गतः। विहाय गृहं पार्थ गोरक्षणादिकं तीर्थात्तीर्थं व्रजन् नदीनो यथा लाभेन व
२ ॥इमं दृशमनुप्राप्तो रेवाया उत्तरतटे। वादशाद्दं निराधमस्कारस्थापयामास शं

रं । नार्मदं शिवलिंगं तु सर्वदोषभयापहं ... लापहं । विनिद्रश्च निराहारस्त्रिरात्र्यां यो नमा
श्रितः । बिल्वपत्रार्कधत्तूरैः पूजयन्परमेश्वरं । न योदशाक्किमं प्राप्नोत्यनोजाय यथास्थि
तः । पुण्यं हत्वा यतः पार्थ तावमा होन्मदेश्वरस्य प्रयत्नतः स्नात्वा विप्र स्थितं सुवाद जमन्यति ॥ भो
विश्य वर्यत्तिष्ठो स्मि क्षुत्तृष्णे कितकदा स्थदं ॥ विश्य उवाच ॥ यत्त्वं तिष्ठो सि देवश मम सर्वजि
गत्या ज्ञाताज्ञातं लघुसूक्ष्मं स्थूलं कृतं नानाविधं मया । तं पापसंघं सकलं नाशयस्व मयि स्थितं
विमलत्वमतुलं देहि शिवभक्तिं च शाश्वतीं ॥ दर्शनात्तव भो नाथ श्रद्धया मयि वन्द्य महेश्वर येन
येन हि भावेन तं कामं तस्थ हर्षया । सान्निध्यमत्र सततं तीर्थे निजस्नानेन ॥ ईश्वर उवाच ॥ ए

वं भवतु भो विप्र मदज्ञामतन्मयातवा विमलत्वं मदाज्ञया गणत्वं ममयाष्यसि । विमलेश्वर
नाम्नादं विरं स्थास्ये नया पदं इत्युक्त्वान्तर्हितस्तत्र देवो वरं दत्वा युधिष्ठिर । ततः का
लेन कियता विश्यो रुद्रगणो महत् । इति तत्कथितं तीर्थं विमलेश्वरमुत्तमं । विमलेश्वरस्य
र्थेत्तु यः पार्थ स्नानं कुरुते नृप सर्वपापमलं त्यक्त्वा शिवलोकमवाप्नुयात् । पूजयित्वाम
हेशानं विमलेश्वरसंज्ञितं । महेश्वरगणो भूत्वा चिरकालं ससोदते । तिलोदकेन पित
... स्मृतिं गच्छति शाश्वतीं ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये विमलेश्वरतीर्थं नाम ॥ ७ ॥ ॥ श्री मार्कण्डे
... परं प्रवक्ष्यामि उत्तमं रुद्रमुत्तमं । संगमात्सोहनधारस्थितं क्रोशमध्ये यां नारायणो र

मसमीपस्थं तं काशीनारेन्द्रपारवायाद्दक्षिणकूलपापरूप्यकरंजभं उलूकश्चिर
जीवी तत्पुरारवानराश्रितः। विबिलसंस्थश्चिरं कालं वर्त्तते निशिसंचरन्। काकवधापादनं
निर्यंक्कुरुते निशिसंचरन्। यथालब्धेन च सदाऽऽकारानिप्राणधारणं। एवं वर्षशतानि व्यती
तानि तस्य वसतो। अथ कदाचित् काकैर्दृष्टस्तत्र बिलशयः। तन्मध्ये चिरंजीवी तत्र महाधी
ष्टो द्विकश्च तनो। काकराट् तेन सर्वे च तस्मात् मरणमनिशं भो काका शत्रुरस्माकमुलूक
श्चिरंजीवी नाम। सर्वे मिलित्वा पापात्मा मारणीयो रिपुर्दिने। इति मत्वा मतिं सार्वकाष्ठान्या
नीनि सर्वे तैः। यत्नतः। कालान्तरे प्रकुर्वाणा बिले येन दश्यरयनेव क्रियाऽपि समानीय च २८२

लयामासुरूद्धताः दिवा नपश्यन्निरिक्षुर्वयं राज्ञो कदाचन। तस्माद् द्विविधः पापात्मा द
ग्ध एष समारब्धो गच्छध्वं स्वं स्वं निलयानि वसध्वं यथासुखं शत्रुर्नष्टश्चिरकालीनो दग्धः स
र्वैः कृपायितः। इति संभाष्य सार्वं ते परस्परं हृष्टचित्ताः नानागतैः प्रकुर्वाणा जग्मुः सर्वे
यथागतं। ततः सशांत निर्वाणं बिलशयनं लेखगः समत्वा निशागाम तस्मान्मंदं मंदं विनि
र्गतः। दग्धपक्षस्तु पातिविमांसपिंडसमो ह्यपाङ्गुधिनास्ता नि मापन्नः परितप्तवपुः क्र
मेणापतितो न सिरवायाद्दग्धपक्षो समारब्धाल्पदरीनिःसमा हृष्टो मत्स्योद्गम्यं तथा
पारवाकूदतनष्टो निष्ठिनानि चिरमंजसा उलूकश्च महाराज तेन काशीश्वरेणेन्
॥

॥गां काशीश्वरः पार्थ तीर्थस्यास्य प्रभावतः। जातिस्मरः स वै राजा तीर्थं स्मरति नित्यशः॥
पृच्छ्यमाना गतां रवीं तथा ह्युध्रुवं वदन्ती। निशामं तस्य तीर्थस्य रागस्य यशो निशं नृप एवं वा त
कथितं पार्थ तिलकूकं तीर्थमुत्तमं। ततः प्रभृति विख्यातं नाम्ना ह्युध्रुवं देवं भैरवं। कल्याणं दीम
मी। पश्यन्ति तत्र स्नानं समाचरन्नु लभन्ते वांछितान् लोकान् नृपा निर्जयान्तस्तु वै। श्राद्धं प्रकु
र्वन्ति यस्तु तोयेन पितृपिंडदं। पितरस्तस्य तृप्यन्ति दश वर्षाणि पंच च। इति श्रीनर्मदामा
हात्म्ये तिलकूकतीर्थं नाम॥७७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततः पुष्करिणीं गच्छ सर्वपापप्रणाश
नीं। स्वायां तु नरे कूलकाश्यादि विमलेशतः। कृत यस्याः प्रभावेन सर्वपापैः प्रमुच्यते। २८३

यत्रास्ते सर्वदा देवो वेदमूर्तिर्दिवाकरः। कुरुक्षेत्रं यथा पुण्यं सर्वकामिकमुत्तमं। कुरु
क्षेत्रे यथा पुष्टिर्नियताऽगानीपतः पुष्करिण्यां तथा दानं वर्धते नात्र संशयः। यवामकं
या दत्वा सुवर्णं मिष्का कनृप पुष्करिण्यां स्नातः स्नानः सर्वपापैः प्रमुच्यते। सूर्यग्रहे तु य
स्नात्वा दद्यादानं यथाविधि। दत्त्वा स्वर्णरथं रम्यं निष्ठं गावो धुरंधरान्। सुवर्णं रजतं वापि श्रा
स्तेणे भोदस्ति तिथिः। त्रयोदशदिना घ्येव त्रयोदश गुणं भवेत्। तिलोदकेन यस्तत्र तर्प
येत्पितृदेवताः। द्वादशाब्दं भवेत्तृप्तिस्तत्र तीर्थे न संशयः। माघस्नात्र कुरुते श्राद्धं पायसं मधु
र्निना पिंडदो लभते स्वर्गं पितृणां दत्तमक्षयं। इत्युदेवर्ददृते बिल्व रत्नैर्वा तिलैस्तथा

नव फलमाप्नोति तस्मिन्नतीर्थे न संशयः। तत्र स्नात्वा तु यो देवं पूजयेत्तं दिवाकरं। आदित्य
हृदयं जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः। यस्तत्र त्यजति प्राणान् विधिवत्तु पमत्तमा। मया नि परमं स्था
नं यत्र देवो दिवाकरः॥ इति पुष्करिणीतीर्थं॥ ७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ तुयोद्युसं प्रवक्ष्यामि
श्री ऋषीश्वरमुत्तमं। सर्वकिल्बिषदूरं पार्थ सर्वपापप्रणाशनं। आयुःश्रीवर्द्धनं नित्यं पुत्रदं स्वय
साधनं। यस्य तीर्थस्य वाद्यानि तीर्थानि कुरुनंदन। नलभंते श्रियं नाकं मातृपातालगो
चराः। कुरुक्षेत्रं गया गंगा नैमिषं पुष्करं तथा। वाराणसी वा केदारं प्रयागं कुरुसंनवां म
हाकालं सहस्राक्षं शुक्लतीर्थं उपात्तमो रवितीर्थस्य सर्वाणि फलानि अर्हंति षोडशीं। रविती २०५

र्थेऽस्य च दत्तं शृणुष्व नृपसत्तम। स्नदानं कथयिष्यामि यद् दृष्ट्वा न पिपीडितः। शृणु तं कु
पथः सर्वे तपोनिष्ठा महौजसः। श्रुतं मकरसां निध्येनं द्विस्कंदगणैः सह। देव्या दृष्टो
महादेवो रवितीर्थस्य यत्फलं। शंभुना पितदाख्यातं गिरिजायाः ससंभ्रमं। तत्सर्वमिह कीर्ति
तं नरोत्तमत्वं श्रुतं मया। तत्तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुयात्र नपांडव। उर्मिल्लोपि वित्ता
पूर्वं निर्मदामाश्रिताः द्विजाः। उद्दालकाव मिधुष्ठ्यश्च मांडव्यो गोतमः कपिलो याज्ञव
ल्क्यो धर्मगर्ग्यश्च शांडिल्यो भार्गवायमः। नाचिकेतो विभांडश्च वालखिल्या स्तथा
स्तथा शातातपश्च शंखश्च जैमिनिर्गौतमि लोवस्तुः जैगीषव्यः शतानीको रुषितो

क्षिप्रदेवालो॥ एतेनाप्येवं बहव ऋषिसंघसमाहृताः॥ तीर्थयात्राकृता तेस्तु नर्म
दायाः समंततः॥ अद्रिस्थिरमाया नाः प्रसंगात् ऋषिपुंगवाः॥ तत्र दृष्टं वनं तेस्तु प्र
संगात्कौतुकान्वितं॥ बहुलैः संश्रादितं शाकैर्धवैस्तिंदुकपाटलैः॥ जंबीरैरर्जुनैः
बिल्वैः किंशुकैर्नागकेसरैः॥ पुन्नागैर्नालिकेरैश्च खदिरैः कल्पपादपैः॥ अन्यै
कथापदकैः संश्रितं गमाजारसंकुलं॥ ऋक्षद्वंद्विसमायुक्तं विचित्रकैश्च सुशोभितं॥ प्र
विश्य ऋषयस्तत्र वानपुष्पफलान्विता नारीवनान्ते तैर्दृष्टा रक्तराक्षीं वराहुतां र
केमाभ्या सुशोभा भाव्याः कर्चदन वर्विताः रक्ता मरणसंयुक्ता पाशहस्ता भयानका २७५

तस्याः समीपपुरुषोद्दृष्टो जीमूतसंनिभः॥ निःकाः महाकायो भीमवक्त्रः पाशहस्तो भया
वहः॥ अनाधृष्टो यमोद्दृष्टो विकृतः पिंगलोचनः॥ दीर्घजिह्वः करालास्यः तीक्ष्णदंष्ट्रो विरा
णो दिवीयास्त्री ऋषिभिर्दृष्टा ऋषिपुंगवैः॥ नरयुग्मं तथा दृष्टं भीमरूपं भयान
कं॥ एवं तत्र वनं दृष्टं पापरूपं तपोधनैः॥ ऋषयास्तु तदा दृष्ट्वा भयसांश्च दीप्ताक्षः॥ तु
ष्टे समक्षयेन तान् ऋषीनागतान् द्रुपः॥ आद्भिर्येश्च रनीर्थन द्रुयं तूर्णं गमिष्यतीथ॥
तत्रास्मात् यामिनाः सार्वनिश्चितिकृते संश्रियाः॥ श्रान्तिनाजीवनार्थं यिनर्महानसु नमं॥
रक्षोभ्याः सेवरं सार्वतिजवद्भिर्मुनीश्वराः॥ तत्तेषां वचनं श्रुत्वा त विप्राः संसितव्रताः॥२२

नमिदीतीरं ध्यारवाद्विजो ग्रामेः प्रशांतास्तु अस्तु वंद्येनां जयादेवि नमोस्तुते नमो
स्तुते सिद्धगणैर्निषेविते नमोस्तुते सर्वपवित्रमंगले नमोस्तुते विप्रसद्मसविते
नमोस्तु कन्यागसमुद्भवा शिवे नमोस्तुते सर्वपवित्रायोषरिवार नमोस्तुते दिव्यस्व
प्रदस्तुते नमोस्तुते शीकजले सुखप्रदे संसारपापद्वारविशोधनि अन्नकहेतो
धसुर शितांगगंधर्वयक्षोरगसंश्रितांगा महागजोघेमक्षिषेविशाद्दिशापीय
सितायमहोर्मिमाले नमोस्तु सार्वय्यरासिद्धतूर्लविमोक्षया स्मात्तघपापेथबघ्द
तोत्रमंतितावल्लरकेसुमस्थायावद्ववांभोनदिसंस्पृशंति श्रानकमंसारस्नयाधि २५६

तानां पापैरनाकेरपिवञ्चितानां तिस्त्वमं भोजसमानवाक्कदेवैरनाकेरनिर्म
कुतानां नघोपिहतानिमलाभवं तिद्यातायमासाद्यनसंशयो ग्रहेणुः खातुराणामभि
मयं ददासि देवैरनाकैरभिहुजितासि विष्णुत्रफीय सर्वमस्वादहात्रमंतिता
वल्लरकेसुमस्थाः महानिलो हृततरंगभंगं यावत्तवांभोनदिसंस्पृशंति स्लेछाः
पुलिंदास्त्वथयातु धनाः पिशंतियेभस्ववादेविपुण्यंतमस्तु कपापः प्रभवंतिसघः
किमत्रविप्रानवतापनीनाधर्मसर्वापिनघोयमसकृपथ्याघोरस्तुगस्मिन्कलि
नावस्नाष्टयंत्राजस्मेदेविजालोघहसोदिवीवनकृत्रपथीवगंगातवप्रसादा

राद्दवस्तिष्काशिष्टकालं यथेष्टं परिपालयित्वा पास्यामि मोक्षं खलु सुकर्षं
धावयंतथार्थं कृपयाऊरुषार्थं मामाश्रिता स्त्वां शरणं गतास्म गतिस्त्वमंबो
वपिनवपामि॥ त्वां संश्रिताया [illegible] यावदिमं कालं यनाथ ष्टिरं हि
माप्रः॥ गोरूगव दिवधुतिप्रसन्नाये षां सुधमारूजालमलेख्यं॥ किं यज्ञदानैः
खुतपोभिरज्ञीतिस्तेषां सुखस्थर्यं विमुक्तदायो॥ योगाश्रमामनक्लेशं षांभि
मथैस्तीर्थ सवनैः॥ किंतपोभिप्रदानैर्वा यिनवा मंगभाजिनः॥ एवं स्तुता
नदा देवी नर्मदा सरितां वरा॥ उवाद देवी समारख्यान द्विज इदं स्तुवाय प्रष्ठो मार्कंडे॥ श्रु॥७

MEMORIAL DR BHAU DAJI

पठंति यस्तोत्रमिदं नरेन्द्रष्ट एवं तिनक्षापरया प्रशांता॥ तया तिरुद्दष्टष संस्थिता
मैः प्रातनयाननदिथां वरेरुषणाख्या॥ यस्तोत्रामतं सततं पठंति स्नात्वा यतो ये
नतुनर्मदायाः॥ दहावसानस्स रिउनमेय्यं गति विशुद्धा मथिवाद्दतानि प्रातःम
मुक्ता यलतः शयानयः कीर्तयेनास्तु दितिस्त्रा वेद्दं द्दद्दये ये खेमलिलद्दानि
ममाधियंतस्यमहानुभावः॥ धर्मज्ञा नर्मदादेवी स्तोत्र णानि नमास्तं ज
त्वनाध्या॥ अपतानू विप्रान्प्रदद्दो वस्त्रास्तुवर्मो॥ योगिगर्थं पदं दिथं त्रष्टतंशा
यितं ध्रुवं डलं मंयस्तुरे मावै मन्त्र मादाद्विलि इप्यथा॥ इतित ब्राह्मणाराजनू

MEMORIAL DR BHAU DAJI

लब्धा च वरस्तु त्वमैं। स्थितास्तात्रे वसुधा नाद दृष्टुः परमाद्भुतं। दृष्टास्ते पुरुषाः
पार्थ निर्मदाजलनीरमाः। स्नानदेवार्थनिरताः पंचापि पिबन्तु तज्जलं। दृष्टास्ते थ
महाराज यथा तद्वधारय।। विपाक उवाच।। वनांते महिलायुग्मं दृष्टो रोदनयाप
कं त्रयो श्वाथ पुरुषाः पाशहस्ता भयंकराः। उद्धर्षाद् निरीक्षाय स्थितेन श्रये
य लाभ थाहरं उत्कमावायो नास्माकं पतय स्थिता। तस्तु नहरतं घोकं तमर्थं कथ
याम हे। अस्माकं पुरुषाः पंच तत्र तिष्ठंति सत्तमाः। तत्पश्चाद्व्याधिवेगेन सर्वेस्मि
न्नृपतयो द्विजाः।। श्रीमार्कंडेय उवाच।। अथात पुरुषाः पंच श्रवावाक्यमिदं तद २५८

परस्परं निरःस्यां तवदंतिश मुक्तमुक्तिः। किंतत्कृतः समायाता किं तेषां कार्यमुत्त
मं।। रूपय उवाच।। इति यत्कथितं तेस्तु तन्नूरुण्डं यथातथं। ताथ विगाहनं पुण्यं
दक्षिणोत्तरतः कृतं। पंच भिक्षोन रिभेक्षात्पापं न स्यात्पाहतं। निष्पापास्त्वाद्यतज्जा
तास्तीर्थस्यास्य प्रभावतः। रूपकं उरुषयः सविताया निश्रामदोजसः। पातकाश्च
घोराणि याश्च चिंतानि दृढिनांकृतानि तानि भवाणि पंच भिः पंचसुरव्यतः। एकेन पाप
मतिना गुरुदारा निषेविता। कृतं ताठ्येन ब्रह्मवधं सुवर्णं विमहाधनं। एकेन पापिना
विप्रो यनार्थे निहितो द्विजः। सुरापानमथाठ्येन कृतं विकामतः। भूरा गोवधश्च कृतो।

ष्येन कथं त्रिदिपि पापिनः। एवं पापानि सर्वेषां संजातान्यपि कामतः। प्रत्यक्षाण्यपि न
श्येवं वयमेव द्विजोत्तमाः। इति तेऽत्र कृपूर्वे नो वनान्ते संस्थितेस्तदा॥ श्री मार्कंडउवाच॥
ब्राह्मणानां तु तद्वाक्यं श्रुत्वाति विस्मयान्विताः॥ मद्य एव तदा जाता शीघ्रा वेगेन कल्म
षाः॥ परस्परं वदंत्येवं प्रभावं तीर्थसंभवं॥ अस्माकं पातकं नष्टं मज्जनात्स्नानतः कृ
तात्। सुतीर्थस्य प्रभावोयं यात्माजातं विशोधनं। पातकानां प्रभावोसौ शोधनेन कश्चिद
पि विद्यते। एवं संचिंत्य ते सर्वे पापविप्राः पापशंकिताः॥ आगमानादेवनाथाय मतिवा
कुः समाहिताः॥ तस्यामसिद्धं सलिलं विविधं च कृदाय हरिं चाचारवाजलपुष्पै २९९

तर्पिताः पितृदेवताः॥ प्रणम्य भास्करं देवं कृत्विधाया जनार्दनं। प्रदक्षिणं ततः
कृत्वा कृतांजलिं जानवेदसं। पतिताः पांडवश्रेष्ठ पापो द्विजानरास्तदा साविकीवा
भस्मो ब्रका कृथाय कासांसारिकं सुखं। तत्क्षणान्नतनाजाना स्मिन्तीर्थे द्विजोत्त
त्तमाः। विमानस्थानदा दृष्ट्वा ब्राह्मणान्स्नेयुधिष्ठिर। आश्चर्यमतुलं दृष्टं मुनिभिर्न
र्मदातटे तदा प्रहृतिनि सर्व रागद्वेषविवर्जिताः॥ रविनार्थं मुनिश्रेष्ठान यजं निस्तु
मुहुर्वः॥ श्री मार्कंडउवाच॥ सुतीर्थस्यास्य यत्पुण्यं तष्ठ गुष्वनराधिपः पीडिताश्च
क्षभावनन्नक्षिप्तानानारथ्यरोत्पद्यधा कथयिष्यामि प्रभावं तीर्थसंभवं॥ अर्द्धे

त्रे यथा ॥ उक्तं परवितीर्थे फलं तथा ॥ ईश्वरेण तथाख्यातं देवसिद्धगणैः सह ॥ ई
श्वर उवाच ॥ मार्कंडेय ग्रहणे प्राप्ते ये व्रजंति षडानन ॥ रवितीर्थे कुरुक्षेत्रतुल्यमन
न्तफलं लभन्ते स्नानदानेन तथा जाप्यहोमादिकैर्विशेषतः ॥ कुरुक्षेत्रसमं पुण्यं
गोपयन्ति नात्र संशयः ॥ ग्रामे वाथ दिशारण्ये उष्णाः सर्वत्र नर्मदा ॥ रवितीर्थे विशेषेण सू
र्यपर्वणि सत्तमः ॥ षष्ठ्यां सूर्यदिने सप्तम्यां व्यतीपाते वैधृते तासंक्रांतौ ग्रहणे वाथ
ये व्रजंति जितेंद्रियाः ॥ कामक्रोधविनिर्मुक्ता रागद्वेषप्रमत्सरविवर्जिताः ॥ उपोष्य
परया भक्त्या देवस्याग्रे नराधिप ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा दीपं प्रकाश्य यत्नतः ॥ क २००

थां पौराणिकीं तान श्रुणुयात्किमान्नरः ॥ ऋग्वेदं वा यजुर्वेदं सामवेदमथर्वणं ॥ ऋचं
मेकां जपध्रुवं स वेदफलं लभेत् ॥ गायत्र्या वा यजुर्वेदफलं प्राप्नोति पांडव ॥ प्रभा
तेन्नोजयद्विप्रान् विशेषाल्लभते भारत ॥ भूमिवस्त्रान्नदानेन स्वर्णदानेन सत्क्रियः ॥
छत्रोपानहशय्यानां हृद्दानेन भारत ॥ समानि सर्वदानानि रवितीर्थे युधिष्ठिर ॥
र्थसिवा प्रजा वनथाधयो यांति संक्षयं ॥ शत्रवो मित्रतां यांति विषयच्छत्रतायतां ॥
ग्रहणं वै निषुप्तानां विशेषेण दिवाकरः ॥ रवितीर्थे समासाद्य प्राणत्यागं करोति यः ॥
सूर्यलोके समासाद्य मोदते कल्पमक्षयः ॥ सहस्रांशुरूपकृष्ट रविवारे यथा

दानाद्वक्तं तथा स्नाय प्रयागे च सर्वकोटिगुणं फलं । एतत्सर्वं समाख्यातं रवितीर्थफलं
तु पायस्यैवं तिन राजकुमार रवितीर्थस्य संभवं । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं व्रजं
ति ते । केदारदर्शने पुण्यं यत्पुण्यं भवतां सेवनात् । केदारदर्शने पुण्यं तत्पुण्यं कीर्तिना श्र
वते । अत्र तद्भस्म यत्र लासेवायां तिलपात्रप्रदो पिवान्तत्फलं समवाप्नोति श्रीआदित्येश्वरकी
र्तनात् । पापानि च प्रलीयंते भिन्नपात्रजलं यथा । तीर्थस्यास्य विमुखो नित्यं जायते स
तु पो न मोक्ष्यती तीर्थप्रभावं हि भावेन विमलं मनः । सुखात्कुण्यतरं तीर्थं कथितं यत्
कस्य विज्ञानवनस्पातुतुष्टेन कथितं पांडुनंदन । श्रोतव्यं हि सदा नत्वा पापदलयम ३०१

मनीश्रु निः इति श्रीवायुप्रोक्तसंहितायां श्रीरेवामाहात्म्ये आदित्येश्वरतीर्थनाम ॥ श्री
श्रीमार्कंडेयवाच ॥ तत्र कंबलनाथस्य पूजनं पापनाशनं । कंबालेश्वरपूजायां कार्यत
हेलं विष्णुणा । तीर्थमार्गे निवेशा रिस्थापितः सर्वदेवतैः । पूजयित्वा तु देवं यो यादृशा क
बलं तु पासमभवे हि च निर्मुक्तः सुखं पुरुषं फलं लभेत् । कष्टानि विलयं यांति निःप्रभृत्य
निर्भवेत् ॥ इति कंबलनाथपूजा ॥ ततो गच्छन्नराजेंद्र नीमकुल्यासमागमं उत्तरे नर्मदा
कूले पुण्यं ऋषिनिषेवितं । नीमन नाम्ना रुद्रेण स्थापितं यत्पुरा नृप श्रुत्वा कष्टमा गो
जनीमकुल्यासरिच्छुद्धा । शंभोर्यस्य स्मनं नाम नीम निग्रथितं श्रुतो । वहत्पुण्यनामगामा

र्थं देवानामभयप्रदः॥ शूलपाणिर्महादेवो देवैः सर्वैः समाहृतः॥ संस्थापयामास शिवं
स्वयं भीमशसंज्ञया॥ असुराणां क्षयं चक्रे हृजितः संस्तुतः सुरैः॥ संगमेश्वरनाम्नाथ
स्वयं तस्थौ महेश्वरः॥ तत्र स्नानं प्रकुर्वीत यो नरः कृष्णजीवनः॥ पितॄणां श्राद्धदानेन तृ
प्तिर्द्वादशवार्षिकी॥ ततः संपूज्य देवेशं भीषणेनैव बाध्यते। पापसंक्षयमासाद्य शिव
लोकमवाप्नुयात्॥ इति श्रीभीमकल्यासंगमभीमतीर्थनाम॥ ३॥ ॥श्रीमार्कण्डउवाच॥
अत्रैवा संस्थापितं लिंगं भीमेन सुरपूजितं। ततोऽहं पूजयार्थं वै यात्रे भावेन पार्थिव॥
मया वै स्थापितं लिंगं ममनाम्ना सुशोभनं। मार्कण्डेश्वरनामानं पूजयन्भुक्तिमुक्तिमान्॥ ३०२

संस्तुतः॥ तस्य भीमेश्वरयात्रायां संहृष्टा जायते नृप॥ इति श्रीमार्कण्डेश्वरतीर्थनाम॥ ४॥
ततो गच्छेन्नराजेंद्र पिप्पलादाश्रमं शुभं। यत्र सिद्धो महाभाग पिप्पलादो महामुनिः॥ ऋषि
र्दीर्घतपा नाम तस्य पुत्रो महातपाः। यथा तत्कथितं पूर्वं जन्म तस्य महात्मनः॥ बाल्यात्प्रभृ
ति वैश्यानां तपस्तेपे सुदुश्चरं। विविक्ते नर्मदातीरे दक्षिणे पुण्यलक्षणे॥ इदं तस्याश्रमं
पुण्यं ऋषिसंघजनासिद्धजनान्वितं। प्रतिष्ठाप्य शिवं यातं यनाम्ना भक्तिमुक्तिसमर्पितं। त्रिकाल
मर्चनाभक्तो रेवातीरे वनोद्भवैः। पूजयित्वा निशं पुष्पैः फलैश्च वयमार्जितैः॥ कालेन बहु
ना पार्थ तस्य तुष्टो महेश्वरः। उवाच वरदास्मीति मा हां हृपा जगत्पतिः॥ पिप्पलाद उवाच॥

ये दृष्टोसि देवेश वरार्होयदि चेद्मतः ॥ स्थापितोसि च नाम्ना मे स्थानेस्मिन्नु स्थितो भव
यो यत्प्रार्थयते देव संपूज्य त्वां महेश्वर ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां स्नात्वा रेवाजले शुचिः ॥
ददातु तस्य देवेश हृदयाचरितं मम ॥ पितरः श्राद्धदानेन तथा च तिलतर्पणैः ॥ रेवातो
योक्ते वा देव मद्दंशादिपवर्त्स्यु पितरस्तस्य तुष्यंतु चिरकालं मुदान्विताः ॥ ऋषीणां मन्नि
धौ देवि स्थानं मम मर्त्यलोकगं ॥ यत्नमया प्रार्थयं प्रीतो वरं स्थानं चिरं स्थिताः ॥ तेषां म॰ न्निधौ
स्थानं प्रार्थये वा न वांति किं महेश्वर तव प्रसादात् ॥ एवं त्वत्कृते विप्र यच्च मम मनोवांछितं ॥ स्था
श्रेयं मत्कृते नाम्ना पिप्पलादमहामुने ॥ श्राद्धमत्र नरैर्दत्तं पितॄणां तृप्तिकारकं ॥ तथा ॥ २०४

1

शुद्धपि विप्रर्षे यत्त्वमन मनोवांछितं भविष्यति ॥ यद्येव तद्धि न नराणां विजितात्मनां ॥ इत्यु
क्त्वांतर्दधे देवो महेशानो युधिष्ठिर ॥ पिप्पलादोपि तीर्थे वितत्वः संस्थितो विरं हतपापो वि
धूतपापपंको मोक्षस्थानमितस्ततो गच्छतः ॥ इति ते कथितं राजन् तीर्थं परमशोभनं ॥
अश्वापि यस्य माहात्म्यं श्रुत्वा तु किल्बिषान्नरः ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये पिप्पलादतीर्थं ॥
श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र कारारीश्वरसंज्ञितं ॥ नर्मदा उत्तरकूले तीर्थं सुर
पवित्रं ॥ गरुडेन धृतः पूर्वं गजकूर्मौ महासुरान्वितौ तथाग्र शिखरपर्वतस्याग्र
॥ प्रमः ॥ कारारिस्तस्य शिखरात् पपात जलमन्निधौ ॥ रेवायाः पादश्रेष्ठस्य च हृदिस्थं

गुर्दधो। शयाती थूतिपास्य पुत्रदानविः। दृष्ट्वात्मानं हिपुर देहं शांतावस्थः शांतं समाधौ।
ततः स भगवानीशः प्रत्यक्षं समजायत। शांबा संतोषितमनुं शांतात्मानं वदानवं। ऋषि
रुवाच॥ सोवत्स दानव त्वं किं क्लिश्यसि सदाघमे। प्रसन्नोस्मि महाभाग वरं वरय कां
क्षितं॥ दानव उवाच॥ नमामि देवमीशानं जगतः प्रभवाप्ययं। यया वरदं विश्वजनकं
मामपापं त्वयापादनु तदयुः प्रभवाद्य रवापापोघनाशिनी। स एव भगवान्प्रीतः किं
नदया कृपाकरो धर्मज्ञानं स्ववैराग्यं सदायः स्थूलसंस्थितं न किंतु किंप्रदेहो।
सडः खं किं न नाशायतो। तन्मौलिसंस्थितां गंगा नेत्रे कालानलः स्कंधे स्थितः। कृष्टं २०५

श्रुः स्थितो भाले महानजगणनास्तु लोजगद्धिताय विधृतं कालकूटं विषं गले। येन सो
थ्या शिवाम नूनं नीलकंठः पिनाकधृक्। श्मशानवासी नस्मांगो ह्युतशेः शालरूपणः।
परिधानांबरस्त्वयत्रिंकिं न दृश्यसि हि शोमम। एवं स्तुतवतस्तस्य पुनः प्राह महेश्वरः।
प्रसन्नोस्मि प्रसन्नोस्मि ब्रूहि यत्ते निवांछितं। अदेयमपि दास्यामि दानवेश यथा
स्तुतः स्तोत्रेणानेन वचनरो यो मां स्तोष्यति नित्यशः। तस्य दास्यामि भोगांश्च सुखं ज्ञानं
च निर्मलं॥ दानव उवाच॥ दानव उवाच॥ यदि तुष्टोसि देवेश वरं दास्यसि वांछितं पर्वता
त्मकारा दिध्यविपात गजरूपिणः। यत्र मापतितान त्रतीर्थं तत्संज्ञया कुरु ग्रामो देवसुर्थी।

थं विकरोटीश्वरनामतः॥ यत्र मज्जलसंस्पर्शान्निकारागारेश्वरान्तवक्षूपापाद्योपरतं
ततः सुशांतिवयभक्तिमतां तत्र यः कृतस्नानं तर्पणं वतिलोदकैः तस्य पापर्द्धि
यः सद्यो जायतां सुरसत्तम॥ इंद्र माघि गजच्छायायां कर्कपर्वणि च तथा श्रवतीपाते
च संक्रांतौ वारे वरविसोमयोः॥ स्नानदानार्थनिश्राद्धे स्तिलतोयनतर्पणैः॥ फलं ल
क्षगुणं वास्तु कृत कृतेन यथा द्वयोः अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोरपि उपोषण
परायस्तु कृत्य यत्रांभदेश्वरः॥ कारागारेश्वरनामानं कुर्वन् जागरणं [illegible] गेमपापसंघानि
मुक्तपुत्रपोत्रसमन्वितः॥ सुल्हा विपुलान् भोगान् अंते लोकं प्रयाति [illegible] रत्तवास॥ २०५

एवं द्विजवता सर्वं यित्रया परिकीर्तितं॥ कारारिष्ठानमा [illegible] रश्यलिंगं ममो [illegible] गजासुर
महाबाहो पूज्यस्वात्र मांसुरवं तातागजासुरणादि [illegible] पूजा शिवारथ्या॥ वान्यैश्च मु
ष्टौ फले [illegible] पुष्पैश्च पत्रैश्च फलैर्नानाविधैरपि समस्तार्च्य मादशानं पुनस्तुयात्रण
श्रुत्वा तवास्य ममदशानं दृष्ट्वा शिवप्रणतः स्थितः॥ गजासुरस्तवाच॥ पुनर्यामिमदाद्दवप्रस
न्नायदि मे वशिः॥ वरत्रयं मम प्रीत्यै दत्तं मदमिशंकरः॥ यथा विषं यथा वक्रियथा दिग
रुपणं सुंदमालां यथा यत्र यथा भस्मानुलपनं॥ व्याघ्रवामा शरीये च तथा कृत्तिमावदा
गजचर्मपरीधानो नवरूत पात यर्या॥ इच्छा किंमद्दो देयः सुगंधं मुलंस्तु नमो॥

स्थेयं स्वकर्मदेवाय परिधानार्थमुद्दिमन्तो ऽपुनर्ययौ त्वदेवशं गणस्तु स्वयमात्मनः
शंकरेवमतिलोकमक्लिष्टं च निशाचरीणां ॥ इतीयं च वरं याव गरुडस्योपकारकं ॥
दानव उवाच ॥ जय देव महादेव शंकर त्रिपुरांतक ॥ गरुडेन कृतो मह्यमुपकारश्च य
महान् ॥ पापात्मा पापकृत्पापाद्दुःपापकर्मासि देव हि ॥ निहतोऽयं येन निःपापकृतो रुद्रग
णस्तथा ॥ वांछामि तस्योपकृतिं वेन तेयस्य धूर्जटे ॥ यत्र स्थित्वा कृतं तेन स्वयं यत्प्रोम
णं कृतं ॥ तस्मिन्नेव तथैव तस्य नाम्ना त्वं स्थापयस्वेदमीश्वरं ॥ तत्रापि न त्वया याज्यं स्थाने प
शुपतेः कृतं विलु ॥ गरुडेश्वरनाम्नाथो मानं यस्यां तु ह्रुजयितम्प्रभो ॥ तद्व ॥ वार्थिःसिद्धि ३०८

स्यात्तथा कुरु महेश्वर ॥ इत्युक्त्वा प्रणतो भूमौ साष्टांगमसुरोत्तमः ॥ महेश्वर उवाच ॥
तुष्टिर्भो विभो गजासुर महामते ॥ एवं प्रदर्शं वे सर्वं मयाच्छेदेन ॥ ततः प्रोक्तं तत्त्व
र्ववासोऽस्मि प्राप्या स्थिरमतीक्षितं ॥ गरुडेश्वरसंज्ञं मां स्थापयित्वा गिरेस्तटे विहृत्य स्व
रं स्वर्गमेव तावद्गणो मम ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतर्दधे नृप ॥ दानवोऽपि ततः
स्नात्वा नर्मदाजले भिजारता कारयेश्वरमुत्तमं ॥ यजिगाम गिरिस्थितं तत्र संस्थाप्य परम
शिवलिंगमनुत्तमं ॥ गरुडेश्वरनामानं सम मध्यर्थ स्वयं ततो जगाम कैलासमाविश्य वि
मानेनार्कवर्चसा ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ एवं ते कथितं पार्थ कोटीश्वरमनुत्तमं ॥ तीर्थं तीर्थव

रं उपैति तु क्षिप्ताशि फलप्रदं ॥ अत्र तीर्थे नरः स्नात्वा यः कश्चित्पूजयेच्छिवं । स याति शिव
सान्निध्यं यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां आकाशस्तथवा तु पातापाश्च शंक
राख्यात्र रात्रौ जागरणेन वा । पितॄंस्तु स्नातन्नुनं दृष्ट्वा नंदीश्वरं पराः पुष्पभाति विमलेन
तु पूजायत्स्वामस्थ संत्रिदशेश्वरो पं ना ज्ञातन संस्नाप्य श्रीखंडनावगुंठायन् पुष्पै
श्चापि यथाप्राप्तैः पूजायत्तं प्रयमतः । वकुरूपं जपन्मंत्रं दक्षिणाशां श्च वक्षितः । य
थोक्तेन विधानेन नाभिमात्रे जले स्थितः । जलांजलिं तु प्रतनाय क्षिप्य क्षिणाहिस्तु खः
दधात्स्वधंच सर्वेषां स्वधाकारेण दक्षिणेर्ध्यं गाहिरण्येन संपूज्य वस्त्रगां । तनोजानि ॥ ३०७

अनैघ विधिभेदनिरूपण

× तृषणैः पांडुनंदन ॥ अस्मिन्तीर्थे यथाशक्तिमेपन्नानि नन्नारतः । एकस्मिन् भोजिते विप्रे
कोटिर्भवति भोजिता । धनं धान्यं नानाविधं वापि यद्यात्पूज्य मध्यं गजं । अक्षयं फलमाप्नोति वि
रं च दिवि मोदते । तत्र तीर्थे तु यः कश्चिद्दत्वा प्रजति मानवः । यावद्दृष्टानि तिष्टंति नर्मदात्ता
य मध्य तत्र तावद्वसति धर्मात्मा शिवलोके सुदुर्लभो । ततः कालात् च्युतस्तस्मादिह मानुष
तां गतः । महाधनपतिः श्रीमान् जायते राजपूजितः । सर्वधर्मसमायुक्तो मेधावी जीवपु
त्रकः । विख्यातावासुधस्त्रुष्टे दीर्घायुर्लोकसम्मतः । पुनस्मरति तत्तीर्थं तत्र गत्वा तु पोत
मः । करोति सुरमत्युग्र प्राप्नोति परमां गतिं । दुर्लभं योगगम्यं वे यां प्राप्य तु न शोचति ।

तस्मिंतीर्थे तु पश्चात्तु कारयेघः सुरालयं। द्वाणेः काष्ठैश्च पाषाणैर्नशोभ्यो दिव्यैस्तु विविधैः
श्रुत्वा तीर्थस्य माहात्म्यं करोटीश्वरसंभवं। नन्वनराः स्थिता वापि तु श्रुत्वा तु ॐ कृता स्नराः॥ इति
करोटीश्वरतीर्थनाम॥७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नर्मदा दक्षिणे तटे।
क्रोशमात्रस्थितं पुण्यं पिप्पलेश्वरतीर्थतः। शक्रतीर्थं सुविख्यातमशेषाघौघनाशनं। ज-
न्मजन्मांतराघे हृतराज्ये सुराधिपः। इंद्रो गत्वा तपस्तेपे स्मरन्देवं वृषध्वजं। सर्वावि-
तरूयकरं सर्वैश्वर्यप्रदं शिवं। पदत्रच्युतराजेन्द्रः स्तोत्रैः संस्तूय नैकथा। नियमैः स्तो-
षयामास हरं पापहरं परं। ततः संतोषितस्तेन भवानीवल्लभो विभुः। ददौ राज्यं ततोऽन २०८

लेश त्रिजिं नवधामयशो शक्रो पिपां ऽवाप्य लब्ध्वा राज्यं निजं पुनः। सम मय्यमेन सिसाम
थुंजिं नादिरिपुनाशानाश्वा वाशक्रेश्वरं नाम शिवं संस्थाप्य यत्नतः। तत्र संस्थाप्य देवे-
शं ततः स्वर्गं जगाम ह। एवं पुण्यतमं तीर्थं संजातं वसुधातले। कल्मषापहवत्तु दृश्यं
कार्त्तिके मासि यो नरः। उपोष्य तु जयेद्देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते। स्वप्ने दत्तनरेंद्रं तु
स्वप्नं जायते तु पापद्रष्टां निर्भवितपांडु निमित्तं प्रशाश्य निशाक्रेश्वरं प्रपश्यंति ये न-
रा पापेतु नंदरा। तेषां जन्मकृतं पापं नश्यति नात्र संशयः। गोप्रदानं प्रकर्तव्यं तत्र शास्त्र-
रूपेण वा धुर्यो वा दीयते तत्र सर्वांगरुचिरा तु पादानं द्वयं यथा शक्त्या स्वर्गे वासी मा

नोऽभवत् । एतत्ते सर्वमाख्यातं शक्रेश्वरफलं नृप । यच्छ्रुत्वा तीर्थमाहात्म्यं न शत्रुभयमाप्नु-
यात् ॥ इति शक्रेश्वरतीर्थं नाम ॥ ८७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र कुमारेश्व-
रमुत्तमं । प्रसिद्धं सर्वतीर्थानां कलौ यत्र सन्निधौ । षण्मुखेन तु राजेंद्र तारकार्थे महेश्व-
रः । समाराध्य परं भक्त्या सिद्धिं प्राप्तो नरेश्वर । देवानां चाधिपो जातः सर्वशत्रुविमर्दनः ।
तपस्तेजो महात्मासौ संजातस्तीर्थसेवनात् । तदा प्रभृति तत्तीर्थं अष्टम्यां च विशेष-
तः । पंचामृतेन दिव्येन स्नापयेत्परमेश्वरं । स समामर्थ्यमवाप्नोति शत्रुभिर्न च बाध्यते ।
पूजनैर्गीतवादित्रैर्नीराजननिवेदनैः । लिंगस्नानं प्रकर्तव्यं दक्षिणादिप्रकारकैः षट्कर्मनिर- २०५

तानां च ब्राह्मणानामनुपालनम् । यत्किंचिद्दीयते तत्र तदक्षयफलं लभेत् । सर्वतीर्थोत्तमं ती-
र्थं कुमारेण विनिर्मितं । वंदनीयां गवां दद्यात् कंबलं सितवाससी । यज्ञोपवीतदानं च ब्राह्म-
णानां जितात्मनां । छत्रं कमंडलुं चैव यथासंपन्नभोजनं । प्रदद्याद्द्विजवर्येभ्यो निखिलं ष-
मुखप्रियं । आयुष्यं भोगमोक्षाणां साधनं स्वर्गतिप्रदं । एतत्ते सर्वमाख्यातं कुमारेश्व-
रमुत्तमं । कुमारेश्वरमाहात्म्यं यः शृणोति मानवः । सर्वपापविनिर्मुक्तो देहांते स्वर्ग-
माप्नुयात् ॥ इति कुमारेश्वरतीर्थं नाम ॥ ८८ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततः परं महाराज अग-
स्त्येश्वरमुत्तमं । अगस्त्येन मुनींद्रेण स्थापितं नर्मदातटे । स्पर्द्धमानस्य विंध्यस्य मेरु-

णा सद्भारतः। वर्द्धमानस्य शिखास्तेषां सूर्यगतिर्द्दिवि। अहोरात्रव्यवस्थाय मग्नाः सूर्ये
णतिष्ठताः तानतान्। अग्रस्तादयो दश सर्वे वितास्विनाकिल। अगस्त्यस्याश्रमं गत्वा प्रोचुः स
र्वे महामुने। वर्ष्य विन्ध्यानयस्याय मनकार्यं परं द्विज। अगस्त्योवाच॥ स्वागतं वास्तु देवा
नां ब्रह्मादीनां ममाश्रमाय धन्योस्मि नु ह्यहो। तास्मिन् वंशाय त्र आगता। सर्वस्येन शरीरण
करिष्ये देवनोदितं सुरकार्यं विधातव्यमिति मे कृतं महासद्भूरि। जैन मा कस्य द्विवश्र
लादय स्ततः। जग्मुर्यथागतं सर्वे देवा सर्वे दिनानि वा। अगस्त्यो। पिययो विंध्य विंध्यं सशि
ष्यः सद्भार्यया। विंध्य मा वादय माम मार्याभिदीयता मिति। ततः काप ज्याद्विंध्य: ३१८

सा हा मुनिः कृपागतः। अर्घ्यपाद्यपणा मेश्वतो षया मासनं मुनिं। बुद्धिके भोक्तवसुने
स्वागतं तस्तु सत्तम। अगस्त्य उवाच॥ तीर्थयात्राप्रयाच्छेदं हतेत्र धायत नेनवा द्दृष्टि
णा शांपति श्रीमान्। गंगा तस्मिन् सभार्यया मार्यो मिदीयतां। अशु स्वं यामि भूम
मि यथा यथा। ततो विंध्य दिरात्मानं खर्वयो मासभारतः। विष्टश्यवकुंथकार्यं चेत्प
रमवान्कवान्। प्रसिद्धाय ऋषिश्रीमान् अगस्त्यः कृत्नमंजवः प्रकाथनस्य व विंध्यसीतस्मा
द्दिग्यः पयो मया। विविंध्येवं हा हो मार्ग्ग्यो थावेश्य सिं छितं। गच्छ गच्छ ऋषिश्रेष्ठ मार्यो
दन्तो मया तवाऽस्य क वचश्यदिराज्ञेय यावत्वं मुनिं पुनः। अगस्त्य उवाच॥ विंध्य अद्वे किंतु

यायेयीयावदागमनंप्रतिपुनः॥तावद्दुर्दिनकंतथामघाक्यादात्मनस्त्वया॥अथ
थामांगतंवापिकावस्यमिनराधिपातथेयकाकवगिरिणायायोमुनिवरस्त्वयो॥अ
थामागतंवापिकावस्यमिनराधिपाथयकाकवगिरिणायायोमुनिवरस्त्व
लोपामुद्रापतिः॥श्रीमानूसमायोर्दक्षिणांदिशांतुलंघ्यपर्वतवरंविंध्यमादक्षिणोक्षि
तो॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥तदावेगछतातनंमुनिनानमर्दितायेस्त्वापितंपरमंलिंगंस्था
पांश्रद्धयान्वितःस्वनाम्नातंतथाकुर्यदिस्थापितास्थानकथ्या॥ततस्तुसंलंघ्यग
रिंयातागस्त्यःसुरार्थितः॥ततःप्रभृतिविख्यातमगस्त्येश्वरसंज्ञया॥तीर्थमिदं

पार्थसुराणांप्रीतिवर्द्धनं॥तत्रस्नात्वानराराजन्मुच्यतेब्रह्महत्यया॥कृष्णपक्षेचतुर्दश्यां
कार्त्तिकमासिपार्थिव॥डवादेवंघृतेनसंस्नाप्यसंपूज्यचमहादेवंसर्वकुरुषोपे
तानश्चविदेयशान्पदात्॥तत्रयद्दीयतेदानंतथाचघृतकंबलंभोजनंब्राह्मणानां
यमर्वमरुद्यतांग्रजंभूतिलोदकंपितृणांचदर्शपर्वणिनृपालश्राद्धंश्रद्धयादत्तं
पितृणांतृप्तिकारकं॥इतिश्रीरेवामाहात्म्येअगस्त्येश्वरमाहात्म्यं॥श्रीमार्कंडेयउवाच
ततोगच्छेत्तुराजेन्द्रथामेश्वरमनुत्तमं॥शक्रेश्वराच्चुततीर्थंस्मृतं॥कोशांतारमक्षं
नर्मदादक्षिणकूलेद्वैपायनविनिर्मितं॥तीर्थानिपरित्रशामकुराद्वैपायनोमु

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

निः। विख्यातानि तीर्थानि वदिष्यामो यथ लोकयन्। शूलालन्दमितिख्या। तंत्रे लोकेषु
विश्रुता। तत्तीर्थमागतो द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः। सतीर्थमवगाह्याद्यं शूलपाणिं
प्रहृष्य वा पुनर्निवृत्तिस्तत्र स्थापयामास शंकरं। स्वनाम्नातीरमासाद्य विविक्ते पंडु
नंदने। निकटं शूलालन्दात् सर्वकल्मषनाशनं। स्वयं व्यासेश्वरं देवं स्थापयियामसौ
मतिः। स्नात्वा संपूज्य पुनः जगामाथ स्वयाश्रमं। तदा प्रभृति विख्यातं तीर्थं व्यासेश्व
रं परं। श्रुत्वा न संस्नाप्य वाद्यैः पुष्पफलैस्तथा। अर्घनीराजनाद्यैश्च स्तुतिपाठै
द्विजार्चनैः। सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य वांछितान्नृपसत्तम। द्वैपायनः परां प्रीतिं प्रायाद्यानवशि २१२

वार्चनात्। इति व्यासेश्वरतीर्थं। ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच। तत्रैव परमं तीर्थं विघ्ननाथा
ख्यं नृपायनुः। शतद्वयं तद्देशे स्तं व्यासेश्वरान्नृप। अश्विभ्यां स्थापितं पूर्वं विघ्ननाथाख्यं
नृप। आयुर्वेदस्य सिद्ध्यर्थं समुत्पद्य वातो सूर्यात्मजः कर्तुमिहागतो। रेवाकूलस्थ विमलो
विविक्तेशांतिदं नृप। बहुकालं तपस्तप्त्वा तोषयामासतुः शिवं। सर्वज्ञं सर्वभूतस्थं सर्वगो
ग। निवर्त्तिं प्राप्य तुष्टो विविधैस्तोत्रैः रेवामध्ये सर्वमीश्वरो अश्विभ्यां तुष्टः। जयदेवि सदा
नंदस्थित कृष्णं जगन्नता सर्वतीर्थमयी गंगा माहात्म्याशिरसा चया। तेन गंगाधरा सिद्धं
नाम्ना पूर्ववादवः। कृतव्याधिनाशाय तेन वैद्यो सिद्धं सर्वाभूत मयश्चंद्रमसां

लिविद्युतस्तथा॥ सर्वंद्रष्टा परो नाम्नातेन मि त्रिपुरांतकः॥ सर्वव्याधिविनाशाय तेन वै
घः परो मतः॥ कल्यांतवह्निरुद्राय योऽगन्धयकारकः॥ संसं यस्थ्यानात्रवेशमो नीम
वयाद्भुतः॥ विश्वक्षानि प्रतीकारास्तेन वैघोमि निश्चितं॥ विषं यत्कालकूटाख्यं विश्वनिना
शनक्षमं यच्च यया विद्युता कंठनीलकांठा मितेन वै॥ विनाशात्र प्रतीकारास्तेन वैघोऽनवे
मतः॥ यदंदष्टकास्तत्र यः सार्वप्राणिनयंकरा॥ ये वया विहता हृद्देशयं विश्वहिताय
चाश्र हिरूपणसंशंयोंतेन विश्वे विडवुधाः॥ कश्यपाय प्रदोन्नाव विषघ्नी निध्ननाशा
नी॥ विश्वोपद्रवनाशाय तेन वैघ्नो मि वीर्यवान्॥ ययं विषमशालस्त्वं श्रितानां ऽरःखनाशा २१

नः॥ नऽतांऽःखनाशात्तु वेधं यामवमन्मादोनाथ्या॥ मवंस्तुतः सर्वमाहात्पाऽगङ्गु
रुः॥ प्रोवाचसघोन्नगवान्मुवांजातो निषध्वारो सर्वथाधिद्दश विधादिविनावाऽवि
थुतिथाधियादेवलो क्षोयेमर्त्यपातालगोचरो तेषां संशमनोपायं मन्यसादा
द्विवसथाऽद्य कोंनदीयदेवावरंदयो यथे स्मितं॥ नाद्भुमावयितो तत्र स्थापयियामदे
श्वरं॥ विघ्ननाथमिति ख्यातं सर्वथाधिविनाशनं॥ मंप्राप्य वांछितासिद्धिमुदितोऽगमत्तुर्दि
वं॥ तदाप्रभृति विख्यातं तत्तीर्थं पापवर्षनं॥ तत्र स्नात्वा नना राऽनूनदा संतर्प्य हर्षजानू॥
आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पापनाशमवाप्नुयात्॥ तथा नानाोपचारैश्च हऽयियामदेश्वरं॥

विघनाथं नृपश्रेष्ठ शिवलोके महीयते॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वादर्शकं तत्र मिष्टं चन्द्रस्थितं सर्वपाप
विनिर्मुक्तो जन्मव्याधिविवर्जितः॥ इति श्री रेवाखंडे विघनाथतीर्थ॥छ॥ ॥श्रीमार्कंडेउ॥
ततः गच्छेत् शांतरं पार्थ तीर्थं परमशोभनं॥ रेवायाउत्तरे कूले केदारमिति विश्रुतं॥ शांडि
ल्यो नाम धर्मात्मा ब्राह्मणो वेदपारगः॥ अंध्रदेशेषु विख्यातः पुरातीर्थमनामवन्॥
केदारदर्शनाकांक्षी नियम्यात्मं स निर्ययौ॥ कियंत्कालेन संप्राप्तो रेवातीर्थमथोत्तरं॥
शांतो निरन्नः सुकृशः कुर्वन्स्नानं क्रियान्नपास्याचारेवाजलं तुण्पेल पथि वासुरा
न् पितॄन् सुप्तोसौ श्रांतः पावने निद्राकुलो भवत् द्विजः॥ तावत्स्वप्ने ददर्शाग्रे केदारं वेथ २१५

यथाश्रुतं॥ केदार उवाच॥ भो भो विप्र नयातव्यं यथा श्रांतेन दूरतः॥ अहमेवागतो
नूनं त्वत्सिद्धिसाधनात्॥ इहैव तिष्ठ मां पश्य स्थितं केदारसंज्ञितं॥ नियम्यात्मं प्रयात
स्त्वां ज्ञात्वाहं कृपया गतः॥ अद्याहं नर्मदातीरे स्थितोस्मि तव साहमात्॥ ब्राह्मण उवाच॥
न मन्ये दमिदं किंचित् यतः सुप्तोस्मि चिंतया॥ हिमाद्रौ तिष्ठति देवः केदारः पापनाशनः॥
तत्र स्थो नर्मदातीरे स देवः कथमागतः॥ यं द्रष्टुं प्रस्थितोस्मि नियतं न मन्ये स्वप्नमागतं॥ सा
मत्रं शाकरणी मया त्वयं विज्ञापिका॥ यदि लिंगात्मकं देवं केदारमहमीक्षये॥ उत्सी
पकिसमीपस्थं यथा दृष्टं श्रुतं मया॥ हिमाद्रिसन्निधौ प्राप्तं नानामन्येन नान्यथा॥ एवमुक्ते

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

FOLIO NO:-
316

व विप्रेणाश्चर्यमेव युधिष्ठिरो शिरः समीप भगवान् लिंगरूपो भव कैलासाद्धिमादिशि
खरं पार्श्वे स्थापयिष्यामि महेश्वरः॥ ईश्वर उवाच॥ भो विप्र त्वया दृश्यं यल्लिंगरूपं हिमांस्थि
तो हिमाद्रेः शिखरां त्वेन तन्मन्ये समय दिनिश्रयं मा कार्षीः॥ स्वत्र येनाप्यं लक्ष्यं शंखो ह्योम
देहस्तु कृपयात्रा तम फलाजातास्मं ३ सार्विन दर्शनात् पश्चैम मामवाक केदारं मोक्षनानिय
मं ग्रु नाइस्क कोस्थापयामास यावद्देवो द्विजेंद्रैस्तावत्स्तुत्तः सदृमा विस्मया विष्टचेत
नः किमेतदिति संभ्रम्य शीघ्रं नं स्थानो ममाज्ञवतां को देवः किं मयाद्दृष्टं लिंगं तदिति
कृतां इति संचिंतयन् यावन्वीक्ष्यति सर्वतो दिशां तावद्दृष्टं गिरिनर्दविप्रेणाश्चरतः स्थितं ३१६

वपापक्षयंकरं॥ आनंदं युधिष्ठिर उवाच॥ आनंदयेन संजाता रुद्र ग्रामुनिसत्तम॥ कथं
तां तन्मुराष्ट्रे श्रमं स्वेपास्म श्रुणाश्वाम॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ कथयामि नृप श्रेष्ठ आनंदेश्व-
र मुनिसत्तम॥ पार्वत्या हरणं प्राप्तैः सुरा वक्तुमारते पुरा॥ कृतं भवं नृपा जायेर्युद्ध रुद्र ग्रामवत्
श्रुत्वर्षं देवानां विघ्नं श्रुत्वा क्षयंकरं॥ दैत्या स्त्र बलिनः पार्श्वपार्वत्याः प्रराणन्तो महादे-
वेन शूलेन नाशिता सर्वशो सुराः॥ केपि मग्ना जलश्राघेः केपि मग्ना दिशो ययुः॥ दानवा-
नां वधं कृत्वा देवदेवो महेश्वरः॥ हृजितास्त्रिदशाः सर्वे यक्ष किंनरपन्नगाः॥ पपात तुष्ट्य
तुष्टिः स्यात् देववाद्यानि सस्वनुः॥ आनंदं परमं प्राप्तो भगवान् वृषवाहनः॥ तेरवंरूपमा

स्थायथालावलेनिहुपिर्णा।तं।हुतवेतालकंकालेनेरवोवाहनसद्दानन्दनिमदा
तारद्दक्षिणपांडुनंदनात्पुरुष्टेमकृजाणेःमार्वेःस्थापितःकामनाशनः।आनंदेश्वर
नामानंयस्मादानंदमागमः।विख्यातस्त्रिषुलोकेषुलंकानांवरदःप्रभुः।शिवःस्थाप
यित्वामहादेवंतस्मिन्स्थानसुरोत्तमाः।दिव्योपहारैःसंपूज्यजग्मुर्देवायथागतं॥
अथरुद्रोमहादेवोजगामादिशत्सुरा।कैलाशंपर्वतंश्रेष्ठंस्वगणैःपरिवारितः॥
अष्टम्यांवचतुर्दश्यांशत्सिमास्थानयेवशंस्नापयित्वाविधानेननपूजयेत्परमेश्व
रंसुकैश्यगीतवादित्रेस्तोषयेत्तिरिजापतिंब्राह्मणान्भोजयेत्तवयथाशक्त्या २१७

रूपालमाप्नुयेत्तुंदद्यात्सुरूतार्थंववस्त्रछत्रंचकांचनं।वसंतस्यत्रयोदश्यांव्यावंतावे
वकारयेतु।आनंदितानवेयस्यपितरःस्वर्गसंस्थिताः।संततिर्नचविच्छेदजायतेज
न्मसप्तकं।आनंदजायतेतेषांदर्शनादेवनारतः।आनंदमयमाप्नोतिदेहांतमान
वःपरे।इतिआनंदेश्वरतीर्थंनाम॥७॥ ॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥ततोगच्छेन्नराजेंद्रमाटती
र्थमिन्दुत्तमोंसंगमस्यसमीपस्थंनर्मदादक्षिणतटे।मानरसंज्ञंसंगमात्स्मृतम्।परमे
श्वरं।उमार्द्धधारिणंदेवंनागयज्ञोपवीतिनं।मानरकेश्वरं॥जयोत्कलजयाजेयजयश
करशाश्वतजयरुद्रजगन्नाथजगद्बीजजगत्प्रिय।विश्वसंतानकामयंनरविश्वसूत्रं

स्त्वं स्थितिश्च निहिलिनक्रमः। सृष्टिसंहारबीजं त्वं धराम्भो निधूर्जटिः। त्वं च कः प्रलयो वह्नि
विश्वरूपश्च विश्ववाः। जगतस्त्वं परस्यासि विश्वं तज्जठरास्थितं। गिरिजा ई वसुदेवाभिभर्षि
स्मरश्चासनः गुणं नाममम्म मा श्रियस्थ्या तोरुस्त्वामेव हि गुणत्रयं च रूपासि त्वाव
च्छा समाश्रयान्नानि गुणश्चासि भगवन्नामेव प्रज्ञातः परः विभर्षि रूपं तु वनान्तका
रिं दृष्ट्वासि रम्यादिकमथितियं। त्वां सर्वस्यामकं भुवनाधिदेवं मन्यामहे। शवांसुर
दैश शरण्यं सर्वादिदेवं शंकर्य यो भवतवांछा अंसमम् यर्तिंपातास्त्वसरिद्याकुलवि
साम्भीरगम्भीरस्थिता। वो यावंच्यरिनाथनं पशुपतेर्महात्मा तथा विंध्यावीरो गोशाखा २१८

मारस्य करवपुरुग्गजो केवाः सन्नादो तत्र तुष्टो महादेवस्तोत्रेणानेन भारत। प्रसन्नोस्मि
भवतां मा प्रददाति वरमुत्तमं। यावद्ध्वं प्रसान्नास्मि मि किं कार्यं दिवशक्यः॥ मारस्कंदे
स्कंदेयाः सर्वशत्रूणां चत्सम्मादाम्य देवदेव। असुराः सन्ति सर्वत्र देवानां प्रतिबाधकाः॥
स्पर्धमानाः सदा युद्धे नियाम्या स्त्रिपुरान्तक। अस्माभिरेवापि चार्थं किमन्यैर्व्रजादेव
तेः। तदर्थं प्रार्थितोस्माभिरीश्वर राधकनाशनः। प्रसादादेव देवेश मिलिंति तु सर्वतः।
अस्माकमभिधानेन तीर्थमेतद्भवाचिद्धायो यं कामयानि कामं स तं प्राप्नोति शोभनं॥
तामासमेतद्वद्रेः श्रुत्वा महादेवः पार्वतीपतिः। एवं भविष्यतीत्युक्त्वा पुनः प्रोवाच शाश्वतः। म

याचास्तय मत्रैव युष्मभ्यं याचमातरः । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतरधीयत । मात
रस्तत्र तपसा गिरिकूटस्थितानदाः । स्थिरस्थिरंतीश्च मसृजुः पुण्यां मातृतरंगिणीं ॥ स्वै
रंशेस्तत्र नतस्तुस्नाः शर्वं छाद्यसमरित्वारांतिन्रतीर्थेद्धयात्मक्यानवस्थांनियतंदियः
उपाद्यनत्र्वः स्नावाहृजायम्भाद्दमंवयां मातरस्तत्र्यस्तुपानालवंतिशिवसंभुताः ॥
वैध्याया मृतवसायास्तुतु श्रायस्तु धिभिरास्तपनं कारायतत्रदंपद्योर्द्विजसशमामहिय
त्पेनकोंलेजनत्रमंत्रविधानतःस्नापयन्तु यकीमोतोकांस्थपात्रेण दशकंथले
मंत्रकारायतत्राशेवंशारुवगाश्णन्तु सूर्यं विवमाद्देणा स्वथक्तानियमस्थिताः ॥ २१९

यंतु रु कलशान् प्राज्ञ कलशांवस्तु शोभनं नर्पितपल्लवसंयुक्तं रत्नपंचकगर्भितं प्रा
ह्निध्यांतजलपेवमुम्नाम सर्वौषधीस्तथा मितवाश्वृणत्वाप्येश्य मितवंदनयार्वितं का
च्यपाचेणसहितं मस्वधस्थान्यापरिष्ठितं सर्वधान्येषां जम्बुरुचैः फालनवसमन्वितं
स्तुभद्राकमंत्रास्थर्यं गलिवाह्मणास्ततः पुण्याहवाचनं वेदं पर्यं स्नापयेद्दिजः
पूर्वं स्नात्वा संगामतुविधिमंत्रतु रत्नाद्यैः एकवाक्येणस्तु स्नानं तर्पयि वासुरान् पितॄन्
जगावमा नापविष्टो तोस्नानमंत्रैः सुमंगलैः भगांतवरुणोराजेन्द्रां सूर्योदिह्वस्य
यादिमंत्रैः सुशोभनैः नतश्च पावमानी निश्चतुर्वेदादिभिः स्थकुंकाद्यपात्राणि दे

श्चानि सप्तवस्त्राद्यानि शोभनहिरण्यानि तत्रैव गां च दद्यात्पयस्विनीं। दंपती परिधानं च भो
जनं कारयेद्द्विजः। ततः प्राह्मणान्भोजयेत्तत्र गौरीश्च कुमारिकाः संतोषयेत्त
त्र सर्वं सुहृत्संमितिवारयेत्। आचार्याय द्विजायच्छ्यात तत्र कल्याणवाचकं एवं कृतवामदा
रुज विधिदृष्टेन कर्मणा। सा पुत्रं लभ्यते नारी वा यद्वितंगुणान्वितं। यं यं काममभिध्याये
त्सा तं तं प्राप्नुयान्नृप। माहतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति। श्रुत्वा वैयस्य मा हा
त्म्यं प्राप्नोत्यक्षयमातरं सदा॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये माहतीर्थं नाम॥का॥ मार्कंडेयउवाच॥
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नर्मदातीर्थमुत्तमं। काशाह्नमाहतीर्थमुरेवायाः ३२०

दक्षिणतटे पुरा तस्मादलोराजा सूर्यवंशसमुद्भवः। तस्य पुत्रः समभवत्पुरा रिपुगणैः
सह त्रिंशन्मां संप्राप्य रिपवास्तत्र समाबलात्। विनाबलकोशादिकं सर्वं हृत्यं याता हिता
शत्रुः कर्त्ता विमथ्य राज्यं पेषालघत्रः स भार्यकः। निर्गतो नगराज्ञाज्ञापलायनमति
हुत्वा निर्गच्छन्विधुतया पिङ्गराधकारेनरैः। विना बन्धुत्रभार्यावनमस्था पलायि
तः। विषादं परमं प्राप्य सरान्ने [illegible] वाशनं वितानं कृधितः श्रान्तः क्रमाद्देवामवाप्ने
न वा भ्रमन्विसृज्य यद्धृत्यं प्राप्तं बलकोशपरिछदं कष्टं पुत्रस्त्र श्याद्भिर्वनाश्रयाद्थि
त्वा। वियोगार्तः स रेवायाश्चागतो दक्षिणे तटे। गाढं परिकरं बद्ध्वा प्रतिष्ठामीति

चिंतयन्नृपश्चादेशाद्विंध्यगुह्यकादद्रेः संपपात सः॥ ततस्तं पतितं दृष्ट्वा नर्मदा दोर्द्वयेन तं च
धाराधो प्रेषितेन पतमानं स्वधिष्ठितशा आपयिधानं देवी निभृतिभिः कवाय हो माफ
ग्गामाद् संवासध्ककां थांनरधीय ॥ स्वाप्ताजवृगाजा विस्मया य विचिंतयन्नृपो
थ्य्कास्मे ति दिव्यभुकोा देवीवनर्मदां कमभुयहुं मिहिन्मांमुकामां विथ्यमानरोत
तः प्रणम्य मप्पां गंतवाद् देशासि निकः ॥ राजाउवाच ॥ नमस्ते नर्मदादेवि रुद्रदेहसमु
द्भवे। त्रैलोक्यवंदिते देवी नरकोघनिवारिणी। या वे मर्त्ये भृतादृतना पापाजिंघ्राम्भु ३२
ता पिवा स्तुता वांछितदात्री या कृपां धत्ते नताभतां। यामेविना रोगो घजा उत्तरयामेव तपि २२०

वा याद्दत्वं शांकरं लोकं पूजिताः पुण्यवर्द्धनी ॥ जननी लोकिकं षाम्यं कालो प्रक्षालयेन्म
लं स्तुध्वाऽखिलं रेवा सदा मान्यं नरं मलं जय देवि गंगा मात मा कृतं तारय स्वयं
यदा कपतितं नीतं विवर्द्धय विद्रुतिभिः ॥ त्वं गंगा लोकशोकघ्नी त्वामेवासि सरस्वती
विश्वस्य षीजह्नुतासि वक्रकन्यानुगामिनी यथादेवत्रायनास्ति नदी भुवनपावनी न
दी भायनथा नास्ति ने दोा विद्रुतपावनी। त्वं शान्नी विरूपवीर्वा नदीगंगम्मंगलकारिणी ॥ त्व
मेव परमा शक्तिः पापनेतापहारिणी॥ कथं जावहि स्थमिदं वशाकंनवक्त्रावयं न त्वथि
स्वघघ्नी ॥ मत्ये धन्यं भारतं पुण्यवर्षं यत्र जाता लोकहितायारणा । योगी थायोग युक्ता

वं योगबंधाविद्योगिनी॥ योगीश्वरस्नवास्तुतिर्वियोगविमोचनी॥ वकोङ्कवासिसंतमं
ऽनंकापातिपावनी॥ वां विना नर्मदामानमध्यक्षरुणमनाश्रयां एवं स्तुनवृतस्त्वस्थाजलमथ
द्विनिर्गता॥ स्त्रीरूपा नर्मदा देवी रणत्करकंकणा॥ कणत्नूपुरशोभाढ्या मेखलाढ्या
मशोभिता॥ इंद्रनीलनिभं वासो दधना नानी रंजेरुणा॥ बिभ्रती कलशं शुभ्रं स्वर्णमयं वस
शिवशात्तुष्टास्मी निरुपं प्राह देवी मकरगामिनी॥ यदिष्टं तेस्ति मां देवि कष्टुतो मे हृयं
ऊरुकोशं नाशयामि देवि कोशं संपादयां विधि॥ सेत्स्यामि वस्तु रंगं ही तां दक्षिणं
मानायास्तु विपरिष्ठाता यथार्थं प्रणमस्तुन॥ तथा ऊरुप्रसन्नात्पदिदं दक्षिणजाह्नवी॥ २.२१

श्रीमार्कंडेय उवाच॥ इति संप्रार्थिता रेवा तुष्टं दृष्ट्वा दत्ते प्रतिदद्वो बहुपनामानं मणिरत्नं
वसूनिकां॥ मणिना नन संलग्य यस्त्याबंतावयसुनन्म ग्रह मां क्षमिराजेंद्र ततन्छिखध
रातले॥ नसर्वत्र विना सघोमायास्तु आदिकं तथा॥ दंतिनां दश मादम्बं दशालक्षा स्तथा दया
दशायुतान् रथिनां दश कोटयः पदातयः॥ स्त्रकं यथापिकाशासेयावद्राज्यस्थितिस्तव॥
मणियष्टी व तोराजन मन्मवाद प्रयास्यन्तर्ग्र प्रास्त साधवेन वराजन् हरिका तरधायत॥
राजावन तर्थे विन नर्मदा स्मृ निमाद रातुं कारयिवाप्रतिष्ठाप्य स्वयिवाजगाम हृ॥
विपुलं तुलिनं शाध्य ठचागजरथादिकं सर्जा वकर्णया ठया उकांदयायथातथा॥

न तस्मान्नजयच्छत्रून्युधि धर्मर्षिणो नृप। भायत्तिथ्यादिकं लभेत्स्वराज्यं वाक्षवानतुनः।
इति ते कथितं पार्थ नर्मदातीर्थमुत्तमं। अत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा इज्जायन्नर्मदां नृप। यथो
क्तेन विधानेन यथाशक्त्या च भक्तितः। न समुत्थो विष्णुपेन स पापेभ्यश्च तं ध्रुवं। तिलो
दकेन दत्तेन मोदंति पितरो दिवि। पाठयेद्य इदं स्तोत्रं नर्मदायाश्च निकारकं। सुविघोशाल्
णो नृयाद्भक्तियो विजयं लभते नृ। राजा वा राजपुत्रो वा नराज्यं च शमाक्रयात्। मर्त्य
लोके सुखं स्थित्वा ततः स्वर्गे महीयते। तीर्थं नर्मदाया वेनो जायते ब्राह्मणान्नु श्रु
त्वा नृप यथाशक्त्या च भक्त्या च। गौरिणी श्रुत्वा कुमारिकाः। प्रतिजन्म न च दुःखं नर्मदातट २२१

श्री भारत। इति श्री नर्मदातीर्थं नाम। ७०। ॥श्री मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र तीर्थं
मुंडेश्वरं परं। मार्कतीर्थात्क्रोशमात्रं सर्वपापक्षयंकरं। महादेवगणः सर्वे मुंडो नाम
नृपोत्तमो पार्वत्या रक्षणे युक्तः। शिवना सौ गणः सदा। एकदा कौतुकं द्रष्टुं गजयुद्धं जा
गाम सा महानावकाले महादेवः शान्तो वे गिरिजां तदा। द्वंद्व नद्वश गणं तत्र रक्षार्थे यं स
मादिशत्। ततः क्रुद्धः पशुपतिस्तं स शापस्तु पागतं। कौतुकं गजयुद्धस्य वै द्रष्टुं गतवान्
सि त्वं मया रक्षणं च यो का पतन्मूलधरानलं। मर्त्ये विभूत्वा वत्स त्वं जविता जनकौतुकी
मुंजे विगत संस्कारा वाचा जल्पन्नूयथा तथा। एवं सतः सकद्रेण लुठन्नायये गणो गमः

पुनः पुनः स विलपन् प्रभुरं(न)दीयमानसः। उवाच देवसूतोस्मि पाहि मां शरणं गतं। त्व
यि प्रकुपितनाथ त्वमेव शरणं मम। त्वदीयोहं महादेव त्वमेव शरणं गतः। तस्मात्का
रुण्यमास्थाय रक्ष रक्ष महेश्वर। वामुक्त्वा वृद्धकाष्ठोस्ति यो महानभिगच्छति। एक एव
गतिर्मह्यं भवानीपतिरीश्वरः। श्रीमेवं वादिनं देवस्तुष्टं तं वीक्ष्य वाक्यमब्रवीत्। त्वया लोदवमुं
डाय दीयतां वाद्यानुग्रहः क्रियान् कोपि कः। कोपाद्युत्पाद्यो परिच्छिन्द्यः। इत्युक्ते उवाच।
शापायं भविता मुंडभवजातिसमारात्तु विप्राग्रणच्छिकालेनु आयथोक्तं सर्वमा
कस्मिंकालेन कियता प्राप्यारेवा माहात्म्यसंभवं। तत्र तच्छात पच्योयं स्थापयिष्यते ३२२

मां ततः। पुनः प्राप्यासि मम पार्श्वं न वा श्वं बकुलं पुनः। श्रीमार्कंडेय उवाच। इत्युक्ते
देवदेवेशेन प्रपात धरणीतले मुंडः स भगवान् सर्वं यथोक्तं शिवभाषितं जाति
स्मरस्तु कालेन रेवायां दक्षिणे तटे तत्र पच्च रेवि पुलं स्थापयामास शंकरं शि
वमुंडेश्वरं नाम सृजयामास भक्तितः। मंदारैः सिंदुवारैश्च करवीरैः कुटजैः पौत्र
रण्यैर्बिल्वपत्रैश्च मुंडमुंडेश्वरं ततः। ततः प्रसन्नो भगवान् दत्तो लोकत्रयं पुनः
सा कारुण्यात् महादेव एवं त्वनीय ब्रवीत् यतं। पार्वत्या सहितो रुद्रो गगनस्थ प्रसन्न
तपादंत पमातन प्रसन्नोस्मि गणो त्व मां। मुंड उवाच। यदि प्रसन्नोसि भगवान् प्र

यामतीर्थमाश्रिषः॥ ममोपरिदयांकुरु॥ यामतीर्थमाश्रियः॥ ममोपरिदयांकु
रु॥ तीर्थेस्मिन्सन्निधिंकुरु॥ श्रावंगाकेमिदं तीर्थं नियाण्यं गिरिजापते॥ योयं कामय
तकामं अत्र तीर्थगणे यः स्नानं वर्तते लभते नात्र [illegible] घृतंय दृवान्मयिमशां करतलाः
एवं न क्त्वा यथोयं यया किंकरसत्तमाः सर्वं नु विश्वान्तीकं कायं वनीयाजगाममहामह
देवस्तु कैलाशं नातसार्धं सुधिभिः अत्र तीर्थे ऽयः स्नात्वा तर्पयित्वा सुरान्पितॄन्
मुण्डेशमभ्यर्थयित्वा नियथाशक्त्या नु मं कितः पंचाशत न संख्या ध्याया द्यारणेषेय
पुष्पकैः॥ यथालब्धैर्धूपदीपैरघनीराजनादिभिः गीतवाद्यैश्च नृपात तीपयेत् २५

रमेश्वरं॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तस्य पुण्यफलं शृणु॥ दशवर्षसहस्राणि तथा पंचश
तानि च॥ शिवलोकमनुप्राप्य पितृभिः सह मोदते॥ कैवल्यं योगपदं च वस्त्रमन्नं सुगा
न्धि॥ यो दद्यात्परतः श्रेष्ठ तीर्थे मुण्डेश्वरे कायं॥ कनकं कादलं धं यात तस्य पुण्यफलं शृ
णु॥ नीरोगो रूपवान् वाग्मी विद्यावान् कुलसम्मतः॥ मिष्टाशी शीलवान् दाता सप्तज
न्मनि जायते॥ इति ते कथितं पार्थ मुण्डेशं तीर्थमुत्तमं॥ श्रवणात्कीर्तनाद्देव सर्वपापैः
प्रमुच्यते॥ इति श्रीवांगुरुकसंहितायां श्रीरेवामाहात्म्ये मुंडेश्वरतीर्थं नामाऽध्या
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र संगमे पापनाशनं॥ अनङ्गाह्वा नदी यत्र रेवा

यामद्यसंगताःसुसुं ऽश्वराक्राशमोमत्रकंतत्रतीर्थंशुभ्रुधाम्नस्वरादेव्यसमाकीर्णो
रूणोऽगावपोऽवाश्यकादेव्यनिषधार्थंदेषनंहरतानाविष्णुःपार्वत्यासहराजंमो
यातिदाशोतिथ्यातिवैतावताद्धषाननासोदेयोवुद्धायराधितःगर्जताप्रच्छदेऽन
दिवाद्यवेषंप्रकुर्वता।तदानिनात्रदीघोर्यंगत्तस्थंगखुरेरूतःखुरखातिनगात्तन्नि१२
१ाथमहानदी।शांसर्थंशिवयानछायहृध्या।मेघैःप्रकाशिता।तदाउण्डमाजान
यासदङलहरिता।हितायसर्वलोकानांरेवायाःसहसंगताः।विधिनासंगमेस्त्रा
नेकरोर्थिउपसन्नमा।देवानृपिदृन्मंतूस्पृतपश्राद्धंकुर्यान्नियतःमुच्यतेपाप २३५

संघातात्पितृन्नुद्धरतिधकान्।वसेदर्षसहस्रंचशिवलोकेयुधिष्ठिर।।इतिश्रीरे
माहात्म्येश्रंतुद्वादशीसंगमः।।७०।। ।।तत्रैवपार्थिवेकुलेनामत्रांवाजिश्वयन्म
तववंश्रेपुराव्यासीत्सेनाशतसमाहुतः।नीमसेनइतिख्यातःसोमवंशधरोमहा
न्।पृथिव्यांसागरांतायांतस्यमंशत्रुपातनः।यस्यावदाथ्योवह्नणायशस्त्रीनार
वत्परः।नीमसेनात्रयोजाताश्चवंशेयुधिष्ठिरपरिहितनयस्याद्योयन्नाभ्या
ताधितम्।द्वितीयोरुरुहेपातनीवसेनस्तुतावनव।पांडोःपुत्रस्तृतीयश्चयोयं
पार्थतवानुजः।द्वाराहोनववंशेस्मिन्नूशावतपरिरहितोनीमासनत्रयोराजा

दावेवजनमेजायो। परीक्षितनयः पूर्वं कथ्यातयोस्तु धिष्ठिरो भीमसेनः सकलां
विजित्य पृथिवीं पुरां। स विभानू सूतरं अस्य यायो समुगयो प्रति। विंध्य पार्श्वे सुवि
रन्योद्यानमो नर्मदानटे तत्र स्नावाय पीत्वा च श्वसेयं सा ऊपातयत्॥४ वनच्छायस्तु
विश्रांता सेयेकः सुतात्मनः। अयोध्यतलमाश्रित्य सुच्छायं दीर्घालयद्दानदयं न
र्मदाहलीजलाहलीयशाययो। रूपायोवनसंपन्ना दिशा भरणभूषिता। दिव्यवस्त्रा
वृता देवी रणन्नूपुरामखला। युगानयाप्तुं गां कारच्याप्त्युगराजोदरास्तु भाछराना
नि स्तुगंधार्वजी भीमसेनायतनः स्थिता। सतां दृष्ट्वा वरारोहां स वलो लायातस्तणात् २९६

दैत्युरावी

वाक्यमधुरं वाक्यं नासि कस्यासि भामिनि। देवी वा मानुषी वासि किंनु वा वनदेवता। वी
कृणे मि विशालाक्षि पक्ष्मणं मध्यवादिनी। देवी वा मानुषी वा त्रि आश्चर्यरूपसंपन्नै।
कांतं कामशरार्दिता॥ राजोवाच॥ पूजनीया सि लोकानां देवादीनां सरिद्वरा। त्वा
ता मानुषं मां वंशपृष्ठुं यातुं किमिछसे। पूजनीयासि लोकानां वरारोहा सुता॥
सा किं मां पतिनावना विरिलीवागतानरं। श्री दृष्ट्वा च। न विचार्य मदं राजकामपी
लक्षितं कवितं तथापि कार्ययोगेन भवितव्य बलेन च॥ स्वामिछती दृसं प्राप्ता कृथ्य
कालं तपो मम। नतोहं स्वेच्छया याताः स्तुनः स्थाने स्वकं नृप॥ राजोवाच॥ एवं वान

ष्णोऽथ धात्रेच्छया गंतुमिच्छती ॥ यद्यपि स्याः कार्ययोगो न वित्तं ऽथ बलं न तु वा ॥ श्री
दक्ष उवाच ॥ पुत्रिके प्रसमं यावत्स्थाप्येऽहं यदि मन्यसे ॥ वत्स्येऽहं रममाणा तु वरं रूप
किमिच्छसि ॥ राजा उवाच ॥ मयि नष्टा ह्यसि मा वत्से यावज्जीवं सरिद्वरा ॥ श्री दक्ष उवाच ॥
एवं च दृच्छसि विनोदुर्मी दिसमयेन मा ॥ किं विष्क विक्रत का मोन निषेच्या चयाय
ऽितनतस्विष्णामि राजेंद्र यिस क्रांत विद्यया ॥ राजा उवाच ॥ एवं नवत्तु कल्याणि तिष्ठ
म ऽजेहवासिनी ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ एवं तो समयं कृत्वा परस्परमथा दतो राजा
त दिव तां देवीं नर्मदां तत्र सुत्तमे ॥ विवाह्य विप्रानाकार्य पुण्ये मंत्रैः सुमंगलैः ॥ द ३२७

था गार्हे मवासांसि वह्निमध्ये स्थितोऽहं पाः ॥ किं विकालं छिन्नस्तत्र रेवा नीरवनोत्तमे ऽथ
तः संस्थापयामास नाम्ना नीमेश्वरं शिवं ॥ तत्र वा देथा वरनात् हुजयन्त्र हष्टमधं ॥ युधि
ष्ठिर उ ॥ किं तन्नाथ बलं विप्रयवयाः पूर्वं भाषितं ॥ कारणं तन्मम वद त्वं यने रेवा समाश्रिता ॥
श्री मार्कंडेय उवाच ॥ साधु पृष्टं महाराज धर्मपुत्र युधिष्ठिर ॥ प्रश्नमेतन्न केनापि कृतं नो
क्तं मया तथा ॥ तावद्य कथयाम्यद्य समाहितमनाः शृणु ॥ एवं तु बांधवाः सर्वपापप्रणाशनं स
भारतायन त्वया ऽत्र जो तस्मिन्नीमासने ऽत्र पूर्वं उराादियां जातः काश्यपेन हिरण्यकशिपु
र्दैत्यः ऽहत्य मानस्तु देवैः पुनः नृसिंहेन वक्ता ऽत्र दैत्यः श्रीनृसिंहेन निहितायो नरा

धिपः। तस्य वंशे महादैत्यो नाम्ना तु गगनप्रियः। इत्थं मानसुदैत्येषु तु सिंहेन बला
च्चता। पतितेषु नष्टेषु सन्न नाश महासुरः। पुरतो लोकपालानां तत्क्षयात्क्षुब्धमा
नसः। सहितो लोकपालेभ्यः सगर्वेणाधिकारादिभिः। ततस्तापेन गोकर्णगिरिमासा
द्य ससुरः। दिव्यं वर्षसहस्रं हि तपस्तेपे सुदुश्चरं। शाश्वतं संस्तुवानासौ ब्रह्मपादयो
र्मेधतिः। तोषयन् पूर्वपुरुषं ब्राह्मणं च पितामहं। तत्पश्चात्तपसा तुष्टो ब्रह्मलोक
पितामहः। दर्शयित्वा स्वात्मानं भुवा वज्जगवान्प्रियं। श्रीब्रह्मोवाच। वरं वरय जो व
सा क्लेशं त्वजनप्रातस्तापस्तेप्तोऽस्मि दैत्येय तपसानेन सुव्रत। किमिच्छसि महा ३२

बाहो राज्यं स्वर्गापवर्गं किं। दैत्य उवाच। यदि तुष्टोऽसि मे तात यदि देयो वरो म
मा लोकपालान् विजेष्यामि तथा देहि पितामह। इत्थं वदन्तमिति ब्रह्मन् देवासुर
निबर्हिणं। श्रुत्वा तस्य वरं सिद्धं सगगनविहारिणो दैत्यो राधर्षणीतु शारीरिकं
यथा। अवध्योऽहं सर्वेषां देवासुरनरादिषु भवामि इत्यथावज्ञ्नादिहिमवंस
त्रयं। ब्रह्मोवाच। अमरत्वमवध्यत्वं विना सर्वत्र विष्णुना। विजितावेध्य सर्वान्
लोकपालादिकान् सुरान्। लप्स्यसे त्वं त्वमेवं गगनविहारिणं। अमरत्वं
विनावश्यं यदिच्छसि मा वासुतनु इह मामादितः। अमरत्वं न कश्चिद्वि

द्धियउवाच ॥ न देवासुरगंधर्वैर्न यक्षोरगराक्षसैः ॥ विधेमेस्या हिलापी ॥ तथादे
क्षिपितामहोनमर्त्यैर्विंताय ब्रह्मन्न मनसापि कथंचनो ॥ तुर्ल्लं रूपणं दीनं सर्वतः परिशं
कितं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं तु प्रार्थितास्तैस्तु विभुस्तेन संशयः ॥ नरो यमवजानाति तस्माद
स्यस्तु भवेतू ॥ एवमुक्तस्ततो भगवान्नाविकार्यं विविंयतां दत्त्वा मतस्मयात्त्वष्टामि
कोतरधीयत ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नाविकार्यमिति प्रोक्तं यत्वया द्विजसत्तम ॥ तस्मै
स्मार्थं तदाशेषं परं कौतूहलं हि मे ॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि यथा
वृत्तं पुरातनं ॥ वसंतसमये प्राप्ते मासि फाल्गुन सिनीवाली गौरी पार्वती समं सखी ३२५

ररहसो रामसीतानि मित्तु ऊरूणां यायुधिष्ठिर नदी युक्ता जिलायुगदिशासु कनवहसः ॥ जां
नकृदयजातोव्यस्त्वग्णक दंडकाः संकृणोस्त्वोषधीनिर्याः पिनाकस्यकृतो वणः ॥ स वृकः पकृपकादोजा
यातकेत्य तपिरिउगंधिशुनिमानपार्थ ईश्वराय विशेषतः ॥ ननाक्रांत रक्षायातो जांबवान्मर्दातयं सहितो
रां मसे य्यनरूहस्यत्वणश्रुति मानुतन्नरवां म सिस्मा वाशिवं तद्वनि वध्यच ससुखणनीलमहितस्तुफ्ते
मम हितः ॥ लिंगद्वयं तत्समायांस्थापितं तच्च सन्निधौ या सांप्रातः प्रतिदिनं स्नात्वा इज्यतेश्वरं तत्र गोके
शोनिर्वृः समं तद्भुतः शशिवः शिवः करं दादोजां भुवनात्वणनाशं शिवां गतुं ॥ आजन्मसंचितान्पापान् वि
नेमादत्थरं श्रुतिमाशेष्टयातस्मात् इज्यः परामथरं ॥ श्रुतिकथरनाम्ना सो श्लाधानरत्तुं गवेः ॥ स्नु
गंधियायस्मान्परिहिष्वसजांवानेः ॥ तदादेवानरैः सर्वैः कृतः सिकसंज्ञया ॥ ततो श्याकृशरीरमः

।नाशाय रुद्रदेवस्नानमत्र तीर्थे नरः स्नात्वा नित्यशो जायते सदा। जांबवतस्थापितं लिंगं ऋनिकेश्वरसंज्ञितं॥
ऋणाय मुच्यते रूपसंपन्नो निर्धनोपि यः स्नात्वा मनुजो भक्त्या संस्नायोत्पंकमुत्तमं देवं सर्वकामानवाप्नोति
नयाति शिवालयं। कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सर्वकालं नराधिप। यः पश्यति महेशानं भक्त्या न तथा तिष्ठमालयं॥
इति श्रीरेवामाहात्म्ये ऋनिकेश्वरतीर्थीका ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र सर्वतीर्थेशमोत्तमं।
रेवाया उत्तरे कूले सोमेश्वरमिति श्रुतं। आश्चर्यभूतं लोकेस्मिन् नर्मदायां पुरातनं। ब्रह्महत्याहरं तीर्थं प्रया
गेन समं हितं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ आश्चर्यं कथ्यतां तात यद्भूतं नर्मदातटे। प्रयागेन समं कस्मादेतत्कथय
मे प्रभो। निमग्नोऽहं दुःखसंसारे हृतराज्यो महामुने। त्वद्वाक्यजलस्नातो निःपापोस्मि सर्वथा ध्रुवं॥ श्री
मार्कंडेय उवाच॥ साधु साधु महाबाहो सोमवंशविभूषण। शृणुष्वोत्पत्तिं तीर्थस्य पापाकुल्यलरं हृपा सोम ४८

नोनारतेन मन्मुखाद्विनोपि तथा दिव्यसरित्पुण्या विख्याता पापनाशिनी। विष्णुपादसमुद्भूता रक्ष
लक्षुधा परमं त्रैलोक्यधारिणी शक्तिः साक्षाद्धर्मस्वरूपिणी। ख्याता सोमगंगेति दिव्या दैत्यविघ्ननाशिनी।
शृंगारहाटसरित्सा भाति भारतभूमिषु। पापाब्धिमग्नजंतूनामवलंबनयष्टिका। तथा रुद्रोद्भवा यजना
राजा तस्मिन्न सभा सामवेदरामस्तुतमिलातलमिलन्महाविरंचकवरित्रा मा देवी दुःखौघनाशिनी। ख्या
ता दक्षिणगंगेति नर्मदा श्रितशर्मदा। नानाविधानि पापानि नानाभेदभवानि च। आर्द्रशुष्कलघुस्थूलउग्रा
संस्थितानि च। देशकालवयोवस्थागतानि शतशस्तानि च लोकानां उमयाकानां निन्दुयास्य पिनन्तुमन्
अंस्मृता संश्रिता दृष्टा स्पृष्टा स्नाता च कीर्तिता। रेवा व्यपोहयेत्तानि षड्भिर्भावि हिजाधिपः नरकाध्वनि

यं येषां त्रासा । येषां य मातृपि । ये भवाङ्ग हिंसंती हि न भजंतु भवोद्भवां । सततं ये द्विषंतीह पापपथा लज्जालि

कलिं न वानीवथ नाभो । नवां न भजंतु सरिद्वरां यथा द्विजरूपो देवस्त्रिस्तमा पद्मलालया । त्रिभागोथ भ

वहं मरिद्वका त्रिधा गता । त्रिविपि भर्मदा दृष्ट्वा नरक द्वेषिणी नृणां । कालो रेवाश्रितासेवा फलं वक्तुं न

पार्यते । सर्वभूतलेभा रेवा त्रिशुद्धाने विशेषतः । शुक्लारनस्तु कुरुक्षेत्रे नर्मदा ऊरिसंगमे । तत्र गच्छद्रयाशु

भुरेवाया तक्रुरतरो । स्मृतो गुप्तप्रयागः सो यत्र रेवारिसंगमः । क्षुद्याकस्थैविधवत्कांश्चापतापानिपाडितः

थरितासो गतस्तत्र यत्र रेवारिसंगमः । काशुवस्था गतः सो मोक्षमयनु विकामनाशनं । नित्यं संगम

तोयाशी स्नात्वा शूऽयतीश्वरं । यावद्वर्षशतं पू संतावत्तुष्टो महेश्वरः [illegible] ऽभवद्गस्य सोमः सो ४५२

मस्य भारतो त्रिशूलखट्वांगधरो मुंडमालाविभूषणः । हर परमपरायणो गतः सोमो ऽतिरीयकः । सप्त

सितजटाभाराङ्कुष्टा कुंडः त्रिलोचनश्च उमावल्लभ धारा देवो भकालाक्ष भयप्रदः ॥ मार्कंडेय उ ॥ दृष्ट्वा न

मीश्वरं देवं गर्वकमसुदालं साष्टांगं प्रणनाम स्तुयास्तु निविक्रमसमाविनः ॥ वंद उवाच ॥ जय शंकर सर्वेशा

ऽयपापहराब्धया जाय यरगनाथ जय वासुकिभूषण जय शूलकपाल [illegible] मुंडमालाविभूष

ण जय देव्यास्वीकृत्य जयांधक विनाशन जय त्रिपुरविध्वंसि विशेषित मतविनो जय मीनो मो

गहृत शास्त्रयोगीश ऽस्मद्दोह जय त्र्यविलोचन जय निष्कलि निर्माण निर्माय निरुपाधिक जय

खिलफलाधार सकल श्रीमतां वर जय कालस्वरूपाय कालकंठ कला [illegible] मंगला मंगले नातिवि

PAGE(S) MISSING
NOT AVAILABLE

Folio No:

330 To 450

।नाशाद्यसूवव्हानत्रतीर्थेनरःस्नात्वानिरंजनोजायतेमनुजः।अंबवनस्थापितंलिंगंहृतिकेश्वरसंज्ञितं॥
स्नात्यप्रूजयेद्रूपमत्तजन्मानिनिर्धणः।यस्तत्रमनुजोभक्त्यासंस्नायात्पांडुनंदन।सर्वकामानवाप्नोति
नयातिशिवालयं।कृत्वाभूम्यांस्तुदध्यांसर्वकालंनराधिपः।यर्वयंतिमंराभक्त्यानतयांतियमालयं।
इतिश्रीरेवामाहात्म्येहृतिकेश्वरतीर्थं॥ ॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥ततोगच्छेत्तुराजेंद्रसर्वतीर्थेशिमोत्तमं।
रेवायाउत्तरेकूलेसोमयर्यमितिश्रुतं।आश्चर्यरूपंतल्लोकस्मिन्नूनर्मदायांउरात्तनं।ब्रह्महत्याहरंतीर्थंप्रया
गेनसमंहितं॥युधिष्ठिरउवाच॥आश्चर्यंकथ्यतांतातयत्कृतंनर्मदातटे।प्रयागेनसमंकस्मादेतत्कथय
मेप्रभो।निमग्नोदुःखसंसारेकृतराज्योमहामुनेतुभ्यंवाक्यजलस्नातोलिप्स्यासोऽहंसर्वाधिपः॥श्री ४८
मार्कंडेयउवाच॥साधुसाधुमहाबाहोसोमवंशविभूषण।दृष्टोतिदुर्लभंतीर्थंप्रोक्तंभ्युत्तरंनृपासोम

नोभारतेमन्युसखादिनोपमा।तथादिव्यसरित्पुण्याविख्यातीपापनाशिनी।विष्णुपादसमुद्भूतारुद्ध्य
गुणेषुपरंत्रैलोक्यतारिणी।शक्तिःसाक्षाद्धर्मजवाविध्या।ख्यातासोभ्ररगंगेतिदेवीदिव्यविघ्ननाशिनी।
शृंगारहारसरितांभातिभारतभूमिषु।पापाब्धिमग्नजंतूनामवलंबनवाहिका।तथारुद्रांकसंभवाजना
राजतमरिविभाभा।सामवेदसमाकुलमिलाफलमिलमहाविरिंचक्षचरित्रमादेवीदुःखौघनाशिनी।ख्या
तादक्षिणगंगेतिनर्मदाश्रितशर्मदा।नानाविधानिपापानिनानाभेदभवानिच।आर्द्रशुष्कलघुस्थूलउपर्य
संस्थितानिच।देशकालवयावस्थाज्ञाताज्ञातकृतानिच।लोकानांउमयाकानांनिकृष्टादिविनानुमन्न
मंस्मृतासंश्रिताध्याताद्दृष्टास्नानार्चकीर्तिता।रेवाविष्यंडयेत्राणिपङ्किभाविविद्विजाधिपनरकार्थिनं

यंयेषांत्रासा।येषांयेमादृपि।येनवाडदिजंनीदतमज्जंतुमवोक्षवां।मतनंयेदिषंनीदपापथालङ्कलिं
कलिंनवानीवचनाभो।नवांनमज्जंतुमरिद्विसां।यथाद्विगुरूपोदेवस्त्रिस्थमापृथलालया।त्रिभागोथभं
वद्दिमरिदका।त्रिथगता।त्रिवपिनमर्दादर्शी।नरकद्वेषिणीगुणां।कालो।रेवाश्रिता।सेवाफलंवक्तुंन
पार्यते।सर्वमिडलंभारेवा।त्रिपुस्थाने।विशेषतःसुका।रेवगुप्तक्षेत्रेनर्मदाउरिसंगमे।तत्रगच्छप्रदाय
शुद्धवायाउकृतन(ऐस्मृतोगुप्तप्रयागोसो।यत्ररेवारिसंगमःमज्जाकस्थैविधवकंशापनापातिपाडिनः)
थरितोमोगतःस्तत्र।यत्ररेवारिसंगमः।काशुवस्थागतःसोसो।धायनूविकामनाशानां।निर्च्यसंगम
तोयाभीस्नात्वा।ऽश्जयवीश्वरे।यावद्वर्षशतंशर्सितावतुष्टोमहेश्वरःअद्यदेकःस्याभवनस्यसोमसो ४५२

मस्थमारतो।त्रिशूलखट्वांगधरोमुंडमालाविभूषणः।शापरमपरायणोगुह्यमेत्रिरीयकः।सण्णा
सितजटाभारभूषाकृतः।त्रिलोचनउमार्द्धंगधारादेवोमकालाख्यभयप्रदः।।मार्कंडेयउ।।द्धान
मीश्वरंदेवंगत्वासमुद्रालंसालगांप्रणतास्तुत्वास्तुतिवाक्यसमान्वितः।।वंदउवाच।।जयशंकरसर्वेशा
जयपापहराव्ययाजयेश्वरजगन्नाथजयवासुकिभूषणाजयशूलकपाला।मुंडमालाविभूष
गोजयदेयास्वीदयजयांधकविनाशना।जयत्रिपुरविध्वंसिविशेषितमतविनो।जयमीनीमो
गह्नतराव्ययायोगीशउःसद्धोतःस्वयविलोचनजयनिःकलिनिर्मरनिर्मायनिरुपाधिकेजय
खिलकलाधरसकलश्रीमतांवरोजयकालस्वरूपायकालकंठकालाजिह्वमंगलामंगलेन्नाविश्व

पितां गमनाननः। जयत्वं शूलिनामीश जयाया गौरीश महादेव शूलिमाघ भुविदीनामीशशाशा प्रियोत्तम।
निरंजन निराकार निर्विकल्प मियत्नु निरीह विद्यादिस्त्वमनादिस्त्वमनंतस्त्वं निगमानां दिस्त्वं शंकरस्त्वं ब्रह्म
मिव जगतां गुरुः। ज्ञानदो ज्ञानगम्यस्त्वं ज्ञानिनां ज्ञानवतां पतिः। श्रीवल्लभ विनियंता ज्ञानमनिंद्रिय
गोचरः। किं स्तुमः त्वं कथं स्तौमि काशि किं कावगच्छ नाम यत्र ब्रह्मादयो देवाः परिज्ञाने न वाखिलनम
स्ते केवलं त्वं नमस्ते स्तु नमो नमः। एवं स्तुतो महादेवस्तत्र सोमेन पांडवात्तु सुप्रोवाद तं शंभुः
कं मयास्मि तारता माहेश्वर उवाच। वरं प्रार्थयाम वं द्यास्त्व मन मिराच नामा धूपीतस्तु वस्तुया
तपमाना पित्तयायानि। सोम उवाच। दक्षशापेन दग्धदंडीण सद्योम हेश्वरो शापमोच्य ४५२

मं तस्यानुरूपं देवि मयि प्रसीदेश्वर उवाच। तव भक्त्या हि दीनात्मित्र भो दत्तु मया सद्य निःपाप
शापमुक्तस्त्वं संजातस्तीर्थसेवनात्॥ सोम उवाच। त्वत्प्रसादेन मया भक्त्या संगमे पापनाशने।
आकल्पं मम नाम्नायं स्थितो भव भव देव। महेश्वर उवाच। सोमेश्वरेति नाम्ना ख्यातिं यास्यत्य
गर्भयास्थितो हमिदं कल्पांतं लोकानां वांछितप्रदः। सोम यत्र सदा सोम संगमसरितां सु खं सा
र्द्धं गिरिजया राजन् विशेषात्प्रार्थितस्त्वया। संगमादक्षिणे संति सरितां त्वया सह। हरवारिसंगमा
सोमनाथि नामस्मि ज्ञात्र यो ज्ञा कवी यत्नु नायो गप्रयागा वियथो हरस्मर वारि संगमस्तत्वया
गोदक्षिणः स्मृतः। दक्षशतानप स्तोय लोकस्तु श्रुथमादि तीर्थ ज्ञाव कतिपयज्ञो सिद्धयर्थं संदृश

कर्मणः ॥ तथोत्तरथयागपितापाथ आदिकं च धर्म ॥ लोकोपद्रवशांत्यर्थं प्रजासर्गविकार्षयो
सर्वा दुर्नाशुधर्मणो निवसामी क्षेत्राश्चाद्दं सर्वमंगिरिजा आदापिद्धिरिणा लोकधारिणा ॥ स्तुतिमनेन
योगीनां ममयोगी विदर्शनं ॥ यः पठितुं निमनुजाः ताभ्यां सिद्धिं विष्णोतिः इत्यकांतर्धीयदेविस्त्वे
वतुपम त्वसा द्रहं विधुर पिध्यात्वातस्थितागणी नमीश्वरं सोमेनस्थापितं लिंगं प्राणिनां सिद्धिं भुवि
सर्वोत्कृष्टं सर्वाश्चहलदर्याविनाशनं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सोमनाथप्रभावोयं संक्षेपात्कथितस्त्व
या ॥ तथा सर्वं निमग्नानां पातकस्तु महामुने ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ऊनस्तीर्थप्रभावं त संक्षेपात्कीर्ति
तिस्तथ यो धर्मिनं शृणु ॥ यदुवंशकुमारं कुलपार्थ वारिसिंगमो शंबरा नाम राजासी सूर्यवंशज ४५४

मुरुवंशः मनोवदशाभः श्रीमान् प्रतिशाखा सम्मुकवंशः उदारश्चरितावीरस्तस्य पुत्रस्त्रिलोचनः ॥ त्रि
लोचनसुतः काश्यपः पार्वदिसि निषेवता ॥ मम विवरनवीना सुगश्रुत्यं दर्शक्षेत्रं वतननसूर्थं त्रिलोच
नसुतानवे ॥ वल्लर्षिसुगरूपाणतम श्रेयस्ती तदासहस्रत्वानसंगिनकल्पेन नृपपुंगवाक्षहृद्या
युतः कल्पोनिस्तेजाः क्रूरधर्मसुखा संपिता योपिश्रयं धे विस्पृष्टो यथ सूर्नो यथरस्मर्दी ॥ यकेतु यस्तुाथा
थ एकस्त्यक्तपरिच्छदा सर्वलोाथ स्वस्थाने राजारावारिसिंगमे यकिंशुकायोकष कुलेजं वीरयन
सोकुले ॥ श्रीमानकं कवपिच्छादिन कुर्वं जनिमं डितेऽश्रु पुष्ठ सुगाकीर्त्तिविने सर्वत्रशोभितं ॥ त्रिाके
गमाज्ञारिसिंदीश्वरदरष्ट कारि ॥ माधव राशक संस्तुकं कोकिलाबदिना दितं शविवशावनंकयरूष

र्थश्रमकर्शितः ॥ ऋषिरुवाच ॥ किंकारे केचिद्द्विको राजालयं ययौ । स्नातो रेवाजले पुण्ये संगमे पापनाश
नो । तेनावितस्तथा नक्ता सोमनाथो युधिष्ठिर । पीत्वा विमिश्रितं तोयं सर्वपापक्षयंकरं फलानि च विचित्रा
णि जघ्ययामास पार्थिव सुवर्णखण्ड्यां तरसाश्रान्तः भगवन्नु तावत्तीर्थवरश्रान्तः स्नानार्थं सं
गमे द्विजः । मार्गस्थं शरणं दृष्ट्वा श्रवलुं तं वनं गतः । गाः श्रव्रलात सुवाच देवनिष्ठति तिष्ठ द्विजो ममाग्र
स्नो निरीक्ष्य यावद्दिशः सर्वा द्विजो न मम तावद्दुष्टः समारूढां स्त्रियं रक्तांबरावृतां । रक्तमाल्यांबर
क्तां स्त्रीः रक्तचंदनचर्चितां । रक्ताननरणशोभाढ्यां पाशहस्तां दृष्टवान् ॥ स्त्रीरुवाच ॥ संदेशः श्रूयतां
विप्र यदि गच्छसि संगमे । तत्र तिष्ठति मम भर्ता तीर्थे शीघ्रं प्रेषय स्वयं मा । एका किं नारी ते गायति तिष्ठते व ४५८

मध्यगाः ॥ सा चोक्ता तेन नूनमिया कुर्यास्तु तं वद । इत्याकर्ण्य वचो विप्रः संगमे मरिद्वन्ति ॥
योषिता का समागत्य यावत्पश्यति सर्वतः । भूरुच्छाद्याश्रितः कपोतो दृष्टो विपणनावता ॥ ब्राह्मण उ
वाच । पश्यामि तीर्थे स्मिन् यत्पुण्डरूपसंगमाच्च क्रन्दं शुभामशीघ्रं यद्द्विजानामि किं नावनां ते वै
मया दृष्टा बाला रुधिरलोचना । रक्तांबरधरा श्यामा रक्तचंदनचर्चिता । रक्तमाल्या सुशोभाढ्या
पाशहस्ता भुजंगेरुणा । इत्युक्त्वा दृष्टवाक्यं मन्त्रो मेऽस्ति शत्रुनामिति ॥ कपोत उवाच ॥ कास्मिन्नस्था
ने स्थिता विप्र किं स्थिता नाम नामतु किं कस्य सा केन कार्येण वद सर्वमिदं द्विज ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अ
द्रीकाशे संगमास्यावनां तपश्चिमस्थिता । संदेशः कथितस्तस्या मया तेन रसस्तम ॥ मार्कण्डेय उ ॥

वचनाद्ब्राह्मणस्यैव कपेनालोच्य चतो ह्यन्येकः प्रविष्टस्तत्र संदृश्य वनमध्यतः॥ कपोत उवाच॥
गच्छ त्वं भूपते तां नारीं कृतस्यं कामसिद्धये। इति तेनैवं प्रेषितो ह्यतो गतः स्त्रीपार्श्वमाशु गः॥ दृष्ट्वा तां
च मनोहरां उवाच रूपसम्पन्ना यस्या मे पृष्ठतो नारी कृतस्यं कामसिद्धये॥ एतद्दृष्ट्वा उवाच॥
गुरुरात्मवतां शास्ता शास्ता राजा दुरात्मनाम्। इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः॥ स्मृतरूप
स्य तुभ्यं नैव धर्मोऽयं इमं स्त्रियाः एतद्दृष्ट्या त्रिधा नो मां किं न जानाति सो पतिः अर्द्धक्रोशे
तु मां मुक्त्वा राजा तीर्थमुपागतः। निष्ठुरा ति निर्विवेकाय नायास्यति तु नः कथं। गतमानो हि मां
मुक्त्वा निःस्नेहः किं विलंबते। प्रवेशं नलभाम्यत्र एतत्ववर्यं करोमि किं अर्द्धक्रोशमिमं हि त्रयं स ४५६

कथ्यते नारदी

ते मः॥ ब्रह्महत्यादि पापानि प्रविष्टुं न लभंति हि स्थानः शिवप्रयः सोऽयं शिवगंगो चापरेनते सो
मनाथ शिवाय यत्र यत्र दक्षिणा जाह्नवी। उत्तरेऽभवाद संश्लिष्टा गुप्ता तत्र सरस्वती॥ चिरं तेन स्थिति
काया महातीर्थे नराधिप। गच्छेवं भूपते राजानं शीघ्रं प्रेषयस्व मां प्रति मार्कंडेय उवाच॥ गतोऽहं तस्मा
तः शीघ्रं श्रावयामास तन्नृपो समस्तां विस्तरात्स्यायं हृत्वां वै पुरा तेन नीतं तस्य वाक्यान्यसौ राजा हृ
ष्टितः पतितात्तु विनतेऽर्य स्वमाथास्य पुनः कृष्णा उग प्रब्रवीत्। उग्र उवाच॥ कस्माच्चं क्षोभ्यते
नाथ ह्येपि तां मं स्तोत्पादे मे यथाज्ञितं हि तो कथं मुपायं वा निर्विलंबतः स्याल्पं विवशस्य कर्ले
वाक्यमथाब्रवीत् प्राणत्यागं करिष्यामि सोमनाथः समीपतः शीघ्रमानीयतां वक्ति रोचिंतं तथा

कां तनानीतं ततः सर्वं हि पापं कात्क्षणाद्द्विजाः स्नानार्थं फल्वेन कोऽपि तस्य संगमे पापनाशने । इज्जितः पश्य
याऽज्ञ्या स्वयं सो मध्याह्न पाप्रदक्षिणं ततः कृत्वा हल्लवं जानविद्दसौ प्रक्षिप्तमात्मनात्मानं
वालो ध्यायाज्जनार्दनं । पीतवरधरं देवं किरीटांगदभूषणं । श्रियायुक्तं सुप्रसन्नं शंखचक्रगदा
धरं स्मराशिशुदन्ते सो ध्यात्वा निर्मलं व द्विजैः वासुदेवोऽद्वयानंतविश्वात्मन् पापनाशनः नारा
यणारविंदाक्षः विश्वरूपाक्षं तं हेश्वर ब्रह्मरूपा स्वयमेवासि ब्रह्मैव शिवरूपधृक् यायेन ध्यातोऽनं
तस्तेन ब्रायाविप्रसीदमो पुरंदरप्रयान लोकं ध्यानमोऽमध्ये तु ऽज्ञा हरस्य घदरिर्दूणांतवांया
विप्रसीदमोऽजन्मप्रभृति पापानि यावद्य दिने विभो ऽशुभ्यथा लघुस्थूल शानाशात हतानि ४५७

निष्कादिद्विजानि मया किलो तस्यो मे
राग्रलवध्यादिमुख्यानि दूणच्छेदांतिकानि वाङ्मनःकायजानि ॥ स्वामिधर्माश्रिताः स
सर्वपापघ्नो देहि मोऽमध्ये हज्जा इयफक्का नृपतिर्विको प्रविवेश समाहितः साधु साधितिलदेवाः प्रशशंसु
र्विपेतुस्तद्दूतु किंकराः कलमानेन तावत्कोऽप्युपहृष्टिः पपात खान्ना प्रशशंसुश्च तं कण्वं प्रविष्टुं जातवदसं ग्रागतानि
र्दुंदुभयः सिद्धगंधर्वचारणादिविसंस्थिताः स्यप्रभावतः सर्वविप्रस्वदाश्चर्यं यदि द्वा
विमानानि समारुह्य कंसप्रभावतः पापेस्मद्दिव्यानास्त्रीर्थ्या मार्कण्डेय उवाच ॥ संगमसोमनाथ
प्रापवमल्लनिः स्तनिश्चा कियत्ताथ पियोध्या यन्नृपधजा श्रुत्वा वचः ऽदिवस्थ्यां दिनेश्वरवि
स्वप्रभावायं युधिष्ठिरमाहात्म्यं व विधानं च श्रुत्वा एकमना नृपः

न्तो मयेः। विशेषान्सुलक सब्रम्यां रविश्रारायद्दाभवनून दिपोभ्रनवाभक्षा गाभ्रेकवीतजागरांपं
वामुतेन गाव्यनस्नापयेन्यरामश्वरांश्रीखंडनसुगंधेश्च पुष्पधूपादिभिर्यजेनाद्युतेन बाधयेद्दीपंगी
तं नृत्यं वकारयेन्। विनादेवेर्विवाये वांधिःकथानिस्तु तिसं गाबेः जागरेन त्र राजे द्वादशाणंश्च यतीन्
यजेनूभ्रमनातेव पुनः पांथ स्नानाशास्वांद समाचारेनातत्र सं हुजाय दिप्रान्गान्मशान्जिनमस्नरान्सुवी
वंशान्विकर्मविरतान सदाचं यास्तुनर्तुद्धपलीवस्तु विदिस्य मं द्विराद्वैरताःमद्विजास्याग्यो यदाच्छ्रे
यश्रात्मनश्चदीनां गानविरिक्तां गान्यपांडवपिरंनद्विधानश्रादिनथादाने विवर्ज्याधाद्धणागुणःश्रय ४५८

पिंऽसमाविभादुतस्याश्चमयवर्जिताःदानारमात्मनासार्धंमिजयेद्य रतहूपालघु वेजसमाविप्राःषद्कर्म
निरताःसदादानारमात्मनासार्ववीरस्यं तिसुखनत्रुआहुसोमश्चारतेथेयःकुर्याकितमसरः। श्चाकल्पपि
तरस्तस्यालभतनुप्तिमहुयां। श्रंभंवस्त्रं हिरण्यं वयादद्यादग्रजन्मने। सयातिशांकरंलोकामितिमनि
थिवंतनःशारकं वापीश्च वसंवीसर्वजलहणसंयुतं। सदक्षिणोपस्करं तु विधिनासदिजन्मने क्रमेनविलि
आंगावयजन्म दायोनथा। स्वदामहूषितोकुर्यात्रिमितवस्त्रावस्तुहितो। शस्याल्यपादोविप्रस्य दद्याङ
दकपूर्वकं स्वंधमेवरणं दद्या। दिजंरदयमारुष्ठाप्रहूनश्रद्धणे शुद्धियाश्चिवःसंप्रीयतामितिमार्कंडे
मश्रयातीश्वरालोकसमस्तुमविवर्जितासर्वकोलोकातेश्कनःसोपिराजाभवतिधर्मिकः। तस्यवंशेसदा
[illegible] यीपायुजयितसुगोनायविवराज्यान्नी। जीवद्दशतंमाथंसर्वदुःखविवर्जितः।
[illegible]

नरोगा न च शोको न वह्निं न च शत्रुभयं क्वचित् संग्रे परागे तीर्थेस्मिन् यो गच्छेद्विजितेंद्रियः सोपवासा उत्तङ्को
धेनुं दद्याद्द्विजोत्तमे सवत्सां क्षीरिणीं श्वेतां सुशीलां विविधं नृप पाथवलां पीतवर्णां विधुं ग्राथ्यां नीलवर्णां
कपिलां वा सदा यश्च श्रीघं रोमरोगेषु विप्रान्ता भद्रा गौरी श्वसुरांग्य सहस्रं गौ भवत्यका श्वेतया वर्धितवं शो
रक्षासो भाग्यवर्द्धिनी पीतवर्णा सिंडःखघ्नी शबला संततिप्रदायामा भन्नी विवधूर्मांगी नीलोऽगतिनाशिनी॥
कपिला नाशयेत्पापं जन्मावविजितं क्रमान् स याति लोकमवाप्नोति गोप्रदायी नरः स्थयः पश्चात् तत्र अप्ना पाते
विधुन्नेरविसंक्रमो दिने द्वापि गजच्छायायां ग्रहणे रविसूर्ययोः पर्यगं तीर्थभासमानः संगमेस्तु दुर्लभः
मुक्तवंधुश्रवात्मानं संगमे योनारा विधानूर्ज पन्नूजलार्ध्यं पदं प्राणायाममथापि गायत्रीं वेसां
मोरी शिवं वा पिवेच्छया लपि पापैः प्रमुच्यते ऋषिरिति शंभुः स्वयं वदन् सोमनाथस्य जगती यस्तु कथा ४५७

यां सदक्षिणां प्रदद्याद्द्विजोत्तमान् समस्तं वा पावसुंधरा प्रच्छं दद्यात् सुरपानं गुरुदार निषेवणात्
मुक्तोयं कृपया नश्यते तत्र न संशयः तीर्थं ख्यातं महिं दुष्प्राप्यः सप्तणो निजितेंद्रियः वारा वा मुध
तेरो गादरा गः श्रियमाक्रयात्मूर्यं तत्संदृष्ट्वा ततः प्रभासं प्रति तच्छ्रुत्वा एकापि प्रपालोकस्मिन्नृप
दृष्ट्वा स्नानपानाज्ञात् किंतु षड्विंशतिनि नाम्ना निधुश्रीराशी तप सृष्टा तत्र पापोराणी गाथा गीतानामद
(चिन्हिः) लिंगं त्रिलिङ्गेनं तेकं दश गुणमपावनं ग्रंतो लिंगत्रयं सा मःस्थापयामास भारतोरक्षारिस
गमेयाथ्यं दिने यं तस्तु कुच्छकोगनः सिद्धिपरां स्थाप्य नास्तु त्तन्नीयकं दृतिते कथितं पार्थ तीर्थ
माहात्म्यमुत्तमं धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं संततिमोक्षदं ऋग्याथी लभते तु च निकामः स्वर्गमाक्ष

यात्रां श्रुत्वा तु सर्वपापप्रणश्यन्ति तीर्थफलं लभेत् तु एतत्तु सर्वमाख्यातं सोमनाथस्य यत्फलं ॥
माहात्म्यं संगमस्यापि किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥ इति श्रीवायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्रीनर्मदामाहात्म्ये
श्रीसोमनाथरेवासंगमतीर्थमाहात्म्यं ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र नंदाह्र-
दमनुत्तमं । क्रमविश्रांतरूपं नंदातीर्थमिति स्मृतं । यत्र प्रभृति सोमेशः स्थापितो विधिना नृप । ततः प्र-
भृति देवाश्च यक्षविद्याधरोरगाः । स्नात्वा गच्छन्ति परमं पदं विजयार्थं ह्यपि त्रिशूलमंतं नवतां सिद्धिं छिन्नां
क्रियादिकां । मनुष्याश्च नरश्रेष्ठ देवं प्राप्नुवंति शश्वत् । इति श्रावतानादि देवेनिवेशितं संगमे
सोमनाथाश्रितं लिङ्गं प्रायः पापविरूपकं । दोवस्य विकृतं दृष्ट्वा मनुजेश्वर पलायितं श्रूयते कृततीर्थं ४६०

नद्यास्तु रेवा या नवे तस्मिन्नव सा रुद्रः संतापमगमत्परं । शाकिनी माया समस्मार यद्वौ ब्रह्मविना
नद्यास्तु रेवदानवे ॥ तस्मिन्नव सा रुद्रः संतापमगमत्परं । शाकिनी मायासमस्मार यद्वा ब्रह्मविना
शानीं स्मरणात्तेव देवस्य मायाशक्तिरभूत्पुरः । नानायुधधरा विप्रा ह्रस्वा सिंहवाहिनी । गणैश्च पञ्च
त्रिंसार्धत्रिंशामार्गणान्विता । सर्वाचना युधगणाश्चाली मुख्यास्तथाद्भुताः । क्रोधनेत्रेलके लेखिवा
कुंभावी कारुकं डावे । धनुर्धोषिस्वयास्फोटे हाहाशावेसंघुघुरि । विदितं स्यसमभ्यायात्क्षणात्
शिवं स मधुराक्षरैः । श्रुत्वा तु तत्परं चरित्यापरमाश्चक्रिया विश्वजननी परा । माया वाचं महेश्वरं
ति समावा । श्रुत्वा इति देवमहारुद्रं किनाहं विनिता त्वया । किं करवाणि किं प्रकारस्थः कोपरा । ध्यतोमम
देश्वरं तवावा । विश्वस्य त्रिजगत्संहाररूपसर्वाशुभविनाशिनी । मि दिक्षुत्र मिदंवुणां मामकं संगमाश्री

तं। देव्यश्च दानवैर्वै सर्वस्मृकादिकमुपद्रुतं। तस्मात्त्वं संस्तुता देवि दैत्यदानवनाशिनि। सिद्धिं ह्वमि
दं त्वद्रूपं मामकं संगमाश्रितं। तीर्थमेतन्महापुण्यं कर्तव्यादनुपद्रुतं। देवर्षिपितृमर्त्यानां सिद्धं अ
मनागति। महाशक्तिश्च मा यावत्स्थाता क्षेमंकरी। तस्मात्त्वां प्रार्थयेतीर्थे निर्विघ्नं स्यात्त्वयात्र अ
मार्कण्डेय उवाच। इति सा प्रार्थिता देवैर्वीक्षिता न शिवकामिनी। देवार्थं तिष्ठतीर्थे ह्याक्षिता तत्र उ
पोऽस्मात्। शक्तिर्मातृगणोपेता सुस्थाय देव्यदानवैः। यत्र कुत्र पिशाचाद्यैस्तां अनिशं यमरक्षोप
श्यतां सर्वदेवानां महादेवस्य शासनात्। [illegible] शुभाः रिक्तयं क्रयानंदया मासमतान्मुरानूतीर्थे क्रियासनि
विघ्नं नैव तु दाधूर्तस्तथा। ऋषयः सिद्धसंघाश्च ततस्तीर्थमुपागताः। महादेवश्च देवाश्च समागताः ४६

पिकुर

परस्परं। कृतवन्तो विश्वजननीं गणमातृगणान्वितां। महादेव उवाच। नमस्ते विश्वजननि निस्त्रिंशधारिणि
नाशनि क्षेमंकरि महामाये भयदुर्गतिनाशनि। देवि कल्याणवीर्याद्ये कल्याणबहुविक्रमे हते सा
शुम्भं महाभागे तीर्थे पिद्रवनाशनं। यत्र त्वं नंदिता सार्वदेवैः शार्वभिरागमाः। ऋषयः सिद्धसंघाश्च तस्मा
त्वं नंदिनी मता नंदना नाम्ना सुविख्याता। यावत्तीर्थमिदं स्थिरं तावत्त्वमिह तीर्थस्य रक्षणार्थं स्थिता भव
दर्शितं सिद्धिं लोकानामुपयाविनेः। पापविध्वंसिनी क्रूराभकानां भयनाशिनी। इत्युक्ता सा
महादेवी वंदना नाम भारत। तत्र स्थिता महातीर्थे लोकानामभयंकरी। सर्वविघ्नोपशान्तये सर्वथा
पामदेश्वरं देवर्षिपितृसिद्धैश्च साकं तत्र सुखं स्थितः। ततः प्रभृति विख्यातं नंदा दत्तिश्च स्थितं तया

था॥ऋषिः स्नात्वा नरो नंदा नदी दृष्ट्वा सर्वपापक्षयं प्राप्य सर्वकामान वाप्नुयात्॥ तत्राष्टम्यां नवम्यां वा
चतुर्दश्यां रविदिने नरो नंदाह्रदे स्नात्वा अर्घ्यं दत्वा विधानतः॥ नंदिनीं पूजयेद्देवीं तथा मातृगणं
नृपो नरश्च यथाशक्ति शुद्धीस्य वस्त्र वंदनेर्क कामैः॥ सिंदूररक्तसुगंधैश्च पुष्पधूपदीपकैः॥ निवेद्यै
विविधैः पार्थ यथा श्रद्धा प्रपूजयेत्॥ अखंडदीपकं दद्याद् ब्राह्मणां छित्वार्थस्य सिद्धिदं॥ सुवासिनीश्च के
विप्रजयंती श्रवी नरः॥ विभवे सति राजेन्द्र प्रयत्नो बस्त्राकिं तैश्च दद्यान्न दाशक्तिर्वा क्रियं
श्रद्धयान्वय [illegible] मुनिः पार्थ पुरा रिरावारिसंगमे॥ हनाल याव वर्षशतं सिद्धिकामः सुरेश्वरी॥ नंदा
देवी समाराध्य प्राप सिद्धपदं ध्रुवं॥ देवः श्रीपतिराजानो [illegible] मानवी पूजयित्वा हि ४६२

सिद्धिं प्राप्तुवन्ती ध्रुवं॥ किं गतिः शाक्तिपीठस्तु कालापुरस्तु [illegible] नंदा [illegible] नंदा यदि से
शांतसंहा॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये नंदातीर्थमाहात्म्यं॥ ॥मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र पिंग
लावतं मुनिसत्तमः संगमस्थं समीपस्थं रेवायाः उत्तरे तटे हस्तिवाहनराजेन्द्र स्थापितः पिंगलेश्वरा॥ युधि
ष्ठिर उवाच॥ हस्तिवाहन देवेशः स्थापितः शंकरः कथं॥ एतदाख्याहि मे सर्वं प्रसादाद्द्विजपुंगव॥
मार्कंडेय उवाच॥ रम मा [illegible] महाहस्थ [illegible] निर्विवेक जगत्सर्वं [illegible] ततः संभव
तानि क्रियं निर्विकल्पं च निःश्वा [illegible] विभुः [illegible] संप्रतिता देवैः लोकार्थं पावकः शिवा वह्नि
पोतरूपे [illegible] कपोतः [illegible] नातिके तदा स्वरतमाराजा [illegible]

गौ॥

दृष्टवानहं ॥ एवो वै किं मुखे हितं रुद्रेण मिलितेऽज्ञ सोरुद्रास्ततः प्रदक्षोभिः पश्चात्पिंगलो भवत् ॥
सागरांश्च नदीः सर्वास्तीर्थयात्रां क्रमात्कृतः ॥ वकारपर्यायान्तेया श्च यत्नेनुयंकृताशनः ॥ संप्राप्य स
रितं श्रेष्ठां नर्मदां शर्मदां ततः ॥ तीर्थातीर्थं क्रमात्कृत्वा तं दानी यांति किल्विषः समाश्रितं वायुरसोया
वतिष्ठद्धुताशनः ॥ तावच्च श्रीमहादेवो वरदो वाक्यमब्रवीत् ॥ भद्र यरुउ ॥ दृष्टवादेव वरं ब्रूहि यस्त्वमन
सिवर्त्तितो प्रीतास्मि तव योगेन तपसा वरदोऽस्मितः ॥ वह्निरुवाच ॥ नमस्ते सर्वलोकेश उग्र अर्द्ध सना
तनो रतसातवसंदृश्य कुष्ठी जातो नामदेवेश्वरः ॥ शरीरार्थं पदं स्थित्वा संश्रिता नर्मदां ततः ॥ ईश्वर उ ॥
स्वापियचिदमां वह्ने नीरोगस्त्वं भविष्यसि ॥ तव तीर्थे दिमां तु स्थानि ॥ स्थानमुपागतः ॥ हुजयिश्यं ४६२

पिंगलनाथ राम रस्यं तेनाम्ना पिंगलेश्वर

तियत्नराः ॥ नीरोगास्तेन विख्यातिस्नानात्भिः पापतां गताः ॥ इत्युक्तांतर्दधे देवस्तत्रैव नृपसत्तम ॥
कृताशतनरानंदस्थापितः पिंगलेश्वरः ॥ हुजयित्वा तं भक्त्या निरुंस्थानमुपागतः ॥ नरो जितेंद्रियस्त
त्रउपवासं समाचरेत् ॥ अतिरात्रफलं तस्य देहांते रुद्रलोकभाक् ॥ गुणान्विताय विप्राय कपिलां यः प्रय
च्छति ॥ अलंकृत्य सवत्सां तु सुशीलां रूपसंयुतां ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो स गच्छेत्परमां गतिं ॥ इति श्रीरेवामा
हात्म्ये पिंगलेश्वरतीर्थ ॥ ॥ मार्कंडेय उ ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ क्रमपंचशतांतरे ऋणमोचनसंज्ञं तु गं
तथं तीर्थमुत्तमं ॥ स्थापितं ऋषिसंघेस्तु वंशोद्भवैर्द्विजैः ॥ ऋणमोचननाम्ना वै रेवाया उत्तरे तटे ॥ प
ञ्मासं यानरो स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ विष्णुं तर्पयित्वा तु श्राद्धं कृत्वा यथाविधि संयतः ॥ ऋणत्रयविमुक्तस्तु

जायते मनसंशयः॥ पितृदेवमनुष्याणां ऋणे राजन्महत्वेष्ययः बद्धः समुत्थितस्नात्वा तत्र ऋणान्मदिऋ
णमोचनतीर्थे तु या राजन् एकविंशा जितेंद्रियः ब्रह्म समुत्थिते शाखे स्नानं श्राद्धं विधायादौ ब्राह्मणे
तर्क्ष मार्तपिष्कर संयुक्तो कंबलं च द्विजायते यादृविकंपेपि हकं मे मातृस्थाय दणं मयि तस्मात् दणत्रया
न्मो कंद्विदिषमो द्विजार्पिता इति इत्वा द्विजे वेदं शक्त्या वाग्यं श्यतापयेत् ऋणत्रयविमुक्तो वै मनाप्
मोदते चिरं ब्रह्महं पातकं तत्र दृश्यते ताप नरूपतः॥ ऋणमोचनतीर्थं वै तस्मात्तत्समाश्रयेत्॥ इति श्री
रेवायां ऋणमोचनतीर्थं॥ ॥मार्कंडेय उ॥ तस्यैवानंतरं पार्थ कापिलं तीर्थमाश्रयेत्॥ धनुःशतां त्र
यांते तु ऋणमोचनतीर्थतः॥ कश्यपस्य सुतः पार्थ देवर्षिः कपिलस्तु यः॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन रेवातटमु ४६४

पागतो मुपागतः॥ दृष्ट्वा सिद्धिप्रदं स्थानमत्र पञ्चाशनः स्थितः॥ तपश्चचार सुमहत्तस्मिं तीर्थे जलाशि
नः॥ स्थापितं तेन तल्लिंगं नाम्ना वै कपिलेश्वरं॥ कपिलेन नृपं दातत्र सर्वपापविनाशनं॥ अष्टम्यां वा मि
तपक्षे चतुर्दश्यां नरश्च यः॥ पूजयति जितक्रोधस्तेन यांति यमालयं॥ असिपत्रवनं घोरं यममार्गे सुदा
रुणं॥ मुक्तं तीर्थं हरत स्नात्वा वै कपिलेश्वरे पूजनात्स्नाया रवाजले तु णपेभा जलेण न दृश्यते यमानूगाप्दे
मतिलवस्त्राणि छत्रोपानत्प्रदानतः॥ तत्र श्राद्धप्रदानेन राजन्वनि धार्मिकः॥ प्रतापवान् रोगश्चसौ
वः पुत्रप्रियंवदः॥ न शस्त्रस्य दारिद्र्यं वा जायते पांडुनंदन॥ इति श्रीकपिलेश्वरतीर्थं॥ छ॥ छ॥
मार्कंडेय उ॥ पार्थ सार्थकतां कर्तुं जन्मनो यत्र गच्छति॥ नरस्तत् शृणु मे तु णपं वदतस्तीर्थमुत्तमं उम्

रेन नर्मदाकूले वै स्मृतं पापनाशनं॥ जलशायीति विख्यातं तीर्थं नारायणात्मकं॥ दानवानां वधं कृत्वा स्त-
स्तत्र जनार्दनः॥ अकंपख्यातिं तत्र देवदेवेन चक्रिणा॥ सुदर्शनं वै विमलं रेवातीरे प्रभावतः॥ शुचि-
श्रुत्वा नकतीर्थ ममाव्रह्मुनिसंघनिषेवितं॥ कथं विष्णुः पुरा सुरस्तत्र किं विशेषितं॥ साधु साधु
महाप्राज्ञ शृणुष्व यथाक्रमं॥ गोप्याद्गोप्यतरं तीर्थं निर्मितं चक्रिणा स्वयं॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि
चरितं पापनाशनं॥ आसीत्पुरा महादैत्यस्तालमेघ इति स्मृतः॥ तेन देवा जिताः सर्वे हृतराज्या विवा-
सिताः॥ यज्ञभागान्स्वयं भुंक्ते जलेन च विषमं वृक्षः॥ यमं वित्तेश्वरं देवं रुद्रान् संध्यातो धनद-
स्य हृतं वित्तं हृतं शक्रस्य वारणं॥ ऐरावणमिच्छति बलाद्धाहरन्नं शंखवरपीतकमेघश्च यथान्यामेवं

श्री ना॰ क्षे॰ ५३७

४८५

देवाः सेन्द्राः सर्वाः दिक्पाला लोकपालाश्च गताः सार्वं पितामहेन च विज्ञाः सत्यलोके दासुर
नमस्कृतं स्तुवंति विविधैः स्तोत्रैर्वाक्पतिः प्रमुखाः सुरगणाः नमो खिलजगदादिविश्ववंद्याय वधस्तो-
श्च नाथाय कृष्णरूपाय मूर्तित्रयधराय सर्वलोकात्मस्वरूपाय गुणत्रयमयाय वागीश्वराय सुरप-
क्षसृष्टिकर्त्रे नमो नमः॥ विधिशायवारणाय विधिवादरणाय वाकृत्यादिकर्मकांडस्य समुद्रपण
हेतवे॥ वेदादिकासु विद्यासु तवशाय नमोस्तु ते॥ नामामितस्वरूपाय कर्ममार्गप्रदर्शिने॥ नमो हि-
रण्यगर्भाय विश्वान्ताय परमेष्ठिने॥ मार्कंडेय उवाच॥ एवं स्तुतो विधिर्देवान् वंदमानान् विरिंचिना॥
नुवाच जगतां नाथः किमेतदिति सत्वरो॥ ब्रह्मोवाच॥ स्वागतं वः सुरगणाः किमागमनकारणं॥

किं क्रिष्णः किं विषसास्त्रेयास्ति तुं शंसन्नमा विरिंनत्ता वाचस्पतिशाके प्रेरया मामशं सनोहस्य
ति कवाचा। नवचं शोकावादेव नत्तामयाकयो सुरः। तेन विधं मिताः सार्वसुरलोकाः पितामहो
तेन देवा जिताः सर्वेकृत्नराज्या विवासिताः। सर्वदेवात्मशक्त्याव सार्वदिमितिनाषितोऽस्याकस्त्रि
वात्रयाशिविद्योवाचतान् प्रति॥ ब्रह्मोवाच॥ तत्तामयवधे शक्तिर्न युष्माकं न वा मम। विनायकं धरं
विष्णुं भाव्यास्य नेवहा नकोत कृत्वं मया मार्दं हो रादं यत्र माधवः। ततस्ते च स्थिताः सर्वे कृत्त्वस
दृष्टं नोसुकाल्ल ह्रीरादशयनं प्राप्य स्तुतिं कृत्वा समाहिताः। देवा ऊचुः। योयोगि निजोगनिद्रीं
नवदिविद्योयश्चकवन्निकृपायसुरे निषिथः। यः कालकृष्टसमनामदितनुधनदचादितेयतय ४६६

मत्र नमोस्तु तस्मै॥ आद्याय विष्णुरूपश्रीमन्नारायणपिगीयस्ता। अंतकारिणं तस्त्व मंत्रकथ्यनिगद्य सोह
न्नौ हन्त्वं स्वरूपेण सहस्ररूपतनमः। नमः श्रीनारायणाय सुखाय लक्ष्म्या संकलितायत्र्यदिव्यांतकनमस्तो
स्तु देवकीनंदनाय शंखचक्रगदापाणे नमः स्वरितापदमस्त्रहर्त्रे नमस्तु ज्यं वेदोद्धरणकारिणे।
नमः कमठरूपाय मंदरादि विधारिणे। नमो वराहरूपाय धराद्धरणकारिणे। नमस्तस्तु नृसिंहायादे
त्यवक्षो विदारणे। नमो वामनरूपाय बलिच्छलनशालिने। नमोस्तु रामरूपाय सर्वक्षत्रांतकाय च॥
नमस्ते रामचंद्राय रावणांतकराय च। नमः कृष्णस्वरूपाय कंसाद्यसुरनाशिने। नमो बुद्धस्वरूपाय
लोकानां हितकारिणे। नमः कल्किस्वरूपाय कलावहितनाशने। नमस्तेस्तु जगद्धस्थिमूर्तये या

श्रुयोऽतिदेवरूपं श्रुयाप्रभुर्वो गरुडध्वजो विष्णुर्यद्देवानखिलान्मध्यगान्नीरयाणिशा । किमर्थं विधि
नागमनं नु समस्तो स्त्रिहाष्टोः सद्धो ब्रह्मरुद्रवायवः । तलाम ध्रुवया कुक्षौ क्षसंप्राप्तास्तव मंदिरं तत्र
तत्र सोपानस्थलामघोजनार्दनो मात्र्यसे सोतवन्द्रभुवान्मायावनावधमवाप्स्यति । श्रीरुद्रमरुत्वनो ब्र
स्थानं यान्तु गीर्वाणाः शाश्वतमतन्मया खिलं उग्रमानंदनिष्ठा । मितलमेघं महाबलोक्यसतिशुद्धि
शुद्धात्मा किंवीर्यः किंपरिच्छदः । देवा ऊचुः । हिमाद्रिकंदरस्थमतिशुद्धनिशाप्राणपोषकः चतुर्विंशतिसाह
स्रैकयोजनः परिवारितः । उरगस्थं दैत्यानां च क्षक्ष संख्यानविभवो । याधाननानाविधास्तस्य नेषां सं
ख्यानविद्यते । दिग्दाहः पर्वताकाराः स्थायधिरादापमानःमकाबलसमन्वास्ते गीर्वाणभयदायकाः । ४६

श्रुत्वा देवो वचस्तेषां देवानामातुरात्मनाम् । अविंतयत्कृतमतं शत्रुसंघविनाशनं । दक्षकरेण सं
गृह्य गदां शंखं ततः प्रभुः । शार्ङ्गं च मुशलं शीरं कारेद्य जनार्दनः । आरूढः पक्षिराजानं वधार्थं दान
वस्य तु । ययौ समनंदा देवः शंखमापूरयन विष्णुः दानवस्य पुरः पार्थितो महाकालो बलवान् रुविरासम्
तादृशो दानवानां भयावहः । योमायेवो गरुडवाक्षिपोतः प्रविशंति दिग्विनिवारणं नन्यायश्च
ध्वजर्दं पपात वासपञ्च खकायायुद्धं तथा कसरिना गयोः तस्मार्ग सरितस्तत्र वदंति सुधिरा विशो
त्रिकालेन कृत्वा पापानिश्श्यंते यत्र कानने । इति भावो गन्माथो हिमवंतं धराधिपं यावज्य यश्च
कालेन हरिरितः पुरस्मन्निधौ । ततः शाहेनम हन्त उक्ता तु दानवस्य रक्षकहो शुष्कफुरवंपानःको

यं भूत्वच्य माश्रितः॥ नलमेघ उवाच॥ धुंधुमारा श्रुणु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः बलादायतनं बध्य
भूत्वा शं ममायतः॥ धुंधुमार उ॥ आनयामि नसंदेहः सुरान् यक्षोरगानपि॥ ध्यंदानेश्च समायु
कान्गजवाजिनटैः सह॥ द्भुस्तेनागता विक्षः सुपर्सस्तो महाबलः॥ ततांधुंवारवंवाक्रद्यपतां
वध्यनामिति॥ इत्युक्त्वा ततनात सार्वकिंकरा विविधायुधायस्तु दिक्षु प्रधावंत इत्यात्यतश्च मारतासु
पर्सेनाग्निरूपेण इश्च आस्तोशलभा यथा॥ धुंधुमारापितृस्तेन शिरस्वा ततनाज्जितः सहचरैः स्थलेषा
कपपातवममारवाह्न हाकारं ततः भवविक्रदनिवधुं गवा॥ नलमेघस्ततक्रुद्धो रथारूढो विनि
र्गतः दशस्रोतरतः क्लांशंखवक्ष गदाधरं॥ नलमेघउवाच॥ अन्योन दानवाः क्लंयेहताः सम ४६९

रथयां॥ हिरण्यारथमुखास्त्रावेन शुभां सोऽजनार्दनः॥ इत्युक्त्वा दानवः पार्थिवं वर्षशरैस्तु भिनिः॥
दानवस्य शरान् कल्पश्छिद्दामतिविक्रमः॥ गरुन्मांश्चादनासैन्यमायाध्यं यस्तु वेरपि कल्पोपि
द्विगुणांस्तस्य प्रेषविहपशिलीमुखान्॥ द्विगुणान् द्विगुणीकृत्य प्रेषयामास दानवः॥ तांश्च बाणस
हृदेन कल्पश्छिद्दसायकान्॥ ततः क्रुद्धेन दैत्येन ज्वलतास्त्रमुदीरितं॥ तालमालाकुलं कल्कः
पावकास्त्रमुदीरयत्॥ वारुणं प्रेषयामास तेनाग्नेयं समं ययौ॥ वारुणं वापि वायव्यं नलमेघो व्यस
र्जयत्॥ सार्पं विवहरुषी काशी वायव्यास्त्रप्रशांतये॥ नारसिंहं तु सिंहोपि प्रेषयामास पांडवानय
सिंहनादो द्वात् नलमेघो महाबलः॥ उत्तीर्य स्यंदनान् भूमौ धृत्वा खङ्गं च चर्म प्रयुत्स्यवाक्यायं दिव्रेणयिथ्या

मिह्लक्षं ऽयपुरं प्रतिज्ञ्य चक्रापययौ पार्थदिनवः कथनं तदा। खड्गेन नाऽयदैत्यो गदापाणिं
दैनां मंडलायं ननाहृध्य केशवाऽप्युमानसः। अप्नुबन्हस्तुले दैत्यं नलमे घंतु लीलया। दैत्याऽना
दैनंन दद्दशानानाऽयङ्गशो वस्तुर्तुजस्तन कुर्वन्नलमेघाय पांडवा। भ्रमो घं चक्रमादाय मुमोचमु
रिवुं प्रतीतलामयस्मनाविगाऽन्यपानां बरं तुपाक्रोशार्दमात्रवद्धषाच्छादयन्नसुरांतिकं अगडी
घनवद्रूपघाननना छ्रयप्रनः। नावना विष्णुमुक्तं न चक्रं विच्छिदन्त च्छिरः। पतितान न शिरसा भूमि
नाः शतशो सुराः। पुष्पवर्षं निता देवा ववर्षुः केशवोपरि। त्रव धसुरसंघानां नलामघे यो निघ्नं
दिनाः स्वाच्छ्यां अग्मुस्तानादेवागंधर्वाऋषयस्तथा। ब्रह्मनवंशो क्रवदैत्यनलामघे निपातिताकेश ४६५

वधितया विष्णुः कश्मलं परमं गतः। एकस्तु चक्रमादाय नर्मदातटमाश्रितः। द्वीपाराद्धि कल्पयित्वा
नर्मदां लोकशर्मदां। सुधापानंतशयने कद्दमाश्रित्य माधवः। लक्ष्म्या समन्वितस्तत्र शेषशायी ब्यो
प्रभुः। निलीनस्तु नरकुलसुरर्षिगणासवितः। चक्रं प्रक्षालितं तत्र शालामाला विभीषणो निहितं नर्मदा
तीये। समीपे जलशायिना। सुराशिशो णिनालिप्तं निर्धौतं नर्मदाऽजले। तत्रामघवधे नान्नं यस्यापर्णी
भुक्तं स्नानं सर्वस्वालितं सघोनवज्रां वनमिनारतां। नदाप्रभृति लोकस्मिन् जलशायी महीपतां। कि
ख्यातश्चक्रतीर्थं कृपार्थेन नु पापनाशनं। चक्रतीर्थं वदंत्येके तथान्ये जलशायिनां। विख्यातं नारनेवपि
नर्मदायां नरश्रेष्ठ तत्तीर्थस्य प्रभावं शृणु एकमनाः नुपायथ्यानं ता हिना गानां ख्यानां वजनार्दनः

मासानां मार्गशीर्षं विनदीनां रूप नर्मदा तीर्थानां सुव्रमंतदं जलशायी । तिविष्कृतं । मासि मार्गशिरे शु
क्ले एकादश्यां युधिष्ठिर यो गत्वा मनुजो भक्त्या कामक्रोधविवर्जितः भावे स्सर्वी भावनां कृत्वा प्रयाति जल
शायिनं एकनक्तेन नक्तं वाप्यथवायाचितं रूपोपवासं तथा दानं द्विजेभ्यो जनसंयुतं । यस्तं दृष्ट्वा क्रोधे
न ते यांति यमालयं । यममार्गभयाक्रांता यलोकाः पांडुनंदन । न पश्यंति श्रियः कांतं नागपर्यंकशायिनं ।
योगनिद्रा श्रियं सिद्धसुरर्षिगणसेवितं । विश्वरूपमनादिं जगन्नाथं जनार्दनं । जगद्योनिमजं विकुंठ
रीकनिलयं । विष्णो पन्नवदं तारं संसारभयनाशनं । स्नापयेत्प्रयत्नेन भक्त्या क्षीरेण सर्पिषा । षड्
नातीर्थतोयेन नापत्र यद्दरं हरिं स्नाप्यमानं च पश्यंति ये नरा गतमत्सराः । तेषां वैकुंठभुवने वासः स्या ४७०

सुरुल्लिखितेन बोधाय दीपमहर्निशमखंडितं । तिलतैलेन वा पार्थ सार्थकं तस्य जीवितं । रात्रौ जागर
णं कृत्वा देवस्याग्रे विमत्सराः । कथां वा वैष्णवीं भक्त्या यः शृणोति युधिष्ठिर महापापानि तस्य
न३ वर्यं च संशयं प्रदक्षिणं प्रकुर्वंति ये नरा जलशायिनां प्रदक्षिणी कृता तेन ससमुद्र मिलया ततः
प्रनाते संजाते स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवतान् । श्राद्धं कृत्वा द्विजेभ्यो वै दद्यात्फलं हीनैः । स्वदारनिरतैः शां
तिपरदारविवर्जकैः । निंदाशून्यमनशीलैश्च स्वकर्मनिरतैस्तथा । पंचयज्ञक्रियादक्षैस्त्रिसंध्यापरि
पालकैः । नारायणो कारराय ब्रह्मचर्यश्चात्मनः तैर्वा मानुषे लोके ते धन्या मनुजोत्तमाः ।
येवसंति महापापे पद्माश्रायदासः पञ्चरत्नं ये प्रपश्यंति विक्रीणं जलशायिनां रेवायाउत्तरे तीरे

ततश्शोच्याद्युधिष्ठिरः कृत्वा तिलद्रुपाराकेत्रतिथ्यां सायणां दिनिश्चितः मासोपवासेश्च पक्षं वत्सरं
मोजनेः आत्मानं शोधयेद्यस्तु तत्रतीर्थे युधिष्ठिरा स्मरन् नरजनुयजनू निष्क्रमनवादिक्षवोगणः)
तत्रतीर्थे विगांदयावासवेकुंठसान्निध्ये। पादुकोपानहच्छत्रवस्त्रान्नां शुभमदीमुखं दानं दत्वा विमानेन दि
व्यरस्वर्गतिष्ठपो तिलधेनुं वा यो दद्यात् तत्रतीर्थे नराधिपः। सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं। लोकेश
थे स्थितं कामं यत्र यत्र वसन्नृपा। युधिष्ठिरस्तु वाच॥ कथं सा दीयते धेनुः केन सा तिलसंज्ञिता। एतन्मे ब्रू
हि तत्त्वेन कथयस्व मुनिसत्तम॥ मार्कंडेय उवाच॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि तिलधेनुं शुभ्रफलं। एतत्कथान्तरं
पुण्यं श्रुते दिपायनात् पुरा। श्रुत्वा हीनेमि पारणे दानं वेनार्जिता विधिः। इदं परम माहात्म्यं मंगल्यं की ४७१

र्त्तिवर्द्धनं। विप्राणां श्रावयेद्विद्वान् फलमानं यम स्मृतो बकयोदानद्वया निगोवृद्धं शारदं नं स्त्रियः॥
विमलाद्दक्षिणा येषां दानार्थपानायेऽहिं एकाएकस्य दानध्यान वकयोश्च युधिष्ठिर। माघविक्रयमा
पन्नाद्दद्यामन्नमंकलं। तिलान् यस्तु प्रयच्छेत पितृउद्देशेन नराधिप। अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नो
ति मानवः। धर्मराजाय च तिलान् दत्वा वै वदमानवः। यमलोकं न पश्यंति स्वर्गलोकं व्रजंति ते। तिलाः
पवित्रमतुलं प्रवदंति महर्षयः। सार्वधामेव दानानां तिलदानं परं स्मृतं। सर्वपापहरं तद्धि पवित्र स्व
र्गमिव च। विष्णोर्देहसमुद्भूताः कथाः तस्मात्तिलास्तथा। धर्मस्य रक्षणार्थाय लक्ष्मीतृष्णाकृद्दिवौ
कसः। पितृणां परमां प्रीतिं जनयंति सिता तिलाः। तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेता तिला गोमूत्रसन्निभाः

महर्षेः कश्यपस्य गात्रेभ्यः प्रसृतास्तिलाः। ततो दिव्यं गता भावं प्रदानेषु तिलाः स्मृताः॥ दैविके
पित्र्यके कार्ये मंगलाभ्युदयेषु च। तिलास्तिलाः सदा शस्ताः सक्तुकार्येषु सर्वशः॥ तिलस्य भक्षणं
तथा होमस्तथा च विधानतः। विप्रेभ्यश्च प्रदानं च आयुष्कामेन निरिच्छता। तुलामलकदूरं च तिलं
श्च नरः सर्वमावहिजिनसमाजेवा पथि पङ्कुन्नदुष्ठांति। निर्याने मिलिकेकाश्मे तिलान्दद्याच्च शक्त
किनः प्रजावानसुश्वानुत्तिष्ठं धनवान् जायते नरः। दद्यात्तिलान्कनस्य वैत्रदरतः प्रतिष्ठानं। तिले
तिलेति जन्गाणसौवर्णानी मधुयिष्ठिरा नित्यं दानाद्मराणां च नरः तिलानां च नरः स्वार्थमदायते
तिलानां श्रुभवसनिं च धेनुवत्संव कारयेत्। यथा लाजं सर्वेषां वस्तुनो णहिमोः स्मृता। दानेन ४७

वस्मकं कुर्यात्तृषकानां वापिका मनःप्रियदा दशस्तु यस्मान्निषायवापि वारिते। ततस्माननसा
कार्याफलमक्षयमिच्छता। शुद्धस्तोमो समायां तु कृत्वा कल्लाडिनो परिकर्सयाश्चसुनेरत्नप्रवी
पोतत्रयाद्वयोः। नाम्नाभ्यां सर्वगंधाश्च जिकायां शारदं नो मुक्ताफलानि दत्त्वा तु पाद्यथिह्री
नियोजयत्। उदारवंदनं दद्यं नाद्यां पद्मं सकां वनं। कथं स्थानमधुघृतैरामकुणेत्सर्षपाश्च
कंवल्लं कवालेदघायवलारनाग्रमाजनं स्कंधे तु शर्करया दद्याल्लाक्षं हंतु वैशाखे तु दिवापि तु
दंदद्यात्प्राणां विश्वशयसम्बकं स्वर्णहेमं गौरो शखुरारूप्यलां हलस्तु पिलानाम्र कृष्णं काष्ठदो
दावस्त्रगंधः द्विशो निता पुष्पधूपादिना पूज्य दत्त्वा था ग्ल णायत्तु विप्रमस्य श्चगापार्श्वेन्ततः सं

अहोरात्रमुपवासेन विधिव-समर्चयेद्धरिं ॥ २

प्रार्थयेद्धिरं यत्नेबाल्ये कृतं पापं कृतं यच्च दशाननं। याशाकृतं कर्मकृतं मनसा वचिसितं॥

यत्किंचिन्मे उभ सर्गाग्नि थाकुशलत्वं यनात्म हृषलाधं ल्यनाय ध्यायुरुदार निषेवणात्क्रय

कागमनाघञ्च स्वस्त्रियाश्च पातकं सुरापानादिसंकृतं यन्मे पापं च णश्यतु वीर्थे विप्राय दत्तो

यतिल धेनुकुनाम्नामाया सत्यम सुरघोररन्नदी वैतरणी स्मृता पंवालुकानि करतवे पृथ्व्यां तत्र

उकृता अवीचीनरक यत्र उत्तो यमलपर्वतो। यत्र लोहमुखाः काका यत्र श्वानो नयावहाः श्वमि

पत्रवनं यत्र यत्र सा कूटशाल्मली। सुखं तत्र मतिक्रम्य यमराजालयं व्रजेत्। धर्मराज श्चनं च्छ्या

सुतवाकं च सूयते। विमाने विततेयायान्मणिरत्नविभूषिते। आरुह्य नरश्रेष्ठ प्रयाति परमां ४७२

हिते। मासकाणे विरूपाय नथ गेमा वादवालेश्रावदेवि

गतिं मा वं दारभारद्वैधां श्रावंदेधा उत्तारा हिते। मासकाणे विरूपाय नथ ... तगाय दातथा श्रोत्रि

उषाविवश्राद्धणक्रियविक्रायो मित्रघ्नेच कृतघ्नेच नत्रदीननाथेव श्वदांतगाय दातथा

यायकूंडविनेसर्वागरुविरविप्रेसहान्नवप्रियंवद्धेश्च सिंभायां उमाघस्यकान्निंकायांविवनार

तोविशाख्यामगशीर्षांवियद्धणेवंत्सूर्यव्याधयनविष्णुवविवश्चतिपातदारहिनोघ

शीतिश्चरवविगउच्छायसुतेवद्धिएषातकथिनाकालगिलयिना प्रदानिक॥ एवंविधमनना

यिविवकतार्थेसुपिविश्चितिलायचुंददंतीहतनशाद्यार्कदावनन्नजंतिविक्तजोकंतेलछवाना

त्रसंशयः॥ निश्चाउभास्करं लाकं मद्यलोकियसकृताः॥ उतत्सर्वमाख्यातं कृतार्थफलंन्नपारवां

थाउ मारकृते किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये जलशायिचक्रतीर्थं ॥छ॥ मार्कंडेय उ०
तत्रैव चक्रतीर्थे विख्यातं पापार्थविधातनं ॥ तस्मिंस्तीर्थे पितॄन्देवान् श्राद्धं कृत्या द्विधानतः ॥ सकृत्स्ना-
त्वेन दत्तेन चक्रतीर्थे नराधिप ॥ पितरस्तृप्तिमायांति यावद्वर्षसहस्रकं ॥ चक्रेण पाणिसमप्रभयेथा
शक्रपदारतः ॥ यावन्मन्वंतरं कृत्स्नं विकुंठभुवने वसेत् ॥ तथा मिष्टान्नदानेन एकस्मिन्नतर्पिते द्वि-
जे ॥ विधाणामच्युतं पार्थ निर्जितं स्यान्न संशयः ॥ पांडुकापानहोपानच्छत्रं वस्त्रं च तत्रैव शुक्लदानतः ॥
प्रीतः स्यात्पुंडरीकाक्षः परमात्मा सनातनः ॥ इति चक्रतीर्थं समाप्तं ॥छ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छे-
त राजेंद्र तीर्थं परमशोभनं ॥ स्थापितं वै नगुंडाख्यो वंगदेश्ये ह्योतनमः ॥ आस्ते पुरा महाराज ५४

मुंडो महासुरो ॥ स्पर्धमानो वंशकिरणसंग्रामविजितो ॥ किलांतो विद्रणपराहतो लज्जमानो परंतपः
कर्तव्यं ध्यायमानो वै था ॥ स्मि सूर्यं दिदृशन्तु ॥ ध्यायहमि मिमिविंयश्चाराध्यं ध्याम्यहमहं ॥ देवारवान
ह्रनथनूपुराकामाक्षिमीश्वरात्तस्माद्वामितं ततः सूर्याख्यं बलवर्द्धनं ॥ स्वातीरमभाराध्य श्रेष्ठ्या
वावांछितं फलं ॥ मार्कंडेय उ० ॥ हनवानो विप्रश्येवं निश्चियस्व यथेप्सितं ॥ हेतुरस्य तपस्वी वै नर्मदायांध
विभ्रि ॥ ध्यायंतो भास्करं देवं तमोनाशनमव्ययं ॥ रविं तु ध्रुवं तु स्तस्यैत्र नकि नाम्नो समाहितो ॥ कंड
पुंडरकुंडः ॥ नामा विश्वं वै धाय विश्वदमो वताय ते ॥ नत्रगच्यायरश्यायठ निरीहाय तत्स्मोन
मः ॥ कपिलरूपाय त्रयीतेजो मयाय ते नमः ॥ प्रद्युम्नरूपाय तेजसां पतये नमः ॥ नमस्ते रुद्ररूपाय दि-

ऽऽरूपायतेनमः॥नमोमाशल्लस्वरूपायनमो॥वेदमयाय॥नमोगुणनिबद्धायनमोगुणमयायते॥
नमस्तेधर्मरूपायधर्मसंस्थापकायच॥धार्मिकैकनिवासायधर्मदायतेनमः॥नमस्तमोघ्नरूपा
यमोहहरायधीमतां॥ज्ञानंकर्मतिथाकर्मविधिवाक्यप्रकाशनं॥वन्नएवमहानङ्ःकर्मसिद्धिफलप्रद
नमोविश्वप्रविमाणां॥पविश्वविकल्पसमवः॥नमःकनकवर्णायज्ञानरूपायतेनमः॥नमस्तेशानग
ध्यायब्रह्मरूपायतापिने॥नमोनंतस्वरूपायकालत्रयमयायच॥नमोविद्धविधिज्ञायजाप्य
वाक्यप्रकाशिने॥उद्धतेकर्मयोर्धंसविघ्नविच्छेदनमः॥उदायचयस्यदेवस्यशरीरंसर्वकर्मणां
नमस्तस्मैवरेण्यायमहासंस्कारायच॥नमस्त्रिलोकीनाथायपरिमाणप्रदर्शिने॥सावरनाम ४७५

वाह्लकाथातिगतेयस्मिन्नममात्रिःसर्वकर्मणां॥नमस्तस्मैवरेण्यायमहासंस्कारायच॥नमस्त्रि
लोकीनाथायपरिणामप्रदर्शिने॥कलाकाष्ठादिरूपेणमानंनिर्बंधहेतवो॥योविनाशगतंनाथप्ति
थंविथमिदंनवतांकवस्थाकर्मणांकालकवादीनांक्रियात्मकः॥मासर्त्वयनमयादिसंवत्सरस्थु
गात्मिकोयस्मिन्प्रतिष्ठितादेवतस्मैकालात्मनेनमः॥रूपसौख्यप्रदादेवोबलिपुष्टिप्रदारविः
रोगनाशकरानामसुराषितंतोदेदाविदुः॥मार्कंडेयउवाच॥एवंदेवस्तुतःस्तोत्रैःनपसावप्रतोषितः॥
नत्रेयभास्करानश्यानानुभिर्नमियनुंस्तुवंस्तुयावपैंतपसाउद्युःप्रत्यक्षवायास्तुतेनपस्माद्
साधितितोपार्थनिर्मदायास्ताद्गुप्ते॥वरंप्रार्थयतांवीरायथेष्टंमनसिस्थितं॥वंश्मेकुरुष्व॥

आवामजेयोस्थावार्कदृष्टेनवरसुत्तमं तथारागपरिश्यान्तो सर्वकालं दिवाकरः एवमभ्यि
तिनोपाद्ह भास्करावारितस्करः अजयो वापिनी रागोसमृकालं नविश्रुतः स्त्रिजाद्धि
ह्रिनोकर्षविरहोहितिजोभवत्‌ इतिमयासमाराध्य षं विधिं समनो वनकश्रुतः ब्रह्मध्ये
पितिनो क्काषविराहो हितिजो भवत्‌ इतिमवासमाराध्य मामजेयोन विश्रुतः विधिशालक्ति
यापतेवरः मा फल्यमाकयावः ... क्रान्तदीयनानुसवचिवतपमनमा तथैव वंस्तुंगख्यां
स्थापितस्तव भास्करः पूजितः परयान्‌ क्याख्वनाम्नां वांछितार्थदः वंजादित्य इति ख्यातस्त्रिषु
लोकेषु भारत। तत्र गत्वा महाराज यस्तं पश्येज्जितेन्द्रियः आधिव्याधिविनिर्मुक्तः स भानुसुवर्न ४७६

व्रजेत्‌ अत्र गयात्र पाद्य श्रुतार्थस्नानाचा समाहितः देवान्‌ पितॄन्‌ आंच विंद्रन तर्प्पयित्वा विधिनात्म
वंजादित्यं पूजयेद्‌ यथाशास्त्रोपचारतः धूपंमथोधायदीपंच ख्यांवापिर विदिनी समुक्तः सर्व
पापेभ्यो सुरेवांतर विलोकनाकेवासहे भास्कराला के विरंधिदिवसं दुपागं सुवसंतिथावत्रं द्यो
द्भलोदकं दुपाविधमोपिमवामोशु सच्छसूर्यग्रहे सद्दवंजादित्य स्यात्‌ वात्यशिंशुणुयाय समा
हितः। क्रियासमहापार्थ व्रजेयो जायते ध्रुवं॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये वंजादित्यतीर्थं॥ छाक्का
मार्कंडेय उवाच॥ तथैव रुद्रकादर्शी परांशक्तिं शुधिश्छिराजावालश्चवतो सूर्यान्तु वं स्तुंडोहिदानवो। मध्ये
मामनिमवातोस्वयं मागच्छ भास्करं स्तुत्वा संप्रार्थयामास सर्वथैः स्यानाममेनिवा। चंडादित्यउ॥

यं देवि परमा शक्तिं गत्न विष्णोः शिवात्मिकां। विंध्यां विकामहामायां महोत्साहां महाबलां स्फुर
षिनिः प्रार्थिता यैः विश्ववंद्य जगन्मयी। यामनाराध्य कः शक्तः सर्वार्थफलसाधने। एतस्मात्कारणाद्य
तां कर्तुं प्राश्रमे परमेश्वरी। गौरवं दातुकामे मे नमामेतस्माच्छृणु समाहितः। अद्य स्कंदे षोडशाणामाद्यु
निःश्रीकथाय कल्पते। आयुःहिनिकरी नित्यं दारिद्र्या सा सर्वनाशिनी। अस्तु स्वंकुलनाशाय विरोधःको
विनाशनः। अर्थदाता दानवो भदे द्विजानुद्धृत्य यिस्यतः। अयं मर्धं सकारो उद्योयाज्जतार्थं सुरामाये
तदानजो बलं द्विवारी ग्रंनाशयम्मास्यात्। तत्र वध्य विमोहनं द्विविद्ध्यां तकारिण्डरितध्वंस
नी देवि त्रिपुरसुरास विन्नानमस्ते नुजयास्त्रस्तु पत्यार्थे यत्रिस्थिरा भवान्तीर्थसार्थकतां देहिवं। स्कं ४७७

यङ्कृतं। इत्याख्याका। महादेवीं नत्वे वानदैत्यहपा चंडिका विपराशक्तिः सुरघ्नी सुरपूजिता। स्थि
तानत्र महाराज प्राप्याभानिाभयापदां श्रुत्वा अनवस्थां वस्तुं ध्यायं भारत। रविवारथपास्था
विविधैर्बलिपूजाद्येः दृष्टा निर्वांछितं दृष्टां नियतं उरितां निका॥ इति श्री चंडिकामाहात्म्यं॥ श्री मार्कंडे
ततो गच्छ नराजेन्द्र यमहास्यमनुत्तमं गंगाहृद्याताकाशमात्रे स्थितं मर्त्यस्य दुर्लभं। सर्वपापह
रं तु पुण्यं रवातस्समाश्रितं। युधिष्ठिर उवाच॥ किं तस्याकायमस्य स्वतंत्र पृथिव्यां मुनिपुंगव। न सर्वमि
समाख्या हि शोधस्या स्यान्तु विस्मयः॥ मार्कंडेय उवाच॥ साधु पृष्टं महाभाग न पृष्टं केन चित्पुरा। यदा
भुंजयाना हे शक्रश्च कपराशया। दिक्पाला लोकपालाश्च तस्मिन्नुत्सवे समागताः। तदा देवेन जये

प्राप्तो स्वस्थानमगमन्नसुराः॥ विसर्जिताः सुरेशेन प्रीत्या परबलार्दिनः॥ तद्यागछन यमस्तीरे रंगायाः
प्राप्तवान् किलोष्णानार्थी विप्रसंमर्दकश्मलं क्षालनाय ददौ स्नानं संस्पृश्य तत्पाथ विमलोऽगत कश्मलं॥
रङ्कनयया। क्षेत्रं मन्युकोनि र्मलं भावतान यानि मन्धि माप्ता मानुपुत्रा धुद्धि शुद्धिं संपश्य निर्मल
दद्दृ हसन प्रोवाच विस्मितः॥ अहो बत महच्चित्रं भवजातीरनी रङ्कं कथं यान्ति पुरमलघ्म नुजाः पा
पदं हिताः स्मानानेकनरवाधाः पघातावन्तरं पदं॥ हर्के वेमल्यमतुलं मयि जातमपात्तिगो स्ना
नमात्रेण तन्नुनं प्राप्तवांश्चित्तं पदं पुनर्विदत्स्यावा या से स्वमर्मतादेविलोक्य सोऽयमवदत्सो।
समर्थायेन पश्यन्ति रवाप्तुण्यं तं रिद्दस्रो जंप्ताधिस्नोसमब्ज्याहूतः पंगु निरवत्ता। अहो जनम् ५१८

हक्केकुंभ मर्त्येमत्योयमागता गये समर्थानमक्षाग्निगवा हरतरंगिणी। ताये स्व दहणं ध्या वाप्रोवासेदं
दमनयमः॥ किं जाताउ विद्यत्पापं का वराकी व गतिः। किं छोरं किंकरस्यस्य यस्यास्वाप वृक्षा। भा
रतसौमिवलायसूत्यानस्तुरयद्दिखासवानयो न निद्देधत्स्य त्यायतावरास्सू णारडरात्मानक्रिय
। नजन्मकिं इथा। सिद्धात शिवसिंधुः सा किं नः स्वर्गाधिरोहिणी॥ अर्थ स्याया न यत्रास्ति नव जान्तु केश
संतनत्र सुखप्राप्त्या शिवधुनी कल्मषघ्नी निषेव्यतां। किमत्र बहुना प्रोक्तेन नरकाणां भयं यदि भयं
कृदिमद्दीयं वेन्मम दान निषेधतां। मन्ये त्वमिति जन्तूनां रवासेवां समं नहि भव भाव भवाभावा।
युगपद्या प्रयच्छति। मार्कंडेय उ॥ एतस्मा कारणाद्राजन् दृष्ट्वामितो लोकशासनः। स्नापयित्वा

शिवं तत्र यमः स्वयं लिंगमेतद्यमहास्य संज्ञं नाम प्रपूजयित्वा च पांडव। लोकपालैः समं तत्र स्वयमा
याति पर्वणि। महापर्वसु यो गच्छेद्यमहास्ये जितेंद्रियः। स्नात्वा पाण्डुवृषदृश्यां मासि विनिवेशेषतः॥ उपोष्य
पूजयित्वा भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते। गीतो जागरणं कृत्वा दीपं देवस्य बोधयेत्॥ श्रुतेन नवाथवा नैवे
न शृणुतस्यापि यत्फलं मुच्यते पातकैर्घोरैः गम्यागम्य मोक्षवैः। अभक्ष्य भक्षणात् पापैरपेय
पान संभवैः। यं पापं वाक्शुनाख्यं चक्रदेहजं दोषजं नाकार्यः। स्नानेनार्चनराजं दृष्यं नि पापो भवेन्
करवः। यमलोकं न पश्यंति नमस्या पांडुनंदन। पितृणां परमं पुण्यं तीर्थं नु विद्धि पांडुजः। यद्यत्प्रदी
यते पार्थ तीर्थेस्मिन् भक्षिणो नरः। तदक्षय फलं तेषां यमहास्ये प्रदायिनां। अमावास्या दिनेय ४१५

श्राद्धविप्रानमं पूजाय दक्षिणां गोभूमितिलदानेन हिरण्येन च भारत। तस्मात्तिन प्रदानेन सलिलधेनुप्रदा
ननः। तदक्षय फलं तेषां पापमुक्ति सुशाश्वती॥ विधिना कंद्विजे यो ध्याय यमहास्ये निजविशिष्टं दयं कर्णी
रंवापिधु वाहिशीरसंयुता। कन्यावालदृणापन्ना महिषी वत्सशक्तितः। पयस्विनी सुशीलां सर्वे
पस्कर संयुतां ये ददंति उपाश्छत्रोपसर्प्यंति वैयमं॥ यं मो भवति सुशीला युधिष्ठिर सुमंगला॥
भवभावाय मस्य वा तासां महिषी महिषीस्वमानस्य। तासां दानप्रभावेन यमस्यात्परितोषणात्॥ यस्य
लोकनयायाघषपदि पापैः समावृतः। एतस्मात्कारणात्तत्र महिषीदानमुत्तमं। शृंगे तस्योक्तं
कार्यं धूम्रवस्त्रानुलेपिनं। घाय माथ खुरकाया शाम्र शृंगे विपुष्पितेला कर्णवणो दिदृढ नास्या

श्रामर्थं गुरुपर्वते॥ कामासिं याम्यभागे तु नवनीतं वने कृतो बल्मिमे सत्तथमन्या निवाय यथैव तिला
स्नुता॥ सोऽप्येवकांचनं स्नात्वा मेशाणां च सुतं च सेना दापायद्विजवर्याय श्रीयतां मित्युदीरय
नो अनेनैव विधानेन यमस्रीतां स्तु मि सदा॥ दानेनानेन मेनक्षायाय मः प्रीणातु शंकरो दाना
दीनां हि विधिना तीर्थेऽस्मिन् द्विजसत्तमा सुखसंतान सोऽनायो शिवस्तु कान्तु मां सदाऽस्य कृता
र्थे द्विज द्ध्यानशोकः स्याऽकावन बन्धस्य नस्या कथं पार्थ नारकं वे कदाचन॥ असिपत्रवनं घोरं
यमस्तु क्रोसुदारुणाः तो गावैमरणी वापि कुंभीपाकः सुदारुणः॥ कालसूत्रो महानाम स्तथा योम
लपर्वतो॥ ककवं तेलयंत्रं वधा नारद मायवा यसा॥ निरुच्छ्वासो महानान्धिशीतानीनथलेरक ४०

द्ध्या याति यमलोके ये श्रुत्वं तनुपसत्तमा॥ सोऽप्यस्य स्नानस्थाने सर्वतीर्थस्याप्यप्रभावतः॥
यमोस्या सोऽप्यानन्दतिसंक्रान्निवर्तं महा॥ स न पश्येच्च नरकान् तु पजन्मनि जन्मनि॥ यस्तत्र पिं
दानेनार्पणेन पितृन्नु यजते तस्य हृष्टाश्च पितरो यावदाभूतसंप्लवं॥ यमहासस्याख्यानं य
श्रुत्वेति नृपोत्तमा॥ सोऽपि पापविनिर्मुक्तो न विद्याति यमालयं॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये यमहासतीर्थ॥०
मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं कल्होडिकाक्षयं॥ यमहासादनन्तरं प्राणिनां शुद्धि
कारकं॥ विख्यातं भारते वर्षे गंगायाः पापनाशनं॥ कलौ तं मर्त्यजंतूनां रेवातीरस्थितं नृपाश्र
तिनां पापनाशाय प्रयागं तु कृतं यथा॥ तद्वत्तीर्थमिदं पुण्यमित्यवादन्तु यादृशं॥ युधिष्ठिर॥

कासा किल्हाऽिकाब्रह्मन्कथं तीर्थमिदं कृतं। किल्हाऽिकाकयं कस्मात्पवित्रमतुलं मुने। एतन्मे
विस्तराद्ब्रूहि शुनेम विस्मयो महान्॥ मार्कण्डेय उ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तीर्थानां सुका
रणं। जाङ्कवी वसिकाश्रुपाण्डुरा स्नानार्थमागता। शुक्ला सा पंचनिःपापे मान्मुक्ता यत्र नारमाब्रह्म
हत्यादि पापानि माशायदृपिजाङ्कवी। एत्यो विजे निपंचय आगतयो निजं तटं मिश्रगोहीकृतम्
स्यपस्य विश्वास यातक श्यामिसोर्द गुरुगोर्द डःसहाःपंचपाण्डवाः नीताः प्रकंपितगंगा मानिमञ्जा
त्रिमे मयि स्नानि गामिश्रो शोषं स्पृष्टा पातकिपंचकं एवं विवेश्यसा पापैः समन्तांतासरित्
रतंउ याउव्यनरं श्वाबाप्रतिमपंभु विष्टिरार्त्रयजा मागता सिंधु सुयपापापहारिणी। अनेय ४९

विदितासुयामितं कल्हाऽिकावसुःप्रनताद्धिःकृतं रम्यां कल्हाऽितीर्थमुत्तमं। तीर्थे दृष्ट्वा जनेस्का
कल्हाऽितियतान्नृपाः मावस्नात्वा तत्पश्चाच्छान्त्र गंगाधरं शिवं। स्वप्रभावात्पापयुक्तास्तत्र मुक्तास्तदे
व दिविदाय वसिकारूपं ह्रजयित्वा शिवं समा। ततः शंभुप्रसादेन स्थानं प्राप्नवती शुभं। मार्कण्डेय उवाच।
तत्र तीर्थे महाराज नरा गत्वा जितेन्द्रियाः। कृत्स्नमस्तथा क्रोधं दंभं मात्सर्यमेव च। पापैश्च्यालाद्सहितं
सप्तविंकानि यस्त्यजेन्नानि याश्चे तानि पापानि प्राप्तं वे जन्मनः फलं तत्र श्रुत्वा मयि पात्रारोथे वाङ्ग्प्रसमतमा
नीयार्दीरं समर्थ्यिस्कंदधिशोरमिता न्वितं। विधिवत्स्नापयेद्देवं त्रिसंध्यं वस्त्रदं तथा। नमः शिवाय मंत्रेण
स्नापयेच्छंकरं नृपा सयान्ति परमं स्थानं निःपापा विद्विनिःसहापवायागोसंनवं समथंश्रु क्रियास्तत्रा

रत्नं दधि सर्पि समायुक्तं गोमूत्रं गोमयं तथा । पंचगव्यमिदं पार्थ पापतापहरं परं । सदेवा मे वितेसर्वि
तीर्थेऽस्मिन् विशेषतः । स्नात्वा तत्र विधानेन पितॄन् संतर्प्य देवताः । अयनं शुक्लं गां दापयेत्तत्र प्रीयंतां पि
तरो मम । इच्छकार्य विशेष घातश्च न तत्र सम विनो सुशील श्रोत्राय रूपयं दार निरतः शुभो सर्वसाव
त्रसंयुक्तं सुवर्णपरिसंस्थितं । पादांतरं मयं युक्तो हृदं यः सुसयाति शिवमंदिरं । गंगां च परितुष्ट
स्यां तस्य राजसूयस्य तन्माशाकवी सर्वतीर्थ यात्रा तीर्थे युधिष्ठिर । संनिधानं स्य ये यात्र सदा पर्वणि पर्व
णि कल्होडतीर्थमाहात्म्यं शृणुयाद्यः समाहितः । सर्वपाप विनिर्मुक्तो गंगास्नानफलं लभेत् ॥ इ
ति श्रीनर्मदामाहात्म्ये कल्होडीगंगेश्वरतीर्थं ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच । तस्यैवानंतरं पार्थ नंदितीर्थ ४२

ब्रजेन तुनो सर्वपापहरं तु सा निर्मितं नंदिना पुरा । नंदी गणः पुरा पार्थ दक्षिणानां गणमुख्यतां । शिव
सिवाभिमानेन गौरीं न प्रणमैक विना ह्यवज्ञानान्निसततं शिवां शिवगणाग्रणीः । उमया सहितः शम
पदत्रे भवनुपः पुनः प्रसादयामास तां गौरीं गणसत्तमः । अनुज्ञातस्य या देव्या नंदी नरवरो
समभरगानीरतपास्तपेधापना पापनुशाये स्थापयामास वै शिवं शिवां च गणसत्तमः । नंदीश
नामानं नंदितीर्थे युधिष्ठिर । ततः प्रभृति विख्यातं नंदितीर्थमनुत्तमं । पापापहं तु जंतूनां मोहदं नर्मदा
तरान्त्र दोशतापिता रुद्यानं दिनार्थे हपो समे स्नात्वा नानापवारेश्वरं जाय चिदिसश्वरोत्र
ल्नवर्णं वादमादियो दयादिज्ञं तु गवा सयाति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः सुरवामो गण्य

संयुक्तः क्रीडन्विशेषैः महाशीलानंदी गणस्तस्य हृद्भाति शिवसान्निध्यं ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये नंदि
केश्वरतीर्थाख्यानं ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र बदर्याश्रममुत्तमं ॥ कोशांतरं नंदितीर्थात्ती
र्थं वेतद्वस्थितं ॥ सर्वतीर्थवरं तीर्थं कथितं शंभुना पुरा ॥ दुःखभारहरणे दक्षं संप्राथितो मुनी
तपसोऽर्थे विनिर्यातौ नरनारायणावृषी ॥ बदर्याश्रमतः पूर्वं तीर्थं तीर्थं विचरन्तु भारते नरात्रि
श्रुत्वा नीरमुपागतौ ॥ आगतः पावनी देवी दृष्टा दक्षिणजाह्नवी ॥ दर्शनाद्देवसंतुष्टौ वसुतौ
ततस्तपः परं धरातलं संस्थितौ कर्तुं कार्यं सुरारितौ ॥ स्थापयित्वा तु गिरिशं ततो बदर्याश्रमं ततौ ॥ तौ
ततः प्रसन्नो भगवान्साक्षाच्छंभुस्त्रिलोचनः ॥ तताप तौ ददौ वरं शंभुर्वांछितं सिद्धिकारकं

न दृष्टिनिमग्नः कर्हिचित्तौ वनरत्नेषु तोनयोः ॥ सिद्धिरत्र तत्र तपसाराधितद्धारात् भारहरणार्थं ताव व
तीर्णौ महीतले ॥ द्वापरान्ते फाल्गुनो योऽयं विदितं नरदेवतो ॥ कृष्णो नारायणः साक्षान्मंत्रार्थं यं बलानुज
ततः प्रभृति तत्तीर्थं नरनारायणेश्वरं ॥ रेवाया उत्तरे कूले ज्ञानमोक्षप्रदं शुभं ॥ तत्र गत्वा तथा स्नात्वा यः पू
जयति शंकरं ॥ पापनाशं तथा ज्ञानं दृष्ट्वा तस्य जनार्दनः ॥ समं पश्यति सार्वभौम स्थावरं जंगमं च यत्
लेशपापविवेवविस्मृत्य मेकं स पश्यति ॥ नरनारायणौ ध्यात्वा तत्र गत्वाश्रमं निजं ॥ स्थापितं परमं लिंगं दे
वत्रयमयं हियः ॥ निशापानथा ननाशयेत्परमः श्रेयः ॥ यो कन्यायां वृश्चिके वसंतानामे
नायेऽमुत्र या निशि वांतिके तत्र गत्वा स्त्री विदुर्वासा सापवासो जितेंद्रियः ॥ रजस्तमस्त्यायः कामावि

स्मरन्

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

कंनावमास्थितः। मधुमाससिताष्टम्यां रात्रौ कुर्वीत जागरं। पंचस्नायी रुद्रयोर्वापि शक्त्या दृश्यं च कार
येत्। सर्वस्थितस्य विशेषेणैव तत्राष्टम्यां चतुर्थिभिः स्नापयेच्छ्रीशं मधुना दधि दधिभिः शर्करा घृतैः पंचामृते
न तेन तेन स्नापयेद्वृषभध्वजं स्नाप्यमानं च पश्यंति ये नरा गतमत्सराः। तेषां वासः शिवपुरे स्याद्यु
युगसहस्रतः। शाठ्येनापि नमस्कारः प्रयुक्तस्त्र्यंबके शिवे। संसारबंधनच्छेदः क्षोदतः कृतकृत्यकः।
तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितं। येनों नमः शिवायेति मंत्राभ्यासः स्थिरीकृतः। पंचामृतेन सं
स्नाप्य रुद्रं यो विधानतः किंतः। रात्रौ जागरणं कृत्वा यामे यामे तथार्चनं। समाहितमना भूत्वा संगणा
पत्यवर्जितः। नारायण फलमाप्नोति तद्द्रवीभूतलेशतस्तव। वार्द्धकपीडितो वापि तव न स्नावदाय ४८४

ये येवस्तु पश्यंति सुहृज्यं ति महेश्वरे तयां निपरमं स्थानं शिवाख्ये सूर्यमंडले। सततं सर्वसौख्या
नां निलयास्ते भवंति ये। श्री श्रीयाशनिवेयणीं यमंणिमालयास्तथा। संपन्नाः सर्वकामेषु जायंते
तु विभारतः। आद्यंतमेवयस्तुं यश्शिवं महादेवं मिश्रितं सुहृत्ते शालाणे स्त्रं कृत्वा नेश्यस्तु पाठकेऽ
कारायंति ऽदानं भास्करस्कंतपस्थितौ। विधृणां परमं लोकं यदीच्छेयश्चात्मनः। तस्मात्सर्वप्र
यत्नेन यात्रां विशुष्ककारयेन्नरः। कन्मोदयये हंशानुक्तं नीपाकादिफानुपा। दमशूर्ध्य द्विजेदेयाः
स्त्रीयतां पितरस्थितिः। अन्नं वस्त्रं च गां दद्यात् मिष्ठमधुपानकं। द्विजेद्यो महाराजसन्याशो
विहितं नात्रता। सध्मानस्यर्य मोम्प्रोतीयवं प्राह महेश्वरः। द्वादश्यां ज्येष्ठयस्त्रं तिथि स्वि नाव्याजलौ

नवा॥अनाशकेनवाराजन्नसगच्छत्याकैलासंरुद्रेवासंक्षित्वाकालेःसार्धंयावदिंद्राश्चतुर्दश।पुनःस्वर्गच्यु
तः।सोपिराजाभवेन्नित्यंधार्मिकःशीलवानार्यगुणैर्युक्तःप्रजापालनतत्परः।ततःस्मरतितत्तीर्थंपु
नःस्वर्गंपुनर्द्रेघा॥इतिश्रीनर्मदामाहात्म्येनरनारायणप्रद्दकाथमनोर्थी॥७०॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥
ततोगच्छेन्नराजेंद्रनर्मदादक्षिणेतटे।नलेश्वरंनामतीर्थंसर्वकामफलप्रदं।हुनिकेश्वरतीर्थाद्वि
क्रोशमात्रेस्थितंपुनं।लंकेश्वरंपुराहत्वाकपिसैन्यसमागतो।रामलक्ष्मणसंयुक्तंरेवातीरसं
वस्थितं।तन्मध्येनलनामावैकपिर्यःसेतुबंधकृत्।लिंगंस्थाप्यततपस्तप्त्वास्थापितंलिंगमुत्तमं।
नालयस्यानिधनंहिपापकर्मप्रणाशनं।पुण्यंनलेश्वरंतत्रऋषिसंघनिषेवितं।सेवितंकपिश्रे ४८५

देश्वनलनाधिष्ठितंपुरा।नलस्यतपसानूनंसंतुष्टंसिद्धिदंततः।तत्रयात्रानिवासत्वार्थंषण्मासंवस
तुवा।सनरवृक्षकायावेयरसिद्धंवदेत्सदा।तत्रतीर्थेनरःस्नात्वायायार्थायेन्नलेश्वरं।मयापिपरमं
स्थानंयत्रगत्वानशोचति।तत्रैवमाघमासस्यकृष्णेमायांचतुर्दश्यांनरःशयात्रिगंतिलमिश्रेन
वाभुविनरःस्वर्गतिंसोपिलभेन्नदैवविघ्नस्थाने।नलेश्वरेवयस्तीर्थेकृतश्राद्धमादरात्।विधि
नाप्रोजितानेकोटिसहस्रंनोजितंभवेन्नूनं।एवंनिपितरस्तस्यायावदिंद्राश्चतुर्दश।पुनर्नदीपरं
दृष्टाटच्युतःकांनिवलप्रदं।शुक्लपक्षेचतुर्दश्यांकृष्णेघोनलेश्वरं।यथालाभोपहारैस्तुमस्के ल नै २
वांछितंफलं।नलेश्वरस्यतीर्थस्यकारणंकथितंमया।श्रवणात्कीर्तनाचस्यनरोयज्ञफलंलभेत्।

इति श्रीरेवायां नलेश्वरतीर्थं ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततः काशीतारपार्थ संगतीर्थं सुशोभनं पुरा
द्वैपायनं तथा संद्रष्टुं वेगवाननदे द्वीपस्थितं महात्मानं वदथा संततं निधिं । कृष्णं नारायणं साक्षाद्
गतं कूर्मिणां वरे स्थिताः श्रेष्ठा पश्यतो कृष्णद्वैपायनेनाहं किंचित्कालं समस्थितः । तपो नियमयो
गो तत्तीर्थं तत्र मया कृतं स्थापितं परमं लिंगं मम नाम्ना तदा नृप । मार्कंडेश्वरसंज्ञं वै भुक्तिमुक्ति
फलप्रदं । तत्र स्नानेन राजेन्द्र श्राद्धं कृत्वा विधानतः । पिंडदानेन चैकेन पितॄणां तृप्तिरक्षया ॥ मम
तीर्थं समासाद्य शाकमूलफलैरपि । एकस्मिन् भोजिते विप्रे दत्तस्याकारिणो जनो तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा
वागीश्वरं विधिनार्चयेत्सम सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते । सर्वकालं जपेद्भक्त्या स्नायात्तत्र नृप ४८६

त्तमः । विशेषेण सिताष्टम्यां कार्त्तिके च विशेषतः । दीपमालां च यः कुर्याद्देवस्याग्रे युधिष्ठिर । तेनात्र
अत्र नदीपकलानां तारयेच्छतं । अन्नोदकप्रदानेन तृप्तः स्यात्सप्तजन्मनि ॥ इति श्रीमार्कंडेश्वरतीर्थं ॥
ततो गच्छेत्तु राजेंद्र संगमतीर्थमनुत्तमं सर्वतीर्थानां नरा लस्थवस्थितौ कस्मात्तु तथा
सतीर्थं तत्रालस्थितं महत् । वदस्व सकलं वेत्स्यसि श्रोतुमिच्छामि मुने समासादपि साधुनाकृतं
सर्वार्थसाधनं ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ साधु साधु महाबाहो धन्यो धर्मात्मजो ध्रुवं । धर्मस्य पृच्छको धर्म
त्रं मनो धर्मे विमलः । स्वधर्मनिरतः पार्थ तीर्थयात्रारतः सदा नमो नमो ... नित्यं नरश्रेष्ठ
नारायणः कलौ मनुष्याणां श्यामतीर्थं युधिष्ठिर । पापिनो दृष्टमात्रेण कल्याणदं नृपात्मज ...

ह्यिशाङ्गपलस्य धर्मं जातः स्मृ निर्वर्जितः स्तुत्यान्तिमानसं तीर्थनिमयातं कस्य किमथा। तत्तीर्थकलिः
पार्थिनविशेषाम गाकानः। श्रीनदीपेषु संक्रान्तेजातं रक्षया विश्रुतेनत्रा वस्तुविधिनिश्चिन्तो विरेवा
याश्रुणविस्तारं श्रुत्वं तत्र कथं ज्ञास्ये रेवायाश्रुणसंस्तुतिं यामतीर्थविशेषं तु लेशमात्रं प्रवीमि ते
अथ ह्रैः प्रयायोगस्य श्रयतत्र कालो भुजगो भिन्दंगो यातितो यस्य निर्वाहे लंस्नादरः सुदारुण
इति द्वितीयः पादः। तस्यां त्यक्त्वा समामानं कथयिष्ये नृपान्मतः। श्रास्ते तपोधनीज्ञानी ऋषिनिर्मा
पामरः। तेनाक्रम्यं तपस्वी स्विगंगांनमिन्द्रवान घा स्थितो मो धारणायोमा प्रविष्टो जाकवी
कदाचिद्वर्षे सिदाद्दशाम्भे वर्षे निःक्रान्तो जलमध्यतः। पारणं कर्तुकामो सो दृष्ट्वा ग्राम्यं चरन्तयो। ४८

निशायां श्रमणे छुर्धया संतावस्तु पार्गतः। तत्र तेन परा दृष्टा बालातीवमनोहरा। तां दृष्ट्वा काम
बाणेनेर्ष्यो वार्तमधुरं तदा। पथमस्त्वमार्दा। मां नय स्वपरं पारं कामिनं मृगलोचने। नावारूढ नदी
धी। रममविश्वमाथिनी। एवमुक्ता यसा तेन प्रणम्य ऋषिपुंगवं। कथया मास सा मानं धृष्ट
तंकामसमो हित्वा। केवर्तीनाम दत्तत्पुत्री कुमारी द्विजसत्तम। बिभर्मि रक्षमाणाया हि माशसा स्वामि
नाविलतामया निविधिनश्चो र्दशाश मंदनिलेनवानी (एवमुक्त्या यासौ थस्कर्णंश्रम वा प्रवीदिदं परा [illegible])
कौ पिता कथ्यमर्षाद्य लं न कश्याद्मुदरोडवा। कस्मिन्वेशे प्रजाता चं कोव शती नया कथं ऋषिकेवांसा। कथ
यामि समस्कांतयम्पृष्टोदं यथाश्ते लोवस्तु सा (नाम) नातुसरा सोमवंश प्रता पवानाकृष्णाधिपो नग्रः
एवमुक्तः तथा(या) सो यन्कृताश्चमयाब्रवीदिदाः

मानुषं तापकाः सदा। शान्ता निमग्ना मायापितृगणं च तथा दृश्या। तस्या मनुन स्तता श्रेष्ठ यन्तं प्रेर्यं रत्नसंयुक्तो
यामिणपालाय हस्ता कानीश्वर सर्वश्च जितन्न प्रतिष्ठान स्या विधेयाः स्थश्च हीरद्वीप निवास नः। तपोक्स्नायना
थमिगलालं ह्य मदादृ ये संस्थ ऋ दत्रतारा। पापकवेमहत स्थितः। संगमास्य समा। स थावी गतस्ताने
नुजिनाम्ले छाथ तसर्वतिन रागा कुलेन नोकर दास्लेकता कात्र सपुत्र बल कादना क्षीप्रधाना या राजीन
वमाना श्रेगे द्युणोत्पुपैपतो प्रवास स्थं संजाना मा रुजस्य लानारीणां दसदाकालं मन्मथो ऋषि कोनवत्न् स्व
विशेषेणकानो भान्न लिपिने सम्मथनत्रो — — — — साक्षिणा किं कार्यमिश्रवितथ नाडू तां वेपषया श्रध
वस्तुरागः समीपतः श्रा ऋषः सयरा दूता गत्वा तत्र पत्ना निधा कुन त्रवाणा पद्रतीरगतो देविराजारिष्ठं ४८८

कस्तुवं श्रेत्रुमालि [illegible]

लोलस्कानवा कावितत्र गंत्वं विनाप्रवदन्तं शुभो या नान्यापि दानीता निनान्या च्छिदि पारतष्टो हतवाक्येन समाराशी विष
साकामपीडितामरखी प्रोवाच तां राजी देविकिं परितिष्ठा मारारीच मतिमानं को जवपार्थ्यानन्मं वि प्रस्थाश्च
तलिखं गल वंध्य सृपा नीको दिविजा यथा कुंलानां वीपद्वीपां तार विविड्ग [illegible] स्थपततां मगतिनिवि विधुन्नो
समुद्रलंघयि यापि धाकृता यामिसुं दृष्टि मनर्थेय च त्रु कन्यारा गृहस्था रूप श्रुमाननोयां क्लो लेखकस्तन
लिखलिखं मम राज्ञा लिखित्त्विग त्रकां नत्वमिदी या मि निवियभूपानयति सत्यनामा धवसो राजन स्तुवं वदं हं
सन्तकाला द्विमं जानन्ति सा येतिलिखलेखकं नायक्षितु सुतीराजननवजी वनिधानवा लिखिता लेखकोन
वं लिखा श्रुतिस्यवन्द लो पंगश श्रुमानीय कास्कोः स्त्रियोजि यं ॥ तानन्द दास्थाय दन्तेन वधा कीरा

विवर्जिताः। गच्छ लखं हृदीयमंशुकं शीघ्रं तुपां निकंठके कस्तं तस्याथा रांके ता लखवाहनः। सोमस्यापि
मतिकैश्च ममीपं वस्तु त्रयनेः शुकेन लाखमंधाक्षे मस्य भामा विवर्जिते उपलक्ष करे स्थाद् यस्य मस्मि प्रति
लखसम न्विता कीरकं तमयाराञ्ज राशी गच्छेयनो दयम्। विमर्जितः शुको राशा नमहरमोत्थपानहा।
मस्तुनोपरिसं प्राप्त स्तुको गच्छन यदृच्छया शुकं दसामि षंमया श्येनसंवा अथ मवनारंतनथं धुनखायानेः
शुकः श्येन निनजावना मूर्छादपन्नस्य तदबीजं पतितं जलमध्यतः। मस्यना गलितं तद्धत बीजं पार्थिवश्रादि
कन्या मत्स्योदरी जाता तेन बीजेन सुंदरी लावण्यमा लुब्धकैस्तैस्यां मत्स्यघातीनस्य गृहं नीता यावरं पा
रयामास ताव वांसा नदृदृशंतुरा शालिमं डलसंकाशां सूर्यतिजसमप्रभां दृष्ट्वा वांचिता। सर्वे कैवर्ता ४०५

आख्यात निये ततस्तत्र विनं गत्वा प्रत्युपस्तुं मस्तुमं विरं स्त्रीरत्नं कथयामासुः शृदाते निवतं प्रति अयुत्रेण
थतेन यं हृदीना करवलिनि त्यभार्याये दत्वा मोथ पालये निस्तु नामि मां मार्कंडेय आनतःसा विनया
मासपराशरवस्थलदाउवाच भगवान मत्स्यनवाधी नास्यदं प्रमोत्ज्ञानी हि साधु मवदन न मत्स्यगंधा उ
वशीनि नकानस्तु मां बाला हि स्थि गंधा दिवा मिनाःसना योग बलेन नेव कृतक्षयिता विनावस्तुके त्वा
प्रदक्षिणं वक्तेरु कृत्वाततन मानहाफलयान स्यमध्ये मकाम स्थानान्यथास्य शानू। दृष्ट्वा कामोक्षु
कं विप्रं भीता साधर्मनिंदनाउवाच मादसं बालानय मोयं दिवा कुतः। लोकस्य पश्यतः स्वामिनि न
कं प्रतिभाति मे। मार्कंडेय उवाच। ततस्तेन दृष्टं ध्यात्वा स स्मृता उदितो मम। आगतास्तत्र कृष्णो देव

मायामानामसीनृपा ग्रंथकारं प्रकुर्वया तयाघाटामम मंततः लोकस्य पश्यतः स्वामिनृ नमुक्तं पतिना विमोमा
र्कीउ यउ॥ ततस्तनस्तृणं श्मश्रु संस्मृत्वा हिताममी॥ श्रागतास्य कृणा हि ततः सा विस्मिता तेन कर्मणा वसुरं
जितां वृद्धस्वरूपां निगामनस्त्रीमोक्षं श्रीजितं महान् ततः सा तन्मुक्तानि गर्भभारं णमारितां प्रसूता बालकं
तत्र फरितं दंडधारिणं कमंडलुयरं सांतं मम खलाकरि[illegible]षितं॥ मा हि सूत्रो हरीयं चविक्रमाया विवर्जितं
माता पिशं किता पार्थ दृष्ट्वा तं पुत्र मद्भुतं वर्धमानततो बाला गता साश्वरणे मुनिं॥ हिथ गंधमउवास्या
रक्षरक्षमुनि श्रेष्ठ पराशर महामते पश्यजा तन्मुते पुत्रे किं कर्तव्यं मया धिक्॥ कोपीनमे खला
दंडजटाजूटारव्यपालितं॥ हरीया जितयरं कमंडलु विभूषितं पश्य पश्य मुने पुत्रं किं करिष्या 450

ना म्नाय त्ययती जद्र दृव्यग[illegible]
कृष्णवयव तयं कुमारिका शंतनु नमगजा[illegible]ः सते नत्री नाविषधरे अथ मामदृ[illegible] शावनुध नीकंठ नूसारते
वंशां पुत्र रेवा नारि ष्पती
(पंचभाग)
श्रुदंसती॥ पराशरउ॥ मा त्वं षंस्त्रं सुते जातऊ मायविंमविष्यतिं गच्छयं स्वरह दंभदेहु र्ववस्तु स्वहृषि
णी॥ मा विषादं कुरु कार्थि मं दृष्ट्वा शातस्य मेबलं॥ मार्कंडेयउ॥ इत्यक्त्वा प्रययो विप्रः सा बाला उत्तम
श्रिता॥ बालो पि जननी दृष्ट्वा माहो गं प्रति दयनं॥ स्थाना मिक्षवा शांशुपी नंययउ स्तं तं इस्थिरा
राथने यत्नं करिष्यामसुहंमं विके ततः सा पुत्रवाक्येन विषसा पांडुनंदनः॥ योजनगंधमउवाच॥ त्रहि
योगेनाममि पुत्र पंथयं वेभविष्यति॥ नास्ति पुत्र सममास्नेहो नास्ति पुत्रसमं बलं॥ नास्ति न च यसमपो
धर्मो नारुताया तकं परं॥ बालसा वप्रियाजाता श्राधारः किलजायसे॥ नमे नशानि मे उत्र पश्य
कर्म विडंबनं॥ द्वैपायनउवाच॥ मा विषादं कुरु था मातः सत्यामेन मुभाषितं॥ आपका लेत्वदं

मानः स्मरन्त्यः कार्यसिद्धये । आपदं वारयिष्यामि श्रूयतां मम यां विकोऽस्फक्षा प्रयुयोध्यां सः कथा
मारभ्य ऽयोध्यायां पराशरसुतस्तत्र निषिसो वनमध्यतः । तत्रागस्तुगेवमानेन तापसा हेतुस्थितिरेवं
मनिरुराः संगः श्रामार्थं विनया चिन्ता । नारदं परिपृष्टवं का त्रैलोक्यचारिणं । आख्यातो नार
दे नाथ उग्रः पाराशरस्तदा । केवलं तु कुजातो शानिना ज्ञानकवीनठो वाक्येन नारदस्याशु भवा
नयं विशार्द्वशाशा तत्र स्थित रत्निपागनाम रम्य समा । वसिष्ठाद्यिनामदः शक्रसोमार्कप्रमुखमाकुना ।
ब्रह्मपुत्रा च सर्वे पि ऋषिसंघैः समाहृता । आशीर्याचेष्टकमर्व्वे साधु माधि यथा विरा विधि
ना संस्कृतो बालो गर्भादिः कर्मसिद्धयो । द्वैपायनाख्यां भगवतो द्वीपजन्म यतो । स्यहि कृताश्रमस्र ४८

गया ३

थाद्वीपे पाराशर्यः पराशरात् । कृष्णोऽशाक्त्यस्य वर्णाद्धि कृष्णनामा ऋषिर्मतः । स दृष्ट्वा सोऽनवमाम्नायतो
विदानविशश्वयति । विरंचिनामलिखितोऽसौ ऋषिसंघैः पुनः पुनः । श्रावयन् सर्वलोकानामिदं कथा प्रयुयुस्तनः
तीर्थयात्रां समारभ्य कृष्णद्वैपायनेन सः । गंगां गावगां द्विनोयनेनाकंदारं तु कृत्स्नं गयां काशी वने मिषं तीर्थं
ऋषिकेशं सरस्वती उज्जयिन्यां महाकालेश्वनाम सोमनाथं ज्योतिर्लिंगानि सर्वाणि क्षेत्राणि तीर्थवायननानि
द्वादशधियां सागरानायां विरचारमहामुनिः । स्नात्वा मार्जनादि विधिना कुर्वन्सतीर्थविगाहनं । श्रमेनेन विमृश्यान्
तीर्थं कितरं स्यादन्यथं स्मरं न स्वस्थ मदानघो दृष्टास्त्र्यं विनिश्चयात् । कल्पान्तेपि महाराजन्तां श्रुणुयपथः
व दनः । सरस्वती तथा गंगा नर्मदा तपनोक्त्वा । तापी पापीय मांच द्विमावदेयपि स्मृताना । नत्रापिव

रमाशक्तिर्नर्मदायानारम्यराग्रजाकृष्णपाषाणेद्रजितोवांछितार्थदा— स्फुरीतिमठ सर्वशिवंशिला
यायज्ञीलाश्रयात्मसाकिंनाम विनादघाशेखरयं दिमानुषोनदीश्च यास्तु रवायाविशेषोयं विभा तिमाद्द
द्वादशिनोयस्याद्दशनिखल्लुवांछितं।लक्ष्मकल्पस्मरात्मेनायदिस्फुरितोनुपानथापिनर्मदाशाश्वंन
मजंतीतिमम नि।सर्वासिंद्धयमरितस्तन्यदंतदहंतिदियथानथाश्रीविनापिरवायाश्माद्द्यन्यदपाप
मंघहाइनंद्रणमेताःसरिद्राःस्तु क्तिमुक्तिप्रदास्त्वेषांयेषारवादेवा तिडुर्लभा।यदिमं मारुडःपाराद
वीनंगमिष्ठतिाग्रनगनरितीतीरंनियमात्ते निषेवन्ते।पुनायनस्वरानघोद्भवादेपायनोमुनेः।स्वर्धुनी लप
दीपजानोपिविशेषंवेविशारयन्।अष्टनांनर्मदांप्राश्रोकन्दद्देवेकवांसंभोमा माकाशेनर्मदांदृष्ट्वाविश्व ४५२

तंवनमोमिंदं।ग्रामनुरवानीरनतःछिद्यावशारविडुलंतपः।श्रीप्सपंचाग्निमध्यस्थोवर्षासुस्थंडिले
सुयः।देमंतेजलमध्यस्थोध्यायनविपरामयरं।शुभिपालनसंहारकारणंपरमं शिवं लिंगंमिद्विप्रदंस्व
शुक्लयय निशंभुनिः।क्षुजनाख्येलिंगस्यथमनयोगप्रभावनः।प्रत्यक्षः शंकाराजातःसम्मादेपाय
नस्यवैःमिद्विवांछितस्तस्यसाक्षान्मूर्तिर्महेश्वरः।।ईश्वरउवाच।।नोषितोदंशयावस्मवरंप्राथि
यवांछितंश्रद्दयम विदास्यामितपसानोषितस्तव।।व्यासउ।।यदितुष्टोसिमदेवयदिदेयोव
रो मम।।नमयावैसदाध्यानोभवथादर्शनमम।।यदाहंयाममहागंगायसदापर्वणिपर्वणि।।इज
यामितदात्मानंदर्शनीयं मदेश्वरांशंयमिद्धेयरानानाम्नाध्रवमितिभोदिशंकरप्रथमंमिद्दोय

शपमो महाजगत्पते । यदि भक्तिं स्थिरां बुद्धिं यामि द्विज निर्मलां । श्रामं करिष्ये वेदानां देहि शक्तिं तत्परो ।
मदेश्वरः ॥ एवं स्तुतस्तेन सर्वमन्त्रमातृदेवस्तुष्टः शिवः प्राह शाखायाः वाञ्छितं सर्वं वेदविज्ञानं भविष्यतीत्य-
नुक्त्वा हरिदीनोत्थं स्वयं हाननमर्दनं तेष्वनुगृहीत्य योगमनिवमस्य मिनर्मदां । स्थापयन्न द्वितीयं से
लिंगं श्रीमेश्वरात् कथं ॥ अथाय वाञ्छितं सर्वं वेदकं च भविष्यति मुक्तिमुक्तिप्रदं शृण्वन्तां महाश्रीणां मिदम्
यत्नं सुस्थिराद्देवदेवेशस्य निर्वाणरथी यम ॥ श्रीमो पिवरनागस्य प्रणामस्तु नमस्ते । स्थापयित्वा
सनातनं । पत्नीसंग्रहणं च कृत्वा गृहाश्रमे ब्राह्मणाः । शास्त्रोक्तेन विधानेन पत्नीपालयनः किम्
पुत्रो जातोऽस्तु । अस्य परात्परस्तु नमस्ते पुण्यं ह्युक्ति श्रुतं नरदीपदीपायनो परिदेवदेवदी ४८३

पितोनोहिपिनपुत्रो महाजितानिः पुत्रजन्मनः स्कन्धात्रागतानां ऋषिसत्तमाः । तीर्थयात्राप्रसंगे-
नपरा शरक्षुरं गमाः । द्वष्टाथासो पितृपितां देवान् ऋत्वा नतनादेशः पितृदेव प्रणम्यादौ सर्वेषां च य-
थाविधि । आसनानि ददौ नत्वा नायकादर्नाहमगा निन्दुरुत्वा निर्गतो स्नानि निर्जत्य स्वर्णप्रदायवा ।
कृतांजलिपुटो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच न । अद्याहस्तु कृतो देवं मुक्तमं मया गदर्शनानन्यो दत्तेन
पुण्यो देशः ध्यायंमममा शुभमेघवर्त्या निफल कृतः । निष्प्रयासु पतामि देवपुण्यं तीर्थादि कोवेन
ज्ञाताज्ञानकाले च निदानानि तथा मिथुभ्यां पितृदेव सुदान्विता । एवं निमंत्रयन् सर्वान् प्रणयेत्
तान्मुनीन् शुचिर्नमस्ते प्रणतिं दृष्ट्वा ह्यात् हेपायनं मुनिं वदेयुः विज्ञाय श्राद्धि निवीताः स्कन्धमर्हं

पराशरसमास्ते श्च वीक्षितो मुनिपुंगवैः। उग्रं रंदीयतं नाम कृष्णद्वैपायनस्य च। एवमुक्तस्तु तेन स
विमुनिर्मुदितः पराशरः। उवाच पुत्रं तं कृष्णमृषीणां च द्विजर्षिभिः। पराशर उवाच। नष्टं तिदक्षिणे कूले
अनेनं गमया हिमा भोजनं मे कुंकुमो हिरण्यादिवेव विशेषतः। तीर्थे रायतने ह्यत्र सर्वत्रातरकारिणः
दक्षिणा दिक्पिइणो दिक्ष्यमानस्तु रक्षिना। व्यास उवाच। कारामिभवता तु क्रमात्र वस्तीयतां हण्ये।
यावन्मसाधसोरिनं कारामधनवदितं। एवमुक्तस्तु विप्रर्षिथानर्मदातटमाश्रितः। प्राणायाम पुरोह
यात्मकं ध्यानं समास्थितः। स्तोत्रं जगाद समस्तु निश्चलिबोधनतत्परः। जय भगवति देवि नमो
वरदे जय पापविनाशनि बहुफलदे। जय शुंभनिशुंभकपालकारप्रणतामितसुरासुरपादि ४५४

जय चन्द्रदिवाकरनेत्रधरे जय पावकभूषितवक्त्रवरे।

जय महिषविमर्दन शूलकरे जय लोकसमस्तकपापहरे ॥२॥

हरे॥१॥ जय ब्रह्मथकरस्कं विशोषकरे जय विशोककरा मिथरे। जय विश्वपितामहशंभुनते।
जय लोकपालसुरमुनिनमिते॥२॥ जय षण्मुखगणपतिशर्वनते जय सुरकिंनरमुनिहुते जय
सागरगामिनि निर्मलसुते जय लोकविशोधनशीलयुते॥३॥ जय विविधदरिद्रविनाशकरे जय
यसेवकवंछितसिद्धिकरे जय नाकविदर्शितनिरयदारे जय भवभयनाशनिमुक्तिकरे॥४॥
यदिदेहियदायव्यक्तु देविदेश्या विनाशनी। बहुनंतफलं तोषस्तवरोषाः फलदर्यो। यं यं काम
यते कामं नरो दुर्लभं गिरिणि कामं काममवाप्नोति यां नजनतं न शुभमे। एतद्यास स्तवं स्तोत्रं
यः पठिष्यति। शिवमनिष्यैः। गृहे वा सुदेवा भावेन कामम काय विवर्जितः। चरंतस्य महादेवी तस्मे

च

रेवाकामस्तवस्तित्रैधा स्वयं जा विशेषाच्छुभते रेवा सर्वपापक्षयंकरी। यमलोकं न ते यांति ये स्नातास्तु द्विन
महापितामहो पि शुभेन रेवायाश्च गुणकीर्तने। शक्नोति नैव जानाति विपरीतं नर्मदे किल। कथं गुणानहं दे
वि वियदीयानशानस्तु महं यथा मया ऋजुवध्यमस्तु तावं श्रीनर्मदे ह्यपनिर्धप्रसूनो यथा स मन्मानग
शुद्धशील समर्थं स मानं द्यनीम रिस्तु बालो यथा संगगनो हिलाल्या मामा हिगन्नो हि यथा प्रपाल्यः
मा देहिनो तु यः स्वानुपाल्यस्तथा हि मंबेनववा मि पाल्यः षष्ठिदं हि पित्राः स लयिन मंदे याथे व बाल
स्या स्तु यानदल्पमपि न मस्तुनारव मम यथा मा गौ। एवं वदति विधा सो रेवा गिरिशानंदिनी। वाग्मनः
कायस्तु दंतं स्तु निशायाश्च पोनमोप्रमन्मा नर्मदा देवी न न ना वा व न म अवीन्। रेवा उवाच। नो नो थासन् ४८५

प्रिये श्रुत्वा वचः सत्यशीलता। यप दृष्टमि विनतं श्रुदिन न ददाम्य होनस्य परम् कामं मतः सत्यवतीसु
तः॥ श्रीमत्॥ य दि शुश्रुमि मे वेविय हृदयो वरो मम। आ नित्यं सुरे कूले स्थीणां दतुर्सु स देहे। नर्मदे उ
पशुकं या विनिश्चासमग्र भागयि स्वर्गभा। अन्यं वरया मकुनय किं वि न्कु वि उल्लसं। पुनस्तु कथ्यते रेवायाश्च
मो सुहृच्छति रामगमनु सलमेकं विविंयाथ प नितो धरिणी तलो पनमानेन दाथा से सशैल वन कानना उथि
वी स किना सवर्दि कृविश्वं स ममोभवतु सु छपिन्नं नदा या सं सह्याक्षो शादयः सुराः। श्यायानाक्ता न न सर्वमि
वा वा हि निवा हिनः। श्रान स्तु ज्ञापया मा मृत्त्वदथस न न त्पर्से ग्रह्न तास्तु ऋय वै विमहा सिंधो महा
लोक्य सविद्रो सर्वगा गम्य शूद्र नेस्वर्दुतो पफाति वि। ईश्वर उवाच। किं वद मन ज्ञानी मो महंद्य स्त्री मति

धुनि मुनिवर्य मिमं किंचित्तु रूपयानं विभावय॥ ब्राह्मणार्थे तु दंष्ट्रिभ्यो नाम्न हेमदं सरिद्वरा॥ सनत्कुमार कथय
स्थिराश्रीघ्रमानं विवर्द्धय॥ इत्थमपि श्रूयते दक्षिणरोधे यमनिलये ब्राह्मणार्थं गवार्थे विशेषेण यामि कष्टं केसुरा
र्थतननं गाद्यप्राणो लक्ष्योपि श्रूयते नाय मार्कण्डेय उवाच॥ एवं मानमर्दिणो कावालगणाधेः सुरेशिते समस्मारसानि
लं तत्र स्वकीयजलशीतलं॥ तत्र नानि षिकाम मुनिवरा॥ जितसपनयातनां मा वनन्तः मद्यवर्याः सुनस्नातास्थ स्थानं
प्रणम्य नर्मदां देवीं नया दृष्ट्वा श्रुता मुनीनां प्रहर्षमतुलं लेभे रुतां जलिकवारदा॥ श्रीमदुवाच॥ तीर्थेनमर्थे
ममरक्षिणालोकपारुतो न्ये नंजलांबमनांबे देवि मधधन लत्प्रमन्नार वेवरं मंमरणं हितस्मात्त्नर्म
दां उवाच॥ येनयेन हि मां वन्मानं मित्रं मत्र सुतनुवि लिन मार्यं तथास्यामि नवञ्चानुगामिनिनी॥ नय ४५६

स्वर्णं दृविद्य स्य पातालं वा वियन्मुनेः कुत्रोदं ऽ यरस्यादं ल मिश्चे नव निश्चितो॥ इवन्तु कस्मात्तः शीघ्रं श्रीमः
मद्यवतीमुतः॥ दक्षिणशा विभागे नाना लयामासने वाश्रमात्॥ तत्रश्चांत दीयरवानन्त्रिवत्रूपमन्नमध्यहाद
र्शितमा॥ त्वपि प्रवाहेन सलिलस्नुपादं ऽ भस्मास्त्रादाध्यां स्ताः कंकवनं भुरतो ययो॥ श्रीमस्कुंकारचकितातलि
ताकरनं दिनी॥ दंगजलसितमागोलपाक्षिम्य श्वविराहूपाथाममागेन्वितु गां देवीं दृष्ट्वा मेने सुराश्रयाः॥ प्रवव
र्षुपुष्पवृष्टिं हि हृष्टाः सोपरि सुविस्मिताः॥ प्रोक्तस्वनयनाः प्रोचुः परामरस्तुरो गमाः॥ ऋषय ऊचुः॥ नोनो
व स्म श्रुद्धि किंकर्मः कर्मणा तव रंजिताः॥ किं विधार्थयसनुर्णं परामरस्तुनप्रियो॥ श्रीमदुवाच॥ नपः
नयाति विपुलं दानं दत्वा महाफलं॥ एतदेवन रेःकार्यं देवर्षिपरितोषणाय क्षिप्रं महताभागाच्युत्तथा

स्नानं यदंयदिनस्मान्महाश्रमे सर्वे स्नातथं सुचिरं मुदा। आतिथ्यं शाकपत्रैश्च तथा मूलफलैर्द्विज
श्रान्ताधिदिकेश्चापि मया कार्यं सुरर्षयः। एवं निमंत्रितास्तेन तथा सेनामितेजसा स्वीकृतं समास्तैः
परास्मरमुखैर्द्विजैः। स्नातश्च माश्रामसर्वैः परितो नर्मदाम्भसि। ततो गत्वा मवाक्येस्तेन कृतनित्यक्रि
याद्विजैः। तत्स्थाने वाग्निशालायां वके रत्नधनं कृतं। बदरेः श्रीफलैश्चापि कवावेजातवदसौ श्री
शीनाः सुस्थविता स्तेषु गलयशं थ यस्य गतः। गोनमोच्च गुमांडव्यो नारदासिन देवलो। वशिष्ठो ना
चिकेतश्च अतुलस्पः पुलदोयमः। विश्वामित्रस्तथा गार्ग्यः कल्मोघालकं संयताः शाण्डिल्यो जै
मिनिः कणो याज्ञवल्क्यो शतानंदमानु। शतानंदपराशरो तथा कश्यपः कपिलो गालवस्तथा। जैगीषव्य ४५

श्च तथा दृक्कालभरन्तोमुरुगलस्तथा। वात्स्यायनो दीर्घतपाः संवर्तः शक्तिरेव च। जातकर्ण्योमिरवाजो ऋष्य
लिखितौ दयस्तथा। एवमादिमुख्याणि लक्षाणि मुनीश्वराः। अकमालाकराः सर्वे ध्याननयोगपराय
णाः। सर्वे समादिताश्च कुर्जपहोमादिकाः क्रियाः। ईसीनानां च सर्वेषां मुनीनां विमलात्मनां। शिवलिंग
सत्प्रभंमूर्तिर्मिनिवा नृपो नमो ऋषीणामंतरास्थयाकारकं कामदं। मदनांतरं दाश्रमे विश्ववंघमो दं
दं तथाधिनाशनं। अप्रतर्क्यपरं देवं ददर्श स्थाणुमस्तकं। बावोपुष्पकैः सुराश्च कृदण्डपाशी द्विजोत्तमाः
यामः प्रणम्य माणुगां स्थित्वा देवं च शंकरं। नाम्मुनीनतस्याम्भासमशाकमूलफलांगुलीनि
जिनाः गानणाः सर्वे पितृगुरवस्तथा सिद्धिरिपदवर्जितान्सुगोगिनः तथा त्याग्यमहात्मना। अशिष्टप

परमात्तुण्णाविशाद्वाउनर्यसुः। परामरं नद्याः श्रुत्वाप्तुनयो मुनिपुंगवः। मार्कण्डेय उवाच। नवाम्बुनितरा तीर्थं

श्रामाख्यं प्रोच्यते भुवि। सर्वपापहरं तीर्थं पापघ्नं मुक्तिभुक्तिदं शृणु विप्र। अथामनीर्थविधिं तु एकं कथयथे

समानघायस्मिन्काले हि यत्कार्यं स्नानदानार्चनादिकं मार्कण्डेय उवाच। तीर्थस्यास्य विधानं हि दिव्यं तत्स्वयं

रताः कथयामि समासेन त्वं शृणुष्व द्विजसत्तम। कार्तिकस्य सितपक्षस्य दशम्यां नियतेन्द्रियः। उपोष्य मानवो

... कन्याराने ... गौर्या स्नापयेदीश्वरं ... आगमोक्तेन ...

सर्पिषा ... पुष्पगन्धेन महेशमनुलेपयेत् ... ततः सुगं

धपुष्पैः बिल्वपत्रैश्च ... पूजयेत् ... अर्कमंदार ... कमलकुसुमैः ... पुष्पकैः देवं ... ४९८

९ श्रुति पुण्ये जलो... अन्येश्च ... पुष्पे पार्थ ... यत्पत्रस्थाने ... अथ सुधीः

... पातकं दिवसार्जितं ... तस्य स्नापने नश्यते ... सप्तजन्मनि। मासार्जितं नश्यते ...

काष्ठशतेन ... सिक्तं ... द्विगुणं तथा। आजन्मार्जितं पापं ... नश्यति ... द्विगुणे

... तथा पुण्ये ... तथा ... यत्पापं ... तेन

... पापक्षयंकरी।

वारुणं पार्थिवं ... तथा पापक्षयंकरं। देवानुपश्यन् मनुष्यांश्च ... फलं ... तथा

... मासे ... फलं लभते ... फलं ... ।

सांमवेदयजुर्वेदस्कायवयघोषयत्फलो मंत्राणां च तथान्येषां गायत्र्याः सर्वमात्कयात्स्वरूपेद्वाप्रवर्णधामान्
न्यस्परंपापनाशनं। मोरवा शिवदेवं वा मंत्रं पंचाक्षरं नरः। अघोरं वेदवंवा वादशाक्षरमुत्तमं। अथवां
यन्मियमिनपितृणां दक्षिकारकं पूजयेद्ब्राह्मणानन्त्यां सर्वलक्षणलक्षितान्। स्वदारनिरतान् योग्यान्।
दंभलोभविवर्जितान्। निमंत्रयेदिरवानपापान्पतितान्स्वरूपसेवकान्। हस्ति शूद्राणां मंत्रकान् द्विजान्पस्य
मंदिरे पराक्रवादिनो ऽभ्युक्तदेवविनिंदकाः। वेदनिंदापराश्च ये वर्ज्या हेतुकावकदंबयाः। इदश्यानवर्जये
च्छ्राद्धे दानेनापि श्रवणेन तथा। गायत्रीसारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः। नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्ववि
क्रयी। इदश्यानपूजयेद्विप्रान् स्थले दक्षिणया तथा उपानहौ च वस्त्रं च शय्या छत्रं तथासनं। योग्यदेवा ४

लणायेश्यासो पिञ्चाप्रमिदं यत्नो द्रव्यस्यानुरूपा दिव्यमुख्याश्च दृष्टा येन वाः पृथ्वेतुमुखः पाथदेन
था हिरण्मुं गावो ग्रामा भूमिप्रदानं च तथा धूर्वदेशी शययाः। इति वेतन्नथ श्राद्धं वा च दयं मारगमान्कयात्पूर्व
के शीरसं युक्तो धान्योपस्करसंयुतो। दद्यात्सर्वकामस्तु दयाहिति मतिर्मम। पूजानां प्राणिनः श्रेष्ठा
प्राणिभो बुद्धिजीविनः। बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः। ब्राह्मणेषु पि विद्वांसो विद्वत्सु कृत
बुद्धयः। कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवादिनः। तेषु पिशानमि श्रेष्ठस्तस्मात्पात्रं हि तेः स्मृताः। किंचि
देदमयं पात्रं किंचित्पात्रं तपोमयं। क्लिष्टा तत्पापिनत्पात्रं यत्पात्रं तारयिष्यति। शौ च नैष मयं पात्रं
यदाश्रांकनु मयं विधानपथहगंयत्रिमयं न हिरण्य धनः। कृलं च मित्रयं येन रूपं पात्रं पो कं पदं मयि पात्र ॥

लब्धात कापि तस्यार्थं यत्नात्तेनारयित्वाति प्रोद्य तत्रितयं पात्रं यद्दात्रा स्वर्णमयं । विधाय पञ्चरत्नैस्त्रिमयं न
हि [illegible] सः । कलशं च मनियं तेन स्वात्रं प्रोक्तं वस्तुमयं । केचित्त्रयं रूपमयं पात्रं केचिद्रत्नमयं रत्नमयं धन्यं प
च मयं पात्रं च यस्मात्ते निरन्वितं । रत्नमयं पंच निर्मित निश्चयात् रूपेण संस्तुतं । पञ्चरत्नमणि निपात्रस्य समग्रं
नावधयतं । तस्य लेवं विधं पात्रं दद्याद्दानं स्वशक्तितः । सूत्रेण वेष्टयेद्दीप मथवा गन्धतो भांमर्द्दरिवा
सुरशास्य नवरा परामथ रां प्रदद्दिशविधान नैनयत सूत्रेण निवेशयेत् । मदद्दीपा श्रिपर्यन्तानवस्थिता
निनमे द्दिनी । मदद्दीपानि राजें द्रं शून्यकारथशालम लिः । कथं कोटिस्तथा स्याकाप्नुपक्करायथ्वमतमम । ५००
दीपस्थास्य यज्ञयात्रिषोमयेमिमादिनाः । प्रकरणेन दृष्टेणोमावेश्वरं लोकमानयानुयसुवेपांड

मोतो किलतार्थे वाकणस्य थाव कस्तुरविषसायाँ मवेनाकस्य दथनिःनी लायमीर्ष्यःप्रोक्तउद्दरस्तुयो
द्वीपमध्ये नःमममारोम संख्यानां स्वर्गलोकमदीयते । ममोरा मिश्वरं लोकं वेरवं वेक्षवं तथा । विदारि
दि [illegible] यापार्थ थौ सनी । यविभाव नःममपमी कस्तुकं तत्र दृषयेत् पम क्तितः । मिनरकेश्च लेवं क्षेत्रे द्रुषाण्य
यथा शक्तितः । भोजयित्वा स्वशक्त्या च वदद्दिवं कृतांजलिः । अनेनात्र विधानेन प्रीयतां मम गङ्गकानालि
विप्रममार्दं धुरिद्धिलोकपरत्र वा गमदारपथे योरपंचातं योनिरस्थलि दीपवरं योमदत्वा संस्मरं निरद्दे
क्षितानानलेषां जायते लक्षोन दानिर्नविडःकृतां । प्रथमं दृष्टा योगनलिंगानि द्वेयरं रूपायन्नानि दोमदा
नाम दृषि मयवनीसुता । अन्ये वा तु वनासिद्धः पारामुद्धे मनोमतिः । अयनां येत्रयो राजन्नाप

गयागं प्रकुर्वन्ति जलेदानं स्नानं वा अथवा ज्ञानात्फलं शृणु ॥ मम मासदृष्टानि तु मम विज्ञलदृष्टैकमन्नोपतन्तेषु
ऽश्यामरुद्रं च षष्ठिस्थानिनोद्ध्य राजसूयाशाकेनस्मरणात् राजसूयाग्नि ः फलं दानस्नानं यत्र प्राप्तो नराष्ट्रया
गति ः बाघुरुनानिरीक्ष्यन्ते आगच्छन्ति तत्र गोत्रजं तु ये ऽतं कुर्वन्ति कपिकथितं न्यानि वैमिथ्य ः । कोरथसम
गोत्रयात्र दृष्ट्वा लिलोदकं कार्त्तिक्यां श्रावणतीर्थतु विशाख्यां पंचमहिनः अस्माकमहत्यायाहमिः फणि
यत्तथा हत्या । नवेत्त्र पुत्रवर्मा दैनपिंडकस्यापिपाननाम् एतन्तकथितं सर्वदीपर्यरफलंश्रुतं । विश्वतं
तीर्थयात्रायाः सिद्धेश्वरस्समवितायः पठेच्छृणुयाद्वापि भक्त्या नजनमानसः । सोपि पापैर्विनिर्मुक्तो
मोदते शिवमंदिरे । कपर्द सर्वतीर्थानां निर्मितं ऋषिपुंगवैः । कामदं रूपं श्रेष्ठं व्यासतीर्थं न संशयः ॥ ५०१

इति श्री वायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्री रेवा माहात्म्ये व्यासतीर्थं नाम ॥छ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततो
गच्छेत्तराजेंद्र नर्मदा उत्तरे तटे । किंचिन्न्यून क्रोशमात्रे व दृश्यं श्रमतीर्थ नि... तीर्थं कोटीश्वरं ना
म ऋषिकोटिविनिर्मितं ऋषिकोटी समायाता तत्र यात्राकर्त्तुं नर्मदा । कृच्छ्रदिपापनस्यात् होतोर्था
पुंगुषिपुंगवः । मेत्रयिवा द्विजैः सार्वे विदवेदांगपारगैः । क्षितिवप्रपदशे तु रेवायाउत्तरेतटे ।
स्थापितस्तत्र विशांतु कारणं भवनाथनेः शानमो... विप्र का या कोटीश्वरा कथः । सायाप्रनिष्ठे
ते लिंगं पूजितं च यथा विधिः । कोटीश्वर मिति प्रोक्तं पृथिव्यां तु पवनं दनः । संसारछेदकरणं तीर्थं स

वधिनाशनं॥ स्नापयेत्तत्र यो भक्त्या हर्षमासाद्य सुरेश्वरं॥ विशोको जायते मर्त्यो क्षीरमधुघृतैः त्रिपंचगव्य
दिक्षेन लेपेनश्च॥ व्याधिविनाशनं॥ स्नापयेत्तत्र यो भक्त्या हर्षमासाद्य सुरेश्वरं॥ पुष्पैर्नानाविधैः धूप
नैवेद्यान्सर्वान्निवेदयेत्॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा श्राद्धं दद्याद्यथाविधि॥ श्रावणस्य विशेषे तु हर्षमासाद्य सुधी
श्रियमाप्नोति वा हन्यात् स्त्रियार्यजितां कुतमंत्रवं॥ पितृनिःकारिनां ? थेर्चं दद्यात्सप्तमनमा पितृणां पर
मं कुर्यादेवान्तरसमाप्नुयात्॥ मार्कंडेश्वरं सर्वतीर्थं संस्थापितं तु भक्तिं गावैः काशीतीर्थे महाराज यथा
संपन्ने जाने एकस्मिन्नेतानि विप्रकोटिर्नवविनाजितां॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये कोटितीर्थे ५०२

श्रीमार्कंडेय उ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र मानतीर्थमनुत्तमं॥ काशांतरा काटितीर्थं नि प्रसिद्ध्यर्थमिति
स्मृतं॥ विख्यातं त्रिषु लोकेषु स्वर्गसोपानमुत्तमं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ तत्रासं मे मुनिश्रेष्ठ दिकथं जातं
महाफलं स्वर्गसोपानमतुलं संक्षेपाद्वपि मम वद॥ मार्कंडेय उवाच॥ उत्तरा गारविनायत्तिप्रमाना
मपरिश्रवनानयाद्याराधितः शंभुः कृत्य तत्तपसा तुरा॥ वाद्याहारा स्थिता वर्षशिवध्यानपराय
णा ततस्तुष्टो महादेव उवाच पांडुनंदन॥ ईश्वर उवाच॥ कस्मात्त्वं क्लिश्यसे भद्रे वरं वरय यां
छितं॥ तुष्टोऽस्मि तपसानन सूर्यभार्ये दमत्र ता॥ ममांशो भास्करो देवो कांत रत्नत्र विघ्नतो नवस्त्र
त ए सा भाग्रभाविन यह पिता॥ श्र जिश पटू म देश्यानव स्वां जिल्पि कृ रा: परं॥ ग्नाउवाच॥

मन्यो देवत्रयाः शंभोर्विना मत्रो कदापि हि सगुणो निर्गुणो वापि स्राध्यो वाधनवर्जितः। प्रियो
वाय द्विवाद्वष्ट्यः स्त्रीणां नार्हसि देवताऽन्ने गच्छेन दृश्यमदं सखि मध्ये मादृश्यरानर्तुरप्राथामो
रथ्या देतन क्लिश्या मि कामदा महेश्वरस्तु वाचा वरत्न भानास्करस्य वं मग्रसादाद्भविष्यामि गौरी उ
प्रमाणं यद्यावाफं नवाताभास्करस्य विन्तदा क्लेशो महादेवप्रभावाज्ञायते ध्रुवं। श्रमदंतं
मद्रनगो भास्करस्यैवमागत। त्रुपसंदरत निजो भास्करस्येयमागता। नुपसंदरत निजस्तस्मा
त्किं विन्म दृश्चरा नताऽ दृष्ट्वावर ऋथा थ्यतस्त्र ष्टाणि वितव रुणेन वप्रनावोक्य ध्यतस्ता मिर
नो भानः। ब्रुग्रपत्नी ममस्तानो नन्वागतो वाव मितो शिवं प्रणमन् सर्वदायया। वमरविर्ष्टुंलिङ् ५७

संवरणे सक्तः। ततस्याज्ञा प्रयामास चन्द्रभारं देववर्द्रकिं। शानैर्यत्र समारोप्य रवितेजः प्रशांतये
मार्कंडेयउवाच। ततः शिवाज्ञया चक्रारवितेजः प्रशांतितं। प्रभासउरविं नित्र स्नुयस्तु गाशान्तेः श
नैः। किं विडगारिते तज्जह्रतः सौख्योभवन्रविः। आगतस्तु तथा भर्तुर्नर्मदा उत्तरतटे। भानुरुवाच।
नमो दिशा जगन्नाथ अंधकासुरसूदन। नमोस्तु विश्वरूपाय सर्वतीर्थमयाय च॥ महेश्वरउवाच
प्रजापालय सभानो संतोषेण च दर्पण हि। संत्रुष्ट मलिधिं द्वि प्रभाषा भानुमन स्वस्या तथा॥
गोर्दुवाच। इत्थामां मंदिरे नित्यं स्थीयतां हिमनाशन। अग्रपत्नी ममस्तानानाभार्याणां क्रियतां तर्से
भार्यं उष्ट्रे न उष्टाया म उष्टायां न कदाचित्। नस्यापि स्यां ध्रुवं भास्वन्न उष्टेयं मता मम। इवतेजो उः

सहं मयानघस्तु मिहागनाः।न पसानाषयियानो वरं षा त्रा महेश्वरान्नाथयिकल्याणमिकं
तीसुनगोयं यथाभवह्नानथाकुरुवरं मद्यं प्रमाणं हरना षितं।नानुस्त्वाचा।एवं हविकस्था
मितथ्यं वेभवतावरा।एवमुक्त रविगोरीखनायां षीव्रेकारहः करावलंब ननाश्रुतां प्रभांसोथ
प्रहि मान्।ततावी हेयप्रनासामेवरदं शूलपाणिनं।अनुमाद्य वतं भानुं शिवसंस्थापने रताप्रति
भ्राष्य पर्यंलिंगं हतांजलिरभाषत।प्रभाउ।प्रसन्नाय दिमादेव करुषितुयदं मयि सांप्रतेन स्थी
यतामत्र स्थापितायत्र भूर्जगीतीर्थसार्थकतां कर्तुं लोकानां हितकाम्यया।भनेश्वरतिख्या
तामन्नाम्ना नीललाहितः।ऐमहेश्वरउ।।एवं वदमियन्मुनितहेसर्वं भविष्य नि स्थितादृमत्रतो ५.४

तेनाम्नाख्यातो लोके भुवप्रनो।एवमुक्त्वा देवदेवस्तत्रैवांतरधीयत।।मार्कंडेयउ।।एवं प्रार्थनपस्था
वं प्रनया सूर्यनार्यया।सर्वदेवमयं लिंगं स्थापितं तत्र पांडव।भनेश्वरमिति ख्यातं सर्वलोकोपकारकं
अन्यानि यानि तीर्थानि कालितानि फलं तिदिषुनेश्वरं महाराज सर्वपुण्यफलप्रदं।माघे मासि शि
ते पक्षे सप्तम्यां पांडुनंदन।।डवर्षं नः स्नानं यः कुरुते भक्त्या तक्को मयतिलादिभिः।तिलोदकं पि
तृणां वः श्रासंकल्पयश्शंकरः।।विधिवासूर्यभुवने सयाति शिवमंदिरं।कालेन महता रमितं शिवस्यानुच
रो भवेत्।अयं दत्तानियं तत्र सर्वलक्षण संयुतं।शक्तितो भवान्नाति निवसि द्वारावंपुराश्राद्धं पिंडप्र
दानं वनत्रकृत्वा विधानतः।पितान् पितृन्प्रीणयादेया वत्सरा भुवं नरस्तां गोप्रदानार्द्वै भनेश्वरं मद्य

लोकेन संशयः॥ सर्वांगसुंदरीं शुभ्रां हरिणीं(?) शुभां भवस्त्रां सवस्त्रां च धेयां दानेन संयुतां

यो दद्यात्तीर्थे तु पालनं नेयां नियमान्वितः॥ अथवा कन्यां भक्त्या स्नात्वा देवस्य कारयेत्स्वयं शक्तितो वीर

मुख्ये स्थिते तिथौ सम्यक् समन्वितः॥ स शालानि(?) स्वर्गलोके यावदाहूतसंप्लवं॥ दानत्रयं प्रथमं यानि स्नान

मात्रेण पांडवाः तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या कन्यादानं प्रयच्छति॥ ब्राह्मेनैव विवाहेन रोपयेत्पांडुनंदन॥

समानवयसे देयात्कुलशीलयुताय(?) वे यो ददेति महाराज अपि पापैः किं संयुतः॥ न वा पापानि

श्यं तिलवर्णं तु जले यथा॥ [स्या] मिरा... एवं पापं निर्दहत्याशु पदारजे(?)... कृतं सा

क्षि समं सुकृतं नागगोयानमेव सर्वं ... निवेदयन्... वैद यत्पापं यत्त्या... गान ५·५

कृते रूपं यथा बेगलवन्नधारिणी ... महाभ्रा गच्छागमनो रूपं स्वनाया विजनेया

अपर भार्याभिमोहनो ब्रह्मस्वहरणं यथा देवस्वस्य वनं हरणो ग्रामकूटे रूपं यथा गरदो गोत्र

घातके विद्याविक्रयणो वृत्तं सं मर्गोत्पन्नपातकं च विगलवा धयच सर्वं भस्मीकृतं वयमानुणद्दं

नरियत्पापं यत्पापं ... मिदारिणि माहुरस्व निवेदनागोवकिशाब्दणेषु यत्तन्तत्पापं विलयं या

ति कन्यादानेन नारता सामित्राभास्करं लोकं नरलोकं भजन्नरा... नरलोकं च स्थोयाव

दिनाद्यन्तर्दशा ... पृथिव्यामवतीर्य यम ... नाम तथा वर्जित तीर्थं प्रभवेशांतरं रुतरुनः

य एवं विधिना पार्थ कुरुते तीर्थसेवनं सोऽश्वमेधफलं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते॥ इति श्रीरेवा

माहात्म्ये ... तीर्थ ... मार्कंडेय॥

नत्वा गणेशं तथा ॐ नर्मदा दक्षिणे तटे तीर्थं शुक्लतीर्थं नाम मार्कंडेयाश्रम सन्निधौ सार्वकाशांतरे
तीर्थं तिन्नलेश्वरं तीर्थतः कृष्णद्वैपायनसुतो वर्षाणि बहवः पुरा शुकाख्यः शिष्यानो विश्वा
विश्रुत्वा ध्यानः गर्भ एव स्थितो ज्ञानी योगीशो योगवित्तमः पित्राश्रम पितामहो स्थितो द्वादशाम
स्यान् विधाः समस्तास्तां गर्भस्थः स्वयं शास्त्रा समादितः तस्य जन्म दिन प्राप्य विष्णुभक्तिः द्वैपायनस्या
नु संतोषः परमो जातः सुरर्षीणां च तद्दिने । विष्णोर्विकुंठ स्तुवनेन दिन विष्णुतो मनः प्रह्लादप्र
मुखाः प्राप्तुप हर्षं विस्मवाजनानं ननर्तुर्नारदश्चापि विविधं गानमाश्रितः एवं विधः शुको योगी
द्वैपायनसुतात् उपानपस्य वा पूर्वषी यः स्वयं विनिंद्यश्च सः पितुराश्रमपार्श्वे विरवानीरसु

दक्षिणे निश्चं त्रिषवण स्नायी शिवध्याये जलाशनः स्थापयित्वा परं लिंगं प्रतिष्ठाप्य च स्वयं येषु
यथालब्धोपहारैः मकुशकाशशमीदलैः बिल्वपत्रैश्च मंदारैः सिंदुवारैः महाराजना निश्च्य
वं कियत्कालमूर्ध्व एव प्राकाशु निःश्वासी न कश्चित्त्रिकालमेवं जयति शंकरं ततस्य वं नष्ट मानस्
श्च सर्व वर्षाणि गतं जलाशनस्यानुदिनं ततः स्तुत्यो महेश्वरः ऋवनवे सा ध्रुवासनिसा दुस्पृ
त्रिः सनातनः ईश्वर उवाच वरं वरय भो वत्स द्वैपायनसुत प्रियं अद्यमपि हास्यामि तपसा तो
पितकाव श्च लोको शोक मारा नि सात्म संवसमाकृता था शुक उवाच निशाम्य वंवीस्य द्वे
विश्वं शिवदत्तेव दरयाम संपाद्य न कार्गिद रंहरं शुक उवाच नमो शान गणेशाय नमः

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

सर्वग सूक्ष्मयो नमः सोमाय सोमार्धाय नमः सोमार्धमौलिने। अनवद्यं पदं ध्येयं दृशा सिद्धमध्या
सितः सस्तुतः संस्तुताध्यानतो नमास्तु पदृश्यायिने। नापत्रयार्त्तिनाथाय ग्रामकोविषजांवरस्य
सिवाभेपङ्कसंस्थं संवर्धायतनमः। नकेवलं वनिमदृक्षावकैर्गुणत्रयातीतमजन्मनाशनं नध्य
स्थमष्टाद्भावदोषमुक्तं तथानिर्गुणं किङ्कारवधेन्याः। अपि त्वदीयं वनिराट्स्वरूपं शास्त्रं तनशास्त्रादमि
काघशानाम्यात्मुंवक्त्रकुंवमुणानगिरीशतवाखिलानवंशरणं प्रपद्ये तु वारधन्यानि तलानि
पादेशपादशीर्षकिलमन्तिविश्वाख्याणीतरं सुरखिलावनानीमरोः शिरस्ते प्रवदन्ति शर्व
ब्राधारपीठं तव कूर्मपृष्ठिभुवस्थनाभिजठरं स्वरवामहस्तावारः किल कंठपीठं जनकपाल ५०७

दन्ति सूर्यं वदनं प्रदिष्टं सर्वं शिरस्ते सकलेश शर्म नो निःश्वासमनूरणात स्मृतिश्च वेदाः केलिश्व
निदोषावाजिकावाहृवनामनोतानीयं लोचनं वकि विश्वरूपं स्मितस्थितः। वदन्ति गानिवातंगानि
राण्डानि वसंधयग्रामघोम पावहोरात्रीविशानं शानसं नवं ललाटं तनस्थि तोप्रलावपुः सर्वश
रीरगः सप्रपंचं वदन्त्याकनिः प्रपंचमथा परपदं तिश्च निष्ठं निश्चयदोभावो भवतां मनोतं तव विश्व
कर्मत्रितयं प्रवदन्ति मनीषिणः स्थितिपालनसंहारलक्षणं त्रिगुणात्मनः। केचिद्ब्रह्माकारावायीं
मवसनातनं भुवनं स्थवंतिथ्ये वेकवदन्ति वांशुधाद्विधा केपित्रिमूर्तिं वितथा त्रिमूर्तिं सनातनं नाके
स्त्रिछिद्र सदक्षाशे ख्यात्रयस्य प्रकीर्तितं केचिदेकपदं प्राहुर्द्विपदं त्रिपदं परे चतुःपदं

निर्द्दिष्टः कश्चित्क्वचित्प्रियं च स्मृतो। तथैव सूर्द्य निर्दिष्टो केचिदूचुर्महेश्वरः। महद्यशाः। पुरुषः सह
स्रनयनो विश्वासहस्राक्षः स्थिरः शंभुः सर्वदेवभुगीयास्मो। परंब्रह्म परंधाम भवास्तु देवाग्रयमथ
यं धर्मेव ज्ञानानाथ नेत्ररूपश्यना यथा। कर्मणा धार्यति रूपं संज्ञा वापि तथा विधिः। नेत्रादि
पुरुषस्येन्द्रियवलादाक्षिकश्चन। अयमेव वास्तु देवो सिद्धामेवासि महेश्वरः। तवैव सूर्तयोदक्ष
जगद्धा पारमेश्वर कर्म सृष्टिपालन संहारभेदेषु निखिलस्यापि इदं जगत्कर्णव कारणमयमव कम्पिलादि (न ३
काः। मखस्त्वं मखरुद्धेव मखभुक् मखपालकः। मखघ्नो मखस्रष्टा गस्य मखरक्षः खक्रियोपि सन्।
यघादेव नवमस्तुत नवादेनवमहिडिः ७ शाणामुनयः शंभोन विमिया मतः परं शिवं वा केरावे ५०८

नापि ब्रह्मा महेन्द्राद्यैर्यथिताः। तवैव स्वर्गापवर्गार्थं सुखं यान्ति परं पदं। तव चरणाम्बुजं शरणं ज
न्म मरणं भवाब्धि संतरणं। मुक्तिर्दायो वरणं करणानि गवस्तु साक्षरणं॥ मार्कण्डेय उ॥ एवं संस्तु
वतस्तस्य मुने माहेश्वरं महः। प्रोवाच भगवानीशः स्तुत्या संतोषितस्तया॥ महेश्वर उवाच॥
अलं श्रमेण तव मत्स्तुत्याहं तोषितस्तव। अक सांसारिकं शोकं मह्य घवरयेप्सितं॥ मृकण्डज उ॥
यदि तुष्टो महेशानो मम मंदमतेर्विभो। नान्यं प्रार्थयितव्यं मे मुक्त्वा संसारनाशनं॥ मा जन्म मरणं पुन
र्मदंद ऊः सा विलोशिवः। योग मुक्तिः परा मे स्तु त्वयि निःस्त्व निश्चला। या गिनाम पि या गंदिष्ट
रा विष्करात्रु मे। इत्युक्तं कामरिपो कर्मस्वल्पं वायु दिवा वर्जे महेशाबाधकं मास्तु प्रार्थितं दहामि म

दृष्यातेमयिदोवशायदिसद्यास्तुराधिप॥ अस्मिंल्लिंगेयया स्तुयमाकल्पंकरुणाकरायश्चया
मनयास्तुध्यास्तोतितापत्रयापहे समाप्नोतु परंकामं वांछितं विविधं विनो॥ मदालिंगमिदंतास्तु
ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं वांछितार्थप्रदं नृणां स्वर्गमोक्षप्रसाधनं॥ इत्येवमादिसंप्राप्य सांगं गेय
गीतं भवत्प्रसादस्तेप सन्मात्मानितिसंकीर्तयन्नुश्रुत्वा तव करावलंबनं नमुष्ठाय श्रेयोगि
नं॥ एवं प्रविश्यतीर्थकाननेवानरधीयता॥ ततः श्रीकोणितेदेवं पूजयित्वा वृषध्वजं श्राद्धं चापि
रं धाम संतीर्थानि विविधारक्ष॥ ततः प्रभृति तत्तीर्थं श्रीकश्यपमितिस्मृतं सर्वपापक्षयकरं भुक्तिमुक्ति
प्रदं परं॥ संगमस्यावमध्यस्तु यज्ञादिफलसाधनं तु तमं सर्वतीर्थेषु॥ कर्मसिद्धिप्रदं नृपा कार्यं ५०

ज्ञानमंदाम श्रेष्ठं पुण्यं तीर्थं श्रीकेश्वरं यत्र गः दार्चयंतीशं नते शोशायुधिष्ठिर लक्ष्होमादिकमाणिको
दिसोमादिकानिश्रेयश्च दानं तपः पूजा सर्वलक्षगुणं भवेत्॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेद्देवपूजा
नूसधन्यापुरुषो लोके पितरस्तेन तोषिताः॥ श्रावत्राकेन विधानेन पूजयेच्छ्रीकेश्वरं पंचाक्षरो
नसंस्नाप्य तीर्थतोयेश्चानेरपि श्रायेनीराजनापेश्वस्तु लिंगश्रेष्ठपंचदशपुराणो त्रादिकं प्राप्य स
वासश्चिवमनिर्धयो प्रमथ्येकृष्य मानस्तु यावदिनाश्च तदर्शनात्तावती सर्वकालेन राजराजो न वेद्मि
विसमायेश्वर्यसंयुक्तश्चीरायुद्दनवान् गुणी॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो रूपवान् रिपुवर्जितः स्वतंत्री
र्थे तु यो राजन् विविधश्राद्धमावारनः पितृणाम् दृयाट्टलियविधाराशातं दृपोविशेषं पत्रे तैवभि

दानेतपसिनोजनोनष्टगुणश्चपरंगुणंश्रवापापहायापियत्॥ बेल्वंवाथशैवंवानापसंमस्तु
यस्तु भोजयन्॥ नान्नश्राद्धथवापार्थतेगुणंप्रवतिवेशिवः॥ नाकालमरणंतस्य पुत्रभार्यादिकंस्य
दानथाविजंभयंतस्यानवशत्रुकृतंभयं॥ शुकतीर्थे महाराज शाकमूलफलैरपि तर्पयित्वा भोज
यन्नावेकलानांतारायंछन्नं श्रद्धया वारिणा मध्ये कंयोगिनं वा तु यो विप्रान्तीर्थे स्मिन् भोजयन् नरश्वान्
दकोयवतांवरः॥ पंचदशार्णसंकृत्य भक्त्या देवेशाकेश्वरे॥ अर्कमंदारधत्तूरो बिल्वपत्रोदकेन
वा समाहितमना मौनी मध्याशोवंभमन्वितः॥ गुणसुख्यो भवन्नूनं शिवस्याकल्पमंतिके
ऽष्टाविंशत्रूपाशकवतेध्यांशयणादिका॥ संतोषयन्परामेशानं प्राप्नोति महतीं श्रियं॥ एकांतरो ५१०

पवासेथ त्रिचतुःपंचषट्कालैः॥ पक्षमासोपवासेथवा तुर्मास्यव्रतैरपि तोषयन् शंकरं भक्त्या
सर्वपापहरं यतः स्नेना श्रृंते शिवपुरं यान्ति लिंगच्छिवं महत्स्या॥ केचित्फलाशनाः सर्वमेदाः केचिद्
लाशनाः॥ केचिज्जलानिलाहाराः इह सिद्धिं प्रसंगतः॥ योगपट्टाजिनं वासः कंबलं च कमंडलुं॥
दद्येद्यश्च द्वयापार्थ स्वर्गलोकमवाप्यते॥ पादुकोपानहौ छत्रं फलानि विविधानि च॥ श्राकेश्वरे नरो
दद्यात्स भवेद्देशिवप्रियः॥ अन्नोदकप्रदानेन बालणादिषु भारत॥ माघे मासि तु दद्यात्कार्तिकेष
तपो समानता भूम्यां विशेषेण नरस्त्वरति गतिं॥ विद्यादानं च यः कुर्याद्दितीर्थे सु विप्रेभ्यः श्रुति
स्मृतिपुराणादि विविध द्विजोत्तम॥ विद्याश्च च यः शीलगुणाध्याय विशेषतः॥ सर्वाग्नीकृपवान्

शानीदीर्घसुखलाशयः। भव भाव भव सात्र विधावान् विमले कुले। नपराभवमाप्नोति विवेकी
कश्चिन्नरः। विद्यादानसमं किंचिन्न पश्यामि युधिष्ठिर। सर्वेषामन्यदानानां द्विगुणानेकगं फलं
सरस्वती प्रदानस्य सप्तजन्मानुगं फलं। एकद्वित्रिचतुर्वा वालिन्ने दानफलं नरः अयनधर्मपुरारास्थ
यशास्य यं हि विधया वाचकाने यने द्वाबषाशीन फलं लभते न्न अतोदानं प्रशंसंति विद्याया नरर्षभ
अहारणे कांपुस्तकं पाषाणैः कारयेच्च सुशालयं। शिवलोकं व्रजामासाद्य दिव्यं वर्षप्रमाणतः।
तापमानां यतीनां च कारयेदाश्रमान् मठान् अत्र तीर्थे स्वयं कृष्णपायस्मथार्थं शुभं दीयते इति तत्क
थितं पार्थ तीर्थं तापत्रयापदं शुभं केशरं तीर्थवरं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि। अस्य तीर्थस्य माहा ५११

~२८ देहेनापि स्थितो धीमान् संस्मरेद्यः शुचेश्वरं। सोपि सद्गतिमाप्नोति। विमुक्तः पापसंचयात्। २९
त्म्यं यः पठेदेवमाहितः। शृणोति श्रद्धया युक्तः सोग्निष्टोमफलं लभेत्। इति श्री नर्मदामाहात्म्ये
शुक्रेश्वरतीर्थनामाध्यायः। तत्रागच्छेन्नरा ऊर्ध्वं काशादिनर्मदातटे किंचिन्नृपश्रेष्ठ तीर्थत्रयमुत्त
मं नो नागेनस्थापितं पुण्यं सर्वहानापकारकं संगमे सर्वदेवाधिकलिशिवं वल्लाप युधिष्ठिर॥
कोसौ नागस्य यत्स्थानः संगमे तीर्थकारकः। कस्माच्च निर्मितं तीर्थं रेवाया दक्षिणे तटे। एतत्सर्वं स
माख्याहि विशेषं धर्मवित्तमः। सर्वे वि संगमाः पुण्या विशेषश्चात्र का मतः॥ मार्कंडेय उ० साधु पृष्टं
महाभाग न दृष्टं केन चित् क्वचित्। वरितं वास्य च व्यापा मि शृणु यथैकमना नृप। पुरा हिमाद्रितनये गं
गा गौरीति विश्रुते। गंगा संप्रार्थिता देवि शंभ्यायेः किलकार्यतिः स्वर्यलोकं समानीता न विष्णो

तारकरिपोरुद्यादिनातथा गौरी गिरिशानविधननः। कपिलनयनदग्ध्याः सगरात्मजाः।
पितृमुक्तिकामस्थतदा गंगां भगीरथः। स्वर्गताभानयामास तमुवाचाथ जाह्नवी। नामागच्छाम्यहं
भूतले गौरीभर्त्ताविनिर्ग्गति विघ्नानवेन्नवाहः पातालं मया निपतिता दिवस्त्वं भिवाम महाराजनाथ्य
कोस्मि मरतो। मार्कंडेय उ०॥ एवमाकर्ण्य हिपतेस्तापस्तु भगीरथः। आराध्य शंकरं प्राह गंगां शि
रसि धारय। पतमानां दिवस्तूर्णां दयां कृत्वा ममयि प्रभो॥ ईश्वर उ०॥ एवं नवतु राजेंद्र मा सदा पांड
तो निवतू ततस्तां परया प्रीत्या शिरसा धारयाम्यहं शंकरेणैवमुक्तः स तपसा राधितं पुनः। स
र्वं निवेदयामास शिवेनोक्तं यथा यथा गंगांतत स्वहालाश्रद्धेसमाना पुनः पुनः। भगीरथस्तु ५१२

वारद्वेगच्छशुद्धिमाद्भश्वरंउ मयाविरिनाम स्वांच्छि निमुक्षोर्वि वेदवान्तनान्हंसततं देवदेवानसुगामि
विपियं भगीरथो पितृ सर्वशर्वस्याग्र निवेदयन् तद्दूरीकृत्य शाखिप्रपतमानां दधार तां ततः प्रभृ
ति राजेन्द्र सा गंगा शिवमूर्द्धगा उमा द्वेवां कमारूढ कवि दृहार्द्धधारिणी। कालेन गच्छता तानतयोः
सापम्यमुजतं संहिपापणेवाणवस्थिववित्रं बहुविस्तरं। गंधर्वविधिना गंगा शिरा गौरीपतेः स्त्रिता
श्रसदृतीवताज्ञेरी बहुशः कलुहायते। बहानत्र किमुक्तेन गौरी प्राह कदाशिवं श्रुणु मातृसमिरियं
द्विहृत्य यास्यां मनामम। नृत्यं न वमहादेव नष्टुकामास्मि सांप्रतं। यदि स्नेहो मयि विनोमकु
र्वं किञ्च तपदि वारी करणेन दृनतास्वेव विलोकयेन्नाथोनाथ स्रसो द्वेयथिनातिसद्धे दि।

मार्कंडेय उ०॥ एवमुक्तस्तया देव्या शर्वः पर्वतसुंदरी॥ बाधेडमरुवेशा येनैतत्कालकल्पयान्वितं॥
निरवं रूपमास्थाय इत्युक्त्वा शंभुरथारभत्॥ तथा तिनवं नस्ता स्यागौरीवश्यतया तु पात्रमरीवग
माहूढेव वसंकलदर्शना॥ हरेणानिनदादेहोपेतुर्यालमुखानिवेशेरंबाधूपतनमप्यः
शंखधवलयानिशेतुं मालावविष्टिताबासुकिश्चापतत्पराकृ विष्टिताश्च जटाः सर्वा दिगंबरं
वेताश्रमाश्चैमाशेवाननतास्यहोनीलकंठस्याभ्यतः॥ गंगा ना यंव शिरसः प्रवादेरपतन्नुविस्
दे भ्रमणविक्षिप्तेर्वारिवारमेनादतोनना॥ गौरी जहा सो यैविक्षिप्तावी स्य जाह्नवी॥ पार्श्वस्थं पा
सुकिंशाहगिरिजापन्नगात्मंवासुकिजलमेतस्याः ममं रंयशसर्वशः॥ ततस्तद्वचनात्सं ५१३

स्मा

विनोदा गाङ्कवीजलेयमुरगोन्मातिदयमोलिविनिःसृतेर्मदकिनी ततः कृत्वा ह्यालेपरिधुषि
शिरापन्नशीघ्रमेदापापस्यामिरोग्मासिनिष्ठितोपरियास्य निशंभुस्वांडर्द्वयथपवं यथा॥ स्वा
दनंतुश्रृंग्ह्मसांश्यापिमणपरागमुखांश्चालयांप्रकृतिशिवः संसर्गात्पतितं यथा॥ इयं कोप का १
नगाः प्रह्लुष्टियाय्यमणध्यरा॥ वासुकिर्विषा॥ पापहनिर्दहंदेविपापकर्माण्डराशयः॥ जिह्म
स्यबालस्थाहत्वं प्रसीदहरवल्लभे॥ अनुयायो वदंन्तृया यंबास्खलितामवनः पापोदं त्वनुजि
लन्यज्ञथापितं प्रसीदमे॥ मापराधयुपायस्त्वनमानस्याडराधायोऽप्रतस्त्वमेवशरणं मम
विषयपावनि॥ अतोहितानादितंबास्तुनं वायविष्णुनां॥ कार्येनिकार्येसदसा ॥ स्थाविराणो

त्रिलोक्यपावनी पुण्या सरिताश्रेष्ठा गरीयसी। संसाराच्छेदकरणी स्वर्गिणामार्तिनाशनी॥ यावत्रिप
थगा वा देवयां ऋममोपरिशुद्धिणां वसतां॥ कपःशारदाभ्रमद्रीरितः॥ गंगाउ॥ हीनो मिभुद्धिदीनो
मिनिलीनाम्निपदानि के ऋष्णमेवं वनं मध्यदेशापांतमिछमि। विंध्यपादतटं गयाकं विष्णुर्णम
नःप्रियाः शंकराराधनं कुर्वन्नूनं तपश्चरसमाहितः॥ यया। विमोवनं कायं जिलस्येन स्यपन्नगाः तपस्यु तपःप्रधन
देनन क्लेशं दृष्ट्वा मां च शिरःस्थितां॥ ततः स्वयं प्राप्य मिस्थानं वासुकथं समाश्रया॥ मार्कंडेयउ॥
श्यमकस्तुस्त्र्यनदेथा वासुकिनाप्रपन्नयात्। ततः सच पिता विंध्यपादं गिरिगमाच्छुभं। विंध्यं
क्रिपर्वतश्रेष्ठस्थाप्य यिं याशिवापल्लं कुरिमयाशिवं नयकागेशं नागसूपणां तपसोनमम ५१४

रक्षमीथरारायनिद्धया। धमय मानेन नतं देवं गंगा तायस्थाननु। यथाजलद्रुतलस्त्रामसमंत
शुरिनान्नवत्मतथास संऋलो नागो नागिनःस्वर्धुनिजले। एवं ऋसनिपःसको धमयते मशिवं
यदा। एवं मतिमहादेवी गौरी ज्ञायास्थानिश्चितं। मास्यथेषतपः कुर्वन्दाक्षेशं जाह्नवीजलं
शतिमयाततस्तु संपिन्नगं मासमुद्रवन्। यौवनाज्ञामाज्ञाक छन्तुमम्य ह गावा ह्रूपा कथयक
शबरीविघामासखीदयसंयुता। कृत्वा मनोहरं रूपं विप्रार्थं वासुकिस्तदा। तजसानिश्चलाक
त्वासलीलगतिगामिनी। वीणावाघरताबालानमुवाचाथपन्नगं॥ कद्युकाउ॥ नोपन्नगवरस्त्वे
शः किमर्थं क्रियते तदा दर्शनीयकुलीनो मिश्क्राना — — मयापुरा। अहं च पर्वतान्नामेनकाया
फि वं

मनोदरा वने विचरन्ती प्रासादक्षयातां पतपमिस्थितं तपसा कितवाने नाक्र शंय्य जस्तु खावहे मम

तानन वा ध्रुकर्कन्तपसः कारणं तव। श्रयं तेना पाउहरं च यिश हिमुपागतो। नदृष्टा रूंशो पयिष्ठा

मानेयं माहस्था श्रमे। पन्नगउ। कथ कन्यया कार्यं सिद्ध्यर्थं मित्रपस्थितः। जलंस्तु खनमो स्येव

शिवं दृष्ट्वा पानाग्नं। गच्छ त्वं यतस्त्वा याता वरयाग्रे सुशोभने। नकार्यं त्वे मम। हे गोपाङ्गनी यामखी

दयं। दक्षवाक्य। नमो उग्रोपि वनमुम भव। बानकरिष्यामि। तनाद्मीश्वरी सुयाशास्या यां पन्नगा

धमाकः शिवः थार्थिकं दृष्टा मृतः किं जलमो हुणां मम वशाय सुंवाने शिम्हवा मथावे जलो मार्क

डेय उ। एवमुक्त्वा या पार्थ वासुकिं कोपमादरात्। मदः शिवं स्मरन्नाश्च क्रोधदा सहैणक्तम ५१५

स्यारता २

मनुलं फणयानं वडः सहे। वंगविनवया

वी छिनां कुरिलां कन्या मम संबद्धः प्रलापिनं। कव्वात्कशार

मासतां कन्यां पंचायाजनं गविषोद्वेण ननागेन देवी प्रोक्ता शिवोहपन्तो वानदंयगवाहरलक्षा

कलारयाः श्रद्धादशयुधनुजा गोरीनत्रयां विना। आत्वे वंसा लारे कुर्या वरदा सिदपाद्दना।

हुतोसा हजितादेवी निरादारः सवासुकिः पुनः स्वस्थमना हुवातप स्तपःशिवं स्मरन्नानङ्गखेथ

लज्जते यतः श्रुनएवात्रनांथ वाहगयक्र किं संस्तुतः। मार्कण्डेय उ। एवं प्रोक्तायतां देवी निरादारःस्

वासुकिः पुनः स्वस्थमना हुयानपस्तपे शिवं स्मरन्। क्रोधेन दाक्षितपसो मन्युमानः समाहितः।

ततो वपशात हस्तेन पमाकर्षितः शिवः। आगतस्तासमीपं स्वकुलकोपाणामुदाहरन्। ईश्वर उवाच।

वरं वरय भद्रं ते यन्मनोगतमिच्छसि । अदेयमपि दास्यामि तपसा तोषितस्त्वया ॥ श्रीस्कंद उ॰ ॥ इत्युक्तः पन्नगः पार्थ
शिवं दृष्ट्वा सुविक्लवः । विलुठन्वसुधापीठे प्रमुमोचाश्रु वज्जलं । समस्तं यत्पुरा ग्रस्तं स्वःसिंधोश्च न
मे शकान्नु ॥ वासुकिरुवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव यदि देयो वरो मम । सूक्ष्मं गांगं जलं पुण्यं पुनः शि
रसि धारय । तन्थे शिव हि मे देव पुनः पूर्वस्थितिं तु नः । एवं वदति तस्मिन् वै यावत्समाने वरदः स्वयं । एतस्मि
न्नंतरे सा मा गौरी गीर्वाणवंदिता । गिरीशतनयासूर्यागार्जं त्रिपथगामिनी । दृष्ट्वा वासुकिं
मुने वैनतेय यागा नेत्रगानसानपस्विनेयशां नायशिवायैवं दीनो भूत्वा सेवकेन त्वया वाक्ये तदम्
लं गंगांगमा या त्रुपुरितं किं शिरःशार्वं मे विनीतं तस्मात्त्वया हरावग्रामदेशा यो न मास्थितः ज

उपा॰ प्र॰ ५१५

लेन स्नाविनं पार्थ तिन्त्र मंडलं मत्परा यो यागालावरं ज्ञातं यावदं चन्द्रहिमवान् । ताकजादाम
भगवान् दत्तासनधूर्जटिः । कालीवकालवेगाक्लिन्न वस्त्राव भामनो । दृष्टा कालमुखी देवी शिरः
प्राह्य पन्नगं । वासुकिकलमेनयं तं सं प्रापय नर्मदां । लयं यास्यति तत्रैव करंजतरु कोटराश्रित
मुरलं मया राक्षसो गिनरवां गच्छ सम्यक्त्वं । प्रापयिष्यावनामतज्जलं स्नावातथास्वयं ततः शुक्लस्था
सुरगलस्थ्यासद्वीपोविकिंपदं लघ्व क्रांतदीर्घश्रांत रूमयासदभारतानतास्नानेव कूपेणप्रवगार
सपन्नगश्च मंदगत्यारुतरतस्तुवन्हरिं । सजान्वी । करंजतरुपार्श्वे सामोद्यासां प्रतिनिर्गता ।
पाराणोर्द्देवसंघेश्च वीक्ष्यमाणः शिवेन रवे ॥ वासुकिरुवाच ॥ आगच्छ वरदे देवि करंजतरुकोटरान्

त्रिनेत्रहृदिनी गंगा प्राप्य यास्य प्रसीद मे नमः शर्वशिरःसंस्थमस्तोदरनिवासिनि विष्णोः पदद्धे
निलये नमस्तेऽस्तु दारिणि देवमनानदर्शनेऽहं गतेन पापमयोनिना त्रयीसद्धुरास्मृतापयः पात्रे यावन्तो
तो मिज्जा कवी ॥ ब्रह्म वा हि ऽग्राबीजं ततः सर्वचराचरं ॥ श्रीं लीयं विश्ववीरोऽहं ऽग्रदर्दनमोस्तु नेत्रा
ऽनेकधा ज्ञाना धातिनि वेगगास्तु रानुकूल्यमावर्तदकरज्ञा नेनाथाश्च मा ऽस्वानीऽद्धयान्म
त्यं निर्गताहरवध्यन्ते कोलीयि श्री तितनर्वावास्तुं कमिति मानव ॥ करंऽनरुमायि श्रीयर्मनादेवि
प्रवर्त्तमोकरंजा मितिनिनवांकीवयिश्रुं ति मानवा ॥ यत्र यत्र मागता ॥ व्यानत्रकाऽगतिदर्पणां ॥
नर्मदे यन्नयं तत्र कः कलिस्त्रजा कवी ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ एवमादिस्तुवन्नपुण्येवसानिवस्ति ५१७

८१

किंरूपि ॥ श्रान्तवान्नर्मदादेवीं ऽरितौघविनाशिनीं ॥ यत्र यत्र च विश्रान्तस्तपःक्लिष्टो हि पन्नगः ॥ पुण्या
पगाप्रवाहं येनं येनास्तेन ऽऽगामिनं ॥ भक्तिस्नतत्र मासो स्थापया मास वै शिवं ॥ नागः स्वनाम्नानव
सुस्थानश्चैवं वकारद्वा मे भिश्रमन्नुपणा स्थापिनानवसंख्याका नागेशा नर्मदातगा ॥ दशमस्था
न्नागेन घोरस्थं यत्र वै तपः ॥ मार्कंडेशं महाराज कथ्यान्हत्रमुदाहृतं ॥ या गौरी कथ्यका ह्युवाच
लार्थं तस्य चागता ॥ कथ्यास्थानं वनं दृष्टुं यदा कन्येऽथयानुपाप्रवादं करिष्यै ॥ दृष्टामिव तक्षा ५
दृमागतः जलक्रीडां च कृतवान् दयायधारितं गुरा ॥ नाचितं वस्तु कवीति जलं धर्तुं दृष्ट्वा निश्चितं
तन्निपमाश्रियजलकेलिं च वै नेवं सद्धारशिरस्मा लायं सुतेऽथ प्रमाथे ईनः क्रीडानायत्रवे ॥

॥६२॥ ॐ दिनत्रयं तु पावनं सर्वजंतूनां हे मनिस्य विनाशनं ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ यत्र सा पर्णिया नो
सौ वासुकिः फणिनां वरः ॥ नाग्रेणानेन विख्यातं ज्ञा कथ्याः श्रोतु मुत्तमं ॥ करणान्महासंगात् कृतस्ना
नादि पन्नगः ॥ निर्द्दूतः कल्मषः सर्वः सज्जातो विश्रुतस्ततः ॥ स्थापयामास नर्मदां शंकरं तत्र पांडव ॥ सं
से सर्वलोकानां हिताय हरवल्लभः ॥ नागनागेश्वरो देवः प्रसिद्धः पापनाशनः ॥ कामदः सर्वलोकानां
तस्यां शाक्याचारसवितः ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां मधुना स्नापयेच्छिवं ॥ क्षीरेण सर्पिषा दध्ना खंडयुक्तेन
भारत ॥ विमुक्तकल्मषः सर्वो जायते नियतं नरः ॥ ऊषुत्राय नरः पार्थ स्नानं कुर्वंति संगमे ॥ सतार्थ
स्नापयंती ह शिवं पंचामृतेश्वपि ॥ तलसंततसुतान् अश्वान् कार्तवीर्योपमान् हयाः संगमेत् दशमादि ५१८

यु ह दानादिसत्कृतौ ॥ आकल्पं वर्द्धते नित्यं शतधा च सहस्रधा ॥ नागेश्वरे नागे श्वरराजन् कथ्यते दानं ददं
नियम्सुखमो भक्त्या संतानसप्तधा ... सदेवता ॥ कथ्याद्देवसामाणि यावत्संख्यानि भारत तावद्वर्षे
मह मा तिस्त्वर्गेवासः सुनिश्चितः ॥ रथ्यं सर्वं सदीगां च घृतसरित्जलादिक्षि पांडुकापानदोषवंवासां
सिविधिपलिर्यो दद्यात् संगामस्पार्श्वद्विजसंख्या ... भवेत्तु पांडव परयासन्नातत्र तीर्थे युधिष्ठिर
श्राद्धं पितृणां यकुर्युर्विधिना पिंडपातनं तुष्यंति पितरस्तेषां यावदाहूतसंप्लवं ॥ वंशे गोत्रकुले नृणां
यो मृतः प्रेततां गतः ॥ एकादश्यां चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोरपि ॥ कार्त्तिके मार्गशीर्षे वा माघे वा पांडु
नंदन ॥ तिलपिंडप्रदानेन प्रेता यांति परां गतिं ॥ यः कुर्यात् तिना गशं वंदते कुसुमैः शुलैः ॥ विविधैर्द्द

वास्त्रेश्च निवेद्यार्थप्रदापनतः। कुसुमैः कुसुमे तस्य फलं जानाति शंकरः। तावद्वर्षसहस्राणि नरः शिवपु
रे वसेत्। रात्रौ जागरणं कुर्याद्दीपं दद्याच्च खेऽनिशं। चिरायुर्धनवान्भोगी यशस्वी जायते तु वै॥ एवं वि
धानं कुर्यात्तु तीर्थे नागेश्वरे नरः। सर्वेषां मोचयेत्प्रेतान्नरकान्नरपुंगवः। शतं कुलानि चाकृष्य स्वयु
मानोन्मनास्तदेव सोऽपि विष्णुपुरं पार्थ यावदिंद्राश्चतुर्दश। तत्र तीर्थे महाराज योऽर्चयेद्द्विजभोजनं श्राद्ध
पाकादिना शक्त्या सर्वपापक्षयं लभेत्। तेन सूक्ष्मं निपतितं देवाः पूर्यवासस्तथा कुर्युः। सर्पाणां न भयं तस्य
वंशापि तु प्रजायते। निर्विषं च कुलं तस्य वासुकेर्वरदानतः। एतत्ते सर्वमाख्यातं तीर्थं नागेश्वरं नृप माहा
त्म्यं संगमस्यापि करनद्याश्च संभवं। ततः प्रभृति विख्यातं गांगेयं वासुकीश्वरं। करंजा करजा वापि ५१८

नागेश्वर गांगेय हितार्थं तीर्थमिदं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतं। श्रवणात्कीर्तनाद्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्य
ते॥ इति श्रीवायुपुराणे शिवसंहितायां रेवामाहात्म्ये नागेश्वरकरनदीतीर्थमाहात्म्यं॥ मार्कंडेय उ
नतो गच्छ राजेंद्र मार्कंडेश्वरमुत्तमं। नर्मदायास्तु पितं तीर्थं न मर्षि दक्षिणे तटे। सुनंदकाशदयं ताव
तीर्थं नागेश्वरान्नृप। गीर्वाणवंदितं पुण्यं स्वयं भीमाश्च दृष्टं नृप। गौब्राह्मणहितं पार्थ नाख्यातं कस्यचिन्मया।
मृगरूपं द्विजं दृष्ट्वा काश्यपं दशानना नृप। तथा ममाद्य क्षिप्रं न आश्रमं प्राप्तवान्नृप। सर्वपापैर्म
याराजा सक्तः नस्वामान् न दा फलं मूलं फलैर्वापि अर्चितः स द्विजोत्तमं गच्छता शोधितं तेन ममसत्रा
तमाद्भुतः। गतश्च तु पुनस्तस्मिन् विवादो मे महान्नृप। मुनिश्रेष्ठः कालं तं सकाशाद्वव तिकं चतुः

नवना नियतिश्चात्र माकेशवं स्मरन्(हाहाकारं च कुर्वन्मि कथं शान्ते भवहिनि नमुं चामि महादेवे)
नारायणं हृषीकेशं लक्ष्मीं विष्णुं जगद्गुरुं विश्वरूपमजं देवं संतापत्रयहरं परं गोविंदं मधुसूदनं पार्थस्मरन्नृ तं
तरंगतः एवं तीर्थमनुस्मरन्(विषादा मे महानस्तु) तीरद्वय गतिस्य सन्। हाहाकारं च कुर्वन्मि कथं
शान्ते भवहिनि नमुं चामि महादेवीं यामिनीं जगतां गतिं। कं कल्पसर्वी पुण्यां नर्मदां त्रिनशामहि
नर्मदातीरविवरतीर्थे धन्ये भारत मुक्ता महाधुनीं नमामि मामरणा सविता। शाद्यश्चात्रवि
धानोक्तं कर्म वर्तुं मिहार्दति नाद्य लोकास्मिन पारान समुत्थं सं शयात्मनः। अश्रद्धया कृतं देवं जने
त ल कृतं च यत्नात् असद्धियेय तत्पार्थमिव न त्वम्। अनदर्शनाद्दक्षिणे तीरं रेवायाः संगमाद्धि ५२०

अतिक्रान्तमिदं तीर्थं यद्दाना मेश्वरं मया। अकस्मात् अत्र संस्थित दिश दृसान्ने (हि हिरे) युधिष्ठिर
स्मृतिश्च विद्वशास्त्राणि मुत्पन्ना मे कामणे। नधास वर्तमं तत्र ऋषि नागं भरतर्षभ। मासाम कं स्थि
तस्तत्र रेवातीरे ऽर्तनामस्थौ। अमः शौनं वात्रेवामजातं प्रसादात्शूलपाणिनः। प्रद्युम्नोमशिवा
स्तत्र देवाशानं स्मुडलिनं। सर्वकल्मष नाशनं च तत्रैवां वरथीयत। पार्थैवं स्थापितं तीर्थं मार्कण्डेय
रसंज्ञितं। याहि जस्तत्र गत्वा वह्नलान कृपद्दा ऽपत। असपात केराशापिप्यैः श्चमुच्यत धर्मनिंदना।
तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा स्मृतिशांतं नदि निंदति मार्गं ऽऽडश्वरमप्र शसिर्पापैः प्रमुच्यते। पिदृणं
आवदाने न कुरात हनि मत्थयां। जघामुमम विष्टण्ययां शाश्ययां स्थितनरश्चहद्रूपातशि

वेगाच्छिद्दिनिमनिषायाद्रूपः ॥ श्रेयेन यो ध्यायदीपमछुत्तो ॥ शिवहृज्जयन्तं ॥ स्वर्गमक्षयमाप्नो
ति पितृभिः सह भारत ॥ अन्नैः पाकविशेषैर्वा शाकमूलफलैरपि ॥ इंगुदैर्बदरैर्बिल्वैर
थवा जलेन वा ॥ पितॄन् संतर्प्य यस्तत्र संप्राप्तं जन्मनः फलं ॥ इति श्रीमार्कंडेश्वरतीर्थं ॥
मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र कोटीश्वरमनुत्तमं ॥ कोटितीर्थं तारणे शाश्वतीर्थं नि धं
हि न स्मृतं ॥ कोटितीर्थं पुरं यत्र नरश्रेष्ठ विनिर्मितं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं तत्र नरेशार्थं तीर्थं संतत्र
विनिर्मितं ॥ केन राजन्न आयाताः कदा च मुनिसत्तम ॥ एतद्विस्तरमासेन विस्मयो मम म
हान् द्विज ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि वृत्तान्तं कोटितीर्थजं ॥ अनादि दृष्टि राजानामथ ५२७

संपीडिता नृप ॥ लोकाश्च पीडितास्तत्र विक्रमामाः
देशा दशा द्विकी ॥ अन्यच्च दुर्गता देशास्तथा ... बलाविमानेन राक्षेव नापसाश्च
श्रमकर्शिताः ॥ निर्गता मध्यदेशात्तु ... खण्डराः ... तावावर्तस्तु पा गताः ॥ अ
थिषाः ॥ विश्रमंतश्च ... मुनिवं हिमवत्पृष्ठं ... दिशा दिशान्तरं प्राप्य रेवातीरमुपागताः ॥ अ
नेककोटयो लोका मध्यदेशनिवासिनः ॥ श्रेयार्थं चापकं दृष्ट्वा गां तत्र विन्ध्यपार्श्वे अनादृष्टि
अंयत्र न कविद्वयः संभवे ॥ ... यंनारकं यत्र वसतां थाधिजं तथा ॥ ... विवासं तत्रा
श्रीरावयना ... पिवं ता गाद यंतः ... स्थनर्मदविमलं जलं प्राश्य नाना विधदाराः सुखं प्राप्य मनोऽनु
गां ॥ तेस्मादेकत्रे संभूय ... निपाननां वृजेः तपस्विनिवास ... पितन्त्रशांकरः ... तस्

तद्येव गीतवाद्येश्च तोषितः ॥ अन्ये ये कांऽव सुखैः श्रप्रणामिकृस्न विस्तथा उत्तोषपरयानक्या
शं तुन्नपा युधिष्ठिर प्रतिष्ठितं कारितं निस्ते स्नातः कोटीश्वरा भवन्मं पार्थिवं हि सुखं तथा षांद्दो
द्देवस्य दार्चितः ॥ द्दांतत्र निजं स्थानं रोवं तु निरूपद्रवं ततः प्रभृति तत्तीर्थं नाम्ना कोटीश्वरं स्मृ
तं तत्र तीर्थे महाराज स्नात्वा संपूजयेच्छिवं प्रयाति परमं स्थानं यावन्मन्वंतरं सुखं ॥ तद्यि
चापि हृनमक्या श्राद्धं कुर्याद्ययः सुप्तिः ॥ पितृणां जायते ह तिश्चत्रुत्सु गशतं परा ॥ तावत्कालं वसो
स्वार्थपिष्टेभिः सहनारकैः शिवाग्रदीपकं दद्यादहर्निशम खंडितं सततं वा चतुर्दश्यामष्टम्यां
शाक्षितानुपश्रुते नवाथ ते जननी राजन समाचिनं सख्य ग्रेसुचिरं स्थिवाहथिथ्यां जायतेह

Dr. BHAU DAJI

प ॥ सर्वपापक्षयं प्राप्य सुखमाप्नोति शाश्वतं ॥ इति श्री नर्मदामाहात्म्यं कोटीश्वरतीर्थं नामा ॥
ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं संकर्षणाकयं उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंकरं शुनक्रोशांतना
तु तीर्थात्कोटीश्वरात्तु पातविस्थातं परं तीर्थं यशवारस्य मध्यतः तीर्थं संकर्षणं श्रेष्ठं सर्व
श्वं पापनाशनं ॥ युधिष्ठिर उ ॥ यशवारस्य यात्रा का यस्यात्रे मुनिसत्तमः ॥ कोयशकनवकम
कदा तस्मिन्वद्याखिलं कथं संकर्षणो नाम कथं तीर्थमिदं कृतं । एतत्सर्वं समाख्याहि श्रपयत भ
गवः ॥ मार्कंडेय उ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि यशवारस्य संभवं पुरा ययातितनयः यदुनाथ धर्मशा
लियो ॥ नाऽपि राज्यार्थं शासन कृतवंत तत्र विष्णुतो पितृवाक्यमत्त्वा वैमात्रदोषोपशांतये ध्रुवं

Dr. BHAU DAJI

तीर्थानि वं च्छतय मानं नानऊ स्नायं उनान्मर्घ्य कूले प्र सारा नारना त्रु णुदेशाकनोय

शीनाम्नाबकसुवर्णकिः यशवारं सुमेरू बानाथेवाव सथानू बकूनू उंडवदी विभागं स्यतथाक
यद्दिजानस्य नानू। वद्विद्याविशारशनवास्तुविद्याविशारदांमु। धर्मशास्त्रार्थकुशलानू कुशील
समन्वितानू। शाक्यैवं विधान् विप्रान् यजुर्यजमकारयत्। संतर्पयित्सुवर्णेन ब्राह्मणान् दानं खि
ताना पंचवंथव थिरान् द्वान् अनाथांश्चापि कृस्त्रशः। सुदोर्वे कर्मणा तेन प्राप्त वांश्च तुर्थ पुः यज
यत्योनिजं स्थानं प्राप्तवान् शपथं श्रुत्वा मां न मदीयाः प्रसादेन द्विजाश्री निरतेन कश्यप। ततः कालान्तरमह
तः समये सांप्रतीन केन देशे मंजवः श्रीमान् गोपो विश्व विशेषविंम्न्नू रापोतामदाश्च रोमा क्लिष्टव
सुरक्षेत्रजः) संकर्षणो महावीर्यस्ती र्थयात्रा प्रसंगतः। रवातर मनु प्राप्त उवं रेव घनाशनं। यज्ञवायमि

दृश्यं चानि निर्मितं पूर्वं पौरुषं। मासमर्कस्थितस्तत्र तस्मिन्मायी। शिवदृष्ट्वा तपश्चरणरूपेण कर्मणा
नियमस्थितेन कृच्छ्रेण तथा रामासं द्वितीयं नर्मदातटे। जीर्णपर्णगीतवरित्तु मया सहस्रशं करश्च सेवि
तः सिद्धगंधर्वैः स्तुतो यत्र संततिं हतिमवाततानाम्। सर्वज्ञं रूपकारकं स्थापयामास परया
भक्त्या भव्यमानस्थीः प्रतिष्ठाप्य विधिवत्स्वं वेदोक्तविधिना नृपाश्चागमोक्तविधानेन पूजयित्वा
परं शिवं। द्वादशनामानि वक्ष्ये शोभितविधानि विधानतः। आगमोक्तविधानेन पूजयित्वा परं शिवं। यथा
गतमगात्पार्थ बलदेवस्वकं गृहं। ततः प्रभृति राजेन्द्र विख्यातं तीर्थमुत्तमं। संकर्षणाख्यं पुण्यं
तु क्तिमुक्तिफलप्रदं। यस्तत्र विधिवत्स्नायाज्जितक्रोधो जितेन्द्रियः। एकादश्यां सिते पक्षे मधुना स्नाप ५२४

वयेच्छिवं सर्वपापक्षयंकरं। यथा पुत्रपौत्रांश्च विंदति। पितृणां श्राद्धदानेन श्रद्धया विधिवन्नृपाद्वि
युगशतं पूर्णमिति शंकरभाषितं। संकर्षणेश्वरं पार्थ पूजयित्वा तु भक्तितः संध्यासि परमं स्थानं य
त्र देवः सनातनः। ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र स्वशक्त्या भरतर्षभ। संकर्षणेश्वरे तीर्थे पितरस्तेन तारिताः
इति श्री रेवामाहात्म्ये संकर्षणेश्वरतीर्थं॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततस्त्वेव गंतव्यं पार्थ क्रमशतानि
रोजनकेश्वरं तीर्थं वै सर्वकल्मषनाशनं। जनकेन तु राजा यत्र यागः पूर्वं युधिष्ठिर। सर्वमेधः कृतो
यशः सर्वकामफलप्रदं। ततः प्रभृति साक्षान्मिथिलेश्वरस्तदा कथा जनकेन तपस्तप्तं यत्र मार
नतोऽमरा गौरवायाः पुरा कृतलक्ष्मापितः पार्वतीपतिः पूजयित्वा तदा सोऽस्तु यावत्तस्याम्नस्य संकरश्च

यहीः प्राह सो राजन् वरं वरय वांछितं। अदेयमपि दास्यामि प्रीतिवाक्यस्मात्कथयाम्यहमात्मनो
पितरस्तव। जनक उवाच। देवदेव नमस्कारस्तु विश्वनाथ त्रियंबक। यदि तुष्टोसि मम शर्व दीयतां यद्
मतं। यशं यद्भूमि दस्यामि तस्मिं लोके नाभवा प्रार्थयो यं मया याज्ञा निर्विघ्नेन समाप्यतां। कर्मका
ण्डे नालोपश्च पितृकार्ये समास्तु मा। ब्राह्मणा विष्णु चिंतनं यस्माया क्रियते विशेषेणार्पणं धिया
त स्मिन्समास्तु बंधाय यद्धुर्जाय अपि राज्यं प्रकुर्वतो निर्मानि नियतं हि ये। मय्यस्तु मा कर्मलोपाज्जवेल
वन्मालिनी देलो दृश्यस्तु वाचा साधु संप्रार्थयं तु पसर्वथ यिम विज्ञानिस्मिन स्थितये हमत्रैव च
मां नौ जनकेश्वरः इत्युक्त्वान्तर्दधे देवस्तत्रैव वृषभध्वजः। जनकेन तत्रागार इत्थं यस्तु ५२५

दक्षिणः विधिनाश्राद्धं कोटेः माहेश्वबलिं स्नवदर्शिनः। अथवा वसुधं राजा सर्वस्मिं लोचने तस्य।
शुल्य शाहेः पुण्यवाधैः हृष्टिनः प्रयायोत्पुरीनलः प्रजानिराजं इविख्यातं नाथमुत्र सं जनकेश्वर
नाम्नानं सर्वलोकोपकारकं। तत्र स्नात्वा तु विधिवत्तं पूज्य विधिपितॄन् सुरान्। अदेयपक्षं तेपा
थतनिभा त्वं जन्मनः फलं। पितरस्तर्पितास्तेन यावद्वर्षायुतं नृप। आयुः श्रियं यशो धर्मं धनं सं
तानसंततीं। इहं तिपितरस्तास्य विधिवत्तत्र तर्पिताः। जनकेश्वरमत्रार्थ उपवासेन तथाविधैः
निर्ममा निरहंकारो न तु नजीवैवसत। गोक्षमार्गमवाप्नोति निःसंदेहं वर्षसंततः। दीपदा
ननदी घात्सुमेधावाजपेयेन तृप्तः। इति श्री रेवायां जनकेश्वरतीर्थ। मार्कण्डेय उवाच। ततो गच्छ

स्कं०रे०१ जयति

छे नराधिप मन्मथेश्वरमुत्तमं ॥ रेवाया उत्तरे कूले सर्वदेवनमस्कृतं ॥ कोशार्द्धमात्रे -- न
ष्टनकेश्वरतीर्थतः ॥ शिवकोपाग्निना दग्धः पुरा कामः सुरारिणा ॥ छायारूपं समास्थाय शि
वमुद्दिश्य तयात्रितनान पश्चवार विपुलं स्थापयित्वा तु शंकरं ॥ शिवप्रसादात्सपुनः शक्तिं संप्राप्य
पोर्विकी ॥ इत्याद्यथेन रूपेण जगत्त्रयवशमावभाव ॥ संतुष्टिमानसी सा स्थास्मरणात्सं सि
न्नमत्स्कंच्चाऽगादिदं मनोनुमनसि स्थितं ॥ पश्चवार विपुलं स्थापयित्वा तु शंकरं ॥ मन्मथो निवे
मधुसखस्तेन मन्मथसंज्ञितः ॥ स्तोतात्र मन्मथो नाद्ये स्थापितो मन्मथेश्वरः ॥ कामेन स्थापितो
यस्मा देवस्मात्कामस्तो विभुः ॥ तत्र प्रत्नविख्यातं तीर्थमिति जानीयां स्नानमात्रो नरा यत्र यम ५२५

लोकं न पश्यति ॥ अन पद्याव यानारी स्नाति तत्र पांडवपुत्र सालभ्रतरूनं समसंधं
वरं तं तत्र स्नात्वा नारो जन्तुविश्चयन्नमानसः ॥ उपोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्
प्रसिद्धं कामिकं तीर्थं मीनगत्रभविघ्नतो उपोष्य यः त्रिरात्रं च पूजयेन्मन्मथेश्वरं ॥ सस्ना
नः संयतमनाः सगोलक्ष फलं लभेत् ॥ गीतैर्वाद्यैश्च गायेश्च लापायन्मन्मथेश्वरं ॥ कथावि
नोदैर्विविधैः रात्रौ जागरणेन च ॥ एरंडीसंगमे स्नानं द्वाभ्यां मे मन्मथेश्वरः ॥ किंकरो नियमो
फलो भवेन्नगाणि पश्यति वत्सानव दादर्शमानानरो दृश्यं तथा तत्र ॥ एरंडीनर्मदासंगमे
स्नानमध्ये विनतः शिवः ॥ निर्विवाद नरकाः सर्वे शिवा ज्ञा प्रदत्ता यमः ॥ स्वयंमार्य स्योसो पानं तु

थिव्यां मन्मथेश्वरः॥ विशेषतः पात्रमुख्ये आदेदानेव भारत॥ अन्नपानछत्रवस्त्रफल
पुष्पप्रदानतः॥ गंधतांबूलदानेन प्राप्यते वांछितं फलं॥ कलमुद्गलमाप्नोति दीपं तत्र ददा
ति यः॥ दीपदाता दीप्तिमान लोके दीर्घमायुश्च विंदति॥ एतल्लकथितं पार्थ कामिकं वार्थमु
त्तमं॥ पृथिव्यां मानवा गांतीर्थां प्रस्थानं मन्मथेश्वरं॥ दोषघ्नी गां पांडव श्रेष्ठ त्रायाद्दृश्यां दद्या
ति यः॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे त्रयोदश्यां जितेंद्रियः॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रभाते देवसन्निधौ
नारी वा पुरुषो वापि समग्रमतफलं लभेत्॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये मन्मथेश्वर तीर्थं॥ ततो
गच्छेन्महाराज एरंडीसंगमं परं॥ यन्मयाकथितं पूर्वं महादेवसुखावहं॥ एत ५२९

मित्रपुरा पुत्रं गोपतिभिः महेश्वरः॥ प्रोवाच नृपशार्दूल शृणु त्वा अनन्तरं तदा॥ महेश्वरउ
शृणु देवि परं गुह्यं नाख्यातं कस्यचिन्मया॥ रेवायाउत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनं॥ अत्रिर्ना
म महादेव ब्रह्मणो मानसः सुतः॥ अग्निहोत्ररतो नित्यं देवतातिथिपूजकः॥ सोमसंस्था
हविः संस्थाः पाकसंस्थाश्च कारयः॥ अनसूयेति विख्याता भार्या तस्य गुणान्विता॥ पतिव्रता
पतिप्राणा पत्युः कार्यहितरता॥ आदावपि तु नस्तस्य न्यूनमेकं महत्पापक्रिया विवक
लेन तु तेन च पुत्रिका॥ एकदाथ पराक्रान्तो सुखासीनो निजाश्रमे वदंतो सुखदुःखानि
दुर्लभानि यानि तु॥ अत्रिरुवाच॥ शृणु सोमो प्रियकांते सर्वांगसुंदरि पुत्रं प्रत्येन सम

धिक्सुश्रोणिप्रियवादिनि॥ नैवयथासदृशीनारीत्रैलोक्येसचराचरे॥ रतिपुत्रफलानारीपत्युर्नैव
दृष्टवादिनि॥ पुत्रहीनस्यगृहंसोरण्यंतस्सोरण्यंममसुंदरियथापद्मतथापुत्रः समर्थः सर्वकि
मस्तुपुंमानेनरकाक्रम्यजातमात्रस्तुपुत्रकः॥ पततंपितरंत्रातिमहापातकिनंयदि महाघो
रंगतान्वापिड्कमस्थानपितामहान्॥ उद्धरंतिसपुत्रास्तुवैतरण्यांगतान्पितृन्गणलो
कान्जयतिपौत्रेणपरमांगतिं॥ नास्तिपुत्रसमोबंधुरिहलोकेपरत्रतथा॥ असिपत्रवनेघो
रेपततंयोनिरस्यतितारयतिनिर्दिष्टःदैवाविनवापुत्रः॥ पुत्रहीनेः कथंभर्त्री
थनेमथनेरपिपुत्रस्यपुत्रःस्वर्गंदिशःशून्यास्वबांधवाः॥ असहायंकुलंशून्यंसदृष्टि ५२८

यंदरिद्रताध्याधिभिःपरिद्रुतानांनिर्गुणोपियदासुतःलोकेउद्धलज्जाभयत्रस्तापरि
त्राणंकरोतिहि॥ निर्गुणोगुणवान्वापियदिपुत्रः प्रजायते॥ ऋणत्रयविमुक्तस्यपरत्रदृसुख
गतिः॥ पुत्रस्यकृतः सोरण्यमिदंपुत्रवामसुभे॥ अद्दनिश्वासनिःश्वासंचिंतयानस्यसर्वदाह
दानिवर्त्ततेकालोममसाक्षात्कपांथवन्मसुश्रोणिममगात्राणिगात्राम्यनकदर्कयथा॥ सु
श्रुयथा॥ यस्तुश्रोवसिनाथाधनन्नूशोवाध्यदमेद्यलं॥ नताह्यगकरंयस्तनन्मदद्धतिमानसं॥
अधिरुवाण॥ येनपुत्रभवंतीदुःखाद्युश्रूंतोगुणान्विना॥ विलापंचिंतयनकार्यंयेनतुष्टोप्रजाप
तिः॥ नपत्रकलंमयाभद्रेजातमात्रेणडंकरोप्रलापवासनियामेः शाकादोरेथसुंदरीं॥

णं हृद्यस्थ तिष्ठ मे श्रीशाकस्य महाव्रत । तेन श्रोत्रा मिथुनं गौरव्यस्यं कथयामि ते । ऋतुसूर्यों
मनुष्यलिंग नानानारी रतिषु यविवर्धनी । त्रिवर्ग साधनी श्लाघ्या विद्धि पामपि सा रुषोऽप्यस्य पत्नी
र्थयागश्च यथा मंत्रसाधनं देवताराधनं वेवस्त्री सूदपतिना निषेव्य ईदृशीयं महा दोषं स्त्री
णां मे तेन स्तु कर्म तिःविदं तिष्ठ नयस्य सर्वेषु यथा देवकृष्णभाषितं । अनुज्ञा तस्य यावज्जन्मतत्पत्न
स्या मिष्टं करं पुत्र प्राप्तिं समुद्दिश्य यस्तोषयिष्ठे सुरोत्तमान् । अग्निकवाद्या । साधु साधु महा
भागे मम संतोषकारिणि । श्रोतोऽर्थानां च मया सम्प्रश्नार्थं तिपश्या श्रेया । देवानां च मनुष्याणां
पितृणां महद्गुणं कन्नं भार्यां स्मिदश्चो बंधु स्त्रिषु लोकेषु विश्रुता । तेन देवाः प्रशंसंति भार्या ५२९

सदृशं सुखं यत्र भर्त्रादि भार्यादि परस्परवशानुगौ । तत्र तमर्थिकामानां त्रयाणामपि संगा
तं । पितॄन् देवान् मनुष्यांश्च स्वदेवागतातिथीन् । सुङ्क्ष्व जन बंधूंश्च साधीभार्यार्द्धेति स्थले
प्रिया श्रात्तिर्गा स्तुति हितकृच्छ्रोपोषित मलिनां कथा मुहुलप्रियतया पत्योसा स्त्री साध्वी निगद्यते
मह्यामपि महाभागे सत्यशील गुणैर्युतो । तपसा धर्षशीलं पुत्रार्थं तु मया श्रया । मार्कंडेय
एतया ज्याहन्ते पी वाक्न् तु सूर्या शुभव्रता । स्तुया देवान् रुषीश्चापि सा श्रोत्रं गं प्रणतान् अब्रवीत् । नल्प्रसा
देव विप्र सर्व प्राणस्या शृद्धं फवं तवा दृशः प्रमाणं मे स्त्री तान् नर्विरागतिः । नाद्यदेवता
मत्रा स्त्रीन प्रतं नापि साधनं । नर्हेशश्रुगुणं सुकामं सुत्वानां हियापि तं । पुत्रः पितामहादाद्दे

नायां सर्वैः प्रमादतः ॥ वांछितं फलमाप्नोति भक्त्या वक्ष्ये विसंशयः ॥ एवमुक्त्वा महानुसूयाह सखी
लालिता स्तुता ॥ माधवाराममुक्ताय समाराधयितुं सुरान् ॥ हृदीया नियमं साध्वी संप्राप्तानर्मदान
दी ॥ शिवस्वेदोद्भवां देवीं सर्वपापप्रणाशिनीं ॥ यस्या दर्शनमात्रेण नश्यंति पापसंचयाः ॥ स्नान
मात्रेण वै यस्याः फलं स्यादश्वमेधिकं ॥ ये पिबंति सदा रेवावारि वारितपातकं ॥ सोमपाने
न तत्तुल्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ यास्मरंति दिवा रात्रौ योजनानां शतैरपि ॥ नर्मदां पापमुक्ता
स्ते रुद्रलोकं व्रजंति हि ॥ रेवातीरस्थमेनी राघवश्तामनुजर्षभानपश्यं नियमं तावेन स्नात्यम
या मनाभतनखाङनारकूले पुरंध्याः संगमेश्वरे ॥ नियमस्था विशालाक्षी शाकाहारेण सुंदरी ॥ ५३०

यज्ञेत्तव्यासस्तविस्ती शान स्नानजाप्य ३

दिवसे यां तापयंती नवनिनुययर्थव्रतैः ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्था वर्षासु स्थंडिलशया हेमंते जल
मध्यस्था धारयंती नारायणाभिसा ॥ प्रातः स्नायंत सस्नाथा कुरुते जलतर्पणं देवतानां पितॄणां
विधिना स्वरतर्षमा स्वानामर्चनं कथाकरोतिदेवनं स्वयं संप्राप्ता द्विजरूपेण संगमे तत्र पांड
वा पुरतः संस्थितस्तस्या वेदानुत्क्रम्य विप्रश्च अनुसूयाऽपश्यत्क्षमा निरीक्ष्य तानुमुकुंदाः
ममुक्ताय विशालाक्षी दृष्टा वर्षयथाविधि ॥ बद्धांजलिपुरा साध्वी प्रशमं वतता न द्विजानु च्य
धमे सफलं जन्म तथा धर्मफलं तथा दर्शनेन तु विप्राणां सर्वपापैः प्रमुच्यते देहिनां
तः ॥ तया साध्वी गंधपुष्पान्नान्वीताकं दर्भफलानी देशाकनीवारकान् स्नातान्त्र धाहं कश्य

ष्ठा मिथुनीनां भाविनात्मनां॥ ब्राह्मणा ऊचुः॥ तपसा न विचित्रेणानवमायेन सुव्रते। सुदृष्टाः स
र्वकामेभ्युत्सुखीनास्त्ववदर्शनात्प्रयतात्मनः। कौतुकं जातं नस्तत्त्वं कुतः कथय। धर्ममोक्षस्तु नार्थे
वा न पश्य पम्भि ऊस्तपो॥ अनसूयोवाच॥ तपसा सिद्धिरस्त्यर्थस्य तपसा गुणवान् सुतः। तपसा मोक्षमा
प्नोति तपसा विंदते महत्। तपसा सुखमैश्वर्यं तपसा सर्वसंपदः। तपसो रात्रिदिवं यस्तपसा
श्च जगद्दश॥ अत्युग्रं करं तपो विप्राः साध्वी मायाप्रदं परं तपो नाम स्त्रियं विप्राः सर्वकामफलप्र
दं विप्राः ऊचुः॥ तन्वी श्यामा विशालाक्षी स्निग्धांगी कृपगर्भवता। हंसलीलागतिः सुभ्रूर्मोक्षेस
र्वांगसुंदरी किंचिपत्नी मध्या भाग्ये द्रष्टा यि लिप्यते प्रलो। किं तु तेन तपसा कार्यं किं स्थिते किं तु सत्त्वया। ५३.१

साधी ऊ॥ यौवने द्वितपसार्थं यौवने धनमर्जयेत्। यौवनं वस्तु तान्य निष्फलं सर्वमप्रियं। वि
प्रा ऊचुः॥ मातृभार्थे महाप्राज्ञे वरं वरय वांछितं। तपसः कारणं ह्यर्थं तत्सर्वं कथयस्व नः॥ सूत उवा
च॥ समाश्रितान्ततस्तामब्रवीत् सुरागात्। अहं दृष्ट्वा त्वदं बिल्वरं दंडगो मुनिप्रियो ज कार्यार्थियोदे
वा मत्स्यलोकमुपागताः अस्मात् स्वयं वरं कृदिष्यामनमिव हंति॥ अनसूयोवाच॥ यदि वित्तं तथा
कन्यस्त्वयं माता पितामहः। गुरवो पर्वतालस्त्याः किं विक्रम्य विघातालाः केन विक्रेन किं त्वं संप्रा
प्नमुपलब्धोऽसि॥ ब्राह्मणेनवपत्रं दृष्ट्वा सदर्शयं विप्राः मार्कंडेय उवाच॥ तस्या वाक्यावसाने तु स्वं स्वं वि
कां प्रदर्शितं। तु विक्रान्या पिनाकी ब्रह्मा सूर्यः कोशिकमधुना वरतनुजाता वं विक्रमः शंखचक्रगदाधरः

सतोयजलदश्यामः पीतवासा गरुडगः। एष प्रद्युम्न एवं श्रीकृष्णोऽभाषत। हंसस्कंधसमा
रूढः स्फटिकवर्णश्चतुर्भुजः। काषायांबरकं दधि पश्येनं सुक्षीरकं यासो शिखरमारूढस्त्रिने
त्रः शशिशेखरः। एवं ववर्को दंष्ट्राशूली नस्मातुलपनः जय मुकुटः संयुक्तो गजकृत्तिकांबरः।
श्री ब्रह्मा शीर्षमुंडमालाविभूषितः। पाणौ डमरुखट्वांगी सर्वज्ञो विश्वगतः शिवः। एतद्रूपधरा दे
वः पश्येनं साधु विष्णुनां। अथ दृष्ट्वा हाणेषु कादर्शयानाः परस्परं। देवाः स्वदर्शनेन रुद्र वरदा विषमो
विनाम अनुसूयाना तां दृष्ट्वा देवीं स्थाने रूपलक्षणे भवपमाना च। साध्वी सुरान् वीक्ष्य सुजनु
अयं प्रत्यये विष्णुरयं रुद्रस्तु संशयः। स्थाने दिनातु सा देवी उ। वाक्यानवीक्ष्य सुमना। अनुसू ५२

किं यापारः स्वरूपास्तु विष्णुरपि नाम देवः। एतावद्यावत्तु मिथ्या मिनस्म सर्वं कथयंतु मे। ब्रह्मा उवाच।
प्रागुक्तकालियदमनं प्राणजीवः प्रकीर्तितः। मेघ स्वयमिद्धा रुद्रो ब्रह्मा। विश्वं सृजामि वो ब्रह्म
स्वं मिथ्यानि स्थावराणि चराणि च। अद्वं सर्वाणि बीजानि प्राकुसंध्या स्वकरजो गुणो। एतद्धि कारणं मम
रहस्यं कथितं नवा। विष्णुरुवाच। हे मंत्रा हं स्मृता विष्णु विश्वं रूपेण रावणो पालयामि जगत्सर्वं मायया सं
हरामि युगे। केवलं मयमा स्थाय सुरारिबलसूदनः। इति निकथितं देवि विष्णुस्वरूपकारणं रुद्रो
श्रीः। भगवान् कालात्मा सर्वज्ञो हि यं कथं कथयामि जगत्सर्वं तोद्धरूपेण किं पुनः। तपो गुणसमा
श्रियमध्यास्य कार्यप्रनोदितः। मामध्यमाश्रितः साधि। आपारसंहृतिः पर। एवं सत्त्वा च विश्वरूपा वा

वमदृश्यत। निशम्य संस्तुत्य यो देवाः ब्रह्मः कालान्तकयोनयः। तथा प्रजावकस्य अविस्मयं स्वयं प्रत्येकवमा
गताः वरं दद्यात् तेन इयं यया मनसा स्थितं। अनसूयोवाच॥ धन्याहं कृतकृत्या शैलोकस्य अथाववं दिवोय
ह्यतो विलोक्य गामे प्रसन्नवदना स्थिताः। यदि तुष्टास्त्रयो देवाः वरदाः ममोपरि स्मितेन स्वार्थे तु सान्निध्य
तव रहः संतु मे भद्रा। देवा ऊचुः॥ एवं भवतु तव वाक्यं यथा प्रार्थितं शुभे। अत्र आश्रमे ... माया एवं
ऋषि पुष्कलानि निर्मितानि। यस्या दर्शनमात्रेण पापनाशो भवेन्नृणां। तत्र संनिहितानि त्वया मोलोक्य
वांछितं। अनसूयोवाच॥ यदि तुष्टास्त्रयो देवा मम न क्षिप्तो दिना। मम पुत्रा भवंतु एवं ब्रह्मा विष्णुः
शिवः शिवा। विष्णुरुवाच॥ अस्या यत्पुत्रत्वं यान्ति मर्क विरा कृतं मया। ... दत्तस्तु पुत्रतां देवतुल्या 433

स्मरमाणः पुरावृत्तं खेदं यामि पुनः पुनः।

पराक्रमान् सुरूपान् सद्गुणोपेतान् यात उत्सुकान् कङ्कनान्। अनसूयोवाच॥ बलं बलं विधिवाक्योदं
व विक्षो रमाप्रिया इमितं तद्दिदानधं यन्मया प्रार्थितं परो भव ज्ञानाद्यथा कार्यो मम पुत्रेषणा प्रिया।
श्री विष्णुः॥ एवं भवतु नारायण भवद्या यदुदीरितं। पूर्व इष्टस्तु संवादि गन्धर्वा मत पार्थिनः। मास्येवाद न ज्ञान
पारं नैव पश्यामि शोभने। योनिवास न मस्यानां फ विद्वाभवं निहि वयं वात्र न विश्रामस्त्वा थे मनिहि
तास्तव पर द्वास्या मन्दिदे त्रिलोकानाम् अत्रवांछितं। एवं दत्वा वरान् देवास्तत्रैवान्तर्दिता भवन्। वरान् प्राप्य
च सा साध्वी मा दर्दर्द हि गता गिरिं श्रीणं च शुष्कदेवदारुरुध कथा कृशानन नाधुना नरीया गुरुगात्र पंक्ति
भ्रष्ट स्वरा। गोयादि मान्द मध्य स्थाश स्वशीलासुतार्थिनी। साध्वी विवर्ण्यमाना सा देवना निष्टु नयना।

ततः सह गणैः साध्वी विसर्ज्येन्दुमुखाः स्त्रियः। ब्रह्माणी वैष्णवी मुख्या भवत्यो लोकमातरः। मया पद्मप्रमाण
मेवार्थिता संतु युष्महा निर्विघ्नं संतमेतत्र भवती निःसुरक्षिताः। भवत्यो मम पश्चात्ते निश्चितं वरदाय
णां मया सार्द्धं महादेव्यो मानवा लोकतुष्टिताः। इत्युक्त्वा सा विसर्ज्याथ सद्य शीलामहत्वना। स्वतत्पु
या सर्द्दहलं जगाम गंगागामिनं। शिलातलनिविष्टोसौ पश्यन् कांतां महाप्रभां। कुशुविना भवत्रास्थे
स्वागतं कुर्वाणयन्। अग्निरुवाच। साधु साधु महाप्राज्ञ स्वागतं मे महाव्रते। अद्य विद्धं गालवादीनां
वरप्राप्ता सिद्धलक्ष्मीं। यस्मात्साहेन देवर्षेर्वि‍ख्यातः सुफलं भवः। अहो दिव्याः प्रशंसं तिरूपयः सिद्धारणाः
एवमुक्ता स्वमादेवी निषसाद भर्तुरंतिके। तापयंती प्रियालापैर्महो साद समन्विताः। आलोकयतन 524

कांतं तेनालोकिताशुभा इक्षणाद्येव संजातं दिव्यमध्ये सुमंडलं। मुनिवीर्यसमुद्भूतं दिव्यं तद्
मलं तु पावर्द्धमानं च यस्मात्सुप्रभूद्गर्भं गतं तथा। दानैवयोऽजनसादृश्यं ललाटान्दानिमसृष्टु
कर्द्दं वको गोलकारु(का) —— माकाद्जननं तुणां तस्यातः सन्निविष्टस्य श्रीदेवशोद्दिष्टमूर्तिमान्दे
मवसेस्तिलमयसूर्यकोटिसमप्रभः। ऋतुसूर्यां जितैर्दिग्गुत्रस्यथ संसारानिनामहादीमाला
दृकातायन वंगमाद् निविष्टतः। उत्कृष्टलक्ष्मीसहितः सोमास्तेन निगद्यते। यतात्पुरं घ न लोकस्मि
न देवयुधिष्ठिरात्स्मागाज निनामाख्यख्यातं लोकत्रये पिवाच्छा हृतं मयः श्रीमान् कलापोऽश
काः स्मृनाः तुतः तिथियः प्रतिपन्मुख्याः कलास्तस्य महात्मनः। इति श्रीमांपंदशमी। अमावास्याव षोऽ

श्री॥ वसुविंधे ऋतजानंतु समाहुयारूपोन मांश्चा ध्यायते विश्वमिदं स्तु॥ यया सो ममाश्विनाः सुरा
सुराःस गंधर्वयक्षराक्षस पन्नगाः॥ देया॥ पिशाचाः पितरः सिद्ध किंनरश्च गुह्यकाः॥ सर्वतित्रापजीवं
तिकृतं हर्षं शिशिष्ठिवं॥ वनस्पतिगतसोमे परान्नं यस्तु भुंजति तस्य मासकृतं पुण्यं यस्यान्नं तस्य
तत्फलं॥ वनस्पतिगतसोमे धनवान पियो नरः भुंजन् परस्य हन्मुनेः धाः हस्तं भुंजनं॥ वनस्पतिग
ते सोमे श्वनश्वानवायालयदिहृदयं दधानस्य कांतिकथं च पितरस्तथा॥ वनस्पतिगते सोमे यस्तु छि
द्यात् नस्पर्शीनो॥ तेन प्रापन पापात्मा नरकं याति दारुणं॥ वनस्पतिगते सोमे मैथुनं यो निषे
वते॥ ब्रह्म हत्या समं पापं स लभे नात्र संशयः॥ वनस्पतिगते सोमे मंथानं यो निवाहयेत् तु गाव

स्तस्य प्रणश्यंति याश्च विदूर्यसं विना॥ वनस्पतिगते सोमे यः कुर्याद्दंतधावनं॥ चंद्रमा भक्षि
तस्तेन पितृवंशार्थ घातकः॥ वनस्पतिगते सोमे यः पिंडान दिन निर्वपेद्बुधः॥ पितरो कष्टमाप
संतानं नाशयंति हि॥ अमावास्यां समासाद्य श्राद्धं या विधिना परं॥ अष्टामकं भवंती दत्वा
स्यात् पितृबाह्यं वा ह्रिरण्यं रजतं वस्त्रं छत्रो पानकं मेदकं जलं शिक्षासनं वा पियाद्दद्याति निष्ठि
तिष्ठु सर्वकिं कुर्याणं पार्थ लभते नात्र संशयः॥ पितृणां जनयेश्री निवर्द्धते यशसा श्रियाः॥ अमा
नामकलारश्मिर्यदा चंद्रं निषेवते॥ तदा कुर्याणं दानं पितृणां तु भिमावदेत्॥ एवं गुणवशि
भौमो सोमक्रूपः प्रजापतिः॥ संगातः प्रथम पुत्रो भगनुसूयासुनंदनः॥ द्वितीयश्चतदाऽज्झोमा

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

नामनामतः॥ युधिष्ठिरं द्वारशक्तो द्विसुयं माहात्म्यं द्वेष्यरः॥ ऋषिमध्यगतः॥ मोपितपस्तस्तुति डंकं
मा॥ पितिरूपं तां याति संग्रामेस्तु न विक्लवा॥ शत्रुश्चाशक्तेनाद्वेष्वानडवा मसात्रुपा॥ द्वितीय
स्यनुष्ठस्य स्वयंभुवस्य मंभवः कथितो मया॥ तृतीयं शृणु भूपाल विशोरं शाम्तु नः सुतं॥ द्वात्रय
श्च रूपेण भगवान् मधुसूदनः॥ जगद्धात्री जगन्नाथः स्वयं साक्षाज्जनार्दनः॥ त्रिलोकस्य
त्रियोनाम्ना द्रक्तरतिश्रुतः॥ श्रीवधूतवरित्रिणा योगी विश्रुत मद्गी॥ पुण्ये द्वेवाक्स्य यं तत्रांश्चाष्टौ
सूर्यायुधिष्ठिरावराजन्द्यावातन्त्योतस्प्रवती सामिहीन लोकेषु पापतिपद्धं तीर्थं रवायायत्रस्यो
तो लोकत्रतुस्थास्ततं पार्थ सर्वपापक्षयंकरं॥ संभूतं माहवार्यण विस्थाना तुवनत्रायोनतस्ता ५३५

यातुयोराजन्स्वनुसूर्यां प्रकुर्यभुक्तिकामेः कालेवास्येगा॥ वासुदेवः स्वशक्तिमः॥ विविधेकृ
प्रवारेश्च कुर्यनमाहमेवयं सप्तुग्रपोत्रान संप्राप्य मोहतकालमहयां॥ गोरिणी नो जायते त्र
दं पश्यं वापियानराः मानरस्तस्य सुपीनाः मातुसूर्या भवं निशिरतिर्या मवायांश्चनुसूर्यानीर्थे॥ वा
तवः क्रमान्महाराज शृणु तीर्थमनुत्तमं॥ आश्चर्यभूतं लोकेस्मिन् नर्मदातटस्थं राजेन्द्र प्रयाग
नायत्र शल्लणस्य युधिष्ठिर॥ अत्रैवाद्यहरंतीम मितिदासं हापापहमा॥ सर्वपापहरं श्रेष्ठं ख
लिंडः खनाशनं सुवर्णशिलकया मेगोतमाश्रयज्ञोद्भिः कृषी बलो मदोस्याहोभायविस्त्रस
मन्वितः॥ गोविंदस्तत्र वसतिसं जाता॥ विपुले काले बालपुत्रः सुभार्यश्च हर्दस्वरतः सदा॥ एकदाव

नमश्च ससंवीर्यथनसंचयं । शकटं हरयित्वा च फाल्गुनाम मम मध्ये हृदं पार्श्वाय नागेऽ

हुतेऽरुपरि पिंडदाय विरूपसकाशान्निर्वकाकी क्रुधियार्दितः । इत्येवं नारीं विषमाणो हृदहहो
मधुरकः । काष्ठभुक्तिक्रियमाणेषु पितुः शापात्समागतः । नद्युत्तीर्णतत्रासो काष्ठे संस्थादिनो
दुःखिनोऽभ्यागतो सोऽहृदया विपिपासार्थी यतस्ततः । सद्बुधं मोचयन्नुवाचे शकटं रक्षसंयुतं । भा
यांति स्तोकयाऽधा विप्रयावशाववितिनी । दृष्ट्वा निपततं तत्रं काष्ठे निमिन्नमस्तकं । आजन्यमाना
करणं पर्यं किमाय यच्छिस्त्रुं सुश्रुषणेरता साध्वी स्वभर्तुः मानराधिपात्मतः । संस्मापितो नवीभो
क्षितः शापितः स्वथा । प्रयाससुचं स्वपर्यं कानूत्का पश्यनिमायद्वानद्यानवश्ष्टस्तत्रः किमेनद्विति
संभ्रमान्नपुनरुक्ता पितोऽत्रैवन ट्टवशोध्रुवं श्रुतः । न प्रासाधीनवदनाफरोदाद्विर्मोदरातत्तश्च

वाकृदितं नस्याणा विदस्तस्त मामसः॥ किं मनि हि निवा काथ्य पातधरिणीतलो नष्टान्मेसुके
कशीतो तु रामो निपतितो नद्या॥ विलंपं तोऽपाश्रु सनिःश्वासो सविकलो॥ क्व तु पुत्र शरि
नं वियोगस्य वलोकणो कमत्रागाणे पुत्र दर्शनाकांक्षी उत्तमातुरो मंथरा यमिश्रो हृदयं स्फुरमानं
सुतेन यथिश्रयिः कीर्तिर्यशः॥ सोऽथ मन्दयाकुलसंततिः दर्शनं कमनहणे घातं यास्यामि परमां
गतिं ममानाथस्य अदृष्ट्वा गतस्त्वं किल जायसो मनोरथम मा घेते सर्वे विफलतां गताः॥ क
मं सुविकलां दीनां विदीनां सुतबांधवविरुद्धायश मातरं तव रुदंतीं शोकदर्शितां पुत्रा मे न
रक्षार्थ स्मां त्राया न पितरं सुतेनात्म पुत्रा ऽतिपोकः स्वयमेव स्वयं नु वा॥ पुत्र रुदनं शृष्ट्वां [५२८]

दिशः शून्यास्त्वबांधवाः॥ पुरस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्यं दरिद्रिता॥ मिथ्या वदति लोकोऽयं वंदनं किल
शीतलं पुत्र गात्रपरिष्वंगस्य दनाद पि शीतलः॥ वीणावाद्यः स्वनो लोके मधुरः श्रूयते किंतु बाल
लापस्य कृदितं न तादृशा। लोकादनं दृणां पुगप रूपतां गस्त्रुत्य शूकरखराद्रिपुत्रात्पु समस्तोऽत
वत्सभः पांडुनंदनः॥ जाथ मस्य मकरा कृमीद्वियादिद्रुलयानसुत्वात्पतो सद्भूतं निपेविपत्नोऽ
स्वपीडितावाह वगांधर्वयक्षाश्च ऽहन्न्यं लक्ष्मणमिति स्मरणोऽपि शोकेन कवाणा मंदभाग्यता॥ स्फि
मिलापकं वाक्युन्माथ्यगाधवः पुरा शक्रस्ता ना स्त्रिनस्याश्च सोऽश्वात्यानसंक्ष्यमसनं यतः॥ वि
नापुत्रं कथं हृयात् स्वार्थवासस्य भागति॥ राजा दशरथस्त स्मा उवा च र्थयगमी यवान्॥ रामोरक्ष्मण

शत्रुघ्नौ भरतश्चान्वनूसुताः। कार्त्तवीर्यजितो येन रामेण मितितेजसा। स रामो रामचंद्रेण शु
भ्रुवार्षेण वै जितः। एकाकिना हतो वाली प्लवगः शत्रुघ्नेन लवणः। रावणो ब्रह्मणः पुत्रस्त्रैलोक्यं यश
शं कृतो हतः स रामचंद्रेण सपुत्रः सहबांधवः। एवं पुत्रं विना सौख्यं मर्त्यलोके न विद्यते। वंशा
र्थे मिथुनं यस्य च ग्रथितं यस्य भारती॥ मिथुनं शाश्वतं तस्यार्थे स्वर्गार्थितं स्त्रीजीवितं पुत्रहस्या
श्चामधर्माणां न परं पापमुच्यते। पुत्रोत्पत्तिविपत्तिश्चां न परं सुखदुःखयोः। किं करवाणि विनोत
सुखं सौख्यं सुतं विना। एवं बहुविधं दुःखं प्रलपित्वा पुनः पुनः। ज्ञानेश्वाश्वासितो विप्रो बाल
हत्यविनिर्गतः। ततः संस्कृत्य तं बालं विधिनोक्तेन कर्मणा। संभवतो ऽवदुःखो गतविगतो स्वगृहं पुनः। ५२९

एवं गृहागमे विप्रे दिनैः कतिपयैर्गतैः। एकदा शोकमानस्तु रात्रिप्राप्तस्तु विकलः। ब्राह्मणो ऽसु
ख्यागा विंदपुत्रशोकेन पीडितः। यावन्निरीक्षते भार्यां निशीथे दुःखितं पतिं। क्रमिरात्र्यंतरा
वं दृष्ट्वा तीव्रकृमिभिः दुःखा दुःखानार भवायादृष्टापापफलं किंतु। एवं दुःखनिमग्नायां यातनी
ता शर्वरी न दृष्टा। इति पशुपालेन महिष्यो मा चिंतापूर्वं चानयन्हस्तां निकेता उर्ध्वरक्षयितुं पशु
भिरा विरजस्कः पशुपालेन गोविंदो ब्राह्मणस्तदा यावद्यो ऽसौ मृदंधस्वामिनं नाथ धर्ममित्र
यो महिषीरक्षणे विप्रमास्तुतां सां विपर्ययः। ततो सो ऽव शिलाविप्रो महिषीत्वामागतः। पश्य
त्वमु मूर्तासि महिषी यूथमध्यगां यावद्दिलोक्य यावदृष्टो [illegible] ततः प्रथम वीत विप्रेण

ऽ। संगमे गता। प्रक्रांता ऽ पानार्थं जलमध्ये विवेश सा। ततः संगमजले विप्रोऽपि प्रविव
शहेवरेऽ। नर्मदासंगमानामिदृष्टे प्रविश्य ता। निवर्तयामास स संगमहर्षी पुनारवहि। प्रकामा
सलिलं पीत्वा प्रक्षाल्य नयनं ततः। गाऽगामः द्विजः सोऽपि भवनं दिवसक्षयो मुक्ताऽः खाभि
तारात्रौ गाविंदः शयनं ययौ निशा निद्रुतः शोकेन खिन्नश्चापि श्रमणेऽ पुनः संवादरात्रेऽ
पुनस्य भार्यया विलोकयन्। किमिनिर्वेष्टिनं गात्रं मर्दपश्य यावछिनं। ततः सा विस्मया विश्रांत
श्च नायपुण्यान्विताः। तेवारेऽ हतं तस्य साध्यमा विद्यमानसा। भार्यां उ। अनीत पंचविंशे
कि काश्च निक्षिपतस्म वाऽऽदेवेष्टगता बालस्य श्याना हृ। निनस्य या। मया तत्पातकं घोरं ५४०

रं कृत्वा न प्रकाशितं तेन दुष्टेन पापेन दह्यमाना दिवानिशां न दुःखं तव हे देव्य पश्यामि नहि
आत्मनः। निगमं मामाख्य दैयानारतिश्चा पियया सहा [illegible] श्रूयते धर्मशास्त्रे वेदवाक्य तु कं महर्षिभिः। न
स्तु यादृशं दृशां विना परितापेन शाश्वतीका स्वनास्य अलथमोदविदति सोऽवश्यं दन्ताद् इहलोके परे
वैव पापं स्यादेवाम वक्षि एवं चिंतान्विता निद्रां विनिशानि शिवागुरा पश्यामि तदस्मान गात्र किंचि
कथयाशु ऽऽदे पुनस्तं बाधते दोऽसम स्तूणहः कृमिनिर्युतः। कथितेऽपि दृष्टं नितगात्रं कथितं ऽथ सर्वथा
रति संस्तु असं दिव्यं विश्रुश्यामि पुनः पुनः। न ज्ञानकारणं तत्र [illegible] सर्व [illegible] पृच्छामि त्य
य एव मा तज्जमं वा मर्दीता यैर्लिंगहं त्रेनु देवतां। यं गत्वा सिद्धिं मां वा ये तस्य तान्यं [illegible] चिंतयोः सर्व

गात्रं प्रतिदिनं दृष्ट्वा तेन मिमिर्षितं। अद्यैवार्द्धशरीरस्य पश्यामि कृमिवर्जितं। नकारणं विनेनाद्यै
नव लिति मतिर्मम। मार्कंडेय उ॥ एवमुक्तोथ विप्रो वै कथयामास विस्मितः। ॥ त्रिमात्रजलराशौ
स्नातायद्द्य द्विजाद्य शंकमानो नृपोत्तम॥ गोविंद विप्र उ॥ अद्याहं महिषीं साकामरूंडी संगमं गतः
नानि मात्रजलं गत्वा पीतवान्सलिलं शुभं। नाद्य तीर्थं विजानामि सरिदा सर एव वा। नगलोद्य त्रै
वेसद्यं कथितं तव मुद्रशि एवं शाथाव सा सर्वं श्रुपवास तत्र दुणाम दृन त्वागतात्र संगाम वरवर्ष
नि। स्नावात त्रजलराशौ न त्वां द्देवं च भास्करं स्नापयामास देव शंशंकरं लोकशंकरं। पंचगव्य घृत
क्षीरमधुदध्यं बुखंड मिः। गंधमाल्यार्चनैर्वापि ता। राजन विशाखिलेः। तु इतिं त्रिमयं लिंगं त्रलोकग ५५१

यिनी तथा रात्रो जागरणं कारयामास पतिव्रतीवर्तिनः। प्रभाते तु स्नात्वा विप्रान्संपूज्य भक्ति
यं तेन तदा मे दानेन हिरण्येन वस्त्रेण गोत्रेन नारन। गोविंदः पूजयामास स्वशक्त्या भक्तेण तु भा
नूर्स्तु क्रपापाहदानयात्स्वमायामिहितो नृप। मार्कंडेय उ॥ एवं यः शृणुयाद्भक्त्या गोविंद
स्योत्तमुत्तमं। पठते वापि अथतस्यापि पुण्यं याब्रणश्यति। शांकरेक्रीडतलोके यावदाहूतसं
प्लवं। यात्र्यैवाध्य युऊमासि बोत्रवाथ नृपोत्तमो मयाश्रांतु मितपक्षे सोपवासो जितेंद्रियः
साधिकं। वामनं द्रष्ट्वा योव सेद्विव मंदिरे। अथ यमानो विरूपाक्षं शूलिनं शशिशेखरं सुरासि
घटतारं शंखवक्रगदाधरं। अथ यमानो विरूपाक्षं प्रसराठ समारूढे विद्येकपरिपाळकं पिना

मंडलेतो ध्यायेद्देवं हंसस्थं चतुराननं। चतुर्बाहुं किरीटवरदं जपमालाधरं विभुं। स्रुवं कमंडलुं वेदधा
नं सर्गकारणं। स्वर्गदं सर्वभक्तानां कमलासनशोभितं॥ ततः प्रभाते संजाते स्नात्वा पूज्या युधिष्ठि
र। यो ह्येवं निवसेन्नरः त्रियामं स्थानको ग्रामं सपापः क्षयमाप्नोति वांछितं लभते फलं॥ ततः प्रभाते सं
जाते स्नात्वा पूज्या युधिष्ठिर ब्राह्मणान् नेत्ये कृत्वा सर्वदोषविवर्जितान्। सर्वावयवसंपूर्णा
न् सर्वशास्त्रविशारदान्। वेदाध्ययननिष्णांश्च परदारनिरतान् सदा। आहूतो नत्वा तु योग्यान्
रूपेण पांडुनंदन। पिंडीणां कुर्यात् नत्वा देवपूर्वं समाचरेत्। प्रेतवान् शुद्धं तथा शीघ्रमेव शुद्धः। पित्र
पर्णोदकेनाभिषेचयेत् नित्यं अनुस्थानि भारतानां हिरण्यभूमिकर्यां च कुर्याद्विधिपूर्वं लक्षणो शीघ्रं ५४

तस्मद्दिने पार्थ शतं हूरकं मंत्रो नो ग्रहं न्नय सवमांवं ही रिली तरुणी शुक्लांबरं काश्चिना स्विसं
वाकपिलां गामथा पित्रो कांस्य दोहनमंथुका कमहूथा दिशुचिनां शास्त्रोक्तविधिना पार्थ
शाठ्यमपाय येत् श्रोथ्यनां मेगा गन्नाथ दरकस्य पितामहश्च सर्वतः पावनो देवी सुरत्नापयु
मामधातः पुत्रार्थं याः स्त्रियः पार्थ पिंडी सं गामदिनेः स्नात्वं तरुणं सूक्ष्ये सन्तार्वदो कावेस्व
था वस्तुनि शिल्पिनेः शस्त्रं शास्त्रां या ये शुकारयेन् एकनाथ्य थकुंनेन वस्त्रावदानि मंत्रितां शि
वायेविधिना पार्थ हृदय मभिषेचयेत् देवतो नेव लक्षनाथ्य थवा मागमेन तु समं ध्यायो
परिक्रनं कुंभं सर्वांगशोभितं। पंचरत्न ममायुक्तं छत्रार्थं पंचपल्लवैः पुरितं गंधतोयेन सर्वेपि

विधिमिश्रितं। दक्षिणं शतवारमं मणिमन्त्रं दत्त्वा वर्त्तितं। मिन्तुष्य समाच्छिन्नं सिद्धार्थकृतमध्यगं। का
श्यपात्रेण पिहितं पञ्चगव्येन समभ्यर्चितं। मुख्यं वकोत्तरकृतं शुभ्रं बीजफलाढ्यितं। तत्पात्रं पञ्चगव्यं
वृतथा बीजफलानि च। एवं कृत्वा तु संस्थाप्य तत्र यथा देशकालसमं। नवादं प्रणामं मनश्चार्थयेत्
पुरतः स्थितः ब्राह्मणान् गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकं तेषां वाक्यादृतानेकस्तु यं। निमज्जितो
ऽनतः स्नुपुत्रस्य द्विजः प्रभृत्प्रसन्नस्तु रमिच्छतः। कृपया शास्त्रविधिना सभार्यस्याभिषेचया।
प्रसन्नेन वह्निना ते ईतं प्राप्तं तु सर्वं संपदः। नेत्र वक्षस्त्र्येमनुजः संस्थयं ययं। तिसर्व तंः। तस्मा
त्प्रसाल्याद्वा मां शरयस्यानिवांछितेः। श्राचार्यमिदासाय विधिमन्त्रपुरस्कृतं। ततः कुं ५८

समादायस्वस्तिवाचनपूर्वकं कांस्यपात्रेण कलशाधारया स्नापयेद्द्विजः। दंपत्योः पाप
मानी निर्मन्त्रिः स्नानसंभवैः। पुत्रार्थदोः शितेः पार्थिवस्नातेः शान्तिमंत्रवेदैर्यजुःकारावाहे
नश्चैव पिश्चाशिनिरिति क्रमात्। स्नापितायजमानस्य मंगलालभते स्नातो शुभ्रं गलमन्त्रयद्
स्त्रं कराणं तथा ध्यानस्नमं ऽलि सर्वांसिद्धिमिच्छन्तिदातमनः। प्रणम्य भास्करं पश्चात्स्त्री
शार्यं कृत्स्नपिण्डं धूतात्र वस्त्रस्पृंशा। तो दृवा मन्त्र्यर्थ्य यजमानः। प्रघासनफलौ। विप्रछत्रगांश्
लमेवव्रतपानवोवयानं वदंपतीपरिधानकं। श्रु नंदधावक्रविधं समवेतः खवर्जितः। सर्व
वस्त्रेणवेस्नातो दंपती संगमे पुरा। पश्चाद्देवविधानेन शाकुनतत्रमाश्रितं। क्रोऽनभास्क

रलोकेयावदाकृतसंज्ञवंशानंकाष्ठिगुणैसर्वतित्रनीर्थानियत्कृतं॥तथानदीनदाःसर्वे
प्रलयेयांतिसंक्षयं॥एवंपापानिनश्यंतिएरंडीसंगमेशुभे॥समंताद्धिरपातंहिएरंडी
संगमेनृपस्नानदानादिसमंयत्पंनश्येदेवंवदेद्धिजः॥गणेशागंवायामेकामानवःस्मि
कारयेत्तत्रनाशकेननायेनसंचयश्रफलं॥तं॥पंरमादाक्षिकंमानंवर्षाणिवर्किमा
धनानृविभादगुंजलिनोकंपल्लिष्यानशानितस्तात्मत्स्यास्थानसदस्राणांपूर्वमेवंकृतंम
याधकाःकाकाःकापोताश्चत्रक्रपुरःपशवोपरा॥संगामादेकमस्नुत्वास्नेश्चांतियांतिसंगती
ह्रष्टाश्चतत्पदंयांतियत्पदंयांतियोगिनः॥एरंडिकामयाद्दष्टाद्दष्टोभेमनमथेश्वरः॥किंकरो ५४४

तियमोकष्टोमनोमनाणिपश्यातिहस्यकासंगमोद्भुतदृष्टायोंगावगुरकौ॥कुष्णहत्यादि
पापानितस्यनश्येतिसंशयां॥एरंडीसंगमंमर्त्यश्रीश्रमक्तोपिकीर्त्तयनृजायतेमुक्तापापोमासि
तिशंकरभाषितं॥एरंडासंगमस्नविः॥पादपाठश्चहरतामृदृष्येत्रश्यंतिपापानिहत्याविष्णुधिरु
तीर्थस्थानमिदंपुण्यंयपदंतिनरोत्तमाः॥शृण्वंतिवतथाभक्त्यासुकपापाभवंतिते॥एतत्सर्वं
मारव्यातंमेएरंडीसंगमेनृपप्रत्याख्यान्यसर्वस्यामिश्रुद्धधनायभारत॥इतिश्रीवायुप्रोक्तेसं
हितायांश्रीरेवामाहात्म्येएरंडीसंगमतीर्थनामा॥मार्कंडेयउ॥ततःपरंतुपाश्रशुत्सुवर्ण
र्णशिलस्तुनमोप्रख्यातसुरानकूलेसर्वपापहयंकरं॥समंताच्छरणात्ततमुनिसंघैशुपातक

रेवायां दर्शनं स्नानं संगमस्य समीपतः॥ इत्यालोच्याथ मुनिभिर्निवासः कृत निश्चयैः॥ निस्पृहैर्नि-
रहंकारैः समलोष्टाश्मकांचनैः॥ पुण्ये तु निर्मदे भागे स्थापनं तु न कल्मषे रेवायाः संगमात्पश्चिमे भागे
विशुध्यानुक्रमेण तु॥ विनयं हस्तमात्रं तु उत्पन्नं तत्र नराधिप॥ विभागं तत्र ऊर्ध्वलिंगं क्रमेण पुरतो गतोऽपि
नाश्चर्यमयी ह्यभूत्॥ कस्मात्कारणात्तु विदित्वा दयप्रमाणं तु मुनेरुरस्का मनोऽपि ह्यत्तां मुनयः सर्वे वि
स्मयं परमं ययुः॥ किमेतदिति वा कस्मात्किं तु वा त्यानलक्षणं॥ तस्य निकृत्त स्थितं तु स शायानपुभारतो
विप्रेषु तत्र सप्तर्षिष्वेव तु वासो शिरोशिरो॥ विमृश्य हृष्यनाम्नेवा नव कृत्तिर्निर्गुणागतः॥ नपमः फलामनघे
शिले यं कांचनी स्थिता॥ नात्यानां विरक्तिर्नात्र न संदिश्यं वकिंनाततं न तद्भ्य नादिप्रेरि विंध्य हन्त निश्चये
विद्या क्लोनिर्मिमितकं परस्परमनन्तं धयमानं न हृष्ट कामो॥

५४५

पुष्टा रुक्पाय यथा स्थिताः॥ यत्तु वानत्र यत्र मां कामं शृक्लानि मानवाः॥ मुमुक्षवः नः परात्परे
दिव्यान्तरं निमावदे॥ वासुवासी॥ रेवायाः परितं नयं दक्षोऽश्ववर्णा वाहिजाः॥ इयं च सशिला
ग्रान्यादिजन्यहिजसत्तमाः॥ शंकरस्य प्रसादेयं रेवावाक्ष्मिल्पकारितः॥ सार्वैरपि सदा
यात्यो विक्रिय विशेषतः॥ अप्रमाणी ज्ञानता वृत्तिस्तो शिल्प विभुष्या॥ मुनयऊचुः॥ पाणि
पंपक्रानाकिनसकल्प्यं निपांडवाः॥ यक्षव शाय तां तथैलः किं तु देवो हिंस्रगाः॥ श्री
मार्कंडेय उवाच॥ ततस्तं निश्चयं ज्ञात्वा मुनीनां तपसत्तमा॥ तत्र शर्वः समुत्तस्थौ शिलां
वां नर्हिता नवतां उवाचयविष्णुः साकान्तलिंगरूपामदृश्य संसाधु साधु महाभागाविद्

राम॥

क्षा मुनयो ध्रुवं स्युश्च मत्परीक्षणा। येषामयाच्य सुवर्णशिलानगा। एतस्मान्नास्ति घोरो विघ्नः वर्ष्वर
यतानघाः मुनयकृतः॥ यद्विप्र भो मिनो देववरं देत्रु मिदेष्ठसीति भो नतार्थे सु विरंस्थाणे
स्थाणु शिवायलं ना म्नालोकहितार्थाय यं सुवर्णशिलखंडः। मोक्षनस्तच्छ मानानां दहिदे
वसनानना॥ ईश्वर उवाच॥ एवमस्तु द्विजश्रेष्ठाः सुविरंस्थाप्यतमया। इहलोकोपकारायत
र्थं स्वामहि हृदस्मेतो इहास्थितास्मि सततं संगमपार्थताः पिशाकद्वापि क्वापि तिष्ठामि सर्वदा
लाद्धिमानवाः मुष्यत्मा। या विशाषणेना म्नास्व सविशिलखंडः। सवक्लिष्टनपथ्ययक्रियथा
मोक्षमिष्णुभिः। कालेनाल्पेनसा अथवालयं मयिगमिष्यथा। इय कापि देवशास्त्रेविपं ५४५

पांनस्थायत्ना। श्री मार्कंडेय उवाच। ततः प्रभृतिविख्यातं सुवर्णशिलाकरवंडं यत्र सुवर्णशिला
लास्थानधिष्ठिताम। दृश्यस्तं सुवर्णशिलखंडस्यार्चयंस्तावामं पूजायद्विविं। प्रणम्यासोक्ष
लञ्यात्मतृप्तया ज्ञानवदसि। तिलाज्यं बिल्वपत्राणि सिद्धार्थश्रीफलानि होमयेत्तमे महा
देवो था धिदा सुरुकनाशनः। विप्राय कांचनं दद्यात् शुष्णु अफलं तु पानरस्ताञ्च नातसर्वं
कांपन्नेयः प्रयच्छति। तेन दानेन तुष्टात्मा ईश्वरः स्वर्गमिवाक्षयार्थं भस्याप्नु यत्स्वाव्ययावल्प
र्यसिद्ध युगं। ततः स्वर्गविती नभिजायत विपुलक्कुलेधनधान्यं यशः सौख्यमायुश्यापि
रलानं सुवर्णशिलकेना। यंब्राह्मणान् पश्यतोजायत। एकस्मिन्नेतज्जितविप्रे सदक्षो

तेन वै नृप ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये सुवर्णशिलाकेश्वरतीर्थं ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततः शृणु
श्रुत्वं तीर्थं मंबिकेश्वरसंज्ञितं ॥ काशीनारसंगमाद्दिपुण्यं वांछितसिद्धिदं ॥ अंबिकानाम वि
ख्याता काशीश्वरसुता पुरा ॥ तया तत्र परं तप्तं तं नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ स्थापितः परमेशानः
स्वनाम्ना राधितस्तया ॥ कालेन बहुना तस्याः प्रसन्नः शंकरो नृप ॥ वांछितं याजवत सिद्धिं
स्वीयर्थस्य प्रभावतः ॥ ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं वै चांबिकेश्वरं ॥ तत्र स्नात्वा तथा दृष्ट्वा पि
तृणां यस्तिलोदकं ॥ इप्सितां सिद्धिमाप्नोति स्वर्गलोकं महीयते ॥ अंबिकेश्वरमभ्यर्च्य ५४७
यथा लब्धोपचारतः ॥ स्तुतिप्रणतिना वैश्याने वा घोगी ॥ तत्पुण्यं नरो निःशुभ युगशतं पार्थ

शिवलोके महीयते ॥ अत्र श्राद्धप्रदानेन पितॄणां तृप्तिरक्षया ॥ जायते मनुजश्रेष्ठ तीर्थ
स्यास्य प्रभावतः ॥ इति श्री रेवायां अंबिकेश्वरतीर्थं ॥छ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छे
न्महाराज करंजेश्वरमुत्तमं संज्ञितं ॥ काशीखंडे स्थितानेत्र अंबिकेश्वरतीर्थतः ॥ करंज
मुनिना तत्र स्थापितं लिंगमुत्तमं ॥ यस्य नाम्ना नरनाथ लोकानां हितकाम्यया ॥ यत्र पि
यते गाथा यथा विप्रस्य पांडव बाल्यात्तं प्रभृत्यर्यया यथा वाच्छयां यत्न परा ॥ दिनोलो
कपालेद्वियस्त्री लोलनादिभिः सखिवं वृस्तुमियथामित्र वंजनेन नामवमित्र स्वविख्याता ॥
जातयां गिरसा व्ययो ॥ युधिष्ठिरस्तु वा ॥ तस्य गाथा स्तुयो ज्ञायाते न वाष्ठेन नाषितानाम

वदस्व मुनिश्रेष्ठ श्रोतुं मम वर्तते मनः ।। श्रीमार्कंडेय उवाच ।। सदुर्वभागलिनाम ऋषिर्मध्यादि-
थेः सुतः । यतः कारा जितस्तेन करंज स्नानशाघिनः । तस्य गाथाः पुरा श्रुत्वा तथा श्रुणु
प्रतो । कीर्तिः स्यश्च पिदं न्यूर्णां कारणेषु कृतं कृतो । कृतं वंः कृतं तेन पातयच्छखिलं कृत्वां काय
कारा ति सकर्मनेरस्तरविंडः कृतं । कृतं कदापि सकर्मभिवत्पापफलावं देहं । करः काताति
कर्माणि मत । संप्रेरयच्चपि कर्मणिष्याल्लवकश्चो । गाकिथं परयिन्तः । छितिर्ः । कर्म
बंधाय भवति कृतं वेसदस गुणां । तस्मात्सीमाचारी स्यात्क्षायस्थकरणाष्टकृता । कर
णेष्ठुफरः । अयान्नं वेजयतियाद्विजः । सद्विजोदीदेमं तथोदेवथान्येउकारस्नाप ५४
न१

तिरुदासदसनः कर्माणि थापिंडः कृतानां । करंजयति या विप्रः स करंजो दिनौपरः । इतिगा
था महाराज लाकयच्छ प्रवर्तिताः । ताः निवोत्र करंजन मुनिना विकृतं तपः । स्थापितं लिं
गमनुलं करंजेश्वरसंज्ञितं । सर्वपापक्षयकरं देवलाभमलापदं । तत्र गत्वा महाराज
सोपवासो जितेंद्रियः । स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवान् सर्वपापैः प्रमुच्यते । कृशरये विप्र करंजेश्वं
दत्वा दानं स्वशक्तितः । सुवर्णरजतं वापि मणिमौक्तिकविद्रुमं । पादुकापानदोच्छत्रं
यशय्याप्रावरणानि । वादवं कोस्तिणं सर्वजायते नात्र संशयः । श्रांडुयप करंजेश्वं
दत्वा दानं स्वशक्तितः । (तीर्थस्यास्य प्रभावतः) दूरं संदेत्तुर्गपार्थमादान । शिवसन्निधौ ।

इति श्री रेवायां करंजेश्वरतीर्थं ॥७०॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेन्महाराज नरकेश्वर
मुत्तमं । धनुःशतांतरे तस्माद्धि करंजेश्वरतीर्थतः । शाकंनल्यायां संप्राप्तः स्वंतेन ■मो नृप
तत्र तेन तपस्तप्तमीश्वराराधनेच्छया । स्थापयित्वा महादेवं शानं समाराध्य यथाविधि परस्तु
तो महादेव एकवर्तिं य भक्ष्यावानु । थिरमायुस्तस्यासौ ख्यं संतानं वंशवर्द्धनं । दानेन विवि
धेनासौ वाल्लिलोक्यायाज्ञातापयन्नु । इष्ट सिविविधैर्यज्ञैः प्रसादाच्छंकरस्य तु ॥ ततः प्रभृ
ति विख्यातं नरकेश्वरसंज्ञकं ॥ तत्र गत्वा महाराज स्नात्वाभ्यर्च्य तं पर्यर्चयेत्पितृन्नरकेश्व
मुत्थर्थ सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ द्विजाय कांचनं दद्यात् श्राद्धाद्वांछितं फलं । इति ते कथितं पा ५४९

र्थ नरकेश्वरसंज्ञितं ॥ इति श्री रेवायां नरकेश्वरतीर्थं ॥७१॥ श्री मार्कंडेय उवाच ॥ नागेश्व
रं व्रजेन्नाजन्नतन्नेव नर्मदनंतरं तु ऽशीकेन नागेन स्थापितं नर्मदातटे श्रनिंदं लोकमिथ
तं व्रजुः कुरुपुत्रोत्तम । श्रीकानदशनिशाकाशनोपितं यज्ञाशकशापादेवं ध्रुः । ध्याप्तदेप
रात्मि विष्णुसमः । ततः मल्लजितः खिन्नः शापात्तूर्णं तु नर्मदां । रेवायाउत्तरे कूले शापांता
य शंकं ऽली । नपसाराधयन्नुसर्वं स्थापयित्वा त्वनामतः । प्रसादाद्देवदेवस्य दंष्ट्रियं पुन
राज्ञवान्नागां छितां चातुलां सिद्धिं प्राप्य शंभोः प्रसादतः । आभाविष्यसभं एव संविशेषफ
लः किलो पूजयित्वा महादेवं नागेशं नागसत्तम । ततो जगाम स्वं धाम महं ऽशीकेशुधि

ष्ठिरा॥ ततः प्रभृति विख्यातो नागेशो नर्मदातटे॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेद्वृषभध्व-
जं॥ नागेश्वरं च यः शक्त्या तु नक्ताहारी जितेन्द्रियः॥ नानुवा तेन तथा भक्त्या यथासंपन्नपूज-
या॥ शिवलोके वसेत्सो पि यावद्वर्षशतायुतं॥ तत्कुले यत्नु पाप्सु भूनसमाप्ये परस्तुयात्
स्नानं सतर्प्पयेत्पितॄन् श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि॥ नरः स्वं तस्या दोषयिं समज्जना नग
यतो शक्त्या विप्रान्भोजयित्वा दक्षिणान्तिश्चातोषयेत्॥ पितृभिः सह राजेन्द्र शिवलोके
महीयते॥ इति श्रीरेवायां नागेश्वरतीर्थं॥ ततो गच्छेन्नराजेन्द्र नर्मदादक्षिणे तटे मुक्ते-
श्वरतीर्थं दिव्यं सर्वकामफलप्रदं॥ नागेश्वरात्क्रोशमात्रे चैव यामवसत्तु क्षितौ॥ यत्र धि- ५५०

ष्ठे मनकालदस्याद्धो प्रजापतो शायास तीनस्यादेदांशं तोः कोपात्प्रथमवतः पि-
नाकपाणेः प्रमथैर्हतस्य वसुधाधिपः॥ कोपेन कंपमानश्च शशी मुक्तकायापतन्मुक्त
गतश्चात्र रेवायास्तीरे रथवलेन यातो विमुक्तकायायाव रुणो रुत्वीय यान्ति तः तावन्म
प्रतिवेर्दष्टं शिवं लिंगसमुत्पन्नं ततस्तत्पूजितं शावमुक्तिकटे थरसंज्ञया ना लिकाई थि
मौ ते श्रुतमत्रार्थयिषु विंदुं पिनाकिनि गतो स्नार्द्वयाति पांऽ वर्षणो विख्यातमभवत्तो
क तीर्थं तन्मुक्तेश्वरं तत्र गत्वा महाराज स्नात्वा यः पूजयेच्छिवं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
शिवलोके महीयते॥ इति श्रीरेवायां मुक्तेश्वरतीर्थं॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥

ततो गच्छेन्नराजेन्द्र करंजत्रतीर्थतः। धनुःशतद्वयं ह्यस्ति रेवाया उत्तरे तटे। सोमना
थसुंदरीतीर्थं सर्वं। सोमनाथ इंद्रमेवुरा दक्षस्य सुताख्या। निरुपम्या नवसुंदरी ऋषरूं
रूपदेशेन तया शीसंप्रनंतं विद्वादो नर्थिं नाशनं। उग्रं तत्र तपो त्राजिष्टद्दिवं नर्मदातटमा
साद्य नतुर्वर्षा युधिष्ठिर। सखीभिः सहिता स्याभिर वुत्रादोषनाशिनी। सोमनाथसुं
दरी नाम गौरीं गिरिशवल्लभां। पूजयामास विधिना यथाप्रागोपदेशतः। उपचारै
श्च शास्त्रोक्तैर्यावत्संवत्सरं नृप। ततस्तुष्टाभवत्सा तस्यादेवी। सोमनाथसुंदरीं। सुतानुसु
ताय प्रददौ। सोमनाथमतुलं तथा। नृगाः स्याद्याः स मनुत्लालक्ष्मी विष्णोः परिपद्धो

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

जयां च विजयां चैव गोयसिस्थोयात हृपान्हर्षुश्वश्रवध्यनास्या निर्वहिवतीव सुंदरी॥
नतस्तां प्रार्थयामास स्यातिः। सोमनाथसुंदरी। प्रसन्नाय दिमा देवि संतानं देहि सुंदरं पुत्री
पयं तु या लक्ष्या सदास्य दंतं देव दि। सोमनाथ नस्यं देहि। यं जवति दे दिमा उत्तानू
ह्जयं देहि सर्वनिकामांश्च देहि मा। तीर्थं चात्र चया स्थेयं यत्र वाराधिता मया। लोकानुं
पकाराय ततनां मुक्तिदेत वो कामदं तीर्थमिनाद्देन वच खिलकामदं। मार्कंडेय उवाच।
तयेवं प्रार्थिता देवी तथेत्युक्ता युधिष्ठिर। वरदा सर्वलोकानां तत्रैवांतरधीयत। तत
प्रभृति विख्यातं तीर्थं परमशोभनं। सोमनाथकरणं दिव्यं नरनारीमनोरमं। तत्र यात्रा

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

गानारीन तोवानुपसंगमोस्नावार्चयिडमेशानं सोभाग्यं नस्य जायातोऽन्तीयायां मदे
रामं मोपवासो जितेंद्रियः। निमंत्रयेत् द्विजान् भक्त्या सपत्नीकान् सुरूपिणः। गंधमाल्यै
रलंकृत्य वस्त्रधूपादिसंयुतं। नो जायत्स्यायमात्क्षेनरवंडामित्येण भेक्षितः। सोऽपि यथाय
थाथायें शक्तिपहोवस्तु यत्नतः। सौभाग्यसुंदरी देवी सुखसंतानदायिनी। संसूत्रितास्
यतां मम दश्यरस्य ममन्विताः। यथा तत्त्वं विदेवन विनीया गः कृत्वनो ममापि करुणां
कथाय यथावमिलिपिंतयाः। एवं प्रसाधनव्याथयत्पुण्यं समुद्यागतं। तत्वं दं संप्रवक्ष्यामि
यथा देवन नाषिंथ्येहोनाग्यं दुर्गति ह्यैव वारिदं शोकपंथनं वंध्यायं सप्तजन्मानि जाय ५५२

ततस्तु युधिष्ठिर ज्येष्ठे मासि सितपक्षे तृतीयायां विशेषतः। तत्र गत्वा तु या भक्त्या पंचाग्नि
साधयेत्सा सोपि पापराशाषि वस्तु यत्नतः नात्र संशयः। तत्र गच्छ तु सूर्याख्ये शिवं जयितन्नृ
दृष्टपातव्रज स्वर्गमित्येवं शंकराज्ञया नूनं नानाकामैस्तथा वास्त्रे दंपत्यैव परिधापयेत् तुष्टे
नानाविधोद्येव गंधधूपैस्तु शोभनैः। कंठसूत्रकर्णिकाहारे कुंकुमेन विलेपयेत्। कल्पये
तु स्त्रियं गौरी ब्राह्मणं शंकरं तथा। पक्वधान्यं वनोद्यं पदानाद्यथा निद्रापयेत्। तद्रूपेण
लोके वा ध्यान वा दानं तु सूर्यपतनं कंकणं वसविष्टं पथ कज्जालं कंठिकां तथा सप्तधान्यं
वनोज्यं पदानाद्यथा निद्रापयेत्। सदस्यसु शिनं सर्वदेहे प्रव निवारतो ऽलक्ष्मीं करोति

शिवेन सह निश्चितं॥ अत्र तेन तप्तमथ नाथ धनवाञ्छया॥ तुष्टस्तुष्टमुक्तिमान्नोति निश्च

लोकं लभते नरः॥ कामदं तीर्थमित्याद्येन मद्दियं यथावस्थितं॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये कामिदं सौ

भाग्यसुंदरीतीर्थं॥ ॥ श्री मार्कण्डेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र धनदेश्वरमुत्तमं॥ नाग

गादिकतीर्थं तिष्ठितं लोकभावया॥ सौभाग्यसुंदरीतीर्थं जियाक्रमशांतानि षट् दृश्य

छेदकरणं पुरा ह्येकोनविंशतिधनदेन तपस्तप्तं पापशान्तं पम संभवो विमानं पुष्प

कं प्राप्तं दिक्पालत्वमथापि॥ अलकापुर राज्यं च प्राप्तवान धनदस्तदा॥ तत्र गत्वा तु यो ना

रः स्नात्वा पूर्वार्चयेत् समासा॥ सुवर्णं रजतं यान्नत्येशम्पा विप्रे प्रयच्छति सवामच्छां कस्तु ५.५३

धनी स्वेच्छाचरणो लोकस्य चित्तपरिचितो न कदाचित् दरिद्रः॥ धनदेश्वरमत्यर्थं तु यि

राजा भवेत्सर्वस्य संतर्प्य पितृन् कोटिं लाख ये यमार गांडरि वाशी करतुं पितृ

लोकं व्रजेन्नरः॥ इति श्री नर्मदामाहात्म्ये धनदतीर्थं॥ ॥ श्री मार्कण्डेय उवाच॥ ततो

गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं तिलोत्तमेश्वरं स्थितं ... सर्वपापहरं परं नर्मदा

दक्षिणे कूले धनदेश्वरतः परं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कारा हणी मुनि श्रेष्ठ कस्मात्तीर्थे

समाहिता॥ किं च तीर्थस्य माहात्म्यं तत्सर्वं वद मे विभो॥ तत्सर्वं विधिपूर्वं मिष्टं श्रो

कं मनोहरं ... पुत्र्यः सप्तविंशतिया ... निबोध

तासां मध्ये तु या द्विजे॥ शीलरूपगुणोपेता रूपयौवनसंयुता॥ अभिमानवती पा
र्वती सा च कारिद्विजा॥ सा त्विमानां च तां वंद शिलवद्दिनिकाषिनी॥ कदाचिन्नारदं प्रा
प्य सा पप्रच्छ मुनिसत्तमं॥ मुने नारद देवं यासि विश्वस्थानं न वा नासि कमत्क्रपायं वद
मनोर्थदानवरतादिकं॥ सर्वासामपि सुस्थानां यन मनश्चिंतितं भवेत्॥ नारद उवाच॥
दाक्षायणि महाभागे साधु पृष्टासि नारदेति॥ एतन्मनोर्थसिद्ध्यर्थमयि तं वक्ष्य मागते॥
यथाहं कथयिष्यामि तत् शृणुष्व समाहिता॥ नारद उवाच॥ गच्छ त्वं शुभदे मानिनि निर्वधरणं शि
वादशसंजवासिंधुं॥ यद्यभियोगनमस्तेवांछितसिद्धिकवपदेशात्॥ अपि विस्मापयस्य ५५४

स्नानश्मायस्तोशतांनुजन्मानलानदीशातांनांदिकथं लक्ष्यानजनूनरं॥ तत्रो व्रत
रंगश्यारवायाराजधर्मे जेतुमक्या भगवानीयं यज्ञागोरां द्विशिप्रियांतिपथरंतीव
विसान्नतःप्रास्यसि वांछितं॥ अस्मिन्स्तु गमिष्यामि स्मरं थःसमयस्तुनः॥ इत्युक्त्वा
मुनिश्रेष्ठो ययौ गगनमाश्रितः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततः सा परमं प्राप्य वैराग्यं च
पसत्तमा पुगवा॥ आगत्य नर्मदातीरे चकार विपुलं तपः॥ एकांतरे त्रिरात्रे च षष्ठे च
द्वादशाकार्ये॥ पक्षे मासोपवासे च शोषयंती निजं वपुः॥ कृष्णवां नायणाद्यैश्च स्नान
शीला जितेंद्रियाः॥ आराधयंती सततं सोमं सर्वार्थदं शुभं॥ शिवो युवस्तु स्थाने स्थागोरं

भुरारिवजमर्दिनी दे
वी जगवती पार्थसर्व
स्मार्ति विनाशनी
न्द्रा पथिया शिवं
गौरी ७ ५

त्रिसंध्यं मार्कंडेय ह्युपाः ततस्तु श्रीमहानागा देवी दिव्यदरक्तेना शिवा सशिवो वाऽस्मा
माह्नागो रोहिणीश्चरतः स्थिता॥ गोस्तुविवाद्य समाख्यास्मि महाभागे सश्वरानियमेनिता।
दाख्यामितवय विलवरं पुण्यथे स्मितं एतच्छ्रावदरस्त्वाख्याता रोहिणीशशिनप्रियाप्र
क्रवादतदायाद्वेतच्छ्रुणुष्व युधिष्ठिर सर्वासां सोमपत्नीनां मुख्या च शशिवल्लभा य
था जवामिनविरास्त्रयाभवत्तु पार्थिवंदिमं दणमहद्गुज्या चरथ्यातास्तां महायारिणी॥
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ एवमत्रिनिशाबाह्ना नवानी नववसख्या स्तूयमाना मुनिगणैरत्र
वांतरधीयत॥ रोहिणीच महाराजवरान्प्राप्य प्रहर्षिता॥ नवेनवानीमंडूज्य सोमा ५५५

होत्युग मनुज्यदानूनदाप्रश्रुति विख्याता रोहिणी शशिनः प्रिया संजाता सर्वकालं तु मुख्या च
गोऽद्भारकृततः प्रभृति तत्तीर्थं विख्यातं नर्मदातये तत्र नाथे तिया नारी न रोवा न क्रिनत्परं॥
रोहिण्ये शनवानीवास्तावा मंडूज्य च्छुचिः परंस्परे महान्स्नेहादंपत्यसंप्रजायताव
ल्लभाच भवेन्नारी नदुर्वि रोहिणी यथा नान्त्रतीर्थं तु यो राजन्कन्यादानं करोति यो हि
सप्तजन्मानि तत्र दुर्वियोगोन भवेत्फलिन् तत्रद ध्याच यः पार्थ भोजयेत्पूज्य गौरिणी न
कः स्वेन दिदे नर्थ्यं न वियोगमवश्नतां न भवेसकं विद्धि नृप गौरीच मातृ तं श्राद्धं कृत्या
हुपल्ये च भोजयेत् ब्राह्मणान् सभार्यान् पिहणामह्याद्व नैमस्यु पथस्थिशाच्छतः॥ को

इतिश्रीरेवामाहात्म्ये गोदिणेश्वरतीर्थं॥छ॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र
चक्रतीर्थमनुत्तमं। तो दिपेश्वरतीर्थस्तुस्थितं क्रमशनत्रायामनरोत्तम मितिख्यातं (सर्वपापक्षयंकरं
सेनापतिंश्चाभिषिच्य स्कंदं देवदेवेन चक्रिणा। आनीतः सह मासेनो देवैः शक्रादिभिः सह॥
दानवानां वधार्थाय जयाय च दिवौकसां। नानादानैश्च विप्राणां नृत्तैर्गीतैश्च यथाविधि।
शंखतूर्यनिनादैश्च पटहानकनिस्वनैः। वीणावेणुनिनादैश्च मृदंगपणवैस्तथा। गृह
रीतालघंटानिर्घोषशब्दैश्च मंगलैः। एवं सनिमहानादैर्दानवोबलदर्पितः। रुरुर्नाम
विधार्थमभिषेकस्य आगतः। दृष्ट्वाथ रथपदातैः इत्यनुमर्वता दिशः। तत्र तेन महद्युद्ध ५५)

कृतं यत्र महल्लोरसंग्रामदारुणं शक्तिशूलैः परिघतोमरकंपनैः। नाराचैश्चकलिका
राचैर्वत्सदंतैः क्षुरप्रकैः। ततस्तु तं महासुरं शिवादिनैः रुरुणेन चापश्च्युतबाणघातैः। प्रम
थ्यैदस्यशरथान्महात्मा उत्थाय चक्रं रिपुनाशनाय। श्रीकंठचक्रं निशितं भयंकरं दैत्ये
ष्वादत्तसुदर्शनं रणे निपातदैत्येंद्रपातः उरमद्भुतकरात्प्रमुक्तं मधुसूदनस्य। तं त
त्रा सहसाविश्रमभिषेक्षुषडाननांसं उच्यतत्र संस्थानेश्वरविष्णुलिंगं तपःप्रयुक्तं चक्रांभि
नाशाय रिपोः स्नात्वा न पांडव द्विदलं दामर्वं च क्षयापपाताग्राम लज्जलोमंगच प्रसन्न
तीर्थं चक्रतीर्थमितिस्मृतं। सर्वपापविनाशाय निर्मितं विश्वमूर्तिना। तत्र तीर्थे तु यः स्ना

वापूजयत्कृष्णेनधर्मजं। दृष्ट्वमश्वकृतं। पुंडरीकस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः॥ अत्र तीर्थे तु
यः स्नात्वा पूजयेन्नृप ब्राह्मणान्श्रोत्रियान्दांतान्दांतान्जितक्रोधान्कोटिभोज्यफलं लभे
न्नृप। अत्र तीर्थे तु यः शुचिः प्राणान्परित्यजेन्नृप विष्णुलोकं स गच्छति विजयशब्दादिह
तो इहचागच्छत्राहं यो पि जायते विपुलेकुले। एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनं कथितं
तव महाभाग रहस्यं यथाश्रुतम्॥ इति श्री रेवायां सिनाउरवरकतीर्थं नाम॥ ॥ छ॥ श्री
श्रीमार्कंडेय उवाच। ततो गच्छेत्सर्जेन्द्र नर्मदाराजतीर्थं वा थुवारयरथकतीर्थं मशनं पुण्यं
कामफलप्रदं स्थापितं गुरुणा येन कार्यसिद्धये सदा। विप्रिषिद्य तदास्कंदं स्थापयित्वा गुरुः ५५७

शिवं महासनसुवाचाथ विष्णुर्विदिक्पालकः॥ विष्णुरुवाच॥ इदं लिंगं समभ्यर्च्य कार्यसि
द्धिप्रदं गुरुरुवाच थथकार्यं गुरुमादितमनाः स्ववावदितः सिद्धमुनिसिंसुरसंयैः सम
वृतः इत्थं कामिकफलार्थितैश्च सुरैः स्तवः। उवाच रयरनामानं लिंगमभ्यर्थ्य
तं पृथक्तनस्ते दैत्यनाशाय कार्यसिद्धपाप्नितः। गुद्दरुखा उपायेः अविस्त्रष्य
पद्यं दिताः नतः प्रनुतितस्तीर्थ स्मुवारयरसंशितं तस्य संपूजनात्पार्थ कार्यसिद्धिस्तु भि
द्धिः। तत्र स्नात्वा च विधिना संतर्प्य पितृदेवतान् पितृन् पूजयद्विप्रवर्यान्श्रीआत्मशक्त्या तु
धिक्षिती पितृणामक्षया तृप्तिर्यावद्वर्षायुतं तथा॥ इति श्री रेवायां सुवारयरतीर्थं॥ आ

श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गोगेश्वरं नाम सर्वैर्देवैः प्रतिष्ठितं॥ उत्तरस्य चरतीर्थ विप्र स्थितं श्र
मशातम्भयो साधिके सर्वतः॥ अशुभं सर्वलोगप्रदं यो सनापयेयुद्देवा सर्वलोगानि
विदिताः॥ देवास्तदेवसंघेस्तु पूर्वं शिवं यियोजिताः॥ गोगेश्वराकयं देवेस्तदासं
स्थितं पुरा ततस्कं दायतानि देयानि दंडभोगानु शुचिप्रिये सर्वयंदंडश्रतानि देवानूः श्रुंगा
रं यश्च थत्विधानि॥ ततः प्रभृति तीर्थं नाम्ना गोगेश्वरं श्रुतं॥ तत्र स्नात्वा शिवं पूज्य श्राद्धं
दत्वा यथाविधिः॥ दिव्यलोके तु सवैषु लभे गोगानतु समान्॥ दीपदानेन नानाविध दिव्य
लोकेषु व लभ्यः॥ इति गोगेश्वरं तीर्थं॥ ७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततः केदारतीर्थं सं प्रतु ५५९

तीर्थं पुण्यं तु विप्रेंद्र गोगेश्वराद्वेलाथति तनू यथा रिशाक्र मांनवोत्तरा महिषस्व
रूपेण देवो देवमभितः॥ हरं सदारं केदारं हिमाद्रितटवासिनं॥ ततः पालयितो देव
स्तव वधं विदार्य शरीरवान् तीरमिदप्राप्तः सुरैस्तु स तु देवैः पूजितां वरकारक्षितमत्रैव क
दारः कलिनाशनः॥ तावत्स निहितो देवैः केदारनाम स प्रतुष्टिना॥ ततः प्रभृति विख्यातं ती
र्थं केदारसंज्ञितं॥ तत्र स्नात्वा शिवं नाम्ना केदारं पूजयेत्सुधः॥ हिमाद्रौ स्थितकेदारया
त्राफलमवाप्नुयात्॥ श्राद्धं दत्वा पितृणां स भवेद्धमिर्दिशाश्वतीः॥ दीपदानेन च नरः श्रि
वलोकमवाप्नुयात्॥ इति केदारेश्वरतीर्थं॥ ८॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्मत

राजन्निःकलंकं महत्परं। स्थितं कमठालपार्थिव देवि कदाचनार्थिनः। निष्कलंकोऽभवद्यथा।
रामः क्षत्रवधान्नृप ष्टमृत्वः कृत्वः भूयिष्ठं कृत्वा निःक्षत्रियां धरा। पितुर्वैरमनुस्मृत्य अपि दृ
णं वचनाद्विप्रा खत्वायात्तदारकृतलपस्तसंसमाश्रिताः गताः तपसायकलंकं वंशल
णस्तु विनाशितं। पिट्टभि निर्भाषितं स्वर्वंतपरशुरामः। तपयित्वा महेशानं त्रिस्थायी
शिवं ह्यजकः। न तिस्तु निविशाषेस्तु स्थध्यानजो भेस्तु यि भूरान्त्वा पिविदितं कदनं।
निष्कलंकोऽयदाभवान्नृप। कपिलो नाम मा पितृद्याकलंकरहितं कृत्वा त्रिकालमिति
मे रणेन वासं प्रार्थयद्यदा। ततः प्रसन्नो भगवान् जामदग्न्यस्य भारत। ददौ मनिः ५५८

ष्कलंकत्वं सिद्धिं देवो वा स्यशंकरो ततः प्राप्य वरं रामो निष्कलंकोऽभवन्नृप। निष्कलंक
तेनात्मा शिवं संस्थाप्य भारत। यथागतं जगामाथ पितृन्यस्तु मोदितः। ततः प्रभृ
ति विख्यातं निष्कलंकेश्वरं नृप। तत्र स्नात्वा तु यः पश्येन्महेशं चतुर्दश्यां निष्कलंकं महेश्व
कलंकं यस्मान्मानुषं देवि किं वा न निर्गाशा याति श्च संनिरस्य आत्मा वाय सर्वपापैः प्रनि
ष्कलंकं समर्चयेन्नूसवे कलंकरहितः शिवलोकमवाप्नोति। निष्कलंकं नरस्तीर्थे
स्नात्वा नृप जायते यस्य यः। रवद्रोषस्थिरसहितः कोटिरस्य फलं लभेन्नृप। इति श्री निः
कलंकेश्वरतीर्थम्॥ छ॥ ॥श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततः परं व्रजेत्पार्थ मम तीर्थमनुत्तमं॥

निषालं कान्यरंतीर्थत्रितूर्वदृशीतिक्रमीं नरा। मार्कंडेश्वरसंज्ञं वै छायायाउत्तरतटे
कं दोशनापतिः दृष्टुं ऋषिको ऽसि मागताः तदाहमपि राजेन्द्र दृष्टेश्वरवया॥
अनिषिक्त तदा स्कंदजयार्थं वि सुरर्षिभिः। मयावस्थापितः शर्वस्त्रिवामामर्तुश्रेय
मम नाम्ना महाराज दोवाच्च यम यापद्धा तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा जलांतःपद्दां जप
न्मुच्यते सर्वपापेभ्यः शतं शतजन्मनि पितत्र यः पूजायद्वीशं जपन् हृष्यं जयं ज
पोत्र पञ्च विनाशस्तु तस्यावश्यं प्रजायते॥ इति श्रीमार्कंडेश्वरतीर्थनामा॥ ॥
श्रीमार्कंडेउवाच॥ धूतपापं ततो गच्छ सर्वपापप्रणाशनं समीपवर्ती तीर्थस्य विख्या ५८०

नानिर्मितं पुरा। निहते दनिवे घोरे विश्लवंशसमुद्भवे। काश्यपे च तदा पार्थ देवदेवो
जनार्दनः। गवां सत्रं मारेभे यत्रासन पतिः कृष्णांतस्तेन महात्मना। तत्र तीर्थे जितक्रोध
श्चचार विपुलं तपः। उत्थरं मो नमास्थाय यज्ञशकं सुरासुरैः। स्नात्वा शिवं प्रतिष्ठाप्य
जयित्वा विधानतः। तत्र पादा द्विजातिभ्यो दानानि विविधानि च। तत्क्षणान्मुक्तपापस्तु धूतपा
पो भवद्धरिः। धूतपापेश्वरं नत्वा गतवान् स्वपदं हरिः। वेष्णवे विगतद्वेषं तापत्रय विवर्जितं।
सर्वदोषविनिर्मुक्तं सुरसिद्धनिषेवितं। ततः प्रभृति विख्यातं धूतपापेश्वरं नृप। नरा गच्छ
श्च यत्तत्र पापं जन्मांतरोद्भवं। स्नात्वा संपूजयेद्देवं धूतपापं महेश्वरं। शक्त्या जप्त्वा विधानेन

मुच्यते सर्वपातकैः।। पितॄणां श्राद्धदानेन तत्र तीर्थे युधिष्ठिर। भवेद्येवाक्षया तृप्तिर्यावदा
भूतसंप्लवं।। दीपं दद्याच्च देवाय श्रद्धया यस्तु तत्र भारत। तस्य वंशे कुले वापि कालुप्यन्न प्रजा
यतो दीर्घमायुरवाप्नोति।। दिनमेकं स्थितो भक्त्या नरः स्नात्वा योऽर्घ्यं दद्याद्यथायोग्यं देवमुद्दिश्य वाऽपि।
सर्वोपस्करसंयुक्तां सहिरण्यां सदक्षिणां।। शक्त्या गुणगरिष्ठाय स शैवं पदमाप्नुयात्।
पूजितः सुरगंधर्वैर्यावदाभूतसंप्लवं। ततो वतीर्णः कालेन राजराजो भवेद्भुवि।। धूत
पापेश्वरे पार्थ ब्राह्मणान् यस्तु भोजयेत्।। एकस्मिन् भोजिते विप्रे कोटिभोज्यफलं लभेत्।।
भूमिमर्थं च माहिषीं शय्यां गां च सवाससीं।। पादुकोपानहौ छत्रं दद्याद्भक्त्या तु यो नरः। ५५१

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवस्य गणतां व्रजेत्।। नृत्यं गीतं तथा वाद्यं दद्याद्देवाय भक्तितः।। गं
धर्वलोकमाप्नोति सर्वभोग्यसमन्वितं।। स्तुतिगाथादिकं कुर्याल्लभेत्संतानमक्षयं।। इति ते
कथितं पार्थ धूतपापेश्वरं मया।। कीर्तनाच्छ्रवणाद्यस्य लभते यज्ञफलं नरः।। इति श्री
रेवामाहात्म्ये धूतपापेश्वरतीर्थमाहात्म्यं।। श्रीमार्कंडेय उवाच।। ततो गच्छेन्महाराज
तीर्थमांगिरसं शुभं।। स्थितं क्रमसहस्रांते धूतपापाद्गतः नृप।। उत्तरे नर्मदाकूले पुण्यं
पुत्रादिवर्धनं।। पुरा वै वाङ्गिरा नाम ब्राह्मणो मानसः सुतः।। स्वयं स सर्ज संतानं पुत्ररूपं
तथाविधं।। स दृष्ट्वा विलयं याति तेन सोऽपि सदुःखवान्।। वज्रासनाय यदा दृष्टेन सिद्धिया

निश्वारतो नदा पिना चिंताविष्टः किं कार्यमिति दुर्मनाः॥ ततः पप्रच्छ धनार्तं पुत्रार्थं किं न
सिध्यति तदा ध्याधा मुकुंदं सः वदंतः शाद्वं पुत्रकं॥ ब्रह्मोवाच॥ दोषोयं हुतव भाश्वा
यथा मध्यपि जायतो नदा हि मपि शात्मा नं तपसा शोधया मि वो तथा च मपि गच्छ शुन
मर्दं शिवं गंधुनं॥ तत्र गत्वो ह्नारकुल्लतपसां गं विशोधया सर्वदोषदहं स्नुं श्रेष्ठं ध्याराथ २४
यन्नस्तनः ल क्ष्या सर्वांछितं सर्वं ततः शंभो प्रसादतः॥ मार्कंडेय उवाच॥ इत्याकर्ण्य गिरावा
कर्ण पितुरा पृच्छ्य सत्वरं श्री गच्छन महीतीरं स्तुनीरं सुरश्रेष्ठो मितं पुत्रादेनापु गिध्यावि
न्यारविधुलं तपः॥ निश्चं विषणा वस्नायी जपन् देवं सनातनं॥ पूजयं श्री महादेव ऋ श्री ५५२

दियत धर्मरकं॥ वादशा हृतनः हृष्टस्तुतोष परा मध्यरः॥ वरं ब्रूहि त्या मास हिमं गिरि
सं विष्णुः॥ सा श्रृणोय महादेवं पुत्रं पुत्रवरं मुनिश्व वेदविद्या व्रतस्नातं सर्वशास्त्रविशारदं॥
राजविद्या विशेषज्ञं उपायप्रतिपादकं॥ कां देवानां मंत्रिणं श्रेष्ठमाचार्यं विधिपारगं॥ इत्य
सुरासुरं रजनं सर्वलोकनमस्कृतं॥ ब्रह्मा लक्ष्मीसमावासं ब्रह्मण्यं शास्त्रणाधिकं प्रोच्य
यं वाथ यं महत् पुत्रं देहि महेश्वरो॥ ईश्वर उवाच॥ यथा निलषितः पुत्रो वेदवेदांगपार
गः नविष्टो न्ये वा तद अस्य कथां नरथीयनो ततस्तत्र श्रीगिरा पार्श्वे तिष्ठ श्री महेश्वरो॥
घनाम्ना पुत्र संतान सिद्धिं पापनाशनं॥ पूजयित्वा निजं धाम सज्जगाम द्विजायणी॥ १

वारणतनोऽङ्गिरसोऽभ्युदस्य निरजायत नोऽर्तितस्तत्रांगिरा पार्थ प्रतिष्ठाप्य माहेश्वरं यथाविधि
षितः पूर्वं विद्वान् वेदाङ्गपारगः। जातस्तत्राङ्गिरा पार्थ संतप्य पितृदेवताः। स्तुत्वा शंभुम
नाराध्य जगामामरपर्वतं। ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थमांगिरसेश्वरं। अन्येवांगिरस
स्तीर्थे यः स्नात्वा वा पूजयेच्छिवं सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति। अपुत्रो लभते
पुत्रानमधनो धनवांछया नृकन्या प्राप्नोति भर्तारं सौभाग्यं च पतिव्रता। यश्चात्रैव
कामं निश्चियं लभते नरः। श्राद्धं कृत्वा विधानेन पितॄणां तृप्तिमावहेत्। मार्गशीर्षे यथा
विधियोद्दद्याद्द्विजभोजनं। अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां छत्रोपानत्प्रदानतः। वस्त्रयुग्मप्रदा ५९७

८

दानात्स्वर्गलोके महीयते॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये आंगिरसेश्वरतीर्थनाम॥ का
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र तीर्थं कोटीश्वरं परं। स्थितमांगिरसात्तीर्थात् पूर्वे
क्रमशतत्रये। स्कंदाभिषेकसमये देवासुरसमागमे। कोटिशो मुनयस्तत्रागताः द्र
ष्टुं महासेनं निर्वृत्ते वाभिषेके तु ऋषयस्ते युधिष्ठिर। निर्वृत्तिं परमां प्राप्तुं वीरस्यमा
णाः सरिद्वरां पुण्यां जयस्तुतां पुण्यां पापतापप्रणाशिनीं॥ रेवां देवीं दिसंसयां द्रष्टुं द्रष्टु
सुमं दधुः। ऋषिकोटिनवस्तत्र स्थापयित्वा महेश्वरं चतुर्मासं स्थितिं चक्रुः स्नान
जाप्यार्चनरताः नर्मदामावाहयामासुः कोटिं या नाम नामतः। विधाय संगमं तत्र देव

पारायणं शुभं ध्यानयोगरतश्चाप्येक निजाश्रमपरः परो। कोटीश्वरं नाम शिवं प्रतिष्ठा
प्य द्विजोत्तमाः। महेशात् सिद्धिमासाद्य ययौ स्तु स्ववर्यथागतं॥ ततः प्रभृति विख्यातं कोटिती
र्थं शुभं शिवप्रियं स्थापितं मुनिकोटिभिः। सुरसंघनिषेवितं॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा वाहज्ञयित्वाम
हेश्वरं सर्वपापक्षयं प्राप्य परमं सिद्धिं परां लभेत्॥ कोटीश्वरं समभ्यर्च्य शिवस्याशक्यपरा
रतः। यावत् ब्रह्मांतरं पार्थ शिवलोके महीयते। पितृणामाद्यदानेन तृप्तिर्भवति द्वादश्या॥ इ
ति श्रीरेवामाहात्म्ये कोटीश्वरतीर्थं नामाध्यायः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ अथान्यत् तत्र गच्छे
त्तीर्थं तापप्रणाशनं। तीर्थं कोटीश्वरात्पार्थ स्थितं क्रोशार्धं तु नारायं मितादद्वर्लं ढश्री 454

लं पूर्वं च यात्राकसितायहि नव नृपाणां पार्थ तत्र कालस्तु निसत्तमो विधानं द्व
ति ख्यातः सर्वविद्यासु पारगः। मानुष्यारं परं तेन सो पिना मिक्या परमं ज्ञितः। श्रुतं सत्तु
व त्रामनाथ तीर्थं विनाहनं। मुनिना मा अमृता प्रियायोगिनां प्राप्य सद्गतिं। केना पियोगि
नाहनं फलमर्कं सपुत्रदं। दद्व पमनायाये फलमं त्राभिमंत्रितं। इत्याशयाद् तु शी
कोपि स्नेदानस्य फलं ददौ। सास्वसपुत्रद मिदं दृष्ट्वा परवा यद्दृष्टं बज्ञा। एवं विसर्जितो नाथ
तन मार्थे सरिता दसुष्ठायतनकृ सूलभ समासीननन हित्तो तदैव न दुणानस्य ललथं
गर्भमवाप सः। विधानं दोस्तु नियावामि त्र सर्वं श्रावय तु। ततो योगबलाघोगी मरवानय

युधिष्ठिरोपि कारध्वसरं मिश्रेन वितथमिति क्षवनुादं ऽनापाधतन्मथ्यं गर्भं निःक्रामये
नुशाने॥ सूर्यबिंबप्रतीकाशं ब्रह्मलक्ष्मासमाहृतं॥ पितरं जीवयामास पुनर्बालिश्यतश्च
तां संस्कारे योजयामास विधानं दक्षदृष्टानस्तुतं॥ अयो निर्जेति नामाख्यतन्मम कृत्यकारचो
व्रतबंधं वा वेदांश्च सखडंगपदंक्रमान्॥ विद्याश्च विविधाः प्राप्य महिम्नाविधिनास्तुतः॥ पि
तुः कालेन वा कल्पेन तत्स्थानार्थानि जग्मिवान्॥ क्रमाद्दिक्षागमः सोथ ब्रह्मचारियो निर्ज
रेवातीरतपस्तापप्रतिष्ठाप्य त्रियंबकं॥ ततस्तुष्टोस्मि भगवान्ददर्वांछितं तु पार्थ च ब्र
श्रमं पुत्रपोत्रान् शिवलोकं च शाश्वतं॥ ततः प्रभृति विख्यातं तत्तीर्थं नरतर्षभ॥ अयो 454

निर्जेश्वरं पश्यति मम सर्वकामफलप्रदं॥ अयो निर्जेश्वरतीर्थे स्नात्वा संपूज्य शंकरं पुत्रपौ
त्रान्वानो निर्वृत्तां लेय शिवं व्रजेत्॥ अयो निर्जेशम संतर्थ्य विधिना भरतर्षभ॥ फलाश्मयं
जापयस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ स्नात्वा वा तज्जले जप्त्वा तु पदं चाघमर्षणं॥ लभेत्क किं स्तुर्कि
यतः कृतं वा पिनश्यति॥ स्नानं वत पूर्णं श्राद्धं द्विजो यं सुराचनं॥ अनुक्रमपिकर्तव्यं सर्वतीर्थेषु
नारता॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये अयो निर्जेश्वरतीर्थं॥ छ॥ ॥श्री मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु पश्चो
भुतीर्थं मंगारकेश्वरं॥ अयो निर्जेश्वरात्तु पूर्वस्थितं क्रमशान त्रायो हुपासो भाग्यदं लोकवि
श्रुतं सूचारतां अंगारकेन तत्रादो पार्थ तेनेतपः किलो वर्षाणामयुतायुतं नानापायैः

सउत्सर्पं । यादेव्यर्थं शर्वदेहाशानेवायिस्पातस्तथा यद्गणां प्रजनालोकाः कवंती निविष्ट
श्यतः । अहं पंक्तिमपि अस्तु मर्त्ये हि शाराधनारतः । ततस्तु सोमहादेवः तस्मै करुणयान्वि
प्रयच्छा भगवान्प्राह सुसुतं क्षितिमंगलं वांवरदोस्मी निष्ठानवस्य वरंवरयस्व यतालम घरा
छितं मनोऽर्लभं त्रिदशैरपि । अंगारक उवाच । प्रसन्नो यदि देवेश उपथा लोकशंकर प्रण
श्रमहदेवादेकर्मणा मनसा गिरा भवप्रसादाधावदाम कामवयहेश्वरायदपंक्तिता
नियं विवशामि नभस्तले । यथा सुर्यदिया निर्यं ग्रहा जगतिः इंद्रिनां दीप्तं तदविदेवेश
तथा नक्षत्रगोष्ठे । यावन्मेरुस्थिता लोकेयावच्चद्रस्वराग्रयः । यावद्यं तार्कयाचारस्ता

वन्मे गहयागतिः । श्रीमार्कंडेय उवाच । एवमस्त्विति देवेशो दत्वा तस्मै वरं शुभं । जगाम चा
काशमाविश्य वंद्यमानः सुरासुरैः । ततो भूमिसुतस्तत्र प्रतिष्ठाप्य महेश्वरं । गतः सुराल
यं श्रीमान् जुष्टस्तु शिवाज्ञया । नीत्वा सुरगणैः सर्वैर्ग्रहपंक्तौ विशेषतः । ततः प्रभृति
विख्यातं तीर्थमंगारकेश्वरं । कृतस्नानो मा जितः क्रोधः सोत्र्यर्थमेधफलं लभेत् । चतुर्थ्यांगा
रकयोगे यः स्नात्वा पूजयेच्छिवं । अंगारकं च विधिना समाहितमना नृपात्सजन्म
सप्तकं रूपासौभाग्यधनपुत्रवान्नरः । शयोजन विस्तीर्णे मंडले अस्यचतालजेन लभकामः
तः कामतो वा तत्र ग्राग्रेष्ठानाम नरः कृदश्यानु वराः रुध्याततेनेव महमोदते । पित्रं णां श्रा

DR. BHAU DAJI

वपिंडा दत्ति अदधा यायात्तु पश्चद्वारदाब्मनामार्द्दश हुत्वानि दशापरान् । पूजयित्वा महा
देवं दीपं दद्याद्ययोतु पो जन्म सप्तकं रूपसौभाग्यधनपुत्रैर्वान्वितः । विमलं कुलमाप्नोति
निजमायमहीपालो रक्षानंद्वाद्गोवस्त्रशालीन्नाल्यसुदादिकं दानं तत्र श्येन्माद्दशान
सम्मोमः सर्वकामदः ॥ इति ते कथितं पार्थ तीर्थं मंगारकेश्वरं । श्रवणात्कीर्तनादस्य
मानुकूलः कुजो भवेत् ॥ इति श्रीवायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्रीरेवामाहात्म्ये अंगारकेश्वरतीर्थमाहा
श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत् महाराज धर्मपुत्र युधिष्ठिर । नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशो
भनं । सुकेश्वरतीर्थ विख्यातं कोशांतार नृपास्कंदेन निर्मितं सर्वतापकरं यास्सुरंकन्यासु ५६१

धिष्ठिर उवाच ॥ श्रमो विन विना विप्र तथा श्रोतव्वीदिमो स्कंदो नामो षण्मुखः सुरः कथ्यसु
तः कदाभवत् स्कंदस्य चरितं सर्वमाजन्म द्विजसत्तमा तीर्थस्य च विधिं पुण्यं कथयस्व यथार्थ
तः ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ तपस्यता पुरा राजन् देवदेवेन शूलिना । विशल्येनार्थितो देवे
रुमा गौरी विवाहिता देवकार्यतः ॥ नास्ति सेनापतिः कश्चिद्देवानां सुरसत्तमा विध्वस्तादानवे
लोकाजिता देवाः सवासवाः । यथा निशा विनेन्दुं च दिवसो भास्करं विना । नारी पतिं विना यद्व
तथा सेनानायकं । एवं श्रुत्वा महादेवः कृपया परया विभो । सेनानीर्ध्यायतां कश्चिद्यः
शूरो लोकविश्रुतः । एतत् श्रुत्वा वरं पार्थ देवानां परमेश्वरः । कामयानं तु मां देवीमा

स्मरास्मरस्त्वेवरं॥ तेन संस्थितिसर्वांगः कामरूपो जगद्गुरुः। रमयामास शर्वाणीं दिव्यं
वर्षशतं किल। देवराजस्ततो ज्ञात्वा महामेरुनिकंदरं। समभ्येत्य सुरैः सार्द्धं प्रेषयाजा
तवेदसं। तेन गत्वा महादेवः परमानंदसंस्थितः। ज्ञापितः पक्षिरूपेण कैलाशभवनांत
रा। शर्वस्तं मदमाद्दृष्ट्वा हृदयस्थकामसंस्थितः। ततः क्रुद्धो महादेवो व्यज्वलज्जातवेदिदं
विषमाना महाराज महेशं प्रतिमानिनी॥ श्रीपार्वत्युवाच॥ यस्माद्देवसुरैः श्लिष्टः
नाथ मम जन्मनि स्वभायासिंभवितुं तेनस्माद्दीनान्वंतु ताहरेणोक्तस्ता नावक्षिस्मद्ध
यमिसुरदेहास्त्वस्वरूस्त्री त्रिलोकानां तथा वंक्तुमर्द्दसि। मातजरक्षं बक्तणाद्देवा नेसुरा ५५

विना पुत्रः सेनानीः सुरहोत्थितः॥
नतोरथ्या तापासंसंतापं नावेक्षाप्समवाप्स्यामि वरसुभविना पुत्रः सेनानीः सुरहोत्थितः॥
सिघर्थं देवकार्यस्य नाष्यशाक्तो जगत्त्रये। अग्निरुवाच॥ तवेतार्यस्य मे देवकाशाक्षिर्हरि
णे विक्तो कारा तिजस्मसमाश्वोनेत्रलोक्यं सचराचरं॥ महेश्वर उवाच॥ उवरात्तेन वाजेना
यदिवज्ञाय तस्तजातदाक्षिपथास्नानजो गंगां तोयकृताशनः। एवमुक्तास्ततः शंभेतु
रामाघं वीर्यमात्मनः। देवदेवस्य सुरेहसंप्रक्षिप्यांतरधायतागतेयदर्शनं देवदेव्या
मानोकृताशनः। गंगाम्भसि विनिक्षिप्य जगाम स्वं निवेशनं। अप्रसद्यतीधतातेजो गंगा
पिसरितां वरा। तन्प्रक्षिप्य शिरस्तंबजगाम सुयथागतां तत्र जातं शिशुं दृष्ट्वा सर्वते

गाः सर्वाः सर्वाः। कृत्तिकाः षष्ठयामासुः स्तन्यपानाय भारत। इत्थं समागतास्तासां गंगायां गौ
रवं भवन्। हृष्टा मषण्मुखः समभिः षट्सुखैस्तासां स्तनान्यपो। कृत्तिकास्तुः कार्त्तिकेयः षण्मुखो
रषण्मुखः स्मृतः। कुमारः सुकुमारत्वाद्गांगेयो गंगयाधृतः॥ ७॥ स्वथाग्निनायस्मात् अग्नि
रूपोथाततः। बहुलोदरसंस्पर्शात् बाहुलेयः प्रकीर्तितः। रतस्कन्नं समतस्कन्दः बाष्क
को देवसेवया। एवं सुसंभवो बालो लालितो देवमातृणां। वेदानधीत्य निखिलान् स
षडंगान् सर्व विद्याशास्त्राण्यनेकानि तत्वशास्त्र विपुलं तपः। घोरारण्ये गिरिदुर्गेषु नदी
षु पर्वतेषु च। तीर्थान् सर्वतीर्थेषु समस्तु गायेषु भारत। ततः पर्यटितो गानर्मदातटमा ५६९

स्थितः। वैश्याचलमतिक्रम्य रेवादक्षिणतीरमाश्रितः। निष्ठं त्रिषवणस्नायी वर्षाद्विष्टु
लंतपः। कृत्यकृत्सोमविहितं जपन्जाप्य महर्निशं। ध्यायमानो महादेवं जयस्तु
जटामंडितं। यज्ञं त्रिशूलिनं वंदे शूलिनं नागहारिणं। वृषध्वजं विश्वनाथं च पार्वतीपति
मव्ययं। महादेवलयं ध्यायन्न्यग्रोधमनिसं ततः। तेनाव वर्षसहस्रांते दृष्टो देवमहे
श्वरः। उमया सहितः साक्षान्महेशोसन्मुवाच ह। तुष्टस्तव वत्स। अहं ते वरदो वृषगो
रात्सुत ममात्मज। वरं वृणीष्व यथेष्टं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं। अलं क्लेशेनानेन निस्म
वृस कुमारोसि ममात्मजो क्लेशितो बहुधा त्वया। ततः सर्वत्र समाविशं किमिच्छसि

महाप्रभुर्हरःशंभुर्ब्रूहि वरं यथवांछितं। स्कंद उवाच। नमस्ते जगतां नाथ कलात्मन् कलनाति-
गा। कालशान्ता करालास्य हे कलितात्मने वेधवे नमः कालाग्निनयनाय कालहृत्स्थ-
राय वो नमः कालहंतॄ नाथ करालाय कपर्दिने। गिरिशाय गरिष्ठाय गौरीशाय
गुणात्मने। गुणातिगाय योगाय योगिनां मालंहृताय वो नमस्ते सूक्ष्मदेहाय सर्वेशा-
य सदात्मने। सनातनाय शांताय सर्वसंहरणाय वो नमो वामांगरामाय वामदेवा-
य वांछितार्थवरप्रदाय वारण्याय वो मकेशाय विध्नसा। अजरामररूपाय अघोराय
मलाय वो नमो नमः। स्थितिविश्वाय अनंताय। खिलाय वो नमस्ते नमस्ते तुतेनाप्त्य ५१

य हराय वो ईशानेतद्रूत्वां वतीर्थयिय तत्पुरुषाय ते नमः। नमस्त्वीशानरूपाय
इष्टदाय। कृतार्थोऽस्म्यखिलगुणौघाय इप्सितार्थप्रदाय वो यमभ्यासिद्धस्य
शश्वत्संसेवं त्वत्सुतस्य संतमाहिव्रुकुजं शर्वं नीलकंठं नमाम्यहं॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥
इति संस्तुवतस्तस्य षण्मुखस्य महेश्वरः। प्रसन्नः प्राह भगवान् तुष्टः केशव साधु साधिति
ईश्वर उवाच। साधु ते वत्स साधु इति स्तोत्रमुच्चरितं त्वया। सुप्राप्यास्ते तया स्तुत्या भूति
किं ते ददाम्यहं। स्कंद उवाच। यदि तुष्टोसि देवेश उमया सह शंकर। शृणो मिमा इपि
हतो यथा नाथ्यागतिर्मम। पित्रा पुरः प्रार्थयिष्ये त्वत्प्रियमिदेक्षितो नो वाक्यं प्रार्थये

निहताद्वृषभस्वयमिष्टोत्र स्थतीर्थकूपोतोमयोत्सुत्रात्परं नहि एतच्छ्रुत्वा तु जना कपि
त्रिणसमुद्दीरितां तथैककोत्तुतां स्नेहात् प्रस्कावपरिषधजातानामुरूपपापायप्रादि
नेसशिवःशिवः। ईश्वरउवाच। पराजयेनतेपुत्र कृत्वा पितृविनाशधात्रे हयघाययस्त्वेवाम
नानीस्थं रविश्च सि शिरीयानवाहनं दिव्यं रूपोद्धगामयायाश्रीकिरिथं यामाया। दत्तामं
याद्दानवानां विधायपुराणे मांसकृदेवप्रमोच्यां पुरासुरादीश्वजयेतिपोकाजगाम
किलाशागिरिमाद्दामा। श्रीमार्कंडेयउवाच। गतेवादर्शनंदेवेततःसशिशिवादमः। स्थाप
यित्वामहादेवं स्वनाम्नापरिपूज्यवो सवाहनाद्रुषस्तुजगामसुरमंदिरं ततःप्रभृति ५७१

तत्तीर्थकं दिव्यमतिस्मृतां। सर्वपापहरं पुण्यं मर्त्यानां मुक्तिदायकं तत्र तीर्थे त्वयो राजन्न
स्नात्वा पार्थ यष्टव्यं स्नात्वा संप्रवाहितेः प्राण्यस्यारात्थे दिकेरपि यानतस्य कथा लिंगस्तु
तिगास्यपमाण्यैः गंधमाल्यविशेषैःउपस्थानी राजनायत्नः। नेवाद्यैर्विविधैः पुष्पैः फले
रपिस्तुविविधैः धूपधानैश्च धंयमधुरपादनैः। वीणावेणुनिनादैश्च संखभेरीस्व
नेरपिगीतनृत्यकथा लिंगस्तु तिगास्य पमाणतः। सजलेविधियशस्य वक्रस्यप्रस्थित
फलं कांदेश्वरेश्वरः स्नावात पर्यायत्वियद्देवताः। तिलमिश्रेणतोयेन पिंडदानेन भारत
शास्त्रदृष्टेन विधिना तस्य पुण्यफलं शृणु। संवत्सरशतं पूर्णं संक्षिप्त यसमुक्ता: दृष्टं।

पितरः पार्थ सार्थकिया भवन्ति वः॥ तत्र तीर्थे तु पार्थश्रेष्ठ ब्राह्मणान्यस्तु भोजयेन्मिष्टैर्मि
ष्टान्नवस्तुभिः पितॄणां वर्षसंख्यया॥ शिवस्य परमानन्दं प्राप्नोति परमं यशः॥ तत्र तीर्थे तु
यो दद्यां दोग्ध्रीं गां द्विजपुंगवे॥ संवत्सरसहस्राणि वसेच्छिवमन्दिरे॥ कार्त्तिक्यां च
त्रिकायां गयायां फलं स्यान्मियात्रया॥ फलं तद्दिह लोकानां कार्त्तिक्यां शिवदर्शनात्॥ ताम्र
पात्रं तिलोपूर्णं सहिरण्यं सदक्षिणां॥ तत्र स्कंदं समुद्दिश्य नलानलाः खड्गतिं नगोहि
रण्यं दद्यात्तत्र शतपात्रं तु पिण्डिशक्रलोकमवाप्नोति दीर्घमायुश्च विंदति॥ छत्रोपान ५७
हदानं तु सर्वं दद्यात् मद्दीयते॥ कृत्वा तत्र यो राजन् स्नानं वा यदि वा शुभं॥ इह लोके परे

वापि तस्यैव क्षयं भवेत्॥ तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्प्राणत्यागं करोति यः॥ शास्त्रोक्तेनैव
विधानेन स गच्छेत्परमां गतिं॥ रुद्रसालोक्यमाप्नोति यावदाहूतसंप्लवं॥ तत्राषिवाक
ल्यमेकं सिद्धदेवर्षिपूजितं॥ अत्रैव भारते वर्षे जायते विपुले कुले॥ वेदवेदांगतत्व
ज्ञः सर्वव्याधिविवर्जितः॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं पुत्रपौत्रसमन्वितः॥ चरितं कार्त्तिकेय
ख्यावमक्तिकरं परं॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं दुःखदौर्भाग्यनाशनं॥ जयपुत्रप्रदं पु
ण्यं महादेवेन भाषितं॥ तीर्थाख्यानमिदं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्री वासुके
शिवसंहितायां श्रीनर्मदामाहात्म्ये कंदेश्वरतीर्थनामा॥ ॥ श्रीमार्कण्डेयवाक्य॥

ततो गच्छेत्सु ... तीर्थ

नर्मदेश्वरतीर्थं यत्तु किंतु किं फलप्रदं। वद मो यत्र समभायि देवैः सह समागतो। सि

द्धकिंनरगंधर्वविद्याधरमहोरगैः। नदीनदैश्च तीर्थैश्च यामिलितैर्हि भाजितं नृप॥

तथा मुनिगणैः सर्वैस्तत्र पापनिकृंतनं राधिपा। तत्राहं वै गतो हृष्टं स्थाणुं मनत्र कारणं। तथ

ह्यस्य स्वकीयवा तूर्ब्रह्मा प्रपितामहः। तेन यातं मया पार्थ तीर्थे वामं गीतनन

यातं मया पार्थ तीर्थे वामं गीतनर्मदा स्नात्वा जिकाले तु स्नायेवा द्यो नराधिपा महत्

मिलनं यत्र याया दितिः क्रतिः। विना ध्याना मंत्रणं धर्मः श्रोतव्यास्ते कदाचित्। हृती यय श्री

विदितं धर्मं किं मतितं रूपा। दृष्टो धर्मः इति यत्पुरा प्रोक्तं मनो। विनिः धर्मः कालार्थ देवो थ ५७३

तीर्थ

विहितः कारिता पित्रानुपानुमा दितावा पिवुनाथ्याम सप्तमं कुले। तेन तत्र मया यातं स

माजे यत्र मंडलो द्देवैश्च विमिलितैर्वैस्तत्र मुनयः सिद्धतापसाः। ऋषयो वदंशास्त्रश

कारणं परिपृच्छता। वथा विक्षः पदे पुत्पांजाकवीसुर समवितां। विहाय यत्र निष्य

द्विमि कर्तुमसौ रलः। ऋषयः कारणं किं विभु विचारः क्रियतामिहो स्याकस्पाथि

मुनयः सुरैः पृष्टं विप्रश्यपोशा निनापि महाभागान दृः। किं विड तरो नदी किंवा

कथामासु गंगाद्याः सुरस्म क्लिक्षेप उच्चैः पापनाशाय सामर्थ्यं नास्ति भारते नाकथं

क्रमशः सर्वकालं षण्मासिकाद्भिः सर्वपापप्रणाशाय दिनार्द्ध दिन स्थितं। त्रसह

ङ्गमायास्तु तीर्थे विरहितास्तथा॥ नघःमघःसकृत्स्नानात् त्रिरात्रफलदाः स्मृताः॥
समुद्रगाश्च पश्चिमायाश्च तीर्थ युधिष्ठिर सतीर्थमासफलदायाः पृथक्कनि
रूपिताः॥ तत्समानफलं दात्तस्नानानेकेन जाह्नवी॥ मासत्रयादशफलं दात्तपुण्ये
सरस्वती॥ तापीतीर्थनिरःस्नात्वा मासाष्टकफलप्रदा॥ सप्तमासफलं शापि सरयूस्
विगासकृत्॥ नवमासकृतं सिंधुर्यमुनायश्च युधिष्ठिरासिप्रादमण्वती चापंचमासा॥
कृतं फलं॥ गयकी सप्तमासोवं सकृत्स्नाता सदेवहोशयवमादिबकृथजलि
तानिशाय रात्रादेवमी॥ णाःधुरः पार्थ विशेषात् नारायरा॥ न किंचित् मदितानीर्थ स्मृतो॥ ५१४
८

८
नतस्तु भ्रातुरषिभिः॥ वयामैस्थिन किमपि शोकं कंठेतु स्नानं मदिशु विकितन मा म...क्षंदा
मर्थंपिवनायन दक्षिणां॥ इतिभ्रात्याय दारवात त्र पार्थसुरर्षिभिः॥ वीक्ष्यमत् तान्मुख २
दृष्टी सिता करने दिनी॥ न तावीक्ष्याथ रं किंचिन्न श्रुतं नर्मदाय दत्तामयेक्षुरानादव
श्री णां निवेदितं॥ त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहायमुनं जलं॥ सद्यःपुनाति गांगेय दर्शनादेव
नार्मदं॥ स्मरणाज्जन्मजं पापं दर्शनाच्च त्रिजन्मजं स्नानाज्जन्मसहस्रोत्थं दहेन्निरवाकल्लेयु
गा॥ श्रीमार्कंडेयउवाच॥ ततः स्मार्य व्रिना तापी समुत्थायादभारतः स्मरणादह मथाधु
यत्रयत्र स्थितं परं पुनामी दमुनिश्रेष्ठ पापपंकाकुलं यदा॥ श्रीमार्कंडेयउवाच॥ मम तं

त्वस्मरा रेवा। गुणामे सदृशा शिणी। स्मृता संकीर्तिता दृष्टा स्नाता पापप्रणाशिनी।
तापीउवाच। स्मरयश्च दृष्टं मुनिश्रेष्ठ तद्दृतं कल्पा सादिकं विंशतिं। स्मृता संकीर्तिता दृष्टा स्ना
ता स्नाता पापवायो। ततः सरस्वती प्राह प्रोवाच यस्य दृष्या छिन्नः ह पा एवं विद्दष्टि विप्राषं ततः
५। ष्ठवरा श्रद्धं चतुर्भिरधिकान् षष्टि कल्पानि दृष्टस्मराश्च दृष्टं स्नावां सम्प्रुतारघो मांदि
गुणं सकलं तत् फलं।। श्रीमार्कंडेउवाच। एवं किमुत्थ तदृथः किं कल्पपूराण निः एवं तं स्म३
जाह्नवी देवी त्रिलोकपावनी वि... दश सहस्राणि कल्पान स्मरतिजाह्नवी। साधि वा।
कान् सरितः स्तत्र किं च कथमिदा... देवारः... मिरुपयः सरितोथ रूपक गाः। नर्वैति ५१५

निर्विरकालीना विशेषस्त्वत्र को मतः। तत्र का पात्रता गुणा हृद्यनेन सरिद्वराः। ब्रह्मा
स्म१ उगम्तिना गुह्यो विष्णुः सर्वत्र पूज्यता। आराध्य सर्वकार्यविगणेशो मोदकाशनः। तस्मा
समानं मा साधव कथं दिवि वर्णाणेः। मो लोंग गाशिखी। नत्र सुक्ष्मचं द विषं गले
स्म्रा ऽपादश्वी विषाः सर्पास्तार द्वारथ वासुकिः। विध्यकायो प्रमयात्मा शुद्दे द्वेश षणतच्छ्ला
ता। स्पृहि संहारषी जानि थातु देवो महेश्वरः। तदीशान नयानुस्या किं भव छ्यो ऽप्र विथ्य
था। नावा किं क्रियालपिता संतानं यदि निर्गुणं नास्ति मे तत्र व कथं यदा स्याद्गुणा
सरिद्भुतनः सा निम्नगा निषा घर्यं या विवकष्ठा। ता भ्रष्टणुता स्या प्रभावं दिव्यर्षि

सरितः स्थिताः । स्वभावेनैव नाव र्थि यथाख्यातं मया किल । असवादेशा किं नारब्धा
देवादीनामपि श्रुद्धायातानां किंतु नर्मदागतस्नातानामत्यद्भुतं हरणां । सरितः संति सि
तथाः स्नानाऽक्षयफलप्रदानि स्वर्गपदं च पदं दानयपि ये तेन नर्मदा गया किमत्यासुरं
से सर्वतीर्थेषु सर्वदा सरित्सु सर्वतीर्थेषु सर्वतीर्थेषु वाहे पावनादिकेषु एकापि
किं कामरिपोर्नद्यां धुनी श्रुनीत विविधाघसंघान् द्वापरे मयात्र मनाक् अनुरिशो येष्क
तादृशाः सेविताः सिंधुसंघाः । तत्रैवसादकृता सुतश्चेन थलनयदेवायां कालिंताला
कितायां यशादिगुणफलदानदः सर्वास्तु सरिताः नामेव सरितं महो तु थेदा ॥ १५

यतः २
यद्दर्शितः । सरितः संनिधिस्थोऽपि सर्वतः सागरंगमाः । किंतानि यत्र नाश्मानः शं
करा विश्वहृज्जिताः । नवधूनि भवभयहरणं कामशरणं ग्रामवासितो कारहिंसं म
मयनि तेनाम्ना पापपीडितं जंतुं तारणागानु तुरिशोयान्तु नदीस्नातु सदृशः । न
दानदीनां हिदरायां हतकापिशं करिष्यांतं मोक्षरतरतलं तु सकलं दृष्टुं विशेषं तु गा ।
पापघ्नाशानशो निपुण्यफलदा स्नाता मया सिंधवः । किंबहुना पिनसामदैत्यरिपुतया
न्य दृष्टे विध्वंसनी दृष्टे वाथ यदाश्रिताश्रमनिवहाः सर्व एवेश्वराः । इति श्रवणे मयि
राजहंसस्तु रथयात्मनमङः सममस्याः मे घथ्य मां नाप्रशमं सुरेषो वं पपात खाग
२

त्रवस्थस्य हुतभिः॥ समाश्रीत्य विदधे यत्रा ततः सर्वे सुरर्षयः॥ स्तुवाद नर्मदां देवीं स्नातुं प्रवि
विशुर्मुदा॥ स्नात्वा ते तु ते शुद्धा वै पुनर्नर्मदा लोकपावनी॥ मार्कुवाच महाभागा विनोदाउक्य
गिरा॥ मज्जंति मुनयः सर्वे चमेकः किं न मज्जति॥ तथैव च मया कथं विनोदास्त्रयाम वृत्तो
मुक्तिं च दर्शनादेव न गा नेस्नानजं फलं॥ स्नाद्वा स्त्री समन्विता देवान् ऋषीन् सिद्धांस्तथा धु
नीं॥ तीर्थानि च नदा रेवा प्रावाय विनया विता॥ रेवा उवाच॥ एवं याव महाभागा जाता अष्टु
समागमो सतां समागतोऽहं न सिद्धास्तु त्र फलप्रदाश्च हृष्टास्तु सुस्थिरं स्थापांकवाम यि स्थिरां
प्रतिष्ठाप्य महादेवं तेन सार्द्धं महात्मना॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततस्तु ते हि तो दृदि बिंबु कि[illegible]ः

मा

न

५११

सिद्धा सिद्धर्षिः॥ तावच्छ्रुत्वा महाराज स्थापितस्तत्र वेश्वरः॥ गौरवं तत्र रेवाया [illegible]स
र्वे मुदान्विताः॥ नर्मदेश्वरनामानं वक्तुं स्तं वा शूद्र[illegible]यत् ततास्ते ऋषयः सिद्धा वेदसो
यशकारणं॥ महिमानं च रेवायाः श्रुत्वा यं तत्र नर्मदां फलातिशयजं सर्वं गीर्वाणेभ्यु श्रु
वदयन्॥ ततस्ते ऋषयः सिद्धाः ऋषयो[illegible]॥ अत्रापि निर्गुणिरथापि कस्या पिस्तु रसत्र
माः॥ कियंतः कुर्वति सं तामहिमा तापणं सदा उपवार व च॥ तेन नर्मदायां स तिनिष्ठे
दंतो श्रुती समीपि तवा पिवषट्टिगान न कथ॥ महिमानं वादंतो वावारं वारं विशारदा
पारं न जग्मुरथापि ब्रह्मा घास्तद्विकारणं॥ सिता सितामया योगे प्रयागे पितु वधमः

ऋतुसेवनर
५५ ४

य १

पुराकृतानि सर्जवेनेनु छिन्नर्मदा विना। सत्यं सत्यं पुनः सत्यं मुक्तमुक्तं मयोद्धतान
नदी नर्मदातुल्या न लिंगं नार्मदं विना। इत्याकर्ण्य तेस्तु मुनि भिन्नस्नातस्ते सुरसत्तमाः॥
साधु साध्विति जल्पंतः परस्परमथाब्रुवन्। नर्मदेश्वरमभ्यर्च्य सर्वे जग्मुर्यथागतं। ततः
प्रभृति विख्यातो राजेंद्र विख्यातं नर्मदेश्वरं। तत्र स्नात्वा महाराज पौषकृष्णाष्टमीदिने। विशा
खेवाथ विधिवत् सर्वपापैः प्रमुच्यते। तत्रैव पितृदेवानां यस्तु दद्यात्तिलोदकं। श्राद्धपिंडादि
दत्वापि पितॄणामक्षया भवेत्तृप्तिरुत्तमा। चतुर्दश्यां तु राजन्नर्मदेश्वरं पक्षयोरुभयोः पार्थ
भक्तिभावेन मानवः सर्वतीर्थफलं प्राप्य सर्वदेवार्चितस्ततः। शिवलोकमवाप्नोति यो ५७८

घृतेन भरतर्षभ। गां सवत्सोपस्करां दद्याद्विप्राय वि
यावदाहूतसंप्लवं दीपं दद्याच्च देवाय ... धिवन्नृप छत्रोपानत्कमंडलुं इति ते वै महाराज
धिवन्नृप विप्राणां भोजनं दद्याद्विप्राय ... ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र
तत्क्षयो भवेन्नृप॥ इति श्रीनर्म्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ ब्रह्मणस
तीर्थं त्रिलोके विश्रुतं ब्रह्मतीर्थं सुविख्यातं यत्र ब्रह्मा शिला उभा। ... स्थितं
वशं पृच्छामि विस्मयात्तीर्थविस्तरं। किं ब्रह्मतीर्थं केनादौ कृतं तत्र शिला कथं ... पादपतं
विस्तरान्मुनिसत्तम॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ शृणु सर्वं महाराज विस्तराद्धर्मनंदन। ... कथयामि ... महादेवं महात्मानो
संवादं महदद्भुतं। यथाश्रुतं मया ... तथा ते कथयाम्यहं

प्रसन्नं तु निरीक्ष्य तं उत्तानपादो नृपतिस्तदा पप्रच्छ शंकरं। उत्तानपाद उवाच। देवदेव म
हेशान नर्मदातीरसंस्थितं ब्रह्मतीर्थं गयाकं यत्तु तीर्थं ब्रह्मशिलाकयं। तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं
विस्तराद्वद मे विभो॥ महेश्वर उवाच। शृणु राजन् महाभाग ब्रह्मतीर्थं विदामितं। सवन
स्यात्मजो वीरो महावीतिर्यथा धातकिः नाम विश्रुतः प्रथितो लोके राजन्युग गणैर्नृगो। महा
वीतस्य पुत्राणां सहस्रमभवत्किल। महौजसां महाभागास्तु महाद्यमशालिनां। तेषां वंशे
निविस्तारं जगाम तु विकोटिधा। महावीतस्य पुत्राणां संततानात् प्रहारिणा। तेवे विख्यात
यशसा महावीर्य महाबलाः। यज्ञदानेन निरताः क्रियावंतो प्रकल्पताः। ते रियं पृथिवी

थ्याया सर्वद्वीपेषु पार्थिवाः। संतेर्य ततं दियः स्मरे क्षत्रियो लोके विश्रुताः। धातकिश्च महात्मा
ग पुत्रसंतानवर्जितः। संततो मम च रिच्छेदं इच्छामो पुष्कराधिपः। महावीतानुजो राजन् धातु
कीडःखमाल्कवान्। कथं पुत्राथ यो गाध कर्मणा केन मे शुभाः। न वापुर्डः खितस्यापि पितृ
णां मनुणोनवतो इति सस्मार सुचिरं महाडःखादितो नृपः। कथं तरिष्यं अम्भाधि पुत्रपोते
र्विना नृपः। अपुत्रस्य गृहं शून्यमपुत्रस्य कुलं कुतः। परं पारं हि पुत्रेण मा। बाध्यं ति पुत्रवा
न्याय शरानानि तीर्थानि मंत्रपूतन कला क्रियाः। सत्पुत्र प्रभवस्यापि कलां नार्हन्ति षोडशीं। त
स्याच तिष्ठे पुत्रार्थं कर्मचोमो महामना। नर्मदायां तु नियतो देवतीर्थे तु पश्चिमोत्थये॥

इतिनिश्चित्य तत्र पतिर्धतिकिन्नर्मदायायो दक्षिणं कूलमाश्रित्य माघतपसे प्रसुदारुणं त
स्थावेन ध्यायमानस्य यज्ञतय्यमखानवद्भूतोऽष्टादशीतिसाहस्राणि वर्षाणामगमन्नृपा
एतस्मिन्नन्तरे विप्र सहदेवैः पितामहः। आजगाम महाहंसगः स्वेच्छुकामः प्रजापतिस्तत्र दृष्ट्वा
तपस्यंतं सवनस्थं सुतं तत्रापि तावत्पत्रक्यातस्थाथनियामनवसप्रत्युवाच। ब्रह्मोवाच। धा
ताकिंश्रुतिरोजषे किमर्थं करपाणिना तपसा विश्रुतात्मना तोषिताः सर्वदेवताः। वरं वरय या
ऽहं दास्यामि मनसि वांछितं। इति श्रुत्वा महाऋषिः प्रणम्य विधिपूर्वकं। शाल्मलं तु पशाईलेऽस्य
वममतकं यरः। धातकिरुवाच। नमो विश्वसृजे तुभ्यं सदसस्य कारिणे। स्थध्यक्षामस्त ५८

तायनमस्ते वेदसूत्राय नमः पालकरूपाय जगतः कारणात्मने। विष्णवे धात्रिरूपाय
तुभ्यं सर्वात्मने नमः। स्थूलाय सूक्ष्मरूपाय भवाय भवहारिणे। रुद्राय रुद्ररूपाय तपसे
प्रलयात्मने सर्वदेवमयायादेसैनामिसनतानाश्चितगुणाय गुणस्वरूपाय नमस्ते केवलात्म
ने। पूर्वकाऽग्रसज्ञाय नमः कर्म्मक्रियात्मने। निःकर्मकाय सिद्धाय महानन्दात्मने नमः।
कल्पितपरमाशक्तिः कर्म्मत्रयविधारिणी। तस्मिन्विता महेशानयमदसेनमस्तुभ्यं स्थितात्म
ने। यस्मात्त्वयं तुलावदन्तः प्राउर्ताथ तु मुलाके तमदं त्वां कथं स्तौमि शक्तनघणग
त्मने। ईश्वर उवाच। एवं तु स्तुवतस्तस्य परितुष्टो जगद्गुरुः। शाखाप्रोवाच भगवान् सर्व

शेषशायिनां वरम्॥ ब्रह्मोवाच॥ ज्ञानं तपमया सर्वं पित्रार्थं तथा त्वया। लिखितं तु त्रपो
ग्रं च तस्माद्दस्युत्वमुत्तमान्॥ शूरान् गुणगुणोपेतान् दानयज्ञविशारदान्॥ एवं पुत्रान्
पौत्रांश्च दौहित्रांस्मे तपोत्तमा॥ ईश्वर उवाच॥ एवं तद्वंशसंभूते राजपुत्रे सहस्रधा। भूरि
ता पृथिवी सर्वा धातकी वंशसंभवैः। तदा कालं महाराज धातकीतीर्थसंज्ञितं। नाम्नाख्या
तिं गतिं पुण्यमोपवित्रं पापनाशनं। कामिकं सर्वलोकानां वांछितं सुत्तमं तपः। अस्मिन् दत्तं
कृतं जप्यं च किंचित् सुकृतं कृतं तत्सर्वं महत्पुण्यं तस्य जायते तपस्सत्तम। अफलाकांक्षिभिर्भुक्ति
र्थ पुत्रं तत् दक्षमाप्नुवन्तः फलं भुक्तिर्यथाकामं प्राप्यते परमं फलं॥ उत्तानपाद उवाच॥ य ५९

दिदेव महातीर्थं धातकीतीर्थमुत्तमा। ब्रह्मतीर्थ[illegible]मिदं तच्छृणु द्विमम
धूर्जटेः॥ महादेव उवाच॥ पुराकल्पे महाराज सृष्टिकामः प्रजापतिः। हृष्टिं चकार भूतीय
मस्मिन्तीर्थे समाहितः। ऋषयो देवता नागाः सिद्धा विद्याधरास्तथा। समागतास्तत्र सावि
ब्रह्मणा यशसिद्धायो शतानि पंच दंडानां देवतीर्थं तु पश्चिमे। तत्र भद्रे शिलायुता विरंचि
मरुद्वेदिका। ब्रह्मणो सिनि तिस्तत्र विस्तो कृत्स्या रेवहि। देवानां मरुतां पूर्वमधिष्ठानं वसाशि
लो विशाखायां यो विशासे भौ शिलो कुजायते। अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मान
वः॥ नर्मदादक्षिणे कूले शिवायतन वांछया॥ वध्वसः संस्थापयामास शिवलिंगमनुत्तमं

तत्र व्याघ्रेश्वरं नाम्ना विद्याधीशं कपर्दिनं। संपूज्य च महादेवं तपस्तेपे तनापामहत्। तस्य वर्ष-
सहस्राणि समानीतानि षोडश। दिव्यमानेन राजेन्द्र ध्यानस्थस्य तपस्यतः। हृष्टतःसुष्टि-
मतुलां तु तोषानंतरं शिवः। साक्षात्स्वरूपस्तु वा वरदं प्रददन् सिद्धिं विज्ञाति तानांतरिक्षवागासी-
स. म. प्रदृि द्यथेर्वियप्रयो बिणी। सूर्जस्त्र हेशतानंदं प्रददन् सिद्धिं न विज्ञाति यथा वेदानुशासन-
न विज्ञाति पराशक्तिः सा गिरं स्मरतस्तव प्रसादो वा द्विरूपेषु शिव शिवगुणो वरो॥
ततः स विस्मितो ब्रह्मा नमस्कृत्य महेश्वरं। ध्मायमानस्तु देवस्तु तपसा सिद्धिमवाप्तवान्।
यथा रसृष्टिमतुलां अपत्नू वेदान् चतुर्मुखः। पूर्वं स सर्जत् भगवान् दक्षादीन् तपसत्तमा॥ ५८

प्र

स्तेत्रो जाता श्यामालोकाः ससुराः स्थाणुजंगमाः। मया संपूजिता नाथ प्रसन्नेनैव पा-
र्थिव। सर्वसिद्धिविधेयं प्रयागादनुपतुवृद्धा। तत्र ब्रह्मा च निष्कं तत्र यात्यं पितृपतिस्म-
हरहरिस्तु गच्छामः सदा पर्वणि पर्वणि। एतत् व्याघ्रेश्वरं तीर्थं पवित्रं पुण्यवर्धनं। तत्र स्ना-
त्वा पीत्वा च वापीं पापं शापोदकं दिवि। तत्र दत्तं श्राद्धं पितृणामक्षयं भवति। विशाखे च वि-
शेषेण गयाश्राद्धसमं फलं। वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे नैमिषे पुष्करे ह पापनाशाय दसना-
वर्षान् फलं प्राप्नोति मानवः। दानेनैकेन तत्पुण्यं व्याघ्रेश्वरसपर्यया दर्शविशाखमासस्य-
कृत्वा स्नानं शिवं लिंगं दिव्यं श्राद्धं कृत्वा पितृणां वदद्याद्दानानि शक्तितः। स फलं जन्मकोटिष

दृणाम हुणोभावन्मता ॥ यो पिवा संऊवी नरा त्रो ऊर्व्वम् नजागरणं तथा ब्रह्मेश्वरं समभ्यर्च्य
ब्रह्मदर्शं प्राप्नोति तत्र ब्राह्मेश्वर तीर्थे गोदधायो नरा ब्रूपा ब्रह्मलोकमवाप्नोति नात्र
कार्या विचारणा ॥ अश्वदानादि विलोकियावन्मध्ये तरेव सतत्र नानावस्त्र प्रदायाति शाव स्म
सलोकतां ॥ सुवर्णं स्थितं नाम नानाधान्येश्वायाद दत्त मथाश्वा ॥ लोकमाप्नोति तथा भूमिप्रदो
नरः ॥ विद्यादानाद्ब्रह्मलोकं सारस्वतमथापि वा नरश्चं दं कुंकु वनं याति यक्षाजनाधिपा ॥
प्रातर्मध्याह्नसवना कृत्वा यश्च सुरेश्वरं नरः शिवपुरं याति यावदाहूत संप्लवं ॥ यात्रे जा
गरणं कृत्वा शिवस्याग्रे तु भक्तितः ॥ वैकुंठादिषु लोकेषु सुचिरं समदायता ॥ आज्यादकम्प ५८२

दानं कम्बु कि मायाति शाश्वतीं ॥ अन्नं ब्राह्मनिकवयः पुराणा प्राहुरीश्वरं आज्यादकप्रदाने
न सर्वदानफलं लभेत् ॥ सकामः सर्वमाप्नोति निःकामा ब्रह्म मा भवेत् ॥ पुत्रापोत्रानवाप्नोति ती
र्थयात्रा विधानतः ॥ तीर्थयात्राफलं राजन् सर्वदा दक्षिणेन तयो ब्राह्मेश्वरं ब्रह्मशिलां प्रभुकं ग
निपार्थिव ॥ दृष्ट्वा वर्यिवा च नरो न्युक्तिस्तु किं पदं लभेत् ॥ तत्र विष्णुपदं रूपमभवानुत्तमं पदं
श लं पदं शिलायां तु दर्शयाया ॥ दिदृश्यते ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्चात स्तुवन्त्यं ति देवताः ॥ श्री
मार्कंडेयवाच ॥ एवं शिवस्य वक्तः पुराणं तेन मया श्रुतं ॥ तत्तान पादे तु पतिं प्रति पार्थसुराय
ला ॥ एतद् ब्रह्मेश्वरं नाम तीर्थं त्रैलोक्य विश्रुतं ॥ ततः प्रभृति राजेंद्र धातकीश्वर मादितः ॥ कीर्तिता

माधवं मोक्षं काटं जं तितरात नामिति सर्वलोकेषु मानेना पूर्व नयारे

श्रवणादस्य सुमर्व पापैः प्रमुच्यते॥ लिखित्वा पिष्टहस्ताश्च ताना विधाय स्तीयतो ब्रह्मावि
क्कथरूरथनश्चन्तुथ्यांतिद्वमा॥ इति श्रीवायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्रीरेवामाहात्म्ये प्रनेश्व
रतीर्थनाम॥ ॥ ॥श्रीमार्कंडेउवाच॥ ततो गच्छेन्महाराज वाल्मीकेश्वरमुत्तमं॥ कोथा
दयांनरश्रुण्वं ब्रह्मतार्थ धिष्ठिर॥ पुरा महर्षिर्वाल्मीकिर्भृगुवंशसमुद्भवः॥ तेन तत्र त
पस्तप्तं सिद्धिं प्राप्ता निरन्तरा॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कस्य पुत्रः कथं जातः कस्मात्तेपे तपो मुने॥
एतदाख्याहि मे सर्वं कृपायदि परा मयि॥ श्रीमार्कंडेउवाच॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि स्नेहा
त्तियत्श्रुतं मया तपःस्थरन्नुवान पार्थ भृगोः पौत्रः पुरा कविः॥ पुरूरवसमायातां च्छ्रवान्तु॥ ५८

DR BHAU DAJI

सीपुरी॥ तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां कामोहकारकां भवन्मुनेः पपात वीर्यं वाल्मीकेस्तत्र जातो मह
मुनिः॥ सर्वविद्यवसंपूर्णः परमात्मनि तुष्टिमान्॥ उपवीताक्षवलयः मेखलाजिनसंयुतः॥ अव
हन्तुदीरयन्मुख्येजयमुक्तमं स्थितः॥ उवास गादृश्याश्रमे निर्वाल्मीकेः कलिंजरतः कश्चि
त्पितरं प्राह संज्ञावानतत्र महामुनिः॥ लियावाल्मीकेराशिर्यं तं ववं दे पितरं सुयोकविस्स
माधिमास्थाय विस्मितस्तस्य दर्शनात्॥ तस्मै सर्वं ददौ वेदान्‌ ज्ञानवान् चिंतयन्मुनिः॥ मया
पुत्रं निजं सिद्धमयो निजमकल्मषो॥ वाल्मीकेनिर्वना मास्य वकारस्तु हितः पिता॥ संस्का
रान खिलांस्तस्य विधिना प्राप्य जाजयन्॥ ततः प्रणम्य पितरं वाल्मीकोमुनिसत्तमा स्त्रपा॥

DR BHAU DAJI

नद्यांश्च सर्वशस्तत्र तीर्थे निमज्जिषानुक्रमेणानर्मदातीरमासाद्य विमलं ततः तत्र ते
पेन परस्तीव्रं स्थापयित्वा परं शिवं। निर्ग्रंथिवर्णस्नायी शिवध्याने शिवार्चकः। ज्ञानेसि
द्धिं परां प्राप्तो निःकल्मषपिदापशालो शंकरस्य प्रसादेन सर्वज्ञोऽभवन्मुनिः। कल्पस्था
यी जगद्धायी त्रैलोक्यस्य शिवं हितः। ततः प्रभृति राजेंद्र वाल्मीकेश्वरसंज्ञितं तीर्थं स
र्वत्र विख्यातं सिद्धिदं पापनाशनं। पापिनां पापनाशाय पुण्यानां मुक्तिदं परं। तत्र तीर्थे
तु यः पार्थ स्नात्वा संपूजयेच्छिवं। स्वर्गमाप्नुयाद्वा भो नित्यदां तं शिवलोकं नाकुंदीपवान्
वदेवायगामन्नं वाससी दद्यात् श्राद्धं वा पितृणां यत्तत्र तीर्थे तुष्टिर्भवेत् संवत्सरशतं मा ५८५

त्रं पितृणां हविरक्षयाः स्तुतिध्यानप्रणामैश्च जायते सर्वपूजितः॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये
श्रीवाल्मीकेश्वरतीर्थनाम॥छ॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ कोटितीर्थम
नुत्तमं। पुरा कापालिकं वेषं समास्थाय जगत्पतिः। नानाकारकपालं च भिक्षार्थं विश्वधृग्
रगायाद्दक्षिणे कूले तीरावगाहे विदितः शिवः। भिक्षार्थं भ्रमतस्तत्र कपालं च मनःक्षुभि
षिन्नाम वा तमनानस्य तत्र लोकायनस्तथा। स्वयं नारायणः पार्थ पात्रं लोके समुद्धृतं सि
द्धालिन वापि विक्षिप्तं कपालं यावच्छ्रुतं। न शक्नोति समुद्धर्तुं नियंतारं तपसा ततो लिंगं मह
त्सुस्थितं तत्र शोभनं। विशेषाच्छ्रद्धया तत्र निषमाद्दकपालकः। प्राणोरूपसामितपमा

लोकान् संश्रावयन्ति ते॥ लोकैः शंकोपकृतैर् नानावाक्यैः प्रलोभितैः॥ न प्रकारेण के
नापि मन्यन्ते लिंगिनां वचः॥ एवं कालामहासत्वस्थितिकांगोऽपि विप्रियाविदग्धिकल्पि
तैः श्रुतिस्मृतिपरिपिसबाधितः॥ देशादेशांतरायातैर् लोकैश्च प्रविबोधितः॥ एतस्मिन्नं
तरे पार्थ नरान् तसि गच्छता नारदेन तदाकृष्टास्ते संभूमि मिलन्तःपो कौतुकं नस्तुम
यातो नारदः कौतुकप्रियः॥ आगतो वाल्मिलितयावत् तं ददर्श महेश्वरो महद्ध्येनापि
दृष्टो सो ब्रातस्तत्र कलिप्रियः॥ तौ परस्परसंकेताद् प्रिवीक्ष्यसुधि ईक्षरा मिलितौ
स्तत्र लोकानां पश्यतां नारदो ब्रवीत्॥ अट्टहासं विहस्याशु जनयन् विस्मयं जनौ॥ ५९

वारिता पितृवाक्येन मामेति मुक्तपालिनां॥ नारद उवाच॥ परित्यज्याथ कैलासं लिंगं
लीलामुपाश्रितः॥ कस्मात् विदूषयसि लोकान् वराकान् दुर्धीः अपराधः कृतस्तेषां
या हा हर जिनामहो॥ त्वया किं कर्त्तुमारब्धं वदस्व महेश्वरा लोकानुं व गिरिं गच्छन् वक्र
रूपकपाकुरु शुद्धवैर्यं दुर्गदिक्षेकाः खादनालं बजंतु वः॥ किं तपः किं फलं दिशत्व्या
मुक्तलिंगिना॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ इत्थं कोपितवाक्येन नारदेन प्रसन्नमोऽनंतदर्शनिस्सम
ष्ट्वा विवादिखिलसंस्थितः॥ गतवान् दर्शनं देवि भारद्वाजः प्राप्तवान् जनान् कोटिशो मिलि
तान् पार्थयित्वा तं शिवाशयाः॥ एवं तु लोकाश्च येदिव्यतुर्वसि समाश्रिताः॥ श्रुत्वा रक्षा

भवतां यदि हृग्गोचरं गतः॥ कपालेश्वरमाहात्म्यं यथाशक्त्यानुकीर्तितः। यत्र कपालं
पतितं केन च लिंगमुत्स्थितं। तं वा प्युत्तु यद्दंमस्ते उज्जयंतं स्वशाकितः। कपालेश्वर
नामानं मुक्तिमुक्तिफलप्रदं। इदं तीर्थं महापुण्यं लोकानां पापनाशनं। अत्र स्नाना
द्यं तर्पणश्राद्धं कृत्वा विधानतः। कपालेश्वरमाहात्म्यं यथाशक्त्यानुकीर्तितः। नरो न न
रकं याति यावदाहूतसंप्लवं। शिवस्यानुचरो भूत्वा शिवलोके महीयते। इत्थं कान्
रद्धस्तत्रऽगमा मार्दशनं निहृपालोकाश्च विस्मिताः। सार्वस्नानानंतरं विधानतः। ब्रूऽद्याच
कीर्त्वं कपालेश्वरसंज्ञितं। स्थित्वा त्रिरात्रं तेनात्र मिलिताः कोटिशो जनाः। तात्रै ५९

व मिलिते लोकैः प्रतिष्ठापितमादरात् लिंगं प्रपूजितं लोकैः स्नात्वा विधिवदीश्वरं
केचिद्दृष्ट्यंति गायंति स्तुवंति जपंति केचिद्ध्यायंति विश्वेशं ब्रूऽयंति तथापरे। एवं
विविधैर्नदैः शिवस्याराधनतत्पराः। कोटीश्वरमिति ख्यातं ताताऽगमुर्यथाक्रमं।
कालेन गच्छता तस्मिन्कोऽन्नावांतुमारतः। पापसंघान्महाराजं प्राप्य पश्यस्य विधं
ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं कोटीश्वराख्यं। पापक्षयकरं पार्थ स्थिर्यं मोक्षप्रदं शुभं। त
त्र स्नात्वा तु विधिना संतर्प्य पितृदेवताः। श्राद्धं दत्वा पितृणां च द्रव्ययच्छंकरं नृपा सर्व
पापैर्विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते। दीपदानं च देवाय यः करोति श्रद्धयान्वितः

पालेश्वरमहातीर्थं ततः कोटीश्वरं व्रजेत् ॥ इति ते कथितं तीर्थं कपालेश्वरसंज्ञितं तथा
कोटीश्वरं तीर्थं तव भक्त्या युधिष्ठिर ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये कपालेश्वरतीर्थं तथा को
टीश्वरतीर्थं ॥ ८८ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततो गच्छेत् राजेंद्र नर्मदा उत्तरे तटे पांडुती
र्थमिति विख्यातं भ्रूणहत्याविनाशनं ॥ अंगारकेश्वरतीर्थात् स्थितं क्रमं शतत्रये ॥ ह्यूना
धिके उपायश्रुतं तव पित्रा निषेवितं ॥ विचित्रवीर्यहीपतत्पुत्रः पांडुपिता तव ॥ मृगयाम
टमानस्तु पुरा निघ्नन् मृगान् बहून् ॥ जघान किल बाणेन ब्राह्मणं मृगरूपिणं म
तं दोषमनुप्राप्तस्तेन शापश्च रूपतः ॥ कामावस्थं द्विमां निघ्नन् ममथैवं भविष्यति ॥

वस्तु कामतया प्राणान् विप्रो युधिष्ठिर ॥ ततस्तु द्विजविप्रः स प्राणान् त्यक्षेमिमानि
जान् ॥ विहाय सर्वं नृपतिर्नर्मदातीरमाश्रवान् ॥ निराहारस्तपस्तेपे ततस्तुष्टो महेश्वरप्र
प्रत्यक्षः प्राह राजानं यतीनं वरस्त्राय ॥ ईश्वर उवाच ॥ किं तप्यते त्वया भूप तपः परं
महारूपं ॥ को हेतुः का नि वांछा ते मम सर्वं निवेदय ॥ पांडव उवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ
लोकानुग्रहकारक ॥ शृणुष्व मम विशेषोद्देशाभाषितं मनसं ततः ॥ वधेन शाकामि विशेष
णांस्य कुमिहो महाकोटीविलनमादेव सदोषेणस्तु रश्वरोयधाम यिप्रसन्नोस्मि
मिरूपया पार्वतीपते ॥ अज्ञानात् ब्राह्मणं हत्वा यो मां दोषः समाश्रितः ॥ तं नाशय महे

शान ब्रह्मशापं च दारुणं। अत्र न पश्यामि निर्देशनं तस्याः प्रार्थयाविना॥ ईश्वर उवाच॥
ब्रह्महत्याघ्ननाशाय मे ततपसा ह्यपयाचगा॥ शृणु दक्ष त्वं च पातकदोषान् ब्रह्मशापस्म
मुक्तवान्॥ किंतु शापो ब्रह्मज्ञानान्न च वेदज्ञ यथा मया। ब्रह्मशापं विना राजन् प्रार्थयि
४ त्वा खिलं कृतं॥ राजोवाच॥ स्वभूतनाम दक्षः स्वं गतिं शुश्रुवान् आवृत्त करुणात्रयापक
दा थरा रण मम तत्रस्य कथं विनोर्ध्वा निद्या निवेशे कृत्वा कर्म कृत्वन् शिवार्पितं वदन् वाक्यं रत
मिदं तं हितं ततः नार्तया तितिक्षितं। निरहंकारी च निःसंगो ज्वररोगी परात्म निजपालका
त्वरं शार्वक्रियं मोक्षमवाप्सामि॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ इत्यादिवाक्यो हि पतिर्दासस्र ५८९

निबोधितः ततस्त्रिलोचनः स्नात्वा प्रतिष्ठाप्य महादेवं अर्थ्यं मुनीनामुपदेशेन क्रमात् सर्व
वृकारहोमाणश्च सरणमाकांक्षन् पत्रपुष्पफलादीनि यथालब्धेन तु यदाकदाचिदाहार
वर्जितः॥ एवं वर्षाणि तस्यासुवर्दिश्याक्रांत व्रतस्य॥ निर्ममो निरहंकारोऽपूद्दाशांतः पि
नाकिना प्रदृश्यापि खिलकर्मविद्योगी ज्ञानात्मना कृत्वा तदा दिव्यरूपः प्राशोऽन्तर्गःसल
यथरः॥ त्रिलोचनस्य माभाभूत्स दक्षमुद्धे त्रिलोचनो। शूलायेण विवाधितं साहजियेसक्ति
योजयेत्॥ तथास्वरूपं नीचातं मद मानिपरिक्षितं। कर्मबंधक्षयकरं मुनीनां विस्मयावहं
पश्यन् तेनैव दादिन प्रिये राजा त्रिलोचनं याय विबोधयेजं माहात्म्य मज्जियोग

ऽयं तु तात तथा स्वरूपं नीयातं मह्यमापि परिकीर्त्तितं । तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मुच्यते पापबंधनात् ॥ दे-
वान् पितॄंश्च संतर्प्य तिलाद्भकैः । आदित्य नरतश्चेष्ट पितृणामनृणो भवेत् ॥
त्रिलोचनेश्वरं भक्त्या पूजयेद्यो युधिष्ठिर । सोऽश्वमेधादापाभवस्थाप्युत्थाप्य पार्थ वंदनैः ।
समयाति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ यायोगिनः स्नापमानुविधानुयमा । ततश्च युक्तो जाने-
श्रुजाने विविधे श्रापि तापयत्कर्मसंयुतः । स तोषयाति तिलना श्रुमहादेवमिजान तत्र
दत्तं तत्फलं सर्वयत्कृतं तत्र भारत । विद्यादाने तथा कन्यायां तत्र तीर्थे विधानतः । अश्वमेधस्या-
स्नमथवा स गच्छेत्परमं पदं । सप्तजन्मानि राजेन्द्र शिवभक्तो न ... ततो मोक्षमवा- ५७

प्नोति योगशास्त्रप्रदानतः । मयैतत्परमं तीर्थं कथितं ते युधिष्ठिर । कीर्त्तनाच्छ्रवणाद्वापि
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये त्रिलोचनेश्वरतीर्थं ॥ छ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥
ततः कोशांतरं गच्छेत्तीर्थे वै कपिलेश्वरे । हितार्थं सर्वलोकानां ऋषिभिः स्थापितं पुरा ॥
यत्राग्निहोत्रसिध्यर्थं कपिला कानने तत्परः । नर्मदातीरसंस्थास्तपश्चरमातरताः । प्र-
विश्य नर्मदातीरं गंगेनीरं कृत्स्नमाणतः । संवेशयामास महर्षीं कामदुघां द्विजाः । तपो-
बलासमुद्धृत्य नर्मदायां महांततः । ब्रह्मर्षीन् सवत्सां कपिलां तरुणीं शीलसंयुतां ॥
ततः संपूजयामासुः शिवाय शिवसंयुतां । कपिलेश्वरनामानं स्थापयित्वा शिवं द्विजाः ॥

ततःप्रभृति विख्यातं राजेंद्र विख्यातं तीर्थमुत्तमं। सर्वकामप्रदं पुण्यं कपिलेश्वरसंज्ञितं॥
॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ तथैव शृणु भूपाल पुरा विप्रा व्यवस्थितं। मुनिपुत्रस्तु कपिलः पुरा॥
राय णोरतः। दृष्ट्वा तत्र शिवं शांतं अघं ध्रुवं सनातनं। सर्वज्ञं सर्वभूतेशं सर्वकामफलप्रदं। उ
मासहायं गिरिशं सर्वबाधाहरं परं। ख्यातायनसंस्नाश्च इजयित्वा विधानतः। वेदादिम
वशास्त्राणि पारायणमथाकरत्। महादेवप्रसादेन शापानुग्रहशक्तिमान्। इत्थं याद्यश्य सर्व
पुण्यसिद्धस्सन् सर्वत्रगामुनिः। कालेनाल्पेन राजेंद्र महादेवगणोऽभवत्। ततः प्रभृति विख्या
तं तीर्थमिदं युधिष्ठिर विशेषतः। कपिलेश्वरसंज्ञं हि सर्वसिद्धिफलप्रदं। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ५९१

या

कपिलां यः प्रयच्छति विप्राय वेदविदे पक्षे कृष्णे चतुर्दश्यां तस्य फलं। सर्वेषामेव दानानां कपि
लादानमुत्तमं। ब्रह्मणा भाषितं पूर्वं सर्ववेदसमागमो। सद्यः प्रसूतां तरुणीं कपिलां यः प्रय
च्छति। सा तां विष्णुरूपाणि गोयमानाऽप्सरोगणैः। यावंति तस्य रोमाणि भवन्ति याश्च
भारतानावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते। ततोऽवनीं कालेन इह मानुष्यतां गतः।
धनधान्यसमायुक्तो जीवेच्छरदां शतं। तत्र तीर्थे तु यो विप्रः स्नात्वा पारायणं पठेत्। अं
तर्जले जपन्रुद्रमिव नाकयात्। गायत्र्यादि मंत्रजाप्येन सर्वपापक्षयो भवेत्। सं
ध्यायं जापयस्तु इजयित्वा महादेवं कपिलेश्वरमादरात्। रुद्रध्यानं जपेदस्तु नियमेन

मम प्रियं ॥ दीपं वै दत्तवान् देवाय श्रेयानि शिवमन्दिरे मयानि शिवमन्दिरं ॥ इति श्रीवामा
हात्म्ये कपिलेश्वरतीर्थं ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ततः काशांतरपार्थ किंशुकेश्वरमुत्त
मं ॥ यस्य दर्शनमात्रेण जायते पापसंक्षयः ॥ हिरण्यकशिपोर्दैत्याद् बहुबलवान् परः ॥
अवध्यः सर्वलोकानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ तस्य पुत्रो महातेजाः प्रह्लादो नाम वै
ष्णवः ॥ विष्णुभक्तिप्रसादेन तस्य राज्ये प्रतिष्ठितः ॥ विरोचनस्ततो जातस्तस्माज्जातो बलि
र्नृपः ॥ बलेस्तु अश्वपाणिस्तु तस्माज्जातस्तु शंबरः ॥ शंबरस्यात्मजो जातः किंशुको नाम म
हासुरः ॥ जाबालकरावाघोरं महानयस्तु पश्चिमे ॥ दानवानां विनाशाय नाक्षोद्दे ५९२

ध्या तो ममो इति मयाश्रुत्वा किंटकेश्वयकायंधुपरिचिंदं ॥ मधुजीविनी शाक्यसम्मतिः संयातं दिय
वशारमो नमाम्नायतपः किंशुर्महामतिः ॥ अक्षसूत्रधरो ध्यानी दंडी मुंडी शमखली ॥ सर्वार्थ
यावकाहारो वल्कलाजिनसंवृतः ॥ स्नानाद्युतिपरो नित्यं नर्मदातीरमाश्रितः ॥ अङ्गयन्म
हादिव्यं वर्षाणामर्बुदं तपः ॥ ततस्तु तोषं भगवान् देवदेवो महेश्वरः ॥ उवाच दानवं साक्षाद
घपंजरया गिरा भो किंशुक महाभाग तुष्टोऽहं तव सुव्रत ॥ इष्टं व्रतानां परमं मौनं सर्वार्थसा
धनं ॥ चरितं त्वया लोके देवदानवदुश्चरं ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥ किंशुक उ
वाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरो मम ॥ अजय्यो यथायोग्याभूयां संग्रामे च रणेष्वहं ॥

दैत्यदानवदेवानां संग्राममपलायिनां । नयं नाश्यन्नविधे तमुक्ता देवं गदाधरं । तस्यैव संस्तु
ागव श्रेय यथाहं नेयङ्कर्ज्ञ येनवा मिनाशयस्य विभो दद स्वममतं वरी मद्य । देवउवाच ॥ मम
सन्निहिता यस्य यं भविष्यति दानवा । तत्र विक्लपदं नास्ति सर्वात्र विगतस्पृहः । तस्य देवाधिदे
वस्य देवदेवस्य संस्तुतो । यं खवक्तुततः श्रेष्ठो नाहं सर्वं न वेसुराः । किंतु नत्वा हि पश्चेन लोकालो
कश्रुं हरिं सुसुखी वर्द्धते कालेन निमिषसर्पातिवे । तस्मात्सत्यपराक्रमः व्याम सर्वलोकाश्रितेश्व
रः । नोदक्षाजितादैत्यसर्वमित्रानुकंपकौ । स्तापयामासमत्रवशं शिवं शांतमनामयं । स्व
उपायेनविधिना शांतः शिवउरंगतः । तदाप्रभृति तत्पार्थलोकपापपरिक्षीतान्तच्छिन्नम ५८३
श्रीमार्कंडेयासक्षा शिववचनम ॥ पदै लो कृतछिद्रितिः

ऽवद्धिं गतं त्रिवेश्वरलीलया ॥ श्रीमार्कंडेयउवाच ॥ ततः कालेन बहुना मध्यदेशोद्भ
पोनमो ऽभिरूपी ऽतिलोकसौख्यकाश्चनिवासिनि । निधायधर्मधीर्ये यत्वित्याप्रिशु रजी
रकेयिन्महर्षयः । सउशशिख्यालायाः स्मृदितापकृतिः किलावाथो द्वीर्थं प्रसर्पयेलोकाल
पप्रिपीडिताः । ककवारवातरंधुप्यंडुसिंहः मकरमलो आगताः स्वधरातं स्नकउपरमाशि
दशा । स्नानध्यानजपार्तिक्षेषां कालेतिवर्त्तते । एकदा पालकोस्तषां ओऽक्षिय्यकुमार
को । नर्मदाउलिनेपुण्ये कंशुकानृश्रुक्रयस्वथा । स्नातापिसंदीयमोणराशिकन्तस्त
सिमन्तु देवालयाकारः स्वजिनाथा पिपलवो । कपिंजायं तिहृद्यं निरममाणारादयर्थानः

तानि निजायुधानि त्वं कुमारास्ते पश्यतः प्रभुः। विनिर्ययौ वह्निकांतं निशावह्नेर्दर्शयित्वा तं तत्र शिवं
महालिंगं महत्कंबुराशितः। ततः सर्वपितॄणां तत्र ऋषीणां तस्मिन् विदर्शनात्। दृष्ट्वा च ऋषयो।
लिंगं कंबुमध्यगतं तदा परं विस्मयमापन्ना पूजयामासुरादरात्। स एव भगवान् रुद्रः सर्वथा
पि सनातनः। प्रच्छन्नोयं पुराकाले स एवाविर्भूतस्तदा। विश्वरूपेण भगवान् सवाहनगणायुध
यस्मादिदं लयं यातस्तेन लिंगं स निगद्यते। कंबुराशिगतं यस्मादेतद्धि लिंगं शुद्धिदं कं
बुकेश्वरसंज्ञं हि सदा कालं पितेः हतं। कंबुकेश्वरनामानं प्रपूजयित्वा तिथौ शिवं प्र ५८१
त्रतीर्थफलं तेषां कंबुसंख्यं भविष्यति। अथ तत्पूजयित्वा तं भक्त्या देवं महेश्वरं यः।

श्रुत्वा सुनिर्द्वंद्वस्नानप्रज्ञमुद्दिश्य मुनयः। एवं पार्थ परिज्ञातं तीर्थे कंबुकेश्वरे। स वायानु
तारकं लोकानां वांछितार्थदे। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्कंबुकेश्वरं। सर्वपापक्षयं प्राप्य लभ
ते वांछितं फलं। तर्पयित्वा पितॄन् भक्त्या श्राद्धं कृत्वा यथाविधि। कुरुते नूनं ह्यक्षयां तृप्तिं पितॄणां युगसं
ख्यया। शंखं नत्वा पत्याह्वे तं भक्त्या पुष्पाक्षतविशेषतः। शंखं तत्र जले दृष्ट्वा सदिमदक्षिणया शि
तं भक्त्या प्रदद्यात् देवाय शिवाय द्विजसत्तमः। द्विजभोजनसंयुक्तं दद्यात् गमिष्यतः। कंबुतीर्थे
द्विजः स्नात्वा विधिना पूज्य शंकरं। शुभं पुंसां सर्वविहितं पारायणमुपासनं। स यो लोकप्रवेशोऽपि
तत्र ब्रह्मकर्मनीतिघ्नः श्रयाः पुंसां मार्गं पूजयित्वा पापं प्रणश्यत्यफलं। तत्फलं समवाप्नोति गायत्री

मात्र पितॄन् पूर्व ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कृत्वा श्राद्धं पठन् द्विजः ॥ पूजयेद्देवमीशानं सोग्निष्टोम
फलं लभेन्नरः ॥ अकामो वा सकामो वा तत्र तीर्थे निजं वपुः ॥ संत्यजेत्परमं देवं स रुद्रपदमिच्छ
ति ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये ऽङ्कुशकेश्वरतीर्थं नाम ॥ ७ ॥ ॥ श्री मार्कण्डेय उवाच ॥ ततः कोथान्तर
पार्थ तीर्थादि केशवाकस्य राजेन्द्र प्रभासं विख्यातं पूजितं सर्वदैवतैः ॥ यत्र तं पूज्य गोदेवं म
हेदिव्यदृशो हरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन किं कृतं तत्र प्रभावं केन वा भवेत् ॥ एतदाख्या
हि मे सर्वं तीर्थं संभवकारणं ॥ श्री मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु पार्थ उपाख्यानं कल्पादौ वै यथा
भवत् ॥ यं दोषं तत्र स्त्रियं पार्थ तां शृणुष्वा भवद्यथा ॥ आद्यो ऽपि सहस्रवित्तानब्रह्मणो यशश्री ५९५

साधने उत्पन्नित्तात्र सोमं सस्यं सोमाभिषवकर्मणि ॥ दिनं यं धौ क्षीरजलधेर्यं तो दृश्यथाय
दाम देवि रुद्रो षधीनाथः समो मः स सितांशुमान् ॥ अस्मिन् कल्पे समुत्पन्ने श्रुती यत्रस्मा
गुप्तः अत्रि नगेन्द्रपार्थ स्वयं सा ख्याता महः ॥ अंशेन पाऽर्थ अष्टकल्पे वाराह संज्ञितः
यथा ह्रस्व यथा वा सोऽवदुषां महेमानियासो पितृं दृपदं शापं स्थानोद्धं यस्य तेज्या तो गाय
दं तद्यदष्ट परिदीनस्य पादित ॥ उजस्तो जा दिता यन ऋतं यं दण्ड नयस्व उपरास्तिणाक
लः शापमदं प्राप्तु पवजति ॥ अवन्ता पुरमासाद्य तपस्तेपे तपो महत् ॥ कालेन महता पार्थ
महाकालो महेश्वरः ॥ प्रसन्नः प्राह राजानं प्रसन्नास्मि विधेश्व वद किमिच्छसि महागच्छ

हिमवत्सदृशास्य देवं ॥ ईश्वर उवाच ॥ विष्णुनानेन नाम्ना स्थानं समाक्रान्तं महेश्वरि ॥ तेनाप्यस्य शु
पदं सिद्धा सिद्धिरायतनं ॥ स्थानानां नामधेयानि नंदिघोषं दुरासुरेश्वरो ॥ ईश्वर उवाच ॥ यदा छत्रपदं
शालंकायनतेजश्चिवलिलिप्तिं कृत्वा नानादी मदीयांबुं गच्छ सम्मुख नर्मदायां तत्र कोटिनन्दी तत्र पार्थे
तथ स्वसात्व धीः ध्रुवे यत्र नामसुविस्तीर्णे शोभे सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ इत्यकाद्देवदेव शासनेन त्वं
तस्थाय तावच्छो पितृदेवो छन्नस्तो घमा गान्धतानदी ॥ रघोदेवा हिमशुभ्रां देवविधं सन्नी
रूपा कोटीनेश्वर शार्वणीतपस्तापसिद्धिलो विष्णुः ॥ इत्थं संवत्सरं पार्थ ततः शुभो महेश्वरः ॥
प्रत्यक्षः प्राह भगवान् प्रेमगर्भं त्रिपाण्डव ॥ ईश्वर उवाच ॥ वरेणस्य वर्धयामि संस्थानं मानयस्व ते ५८५

तव यत्पापं भाषितं ॥ तस्य पापस्य नाशाय यथा क्षेत्रं समर्पितं यं श्रुत्वा ॥ नर्मदा खलु पापानां घ
मंदी साधु शर्मदा ॥ विशेषशुद्धोऽसि नियतं च समस्याद्दर्शनात्तदा पापनाशाय तत्र नानाघस्त्री
र्थानि सर्वतः ॥ प्राकृतवंश्च तमं स्थानं रखा सेवापरानगः ॥ स्थानं सिद्धिमिव हृदिदोध्रुवं योत्र
मसंज्ञा साकलाकलितकायस्थं प्रत्नाहुरिति सद्भिस्तु ॥ नर्वमित्युपर्णतयं नालबालजमं
स्थितिः इत्यकाशंकरेणास्तुतं स्वावाविधानतः ॥ स्थापयित्वास गिरिशं प्रत्नाहुरितमंड
लं नम्रुयित्वा ततो जगाम स्वनाम्ना ध्रुवेहिविधः ॥ पिनाकिनं तं प्रत्यक्षं वंवदेवं संकुचि
यंदउवाच ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव रूपयामेव यः कृत्यो यथा प्रतिष्ठितो लिंगे विरमत्र स्थितो

वा लोकानामुपकाराय प्रसीद परमेश्वर॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ एवमस्त्विति ययोक्तं परिश्र
श्च सपीडितं। नताष्टव्हीवातं वं दं जयछिद्यसुखप्रदः। विशालभालशिरसिज यन्नुल्लेश्य
वशायमे। बिशालमपितं बालं विधाय वक्तुषा नमद्दतिदतं निर्जं पार्थिवशावतं विशदं वि
धुं। एवं स्नानं स्थिरं दधाच शिरः शर्वरीपतेः। गिरिं कैलाशमगमज्जगजवगतिः शिवः
स्यक्तनुतः समभवत्ततः प्रभृति भारतातीर्थं तार्थविरयम प्रभावं दस्युस्त्रिताः वं दप्रभा
ससंशंभुवं दस्थरशिवाग्निं। वंग देव्यापद्दरणं स्नानात्तमविधायिकौ॥ श्रीमार्कंडे
कालांतरे तथैवायमत्रिनत्र संभुक्तवान्तवसिद्धिर्वाराप्राप्ता स्नच्छुप्रश्वशुधिश्च्या॥ ५९७

पुराशास्त्रसमुद्धरेण यथा तत्कथितं मया॥ अमेवनाद्विरागाणां ह्ययरोगी नविद्यासिउ
क्षादितानां पत्नीनां येन कुर्वंति सेवनं। यानि भूजायते तेषां तां शृणुध्वं नराधिप। ज्ञानाद्य
तो हिनारीणां सेवनाज्जायते सुतः॥ सुतश्चयश्च मोहत्थ इत्येवं स्थितिराषिता। येन सेवंति
तां मन्या स्त्रीकालोकविधिनतः। तेषां भूत्वेदर्णं पापं जायते पापकर्मणां। तेन पापेन रो
गेण व्याप्तितानरकं भुजेतू। तस्यां तद्रुधिरं पापः पिबत्येव न संशयः। तत्तावती सुः कालेन
यां यां योनिं प्रयाति सः। तस्यां तस्यां महाभाग जायते ध्रुवं। परित्युतास्तस्मात्स्त्री
न ब्राधियते स्यापतितं दोघार्गर्भस्थापयत्पितरः पूर्वजास्तत्सिता महाः पतंति गात्रमान्

ण्कुलद्वातन मोक्षः ॥ तत्पापन स्थापन कृपयोऽत्र न विद्यते ॥ ततस्तीर्थस्थानकोनिपु
ण्याख्यायतना निवेश्य मनुविनर्मदांपाद्यत्नः सर्वपापक्षयंकरी ॥ क्रमादित्योत्तरतीरस्कंध
तीर्थमिदं श्रुत्वा ॥ तत्रोपवासात्तु दानानि श्रवणानि नियमानथो वकारस्वदशाश्वानि कुर्यन्नृ
विमात्यश्वरं ॥ सर्वपापक्षयं प्राप्य प्रभासं समतो याति ॥ यद्येवार्कस्थलं नाम्ना प्रोक्तमुपस्म
र्यदं ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ एवं विशेषविख्यातं ततः प्रभृति भारत ॥ तीर्थं वै प्रभासाख्यं सुतः
प्रभृति भारत ॥ चंद्रभागाक्षयं तथा ॥ तथैव सोमतीर्थाख्यं श्रुत्युक्तं तथा पुण्यं चंद्रभागा
क्षयं तथा ॥ तथैव सोमतीर्थाख्यं सर्वसिद्धिप्रदं शुभं ॥ वंशो लिंगत्रयं पार्थ स्थापयित्वा दिवं ५९८

गतः ॥ गंगामयन्नयाशुरः पापशापोज्झितः स्वयं ॥ रवोरिसंगमं मुख्यं श्रुत्युक्तं तथा पु
प्रभासं च तृतीयं वेदांचितार्थप्रदं परं ॥ एवं पार्थ मया ख्यातं तीर्थं पापप्रणाशनं ॥ सोमतीर्थे
तु यः स्नात्वा श्रद्धयोपोष्य मीश्वरं ॥ प्राञ्जलि सनतो लोके सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ चंद्रभागामयो
गयाय दृष्ट्वैवं चंद्रसूर्ययोः ॥ स्नानं समाचरेत् तस्मात्सुखं लभेत् सर्वकिल्बिषैः ॥ तत्र स्नात्वा परं पश्य
पश्यति यद्दर्णं दृष्ट्वा वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतं ॥ स्नानमात्रेण राजेन्द्र तत्र
र्थे प्रणश्यति ॥ स एव स्नात्वा नेति महमोदहविमोहिताः ॥ दृष्टुमिव देवेशं परमानंद
रूपिणं ॥ पश्चिमे भागे गयासोमतीर्थे इयत्फलं ॥ तत्फलं समवाप्नोति चंद्रभागेन संशयः

संक्रांतौ च व्यतीपाते अयने विषुवे तथा चंद्रप्रभासे स्नात्वा दिसर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
ये मृतास्तेऽप्यात्मानस्तेषां जन्मानिरर्थकं चंद्रतीर्थे न जानंति रेवायां संस्थवं ह्निनो चंद्र
भागेन रायस्तु संस्था संक्रांतेह पाञ्ज निवर्तिका गतिस्तेषां सोमलोकान् संशयः ॥ श्रा
द्धं दद्यात्तु यस्तत्र पितृणां च तिलोदकं उद्धरस पितॄन् पार्थ आत्मना सैकविंशकान् ॥ दी
पं दद्याद्य त्विवायस्य श्रद्धया छिन्नो जनं ॥ इति ते कथितं पार्थ मया पापप्रणाशनं ॥ तीर्थं
चंद्रप्रभासाख्यं देव्यघविनाशनं ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये चंद्रप्रभासतीर्थनाम ॥ का
श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र तीर्थं त्रिलोकाचनेश्वरं ॥ चंद्रप्रभासतीर्थं युधिष्ठि ५८८

तंत्रोल्लंघ्यांतारस्युनं ॥ सर्वपापहरं पुण्यं तीर्थं दुःखविनाशनं ॥ पुरा तत्र द्विजः कश्चि
त् ... कर्मनिरतोऽभवत् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वषो
वेदवेदांगपारगः ॥ पूर्वं पुत्रसुखं फलं यस्य कर्मनिरतोऽभवत् उत्पत्तिं क्षत्रियस्य लोके
त्पत्तिं वदस्व धर्मिष्ठ श्रोतुमिच्छामि हं मुने ॥ ब्राह्मणस्य तु यत्कर्म उत्पत्तिं क्षत्रियस्य च ॥ वै
श्यानां यापि शूद्राणां तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ निखिलं श्रोतुमिच्छामि सविप्रैः ऋषिभिः सह
मुखान्नव ब्रह्मनिश्रेष्ठ नान्या विनायतिर्मे मा ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ उत्पत्तिकारणं ब्रह्मादे
वादेवादिकं यत्तत्प्रथमं सर्वभूतानां यथा रसजगद्गुरुः ॥ ब्राह्मणास्तन्मुखाज्जाताः
नियास्तस्यावाजनः ॥ तस्योरुदेशाद्वैश्या अपश्चाच्छूद्रा ययजगिरा ततस्तथेति कृ

वसेः पृथक्पृथग्मोधिनारत्नाप्यायिणासमुत्पन्नाश्चतालामालिनोमतन्नतेषांधर्मप्र
वक्तृत्वान्मिश्रकतिस्मृत्यर्थनोदितोयेनसन्छकुरुलानन्दमार्षयांतिपरांगतिंस्थानं विनाप्रि
तन्निष्ठेश्राद्धाणांप्राप्यातद्रूपांगतिरथ्ययनोदानात्तृशानदयारातोद्भवेदुः अथोप्यवेदा
नावेदंशमांगंप्रोक्तविधानतः कुलजांतूपसंपन्नांसवर्णलक्षणलक्षितांउद्वाहयन्नत्प
न्नीप्राप्यानुशांगुराद्धपातः समान्निविहायाग्नियोतंवाद्रजायक्रमात्प्रतिपद्धन
पुवादेनलोभविवर्जितःपंचयज्ञविधानेन्तुकृत्यान्नियमतंदिनेवनंगच्छेत्ततः
पश्चात्तृतीयाश्रममाभवनात्तरप्तनायनिश्चित्यसर्वसंगविवर्जितः स्पृष्टनलोभा ५००

६००

वै

नलोकानवाप्नोतिनसंदेहाजातपुनः क्षत्रियस्तुस्थितोराज्येपालयित्वावसुंधरांसाधु
नेरहन्तनिरालस्यंयपुष्टान्पानोतिसङ्गतिंकृषिगौरक्ष्याणांवैश्योवाणिज्यंयमजीवनं
सन्ध्याशौचान्वितस्वर्गंगच्छत्यत्रनसंशयंनश्शूद्रस्थतुथकर्थमोविहितः परामृष्टिनां
।संस्कारश्चपन्नस्त्र त्वस्मिद्धिजायतयः। ःस्वधर्मनिमनायत्न कामचारतः।।२

नमेनोनचसंस्कारोनसद्विद्यानिषेवणंनशास्त्रविद्यार्थवर्णनेदासादेवताचर्चनांयथा
जातनसलिलेनतंवर्त्तितथमदृनिशंवर्णत्रयस्यशुश्रूषात्ततद्दिष्टेनजीवनंतथैव
मितरेषांचप्रतिलोमानुलोमसंकरात्सनाजायतत्सौवेगतिसुवंनगच्छतिस्वधर्म
वितयन्निश्चितपांशास्त्रंथलोकयन्नायशोभागीस्वधर्मस्थस्वर्गभागीवजायतेएवं

ऽस्मात्पुरात्कोऽपि सन्नुविप्रः सभार्यतामहत्त्वः शास्त्रसंपन्नः श्रोत्रियः सर्वसंमतः ऽपथ्य
नपुत्रानिर्थं देवतातिथिपूजकः। स च गृहे सुखासीनः शिशुपालनवत्सरः। एकदा प्र
थमे यामे निशायां तस्य तात्कालजातं शरीरे वेदनार्थं अकस्मादपरततः। द्विनिरुद्ध्यस
ऽलोन नष्टनवागशिरीरिणी। ततो निरीक्षिता यावद्दश्यथोर्द्ध दिशो दृश्यो विपमानः स
नीतात्मातावद्दूराद्ददर्श हि पुंखलापाशहस्तं यथ स्थूल दास्ते मुहुराणे। विक्षितं मार्ग
षात्कुंतरं सन्मुखमागतं। इष्मोऽनवयप्रख्यं नीलोऽन विकृषितो रक्ताक्षमाय
तर्भुंय मलकेणालक्षितं। दृष्टा तमेव मायातं मालस्थान्मानमात्मना। ऽऽपपर ५१

संज्ञां पुंशतकुटीयसंभवं। ततः प्रोवाच पुरतो यमः संयमनो महान्। शृणु वाक्यमिद
मन्नयमोऽहं सर्वजन्तुषु संहरस्व महाबाहो रुद्रजाप्यं सुवर्द्धं। वसिनास्ति विध्ननं द्वि
षामपि किंक्षिनां अपि वागीशमुख्यानां च दिध्यनां तु किंपुनः। अस्मात्परं महि पक्कालोत्तो ध्याने
सिध्याऽपि। येनाहं कालपाशेभ्यो संयतानि गतप्ययः। तच्छ्रुत्वा निष्ठुरं वाक्यं यमतोऽविनिर्गतं
महाभयसमक्रान्ता ब्राह्मणः प्रपलायितः। दृष्ट्वा ऽयं ऽपालवसिद्धमंत्रसुदारगोः। तत्र
कुंनशक्या लतं विप्रं क्षिप्रगामिनीनां तथा मार्गगताः सर्वे यमेन सह किंकराः। निष्ठुरतरं
नितं विप्रं कृत्वा णायकानां वरो। एवं स विकलो विप्रो ददर्श पुरतो महत्। उत्तमं शिवलिंगं तु

गुर्वं दिशमारतो व्रजमाणः परिश्रांतो हा हा हेति निःश्वसन्॥ ब्राह्मणस्तु वायोरहोर
स्मद्दीदेवशरणागतवत्सलो मुक्तोऽयं यत्र वामवासि मुक्तो मे विययमामतः॥ एवमुक्त्वा
पतन्भूमौ लिंगमालिंग्य मारतो गतः सर्व्वमविप्रग्रः संस्मरन्नुतुरस्मन्नमो भक्ता लिंगिनि
लिंगं तं शुभो मे नश्यात्विनाशनः॥ कोटंतीति श्वसन्मामलिंग्ं कारमकरोन्नदा॥ तेन तत्कि
कराः सावयमेनमर्द्दमारस्त ओंकारेण गताः शीघ्रं मेघावातहताश्च॥ ततस्तच्छ्रा वि
शृंतं शिवमाहात्म्यं वादे॥ माहेश्वर उवाच॥ ऽपतस्तेमदा नैमिमत्रं गतं मुक्तस्तंभयं
स्वधर्मनिरतो दांतः कामक्रोधादिवर्जिताः। विप्राः स्वदारसंतुष्टास्तेन मुक्ताः सेकविंश॥

५०२
०२

अनाश्रमादिवर्णानां निषिद्धस्य च सेवनात्॥ आलस्याद्दुर्भदोषाच्च मुक्त विंशान्
ऽधिं सतीं एनां मया परित्यज्य स्वधर्मनिरतो द्विजः॥ तेनाध्यस्यं जपध्यसुन्नानंतं मुक्
ऽधिं सतीं यदा वा मुक्तागाछेन्न दृष्ट्वेदं यं जापमुद्दार मुक्तं जीयावापि स्यान्मुक्
ऽयजापिनः॥ ब्राह्मण उवाच॥ अथ ब्रह्मकपालानि गलपालुठंति क्षितमाहेश्वरूपं दे
वं वंदे मुक्तोऽयं शिवं तु उरंगाक्षितागंगामंजरामौलिमध्यगः॥ अनघं विश्वबीजं तं वं
दे मुक्तोऽयं शिवं गुणातिगं वगुणातीतं कर्मलेपविवर्जितं॥ मोघ्यासोऽस्य स्वरूपं तं वं
दे मुक्तोऽयं शिवं॥ कालांतकमयावी मां कारणं कांतदर्शनं॥ दृष्टादोषमुक्तं तं वंदे मु

ॐ जयं शिवं सर्वातिगं सर्वमयं सर्वेशं सर्वशासनं सर्वाधारविधातारं वंदे शुद्धं जग
यं शिवं महाजलमरुदग्निविनसोमाग्निदीक्षितं । रूपेर निरिदालकं वंदे शुद्धं जयं शि
वं किंविधा जगन्नाथ यदिदा माया दीयते ॥ शुद्धं जया श्लोकानंदमयाचं देवसंस्तु
तः । यस्य नामानन संस्तोति भक्त्या तुष्यते जयापदं तस्यापि तुष्यते ध्रुवं ननु निमित्तं वि
नष्टं तु अकल्पं यथया ह्यस्य मिदं लिंगं स्थापयामास कोटानस्य नामान्तालोकानां हि
तकाम्यया ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवं भक्तेन विप्रेण यथा निलिखितं शुभं । तुष्टोपेहं निर्विघ्नं
न विप्र तिलवानघ । ॐ लशिवकुरं भावात्र नास्त्यं मन विष्णोस्तोत्रेणाननयोजस्या ५३

स्तोत्रमिमं समाहितः । तस्यापि तुष्यते शंकरः घनं हरिहरं नाशयत्यघं इति ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ इत्यु
क्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवांतरधीयत । ब्राह्मणस्तु यथाकामं स्नायित्वा तु विस्मितः । वरिष्ठं कोटने
शश्च कवनूलोके दृष्ट्वा यायो तदाप्रभृति तत्तीर्थं कोटनेशान्निशाहितं सर्वपापहरं पुण्यं स
र्वतीर्थेष्वनुत्तमं । तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरं । अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं स तु
ल्पमुत्तमं । तत्र तीर्थे तु यो राजन् प्राणत्यागं करोति तु । न पश्यति यमं दूतमिति शंकरभा
षितं । अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् जलवाहूपसत्तमः । आग्नेयं गरुणं वापि लोकं प्राप्य महीयते
इह लोके वतीसोपि महाधनपतिर्भवेत् । तत्र तीर्थे द्विजः स्नात्वा पूजयित्वा महेश्वरं । प्राप्य

यं जपेद्यस्तु शांतरुद्रियमिथ पौरुषं सूक्तमथापि वा मंत्रं वापि त्रियंबकं गायत्रीं वा तदुप
श्रेष्ठ समाहितमनाः शुचिः॥ तत्रापि तत्फलं जयति श्रेष्ठं तत्फलं स गच्छति॥ तर्पयेद्यो पितॄंस्तत्र ति
लमिश्रेण वारिणा। तदा श्राद्धमयो दानेन जनायेत्तुष्टिमक्षयां॥ पंचस्नातनु संस्नाप्य गंधतोयेन
शंकरं॥ पुष्पैस्तीर्थजलैर्भक्त्या विधिवत्संपूजयेच्छिवं॥ यथासंभवदानानि अपवित्रेस्तु येच्छिवं
यं यथा दिव्यनैवेद्यनीराजनफलादिभिः॥ धूपदीपनमस्कारस्तुतिनिर्गीतनर्तनैः॥ एवमाराध
येद्यस्तु स शक्राकोटितीर्थके। यं यं कामममिध्याय स तमाप्नोति निश्चितं॥ अंते च सम्य
प्राप्य शिवस्यानुचरो भवेत्॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये कोटितीर्थवर्णनं नाम॥ ०॥ श्रीमार्कंडे

२४

ततः कोटीश्वरं गच्छेत्तीर्थमिंद्रेश्वरं शुभं॥ नर्मदादक्षिणे कूले कपालेश्वरतीर्थतः॥ युधिष्ठिर उ॥
कस्मादिंद्रः स्वपस्तेपे नर्मदायां महामुने॥ सर्वमिदं धिपाठया एतदिच्छामि वेदितुं॥ एतच्छुत्वा उ
वचनं धर्मपुत्रस्य धीमतः॥ कथयामास तद्वृत्तमितिहासं पुरातनं॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ विश्वास
यित्वा सुकर्मं विरं धर्मसकं महाबलं॥ इंद्रं हत्वा यथा नीतं गच्छमानं यथा पतिः॥ प्रमापमायै
धृतेत्या उरासहा॥ वदोरात्र मविश्रांतो जगाम तु वनं यं॥ इंद्रत्वाथ यतायाति दिव्यानेन न
रतो दिशां भागं सुरैः सार्द्धं तदा हत्वा न सुखं वसति वृत्र हत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः॥ एतत्प
निष्कृतिर्द्दृष्टा न तु विद्यामयाति नः॥ एवमादीनि पापानि कुर्वाणो यानि देवराट् श्रुत्वा दीना

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

नोऽश्रुतानां विषादमगमत्परं। यक्ष्माराज्यं सुरैः सार्द्धं निर्जगाम वनं प्रति॥ तत्र स्थित्वेदं राज्यं व
स्तुनि विविधान्यपि फलान्येतानि धर्मज्ञ यो भुंक्ते निराश्रयः फलं धर्मस्य तु तं निस्तु ह स्थ ऽगन
वांधवाः पश्यतां सर्वमिति तेषां पापमकेन तु ज्यते। एवं शक्रेण दुःखं च कृत्वा कस्यचिन्न्यं कालवरं
एकाकी स ऽगात् भास्करतीर्थाख्याय तनानि वांगंगातीर्थेषु स वृषु समुद्रेषु स ह सुवेलाद्वृत्तस
वरिवातिषु तडागेषु सरित्सु वा पापान्मुमुथाति यस्मात्तत्वाटवास्तु पागतः। रवाप्रज्ञावती
र्थेषु कुहलया कुभयोरपि वाराणस्य नमदादेवं स्कंदतीर्थ यतिक्रमान्। तत्र स्थित्वोप ५१५
वासिय स्वच्छ गां गायणा हेत्स्ना कर्षयन्। विस्फूर्क देवं किं पितृ शर्मलैश्च वान्ताश्वेपं

ग्रौ वाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलशयः। आर्द्रवासास्तु हेमंते चकार विपुलं तपः। एवं त
पस्यतस्तस्य शक्रस्य विदितात्मनः। वत्सराणां सहस्राणि गतानि दश भारत॥
ततास्त्वेकादशे प्राप्ते वर्षाणां तु पुनः समासदा भगवान् रुद्रस्तु नाम परमेश्वरः। तथाप्य
क्लर्षयः सिद्धा ब्रह्मविष्णवाद्यागमाः। तत्र जग्मुः सुराः सर्वे यत्र देवः शतक्रतुः। दृष्ट्वा सभा
गतान् देवान् हर्षितो वै वमदाम लिः उपावघ्रणतोऽब्रवीत् सर्वदेवपुत्रादितः। दक्षस्य शिरो
सार्विषां विदितं तद्धो यथा ऽऽवृत्रवधः कृतः। युष्माकं वाशया ब्रह्मन् शिव विष्णो यथा पुरा॥
तथा ऽनेन ब्रह्महणं मया पापस्य कारणे। प्रमंतं सर्वतीर्थेषु स्नात्वा देयानसु रतिं ननंद

तिविनाशेनं त्रैलोक्यं सचराचरं। श्रुत्वंशाकं यथा विघ्नं तथा राज्यमनायकं। तस्मात्त्वं त्रि
शाग्रभुग्विशन्तुं मिवधार्यमाणं कुर्वंतु शक्रं निर्दोषं तथा मा चिमिदं षर्यः। इदमस्य प्रतिमुखोऽ
तं श्रुत्वा तद्वचनं शुभं। ततः प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः॥ ब्रह्मोवाच॥ एतत्पा
पं महाघोरं ब्रह्महत्यासमुद्भवं। मं विभज्याथ तुल्येषु चतुर्ष्वपि क्षिपाम्यहं। भवतां व
चनात् श्रेष्ठाः संप्रत्येव सुरर्षयः। एवमुक्त्वा क्षिपत्येकं भागं ब्रह्मा जलोपरि। अवगा
ह्य ततः पयाम्बु पापो विनाशयथाऽपि तैः। भागं वाथ क्षिपद्भूम्यां द्वितीयं पद्मसंभवः॥
तलान्तु सानुकूल्यावसथापार्थ विशुद्धशाखा। भागं तृतीयं नारीणां रजस्या द्वितीयाविन्नुः। न ५०

श्रुस्तृश्या बाध्यसंज्ञाख्या। तेन जाता नारजस्वला चतुर्दिनानि सा प्राहे क्षिपापष्ठमहि
तामयात् द्विदिनं बाध्यसंज्ञाख्या ब्रह्महत्या। त्रिदिनं मनापि शुद्धवाहिकायं कुर्यादि
तां चतुर्दिनं पञ्चमपि ह। देवानां सर्वकार्याणि वादीति चतुर्थं सततां ज्ञानं विभज्य पर
मिथ्य रजः कृषि वाणिज्य गोरक्ष्याष्टान्न मवाकर द्विजानां ता विना पदे श्राद्धे तत्कर्मावि यादे॰ पा
ज्ञितो द्वितः। एवं विभज्य भागं तं विमुक्तो ब्रह्महत्यया। तातानिमं दृष्ट्या मासुः सर्वदे
वा महर्षयः। ददुर्देवा श्रियं रक्षा निर्मसदातीरमध्यगां। वरं ग्राहं दयामास तत्र स्तुष्टो
मदेश्वरः। दाक्ष्या मिनवादा वं परं ह्रुणु यथेप्सितं। शक्र उवाच॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश

यदि देयो वरो मम मोऽत्र संस्थापयिष्यामि शङ्करं सन्निहितो भव। पापप्रशमनाय तु ज-
योऽस्तु मम सर्वदा। महाख्यया महादेव लोकानां वरदो भव॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ एवमा-
स्त्विति तं चोक्त्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। संगतास्ते जग्मुराकाशे स्तूयमाना महर्षिभिः॥
एवं तत्र तदा पार्थ देवराजः शतक्रतुः। स्थापयित्वा महेशानं जगाम त्रिदशालयं। त-
तः प्रभृति विख्यातं तीर्थमिन्द्रेश्वरं शुभं। ब्रह्महत्यादिकं पार्थ सर्वदेवैस्तु पूजितं। तत्र ती-
र्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः। महापातकयुक्तोऽपि मुच्यते सर्वकिल्बिषैः। श्रा-
द्धं कुर्याद्ध्रुवं तस्य पितॄणां न क्लिसंयुतः। यावदिन्द्रान्तरं राजन् पि- णां तृप्तिरक्षया 5:9

ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां। पादुकोपानहौ छत्रं वस्त्रं दद्याच्च फा-
श्नं। एतत्ते कथितं पार्थ यन्मां पृष्टोऽहं त्वया पुरा। तीर्थमाहात्म्यमतुलं श्रवात्पापैः प्रमुच्यते
इति श्रीवायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्रीनर्मदामाहात्म्ये इन्द्रेश्वरतीर्थनाम॥ ७॥ श्रीमार्कण्डेय उवा-
च। ततो गच्छेत राजेन्द्र वालुकेश्वरमुत्तमं। तीर्थादिन्द्रेश्वरात् स्थितं क्रोशद्वयान्तरा। ग-
ङ्गागोदावरीयात्रां तु नरा प्रजता किल। वाल्मीकिना महाराज लोकानां हितकाम्यया।
हितीयं स्थापितं लिङ्गं त्वेतद्वालुकामयं। स्थापयामास द्वयं तद्धि त्र जिताहारेण भा-
रत। एकं मया पुरा यात्रा प्रोक्तं लिङ्गं प्रतिष्ठितं। हितायमेतत्तेनात्र प्रतिष्ठाप्य महेश्वरं सं-

वालुकेश्वरसंज्ञं तु प्रख्यातं ॥ अथ शंकरांततो जगाम समुनिः सशिष्यः स्वं तपोवनं ॥
ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं वै वालुकेश्वरं ॥ लिंगं प्रतिष्ठितं यस्माद्ध्यासा वालुकामयं वा
ल्मीकस्थापितं पुण्यं सर्वपापहरं नृप ॥ तत्र स्नात्वा च संतर्प्य पितॄन्देवांस्तिलोदकैः ॥ श्राद्धं
कैर्यन्मिदाराज पितॄणां तृप्तिरक्षया ॥ संजायते न तात देवं विधिना वालुकेश्वरे शतोजा
गरणं कृत्वा उपवासपरो नरः धूपदीपार्घ्यनैवेद्यैः स्तुतिनीराजनादिभिः ॥ गीतनृत्यवि
नोदैश्च तोषयेद्यो महेश्वरं ॥ स सर्वसेच्छाकारलोकवर्षाणि मध्युतं हि पात्रे दृष्ट्वा यांवद्य
उद्दिश्यां भानुवारे यथा रतातत्र तीर्थेन रायस्तु भाम्न णान्नो जायेन्नृप ॥ एकेन भोजितेन ना ५०८

६०८

त्रकोटिर्नैर्ययुतं भवेत् ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये वालुकेश्वरतीर्थमाहात्म्यं ॥ श्रीमार्कंडेयो
त्तानागच्छेत राजेंद्र यक्षिणीतीर्थमुत्तमं ॥ रेवाया दक्षिणे कूले सर्वपापहरं परं ॥ यस्य स्म
रणमात्रेण मुच्यते महापातकात् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यक्षिणीतीर्थमाहात्म्यं विस्त
रात्कथय प्रभो ॥ कस्माज्जातं तु तत्तीर्थं रेवाया दक्षिणे तटे ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ सुमाया
यक्षिणी नाम यक्षेश्वरवासिनी ॥ सर्वैर्यागास्तु संरक्ष्या मनसा तपश्चाद्ध्यो सा गता
नर्मदातीरे दक्षिणं तटमाश्रिता ॥ रक्ष्यो हुमिमं मासा घ्यथा शरदि पुलैत पः ॥ शिशिरे
जलवासा सा ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यगा ॥ वर्षाकाले निरालंबा ध्यायंती महेश्वरं विश्वेश्व

लेरखंडेस्तु गौरी सा पर्यतोषयन्नृप। एवं वर्षशते पूर्णे प्रत्यक्षस्तु महेश्वरः। उम

यासहिताकस्मात्तु वाच प्रीतात्मना प्रिये॥ महेश्वर उवाच॥ तुष्टोऽस्मि सुव्रते भद्रे तपसाने

न भामिनि। वरं दद्यामि ते भद्रे ह्ययात्तमनसि वर्तते। यक्षिण्युवाच॥ यदि तुष्टोऽसि मे दे

व उमया सहितो हरः प्रसादसमुखो ऽत्र यावत्प्रयच्छ वरस्तु मे। अत्र तीर्थे तु मन्नाम्ना

ख्यातं याति महेश्वरः। यो ध्येयं महादेवः पुण्यरूपफलप्रदः। अथ नाम्ना विवि

ख्यातो ऽत्र वर्यं यक्षमादृतः॥ श्रीमहेश्वर उवाच॥ एवं भवतु धर्मज्ञे मत्प्रसादान्न संश

यः। त्वन्नाम्ना स्थितो ह्यादेवयरख्यातं न विश्रुतम्। इत्युक्त्वा स महादेवस्तत्रैवान्तरध ५१९

यतो यक्षेश्वरं तत्र लिंगं स्थापयामास यक्षिणी। तीर्थं तद्यक्षिणी नाम वट पूर्वं तु विश्रु

तो कल्पा नाम स्तुतं सार्थं रेवाया दक्षिणे तटे। कल्पस्थायी महातीर्थं सर्वं मिष्ट्वं वंश्रु

काराश्रवीत्॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ अत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पिंडं दद्यात्प्रयत्नतः। पितरस्तुष्टि

मायांति यावद्यक्षेश्वरो हरः। अत्र तीर्थे नरः स्नातः प्राणत्यागं करोति यः। युगानां दृश्य

मासहस्रं स वसेच्छिवसन्निधौ। अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां स्नापयेद्देवमीश्वरं। विष्वी दले

श्वसं कृष्यराजा भवति निश्चितं। माघमासे सितपक्षे तृतीयायां उनारता नरो वा यदि

वा नारी तीर्थेऽस्मिन्नागमिष्यति। स्नानं विधाय विधिवत्तर्पयित्वा पितृदेवताः। शक्त्या दानं

प्रकुर्वीत लभते फलमुत्तमं। विधवा या नाक्षयान्नारी शतं जन्मानि भारत। तत्र प्रदं हि तत्तीर्थं
सर्वपातकनाशनं। सर्वकामप्रदं नृणां स्त्रीणां चैव विशेषतः। अत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा कुर्या-
द्दिमातृतर्पणं। मातृकायरुणान्मुच्येत् मुच्यते सप्त एव हि। तिलमिश्रं च पानीयं अत्र ती-
र्थे [illegible] प्रयच्छति। सप्त तान्पितृलान्नरो गानित्येवं शंकरोऽब्रवीत्॥ इति श्रीरेवामा-
हात्म्ये वरयक्षिणीतीर्थं नाम॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततः क्रोशान्तरे पार्थ देवतीर्थ-
मनुत्तमं। यत्र केशवमुख्यैस्तु देवैः संस्थापितः शिवः। दिक्पालैर्लोकपालैश्च पुरा
शक्रसकिल्बिषे। जयार्थमिंद्रस्य तदा तत्र संस्थाप्य शंकरं। पूजयामासुरव्यग्रास्ते ८१०

६२१

वै देवाः सवासवाः। ततः प्रोत्थाय यद् अभिषिक्तं सुरर्षिभिः। प्रजग्मुः शक्रसहिताः शक्र-
लोकं तु मासवाः। ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं देवपुरं नृप। देवैः प्रतिष्ठितं यस्मात्तु भुक्तिमुक्ति-
प्रदं परं। तत्र स्नात्वा तथा दत्त्वा पितॄणां यतिलोदकं। श्राद्धं कृत्वा विधानेन पितॄणां दत्ति-
रक्षया। जायते भुगमर्कं दिव्यरादेवरूद्रारितं। पूजायच्छेमीशानं भक्त्या श्रद्धया च भार-
त। सर्वान्सर्वलोकं दिवि दिव्यं वर्षशतं नृप। दीपदानं च देवाय दद्याद्दुरितनाशनं। ब्राह्म-
णान्भोजयेच्छक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये देवतीर्थं नाम॥ ॥
श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततः क्रोशान्तरे राजन्नू शक्रतीर्थं प्रतिष्ठितं। शक्रेण स्थापितं पूर्वं पुराजनव

वधेछया। तंयुधिष्ठिरउवाच।। कोसौऽन्धकइत्याख्यातायस्याया कामहासुनोकस्यवंशस
मुत्पन्नादैत्योवादानवासुरः। विस्तरात्ज्ञातुमिच्छामितस्यतादेविवक्षितं।। श्रीमार्कंडेउ।।
इन्वंशसमुद्भूतःकश्यपस्यकुलेमहान्ऽन्धकोनाममहादैत्योतपस्तेपेसुदारुणं।बृहि
वर्षसहस्राणिदिव्यानिकिलभारततः प्रसन्नोभगवान्ब्रह्मालोकपितामहः।प्रददौ
वांछितंतस्यतुष्टश्चनराधिप।विजयंसर्वदेवानांदैत्यदानववरस्यसौ।बलंतथातुलंभो
यंगतरस्खलितंतथा।एवमादीनृवरान्प्राप्यबहून्वक्राययवधर्मः।तत्रसर्वत्रविजि
यंकृतवान्दैत्याणस्तुरः।शक्रेणसहघोरादंसंग्रामोविवेष्टुवद्दादिर्घंचप्रतिशाईलिनतः 511
सा।
६२१

शक्रःपराजितःऽन्धकेनतेनतथाशक्रस्यराज्यांगंसर्वमाक्रांतं।शचीकरिवरछत्रंहयरत्नंतथासर्वं
एवंतेनासुरेणापिजितादेव्याश्चदानवाः।यक्षरक्षांसिनागेंद्रमर्त्यरूपेषुकिंपुनः।ततः
शक्रस्तुयंप्राप्यरवौविदित्वाविभवांतपश्चचारविपुलंगंभदेवक्रियायस्तु।कालेनमहतात
स्तुप्रसन्नःप्राहशंकरः।प्रसन्नस्तपसाशक्रब्रूहियत्तन्मनोवांछितं।शक्रउवाच।।नमस्तेऽस्तु
महादेवपराभूतोऽस्मिवैरिणा।ऽन्धकेनदैत्येनमेराज्यंहृतंसर्वांगसंयुतं।जगत्त्राहिजितंतत्र
मदेवासुरमानुषं।यच्चिंतितोसिमेदेवयदिदेयोवरोमम।ऽन्धासुरवधार्थायवरंदे
हिमहेश्वर।ईश्वरउवाच।।एवमस्तुसुरश्रेष्ठयथाविप्रार्थितंत्वया।अदीर्घेणैवकाले

नजं च दिव्यं वधिश्चाति॥ इच्छका देवदानवस्नात्वे वा नरधायते॥ ततः शक्रो पि संस्थाप्य महे-
श्वरमुदारधीः॥ स्वनाम्ना पूजयित्वाथ नित्यं श्रमजगाम सः॥ जंभासुरवधं यत्नं चकाराथ सु-
रेश्वरः॥ एवं तीर्थं परं ख्यातं तदा प्रभृति भारत॥ शक्रेश्वराकयं पुण्यं पापघ्नं विजयावहं॥ तत्रा-
स्नावान राभक्त्या श्राद्धं कृत्वा विधानतः॥ पितरस्तृप्तिमायांति प्रवदंति समीहितं॥ स्नात्वा यः पु-
जयाद्वृषं विधिना नृपसत्तम॥ तस्य भार्गवरवासः संवत्सरशतानि षट्॥ दीपं दद्याच्च देवाय
यद्रूपा गंगौ क्षयाक वित्तं सान्माज्जनी धूपपात्रं घंटं घंटरा च श्रारतां कलशं चापि देवाय
दद्यात् ध्वजं तोरणं॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये शाकेश्वरतीर्थं नाम॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ५१२

ततो गच्छेत राजेंद्र नागतीर्थमनुत्तमं॥ शाक्रेश्वरात् यत्र शिवा नागंशापाद्विमोचिताः॥ युधिष्ठि-
र उवाच॥ महाभयानां लोकस्य नागानां मुनिसत्तम॥ किं भयं कुत्र मायातं येन तेन पंतपश्छि-
तान्मम संतापजं दुःखं योधन समुत्कं वां॥ तववाक्यात् श्रुते स्नातं ला वितं निर्दतं तिगतिं कृतात्
वमुखो ऽसौ कथेयं पापनाशनी॥ पुयोऽस्तु यस्मृतिजोगोश्रवणे मम सुयतोन क्लेशदं सु-
निर्युक्तं प्रशानात् ज्ञायते फलं॥ विद्यादानस्य महतः श्रावितस्य श्रुतस्य वा फलं॥ श्यो वि-
जानानि भवान् वसु मुनिसत्तम॥ एवं शाश्वा यथा यथाथ्यं यः पृष्टः प्रश्नः पृच्छितो मया॥ तन्मे वदद्वि-
जाग्रत्स्वदयां कृत्वा मम मोपरि॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ यथा यथा मे श्रृगं राज्ञा पमेता यातथा

।मस्तु त्वमेव भारती। विकल्प्य भावोऽजरयाचितश्चैष्य त्रमोऽहं न स्यां तो विनताताः कथ्य
यामि यथाहन्न मितिदासं त्वरा तनां यथाऽवतिरां वैरं – पर्येण भारताद्भार्यं कस्यप
ख्यातां सर्वलोकेश्च तुत्रमो गरुत्म मातां विनतामपर्णां कद्रुं रुत्र मा। अथ सुदर्शनीता
सां कलिरूपैश्चवस्थितां प्रभातकाले राजेन्द्र भास्कराकारवर्यसौ तद्रूपं विनता दृष्ट्वा तुरंगं
सर्वपांडुरां तु वा कद्रूः सा प्रभात पश्ये मं पश्य शोभनं तयोः अवसमय्यं वा तुरंगं सर्वपां
डुरं तं दृष्ट्वा श्वेतवर्णं तु सा पन्त्या तूष्णीं मूर्छिता कृष्णवर्णं जल्पा सु कद्रू विनतयास
दो कद्रुरुवाच। विनातयन्नतालोकिनुशं साकृत पांशा लिः। कृष्णमयैश्चैव पुष्पकं वेन

रुकगामिनि। विनता उवाच। मध्याह्ने तु वधानपणोयं मम भामिनि। सद्रूपं वश्य
रासीभवेयं तव वश्मनि तावत्तिति प्रतिशाय गते रात्रौ सुकं पुत्रहितां कद्रु विनातया
सार्ध्यं पुत्रं स्वमदालाया बंधुवर्यश्च गत्वा सा कथयामास तत्पणं ततः श्रुत्वा बांधवाः
सर्वे कद्रुपुत्रास्ताथैवशानमद्यैतत्कृतं कार्यं कृतं मातर्विगर्हितं अकृत्ये कृतं तां याति
कथं ये त्वादृशो मनः। सा ऐवं विजानाति कैश्शकार्थं वसतिः दैत्यं दासत्वं प्राप्स्य से
त्वं द्विपणे नानन सुव्रता। कद्रूरुवाच। न भवेयं यथा दासी तथा नीतिर्विधीयतां विश्वा
धं हृमक्रापपुत्रस्याथैश्च तौ निमभतिः। कृष्णमात्रेऽकृत कार्ये सा दासी जायते मम॥

सुखास्तत्र योरगाः सार्वरमिष्यन्ति यथासुखं॥ सर्पा ऊचुः॥ यथा त्वं जननी मातः पन्नगा-
नां मतानुवि तथा सा त्वं विशेषेणैवं चिंतया न कर्हिचित्॥ कद्रूरुवाच॥ मम वाक्य-
मकुर्वाणा ये केचित्तु विपन्नगाः॥ इत्थं वा दहन्तु खं सर्वे तिर्यांश्चय विशारितं॥ एतच्छ्रु-
त्वानुवचनं घोरं मातुःसुखाजनं॥ केचिन्न निष्ठु तामसुनथान्येत पस्मि स्थिताः॥ विदेशे
ऋकृङ्कः केचित्॥ केचिज्जलधिमाश्रिताः॥ गिरिकंदरगाः केचित् तरुकोटरगाः परो
माहृशापभद्दग्धास्ते इत्थं वा इन वितलः नर्मदोऽजसि संस्नातोत पास्तपुण्यतत्रये
ढषां वर्षसहस्राणि तु ताषपरमेश्वरं महादेवो जगत्रातारो वायपरया गिरा॥ ११४

इश्वरउवाच॥ जो पन्नगा निवर्त्तंति धं तपसोथ महाफलं॥ यदिच्छसि दहाष्टौ धा॥
नागकार्य विशारणा पन्नगा ऊचुः॥ मातृशापभयाक्रान्ता देवदेव महेश्वरा तवपा-
र्श्वे वसिष्यामो यावच्छापस्य अदहस्तव॥ महादेव उवाच॥ एकश्चायं महाबाहुर्वासुकि-
र्भुजगोत्तमः। मे पार्श्वे वसतु नित्यं सर्वेषां जयरक्षकः॥ अन्येषामपि सर्पाणां ये महाराध-
नेरताः॥ तेषामपि समस्तानां भयं नास्ति ममाज्ञया॥ वासुकिर्यथ जो मद्भंगलसूलस्तोम-
या॥ वासुकिं शरणं गत्वा भयं वा नास्ति पन्नगाः॥ कल्पान्तस्थायि नानागाय्यां ये केचिज्ज-
लसद्र्गाः वासुकिः कंठपीठे मे महाकल्पं वसिष्यति॥ श्रुत्वा तानमदातायेतु जगाः रघि

तामथा। एवं दत्त्वा वरं तेषां देवदेवो महेश्वरः। जगामाकाशमाविश्य कैलाशं धरि
णीधरं। गते दर्शनं देवे यत्नं जग्मुः स्वानुपाश्रमान् प्रणिधाय गुरुः शीघ्रं देवदेवं महेश्व
रं। तत्र तीर्थे तु यः कश्चित्पंचम्यां मर्च्ययित्वा शिवं। तस्य नागकुलाज्जातं भयं न हि स्मृति
कदाचन। मृतः कालेन महता तत्र तीर्थे नराधिप। शिवस्यानुचरो भूत्वा स वसेत्का
लमीप्सितं। नागेश्वरं नमस्कृत्य नर्मदातीरनिश्चयः स्नापयेच्च घृतैर्दध्ना क्षीरेण मधुना घृ
तशर्करया समं। यः पिबेत् कुशोदकं वा पितृतर्पणो ज्ञानी स विदेहतो। तत्र स्नात्वा यथाया
न्यायात्तर्पयित्वा पितृदेवताः। पिंडदानेन च तथा पितॄणां तृप्तिमावहेत्॥ इति श्री १९५

शीपदद्यायम्बा यनरो जपरीक्ष यते६

रेवामाहात्म्ये नागेश्वरतीर्थं॥७०॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र गौतमे
श्वरमुत्तमं। शिष्टां भार्यां च विराह्वयां तपःशक्तां निरीक्ष्य तु। तत्रायातेन मुनिना गौतमे
न तत्र स्थितं स्त्रियं रेवांभसि स्नात्वा स्थापितं लिंगमुत्तमं। स्वनाम्ना परमेशानं पूज्य विधा
विधानतः। प्राप्तास्तत्र निर्गच्छंति पश्चाद्यास्तु विभिन्नाः। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा
विधानतः। ब्राह्मणान् भोजयेत्कृत्वा तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां। गौतमेशं समभ्यर्च्य सर्वपा
पैः प्रमुच्यते॥ इति गौतमेश्वरतीर्थं॥७१॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजें
द्र क्लिष्टेश्वरमुत्तमं। यत्र सिद्धो मुनिर्जायां दिव्यां तपसा किल। काश्यां तारनाथ

तीर्थंतत्र अहल्यातीर्थमुत्तमं। गौतमस्य तु या पत्नी अहल्या नाम विश्रुता। तया
सह तां रूपसंपन्नां दृष्ट्वा शतक्रतुः। मोहितो लोकयामास अहल्यां बलसूदन
ऽनुवाच। मां भज त्वं वरारोहे देवराजमनिंदितं। किं करिष्यसि विप्रेण शौचाचार
रतेन तु। तपःस्वाध्यायशीलेन क्लिश्यंती तापसी तथा। एवमुक्ता वचो राज्ञा तु
ना वासुदेवं स्मृत्वा मनसा चिंतयत्यहो कामेन कलुषीकृता। विदित्वा तं वृत्रहा वासवं स्व
रूपशासनः। गौतमं वंचयामास ऽद्भुतं भावेन भावितः। विदित्वा तं तरंतं स्थगतस्य
वनस्थं तमं। अहल्या प्रेषयामास विप्रस्त्री आश्रमं तिके आजगाम आश्रमद्वारिता

वता गौतमस्तु रत्नात् दृष्ट्वा देवनिर्गच्छन्तं तं भीतः पुरंदरः। निर्गच्छंतं तदा दृष्ट्वा शक्रं
तं काममोहितं। ततः स शापदेवेंद्रं गौतमः क्रोधमूर्छितः। कृतवांस्त्वं क्रियां यस्मात्तस्मात्ष
कृतगोत्रपा। एवं शप्तः स देवेंद्रः गौतमेन महात्मना। जगाम स्वं स्वर्गे देवराजो व्यमि
श्रितः। स्वकाराज्यं सुरैः सार्धं शासन विगतप्रभः। तपश्चचार विपुलं पद्मयोनिं तिमिरं
अहल्यापि ततः शप्ता रमस्व दुष्टचारिणी। ममावज्ञाय रमसे शक्रं मद्विसुरोपयोगं या कि
वारमयी यस्मात्तस्मात् अश्ममयी भव। गते वर्षसहस्रांते रामं दृष्ट्वा मोक्ष्यसे। तीर्थया
त्रां प्रसंगेन धूतपापा भविष्यसि। एवं भवति दाशरथी आगच्छारण्ये तत्र वसंति पंथश्चारणि

कृ।१ ५।२।२

तपश्चचार विपुलं सहस्राब्दं द्विजोत्तमा एवं गते तदा काले प्राप्य रामावतारके गते गो
दावरीयात्रां पुनः प्राप्तः स नर्मदां। दृष्ट्वा गत्वा शिलारूपा दृष्टा रामेण धीमता। विश्वामित्र
सहायेन यज्ञार्थं श्रममार्गिणा। छिन्नपिपासा यथाध्यायं गतः पापाविमुक्ता रामं दाश
रथिं नत्वा स्तुतिभिः परितोषितं। स्नात्वा सा तु नर्मदायां स्थापयामास शंकरं। अहल्येश्वर
संज्ञं तु स्थाप्य देवं पूजयित्वा स्मरणात् पतितं प्राप्य च गायत्र्या ततस्तुष्टो म
हादेवो ददौ वरमनुत्तमं। जगाम काशमाविश्य सोमः सोमार्धशेखरः। अहल्यापि ग
ता देवैः पतिं गौतममागता। वरदानान्महेशस्य अहल्या योगमुपागता। अहल्येश्वरम
भ्यर्च्य मुक्तास्ते दुष्टपूजनः। श्री मार्कण्डेय उवाच। एवं तीर्थमिदं ख्यातमहल्येश्वरसंज्ञि
तं तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत् परमेश्वरं स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मानवो यत्र देवो महेश्वरः
देवानां च पितॄणां च तर्पणं तिलोदकैः श्राद्धं दत्वा विधानेन दद्याद् द्विजभोजनं दीपं
दत्वा महाराज न जायते नरः। एवं कृत्वा महाराज ब्रह्महत्यां विमुच्यते नरः। यावन्मन्वं
तरं स्थित्वा विष्णुलोके च पश्चात् स्थितिं। ततः काले न मर्त्ये मानुष्यं प्राप्य वेदवेत्ता नः धनधान्यस
मायुक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः शत्रुव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः शत्रुव्याधि
विनिर्मुक्तः सुखवासी नात्र संशयः। जीवेद्वर्षशतं साग्रं अहल्यातीर्थसेवनात्। इति श्री

३११

रेवामाहात्म्ये अहिल्यातीर्थनाम ॥ ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र अहिल्या
तीर्थसन्निधौ ॥ रामेणैव कृतं तीर्थं रामेश्वरमिति श्रुतं ॥ गत्वा गोदावरीतीर्थं पुनराग्य जना
र्दना ॥ तीर्थं पापहरं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमं ॥ पुत्रयोरपि तत्रैव शिवलिंगद्वयं शुभं ॥ प्रति
ष्ठाप्य महाराज काशीश्वरजलेश्वरौ ॥ ततोऽयोध्यां स्वपुरीं रामो जगाम रघुनंदनः ॥ तत्र तीर्थे
नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरं ॥ रामेश्वरात्क्षयं नश्यात्सुस्थानं सर्वकिल्बिषैः ॥ श्राद्धं कृत्वा
नरः पार्थ दत्वा च द्विजभोजनं ॥ दीपं दत्वा प्रदेवाय स्तुतिजाप्यादिकं च यत् ॥ इति श्रीरेवाम
हात्म्ये रामेश्वरतीर्थनाम ॥ ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥ ततो गच्छेत राजेंद्र सोमकृतातीर्थमुत्त 518

त्तमं ॥ पुण्यं रामेश्वरात्पार्थ स्थितं क्रमशतत्रयात् ॥ यत्र सोमो ह्यनुप्राप्तो मुनिवर्द्दिशिरः पुरा
विश्वामित्रमुनेः शिष्यस्तदा राममनुपूजनात् ॥ यो गत्वा कार्त्तिके मासि भार्गवस्तत्र मुक्तो नथ
शुपातदाप्रभृति विख्यातं सोमकृतातीर्थकं शुभं ॥ तत्र स्नात्वा च संतर्प्य क्रियते श्राद्धं विधानतः ॥
पूजयेच्छंकरं भक्त्या धूपदीपविधानतः ॥ इति सोमकृतातीर्थं ॥ ॥ श्रीमार्कंडेउवाच ॥
ततो गच्छेत राजेंद्र रेवायाउत्तरतटे ॥ नर्मदेश्वरतीर्थं वै सर्वपापक्षयंकरं ॥ कोटानय
रतीर्थं तु स्थितं क्रोशांतरे शुभं ॥ घंटा विहाय सा गच्छन्नर्मदेशस्तत्र रेवयाउमया
सह राजेंद्र हृषारूढः सलीलया ॥ गतो डच्छाय सा रेवा साक्षान्मुनिर्मदेश्वरं च ॥

णामे त्रिविधे च दिनयात्पूज्य शंकरं। अर्थमायादिनिर्देवं मंत्रात्थोवाच भारत। नर्मदाओ
मध्ये रुद्रणामपद्यं विवनमावित यत्किंचित्। अग्नमस्मालिंगनेन। राज्ञी रोरुवाणि धूर्जटिः।
जनन्या सह पार्वत्यामे पिताः सपुत्रस्तदा। यथा लोकाचर्देत्येव मनुष्यत्वमिमं मयि। लो
कानामुपकाराय तीर्थमिति द्विहप्रयो। मार्कण्डेय उवाच। एवमस्तु धुनिश्रेष्ठ ति प्रोत्य मम
दृम्मुदा। लोकानामुपकाराय तत्रास्ते दं च वितयनू। इस्यके देवदेवेश स्तत्रैवांतर
धीयत। नर्मदायाश्च देवेशं स्थापयित्वा मूनामतः। दिव्यपुष्पैः पूजयित्वा प्रवादमवि
शास्यके नदीप्रभृति विख्यातं तीर्थमितं युधिष्ठिर। नर्मदेश्वरसंज्ञं तु सर्वपापक्षयंकरं। तत्र

तीर्थे नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः। श्रीनावगाश काला यय दिदृक्षं फलं लभेल्लक्ष
मृदेशायतनाश्च गतिध्यादनिवर्तिका। स्नानं श्राद्धं जपं पूजां शक्त्याथ द्विजभोजनं
दृष्ट्वा पार्थ नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः। श्रीनावनासिकतायेयत्र दिदृक्षं फलं
भक्त्या महेशायतनाश्च गतिध्यादनिवर्तिका। स्नानं श्राद्धं जपं पूजां शक्त्याथ द्विज
भोजनं। दृष्ट्वा पार्थ नरः पापाद्विमुक्तः स्वर्गमाप्नुयात्॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये नर्मदे
श्वरतीर्थं नाम॥ ८॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच। ततो गच्छेत राजेन्द्र पद्मेश्वरमनुत्तमं। को
शार्द्धे नर्मदायास्तु सर्वविघ्नविनाशनं। स्थापितं विघ्नराजेन शिवस्तुतिकृता स्वयं। पुरा

रत्नयं दृष्यं प्रार्थितं तेन पुराशिणा। गतोशस्तात्रवागच्छत्तपस्त्र ग्राम दृष्ट्वा पातालं षयि ग्राम
द्वेशानं सिद्धाः प्राप्तनथाखिला। छापयित्वा महेशानं कपर्दीश्वरसंज्ञितं पुरविधं सनेप
श्रात्पुरा रस्यतामभवत्। ततः प्रभृति विख्यातं कपर्दीश्वरस्तु समो तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा
यत्नथ्यां सिम्नुपापिबितः पूजयित्वा महेशानं मोदकांश्च निवेदयेत्। धूपदीपसमायुक्ता
नैवेद्याय द्विजेभ्यो ऽन्नं। न विघ्नं जायते तस्य सप्तजन्मानि भारत। तत्र तीर्थे तु यः किंचि
दीयते तत्तु पसन्नमो तद्दत्तयफलं सर्वं प्रतिजन्म नावन्दृपा॥ इति कपर्दीश्वरतीर्थं नाम॥
श्री मार्कण्डेय उवाच॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं विसागरस्य रो तत्र तप्तं तपः पूर्वं सागरेण

६२०

८२०

तूर्वीयाप... तारे कूले दृष्या ... (marginal note)

युधिष्ठिर॥ युधिष्ठिर उवाच॥ सागरः कथमायातः कस्माद्बुद्धं तापसानाएष मे वि
स्मायातीव तच्चित्रं वदाखिलं॥ श्री मार्कण्डेय उवाच॥ द्वारकायां पुरा राजन्मुनिसिद्धस
मागमो वदतां तीर्थमाहात्म्यं कोरिलापुरसंज्ञवं श्रुतवान सागरस्तत्र विस्मयवण
रंयत्यो ऽग्रगण्यपुण्यदा तत्र नर्मदे वनिरंतरं तीर्थतीर्थयोस्तारतारा कोरिलापुरसं
ज्ञितो नरः काशीनिवासादिषु यथा मोक्षप्रथानुगः। तथैव दक्षिणे काश्यां यः कोरिला
यां विमुक्तिरूपा कुत्र येयि यथेह विख्याता त्रयोध्यायास्तु मुक्तिदा समस्तापि भूमी
तत्रस्तु मुक्तिदा कोरिलापुरी॥ इत्यादि सागरः श्रुत्वा महिमानं युधिष्ठिर विस्मयात्सा

...ध्याय मध्य नाम

ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY

कोटिस्तुतं तीर्थं नदिश्च विश्रुतं । लिंगिवेषं समास्थाय संप्राप्तः कोटिलापुरीं । पुरंदरादिभि
र्देवैश्च सैश्च त्रिंशत्कोटिस्वाश्रितां । सानुगैः सिद्धसंघैश्च ऋषिभिः परिसेवितां । दृष्ट्वा नि
कटि विनत्र तीर्थे वै सर्वता गमनं । तुच्छलश्च्य दत्तं तीर्थं दृष्ट्वापि न निर्दमः । दीयते
देयथा तस्य माहात्म्यं वे पुरस्याद्भित तथा । तेन संयुक्तः सागरस्तु सुसमं । कोटि
लार्थं स्तुतीर्थं स्थले तन्तो थाश्रित सुरादिकान् । मुनिसिद्धांश्च राजेन्द्र नदीास्वलितं ।
यथा स्तवामि विधिर्भिदेविर्विष्टुथ्याकृत कारकं । नं दृष्ट्वोयमितिपापोयं विधर्मनि
रतस्तथा । दृष्ट्वैवं वादिभिः सार्वैः पुरानिःकामिताकृतं । ततः संस्थापयामास सागर ६२१

स्ते पुनारतो तथापि न प्रवेशास्ते दत्तं तस्य पुराशयान् । विन्नमंतगतं उत्तीर्थस्नानेन ॥
श्रुत्य निशानशोपिजेत्येतं सुरासांऽमिवाश्रयौ । ततः स सागरः स्थित्वा पूर्वकोशांतरस्तु
रान् । तपश्चरा रक्षितुलं ज्ञापयन् परामस्थरां ततस्तुष्टो जगन्नाथे प्राप्य तीर्थफलं महद्भा
स्थापयित्वा महेशानं जगाम स्वनिवेशनं । ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थमेतद्युधिष्ठिर साग
रस्थरनाम्ना वै सर्वपापक्षयंकरं । कपर्दीश्वरतीर्थं तु स्थितं क्रोशार्द्धमात्रतः । किंचिद्याथ्यधि
क्षणं महेशायि स्थितं दृष्ट्वा पातकस्ना वा वसंतप्य पितृन् ज्ञाया तुपोषमा । श्राद्धं दत्वा विध
तेन पूजयेत् सागरेश्वरं । इति श्रुत्वा नरः पार्थ पापसंघाद्विमुच्यते । पुरंदरपुरं याति

।शिवलोकं स गच्छति।इति सागरस्य चरितार्थं।।छ।। ।।श्रीमार्कंडेय उवाच।।ततः काशांतरपा
थ विदितार्थमनुत्तमं।यत्रादित्यः सहस्रांशुस्तपस्तप्त्वा दिवं गतः।।युधिष्ठिर उवाच।।कथं
देवो जगन्नाथो नासौ सर्वदेवनमस्कृतः।तापातश्च मयी सूर्यो ... नापा भास्करो मुने।आराध्यः सर्व
भूतानां सर्वदेवादिपूजितः।दृश्यः प्रत्यक्षदेवो सौ सुक्ष्मसंहारकारकः।आदित्यत्वं क
थं प्राप्तवान् कथं भास्करस्तु श्रुतो।एतत्सर्वं समासेन कथयस्व ममानघ।।श्रीमार्कंडेय उ।।
महाप्रश्नो महाभाग यस्त्वया परिपृच्छितः।तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवे।
आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणं।अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वशः।ततस्त १२२

जःपरं दिव्यं ततः पिंडं निर्गतं शुभं।आकाशात्तु गतो वेश्मा सु हिंदोलारथे सुखी।।
तेजोमध्ये तु पुरुषः संजातो विश्वरूपणः।सशिरःपाणिपादस्थ ततः सर्वमिदं त
ते।तस्योत्पन्नस्य रूपं ... तस्य तेजो ... सूत्रधारस्तपश्चात्प्रजापतिर्द्वितीयः कालका
तरणेवो।अथ जातः स भूतानां सुरासुररक्षसां।सर्वदेवादिदेवोयमादित्येस्त
नेशो श्रुतो।आदौ तस्यै नमस्कृत्य दिव्यं तदनंतरं नमस्कुर्वंति ते देवाः सिद्धविद्या
धरोरगाः।मुनयो योगिनो यक्षा राक्षसा दानवमानवाः।नमस्कृतेन सूर्येण सर्वे देवा
नमस्कृताः।न दिवा न भवेद्रात्रिः षण्मासं दक्षिणायनं।अयने चोत्तरे चापि भास्करेण

विना रूपं स्नानं दानं जापा होम स्वाध्याया देवतार्चनं । न वर्तंते विना सूर्यं तेन सूर्य नम
मो रक्षिप्रया ह्यो भगवान् देवो ह्यपातलोकपावनः । उत्पत्तिप्रलयस्थान विधानं बीज
मव्ययं । हेतुरको जगत्यायो नान्यो विद्यते भारत । एवमात्मभवं कृत्वा जगत् स्थावर
जंगमं । लोकानां तु हितार्थाय स्थापायद्धर्मपद्धतिं । पुरमासाद्य विख्यस्तु यतः स्तु
विता विष्णुः पुरा हिरण्यरतिख्यातं धर्मकामप्रदं ततः । घोरं परमनुप्राप्तो यतः काल
भयार्दितः । घोरा द्विष्टं ततः संतः प्रशंसति जगत्त्रयो । आविर्हतस्य सा दिव्यो वृष्टे
मृत्साधिता । घोररूपं पदमिति विष्णुः धुनी पापा भय... धूर्जटेः । ततो देवर्षि सिद्ध ५२३

५२३

ध्यानाभ्यासे

थस्तूयमानः मयागिरिः । नर्मदातटे स्थापयित्वात्मनस्तनुं । स्नाया सर्वत्रगो भानुः सं
नेरपि सुरासुरैः ऋषिभिः सिद्धसंघैश्च प्रार्थितोऽथ प्रकाशनो पालन धर्मसंतानशाने
ध्यानयोगिभिः । सहस्रांशुनिधिं जन्तुर्जगामाकाशमव्ययं । त्रयीधाम तपश्चेतमध्ये
मार्तण्डमंडलं धर्मस्य साधनं मुख्यं कालमानस्य कारणं । न दिष्टया त्वरं विश्वे वंद्यं विख्या
जीवनं । वेदत्रयीमयं ध्येता देवता देवत्रयीमयं वह्निस्त्रयीमयं ध्येत देवतास्त्रयीमयं लो
कत्रयीमयं ध्येत देवमात्रा त्रयीमयं । विश्वस्य मंडनं ध्येता देवश्च रुद्राकृतं । नास्ति नास्तीति
मध्ये देवं स्नानार्थं यथिष्ठिरः सूर्य स्तुति स्तेनारवायास्तस्य संस्थापिता नदा । ततः प्रवृत्ति तत्त्व

र्थं घोरादिधिकयं शुभे। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरं। तेन दत्तं कृतं जप्तं नानात्सर्वम
नुष्ठितं। तेन सम्यग्विधानेन संप्राप्तं परमं पदं। तत्र ये आस्ते महात्मानस्तेषां जन्म निरर्थकं सु
जीवितं। यस्मात्तान महात्मा। ये धुरादिया धनिरताः। तस्य देवस्य राजेन्द्र ये कुर्वन्ति प्रदक्षिणां।
अनेकजन्मा सततं यच्च यच्चकरसमन्वितं। तेन तु न शरीरास्ते मंत्रेण कृतपावकाः। यत्पुण्यं
जायते तेषां तद्वदेकमनाः शृणु। ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना। प्रदक्षिणीकृता
राजन् पृथिवी नात्र संशयः। मंत्रमूलमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं। तेन मंत्रविहीनं तु
कार्यं लोकेन शुध्यति। यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः। न कार्यार्थी प्रयोगार्थ ५२४

२४

तथा कार्यमिमंत्रकं कृतं विभस्मनि यथा दानं तायथ विना कृतं। निःफलं जायते सर्वं।
तथा मंत्रविवर्जितं। काष्ठपाषाणलोहेषु मृन्मयेषु विशेषतः। मंत्रसिद्धेव जनः कृतो॥
करोती तिन संशयः। संक्रान्तौ व्यतीपाते विषुवे चायने तथा। तत्र रेवाजले स्नात्वा थीय
हृदयं जपेत्तु यः। वर्षैर्द्वादशभिः पापमज्ञानात् ज्ञानतः कृतं। तत्क्षणान्नाशमायाति वह्निना
तूलराशिवत्। यत्र सूर्ये विहस्ते वा मासोपवासो जितेन्द्रियः। धुरादिर्यमुखं दृष्ट्वा मुच्यते सर्व
किल्बिषैः। माघमासे तु संप्राप्ते सप्तम्यां शुक्लपक्षतः। मासोपवासी जितक्रोधो धेनुप्रिया सूर्य
मंडले। प्रातः स्नात्वा विधानेन दद्यादर्घ्यं विवस्वतः। विधिना मंत्रयुक्तेन स फलं तु सम

मं दिरं देवदेवस्य ततः पूजां समाचरेत्॥ गंधपुष्पैर्धूपदीपैरर्चनीयो जनेस्तथा॥ निवे
द्यैश्च प्रमाणैश्च स्तुतिजाप्यैर्विशेषतः॥ पूजयित्वा जगन्नाथं ततो मंत्रमुदाहरेत्॥ वि
ष्णुः शक्रः काश्यपो माधवो मित्रोऽथ वरुणस्तथा॥ विश्ववस्वानुमविता पूषार्यभुंशुर्भग एव वा॥
एते निर्दिष्टा मंत्रितेऽपंच्या प्रदक्षिणां॥ यत्फलं जायते तेषां तद्वदैकमनाः शृणु॥
हरितो धावितो शूषो विधिराज्ञः एवमानभावसंयुक्तम्भा निरुध्येवं शंकरोऽब्रवीत्॥ एवं
शावाविधानेन जपन्मंत्रं विचक्षणः॥ आराधयेत्रविं यथा ... आत्मनः॥ मंत्र
दीक्षस्तु यः कुर्यात्कोटिदेवस्य भारत॥ विध्यं पायेश्च वात्मानं प्रभुः कीटपतंगवत्॥ तत्र तीर्थे तु

५८५

२२४

सगच्छेद्भास्करं लोकं पूज्यमानः सुरर्षिभिः॥ उषित्वा
यः कश्चित्प्राणत्यागमवाप्नुयात्॥ ... पुत्रपौत्रसमायुक्तो हस्त्यश्वरथसंकुलः॥ दासीदासमा
सुचिरं कालमिहागत्य रूपोजवतू ... विजय॥ नित्यं धनधान्यसमन्वितः॥ तत्र
च्युतस्तस्मात् श्रीमान् जायते विपुले कुले॥ ... तिशतं वर्षाणि गांधर्वाद्यागां वि
तीर्थे तु यः कुर्याच्छ्राद्धं तु विधिना नृप॥ पितरस्तस्य तृप्यंति ... र्ग्यलोकमवाप्नुयात्॥ इदं तीर्थं समा
ख्यातं कांचनं द्विजभोजनं॥ सर्वाससपापनिर्मुक्तः सर्वलोकमवाप्नुयात्॥ इति श्री रेवामाहा
त्म्ये महापुण्यं पापघ्नं श्रवणकीर्तनादस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्री रेवामाहा
त्म्ये ... तीर्थं॥ ॥ श्री मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र परं तीर्थमयोनि
संभवं॥ ... तीर्थं॥ छ॥

नकस्माज्जक्लिमं लिंगं प्राग्दृष्टं स्वयं यतः ॥ शौनकस्य सुतानस्त्रत्र संध्यमयां स्मरन् शिवं भक्तु
स्थिताय दृशं तु लिंगरूपं प्रयाग नुपांतदा विशारं रत्नत वानुमुनिः कोयमिति स्मराकेनज
तःकुतोजातःकोयं शंस्त्रांकिं शास्यामि मया ॥ इति चिंताचितं विप्रं वाग्वाचाशरीरिणी ॥ श्रु
तरिक्त महाराज गंभीरध्वनिरूपकेः ॥ नकाथस्य जानन्नास्य मा चिंतां कुरु शौनक ॥ अय
मादिमतादेवस्य योनी संभवो ह्ययं स्वयं ब्रुवन्धितस्यामाशाय नरवन्तु या गिनिश्च
दृष्टमयत्र वेवायस्तु पतिष्ठनं महदेवसंप्रदायकः ॥ सतयादेया गरस्या किलनारतारोन
कंस्तु चिरंकालमयो नीसंभवा कथ्यो शिवं संक्रयामास तत्र लिंगे मुदा चितः ॥ शिवप्रसादा ६२६

६२८

ततस्नात्वा माहाराज प्राप्ये संधकर्शंकर ॥ श्रजोनियो माफादेवा यथा ॥ ग्रपरमे घरं
तथा जोयय माभा मुयं नृपायोनि संकर तं तं ॥
परमां सिद्धिं प्राप्त सर्वां छिन्नो ॥ ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थमेतदनुत्तमं ॥ अयोनिसंभवं
नाम यच्चपापापहारकं ॥ स्नानमात्रान्नरस्तत्र यत्र तु योनिसंकरान्नं तस्य देवस्य योन
स्या कुरुतलिंगस्परणं ॥ सर्वसिद्धेव देवस्यालोकावेसक्तिसंख्ययाः ॥ अयोनिजं महा
देवं स्नात्वायस्तु धकारिणा ॥ मधुद्धीराज्यदध्यभिः संलातछिद्रलां श्रियं ॥ त्रष्टव्या वक्तु
दृश्यां सुरयोः पक्षयोरपि ॥ पूजयिवा महादेवं प्राणायजातवादाने ॥ स्थयजी राजाने र
घैस्तु तिज्ञ सपणाम तः ॥ वासस्तास्येथर लाकेलावजन्म निजन्म नी ॥ आलयं त
स्यादेवस्याय कुर्वंनिमनो दरं ॥ वासस्तोषां शिवपुरेयावदाकृतसंप्लवं ॥ किंतस्यव

कृमिर्मंत्रिकंठशोषणकारिभिः॥ यतोऽक्ष्मः शिवाये निप्रकं वे शिवसान्निध्यो॥ तिनाथानं
श्रुतं तिन्नतिनसर्वमिन्दुश्रितं॥ न तत्फलमवाप्नोति प्रक्षरस्नुदारणात्॥ तत्रतीर्थेतु यः स्ना
यान्नोऽजायछिवायागिनं॥ द्विजानामद्भुतमायि यत्फलं नद्य॥ नन्नरः॥ अथवा भक्तिस्नु
क्ष्मुथां तदांत जितं द्वियोद्वाविसक्ता निवांत श्चन्द्रपत तोयिकोयतिद्धद्ये जलंद
द्याग्निकांदवा उनर्जलं॥ मानिद्यामकसंकाशांतज्जलं मागरोपमं॥ आदंदघायया
स्नात्र विधिवद्द्वपारगैर्धपद्दणा मद्वयाद्वित्रियितद्युगसंख्यया॥ इति श्रीरेवामा
हात्म्ये ध्यायोनिसंभवतीर्थं॥ ७०॥ ॥श्रीमार्कंडेयवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र तीर्थं विपिंगलेश्वरं॥

अग्निनास्थापितं पूर्वं शप्तेन नै तेनानुपाल्यवी॥ कोनाम विप्रर्षिर्भृगुवंशसमुद्भवः॥ तस्य
नारूपसंपन्ना सुशीला लक्षिणान्विता॥ कुलीना मानमरा डस्तु विणीगुणसंयुता॥
प्रातः समित्कुशार्थेषु वनं या निर्गतो नृपः॥ तु कामोथ तां दृष्ट्वा आजगामाश्रमो महान्॥
पलाय्य तावता सा स्त्री॥ गुणतुं जांतराहितागस्थं तमाश्रमं दृष्ट्वा वक्रिशालांगतासुरा॥
प्रपच्छाग्निं स कोपाद्धेयक्रिरावदयं च तां॥ गणपत्रयां तस्थां देव्योपवेश्य दारतां॥ कोथ
चारिभिर्मं त्रातथा रागाथ विराविणी॥ तदा तां सोदरस्थो वे कोपाज्जर्भष्कोतो ज्वत्वथ
वमानस्तथा तां सोतेजसा स्कंदसन्निभः॥ बालबालन संकाशः कोपाद्धानवामेसुत्वो॥

दृष्टिमात्रेण संतुष्टो देवो भस्मीभवत्क्षणात्॥ ऋषिरेतावता प्राहः सकृच्चा का युधिष्ठिर।
देयस्य एतथा वक्रेशा बा... तं मा दिनः सशाप वह्निं कोपनः पुलोमा पिशुनं तूष्णीं यत
श्रावद्धिता वह्निः पुलोमा दानवाय तां उपासितनाम विप्रं विप्राणां गुरुणां सता। तस्मात्सं
वर्णलक्षो वेन्न विद्या सिक्कताशनः। निश्चितिदृ बि बकस्तेन न विद्या तिपावको ऽयशकर्मसु सर्वत्र ना
धिकारी कदाचन॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ इत्येवं ऋषिणा शप्तः सवह्निस्त्वक्षणात्सुपा नर्मदातीर
मास्थित तपस्तेपे सुदुश्चरं॥ पिंगलेश्वर नामानं स्थनाम्ना धर्मनंदनः॥ स्वस्थानमागतः प ६२८
श्चात् ऋषिसंघनिषेवितः॥ ततः प्रभृति तत्तीर्थं मग्नितीर्थमिति श्रुतं। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा सर्व
~~[illegible]~~ ६२८

पापैः प्रमुच्यते। समके मर्त्य... विधाकारी स्वधिकारी स्यान्नृवह्निलोकं सगच्छति॥ श्राद्धं दत्वा
विधानेन पितृन्प्रीणाति मानवः। तत्र तीर्थे त्रयः कन्यां दद्यात् श्यामलं कृतां। तस्याः पुत्रपौ
त्राणां रोमसंख्या भवद्धिया। स तस्यास्तेन मानेन शिवलोके सुखं वसेत्॥ हे माहात्म्य
कहाले नश्रयुरा राध्यम श्रोता॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये कारिलाद्वारेश्वर तीर्थं नाम॥ का
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र कृष्णीश्वरमनुत्तमं। कारिलायां तु पूर्वे एव पुत्रपौत्र
श्रद्धं पर्येश्च सिद्धो महाभागो ऽभूत्पुः परमकोपनः॥ तेन वर्षशतं साग्रं तपस्तप्तं सुदुरासदं
श्वरार्थं विरचयामास पुत्रं तु देवमहेश्वरं वरदं देवं महाभाग देवानां धर्मघातिनां। प्रार्थ

पुत्रं संस्थाप्य कविं द्युग्ममसुराणां परं गुरौ। स्थापितस्तेन गुणानामदेशानः स्वर्गं मत
ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं शुक्रीयराकयो। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा ऽर्चयेत्परमेश्वरं। अग्नि
ष्टोमस्य यज्ञस्य फलं सगुणं लभते नरः। यः कश्चित्पार्थ तत्राथा। क्षीराज्य मधुना समं॥
तथा शर्करया दध्ना तु श्राद्धं स्नापयेत्सुधीः। नवधा मंत्रैश्च विधिवन्मूलमन्त्रमीशि
तं तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा दद्याद्विप्राय कांचनं। धेनुं दद्यात्प्रदीपं वा पितस्य पुण्यफलं शृणु
समस्तसुखदाता तेन सशैलवनकानना। द्वीपवती नसंदेहस्तेन सर्वा तपोऽक्षमा। तेन दि
तेन स्वर्गे शिवमिवायथासुखं। मन्वन्तरं निराजेंद्रो शाल्मली वासु वजितः। आदेहाननं ५२८

५२५

न परमां पितरः स्मृतिमानयुः। इति श्रीरेवाखण्डे शुक्रेश्वरतीर्थमाहात्म्यं॥ श्रीमार्कंडे
य उवाच। ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नर्मदातीर्थमनुत्तमं। सर्वेषां तीर्थानां परात्परतरं महत्‌ पुरा
णे दित्ततीर्थं पृथगांभारिकरणा। मर्त्यलोकादितिगयमेरोः पृष्ठे सुरासुरपार्श्वतः निमि
ष्वर्षिदेवतानां राजर्षीणां समागमे। तत्र ब्रह्मादयो देवा रेवायां विस्मिता भवन्‌। ब्रह्म
पद्मदिदेवा शिवमित्रेषां तमहं निशा। तानि हि मितलजगन्ति सुरक्षितानि पदा। एतस्मिन्नं
तरे नर्मदा रत्नोच्चाजगाम दा। तत्र संवदतां तेषां ब्रह्मादीनां सुनिर्जपा। पितरं प्रलिप
याथ ब्रह्माणं निपसादको विशारिकियमाणेऽश्रीमकिः शास्त्रपद्मपा। सामासारवि

नारायणस्तीर्थानां पृथगास्थितः॥ त्रिजगत्यममधुपं ब्रह्मापप्रच्छ नारदः॥ ब्रह्मोवाच॥ वया
त्रिजगती कांता बकुशः सुरपूजितः॥ नूनं नारद नाज्ञातं तत्र किंचिल्लतेनवेत्ता पुरुषक्रमसंक
दृष्टं गम्यागम्यं दिव्यन्नतः श्रुद्दितार्थविशेषो न समर्पिताशंसमाधुता॥ यद्दृष्टमनुश्रुतं वा
श्रुतं यत्सर्वताधिकं तदत्र वद सर्वेषां देवर्षीणां पुरा सुतान॥ नारद उवाच॥ श्रुण्वंतु
षयः सिद्धा देवा ब्रह्मपुरागमाः॥ यथादृष्टं श्रुतं तत्र दृष्टमनुश्रुतं च यन्मया ज्ञातं शुभं लयं
गान्तु नान्तु निर्नासितं तु यत्र मज्जं शुद्धीपश्च यद्वर्षं भारतं प्राथनारतं॥ नारती तु मिरि
खिलाकर्मद्रितिविश्रुवा॥ स्वर्गार्थिनानां सर्वेषां तथान्योन्नोगनुमयः स्त्रनाश्रुतं

530

६३०

पापनाशन्द्रासर्पा त्रिपमानेन कृणादा

तं कर्मनोरतं तु भिमावदृत्ता नाथा निसं तिषकुशाः सरित्या पिसत्तमाः॥ नदीत्रयमत्र
पुण्यं त्वनन्तु लोकापि गच्छति॥ ब्राह्मी वावेलवा रोदा गंगा छेत्तुं नदीत्रयं॥ सरस्वती॥
स्मृता ब्राह्मी गंगा विष्णुपदी मता॥ रेवा तोयगा तिविख्याता तापत्रयनयापदा॥ स्वर्गमोक्ष
प्रदा स्त्वेताः सर्वशः सुरलोकदा॥ दृष्टः किंचिद्विशेषो मनर्मदानीरसंभवाः॥ सर्वस्थाने
षु सर्वत्र गीर्वाणाः सर्ववस्तुषु भावराचराति नियतं विशेषो नीरजः स्मृतः॥ मद्दानेषु
विशेषोऽयं दृष्टो मनर्मदा कृतः॥ यत्रास्ते नर्वाश्माना नर्मदा तीर्थरतां यतः॥ सा किं न से
व्यते रेवा देवादिपद दानुणां॥ शिलापि सर्वनाथस्या शिववत्तु यो स्थितः॥ तनोतः उर्लसिं
तु॥

यायिमानेन श्रु-त्रेण सत्यादि सुरसत्तमः इच्छेदस्वर्जितं यातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ ८५

मानुषं जन्मं आसाद्य तस्तुरससत्तमाः ॥ तत्रापि सत्कुले प्राप्ते सद्बुद्धिश्चापि दुर्लभा ॥ आर
तरूय मनुजो भवर्जा याति निगच्छति ॥ ७ ॥ प्राप्य मानुषं जन्म सुधाता नेव दारितं कल्प
वृक्षीय मनुलानाकनिश्रेणिरुत्तमा ॥ मोक्षमार्गमिदानं षषवाहः पापनाशनः
नार्मदः सर्वजंतूनां मज्जतामवलंबनं ॥ भवाब्धौ तारतं तुवाहूषंण भवकाजवी ॥ ८
देहि विषद्दामं वः सिद्धगंधर्वसेवितः ॥ यत्र्छं न श्रुतं पातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ यो विमानेन
श्रेष्ठेण सत्यादि सुरसत्तमः ॥ इच्छेदश्वलितं यातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ कारंगीय क्षु ५३१
षारंगी संतुतं जामा सुखी ॥ इच्छेत्सनतं पातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ यामी ओयातन ५३२

[illegible] ॥ ८

श्रयनरकश्रयश्चगतान् ॥ इच्छेत्पितॄन्पातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ भवांभय
तापनं च कृत्स्नमात्मसः सवं केलात् ॥ इच्छेद्दात्मनस्त्रातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ नाकना
याद्विन्नमंमास्त्रः खसंकुलान् ॥ इच्छेद्युरं दातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ पुण्यात्पुण्य
कसुखं लोकं तु विराज्यमकंटकं ॥ इच्छेद्यूरं दातुं सस्नातुं यातु नर्मदां ॥ पुण्यात्पुण्य
रापो का गंगा तीर्थवित्तुष्टा ॥ मुक्तिर्वर्ष्टकारवत्रया ॥ गवापि दूषिता ॥ तथा कनख
लतीर्थे विश्ववंद्याघनाशनी ॥ तथा तीर्थत्रये पुण्या सुरश्रेष्ठा सरस्वती ॥ विशेषत
ऊरुह्ते त्र्यास्त्रालकंदमलिर्थे ॥ प्रनासमवविशेषेण शाह्नी सर्वाघनाशिनी ॥ सर्व
त्रभर्लनात्वाचा त्वापलविदूषिता ॥ विशेषात् पकुतीर्थेषु तानि मेष्टषु तानघाः

पुण्यात्पुण्यतरा ख्याता तीर्थख्याता मेरुकाये द्वितीयास्थले ने देवतथा रेवारिसंगमे
यत्तथा॥ कारिलापुर्यां त्रिस्थानेषु पंचमी॥ तीर्थेषु पुण्यतरा तद्वद्रेवासागरसंगमे
ख्याता तत्तुल्यप्रयागोयं यत्र रेवारिसंगमः तुल्यकाशीति विख्याताया प्रोक्ता कारि
लपुरी॥ काशीवासनकीर्तनेषां कारिलायां वसंति ये श्रूयतां पिष्टलिंगी॥ नागाथ्य
गुणविलावती॥ स्ववंशाय पुरा देवा दृष्ट्वा तीर्थं बलाबलं॥ मा वसंग गच्छ गंगा त्वं मा
प्रत्यासं तं च पुष्करे रेवाया तत्र गच्छ त्वं यत्र सा कारिलापुरी॥ किं प्रयागं परं गंगा किं
काशी किं गयामपि॥ सर्वतीर्थदिसर्वभूः कारिला कलिनाशनी॥ तत्र गत्वार्जुनो दृष्ट्वा

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

६३२

पुनादृघास्थमध्ये कृत्वांजलिं॥ येन नः परमा शुद्धिर्भवेदाकृतसंभवं॥ कर्मबंध
विमोक्षाय भवत्वावाश्रिताय वै॥ तत्र पुत्र वसे थास्त्वं यत्र सा कारिलापुरी॥ इत्यादि
पिष्टलिंगात् त्वं श्रूयतां ते बेपुरासुराः एतन्मम मतं याचेऽनिवासः कारिलापुरे॥ मार्कं
डेया कस्य पुत्रं वा कथं नारदादि सुरर्षयः॥ निवासं रोपया मासुर्ब्रह्माद्याः कारिलापुरे
श्लो आत्मीयीन मिदं देवाय उक्तं नारदेन हि पुराणे पि मया दृष्टं प्रसिद्धं कारिलापुरे तत्र
वः किं मतामे श्रोतुमिच्छति निर्वर पुरासुराः एतन्मम मतं यच्छे कर्मबंधविनाशाय पुनर्भवे
सर्वदुःखे॥ देवा ऊचुः॥ कारिलाख्यमिदं कस्मात्तीर्थं सिद्धिप्रदं कथं॥ कदा जातमि

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

दृष्टवन्तु माहात्म्यं विस्तराद्वद ब्रह्मोत्तमा॥ श्रुत्वैवं मुनयः सर्वे ऋषिदेवतपोधनाः॥
यथाभूत्पूर्वं च वरव्यामि कोटितीर्थमिदं पुरा॥ एक एवादिपुरुषो जगद्धाता जगन्मन्म
यः॥ यन्नाभिपद्मकुहरादाविर्भावि मयापि हि॥ शेषशय्यासनः श्रीमान् जगदादिः
सनातनः॥ वामूर्यथा विस्फुलिंगा संभवंति पृथग्विधाः॥ तथा तस्मात्सोऽजाताः सर्वलो
कादस्मदादयः॥ स एव वेदवेदाविदयः सृष्टिसंहारकारणं॥ पुराकाले महीमग्नां
समुद्धर्तुं निर्गुणोऽपि सः॥ आदिरूपं महावाराहं तत्र दधे तपोमयं॥ सर्वयज्ञमयं श्रीमच्छ
शंखचक्रगदाधरं॥ तत्रातिनतपस्त्वाम महीं साधुसमुद्धृतां तद्यज्ञस्तुतितिष्ठानं तु॥

533

533

ल्पं सिद्धिप्रदं परं॥ सर्वलोकेषु विख्यातं विद्यायशमनं शुचि पुरुषोत्तमपादाग्राम
तिश्रांतं सुरोत्तमाः॥ अथापि मुनयः सिद्धाः सुराश्च ऋषयो नराः॥ तत्रातिस्वर्गमोक्षार्थं समा
गच्छंति सधर्माः॥ स्वकामाः स्वर्गगता या मोक्षं मोक्षार्थिनो ययुः॥ कालेन गच्छता देव
तीर्थस्यास्य प्रभावतः॥ रुद्धा विनरकाज्जाताः पुरं स्वर्गं यमस्य वोत्तले सर्वतीर्थानां प्र
तीर्थस्यास्य प्रभावतः॥ रुद्धा विनरकाज्जाताः पुरं स्वर्ग यमस्य लोकः सर्वतीर्थानां प्रतिष्ठा
नावच्छन्नतां ययौ॥ एकदा सर्वलोकेषु तत्र सुमुनिवसुधा सागरः सर्वतीर्थानां प्रतिष्ठा
यसदायतां॥ तीर्थं ज्ञावयितुं प्राप्तो राषाम्प्रवसमन्वितः॥ सार्द्धं नदीभिः सर्वाभिर्जयि
यातुथांकारोल्लाथमानतदा हरेः सागरेण ऽरात्मना क्रियमाणेन योद्धिनः

— कृतं तैस्तु स्तुतिभिः। सर्वस्वात्तु परात्परा रलिङ्गात्मे नि भाषते। ब्रह्मोवाच। तदा कु
ष्टुतिभिस्तैरेवं शूलपाणिः शिवस्तु रत्नाकरा षाडिंगाग्र हव्वा नामार्घां निर्योक्तिमत्सुराः को
टिलज्ञप्रमानिछेचप्रसन्नथाकेवदन्तो। ब्रह्मोवाच। सुरसुघप्रमाकाछंतुःमनातनः। ततः पला
यनेव त्क्रमागरः सद्वसालवतो सार्द्धनदाभिः सर्वाभिस्नापमास्तुतां सुरः। प्रार्थयामा
सुराधानं विरमत्रवासस्थरः। स्नानस्याखुतत्रस्तार्थं काश्यां विश्वेश्वरो यथा। सर्वलोकहि
तार्थाय गणैः स्वैः परिवारितः। यथा मुक्तिप्रदा काशी वरणाशीसमन्विता। तथा रेवा
निकुंडेयमस्तु यग्रापि वर्यदा। ब्रह्मोवाच। एवं तैः प्रार्थितः कश्चत्रणामोनरोऽश्यामू ६२४

६२४

कोटिलेतीति ययोक्तमशान्त्वनशंभुना। तत्रस्थित्वेति तन्नाम कोटिलेश्वकारात्स्वयं। महसार्वे
श्रान्तेः सिद्धं तापसैश्च सुरर्षिभिः। प्रतिदिक्षु गणेशांश्च क्षेत्रपालांश्च चंडिका। रक्षार्थं तथ्य
तार्थं च सुमोवाच महेश्वरः। साकं वराहरूपेण विष्णुनावीतमत्सरः। ततः प्रभृति विख्यातं
तीर्थं विकोटिलाकर्यं यत्रोषित्वा सुरा ब्रह्मानसशो वक्तना ज्ञातो। श्रीमार्कण्डेय उवाच। इत्थं
वाद्यतदाग्र ब्रह्मादेवषा। न्यतिभारतो माहात्म्यं कोटिलातु यासिमुत्पन्निंउ विश्वराजा साध
कोशद्वयं क्षेत्रं कोटिलाख्यं पृथिव्यां। तत्र मध्ये कृतो जंतुः धर्ममोक्षायकल्पते। तत्र
तीर्थे सुराश्रेष्ठः सर्वलोकपितामहः। हितार्थं सर्वसत्त्वानां नर्मदातीरमाश्रितः। कोटिला

नीरवासार्थं सर्वकर्म्मविशुद्धये। वाचिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुरा कृतं। तत्क्षालयति देवेश
दर्शनादेव पातकं। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः। अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं
लभेन्मनुष्यमनंतकं। तत्र तीर्थे तु यद्दानं ब्राह्मणाय दीयते। तदक्षयफलं सर्वमित्येवं शं
कराऽब्रवीत्। गायत्रीमंत्रजाप्यं तु शतसंख्याः करोति यो द्विजोत्तमो रुद्रसूक्तं सामवेदानां पाराय
णफलं लभेत्। तत्र तीर्थे बिल्वयज्ञं कृत्वा विप्रः स्वयं स्थितः। ब्रह्मलोकमवाप्नोति वाजपेयफ
लं लभेत्। तत्र तीर्थे तु यो कृत्वा प्राणायामं [illegible] मवाप्नुयात्। अग्निहोत्रिकामगतिस्तु यस्तु
ब्रह्मलोकान्न संशयः। यावदस्थीनि संतिष्ठंति शिवतीर्थे तु देहिनां। तावद्वर्षसहस्रा ३२५

६३५

कृष्णार्जुनसंवादेन ब्रह्मलोकमहीयते। अवतीर्णः स कालेन विप्रोत्तमकुले वै भु
उत्तमः सर्वलोकानां देवानामिव वासवः। विद्यास्थानानि सर्वाणि वेत्ति वेदविदांवरः। शुभ
लः सर्वलोकेषु सर्वयशेन संशयः। पुत्रपौत्रैः परिवृतः सर्वव्याधिविवर्जितः। जीवेद्वर्ष
शतं सार्धं ब्रह्मतीर्थप्रभावतः। श्राद्धं दद्यात्पितॄणां यः कृतकृत्यो भवेन्नरः। ब्राह्मणं कृष्ण
यियावदीपं दद्याद्यथाशक्तितः। ब्रह्मतीर्थं समासाद्य यो दद्याद्द्विजोत्तमे। एकस्मिन्भो
जितविप्रे कोटिर्भवति भोजिता। ब्रह्मसूत्रप्रदानेन छत्रोपानत्प्रदानतः। कमंडलुप्र
दानेन गोपीचंदनदानतः। धौतवस्त्रप्रदानेन विद्यादानेन नारद। ब्राह्मणं प्राणयेत्कृ

ण्याद्ब्रह्मलोके वसेच्चिरं। एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनं। तीर्थं विशेषं शीतं यि
याश्च श्रुत्वैव प्रयांति दिवं। इति श्रीरेवामाहात्म्ये कोटिलापुरब्रह्मतीर्थमाहात्म्यं॥ छ॥
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ तत्रैव च महापार्थ तीर्थमन्यं शयाहृतं। ब्राह्मणैर्वे नमस्कृत्य प्रयाते
न तदाज्ञया। मार्कंडेश्वरसंज्ञं तु सर्वकिल्बिषनाशनं। तस्मिंस्तीर्थस्य माहात्म्यं ब्राह्म
णं वै कृतं छितिं। तत्र स्नात्वा महाराज समभ्यर्च्य महेश्वरं। दीपं नैवेद्यं यथा देवाय नाथे
व द्विजभोजनं। तस्मात्तीर्थस्य माहात्म्यं एवं कृत्वा नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते। अष्टम्यां
च चतुर्दश्यां पूजयेच्छंकरं शुचिः। इति श्रीमार्कंडेश्वरतीर्थंनाम॥ छ॥ ॥श्रीमार्कंडेउ॥

ॐ त कृत्यो जयेन्नृतं।

तत्रैव च नृपश्रेष्ठ तीर्थं ब्रह्मप्रसादजं। दशाश्वमेधसंज्ञं तु सर्वपापप्रणाशनं। समागता
नां देवानां ऋषीणां च नृपदानुपरा ब्रह्मणा विप्रपालनं तीर्थमिदं निवेदितं। ... एवं तु स्नान
मात्रेण मत्यार्थे विमुक्तरोषयः। दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति निश्चितं। अत्रैव यो नरोऽश्व
स्नात्वा स्नाने वामतः कृत्वा विधानतः। तर्पणं पिंडदानं च ऋषीणां च नृपदा नृपे पितॄंस्तु दिश्य प्राप्नोति
तस्यावश्यं हि पितरः परां तृप्तिमुपागताः। नित्यं प्रमुदिता पार्थ प्रदास्यंति समीहितं। महा
देवं समभ्यर्च्य यथा या द्विजभोजनं। दशाश्वमेधजनितं फलं प्राप्नोत्यसंशयं। इति श्रीको
टिलायां दशाश्वमेधतीर्थं॥ छ॥ ॥श्रीमार्कंडेउवाच॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र कोटिमत्तमं
तीर्थ

(दक्षिणमतौ)

स्य चास्य तीर्थस्य माहात्म्यं नानादेशसमागतैः। ऋषिभिस्तापसैस्तत्र वासैश्च ब्राह्म

णादिभिः। कोटिशो मिलितैः पार्थ स्थापितं तीर्थमुत्तमं। कोटितीर्थमिति ख्यातं ततः प्रभृति

भारत। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा शिवमभ्यर्च्य भक्तितः। पितॄंश्चैव तर्पयित्वा आप्नोति कोटितीर्थफलं

लभेत्॥ इति श्री कारिलायां कोटितीर्थ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र कारि

लायां महापदं भुवनत्रयविख्यातं वाराहं नाम नामतः। तत्र देवो जगद्धाता वाराहं रूप

मास्थितः। स्थितो लोकहितार्थाय संसारार्णवकं नृणां। पुरा निमग्नां जलेनाशु कल्पादौ पृथ

रिणीं धृता। तेन रूपेण तस्मात्स आदिवाराहसंज्ञितः। देवैर्देवर्षिभिः सिद्धैः किन्नरैः ६२१

६३७

तथा ब्रह्मर्षिभिर्विष्णुः। आदौ प्रपूजितो विष्णुर्वाराहं रूपमास्थितः। यस्य संगात्मेव वसु

षि देशे तस्य श्मशानतो विश्रुतिः सिद्ध भगवानिह तीर्थे स्थितालयः। ततः प्रभृति विख्यातमा

दिवाराहसंज्ञितं। तीर्थं तीर्थवरं पार्थ नृणां परमङ्गलं। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्ध

रिणीधरं। गंधमाल्यविशेषैश्च जयशब्दादिमंगलैः। उपवासपरो भूत्वा द्वादश्यां पक्ष

योर्द्वयोः। न जन्येत्पतिते सार्द्धं पापकर्मनिरुद्धितः। बधिरान्धपिशाचैश्च पंगुभिश्चाप्यजे

विते। त्रयीबाह्ये महाराज लुब्धकेलम्ब्णोज्झितैः। बधिरान्धपिशाचैश्च आलापाज्जात्र

संपर्कात् विश्वासात्सहभोजनात्। पापं संक्रमते यस्मात्तस्मात्तं परिवर्जयेत्। ब्राह्म

णान दूजाय क्त्या यथाशक्त्या यथाविधिः रात्रौजागरणं कार्यं कथाख्यानविनोदतः।
चरित्रं वासुदेवस्य वाराहस्य महात्मनः। शृणुयात्कीर्तयेत्पार्थ दिवसानि दसमन्वितः। प
भातविमले स्नात्वा तत्र तीर्थे जगद्गुरोः। यः पश्यति जितक्रोधास्ते मुक्ताः सर्वकिल्बिषैः।
यथा दिदृक्षुर्भुजगाः सुपर्णं नश्यंति मुक्ता विषमुग्रमास्तु नश्यंति पापानि तथैव शीघ्रं
(दाश) दृष्ट्वा दिशाद्यमुखं नरेंद्रः न नो गतं दृश्यति चांधकारं दृष्ट्वा रविं यद्वदशेषरूपं नश्यंति
नाविधपापसंघास्तथा वाराहमुखं निरीक्ष्या नश्यंति कोटीरश्मास्तु दृष्ट्वा वनयथाम
नमतंगजाघाः नश्यंति तूजं नरस्य कृतानि तथा वाराहमुखं निरीक्ष्य प्रदत्तानवह्नि ५३८

६३८

८

मवाप्य मद्धरिराद्रितापाद्यदिदहतूलराशिः दहंति पापानि तथा नराणां पार्थ वाराह
मवाप्य तथा ज्ययत्र मितरूपो यं याहवास्त्वा दिरूपधृक् कंठस्य धरिणी येन त्रिलोकी परि
रक्षिता। जयत्यखिललोकेशो विश्वात्मा सनातनः। वाराहरूपिणा येन लीलया वाहृता
मही। एको योगी महद्रूपं महत्सत्त्वं तिष्ठति स्थिरः। हिरण्याक्षस्य विच्छेत्ता वाराहो धरणीध
रः। वासुदेवो महादेवो पुराणपुरुषः परः। ध्येयः ज्ञेयश्च ... अथ ... एव हि
किं तस्य पंकजनिर्मं नेत्रं कियतस्य जनार्दन। किं तस्य पंकजनिर्मं नेत्रे वासुदेव निसंमुखे। किं
तस्य पंकजनिलाशेगार्थं दायस्य मानसो किं करिष्यंति पापानि श्री ...

कथं स्याद्दुर्गतिर्नृणां हरिमुच्चरतां सदा॥१॥ कोपि कृष्णस्य कृत प्रणामो दशाश्वमेधाव
भृथेन तुल्यः। दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय॥ माञ्जिकायां हरिं
स्नात्वा तिलघृतयवदर्पितैः। तच्छिरोऽर्जयन्नूनं कृष्णेतो हरिसायोतदाचर्य कोध्यायमाना
मद्धातजोरूपं नारायणं हरेः। ये यजंति श्यकं देवं नरा तीर्थजितं ध्रियाः। ते गच्छंत्य
मलस्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभं। भवाभावविनिर्मुक्तं विष्णोः परमं पदं। निर्दोषं निर्मलं ह्यर्थं
निर्विकारमथाक्रकं॥ तत्र तीर्थेषु यः स्नायात् श्राद्धं दक्षविधानतः। तेषामथ द्रव्यालोकाः
पितॄणां तु परस्परं॥ गालवमुनिरोजायच्छ्यामिष्ठाम्लेच्छ इथ यिये॥ एकस्मिन्नेति ६२८

६२९

तद्विप्रेषु पुण्यसंख्यानविधातो मही सरस्वती दयावदस्याथ वायहूपरां सर्वधान्यानि च
तथा तीर्थवाराहसंज्ञिके विमाननामकविसेनगंधर्वास्सरसां गणैः। सेव्यमानः सहस्र
हंस्वर्गलोके महीयते। चिरकालाद्विद्याता राजा भवति धार्मिकः। पुत्रपौत्रैश्च युक्तोथ
श्रियाभामितयान्वितः। दीर्घायुर्धार्मिकः ह्लादि दंता सो ज्ञानवान् भवेत्। निर्वैरः पुण्यकीर्ति
श्च तनस्स्तार्थं वृत्तस्मरन्। इति ते कथितं पार्थ तीर्थवाराहसंज्ञितं। श्रवणात्कीर्तनाद्धस्य
सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रीपाद्मे वायवीये श्रीरेवामाहात्म्ये कारिलायां श्राद्धवाराहतीर्थं
श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत् राजेंद्र देवीं सर्वपापविशुद्धिकां। नित्यं स्नात्वा तीर्थस्नार्थं मयादे

विन शंभुना॥ अथ सा परमा शक्तिः हरस्य कृपया हितं। मोक्षाय उग्रं तपो घोरं चचार हरकामसि-
तो स्थित्यर्थं तु का पूर्वं मद्देशेन सा देवी विश्ववंदिता। वासहिदेवता स्थिर रक्षार्थं लोकपूजिता॥
पूज्यस्य प्रपन्ना संप्रीतो ब्रह्मकोशतो हरिः। एवमुक्ता तदा देवी गिरिशेन युधिष्ठिर। यत्र का-
स्थिता तत्र लोकानां हितकाम्यया॥ तीर्थस्यास्य रक्षार्थं वरदा विश्ववंदिता॥ ततः प्रभृति स्था-
सा नाम्ना मंगलकामिका। पूजिता विविधैर्भावैः प्रददाति सितं हरेणां। सिंदूरैः कुंकुमैर्धूपैः
नैवेद्यैश्च फलैः। बलिपुष्पैश्च दीपैश्च नाना प्रयत्नतो शिवप्रियां। ददाति वांछितं नृपा
पूजिता सा युधिष्ठिर। इत्याशाशुरी माहात्म्यं॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत् राजेंद्र 5४

त्तीर्थं सुपुण्यं यद्दर्शनादपि नृणां सर्वपापक्षयो भवेत्॥ कौरवं वारुणं याम्यं वायव्यं
ततः परं यत्र षिता लोकपालाः सिद्धिं प्राप्ता महाबलाः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ किमर्थं लोक-
पालास्तेन तपस्तेपुस्तदानघ। नर्मदातीरमासाद्य कारणं वक्तुमर्हसि॥ श्रीमार्कंडेय उ॥
ब्रह्मणा समनुज्ञाता मेरुपृष्ठ उरागुये॥ अत्र तीर्थं माहात्म्यं समिदस्थानमिति स्मृतं
ब्रह्मणस्थायिष्ठानं दृष्टात्र अश्नुर्जे पुण्यं। निवासं रोचयामासुः स्थलं दिव्यं लसति संसारस-
र्वजंतूनां तृणाग्र जलबिंदुवत्। कदलीस्तंभनिःसारं जगज्ज्ञात्वा यथा लोकपावास्तं गतामवे-
वर्तन्तियामवंतु विधि। नास्ति धर्मात्परो बंधुर्न शत्रुर्वे हलक्षपद्यौय। मम माता पिता चानाथमर्था

बंधुसुहृत्सखा त्राता परः सर्वहितानां त्रिलोके सचराचरे। एवं श्रुत्वा तु ते सर्वे लोकपालाः
कृतकृत्याः। तत्रागच्छन् तपःस्थं तु विपुलं मारुताशनाः। गते कृतस्तु गत्वा देतितस्तुष्टो महेश्व
रः। आनुपूर्व्येण राजेंद्र स्तुगपत् परमेश्वरः। वरेणच्छंदयामास लोकपालान् महाब
लान्॥ ते लोकपाला यायाश्च धैर्येनैव स्वप्रयोजनं। केशेनालं महाभागामि दिष्टास्तु
पागताः। याय मिच्छति कामं वै तत्स्थानस्थानदा मितं। एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लोकपालास्तु हर्षिताः ३४२
देवेशं प्रार्थयामासुर्वरं देवं स्तुत्वा मोक्ष वरं च वाच॥ यदि तुष्टो महादेव यदि देयो वरो म
मोयक्रेणामीश्वरस्यात्वं न वयं देवं न स्थितिं। ततः प्रोवाच देवेशं यमः संयमनारतः॥ ५४१

श्रद्धेशात्मा महादेव यदि देयो वरो मम। मोयक्रेणामीश्वरस्याद्यं न वयं सर्वजंतुषु। पितृ
णामपि सर्वेषां तथा नाथ प्रभुर्भवाद्दोव वरुणानंतरं प्राह प्रणम्य परमेश्वरं॥ उयं वारुणे
लोकयाहोगणपतिव ... छेयालयपाशेश्च वे स्वियं स्तु बंध यन्नो जगदत्र तु ता
वायुः प्रणम्य जगदीश्वरं। प्राप एकं त्रिलोक्यां तु प्रार्थयामि महेश्वरः। जीवनः सर्वभूताना
बालादिकः प्रपन्नं जनः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ तं तं तदाक्षितं काममस्तु मया स देशंकरः। स दे
वो लोकपालेभ्यो देवाराः दर्शनं ययौ। गते महेश्वरे देवे यथास्थानं तु ते स्थिताः
स्थापयामास मीशानं स्वनाम्ना वै पृथक् पृथक्। कावरा विभावरेशं यमाद्येव यमेश्वरं

वकृणो वा कृणो शं यथा तावा तथ्यं रेहपास्त्वाया पिद्रथ्यत प्रियथाश्चाहेथ्य विविध्यस्तुतेः।
सर्वेश्वरं देवदेवं प्रजयिथाय यथाविधि। विप्रेन्द्रमाकयामासुः सर्वमिर्वेश्वराध्र्प्रा श्रीं
तान् दांतान् जितक्रोधान् लोभमोहविवर्जितान्। वेदविद्याव्रतस्नातान् सर्वशास्त्रविशार
दान् ऋग्यजुःसामसंयुक्तान् आथर्वणविदुषिनान्॥ लोकपाला ऊचुः॥ विश्व
वर्यमिहात्मनः सुखं ह्यर्थं य सर्वेशा चतुर्विधं वु सर्वेषां स्थानं दास्यामहे कृता।
एवमुक्त्वा तु सर्वेषां विप्राणां दानकारणात्। पादप्रक्षालनं कृत्वा विधिवद्दं तु पीठे
रात्रत्र स्थानं दत्त्वा तेषां तु मिदानमनुत्तमं ऊचुः स्वाथर्वणस्याथवा वस्तु यो मिया

५४८

भिवं। यावच्चंद्रस्य सूर्यस्य यावत्तिष्ठति मेदिनी। तावद्वर्षसहस्राणि भुञ्जते परिपं
थीन कथन। राजा वा राजतुल्यो वा लोकपालानुशासनं। दत्तं लोपयते मूढः श्रुय
तां तस्याया विधिं शोषयेद्धनदो वित्तं तस्य पापस्य भारता शरारं तकृणो द्वः मंतति
श्चसनस्तथा श्चाप्सुनेय ति तस्या स्तुयमः संयमनो महान्। निःशेषं तस्य सा हत्याज्ञा
नाशो याति वेहपा तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर। किं कार्यं नृपे सार्वे
रिछन्निश्रेय आत्मनः। यदुक्तं सर्वशास्त्रेषु नीतमक्लिष्टराततेः तत्सद्दामनसारि
यं राजधर्मं विजानता। राजा तु स्नो ब्राह्मणायेभ्यस्सुलंपसानिदुयामं त्रिणाश्च्य

शाखाः। तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं मूलच्छेदे नास्ति वृक्षस्य नाशः। षष्टिं वर्षसहस्राणि
स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः। आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येव नरके वसेत्॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यत्ना-
द्रक्ष युधिष्ठिर। महीं महिमतां श्रेष्ठ दानाच्छ्रेयोनुपालनं। देवतानामनुस्मृत्य राजानो यपि
तां नृपाः पालयिष्यंति सततं तेषां लोका महोदयाः। आयुर्यशो बलं वित्तं संपतिस्तेषु शाश्व-
ता। सानुकूलाश्च दारास्तेषां ये प्रजापालने रताः॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ एवमुक्तास्तु ते मया
लोकपाला द्विजोत्तमान्। पूजयित्वा विधानेन प्रणम्य विसर्जयित्वा स्वस्थानमाश्रि-
ता एवं विप्रमुख्याय नारद। कदाचिल्लोकपालास्ते स्नातान्तकृतभोजनाः। लिंगतेषा ५४

कुष्ठा विश्रापर्यंति हंतुं वेश्मसु। अस्थिमविशेषांगाः पलाशोकुतपाणयः। अलब्ध
ग्रासमात्रार्थिनिर्ययुर्नगराद्बहिः। शापं दृष्ट्वा तथा कुर्वा ब्राह्मणानां नराधिपः। कृपणानद
दंतामनिद्रामथागता क्षुद्दरिद्राः सततं बुभुक्षाः एवं द्विजास्तथा सनाः। दीनांधकृप
णशापादिकांतर्हिताः सुराः। तदाप्रभृति ते सर्वे ब्राह्मणधनवर्जिताः। शापशेषे
णदेवानां संजाता दुःखभाजनाः। धनेन पैतृकं पुत्रो न पिता पुत्रपौत्रकं। भुंक्ते वै सुचि
रंकालं शिवो ह्येवं पुरा ब्रवीत्॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ कावेरस्थं नरः स्नात्वा यस्तु पूजयते
महांगंधपुष्पैश्च धूपैर्दीपैर्विधेः सप्रमाणकैः। स्तुतिप्रदक्षिणाभिश्च सोऽश्वमेधफ

लं लब्ध्वा नृपशार्दूल धनप्रदानेन कुबेरस्तु ष्टिमान्क्रयानां यमतीर्थे तु यः स्नात्वा शूलायं दद्यमे
श्वरं नानाविधैः पदार्थैश्च नतिस्तु तिविशेषतः। सह जन्मार्जितैः पापैः पार्थ सर्वपापैः
प्रमुच्यते। तुले मासाश्वा ममावाश्यादिने स्नातो यत तर्पणं यः करोति तिलैः सार्द्धं तिथ्यमु
प फलं शृणुष्व सुरसत्तम तोयेन पितरस्तस्य पितामहाः क्रीडन्ति द्वादशाब्दानि स्वर्गस्था
प्रपितामहाः। प्रीणयित्वा पितॄन् तत्र ब्राह्मणान् भोजयन्तु यः माषान्नं लवणं सर्वं वस्त्रं
वा मधुसर्पिषा वा दद्यात् श्रियः। यमस्य स्थानं च भवेत् प्रीतः प्रददाति समीहितं वरुणेश्वरे नरः स्नात्वा ६४
शूलपाणिवाच शंकरं जायते न ज्ञानतः गयो सौवर्णं प्राप्नोति पुष्कलं। ततः कालेन महता ६४

वारुणं लोकमाप्नुयात् ततः प्रयाति यानेन यत्र देवो माहेश्वरः जलदानं वस्तुपात्रं
वस्त्रमन्नं वा यो दद्यात् प्रीणाति वरुणं पार्थ वारुणेन च बाध्यते। वालेश्वरे नरः स्नात्वा
शूलपाणिवाच शंकरं पितॄन् प्रीणाति यः श्राद्धे मिष्टान्नैस्तर्पयन् द्विजान् सक्तार्थी
जलेनाज्ञेन नारोगः परिपीड्यते घृतमन्नं तिलांश्चापि दद्याद्वा धेनुमेनाशयते मृ
तो वायुपुरं याति वर्षाणां शतपंचकं ततः शिवपुरं याति विमानेनार्कवर्चसा तु
पितात्र संस्तुविरं राजराजेन वकुबेरस्तु विजयी पुत्रीयनी दानाजनप्रियः। इ
श्चैवं तमया ख्यातं पार्थ तीर्थं तु श्रेयं तत्र वयो वसन् नित्यं लोकपालान वेदयेत्

नायातस्तत्र तत्क्षयो ऽसौ पुण्यं प्राप्नोति निश्चितं। पापेनापबहिःकृतः। किं तस्य बहुनिर्द्दि-
निर्यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः। स्नात्वा तीर्थेषु पोतेषु संप्राप्नोत्यश्वमेधःफलं। तत्र ह्यास्ते
महात्मानस्तेषां लोकपूजावितं उषिताः कोटिलायां तु लोकपाला नमंति हि ए
तत्पुण्यतमं लोकपार्थतीर्थं विशुद्धयं। धन्यं मायुष्यमारोग्यं स्वर्ग्यं हिः रेवे कनाथ
नं। पठतां शृण्वतां वापि सर्वपापक्षयो भवेत्॥ इति श्री कोटिलायां श्री रेवामाहात्म्ये
कोटरस्थाश्व वाक्रणवा तस्थारतितीर्थ विशुद्धय माहात्म्यं॥७॥ ॥श्रीमार्कंडेय उवा
ततो गच्छेत राजेंद्र यो ऽथ संज्ञितं पुरं। कोशांतार कोटिलायाः पापघ्नं पुण्यवर्द्धनं। ६४८

६४

रामेश्वरं रामतीर्थं यत्र रामेण निर्मितं। पूर्वमेव मयोक्तं ते रामस्यागमनं नृप। तीर्थया-
त्राप्रसंगेन त्वहिल्यातीर्थपार्थिवः। निर्गतः सगणो रामो ब्राह्मणैः परिवेष्टितः। द्रष्टुं रेवा
तटं पुण्यं लीलयेव बहुधिश्रितं। आनंदं परमं प्राप्तः प्रवाहं वीक्ष्य पुष्कलं। दृष्ट्वा नृपुलि
नं पुण्यं समं सो ऽथ मकर्दमांसहकृतः। स वितं श्रीमनिषमादानुगैः सह। इदेव परमा
याथ निवासाय मनोरमा। यथा हि सरस्वती रेतथा रेवा तटस्थिता। विप्रामांप्रा
वयिश्रुं तिं तरिधा रेवावगाहनं पुण्यमाकल्पं ममरो ध लो इयं काशापनं रक्के
...तिरति १ शिवस्य सहवाडवैः। रामेश्वराख्यस्तत्र ब्राह्मणैः सुप्रतिष्ठितः। त्रिरात्रमुषितस्त

त्र ब्राह्मणैः सहस्रशः। रामो दाशरथिः श्रीमान् द्विजेभ्यो बहुधनं ददौ। निवासार्थं तत्र राम

स्थानस्यायोध्या न संशयः। इत्यकार्या ब्राह्मणैर्लोके निवासं चक्रिरे जनाः। अयोध्यां त म

न वन्नामतस्य स्थानस्यावेनुपात द्वारा रामेश्वरं तीर्थं तत्र रामेण निर्मितं। तत्राखिवाजलस्ना

ता श्राद्धं कृत्वा विधानतः। रामेशं पूजयेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते। पुरं प्रदक्षिणी कृत्य

कृतकृत्यो भवेन्नरः। स्वशक्त्या धनदानेन रामेशं तोषयेन्नरः॥ इति श्रीरामेश्वरतीर्थं॥

श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततः क्रोशांतरे गच्छ कर्कोटेश्वरमुत्तमं। यत्र कर्कोटकः सिद्धः शंभुनाथं ६४५

गमत्कृपा। पुरा काशीश्वरो राजा यज्ञांतो नाम धार्मिकः। यतिनो विप्रवर्य्येश्च बलाद्धनं

६४६

महारयन्। चिरं धर्म्मविरोधं स च कारकलिवर्द्धनं। अचिरेणाथ कालेन नृपः पंचत्वमाप्तवान्॥

सर्वं ध्वस्वलतो कुलीरः समपद्यत। त्रिंशद्वर्षसहस्राणि महानद्भुतविक्रमः। नाशयन् सर्व

जंतूनां निग्रहणं च जिघांसति। एकदा तस्य नाशाय गगनविचरन् महान्। गरुडो वयसं

पक्षिराट् तं ददर्श ह। जहार सहसा क्रुद्धः कुलीरं यं पुरा द्विजौ। द्वीपांतरे निवासी स तत्र गंतुं प्रचक्रमे

रावतारमेतु पाथसी रमालोक्य निर्मलं। ह्रदाद्युपरि स्थित्वा तं दृष्ट्वा चैव पत्तनायो कर्कटं तं छ

लेभ काजलपातुमुपागतः। समारभ्य कमाद्वैसः कर्कटः शिवतां ययौ। तं शंकरं तं महातं च

दृष्ट्वा लोकाः सुविस्मिताः। अथाद्भुतं कर्कटस्यापी सर्वाश्चर्यकरं जनाः। इतस्ततः समायाता

दृष्ट्वा लिंगमुत्थितं । निर्गतं कर्कटस्थाने स्वलिंगलयं ययौ । शङ्करस्तत्र संवास्य शिवालिंगा
त्मकं नृपापरं विस्मयमासाद्य स्नात्वा गच्छ यथागतं । ततः प्रभृति राजेन्द्र जाने स्म तीर्थं वराङ्कितं ।
कर्कटेश्वरसंज्ञं तु सर्वपापक्षयंकरं । स्नात्वा तु यो विधानेन पूजयिचाश्व शक्तितः । नवेवावर्तते
नूनं शिवलोकं च गच्छति । तत्र पार्थ नरः कर्म कृत्वा वै वस्तु भाशुभं । अक्षय्यं फलमाप्नोति या
वदाहूतसंप्लवं । तत्र स्थित्वा शङ्करेण हिमाद्रौ गच्छता नदा कथितं वालिखिल्यानां सकला या
यथा लब्धा नर्मदायाश्च यत्र स्थितं तथा । कर्कस्तु विस्मिताः विनोदान् दृष्ट्वा मायामानार्थं तेन नर्मदा
न यो दृष्टं तरवानान्यत्र कर्कटं शिवतां गतं । दृष्ट्वा सुविस्मिताः सर्वे प्रशशंसुश्च नर्मदां नराणां ६/१

यथाधर्मकर्मनिपुणलक्षणो कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव प्रलीयते । सुखं दुःखं भयं क्षेमं ।
कर्म्मणि वा निपद्यता । यन्तु काशीश्वरो राजा धनेन स्यकुलीरता । धयारवानरस्तु ऋक्षः फवनथ्य
शिवात्मिता जीवः शिवः शिवो जीवः कर्मणैव शिवो भवत् इत्थं कालेन तपस्ते पुर्वालिखिल्याम
ऋषयः जीवंत एवमुक्तास्ते कर्मबंधविवर्जिताः । तपसश्च प्रभावेन क्रीडंते यथापि सर्वतः । स्वे
छया सर्वलोकेषु सर्वदा सर्वपूजिताः । तत्र स्थित्वा दिनजानं तिभराशानपद्धिः कृताः शरारच्छ
मिवात्मानं मत्वा शिवलजाध्ययं पुराप्रभृति तीर्थेस्मिन् देवी नारायणी शुभा । ऋषयोपि तपो
घोरं तापाया वसुमार्गुदितं तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयित्वा सुरान् पितॄन् । श्राद्धं कृत्वा विधाने

न शक्या वेत्तोऽजये द्विजान्भूतस्य तद्वादशाब्दानि तृप्ताः स्युः पितृदेवताः ॥ अन्नं वस्त्रं जलं छत्रं
कमंडलुमुपानहौ । हिरण्यं वा धनं दद्या शिवलोके महीयते ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये कर्कटेश्वर
तीर्थं ॥ ७७ ॥ ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततः परं महाराज कर्कटेश्वर तीर्थतः ॥ गव्यूतिक्रमशतं पुण्यं
शक्रतीर्थमिति श्रुतं । यत्र सिद्धो महाभागो देवराजः शतक्रतुः ॥ गौतमेन पुरा शप्तः सहस्राक्षो
वं शतक्रतुः । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ गौतमं प्रार्थयामासु र्वाक्यैः सामभि
नयान्वितैः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गततेजो गतश्रीकः शक्रोऽस्मादेव मुपाश्रितः । इंद्रेण रहितं राज्यं न
कश्चित्कामये द्विज । देवा वा मानवा वापि तथा ते विदितं मुने । तस्य त्वं न गन्तुं कर्तुं दयां कु

५४८

कृदितात्मनः ॥ निलीनः क्वापि शक्रः महर्षिस्तस्य तेन कर्मणा ॥ प्रकीर्तितपमां कोपं थारहात्रव
दृष्टिरः ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा गौतमो वेदवित्तमः ॥ तथेति रुद्ध्वा शक्रस्य वरं दातुं समुद्यतः ॥
थगक्रगसहस्रं तपुरा जातं शतक्रतोः ॥ तच्छ्रावनसहस्रं ह्यादिमन्त्र माहात्म्यविद्युतिरिवाज
लवगाहायस्वानि संयम्य साधुधीः ॥ एवमुक्तः सहस्राक्षः प्रणम्य सुरसत्तमं ॥ ब्राह्म
णं ब्रह्मणास्तास्य प्रययौ नर्मदां नदीं ॥ तत्र स्नात्वा शुभे तोये स्थापयित्वा महेश्वरं मास
मेकं समाराध्य जपध्यानपरायणः ॥ जगाम त्रिदिवावासं पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ त
त्र तीर्थं सुविख्यातं ततः प्रभृति भारत ॥ तत्र स्नात्वा महाराज प्रस्थापयित्वा पितृन् सुरान्

श्रामंत्र्याय पिपिवतूत्राह्मणानू भोजयेच्छुचीनूतत्र यः पूजयेत्कन्या देवं शाकंबरं
पानानाविधोपहारैश्चदीपदानेनशक्तितः परदारैःकृतैःपापैर्मुच्यते नात्र संशयः
तथान्यैःपापनिर्मुक्तः स्वर्गलोकमहीयते॥इतिश्रीरेवामाहात्म्येशाकंबरतीर्थनाम॥
श्रीमार्कंडेयउवाच॥ततःपरंसोमतीर्थं गच्छेत्क्रमशानसं...ायसोमनस्थापितोयत्रशं
करःकेनहेतुना सोपापनाशनः॥युधिष्ठिरउवाच॥सोमेनस्थापितोयत्रशंकरःकेनहेतु
ना एतन्मेपृच्छतोब्रूहि कारणंमुनिसत्तम॥श्रीमार्कंडेयउवाच॥बृहस्पतिर्देवगुरु
र्यस्त्विवासीत्सोमतः।तस्यदारासुतानारा तां सोमोधर्षयाद्बलात्गुरुदारानिगमना

गा

त्पातियमुपजग्मिवान्मस॥किंगर्हितः सोमोजातायश्चपथाद्विजैः।रुद्राणेपोधर्षयः पा
त्पातियमुपजग्मिवान्नस्फीतिजलान
र्थयामिनंनोपलेभिरात्तुद्वे यत्रविधिनंयकाद्धिशीकाश्चथा द्विजाश्चनयस्फीतिजलानं
घःपजश्चोनपापर्षचानद्वी रिणास्तथा गावाजातं सोपनवंजगत्॥एवं वर्षशतेजा तो
दाहाद्गुरुजगयाय।देवर्षिलादिभिःपार्थस्तथाग्रदर्षिभिस्तनः।देवर्षिभिस्तुनिगणेर्भि
लिवान्तु यस्त्वस्तसोमायज्ञगतःशांत्यर्थमधितवार्थवद्विभिःश्रामंत्र्यसोमंराजानंश्रो
कुःसार्वस्तुरर्षयः॥देवाऊचुः॥सोमराज्यमदोन्मत्तेकृतंकर्मविगर्हितं।पातियजनंसं
शकृत्गुरुदारप्रधर्षणं।राजासर्वस्यलोकस्यन्यायमार्गेप्रवर्तकः।सएवान्मार्गगःस्याद्ये

DR BHAU DAJI
MEMORIAL
DR BHAU DAJI
MEMORIAL

किंनु कृत्वा नृप नः । अग्नीषोममयं विश्वं यैना वा नैव सिध्यति । हा निःसंकमखिलो लोक जग-
ज्ज्ञातं विचक्षण । तस्मादनुग्रहपरा देवविप्रर्षयस्सदा यदा दिशंति तं कार्यं वचो यत्र का-
विचारिणां ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सोमः शर्वं स्तुवन् नीत्या स्थापयित्वा महेश्वरं । नित्यं त्रिषवणः सोमो मी-
जपयज्ञतपोव्रतैः । षण्मासान् पूजयामास ध्यानयोगादिकर्मभिः । निर्दग्धाः सर्वपाः सोम ततः शु-
द्धात्मा विष्णुसि । श्रीमार्कंडेय उवाच । इत्याकार्य पितृसु स्तोः स विप्रो गत्वा वने नर्मदां तत्र स्नात्वा
संस्थाप्य शंकरं लोकशंकरं पूजयामास विधिना उपवासनपरायणः । स राजा नियताहा-
रः षण्मासान् शुद्धिमापन्नवान् । ततो जगाम स्वं धाम सर्वदेवर्षिपूजितः । ततः प्रभृति राजेन्द्र सो-

क॰

540

स्कं॰ पु॰ मा॰ ३०।२

मा॰

मतीर्थमिति स्मृतं । सर्वतीर्थेषु यो मर्त्या ब्राह्मणान् भोजयेच्छुचिः । तेन सम्यक् विधानेन
कोटिरेकेन भोजिता । पादुका पानदौ छत्रं वस्त्रं वा कंबलाजिनं । ददाति विप्रमुख्याय तस्य
त कोटिधा भवेत् । सहस्राणां तु महद्ध्या ब्राह्मणानां मखेऽत्र यस्तु भोजयेत् । एकस्य मंत्रयुक्तस्य फलं
नार्हति षोडशीं । एकं वा ब्राह्मणं तत्र भोजयेद्वेदपारगं । शाखागं न मया धर्म्यं छिंदोगं वा स-
मादिकं । अग्निहोत्रसहस्रस्य फलं संप्राप्य निश्चयः । समंताद्देवदेवेशा ... ते गोजिनो
न हि सल्लिकश्चेदियं यामो यत्र यत्र वसेत्तु निः । तत्र तत्र ऊरुकेन ... नेमिषं पुष्करं गया
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ... सं क्रांतौ च व्यतीपाते योगी ... विशेषतः

सर्वथा मे कृतं यस्तु तत्र तीर्थे युधिष्ठिर । हंसयुक्तविमानेन स याति त्रिदिवं नरः ॥
सोमस्यानुचरो राजन्यावत्तेनैव सदमोदते ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये सोमतीर्थनाम ॥ ८
श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ नंदातीर्थमनुत्तमं । मिति श्रुतं । यत्र सिद्धा महा
भागा नंदा देवी तु सुप्रभा ॥ यन्नकुंडमाथम् वसवो मरुतां गणाः शक्रो स्निवल्गुना
सार्द्धं यं न दृष्टो तथैव च । देवास्तु निर्जिताः पूर्वं तेन विक्षुब्धा गमाः । तस्मिन्महिषदैत्ये
न पुरा देवभयंकरा । शूलेनायणजिन्नाग हातदानवसंगमे । संग्रामे वेमहा
घोरे सर्वदेवभयंकरे । न यातु कदनं घोरं तदा देवासुरे स्थिरी ॥ थो जिता काननथाछि ५४१

५४२

क्षान्ता च जयसुंदरी । तत्र सा नर्मदा देवी सुनीरविमलोदके । स्नाता तत्र विशा
लाक्षी रेवायां वातिदुर्जिता । ततः प्रभृति राजेन्द्र नंदकृदः स्मृतः । संख्यं च रेव
यासार्द्धं क्रीयसा तुष्टिनानया । नंदना सुरलोकानां नंदाख्यामगमिच्छिवा । ततः प्र
भृति तुष्ट्या सा रेवातीरे युधिष्ठिर । तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा नंदां संपूज्य भारत । देवा
निधानं विशेषतः । सोऽश्वमेधफलं लब्ध्वा विजयं समवाप्नोति स्वर्गे लोके महीयते ।
श्राद्धं दत्वा पितॄणां वा पितॄणां प्रीतिमावहेत् । नित्यं वैशाखे दारं तथा कृष्ण च हि
मालये । नंदा कुंदस्य तुष्टर्थ यात्नूपं यमं याति द्विलभं बहवस्ते न जानन्ति मानवाः

ग विप्रो हितार्थाय रेवायां तु कृतं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनं ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा नंदामारा
धयेच्छुचिः ॥ किं तस्य हिमवद्गत्वा गमनेन प्रयोजनं ॥ परमार्थमविज्ञाय पर्यटंति तमो
वृताः ॥ तेषां गमागमः पंथाः श्रम एव हि केवलं ॥ तिथ्यां भागशांतायां स्नानदानेन यत्
फलं ॥ तत्फलं समवाप्नोति स्नात्वा नंदाह्रदे नरः ॥ इति श्रीनर्मदामाहात्म्ये नंदाह्रदतीर्थं ॥ मा॰
ततः कोशांतरे गच्छेच्चक्रतीर्थमनुत्तमं ॥ तत्र तिष्ठति दर्शी संज्ञं सर्वपापप्रणाशनं ॥ पु
रा वराहरूपेण विष्णुना निहितं तु सः ॥ हिरण्याक्षो महाराज ॥ मा ता अ ल पा न ॥
तेनासौ जयवाराहो दर्शाद्दर्शो विजयी यतः ॥ चक्रं प्रक्षालनं यत्र वराहेण महात्मना ॥ ५५२

६५२

चक्रतीर्थं ततः प्रोक्तं वा दर्शी तीर्थमित्यपि ॥ चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा न पापैः परिलिप्यते ॥ श्राद्धेन
तत्र दत्तेन पितॄणां तृप्तिरक्षया ॥ कुर्वंति सर्वदाना निजपहोमबलिक्रियाः ॥ न क्षीयते द्विराजें
द्र चक्रतीर्थे तु यत्कृतं ॥ यत्कृत्ययकृ विष्णुतीर्थमाहात्म्यमुत्तमं ॥ कथितं ते मया ह्येष्य
कृतं तेन नारदा ॥ इति चक्रतीर्थं ॥ ततो वद महाभाग वाराहं तीर्थमुत्तमं ॥ जयं प्राप्य सप
क्षे द्या वाराहाय चैव हरिः ॥ संस्कृत्य जयवाराहं कथ्यो ज्ञायते नरः ॥ जयं प्राप्नोति म
त्र स्थितलिंगानि पूज्यतां न कालमरणं ये च तथां ते ... जयवाराहमुद्दिश्य
शंकितात्मो ... विजयवाराहे स्नात्वा सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ संतति समवाप्नो

तिष्ठार्थं देवा युधिष्ठिर। इति जयवाराहतीर्थं॥ अतस्तत्रैव शिवतीर्थं विवाराहानुज्ञया स्थिते।
स्थापितं शिवसान्निध्यमनुप्राप्य विश्वरूपिणः। हरिणा हि वराहेण निहतं भुवनशत्रुणा।
प्रीत्या प्राज्ञः शिवस्तत्र गगनाद् दृष्टिणो जयो। जितं भगवता येन तेन हरिणा लोकधा
रिणा। तदा वराहरूपेण निहतेषु सुरद्विषु। आगत शिवस्तत्र प्रशशंसाथ पौरि
णां देवा जयाभिषेकं मतस्या देवर्षिभिः सह। वराहजयतीर्थं तत्रस्य नाम्नात च्छि
व। वराहेण पितृगणान् प्रार्थितं स्थानं धर्महेतवे। यत्र प्राप्तो महादेव विश्वयोनिः सदा
शिवः। तत्तीर्थमतुलं मन्ये सान्निध्यानं ततः कुरु। शिवतीर्थं स्थापयिष्ये प्रसादेन त्वमेव हि F43

८५३

देव्यनुज्ञां महेशान सर्वलोकहिताय वै॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ एवमुक्तो वराहेण तथे
त्याह महाशिवः। सह मन्निहितस्तु अमित्रकांतरधीयत। ततस्तत्र वराहेण सार्धं वि
प्रैर्महात्मना। शिवः प्रतिष्ठितस्तत्र शिवतीर्थं ततोऽभवत्। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा शिवसायु
ज्यलक्षितः। दीपार्घधूपनैवेद्यैः शिवलोकमवाप्नुयात्। योगिनस्तापसान् विप्रान्भो
जयेच्छिवसन्निधौ। परितोषं शिवो याति तेन भोजनतर्पितः। प्रसन्ने शंकरे देवे
किमन्यैः स्तुतैः स्थापितैः सुरैः। अप्रसन्ने महेशाने किमन्यैर्जयितैः सुरैः। इतः शि
वतीर्थं॥ अतस्तत्रैव वराहेण विख्यातं योधनीपुरं यत्कृतार्थादिपं पापियत्र संनि

समासतः॥ रामकेशवतीर्थं हि प्रथमं यत्र भारत। द्वितीयं रुक्मिणीतीर्थं तृतीयं शिवसं-
ज्ञितं। चतुर्थं जयवाराहं पंचकं तीर्थं तु पंचमं। इत्येकं च समापं च तीर्था॥ विख्यातो योधनीपुरा।
यत्र सिद्धो पुरा कल्पे नरनारायणावुभौ। तत्र तीर्थे तपस्तप्त्वा संग्रामे देवदानवे ज-
यं प्राप्तौ महात्मानौ नरनारायणावृषी। तथा त्रेतायुगे प्राप्तौ तौ देवौ रामलक्ष्मणौ।
तत्र तीर्थे पुनः स्नात्वा रावणं जघ्नतुर्युधि। राक्षसानां क्षयं कृत्वा जयं प्राप्तौ युधिष्ठिर।
तथैव द्वापरप्राप्ते संभूतौ रामकेशवौ। वसुदेवकुले जातौ कृष्णसंकर्षणौ विभू॥ ६५
नरकं कालनेमिं च कंसं चाणूरमुष्टिकौ। केशिनं शिशुपालं च जरासंधं च जघ्नतुस्तौ। ६५४

तीर्थस्यास्य प्रभावेन तपःकृत्वा पुरानघ। पूजयित्वा द्विजान् भक्त्या जयिनो द्वारकाश्रितौ।
ऋषिभिः सत्वलोकैश्च तन्मूर्त्ती च किंनर्यर्चितौ। रामकेशवतीर्थं हि ततः प्रभृति विश्रुतं। तत्र ती-
र्थे तु यः स्नात्वा पूजयेद्बलकेशवौ। तेन देवो जगद्धाता पूजितस्त्रिगुणात्मकः। उपोष्य यो
नरो भक्त्या तत्र कुर्याद्धि जागरं। मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायन्नृत्यञ्छृण्वन्कथां। यावत्स्त-
त्र तीर्थे तु दृष्टान् पश्यति मानवः तावत्पापानि कंपंते शरीरस्थानि भारत। प्रातरुत्थाय ये के-
नित्यशः पश्यंति रामकेशवौ। नमस्यास्ते तु ते देवास्तुल्या दानवयक्षिणां। तत्पूज्यास्ते नमस्कार्या-
स्तेषां जन्म सुजीवितं। ये नमंति नमस्कारैर्जगन्नाथं बलिकेशवरूपिणौ। तत्र तीर्थे तु यद्या

नं स्नानं देवार्चनं होमः क्रियते तत्फलं सर्वमक्षय्यायोपकल्पते॥ अग्ने पश्चं प्रथमं सुवर्णं
अग्नेः पश्चं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः। लोकास्त्रयस्तेन भवंति दत्ता य
कांचनं गां च मही च दद्यात्॥ एतत्ते कथितं राजन् तीर्थमाहात्म्यमुत्तमं। श्रुते तं च भविष्यंति
वर्तमाने महत्फलं। कुर्वाणो पि पठित्वा वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये योध
नपुरे रामकेशवतीर्थं॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेत राजेंद्र रुक्मिणीतीर्थमुत्तमं॥
तत्रैव पर्वमेधपुण्यं ख्यातं लोकत्रयेषु भो। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा बहुरूपवान् सुभगो भवेन्नरः। सुष्ठ
श्रीं पंचदश्यां हत्नीयायां विशेषतः। स्नानं समाचरेत्तत्र नरसदा जायते पुनः रुक्मिणीती ६५५

६५५

र्थमासाद्य स्नात्वा बहवः कांचनं। तत्तीर्थस्य प्रभावेन शोकं नाप्नोति मानवः। पुत्रदुःखस
मायुक्तः सुखसौख्यमाख्यातं॥ श्रीमार्कंडेय उवाच॥ कथयामि यथा वृत्तमितिहासं
पुरातनं। विचित्रं चरित्रं रुक्मिण्याः पवित्रं च मनोहरं। कथितं पूर्वतो दृष्टैः पारंपर्येण भारत
तमेतं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः। नगरं कुंडिनं नाम भीष्मको नृपपुंगवः। त
स्य पुत्रस्य संपन्नाय नयश्च समभवितः। वक्रपतिगणान्नी साविक्ष तत्र सुरूपसमन्विता।
तस्य भार्या महादेवी प्राणेभ्यो पि गरीयसी। तस्यां स जनयामास पुत्रं रुक्मं कं रुक्म
कं पुत्री रुक्मिणी नाम द्वितीयां पार्थिवर्षभात तद्गौरी रिणं वा यथा राजानं तमुवास स्वनगर्तुं

जायं दानथा कथ्येयं राजसत्तम। एवं तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णो राजा प्रियान्वितः ब्राह्मणैः सह
विद्विक्तिः प्रविष्टः सूतिकागृहं ब्राह्मणान् वाचयित्वा सा सुता नाम्ना तु रुक्मिणी। यतः सुपर्स
तिलक्षणं जन्म नाम सहस्रारता ततः सा रुक्मिणी नाम्ना ब्राह्मणैः कालिता नदा। ततः सा कालपर्या
येन अष्टावर्षा जायते। दुर्वो विक्रमशरीरिणा तदा पंचदशवर्षा सा सुवास्तु बाद्रु तत राजा चिंत
यामास वेनदा कस्येयं दीयते कथ्या [illegible] को ऽभवेत स्मिन्नंतरे नाव देवनामपि
तोन मानुषेष्वपि दितिपतिश्च दमघोषः समागतः प्रविष्टः सुरमार्गेण यत्र राजा
सभीमकः। तं दृष्ट्वा आगतं नाथ पूजयामास वेनदा आसनं विपुलं तस्य सभामध्ये 545 ५५६

निवेश्य यथा पप्रच्छ कुशलं राजा दमघोषं श्रियश्चायुतः। कुशलं तमहाराजा दमघोषं श्रि
यत्रायुतः। प्रविष्टः सुरमार्गेण यत्र राजा सभीमकः। कुशलं तमहाराज सर्वत्र वि
जयश्च तोयदृश्नोस्तु कथा संभोजनं विचयाकृतौ। कथामध्ये या राजेन्द्र श्रेष्ठषा
वागाहादे विकी॥ श्री मार्कण्डेय उवाच॥ लाभ
अजायत पुत्रस्तु यदा तथा यतो वा गाहादे विकी। यतो मम सुतो त्रिषु लोकेषु विश्रुतः। कथ्ये
कश्यपः श्रुत्वा दमघोषो ब्रवीदिदं। चतुर्भुजो मम सुतो त्रिषु लोकेषु विश्रुतः। कथ्यं
कश्यपः श्रुत्वा दमघोषो ब्रवीदिदं पुत्रस्तु ख्यातं कृतं
यं दीयतां कथ्यां शिशुपालस्य भीष्मकात तस्य वचनं श्रुत्वा दमघोषस्तु ख्यातं कृतं
लाभ्म केन तनाद्दत्ता शिशुपालस्य भारता प्रास्थं शोभनं तत्र भीष्मकेन युधिष्ठि

राहिर्देशांतरं जग्मे यत्र संति स्वगोत्रजाः। निमंत्रिता हि ते सर्वे श्रा जग्मुर्यथाक्रमं।
ततोऽयादववंशस्थाः तिलकौ बलकेशवौ। निमंत्रितौ समायातौ कुंडिनं पुरमुत्तमं।
हृष्टितोऽथ कथाश्चार्यं जाम्बुकनयदूतामो। ततः प्रद्योषसमये रुक्मिणी कामरूपिणी॥
सखीभिः संहिता पार्थश्चा गता देवपूजने। गीतवादित्रनिर्घोषैः नगरीयां तदेवतां। अंबि
कानाम तत्रावे कुलधर्मो हि सुवरम्। उवाद पूर्वदिवसे कन्यां तां पूजाय हिति तत्रागो ब
लदेवश्रेष्ठा विधाप्रावर्णधारिणो। विनोदपूर्णमायातो तत्र या पूर्वं भाणितो पुरा तत्र सा
वीक्ष्य देवश्रंगोपदेवपथरं प्रभुं तं दृष्ट्वा मोहमापन्ना कामनकलुषीकृता केशवापि ५४१

८५८

यतां दृष्ट्वा संप्रहर्षमुवाच ह्वा स्त्रीरत्नमतिकल्याणी हर्त्तव्येति मनिर्ममा ~~[illegible]~~ रमम
तिकल्याणी हर्त्तव्येति मनिर्ममी केशवस्त्ववदः कृषा बलदेवो भवी द्विद्वे एवं रुक्तुये
पुत्र्यां रायतरत्नसंग्रहः कृष्णकृष्णमहाबाहो स्त्रीरत्नयास्तु हृष्टनो। अर्द्धं हि
तवमायेण समागछामि कृष्णनाः दानवान् मानवान् सर्वान् ध्यमन् दुदेवरोधयन्॥
संकर्षण मनशाता केशवः केशसूदनः। ययोकथ्यां हृष्टयात्तु रथमारोह्य स
व्रज। निर्गतो पुरमार्गेण पश्यतामेव धीरधीः। पक्षध्वजो रथो घातिवेगो विमानि

लोयथा।हाहाकारस्ततोजातस्तस्मिन्वैकुंठेनदैत्यानिर्गतास्थैवराजानोदानवां
शाहियन्तु।।मिलितास्तत्रयेकेपिशिशुपालपुरःसरानिर्गताःपुरतःसैन्यंकृत्वा
तद्दलान्दवरासवाविगर्जमानामहाशब्दैर्विनाशयथवन्मनोबलन्नद्दंततःगात्राय
थमाग्रान्तिगामिनीनांतेषांतुच्छंमहायोरंमनुष्यलोकेदुर्थयंकरंतारकामयमिवेनत्रिषु
लोकेषुविश्रुतं।।तद्दादृष्ट्वामहाबाहुस्त्रैलोक्याधिपतिर्मोहली।।हलेनकृष्णःसमारगद
याभिजिघांसतिनशावाद्वानवान्दैत्यबलभंगमुपायनंनितान्दनुपान्संरथो। ६५८

तस्थौगिरिरिवाचलस्तंज्ञात्वातिबलंकृष्णंदर्पिष्ठंद्विरदायोरपि।।अथकंसस्ततःक्रोधेन
नाममहायशाःनराणामपिक्षत्राणांश्रेष्ठोविष्णुःसमन्वितोबलिःदमनिकृष्ट
ध्यकायुधैर्नानामिषैस्तंपुरुदेवदैत्यैयोधरथमार्गेणनिष्क्रांतः।केशवोपितानाक्रान्
तांदृष्ट्वामहापंकेनयथाविंध्यसुषैन्यंमहसात्रिलोक्यतुकरंध्यायंनमर्दितंरमायालोय
नसिद्धःपुरानगोत्रजायायेनसंजातस्तस्यतीर्थप्रभावतःजयंप्राप्तवान्पुरुदेव
वावेवासुरीवर्गः।एतस्मात्कारणात्तस्यायोधनातुरंतद्यातोक्रकोपिदृष्टपपुत्रोविश्वा
सस्तत्स्थानमुत्तमं।।अथकृतंपादकृष्णस्तुतिष्ठतिष्ठेतिमाब्रजो।।अघयांनिशितेबाणे

प्रेषयामि ममकेऽयं। एवं परस्परं तौ द्विजऽगजौ तु गादवौ विक्लप शिरःजालानि केशव
प्रतिरूपकर्तानि विप्र यशाशास्त्रकेशवः केशसूदनः। शिरसु मोचयत्कायकुंकुं
टलेन विछिदानाय युद्धमसुतं गनारकामयसन्निभात ताराकानकुद्धेन रुदा बाध
नुरूपमां सायकेन स्तुता ल्लो गजेन्द्रः कल्लो पिंवृद्धयासि। ततो विक्रम्भूयं कुद्धः वकैर
प्यस्तु दर्शनं। प्रहर्षितोऽभ्यस्तुं यावत् रुक्मिण्या विद्रुतः कारो न द्विजानाथयं देवः वसु
र्षकजनार्दनं। दर्शयिष्ये च कं रूपं दर्यां लवाममोपरि एवमुक्तस्तु रुक्मिण्या दर्शयामा
स नारदा। देवापि दृष्ट्वाय रूपं दर्यां लवाममोपरि एवमुक्तस्तु रुक्मिण्या दर्शयामास नार ५५९

५५९

५५८

ता। देवापि दृष्ट्वा यद्रूपं स्तुवं याकाशसंस्थिता। दिव्यं वक्तुं स्वधा देवो दवो रुक्मणि सारता
रुक्म उवाच। यन्मया मंदभाग्येन पापबुद्धिकेन केशव मायकेरादतायथं तिसर्वदंतुम
र्हसि। इत्युक्त्वा वाच्यं देवे जनकोऽनकात्मजा मयापि दृष्टो देवेशान एवं रुक्मिणी विनो
ग्रहोनाय परं मधयद्विक्करकारथं गता। तथ न्यासे दृतान्मानो यर्वाशाथार्थ्यान द्वि
शाथेनापि सुराथ ऋड्कलो ना दिनापि वाध्येयं धरिणी मत्यो पुरवंश कुलंद्वारा लोकाथ
लोकनाथाय पिता माता व भूमिना। विवस्य वतीर्व्वदत्याय जनार्दनाय यं समापि
सफलामन मृत्वोदित्ते मया यथा। मन्योर्द्व मे यसाधन्यो विरोधयथ यया सदा मसमो नास्ति
लोके।

लोकस्मिन्नृपतन्वं मेघसमापतिः उक्तादयय यथान्यायं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ स्यकं का
र्याशीघ्रमेवस्कंधाथरुक्मकः ॥ दं ऽष्वमण तानुमोधन्यं दिनमिति कृवनरुक्मस्यव
वने कृवाततस्तु भोजगनुरो ॥ अश्वाहेवत्वेषोरुक्मं हृपतिवुत्रकौ ॥ हलमेवावाग
छवं सा भ्रत्तुरं कृरराज्यमकं टकौ सर्ववद यथा शुद्धं उरतास्त पितृगतिः ॥ स्मारथाःका
र्ययोगमांसंकटेन वितानुमं ॥ सोकं नवितानुमं ॥ कुशाकृद्विवाषा ॥ केशवस्थवे दःकृवा
साक्रमी राजवत्र कातं शणाघुजगनाथं नथेयादहनं जलिः ॥ पद्दपमनूवामवाम 55
नो जनपिवेदिरं प्रस्थापितवुरीप्रायाजगाम समसुदासुतः ॥ गातरुल स्व दा

66

रुक्मसमामं च द्विजो नमानू मरीविमचं गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं च वसिष्ठं च मदा
प्राज्ञमिश्रेति सप्त मानसाः ॥ सप्त ब्रह्मसुताः पार्थ ब्रह्मणाहितनिमंत्रिताः पुराणेश्व
संहितासर्ववेत्ता महामतिः नर्मदातीरमायाता आश्रमं ताः कालेन पांडवा नृपः स्वाध्याययनि
रताजपहोमपरायणाः ॥ निमंत्रितास्तु राजेंद्र केशवेन तदा नृप ॥ आहंसवा यथान्यायं
मूलोक्तविधिनातः ॥ स्वयं संपूज्य यथातान् सप्तसप्तमर्द्धिपुंगवान् प्रददौ वादयामा
तातस्य स्वत्रणनाहिनिः उक्तं देवन यतदाद्वा दानं युधिष्ठिरा यावद्वं दृष्टसूर्यछाया
वेत्ति श्रुनिम दिनं ॥ तावदानं दिवस्माकं परिपंथीहि कस्यनाममदशे पालयं तारागानो

गतकल्मषा॥ तेषामहं शुक्तियुक्ताहास्यामि परमां गतिं॥ यावद्धियं निहत्ता निमर्दो
न्यपि च पंचदश॰ तावत्ते दिवि मोदंतां मम महत्त्वस्य पालकाः॥ यस्य लोपयिता सूत्रराज्ञा
वाच्यो महीतले॥ स वासन्नरके घोरे यावदाहूतसंप्लवं॥ स्वदत्तां परदत्तां वा या हर
तवसुंधरां॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि विष्ठायां कृमिर्भवेत्॥ स्वदत्तां परदत्तां वा पालनी
यावसुंधरा॥ यस्य यस्य यदा भूमी तस्य तस्य तदा फलं॥ अथा येन यदा भूमी अथा
येन यदा हारिता॥ हरया हारयन्वा पि विष्ठायां जायते कृमिः॥ आछेत्ता चानुमंता च ता
न्येव नरके वसेत्॥ यानीह दत्तानि पुरा नरेंद्रा दानानि धर्मार्थयशस्कराणि॥ नि

551

८६१०

मल्लिषेणैव प्रतिमानितानि को नाम साधुः पुनराददीत॥ एवं तान् दृष्ट्वा यिताम्र सस्थभू
त्या येन वाऽवामात्रकिणाः केशवः पार्श्वाद विविधः प्रभुः॥ स्वानीरनदीतत्रु
तीनां सान्निध्ये हृष्टो बलिदेवो पिजिवाताननु सुरेशानन्नृपानू सदा॥ तस्थानमगमहृष्टा
कृष्णाचार्यस्तु श्रोत्रनंता विप्राः सम्यवंतश्च निर्गताः शंसितव्रताः॥ आगच्छमानानतांद
ष्ट्वा रथमाचार्येणवाऽपानुपृष्टुर्वमथ विश्वस्थफेशारावाचमब्रवीत्॥ किममाचार्येण गच्छामः
कुमुत्क्रांतनिवा द्विजाः हृजिनाश्ययथाश्रायं मम दत्तं शेषु निषुमादेवस्य वदनं कृत्वास्त्र
षयो वाचमक्रषत्॥ कल्पकोटिसहस्रेषु सम्यशीलादिनार्थितः उपाध्यो सि मनुष्याणां भ

स्तोनोक्तं गामहं लोके कथमेतु महाविस्मो फलाक्षय स्वं तुन द्विजः ब्राह्मणानां वच
श्रुत्वा स्नपयित्वा प्यमक्षवत्। कल्पकोपि महात्मनु मत्शालाहिना श्रितः अब्रवीत्।
श्रीकृष्ण उवाच। मथुरायां द्वारवत्यां योधनीपुर एव च। त्रिकालमतुष्टस्त्वामिस
र्थं सत्यं मयोदितं। अत्रैवाहं महादेव्या अयोभवम् द्विज सत्तमाः। यत्रमत्स्यकन्या लो
यविधिना दाहिका भवत्। स्नानमनं प्रियं महत्प्रयागनिकरं द्विजाः। नद्याय्यमे
तद्धि मया कल्पाव पिकदाय नारग तीर्थ प्रियाग निर्नवतां समागमः। एतद्देवात्तुलं
तीर्थं तलानाशुनविधान। श्रीमार्कंडेय उवाच। एवमुक्त्वास्तानाविप्रा योधनीपुरमागताः॥ ११२

२६२

स्थितो देव प्रसादेन शाश्वत्किम स्तुत्य। एवं तत् कथितं सर्वं तीर्थस्योत्पत्तिकारणं। श्रुतं तीर्थं
विशदं वर्त्तमानं तथापरं नृपस्तु वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा श्री
जयेद्धलिकेशवौ। तेन देवा गंधर्वा नागा दिजिन स्तिगुणात्म वान् उपोष्य योनरो भक्त्या
श्रद्धं ऊर्ध्व यस्मि दद्धिणं मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा। तत्स्नात्वा तेन मस्का
याश्चेषां जन्म सुजीवितं। अयनमं विजगन्नाथं देवं नारायणं हरिं। तत्र तीर्थे तु यद्दानं।
स्नानं श्राद्धं सुरार्चनं। तत्सर्वमक्षयं तस्य यथा मे शंकरोऽब्रवीत्। प्रविश्यास्मोद्भुतानां
दयत् फलं जायते तदुपानुष्ठुणुध्व समासेन प्रोच्यमानं मया यथा। विमानेनार्कवर्णेन

किंकिणीजालनिर्घोषैर्विमानैः श्राग्नयस्तु व नरोत्तमं मोदते कालमीप्सितं तथा जलसुतानां च
याधन्यां उपसंगमः । तस्मात्स्नात्वा नरो लोके यावदाहूतसंप्लवं । अनामिके सुतानां च यथोक्तं
नृणामहस्मा मेधमेतन्यायाप्रोक्तं तस्मात् निवर्त्तिका तत्र तीर्थे उपोष्याथ कपिलादानमुत्तमं ।
विधानेनैव संयुक्तं श्रुणु तस्यापि यत्फलं स्वर्गे तिष्ठति यावंति तस्य रोमाणि तत्प्रसूतेश्च भारत ।
तावत्तु दिवि मोदंते सर्वकामैः सुपूजिताः । तत्र तीर्थे उपोष्याथ पानं दत्त्वैव वा धान्यादिकं
वलेशं ... कांसपात्रप्रयच्छिनी । देवगोष्ठं संपन्नां कपिलां वा प्रयच्छति । तस्य तीर्थस्य भावेन
नरः स्वर्गे महीयते । प्रयागे यत्फलं प्रोक्तं गयायां च विधूतपापः कुरुक्षेत्रे ... स्वप्नाकृयकोशिक

राघ्रमासे वापि यत्पुण्यं सोमपर्वणि भारत । तत्पुण्यं स्नानमात्रेण तत्र तीर्थे न संशयः । दशम्यां तु
नरः स्नात्वा नमस्कृत्य जनार्दनं दत्त्वा विधानेनो... पियाप्यवादं जन्मनः फलं संप्राप्नोति स तत्र तीर्थे दाय
ग्यामयन दयोः ... उभयोः ... मोस्यां वर्वे धृतैः ब्राह्मणं भोजयत्येकं कोटिर्भवति भोजिता ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्रगान्तानि भारत । आगच्छंति हि सर्वाणि दशम्यां तु निरंतरं ... वितेश्वरान
नियम ... किंक्रियायत्कृतं यत्र विशुद्धं सर्वतीर्थमासाद्य तत्तीर्थं समं कथितं तमयाह्वं ... श्रावेन भारत ।
इतिश्री ... तत्तीर्थं नाम । एवं याथ ... पुष्पवंतीर्था समासतः । मार्कण्डेय उ॥ अस्मात्
ततो गच्छेत्तीर्थमनुत्तमं । ... पिंडानेकं न कुर्वीत ... युधिष्ठिर उ॥ अस्मात्कस्य

माहात्म्यं कथयस्व ममानघ। स्नानदानार्चनं पुण्यं तथा पिंडोदकेन यत्॥ मार्कंडेय उवाच॥ पुरा कल्पे तु पृष्टो
ऽपि पितृदेवर्षिसंगमे। प्रश्नोयं पृच्छति स्नानं यथा त्वमनुपृच्छसि। तमहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः पांडव॥
सतीर्थः सागरः सत्यप्रयागं पुष्करं गया। सर्वतीर्थानि सर्वाणि न तत्र कार्या विचारणा। सोमनाथं तु विख्या
तं सोमराजाप्रतिष्ठितं। सोमश्च क्षयमुत्पन्नं तत्र पुण्यं लभते नरः। मासांते च महाकालो यस्मात् यत्र तीर्थे माहात्म्यसं
तनौ कश्चिदस्मत्कुले पिंडं दास्यति नि पितामहाः। पितामहा निरीक्ष्यंते तस्मिन् निरक्षासनातने। एवं
कुर्वंति ते देवाः सर्वे च तपोधनाः। सकृत्पिंडोदकेनैव शृणुष्व पृथिवीपते फलं। द्वादशाब्दस्य राजेंद्र
यागे भृगुफलं लभेत्। अमावास्यां महाराज तद्वर्जि सुखी युगे युगे। सर्वदा पितरो लोके तेषां गच्छंतु योगो ५५४

५५६

तं। अनवद्यं हि महाराज अग्नितीर्थे विनिश्चितिः। मावास्यां अमादकं कुर्वन् स्नानदानादि पितृश्राद्धं तर्पणं
तेसर्वपापनिर्मुक्ताः सर्वकामान् लभंति हि। जलमध्ये महाराज अग्नितीर्थे इति श्रुतिः दर्शनात् स्पर्शनात् तीर्थस्य
नश्यते पापसंचयः। स्नानमात्रेण तत्रैव ब्रह्महत्यां व्यपोहति। मुक्तो बंधनात् तथा संजितात्मा जितेंद्रि
यः। एकांतु कनिवसितत्र मासं तीर्थे विधिसन्निधौ। सुवर्णलिंगं कृत्वा दद्यात् कन्यादानफलं लभेत्। पृथिव्यां
मासमनुराधायां मोदकानागोपति निर्वपत् धनधान्यसमायुक्तो दानाय गायत्र्यामिकः। उपास्य यत्र विधिः संध्या
प्रलोकमवाप्नुयात्। अमादकं महाराज यस्तु प्राणान् परित्यजेत्। षष्टिवर्षसहस्राणि कद्रलोकम
दीयते यतः। स्वर्गात् परिभ्रष्टोऽपि ते पुण्ये रूपो भवेत्। सुवर्णमितिमुक्तो व्यक्तलिमदति रूपवान् गजाश्व

रथसंयुक्तश्चिरमायुरवाप्नुयात्। स्नानं कृत्वा तु यस्तार्घ्यं स्नात्वाध्यायं पठन्नरः। सोऽकं वा पौरुषं पापं शिवसं-
न्यसंयुतां गायत्रीं जप्त्वाथ वा यदि वा पितृसंहितां। अंतर्जले वा तु पदां साध्याम थफलं लभेन्नू यन्याथ्ये रू-
पवानं दक्षोहीनानव तिथमिकः। भक्त्यार्वं ह्युत्तु यत्तुष्यं सद्यवा हितु यत्फलं। तत्फलं लभते राजन्नात्मिन्नूती
थैनसंधयः। तीर्थानां परमं तीर्थं निर्मितं शम्भुना पुराः जपेशन्नियं विष्णामकवितनयो रूपाहियहो
यपितरः सर्वतः सवित्राकराः मरीचिरंगिरसोऽत्रिलस्यः पुलहक्रतुः प्रचेतास्य वशिष्ठश्च भृगुर्गौतमना-
रदो। च्यवनो गालवश्चैव वामदेवो महाऋषिः। बालिखिल्याः सगोधराः रत बिंदुश्च जाजलिः। उद्दालको मु-
नं दस्य ऋषिश्टंगो थादेवलः। शुक्रश्चैव भरद्वाजो वास्यो वास्यायनस्तथा। मित्रावरुणायोगस्यो विश्या ६५

मित्रो महाऋषिः। सनातनस्य कपिलो वोढुः पंचशिखस्तथा। अन्ये च ऋषयस्तत्र वदेवः शंसितव्रताः। कोटि-
निदेवताः सिद्धास्तु नयश्च तपोधनाः। पन्नगाश्च योगिनस्तद्गन्धिनरस्य पितामहाः। यमादकेन राज्ञश्च सर्वेति
पुं त्रिभुवनाः। पितुः पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः। येषां तन्तु पश्चायिन्तु कृतं वा पिंडः कृतं श्रद्धयान्न
तस्मात्संवर्धयेत्वामादकेन तो। मातरं पितरं च ज्ञाति बंधुजनं तथा। धन्यं धान्यं प्रियं पुत्रान् तथा देहे रूपोना
मोमयातिवृहद्भस्त्रु शुभाशुभ समन्वितः। श्च कश्यपः सर्वभूतानां जीवः कर्माणि कर्षितः। शुभाशुभगतिं प्रा-
प्तः कर्मणा तेन पार्थिवः। शुभाशुभे बंधुजनो जायते तेन भागभाक्। एकप्रसूयते जंतुरेकएव हितीय-
ते। एकोऽनुभुंक्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतं। एष योऽक्रिष्टपुनेमहाद्दुःस्वप्ननाशनो मया। पितामहस्त्वेको जीन

अनंतकथया च दीयमानं पितामहस्तु वाच ऋषिसन्निधौ ननात्मनः पिनाकधृग्भवं बंधुनं सुतस्य पितुः कोः
ऽस्तु कोऽसावव्याणी कोऽजीवः पांचालो निर्भीको श्रुत्वा गयनेमयुः पंथहतानि विद्दितः यथैवं हेतुवाक्
यालोकस्यास्य नरस्य ऽसमर्थोऽहं भवन्तं विशानश्य पितरो वरः एवं ज्ञात्वा मे दीपालसमर्थो
लोकपूर्वजेऽथ मयाहि स्था पितालोकयथाधर्मो मनश्य निधाम्नि शुभमनु श्राणा मधमे जिमवस्तु
नः ततः स्वधर्मवलनात्स्वर्केपतनं ध्रुवं लोकानि रंकथः सर्वे मयादीलंघनिर्नरेः रतः मयाद्य
स्था पितानस्मा भस्र्ववीक्ष्य महर्षिभिः स्नानं दानं जपो होमस्वाध्यायो देवतार्चनं पिंडोदकप्रदा
नं च तथैवानिधि पूजनं पितापितामहाय स्याततथैव प्रपितामहाय त्रयोऽप्येतास्तु नात्स्नानश्च नः ६६

महेश्वराः पूजिताः पूजिताः सर्वे तथा मातामहास्त्रयः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्तुतिस्तु निश्चरात्मवंश
मिमावरस्त्रियामवं पापैर्न लिप्यते अनिस्पृष्टेऽहिं धर्ममवसापितलंघयेन्नरः स लोकपरात्
वयदीक्ष श्रियग्रात्मनः पितरस्तत्र यथा स्थो कोविशाद्विंधमिवा हुतो विनश्यावविनश्यावाप्नो
स्तु यथा नित्यथा उद्धारेदात्मनात्मानं मात्मानमवसादयेत् पिंडोदकप्रदानात्वस्नानपार्थनसंध
यः एवं ज्ञात्वा प्रयत्नेन पिंडोदकप्रदो भवेत् श्रुत्वा कीर्तिर्यशः श्लोकः संततिश्चैव जायते पृथिव्यामा
गर्यां नायां पितृदृक्स्मातिया निश्चातानि तेसंभवस्यामियगुदर्शनस्य फलं गयायां गुरु कराख्य
नेमिषे च कुरुक्षेत्रे भास नित्यो जलाक्षतेऽप्रतातेषु पुष्करे पिंडोदकप्रदानेन यत्फलं का ६

तं शृणुध्वे। अमादादिकेन तद्वाप्नोति नर्मदायां न संशयः। तत्र श्लोकं विष्कम्भयन्ति बालुमामहेश्वरायाग्ने
वृता सर्वे ऋषयः पितरस्तथा। सागराः सरितश्चैव पर्वताश्च बलाहकाः। तिष्ठन्ति पितृभिः सार्द्धं श्राद्धिकं तेन
तन्तुपो स्थिताश्च शिलातलं गङ्गं भनिमा श्रुमाः कलोनदृश्यते तावद्रुक्षमथ नं यज्याशिरः। वैशाख
मासि संप्राप्ते अमावास्यां तु पोत्तमाः। श्राद्धं माति ष्ठते तीर्थे गङ्गं शनिमा शिलातःयगच्छति मात्रं हितौ
र्थे तीर्थं नरसूपते। तस्मिन्दिने तत्र गयायसु श्राद्धप्रदानं वन्तः पितॄणां तोजायानन्दा निरक्षया शान्ता षिता
अन्य मासेषु या वा तत्र स्नाया जितं दिवः। गङ्गयादिविधिनाश्राद्धं तस्य तस्य फलं शृणु। अग्निष्टोमा
श्वमेधयोर्वाजपेयस्य यत्फलं तत्फलं समवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा। तोरा हि श्रुसर्वेषु न ६६७
श्री न धा म धना या ५प ६६९

र केषु वायस्थिता। पितरः पितामहा गोत्र मातृकाः पैतृकास्तथा। पिंडदानेन चैकेन तर्पणेन विशे
षतः। आकल्पं निपितृलोकस्थायावदाकृतसंप्लवं। स्मृकर्मस्था विकर्मस्था ऊजाताः प्रेतयोनयः पिंडेन
केन तुष्यंते ते पितरो न संशयः। अमा नाम कलाभानोर्य दादवरतिनां विधुः। तदाश्रद्धा नितेः पार्थिवरणा
दृशमस्यो अपानि वशातायस्मादत्र तीर्थे तु राजतेः। पितृतिः कथ्य वालोषेतस्त्वन्तप्रोक्तं समाद्देक्षो
अमागाति रिति ख्याता तु चलोकप्रदायिका। श्राद्धं प्रोच्यते स्थानं गतरमरदर्शिनी। ततः स्नानं विनि
दिंश्च समाकेमनो हृपा। अमादिके शालादिष्या निष्ठितनगजमलिजाश्रीजणा निर्मिता पार्थ सर्वपाप
हृयं कली तस्योपरियथा न्यायं पितॄस्तु हिसमारता दृहितोजायेषु दर्भैस्तु दधा तिंग स्विदहेष्ठाद्रु

मोऽन्येन विधिना श्राद्धं ददत्सु शिरस्तः॥ प्राप्तिस्तो वस्त्रयुग्मानि छत्रोपानद्धनानि वा द्विजातिं विधिवद्दयापि-
तॄनुद्दिश्य शक्तितः॥ यो ददाति द्विजश्रेष्ठ स्तस्य पुण्यफलं शृणु॥ तस्यानेशावमदा निर्युक्तिया तिन संशयः॥ अमा-
दकेसदा राजन् पितरश्च पितामहाः॥ वसुरुद्रा निराश्यं तेषां गच्छंति स्वगोत्रजाः॥ अस्मिंस्तीर्थे तु योऽस्माकं मा-
वा नोयं प्रदास्यति॥ श्राद्धं वा पिंडमेकं वा तेन यास्यामि सद्गतिं॥ स्नानेन दानेन यः केचिज्जायंते वंशवर्द्धिनः॥
प्रीणयेन्नरकस्थांस्तु पितॄनथ न संशयः॥ कथोदकेन स्नातस्य यश्च यो लपनाजिनः॥ दृष्ट्वायन ग्रामं
स्कारो यत्नतः गोत्रिणः लोके अस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चित् श्राद्धं दद्याद्विधानतः॥ नरकाद्दयरयाकापन्न
विपितृसंहितो॥ धनस्य निगतेमोमेयदा सोमदिनं नावश्य श्रद्दयानलन तलोका रूपिंडतेक्लनवेन ६६

दा॥ शृणुध्वं तत्र वै सर्वे जायते भरतर्षभ॥ अस्मिन् तीर्थे अमावास्यां पितॄनुद्दिश्य नारद नीलं सर्वांगसं-
पूर्णं यो निवृषं समुत्सृजेत्॥ तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये यच्छिवस्य निदर्शनम्॥ अमावास्ये वृषोत्सर्गात् यः पुण्य-
समवाप्नोति नरः श्रुणुष्व तत् स्वयं कथयाम्यहं नारद॥ नीलो रक्तो वा दिशु यः केचित् प्रसिद्धं ततस्य ह्वर्गः॥
वृषोत्सर्गेण तान् सर्वान् तारयेदेकविंशतिं॥ लोहितो यस्य वर्णेन मुखपुच्छे तु पांडुरः॥ पिंगः खुर-
श्रृंगाभ्यां स नीलो वृष उच्यते॥ यस्तु सर्वांगपिंगस्य पुच्छश्चैव तु शुक्लःशुक्रोऽसपिंगो वृषस्या-
त्पितॄणां प्रीतिवर्द्धनं नीलं सर्वशरीरेण आरक्तनयनं तथा नीलमित्याहुर्नीलः पंचविधः स्मृतः
यस्तु वृषः तद्देशात् न स वै नीलो विशिष्यते नवापयेत् देशानं वृषमकं तु कदाचन॥ तमावेव वृषो

स्नगां पितॄणां महर्षीणां भावस्य जानंतु स्वरूपं देवं सदा हि जन्माय स्तुवन्ति गायंत । एवं निपिनरस्तस्य यदि वः ब्रवीति
स्तिनाः यथा यथा हि पिवनिपीतं धुननिमस्तकं पिवन पितॄन् प्रीणय निनरकाद्वारं स्तुनन् यथा कृष्णा
निघातेन कर्दंगच्छं निविदं वानरकोद्वरयाम्युपतितान् गोविंदस्य थांगर्भाद्रषिकालं तु विषत्तोय
लिखन् तु वंशं खुरस्तो यामृद्रहनातया संप्राणायदर्षीन् पिवन पितॄन् प्रीणयति खादनो छरखत्रै
रान् गर्भ्रेषु तीमनुष्यां प्रथमं द्रुपो हि धर्मज्ञः कुलेवपि पिशाचेर्वातुर्थकादि वा रणवा हृदीतो मत्र
कं गच्छेत् सर्वं बामान्निनाशनं मावावविमलेनो येदर्नकं दी निवदयेत् मस्तकेषु थषाडसानां
वा गल के भुवाग यावतामम पितुप्रदक्षिणं जनार्दनं नतो मंत्रमस्तु थायगायत्री मथ विष्णवी ।ना

रायणो नारायणेश शरणेश सर्वदेवनमस्कृतः नमो यशांग मंत्र सर्वथापि नमोस्तुते । विष्णु मंत्रः । नमोनमस्ते
देवेश पद्मगर्भ सनातन । दामोदर जयानेन रक्षमां शरणागतां । कर्षयं न थान योगयस्मिं स्रावर्तीय
पालयमि हुताशि तु वन वंदि भषिवी प्रसीद देव देवेश यथा पितृस्तं विमोदयां वध्यमन निरतं मां हि मुक्ति
निरतं देवेषु निसाधनामं मंत्रः हति स्तुतो मया देव प्रमादं कुरु मामस्तु नारकरस्य पंतुना निभाहिमां शरण
गतिं एवं स्तुत्वा तु देवेशं दानवां न कर्दंदयित्वनक क्रमेण वेस्माग्नानना विप्रांश्च भोजयेत् वेदोक्त विधि
ननथा दंडवायथा विधिः पिंडनिर्वपणं स्वावागयस्थ लिंग कानू समं लोपयित्वा ना न्यायतिना विप्राभि
सजीयन्न तत्ये वा च हरिं नामं विजितो विनिवेदयेत् तच्चती थेंतु यः स्नायात्तु मांत्ये वा पवामना

Dr. BHAU DAJI

शाकिनो दक्षिणां दद्याच्छ्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ हादशि नित्य यो भक्त्या पितृणां तु तिलोदकं तावन्तु क्षरपानेषु
पिबन्ति पितरो जलं ॥ तत्र तीर्थे नरो यस्तु स्नात्वा पश्येन्मधुसूदनं ॥ तमध्यास्य ... रेवा भगवान् तीर्थवारिणा तु
गालो विषवायेव ... संक्रमो मुच्यते संशयः ॥ यदेवं ने वर्षं ... निवेदयेत् ॥ सो ग्रामध्यस्य यत् फ
लं प्राप्नोति धुं फलं ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा सूर्यपर्वणि निश्चितो सूर्यतेजो निर्नेयाति विष्णुलोके महीयते ॥
तत्र तीर्थे नरः श्राद्धं यो ददाति नित्यं तु विमानं सर्वतः ... संप्राप्य जन्मनः फलं ॥ मार्कण्डेय उ ॥ एवं क्रम्या
तु नदेवा ... विष्णुसुखास्तथा ... स्थापितो जगदीश्वरः ॥ सर्वरोगप्रशमनो महापात
कनाशनः ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं ... मावास्यासु ... पितृन् पिण्डदानं ... स्थापितो ... ६७०

रगयायां च प्रभासमाने मिरवदेयस्तु पुण्यं श्राद्धकर्तृणां तदविकलमेतत् ॥ कार्यं तिलोदकं तोयो मिश्रं पितृ
भ्यो दक्षिणामुखः ॥ मन्वादौ च युगादौ च व्यतिपाते दिनक्षये ॥ यो दद्याद् ग्रामध्यस्य फलं प्राप्नोति मद्धको
क्ष्मादकेन नरो यस्तु स्नानं संकुर्याद् हरिश्चन्द्रेश्वरं शंकरं सूर्यं यस्य जागर्ति वै निशां स सर्वपापनिर्मुक्त
शङ्कानिश्चमवाप्नुयात् ... त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ सकार्यकिंकणोपनासुदृश्यमानस्तु
मदाबलः ॥ दृष्टिमात्रेण हरिमरोगाद् ... भवेत् ॥ एतत्ते कथितं पार्थ किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ इतिश्री
रेवामाहात्म्ये ... तीर्थं ॥ मार्कण्डेय उ ॥ ततो गच्छेन्महाराज तीर्थं सिद्धेश्वरं परं काशां भरो
क्षेत्रं तु ... संस्थिता ... यत्र सिद्धो तपस्वी च स्थापितः सिद्धिदः शिवः ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सिद्धिमा

मा ततः श्रुत्वा तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा द्विजाय वृषभं ददौ सर्वपापविनिर्मुक्तो गतं याति यमपितॄणां तत्र तीर्थे तु
यो भक्त्या श्राद्धं तथा विधानतः पितॄन् संप्रीणयन्नूनं सर्वं तेन कृतं भवेत् तत्र तीर्थे मृता ये च कृतानुपमश्रा
मा गर्भवासस्थितास्तेषां न भवेदिह कर्हिचित् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्संभाविको भवेत् तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा
भोजयेद्यो द्विजो द्विजान् तमानुमोदमानाश्च पितरो देवाश्च समर्षिभिः। इति सिद्धेश्वरं तीर्थं ख्यातं मार्कंडे
काख्यातं नरेन्द्र ते गच्छेत्तीर्थं तापेश्वरं शुभं पुरा वृषध्वज शिरा विप्रार्थं तपो महत् शाकं पदमनुप्राप्तुं
सिद्धवीराश्रमस्थितः महादेवसमं कालं दीप्तमूर्तिः प्रतापवान् ध्यायन्महेश्वरं देवं सूर्यवत्परितापय
न्नातनस्तु शोभमाना देवा एवमयं प्राह तं द्विजं किमर्थमिह नर्मदा मागे शुचिस्थितो निष्ठितो वदस्वाद्य ॥ १९८

शाकं पदमनुप्राप्तुमिच्छे देव महेश्वर। देवराज्यममीप्सामि यदि देयो वरो मम। ईश्वर उवाच। न देवत्व
मेवं विप्रेन्द्र संप्रार्थितं द्विज बलमिंद्र्यमासाद्य कोपाद्वृत्तस्तु शिरवकाद्दुर्लभं किल विप्रं तस्य शाश्वतं
तत्र यस्यावसामुपि द्विजः महदेव इति मे मतिः तत्रस्माप्यकलवियतवदुतदतो द्विज चतुर्विधानां मृगाणां च
काख्यार्थिता वरो। मार्कंडेय उवाच। इत्याकर्ण्य शिवाद्विप्रः कृतं संविग्नचित्तमितो यावद्गमसामीप्यं यावद्धृतस्थि
तिष्ठिरा। ईश्वर उवाच। एवमस्तु द्विज प्राप्तं प्रार्थितं यद्यधुना तपसा तव संतुष्टो ददाम्यन्यद्वरं सि
नेते वदान्यो वापवीदशशाखाप्रान्यान्यपि द्विजा। नववंशो हिमवर्णाभ विश्रुत यह्या निवेशयतस्तेन
मस्थापितः पितृभुवनत्रयं तस्मात्तापेश्वरो नाम स्थापितस्तेन मुनिना स्थापयस्यामलपक्षे माम श्या

रविदिने भूतात्तुमेषादिने पर्वणि तीर्थपातार्कवासरासंक्रांतौ ग्रहणे मासे वा श्रृणुयात्कृत्यं नियतेन राः स्नायाच्छ्राद्धे पितृ
न्तर्पयन् किमुक्तेन बहुना वांछितं तत्पापं मन्त्रेण विनाशयेत्। अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः
ध्येत शिवपुरं याति सहस्रं परिवत्सरान् भुक्त्वा लोकं ततो गच्छेत् तावद्विष्णुपुरं ततः। तथैव यो पितृन् श्राद्धे
कालेहमिसहर्द्यां ह्यको भगवानीश्वरो देवो नरः यत्र सोपि विप्रस्सततः स्नायात्प्रतिश्रुत्य महेश्वरे नुमा
तापेश्वरं नाम श्रृणुयाद्विधिना ततः। गामस्य लोकं स सर्वदेवाभिपूजितः। इति ते कथितं पार्थ तीर्थं तापेश्व
रं परं श्रवणात्कीर्तनात्पापमुक्तेन यत्र फलं नरः॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये तापेश्वरतीर्थं श्रीमार्कंडे
तथा सिद्धेश्वरं तीर्थं ततः क्रोशद्वयान्तरे यत्र सिद्धा राजानो नाचिकेतस्य नृपतेः। सर्वेगा नित्यपुण्येयो ६१२

प्राप्ता सिद्धिं नराधिप। तस्मिन्हि नर्मदातीरे सिद्धिदं सर्वसौख्यदं॥ आराध्य तं महादेवं सिद्धिं प्राप्तः सुदुर्लभां।
उत्तानपादपार्थिवेन्द्रो नवनसंज्ञाद्धिसाधने। निर्विघ्नं लब्धवान् राजा पुण्ये तस्मिन्महीतले यत्र नासिकेता शकते पार्थ
संस्थाप्य तु विकर्तनं नारगणाश्च नभस्समग्रा नयबंधुभिः नशक्यास्तु संप्राप्तुं नाचिकेतकृतं पुरं
कं संप्राप्त सिद्धिं सत्त्वापद्मासस्थं करोति नरः सिद्धेश्वरं नाम सर्वेषामपि सिद्धिदं। ततः प्रभृति विख्या
तं तीर्थं सिद्धेश्वरं नृप। यत्र सिद्धिमनुप्राप्तो नाचिकेतो नृपोत्तम। तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा श्राद्धं दद्याद्यथा
विधिः। विप्राणां भोजनं दत्वा पितॄणां तृप्तिमावहेत्। संशृणुयाच्च सिद्धेशं पुण्यं सिद्धिं लभेन्नरः। यथा
यथा द्विकृतेन नरः पुण्येमनः सदा। तथा न तथा स्याद्देवस्य पितरो वदत्यंतिनां। इति श्रीरेवामाहात्म्ये सिद्धे

श्वरतीर्थोत्तमा मार्कंडेय उवाच ततो गच्छेन्नराजेंद्र वारुणं तीर्थमुत्तमं । स्थितं सिद्धेश्वरात्तीर्थात्पार्थ क्रमश्चान्तो
ततो वारुणो देवस्तपश्चचार यत्र पाशानवाप्तवान् । निवारानमोघांश्च श्यामलयाहृदयवानवैः । प्रसाद्य
शंकरं तप्त्वा तु रूप्यं तुष्टमागगवानास्थाय चित्रयोगेशमहेशानं स्वनाम्ना भावानिद्रूप्य वा शांकिं वा च तुलां प्राप्य स
जगाम यथागतं । तस्मिंस्तीर्थे निरस्नात्वा श्रद्धा पूजयित्वा महेश्वरं । सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या दीपं दत्वा च शंकरे । सप्तशक्तिमतुलां लब्धा स्वर्गलोके महीयते ॥ इति श्रीवा
ऽरुणेश्वरतीर्थोत्तमा मार्कंडेय उवाच ॥ ततो गच्छेन्नराजेंद्र तीर्थं गंगारकं परं । उत्तरे नर्मदाकूले सर्वपापक्षयंक
रं । अमावास्थितं तीर्थं कार्यं मासन राधिप । चतुर्थ्यांगारके दिने संकल्प स्नात्वा निश्चयं । स्नात्वा यस्त्वंगारे ६७३

तीर्थे स्नायसिंध्योपासनतः परं जयदंगारकं गंधमाल्यानुलेपनैः । संस्थाप्य स्थंडिले देवं मं
त्रेणानेन मे । अंगारकाय नमः कर्णिकायां प्रपूजयेत् । ॐ नमस्कृताय निःकांगारकं वा मासो हस्को
णाक्रवाय निर्यदजदीर्घबाहवे सर्वकामप्रदायनि हृदि रक्तपिंगलक्षणकाय । निःसंपूज्य विधिवद्द्यादर्घं वि
धानतः । भूमिपुत्र महातेजः स्वेदोद्भव पिनाकिनः । महाबलशुभशरणार्घं लोहितांग नमोऽस्तु ते । कर्कवा
रितं स्वर्णसंशालितं डलसंयुतं सहिरण्यं सदानं वामादके रूपरिस्थितं निवेदयेद्ब्राह्मणाय कोम
प्रीयतामिति निश्चयोदियस्थपादात्सरकेणवं दत्त वारिणा । रक्तपुष्पसमाकीर्णं सलिलं तं उमिश्रितैः । स्व
यनाग्रमायपात्रे पंडलेव कर्तुलस्यैतोऽस्या शिरासि नत्वा तं जंतुर्या सवर्निगतः । मंत्रश्लोमहाराज

दिवस्तथैवविसर्जयेत्॥ न तं तु गीतामोनन स्तोरथका स्ववर्जितं स्निग्धं समधुरं चैव भोजनं ब्राह्मणैः सह
एवं कृत्वा चतुर्थ्यां तु अंगारके नृप। सोपवासं कारयेद्देवं यथाशक्त्या सुकल्पितं। स्थापयेत्ताम्रपात्रे
चतुःपीठसमन्वितां। गंधधूपादिभिर्दिव्यैः पूजयेत्तु समाहितः। ईशान्यां स्थापयेद्देवं कुं ... गुडसमन्वितं।
कामारेण तथाग्नेय्यां स्थापयेत्करकं नवं। करकं तु जलसं मिश्रं नैरृत्यां वायुगोचरे। स्थापयेन्मोदकैः
सार्द्धं उत्तरस्यां अंगारकं तु ये। सूत्रेण वेष्टितं ग्रीवे गंधमाल्यैरलंकृतं। शंखतूर्यनिनादेन जयशब्दादि
मंगलैः। रक्तांबरधरं विप्रं रक्तगंधानुलेपनं। बहिर्मध्यगतं वापि मंडलस्य नसंस्थितं। सुरूपं सुन
गं शान्तं सर्वलक्षणसंयुतं। वेदविद्याव्रतस्नातं सर्वशास्त्रसमन्वितं। पूजयित्वा ग्रथाप्यायं नाययेत्पंडुं ५९४
ता अंगा

कुर्वन्नारक्तां गां च नवोद्घारेण नान्येन तु भो नृप। अंगारकः प्रीयतां मे सर्वविघ्नविनाशनः। प्रदक्षिणेन तामि
त्यं कृत्वा पुत्रसमन्वितं। मातापितृसुहृत्सार्द्धं क्षामयित्वा विसर्जयेत्। तुरा तत्र तपस्तेपे महद्दंगारको नृपाधि
शे परमं तु सा तु तथा नाषयित्तुं शिवं परम मतत्र देवशे स्थापयित्वा महाद्युतिः स्वनाम्ना नरनाथ तेन तो
दितीर्थं पदं गतः। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्पार्वतीपतिं। आवेष्ट्य विधानेन नरवोद्दम दिने पिबां एवं स्न
स्नातस्याथ तत्र तीर्थे विशेषतः। यत्पुण्यफलमुद्दिष्टं तन्मे सर्वं वदस्व मे। बहुसंवत्सरकालं शिवलोके
महीयते। गतो वा तीर्थं स्नात्वा मनुष्यो पतितो विधिकर्तुनी॥ महाजन्मानि राजेन्द्र सुरूपः सुभगो न वेन तत्तीर्थ
स्य प्रभावेन नात्र कार्या विचारणा। अकामो वा सकामो वा तत्र तीर्थे मृतो नरः। अंगारकपुरं याति देव

गंधर्वा मिलितास्तत्राप्य यथान्यायं स्थितो गानं तु गमानां हृद्यमानुष्णा मासाद्य पूर्वं वन्धुपतिं तवैश्वीर्यवान्
रूपसंपन्नः सर्वशास्त्रविवर्जितः । जीवद्वर्षशतं सायं सर्वलोकनमस्कृतः । इति आख्यातं माहात्म्यं गारुड
तीर्थं श्लोमाकर्णियत् ॥ ततः काश्चानारं पार्थ किंकवारादनं जितं तीर्थपरं पापहरं वेश्मवंशुविक्षितं ॥ अ
तं । स्थनाशस्य देवस्य पापसंघः प्रणश्यति वाराहं रूपमास्थाय उत्तरां विष्णुः सनातनः । हन्तवाकदनं
घोरं दानवानां युधिष्ठिर हिरण्याक्षमुखानां तु नर्मदायां व्यवस्थितः । लिंगानाथ्यस्थितो दियोगो को
लवकुदीशितरं गानविजयं प्राप्य शीघ्रं रनमुपागतः । देवर्षिनिस्तन्नसर्वे लिंकिवाराहसंशया । भावि
तः पूजितो न संभाव्यत्तो नाम भयप्रदः । स्नायास्मनपमाश्रुभावो वसात्सुवे मेदसार्षितः । मे विनो मु ५९५

निमिषे सर्वदं तत्रैव तत्स्थितानां तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा यः पश्येद्देवमीश्वरं मुच्यते स नरो ग्रहमहापापैः
युधिष्ठिर । तत्र स्थितो शुक्लपक्षस्य एकादश्यामुपोषितः । गंधमाल्यैर्ग्नाथं पूजयेद्धर्मनंदन । केश
वैश्वानरं यश्च महाभागान्दानसमानितो । जेत् पूजायेत्परया भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु । त्रयया जीफ
लं यज्ञकुलजातवादश्चाह्नाम् ब्राह्मणानां तु यत्फलं तत्फलं समवाप्नोति पुष्पधूपैश्च पूजयन् देवान् स्नात्वा
तत्र नामानि मे सन्ति द्वादश नामानि देवस्य पुरतः स्थितः । मासि मासि निराहारो द्वादश्यां केशवं द
नः केशवं पूजयेन्नित्यं मासि मार्गशिरे शुभे । पौषे नारायणं देवं माघे च मधुसूदनं । गोविंदं फा घा। ६७
ल्गुने मासि विष्णुं चैत्रे विशाखे मधुसूदनं ज्येष्ठे मासि त्रिविक्रमं वामनं च तथाषाढे श्रावणे १०

तो श्रीधरं विष्णुं हृषीकेशं नारदपद्मनाभं तथा स्थितो दामोदरं कार्त्तिके च कौर्मं च मावसीदति ॥
वार्षिकं मानसं पापं कर्मजं यत्पुराकृतं ॥ नश्यते तन्न संदेहो मासाधिपतिकीर्त्तनात् ॥ स्वपन् विष्णुमन
सनं तं स्मिषन्निमिषं तथा जिघ्रन् पश्यन् शृण्वन् जानन् तन्मं गमयाम वेन्मानि यान्नव दिवसो मे मा
मास्तु वत्सराः नराणां सफलाय त्रिविनिना भगवान् हरिः परमात्मा तस्यापि यस्य देवो जना
र्दनः ॥ विजिगाय रिपून् संख्ये कोऽसूय सनातनः ॥ पद्मा विंदम सारवृक्षश्चापराजिका या मयनद
येषां पानीयमध्ये सलिले विमिश्रं दधाति स्तेऽपि ॥ तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ ॥ रतिस्वा रवामा ता त्मो त्रिके श्वर ॥ ६७६
मार्कंडेय उ ॥ अकल्मषं ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनं यत्रांकाल्मनो मूलिकाराध्यमीतिकाम्यया ॥

मित्रं नयति नैऋत्युं सर्वशत्रुविमोचनं ॥ निजमाद्यपरां मामः सद्दृष्ट्वो ऋषभध्वजः ॥ तत्राद्यो दृढजितः सर्वैः
यश्च स्पृश्यते येन नः ॥ शंकोयम् मूले दधायोपि ज्ञानपार्थ यथाविधि ॥ तारिताः पितरस्तेन दृष्ट्वा नार्यं दना
रकौ ॥ स्वर्गं सम्पादयामास व्यापीणाय च्छेकरं नरः ॥ शिवलोके विरस्थिश्याद्यकामांश्च विंदति ॥ विरमायुः सुना
नमो स्तोयं यत्नं वल्लभानवज्जा ॥ इति श्रीकोञ्चकतीर्थं ॥ मार्कंडेय उ ॥ ततो गच्छेत् राजेंद्र नर्मदा दक्षिणे त
टे ॥ पराशरेश्वरं तीर्थं काशादेवकृतं शिवः ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनं ॥ पराशरं तपस्तप्यत्र
पुत्रार्थं माहात्मा ॥ आराध्य रवामसंपूर्णं वशिष्ठस्तत्यात्मजः ॥ परितोषमहादेवं पुत्रं संपूर्णत्मकं शिवं ॥
योगिनं प्रवरं विक्रमं सर्वंसंपिगणोः सत्वस्थापयामास देवेशं स्वनाम्ना नयशंकरोत नः प्रभृति विख्या

स्यानं तीर्थं पापामरं नूपात व्रततीर्थे नरः स्नात्वा स्नापयेत्परमं शिवं दधिक्षीराद्यमधुना मंत्रपूर्वं विधानतः
शिवमूर्तेः पूजयित्वा तु गं प्राप्नोति शोभनं। आदद्यानेन पितृस्तृप्ता युगस्तु पूर्या विविधास्तेस्तथा विप्रा
न भोजयित्वा स्वशक्तितः सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वे लोके महीयते॥ इति पराशरेश्वरतीर्थं॥ ततो
मार्कंडेय उवाच ततः काशांतरं पार्थ तीर्थं विकुसुमेश्वरं कामेन स्थापितो देवः कुसुमेश्वरसंज्ञितः स्वा
तः सर्वेषु लोकेषु देवदेवः सनातनः। कामं मनो क्रवंश कुसुमायुधधारिणं। सकामान्ददते सर्वा
न्हृजितो वृषभध्वजः। तेन निर्दग्धकायेन समाराध्य महेश्वरं। सपत्नीकेन तदा प्राप्तमेतिधेनम
दानतो पुर्याभिष्टं। अनंगस्यास्य नाशः किमनंगस्य पाप वदनरूपं नपामरधृक्तं पूर्वं कदाचन॥ ६७

एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यातं ... नमो ख्यातुमिच्छामि विप्रेन्द्र। पार्जुनयामिः सदा। मार्कंडेय उ
वाच। पुरा कृतयुगे तात देवदेव। ... पार्थ वारविष्णुलिंगं गामागरस्थितं। तेन संतापिता
लोकास्तपसा मनुगासुराः। शंभुस्तस्य रणे सर्वे देवदेवं शचीपतिं। स्थापकः सर्वदैत्यानां त्रिपुरारि
र्महेश्वरः। पार्थ वाराविष्णुर्लिंगं संतापयति लोकांस्त्रीन्। तेन निवारय गोपते। श्रुत्वा तु वचनं तेषां
देवानां बलवृत्रहा। चिंतयामास तपसा विघ्नोपायं तदा हरिः। उवाच वामनकारं भावं उर्वशी वनितोत्तमां
मां। वसंतं कोकिलं कामं दक्षिणानिलमेव च। सा गत्वा हृष्टमना देवं तपस्थं रणतत्परं॥
क्षोभयद्धि यथा त्वं पिंगमा सा रंभा गतवा मिनी। देवमुत्क्रामस्था सर्वदेवराजेन नारदा। क्षोभ

स्थानं तीर्थं पापासरं रूपा तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा स्नापयेत्परमं शिवं दधिक्षीराज्यमधुना मंत्रपूर्वं विधानतः
शिवसूक्तैः रुद्रजप्यैश्च तुष्टं प्राप्नोति शोभनं आदद्यान्नेन पितृन्सूर्या स्नागस्तु भूयं विविधान्नैस्तथा विप्रा
न्भोजयित्वा स्वशक्तितः सर्वान्कामानवाप्नोति निश्चयं लोके महीयते ॥ इति परमास्वरतीर्थं ॥ ७०
मार्कंडेय उवाच ॥ ततः काशांतरपार्श्वे तीर्थं विकुसुमेश्वरं कामेन स्थापितो देवः कुसुमेश्वरसंज्ञितः ॥ स्ना
नं सर्वेषु लोकेषु देवदेवस्य नान्ततः ॥ कामं मनोरूपं वं कुसुमायुधधारिणं ॥ सकामान् ददते सर्वा
न् हृदि तिष्ठन् स्वधृक् ॥ तत्र निर्दिष्टकायेन समाराध्य महेश्वरं ॥ ग्रंथं गत त्वरा प्राप्नोति येन स ६०७
दा तत्र प्रयि भित्त्वा आगस्त्यस्य नाशः किमनंगस्य पामवन्नैतत् नतमे स्पृष्टं हृत पूर्वं कदाचन ॥

फलं सर्वं यथा दृष्टमावद्य द्विजसत्तम ॥ श्रोतुमिच्छामि विप्रर्षे मार्जनं यामि महामुने ॥ मार्कंडेय उ
वाच ॥ हि कृतयुगे नाम देवदेवो महेश्वरः तत्र पश्यार विश्वलिंगं गंगासागरसंज्ञितं ॥ तेन संतापिता
लोकास्तपसा सुरासुराः ॥ प्रभुक्तो शरणं सर्वे देवदेवं शचीपतिं ॥ यापकः सर्वदैत्यानां त्रिपुरारि
महेश्वरः ॥ त्रिपश्यत्सारविश्वलिंगं संतापयति लोकांस्त्रीन्तं निवारय गोपते ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां
देवानां बलवृत्रहा ॥ चिंतयामास तपसो विघ्नोपायं तदा हरिः ॥ उवाच वामनकारं सौवर्णी वनितोत्त
मां ॥ वसंतं कोकिलं कामं दक्षिणानिलं स्रजं ॥ गत्वा तु संनिधौ देवं तपश्चरणतत्परं ॥
क्षोभय ध्रुवं यथा पापं गंगासागरगामिनो ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे देवराजेन नारदा ॥ क्षोभ

रः समो येन शम्भुस्तेन सन्निधौ ते न संमूर्छिताः सर्वे संसर्गात्पतगोत्तमाः। साधु साधवगे येन सक्षि
न रमते क गाः। यावत्तालोकते देवनंदनं थाकुलीकृतो। अपश्यन्मदनाविष्टं दशावस्थागतं जनो। देवदे
वापि देवानामवस्थात्रितयं गतः। सात्विकं राजसी तामसी नाम सीताः शृणुष्व मे। एवं मुकुलिनेत्रत्रयोगि
रिजकस्य धूर्जटेः। द्वितीये वैवपार्वत्याः पार्श्विनः प्रमलालिंगितं देवरसमागतायाः स्तनयुग्मेनाविशितं ज
यनानि निविश्यायस्तु गाढस्तनर्द्धर्शितं। तृतीये मदनाश्रुगापमं दर्शनात्तुपाकोधकालानलोद्दीप्तं विधि
नामकरं परे त्र्यवस्थात्रितयं शंभुरसजा क्करनर्णमोद्भो मारः सदावनस शिरः स शराननः। नस्मी
भवत्तुतेनाशु यद्दृशो सर्वदिदिनः। कामं दृष्ट्वा हृर्यगासंतत्र देवाश्च सागणाः। नीताय थागताः सवि ५७८

शम्भुश्चिाय वदिशो दृशो कामेन रहिता देवाः सासुरासुरमानवाः। त्रैलोक्यं ... नो भूताः सृष्टिसंहार
कारके ब्रह्मणे शरणं शम्भुदेवाः शक्रपुरोगमाः। सीदमानं जगद्दृष्ट्वा ... समस्यंजनानाविधं ज
गद्धृष्टप्रजा मिथुनसंभवाः। प्रजाः स्वयं गमिष्यंति कामेन रहिताः प्रभो। हृदयं तेनेः सकन्देण तस्मान्न पा
हि पद्मजः। एवं श्रुत्वा वचस्तेषां देवानां प्रपितामहः। जगाम तैः समं तत्र यत्र देवो महेश्वरः। नमस्य
त्या गणनाथं सर्वज्ञं महेश्वरं। नतस्तुष्टो महादेवो देवानां परमेश्वरः। उवाच मधुरं वाक्यं देवान्ब्र
ह्मपुरोगमान्। किं कार्यं कस्य संतापः किं वागमनकारणं। देवता नाशु ऋषीणां च कथ्यतां मम मानि
तो मस्तुवाद। कामनाशो जगन्नाशो भवतीनि यावद्भः त्रैलोक्यं तं पुनः शंभोरुत्पादय

तु समर्दस्मीतत्क्षणाद्यावत्स्वनं तेषां विमुच्य परमेश्वरः। वितथाप्यासकामस्य तु न हि संजल्पितं। आगतः स्म
रणाच्छ्रीश्रमणं गोत्यं गतो गतः। प्राणदः सर्वजन्तूनां पश्यतां रूपसत्तमं। ततः शंखनिनादेन भेरीणां
निस्वनेन च। ब्रह्मनिर्दिष्टदेवेशं सुरासुरमहोरगाः। ततस्तादेव देवेन नष्टताधाः सुरासमाः। विमर्दि
ता प्रयाता स्व यथागतमरिंदम। ततः शंखनिनादेन गतः पुलक्षसर्वसुकामदेवो यिभारतान पश्चा
रविपुलं नर्मदानी समाश्रितः। उपवासैः षष्ठीतुल्ये दिव्यं वर्षशतं किल। महाद्युतिर्विघ्नकारी पद्मा
नः समंततः। ततस्तेनात्मरक्षार्थं संस्मृतः ॐ लौयस्य एकाक्षरस्य सर्वविघ्नप्रपातेन्द्रियोदमान। ततस्तुष्टो
महादेवोदनेकान्तेपोदमावरणे ध्योमासकामं कामविनाशनः। गायातुष्ट। महादेव उवाच तुष्टोकं ६११५

केतनः। प्रणतः प्रांजलिर्भूत्वा देवदेवं त्रिलोचनं। यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो वरो मम। कोसुमान्नि
शासनं दिव्यं कुसुमं धनकसमं। तन विद्ययं यद्दिव्यं कल्याणकुसुमप्रियाः कुसुमायुधस्य तो नामसनं सर्वसंनि
हितो भवेत् ॐ लेश्वर नाम्ना वनस्पान्तुवनपालको धनुर्द्धराणां प्रवरो विश्रुतो जितास्वदर्जमेसमस्यास
ततं तथा ॐकारमहेश्वरानये निशीका वननं देवदेवो महेश्वरः। उगामाकाशमाविश्य स्तूयमानो सुरर्षिभिः
गते चादर्शनं देवे कामदेवो जगद्गुरुः। स्थापयामास देवेशं कुसुमेश्वरसंज्ञितः। तथैव ॐ लेश्वरो पि
स्थापयित्वा समनानतं। यातो यथागतं देवः पार्थसार्थगतो मितो। तत्रतीर्थे त्रियः स्नायात् उपवासपराय
णः। वैत्रमासि पञ्चदश्यां च चैत्रस्य दिने दिने। प्रभाते विमले प्राप्ते स्नात्वा गाङ्गं दिवाकरं। तिलमिश्र

सं मिश्रितो यस्तर्प्पयेत्पितृदेवताः॥ पंचामृतेन संस्नाप्य देवं तु ध्यात्वा कुसुमायुधेश्वरं॥ श्रद्धया विधिना तेन पुष्प-
धूपानुलेपनैः॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यात्तस्य तीर्थफलं शृणु॥ सत्रयाजी फलं यच्च लभते द्वादशाहिकैः॥ पिं-
डदानात्फलं तद्धि नरः प्राप्नोत्यसंशयं॥ यः कोऽत्र स्त्रीजनो यस्तु पिंडं पितृभ्यो दापयेन्नरः॥ तस्यात्र द्वादशाब्दानि
तृप्तिं यांति पितामहाः॥ समिद्धाग्नौ हुतं यच्च तत्तीर्थे युधिष्ठिर॥ मुनीनां स्वर्गदं यत्र योगिनां किं तु नार्यहितानना॥
सन्यासं कुरुते यस्तु जितक्रोधो जितेंद्रियः॥ कुसुमायुधतीर्थे वै स गच्छेच्छिवमंदिरं॥ तत्र देवाश्च ऋषयो
यक्षदेवगंधर्वगायनैः॥ क्रीडन्नास्ते सुमानस्तु कल्पायमंततो युधिष्ठिर॥ स्वर्गात्प्रपतितः काले तु विमानु-
श्रुतानां गतानां जायते राजराजेश्वरः॥ पूज्यमानो नृपो मदान्॥ सुरूपः सुभगो वाग्मी विक्रांतो नामनिमा

नृपस्य हि रोगी विवर्जितः सार्थं सर्वव्याधिविवर्जितः॥ एतत्पुण्यं पापहरं तीर्थं तीर्थोत्तमं कुसुमायुधे-
श्वरो नाम सर्वदेवनमस्कृतो॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये कुसुमायुधेश्वरतीर्थं॥ मार्कंडेय उवाच॥
ततः काश्यां नरपार्थ तीर्थं पापक्षयंकरं॥ रेवादक्षिणतीरस्थं नाम्ना कलकलेश्वरं॥ विख्यातं सर्वलोकेषु
स्वयं देवेन निर्मितं॥ अंधकं समरे हत्वा देवदेवो महेश्वरः॥ सहितो देवगंधर्वैः किंनरैश्च महोरगैः॥
शंखतूर्यनिनादैश्च हर्षेण पणवस्वनैः॥ वेणुवीणानिनादैश्च तु निर्घोषमंगलैः॥ गायंति सामानि
यत्र ऋषिसंघा गायेवणान्ये गिरिसुरं तिस्तोत्रैः रतिकेर पदहरणां निमहेश्वरं तत्र महानुभावाः॥
एवं स्तुतः प्राप्तोऽपुरारिः पार्वतीपतिः॥ तत्र पूज्यमानानां स्तूयमानां तु योगिनां॥ सिद्धविद्याधरा

णां स्तूयमानो गंधर्वैर्दिव्यैर्देवतानामृषीणां गंधर्वाप्सरसां तु पुरा जातः कलकलाशब्दस्तेनातीव तदा
गुरोः परमानंदसंतुष्टस्य यल्लिंगस्य माहात्म्यवान् ख्यातः स्थानदातेषां बहुबाधाशरीरिणां। यतः कलक
लाशब्दादानंदितमना देवः। लिंगरूपस्थितस्तस्माद्भगवान् कलकलेश्वरः। द्याकस्त्वेतः सर्वदेवा
याबाहुरी क्षितौ। अयं वाजपेयादिकं तु पुण्यं महत्तेन मात्र संशयः। तत्पापेन तु नानामत्र तत्र योगी दि
वं गच्छेत्। अत्र तु तः परमं स्थानं गीयमानो महामाया तत्र स्थितो महादानो गीतो कालेन मदनान्तुपापर्ष
लोकमदनाम्नामोजायते विष्णुलोके लोकानेणस्तु भगो वाग्मी वेदवेदांगपारगः। केशवादित्या
कविनिर्मुक्तो धनीजीवेच्छरच्छतं। तत्र तीर्थे तु यः श्राद्धं पितृ तु दिश्य वेदविदं। तदनिपितरस्तस्य पर ७९

दृश्या श्रुत्वा समागतो स्नानेन योऽजये कश्यामात्मायस्तत्र पाण्डवोऽ एकेन तो जितेनात्र कोटिर्वर्तितो
जितारस्त्रियो रवामाच्छत्स्यकलकलेश्वरतीर्थं। कामो मार्कण्डेय तत। ततः परं महाराजतीर्थं परम
शोभनं उत्तरे तस्य मदाती नायितवाराहसं जितो पृथिव्यादरणार्थाय उद्धरावाराहरूपधृक् उद्धृत्य ज
गतीं देवैः सर्वदेवनमस्कृतः। यथा निवेशं संस्थापयामास तां विष्णुर्विलोक्य तत्र जां देवी
विश्वा पोषविनाशिनी। तीर्थं तत् परमं तीर्थं कलिकालुष्यनाशनं। विष्णुदाकरणं सर्वलोकानां शान्तिदं
शिवं। प्रकाशनाय तीर्थस्य स्नानात् मदमादेयो लोकस्तु यत्र तु श्यामतस्तरवानदर्शितः। किं च गोद
तीर्थस्य काशी लविश्वं वेदितः। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पश्येत मधुसूदनं प्र [illegible] सर्वपापविनिर्मुक्तो

स्मानुकीर्त्तिना नाम मत्स्य कूर्मो वराहस्य श्री नृसिंहस्य वामनः। रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च तानु
दश॥ युधिष्ठिर उवाच॥ मत्स्येन किं कृतं नाथ कूर्मेण द्विजसत्तमः। वराहेण नृसिंहेन वामनेन च किं कृतं।
रामेण रामचन्द्रेण तथान्यैरपि किं कृतं। तदहं श्रोतुमिच्छामि विविधं कृष्ण कालिकं॥ सूत उवाच॥
एवमुक्तस्तु विप्रेन्द्रो धर्मपुत्रेण धीमता। उवाच मधुरां वाणीं नरदो धर्मसुतं नृपं। ऋषियन्मुनिसंघांश्च पाण्ड
वानपि सर्वशः॥ श्रूयतामपि संघानां विष्णोर्विक्रमणं महत्॥ मार्कण्डेय उवाच॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि विष्णोर्य
त्तिमुत्तमां। दशावतारमुद्धारं जन्माघनाशनं॥ प्राप्तं श्रुत्वा दुर्गोत्थापं संसारजन्मकारणं॥ यथा
वतरणं नृणां सुरकार्यपरायणः भूविश्वपालनशक्तिं स मं विष्णुः सुरद्वेषिणां वधुषाय्येन यत्को ६२

र्थं सिद्ध मे तिप्रपंचितो। तेन तान् नाम वपुषा तमः। संविग्य रक्षिवान् मत्स्यो भूत्वा पुरा कल्पे प्रलयार्थं द्विजोत्तमः
नृप। हिरण्याक्षं हतवान् मन्त्रहृद्यदेवानीतानमहासविंश्च हतो नृसिंहो ने पूर्वं कूर्मो भूत्वा जगत्कृतः। दक्षरमंद
रं कृतवन् तथा वृक्षे वसुंधरां वाराहं रूपमास्थाय देवदानवजनार्दनः। उज्जहार धरां मग्नां पाताले तलवा
सिनीं। पुरा स्यार्हतं नृसंहा सिंहस्यार्द्धतनुं तथा। हिरण्यकशिपुर्वक्षः दारयामास नारतौ। ततो वामन
रूपश्च स्तूयमानः सुरर्षिभिः। तद्दिव्यं रूपमास्थाय मेदिनी परिक्रमे। कृतवांश्च बलिं पश्चात् पाता
लतलवासिनं। स्थापयित्वा सुरान् सर्वान् गतो विष्णुपुरं स्वयं। जमदग्निसुतो देवो रामो भूत्वाऽथ शस्त्रभृतां व
रः। हत्वा निःक्षत्रियान् सर्वान् नृपान् निजघान च पृथक् पृथक्। तपस्तथा निर्विशो महेन्द्र यापि नारतो।

ॐ पृथिवीं द्या सर्वरमवनांतरा(नि)स्तथा दशरथी रामो रावणं दुष्टकंटकं समगणं समरे हत्वा रा
ज्यं कृत्वा विनीषणो पालयित्वा चिरं भूमिं मारवे: कुष्ण पितामहं स्वर्गं गतो महाराजा रामो राजीवलो
चनः॥ वसुदेवकुले उत्पन्नं कर्षणं महायवनान्छवनी सर्जनान्माथो वासुदेवो युधिष्ठिरसंबंधा
त वन्मामथ अधिष्ठितं दुष्टवारिणां कंसकेशिजरासंधचाणूरादिसुरद्विषां शिशुपालस्य दंडश्च
मथुरायां निर्जिताः कंसपुत्रयोधिनादीनां वधार्थं दानवानां च यवनाश्च मखाल वनराक्षस भविष्याणि
रणाजितो तनयं सुमहाप्रयेनद्या शत्रुभरस्य रालानाहामवसुधसंमर्वां ब्राह्मनिः सविनो न घात नो
पुष्पसमापरं नवमं उक्तषोत्तमा यास्य तदेवदेवेशो मधुदं नाम मधुप्रियः ॥ बुद्धयत्नेनादाव

न परामभिना म विष्णुर्जगा सर्वामाहितं सचराचरान आभिनि पिन उक्तान् स्नरापह निमारं
न गुरुं बांधवा शिष्या न विश्यधरानसुं जितो धर्मो विधार्मिलमयं वेवान्तालनच जितो यो
रे श्र राजानं स्त्री निश्च दुरुषा जिताः सीदंति शम्निहोत्राणि कुरुक्षेत्र शिष्यानि धर्मिकार्या
वसीदंति मानवा नंतु पापिनः दशावादश मे वर्षे नारी गर्भमवास्य निःप्रसूयन्ते विकारानु
शान्तणो हरिपिंगलाः न विष्णु निहदेनस्य जननं दशामं हरिः एतत्तं कथितं राजन् देवस्य प
रामभिनः कारणं दशजन्मोक्तं सर्वपापक्षयंकरं श्रवणवाराहनीर्थे यः स्मापायतृतीयेहि
तुं दशजन्मानि राजेंद्र राज्यभाजो न बन्धुवितनश्या दैन दानानपित्तणां दनिरक्षया॥

DR. BHAU DAJI

आजन्मसंचितं पापं नाशमाप्नोति नारद। परां प्रीतिमवाप्नोति विश्वाराध्वपुरीयस्मात्॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये
श्येनवाराहतीर्थाध्यायः॥ ततः क्रोशांतरे पार्थ भार्गलेश्वरमुत्तमं। यायाद्यत्र पुरा प्राप्तं भृगुणा मार्ग
तारिणं॥ शासनो नार्गलो नाम कस्यचित्कालांतरे। महद्वै तप आस्थित मग मसनिकवेवित्तो॥
पूर्ववर्षसहस्रं च कस्य शरणं गतः॥ आराधयन्महादेवं कपर्दिनमुमापतिं। तेनाराध्य स्थापितं शं
भुर्भार्गलेश्वरसंज्ञया। तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा पूजयेच्छूलपाणिनं। नानाप्रकारपूजाभिः सोश्वमे
धफलं लभेत्। दीपदानेन राजेंद्र सर्वकल्मषवर्जितः। दीप्तिमान् सर्वलोकेषु विमानेनार्कवर्च्चसा।
प्रयाति लीलया स्वर्गे दिव्यगंधर्वसेवितः॥ अयनस्य च दृश्यायां भाग्यां युधिष्ठिर स्नायश्चार्य ६४

तथा दद्यात्पितॄणां तु तृप्तिमावहन्। एकेन द्विजभोज्येन भोजितं स्याद्द्विजायुतं। तत्र तीर्थे तु पार्थ प्रभाप
श्यागंकारातिथः। अनिवर्तिका गतिस्तस्य रुद्रलोकात्कदाचन॥ इति भार्गलेश्वरतीर्थाध्यायः॥ ७०॥
ततः क्रोशांतरे पार्थ रवितीर्थं तपोवनम्। यस्य संदर्शनादेव मुच्यते पातकैर्नरः। रवितीर्थे नरः स्ना
त्वा भार्गलं यदि पश्यति। स्नायाच्चाद्यं तथा दद्यात्पितॄणां तृप्तिमावहन्। एकेन द्विजभोज्येन भोजितं स्या
द्द्विजायुतं। तस्य तत्फलमुद्दिष्टं स्वयं देवेन तच्छृणु। नांधो न मूको बधिरः कुले भवति कश्चन। कुरूपः
कुनखी वापि तस्य जन्मानि षोडश। इत्येतत्कथितं तुभ्यं लोनिविदर्भिका तथ्यं तद्देवनंदस्य
वमोसानाद्य संशयः। रवितीर्थस्य माहात्म्यं पुराणे यच्छ्रुतं मया। इत्थं सर्वपापहरं वाक्यं संक्षेपे

०॥ निबोध मे॥ तत्र तीर्थे तु यद्दानं रविमुद्दिश्य दीयते॥ विधिना पात्रभूताय तस्यानन्तं विधीयते॥ अयने
विषुवे चैव षडशीत्यामथ तथा॥ रवितीर्थे तु दत्तानां दानानां फलमुत्तमं॥ संक्रान्तौ च यथा कथा निदाना
नि नृपसत्तम॥ सप्तजन्मानि तान्येव दरिद्रो यः पुनः पुनः॥ शतमिष्टाय दानं स दद्यात्तु दिनस्य यो नदि
ने शतमासदस्य तत्तीर्थपानयनं तत्कं॥ युधिष्ठिर उ०॥ रवितीर्थं कथं विप्र उत्पन्नं वद संस्मृतं॥ विस्तरेण ममा
ख्याहि श्रवणे लंपटो मम॥ पुण्यतीर्थमिमं श्रोतुं विशेषाद्धर्मसाधन॥ मार्कंडेय उ०॥ शृणुध्वं च द्विजो
त्तमा या द्विजेश्वर मुत्तमां॥ उत्पत्तिं नर्मदाकूले सर्वव्याधिविनाशनं॥ पुराकृतयुगे स्या देश जाबालिसुत
णोन्वयो ब्रह्मविदां श्रेष्ठ अयसंभूतो वदशास्त्रार्थपारगः॥ पतिव्रता धर्मशीला ... भार्या मनस्विनी॥ रू ६८

तु काले क्षमस्य मवाप सा रविरं समवीनः ... ति स्तु कालामे पतद्दारानुपस्थि॥ नु॥ न जमां प्रति संयुत
पुत्रकामां शुकामिनी॥ एकस्तु क्रोधिक्रमा दध्वन पापस्वभाविनी॥ तद्दानी वरारोह दासास्यामन्यत
तो पुनः॥ निराशा मानवृत्तं तु भर्त्तारं प्रतिभामिनी॥ ऽगावनमदत्ता विद्या सर्याराधनसंप्रता॥ तेन कु
णेन तेन पापेन सहसा द्विज॥ शीर्षाणां क्रिमयः पापः सर्वे विनश्यत॥ दृष्ट्वा तां मन कष्टेन था
सेव द्विजसत्तमा॥ विषादं परमं गत्वा नर्मदा तट मास्थित॥ अस्पृष्टश्च ज्ञानत अज्ञान सर्वार्थ कुशलात्
पा कृतिमर्ध्यादि नाशाय अस्य उपायं द्विजोत्तमाः॥ आक्रष्ण कर्तु॥ आरोग्यं भास्करो दिक्षे द्विनिसं
श्रियं तं भजो विप्र॥ तस्य स्थानं तु वा तीर्थं कथयतां मे द्विजोत्तमाः॥ तपस्तस्या प्रोक्तं तत्र भास्क

नारायणे रतः। द्विजस्तम। रेवायाउत्तरकूले स्थलं चेदसमीपतः। आदित्येश्वरतीर्थं तु सर्वपापहरं परं।
तत्र गत्वा विचारेण संतुष्टं तव हि शोकानां एवमुक्ता द्विजा विप्रौ तत्र प्रवक्ष्यमो ह्यधिनापरितुष्टस्तु
रण्य गत्वा शिलायशामं तु नराकानिनहानेनविविनत्रं नमाश्यं ब्राह्मणानां हि विप्रवे तुवनत्रये।
लिंगपालनः कृतो विप्रैः हरवदेवस्य शूलिनः। सपुत्रः शो विनत्तेस्तु वंश्यश्च विविवारिता। अष्टमेत्र
श्रयमस्थं तु ष्ठापयित्वा मिनास्करो नाणबलेन महता। आदित्येश्वरं संस्थितं। इति निश्चित्य
मनस्माउत्थनपसि संस्थितः। वायुभक्षो निराहारो ग्री। ष्मे पंचाग्निमध्यगः। शिशिरे सुसंस्था
यी वर्षास्वभ्रावकाशिकः। माघे च वर्षशातेनस्य ततस्तुष्टो दिवाकरः। सा[illegible] रूपधरं [illegible] ६९

कानां पर्युपस्थितः। रविरुवाच। वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वांछितं। अदेयमपि दास्यामि तुष्टो हि मंत्र
विरंस्तथा। किमर्थं हि त्वं विप्र यद्दिदानीं तपोबलात्। समाकृष्टस्त्वया विप्र साक्षाद्देवेऽनुपागतः।
जाबालिरुवाच। यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम। मम प्रतिज्ञा देवेश आदित्येश्वरदर्शनात्
प्राप्य नांउपालयितुं देवनशकाः धाधिपाहि [illegible] शुक्लतीर्थान्तिकं नानो। आदित्येश्वररूपेण मानां तस्माद
वतस्मीयाय यदि तुष्टोऽसि मे हतं। एवमुक्त्वा स देवेशो [illegible] रूपो दिवाकरः। उत्तरे नर्मदाकूल
तत्क्षणोदृश्यतां गतः। लोकानां हितमविच्छन् जाबालिप्रीतिकाम्यया। ततः प्रभृति तत्तीर्थंश्र
हित्येश्वरमाश्रितो सर्वपापहरं पार्थ धाधिङ्लविनाशनं। यस्तु मंत्रं स्मरंस्तु नित्यमादित्यवासरे

स्नात्वा प्रदक्षिणाः सप्त दत्वा पश्यति भास्करं ॥ यत्फलं तेन लभते तन्न शृणुष्व मयोदितं ॥ प्रसूत्यां मंगला
नीहत्वा कुष्ठविचर्चिकां तत्क्षणान्नश्यते सर्वं हतलराशिरिव निलान्नाधनमित्रकलत्रयं थाप्रजये
जननत्रयं मार्त्तंडं भानुमादित्यं भास्करं तपनं रविं हंसं दिवाकरं वाधिपनरागैः प्रमुच्यते ॥
यस्तु श्राद्धप्रदस्तत्र पितृनुद्दिश्य संक्रमे ॥ तृप्यंति पितरस्तस्य यावदिष्टदेवस्य भास्करः ॥ गां च दद्यात्प्रदी
ध्याचार विप्रमुद्दिश्य भारत ॥ कपिलां वा च वर्णां वा सुवर्णां वा यथाशक्तितः ॥ स्नात्वा संपूज्य तपनं सर्व
पापैः प्रमुच्यते ॥ इति ते कथितं सर्वमादित्येश्वरमुत्तमं ॥ सर्वपापहरं दिव्यं सर्वरोगविनाशनं ॥
इति श्री वाट्टकथिवं संहितायां श्री रेवामाहात्म्ये आदित्येश्वरतीर्थनामा ऽध्यायः ॥ ६७

न लोगच्छेन्नराजेंद्र क्रमपंचशतांतरे ॥ कुंकारतीर्थं विख्यातं शुक्लतीर्थसमीपतः ॥ शुक्रेण हुंकारे विप्रि
यत्र वासः कृतो महान् ॥ तस्य देवस्य तीर्थं तु सर्वलोकेषु पूजितं ॥ न हि तुल्यं तु विख्यातं नर्मदायां
रातनं ॥ शुक्लतीर्थं परं पुण्यं ऋषीणां कविकारकं ॥ स्नानदानार्चनश्राद्धे नित्यं सेवनराधिपश्चात्तीवसंधा
थं स्नानतप्तलिंगजन्ती सर्वानि कर्मसंभारान् दहेत् उष्णाहतादिकान् ॥ पुंकारेवान्तरं गोस्वे ह्येका तिष्ठ
तः स्थितानां कोपं जनयित्वं लभन्तां तीर्थविख्यातनामिनी ॥ दृष्टो निरवकाशस्य श्रेष्ठतं तीर्थगः ए
दाऽपि विनिर्गते सामयस्यां तदागो च भैरवस्तु ह्यौ जगन्नाथः स्मृतः सर्वथैवाविष्णुः शोकटः खापदः श्रीहा
नक्कानां वांछितार्थदः ॥ स्नानदोयोधनायीनां रुगदीनां व मानवः स्मृतमात्रः स भगवान् ज्ञायते

ओं।

सोथ विंध्यनं ॐकारमन्त्रमहाजनू रेवायोऽस्मारणायत्तु। यत्र ॐकारमात्रेणारवाक्कोशं ऽगामहीमावन्
शामथोतीर्थं तीरेवं कृतवान विष्णुः। ग्रामेकः खापदः श्रीदो भक्तानां वांछितार्थदः। स्थितो नदोयोध्रुवादी
स्तं तस्मात्प्रभृति राजेंद्र ॐकारेण गतागमरिता नदाप्रभृति निर्तेर्देवैः कृतो ॐकारशक्तितः। ब्राह्मणो विश्रुते
पार्थस्थाप्तासंस्थापितो हरिः। तदाप्रभृति मस्वामी ॐकारः शक्तितो गुप्ते ॐकारतीर्थे यः स्नायात्पयः
यथायमस्कृतं। मनुष्येनेनरःपापैः सहजन्मकृतैरपि संसारार्णवमग्नानां नराणां पापकर्मणां
नान्यस्मात्तारणोपायं विनानारायणं क्षितौ मातृकायां हरिस्तौ नितरं यं यच्छ दर्पितं। तावद्वक्रो
स्माद्योयो नमस्कारोपरो। सर्वदा भवकार्येषु प्रयदप्यास्त्रियः हरिं तेषां मंगलं नास्ति ६९

न जयं न पराजयः। यस्त्वः सर्वदेवानां दयानुश्रार्यया फलं माप्नुं गं प्रतिपातेन तत्फलं लभते
हरः। यावंति पत्रपुष्पाणि तस्य दूजा कृतानि तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते। योनार्चि
तोऽसौ भगवाननंतः स्नानानुलेपनगंधपुष्पैर्नीराजनैर्वस्त्रफलप्रदीपैः स्तुतिप्रणामैरखिलोप
चारैः सन्मार्जनाभ्युक्षणलेपनैश्च जन्मार्जितं नश्यति तस्य पापं। सयाति लोकं गरुडध्वजस्य विप्र
भूतपापः सुरसंघपूज्यो शाठ्येनापि नमस्कारं राः प्रयुंजीत केशवे। जन्मप्रभृति यत्पापं गच्छ्यात्
पुनसंशयः। हजयाश्रुत्वानेकमोऽपवो मे हिंवाकरः शंखश्रृंगदापाणिः प्रतिपालनच्युति
एवंविधः स भगवान ॐकारस्वामिसंज्ञितः। तत्र संस्थापितस्तीर्थे तु निर्नर्मदापारगे ॐकारस्तथैः

यः स्नात्वा श्राद्धसंप्रीणयन्पितृन्मातृश्चैव तिलपितरस्तस्य यावद्वर्षशतं नृप ॐकारकेशवं भक्त्या शु-
ध्यत्रथ स्वशक्तितः । तस्यांतकाले भगवान्नित्यं पोन्नमा ॐकारतीर्थे गा जं स्तुवं तथा द्विजाश्रुभं ।
यत्कृतं तु कृष्णाद्यं सप्तदशस्य मस्कृतो जायते जन्मधेरं तस्य यां नावेन विधतो ॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये
रेवाखंडे ॐकारस्वामि विष्णुतीर्थे ॥ श्रीमार्कंडेय उ० ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि सर्वतीर्थेषु नुत्तमं । रेवा का
उत्तरे कूले शुक्लतीर्थं युधिष्ठिर । तस्य तीर्थस्य वाच्यानि पुण्येवादर्शनादपि युधिष्ठिरं सर्वतीर्थानि क-
लां नार्हति षोडशीं ॥ युधिष्ठिर उ० ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्वतः । ज्ञायते सहितैः स-
र्वैर्तथान्यै विप्रसत्तमैः ॥ मार्कंडेय उ० ॥ संन्यवं शुक्लतीर्थस्य श्रुणुध्वं पांडुनंदन । यस्य संदर्शनादेव ६८५

प्रलयादु यावतस्याति नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशनी । बाल्ये कृतं पापं दर्शनादेव विनाशयेत् । त्रि-
षु लोकेषु विख्यातं मया भरतसत्तम । पुनीत नर्मदा तुल्या दृष्टा वा पिष्कला पिवा दृष्टानि सर्वतीर्थानि त-
तं तत्र रितालस्तो योहृदं नतु सर्वत्र शुक्लतीर्थे हि निननो शुक्लतीर्थस्य माहात्म्यं तु गणेय तत्कृतं मया ।
देवर्षिविशिष्टानां सरितां थसमागमो समीपत्वं देवस्य मितिकंदस्य नारदा केलाशे पर्वते
नाम निगदिताः शृणु गंगा कनखले पुण्या कुरुक्षेत्रे सरस्वती । ग्रामे वा यदि वारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ।
गात्रमध्ये यथा पुण्यं ललाटं रूपसत्तमा शुक्लतीर्थं तथा श्रेष्ठं सर्वतीर्थेषु नर्मदा । वसुष्वकृष्णकरी
जीवसानीं गाहणो यथा माधी शुक्लपक्षं तयेद्वसयं धर्मेषु पार्थिवा मंत्राणां प्रणवो यद्वमाविजथ

श्रवणं तु एवं हि शुक्लतीर्थे सर्वतीर्थेषु शुक्लतीर्थमनुत्तमं। ऽविक्रयो यथा लोके परमात्मास

नातनः। सुरश्रेष्ठ वासुदेवस्तु शुक्लतीर्थं स्वमूर्त्या यथा रूपा मंदमाश्रयमापन्नादं नथा ह्यसमपवि

ना शुक्लतीर्थं नजानंति नर्मदातटसंस्थितं। एकः पुरा धरापृष्ठे पिंडपाणिमालीनाथानः। चाणक्यो ना

म राजर्षिः शुक्लतीर्थं विंडमः। युधिष्ठिर उवाच। कोसौ हि जवरश्रेष्ठ चाणक्यो राजसत्तमः। शुक्लतीर्थस्य

यो वभ्राता न्यावता मुनिसत्तम कथं भवन्मुक्तिनोपायेन नर्मदायां तीर्थं निजरानंधरानलो। तदहं श्रोतुमिच्छामि य

रं कौतूहलं हि मे। मार्कंडेय उवाच। इक्ष्वाकुसंभवो राजा नगाधुपवादेनस्यपुत्र। चाणक्यो नाम राजर्षिर्मुनि

श्रेष्ठ थिवीमिमां। विख्यातो नाम निधानसुरः सर्वसुनाविजरतन्तः वंविनः सदस्याश्च ह निवेकाकां गंगे। ६९०

युधिष्ठिर उवाच। कथं सवं विनो राजा चाणक्यो केन हेतुना। उपायेन प्रतिष्ठानं श्रीगार्वणपदात्मना

न जीवं विनो न्यानपाणं श्राद्धेन संशयः। एतदाख्यादि विप्रेंद्र परं कौतूहलं हि मे। मार्कंडेय उवाच।

सुरेशप्रसुं द्वयोः पुत्रास सर्वासमवाप्तु विक्रमाथ्यगालेणो विनवेयशोउरा विद्यार्थमागताः। दानवाः क्रू

रकर्माणः पूर्वविंध्यसिंराः मुखे ब्राह्मणावतदाशाध्वशावास्नेकाकनां गताः। इंस्यान्तुवराजाना

ब्रह्मवद्दनो रिनः। श्रीगर्वलोकविख्यातं श्रावाणक्यरूपतिं। शाक्रणोनसमादिष्टं वंवनाय

युधिष्ठिरं नृजातिमध्यगास्तेवचाधुशाणकमाद्राननूछलेविलेक्षयं यत्र विस्वरंतरस्नमत।)

राज्ञानत्रीदेवायमानाय्यथात्मवेंवानप्रासानमाद्दत्तं विवछिनानां नीलयायाद्रयाःमाम

[illegible]

तदानानकर्मकाविद्मन्तुजानाप्रय्य दंतन्नंतवान्येवायमाः किलो विट्यावंवयामाम्नुविध
कृपार्थ तंकें हृपो श्रीमानंवं चिंतं शावारुदीतां स्मार्थवायमानू ताऽस्म मासनी ब्रणदं ऽनस्त
द्रदानवान्याः वायमाञतु॥ माधवेस्वमहाराजकस्मिं थिक्कारणांतरो श्रीगनाथधुनाथेवयया
कोपनवीक्षिताः निरस्मावानिरस्मावायोस्यामः परमां गतिं ब्रलथापाद्विनिर्मुक्तिस्वदाको
करणो भावस्नान्तदादिशिमदानाज यथा नवमदप्रियो हवास्तुकाम विष्णुमोशालणोवर्
नेयथा तस्तुवावस्वं तेषां वाणप्यो हृष्मसमापोवावचं विम्हवंवंद तेच्छुयमितदावाणक्षो
मयिसवं पतिशायवदनो येकरिशुथा मां दयस्त्रोननायुस्मा संयसद्यं मयाकिंचिथनो। ६९१

छमना विश्नातेनविलोकौ यवं चिते मया दवाश्च शालणोव्था पिनिद्याश्चस्मताः एजाः
नवे चिताः किना पिकिंतु स्तु श्रु दिना दिजाः नगा पिल्लेशा मात्रं हिकिंस्तु क्वाबजध्यस्तुनः नायं
जीवद्दं ध्यवं विंतः किनयिक विस्नतस्मा शर्थं विजाने तु गथायय मसंस हिक्ष्यावसुन
राज्यनम्मारव्याञमर्धया सयवाकं हृदीयाव प्रथया मियमां तिकंशाघ्रं निवघतां म
त्वंक्षयावितस्य भाषितं ततने वस्तुक्तास्ते काका हृदीवास्म ज्यस्तु समां प्रषितो यमलोकायक्षे
कं दत विहूषितः शणक्ष्मा तत्रधर्मजिरे गयाविष्वधमिनस्त न्या महार्थ सारनीतस्यकथनी
योलवं किनेः श्द्वाङ्कवं भजोराजा भाणप्यो नामधर्म मिक्षः हस्थादस्त न्याश्यातर्पिता

सोऽजनयत्तिः ॥ मार्कंडेय उ० ॥ नृपश्रूयतां वचनं तस्य गयाख्यस्य मम ते हृषीकेशोऽंतिमां गणेतस्य स्फ
कंदनविदूषिताः ॥ श्रुतं तन्मे प्रयातेन वायसास्य वशीकृताः ॥ काकाऊचुः ॥ रक्तांगसंभवो राजाव
तेको नाम धार्मिकः ॥ सुतस्या चादृशा ह्वेतस्य संतर्पितावयं ॥ शृणुयावच्चनं तेषां तदा वैवस्वतो यु
मः ॥ चित्रगुप्तं कलिंगूलं वा हिंतानिदमब्रवीत् ॥ ऋज्याह्यस्य दूतादीनां गच्छत पितदा खिलं ॥ विदि फि ४
ताः लक्षणाद्दत्तं गतिमस्य निर्धो यया येन सर्वाणां लोककष्टेणां मयितं न्निखिलं तथा ततस्यमे
उरागश्चाणक्यो नागातस्थितः दृष्टविघ्नतो भवाये प्रसन्नादामे प्रयोगतिः ॥ प्रोवाचैवं स तिव
चावमोऽयं मन्त्रितानां वरुस्पृष्टवे तां लोकपालानां मेघगंभीरया गिरा शान्तो मया विशेषो त्रवि ६९

मर्यादानिदृ

विहिंस्यश्च तु न पुनः ॥ लेमे सुत्तुनकालाघातः येवश्च महर्षयः ॥ जीवं निमरणो वेवदयं शिष्टेन पश्चिनः
जीवितं दानतोगात्र्यां मरणं रणतीर्थयोः ॥ अतस्तु तीर्थमरणं वाञ्छंतो हाम्मनराः ॥ शुक्लतीर्थं
प्रतानां तु नर्मदा ईश्वरजेतः ॥ कंजायिद्गादीनां शुक्लं कृत्या विनिर्मितं ॥ सयज्ञानतपो निष्टेम
रीयाघेमहर्षयः ॥ सषानि ॥ समाधिमारम खिलं विन्यस्य मिदं भारतं पापापपातके युक्तायेन
रा नर्मदाख्या ॥ शुक्लतीर्थे हताहतं नवयं नियमालये ॥ मार्कंडेय उ० ॥ नृपश्रूयतां वचनं विकाक
यमभाषितं ॥ आगता शीघ्रगा पाथ ध्याययम पुरं यथा ॥ प्राणिनः ऋच्छितास्तु संध्यया रतं यथा
स्कन्दं मायया ॥ कथयामासुरूर्वे देवाः ॥ उपं प्रनितं तवादृशो जनान्नयमस्य सदनं वयं ॥ इथि

थार्द्दिशिणेना गोवनीयं वज्रायोऽनंतं सुरं कामदं दिशं स्वर्णप्राकारतोरणं अनेकगृहसंबाधं म
णिरत्नविभूषितं तत्र सथैश्च वरैश्च यं यं किंकिणिनिनादितं उद्यानवनसंछिन्नं पद्मिनीखंडमंडितं
हंससारससंघुष्टं कोकिलाकुलशब्दितं दिव्यमायोपविहितं स्वर्गलोकमिवापरं गतास्त
यंनतथा तेर्थमद्भुतेर्यमाश्रया विहितःप्रेषितास्तत्र यत्रासौ रिपुर्वासनः [illegible] पुणकुनीमेर्द्दशी
मो सिंवसनगतस्तुस्यं महाकायो महास्कंधः समहाजंघो महोदरः महाभिषमाकृतो
महाभुजस्तुषितः तत्र सुद्धः कलिः कालविग्रहोंतकस्तथा सभागतास्ततो दृष्ट्वा लि
ताः पापकारश्चायुष्पापा पानिऽहंस्तांस्ततिष्ठुयार्थसंततेः विशारयंतः सततं तत्परास्तोदितानि ६५२

शांतानास्मानिप्रणमिनोयमः संयमनो महानापश्चागमनोहेतुं तथास्मानिर्निवर्तितं
तास्मिन्यच्छुणुष्वात्रदुपलभ्यर्द्दविभूतिंउज्जयिन्यां मेदिपालस्य णकौतुमतापेवान्॥ वाच्या
हेष्ट्रनस्यास्युक्तकामाभार्यावांन्निकिंतनोस्मदवनं श्रुत्वा कंपयित्वा स्थितामम प्रोवाच वचनं मा
धुसत्रामद्ये दसन्निवा यस्तितकारणं येन वाणकाः पापदुरूषाः नत्यासोयम लोक्य हि सर्वलो
कानयावदहं विनिर्ययकिंसार्वैरेंतुनः प्रोवाच वियमः शुक्लतीर्थे हतानां तु नर्मदायां परं
पदं जायते सर्वजंतूनां नान्यकार्या विचारणा॥ अवशाः स्ववशा वापि तु तत्तीर्थमंडले मृतोहतं
शिवं गच्छेच्छिवस्यानुचरो भवेत्॥ संतितीर्थान्यनेकानि सन्ति बुधावचानि न शुक्लतीर्थमतुलना

प्राक्कर्मणीह निश्चयः॥३४॥ सर्वप्रयोगेव क्रमान्द्गमरं कष्टे रौरवं यांति तथा कौश्यं स्तेयं कृत्वा थेमिं
सकोत्रिविधा जायते षु किंचित्स्वयं शृणुष्व तन्नू। सालोक्या त्वेव सारूप्या सामीप्यं शीघ्रतः क्रमा
त्। क्रमात्कालान्तरे तु थ्यास्या सायोज्यानन्तरं विष्णोर्नमस्कारम्। पमाया निःऽन्तस्तत्र शृणुतः कथितं त्वस्य
तद्वचनं श्रद्धानो ये निर्गच्छन्ति विष्णुरान्। आगच्छन्तु पश्यामो विविधाः प्राणयातनाः। नरका घोररूपा
श्चैतान् शृणुष्व नराधिप। त्रिंशत्कोट्यो हि घोराणां नरकाणां निरीक्षिताः। दृष्टा भीताः परमार्थि
गतास्ते यमदापथि। नरको रौरवस्तत्र महारौरव एव च। पापिष्ठस्थोप्रणाश्चैव कालसूत्रास्ति मं
ऽनः। तामिस्रं चान्धतामिस्रः कृमिभुक् निवहस्तथा। नदी वैतरणी दृष्टा सर्वपापप्रणाशिनी। ६५४

शीतलं च स्वच्छ सलिलं पीयते सुकृतैर्ध्रुवं। तद्वत्तत्र पापानां शोणितं पयविवर्जितं दुर्गन्धं कृमिमयं
फेनबुद्बुदसंकुलं। अगाधं ग्राहसंयुक्तं पापिनां मन्निपातनं। असिपत्रवनं चान्यत् दृष्टं चाम
तीशिलाश्च तप्तकुम्भनिभाश्चान्याः शाल्मलीश्च मितास्तथा। क्रकचः कर्त्तरी शूली कुम्भीपाको निर्दलनः
कुलालतैलयन्त्रश्च अत्राम्बुजैर्यन्त्रश्च सांधकारं खदिरांगारकश्चैव कृतघ्नोऽथ यस्थलाः यत्राश्चैव
क्लिकश्चैव काकश्च ऽस्थजीवनः। एवमादिनि चैवान्ये शतमाद्यसंख्यया। घोराघोरतराश्च
ञ्चित्यं तत्र पापिनः। वाचिके मानसे पापे कर्मजे अष्टथा स्थिताः। अहंकारकृते मूढे मा
शासनं कापोराणिः। विनामानासुकृतानाम् अनाथा विक्लैः प्रियाः सर्वं निगायनं तायषां

तेषां पानस्तु घोरो वै तत्र तद्दृश्यते स्थानिन्यपि घोरो वधमार्गः॥ इह मानुष्यलोके दीनां धात्मनर्वि-
द्विः दिव्यप्रस्य ददृणां अन्येषां पापकर्मणां महाघोरव माश्रियान्तेषां वा स्मायमालयोंतक्त कालेन
मदनाः पापाः पापेन विभिन्नाः। जायंते करके निम्नाः कथं वा कोशाकारकाः॥ नीचानां नरकैर्यां निशोषणं
जीवबंधनात्॥ इह मानुषतां प्राप्ताः पंचबंधवधिरा नराः। गुरूणां गुणानां वा स्थलीकं श्रुवतां भवतां पतनं
जायते राजन्नून रक्तकालसूत्रके तत्र यायातना घोरा विहिताः शास्त्रदर्शिभिः। श्रुत्वा कानामागतानां ते-
लस्ते निर्धाय जंगलिं कुरवा वामनकाः पापाः जायंते डःरव भाजिनः। ये ब्रह्मजं निष्ठकां मायं हिताः पं-
ति मानिनः। हितामना गम्यां माधीं सुशीलां कुलवेश्यां जातयोः ग्निरूरकं योरें तमिश्रें नाम संशयः॥ नते ६९५

वर्षशतं स्यात्॥ इह मानुष्यतां गताः। उष्ट्रमत्तोष्ट्रगाश्च जायंते दद्रुकं कर्कशाः। मानकूटं तुलाकूटं वंचको
हाहृतं परस्नु नरके वायनामिश्रपद्यंते वै नराधिपः। शतसाहस्रिका हंसंतुषि वातसंकटे। इह ग्राम्ये
संभवेषां मध्ये पंचबंधदेयवान्। जायते सुचिरं कालं शत्रुभिः परिहृयते। पितृदेवद्विजातिभ्यो यद्य-
भ्यान्तस्तु भुंजते। ते मिश्रस्ते नरके निपतंत्यात्मपोषकाः। तत्र संवत्सरशतं क्रमयोः निर्निर्गताः
इह जायते कालान् श्रुत्वा निरूपणात्मकः। भग्निरूर इयोग्य परस्परस्यात्मा पतीव कश्च ग्नि होगरस्सौ
वलोतमो दस्नो नरः। नरके विष्टुसंप्रसर्पो नस्तु उरामवानाम्॥ स्यात्तत्र वर्षशतं हंसं जायते जन्मनि
स्थितः। तु विमानुषतां प्राप्य स्यादीन रूपतो विश्वपाउका पानदोषाच्च शत्याप्यावरणानि स्यादृश्या

देशमशाकेर्नह्रजन्मसंततीयामाविनरणीयोरानदीरकपबाहिनी॥ पिबंतिरुधिरंतत्र यत्तुयोनि
रजस्वलां असिपत्रवने घोरे पच्यन्ते पापकारिणः। परपीडारता नित्यं ह्रष्टमांसापजीविनः गुरुदार
रता नित्यं मद्यपानरता नराः। शाल्मलीमवरुह्यंति वक्तितप्तां पुनःपुनः। आयसीकंटकेर्याश्चा
श्वागमिकथये। क्रूरामायानरा तेषां जायते जन्मसंततिः कललाह्रष्टियालायां तुयोरायां कृ
विस्तरासु वालुदंतिमनतं परदाररता नराः परस्वापाधिते ह्यास्तस्यमपद्दयवा अराणे निर्जने
शेनवं निरस्नराहुसनाः देवस्वं ब्राह्मणस्वं वालानां नावाहरे ययः समपापो नरकान्भुक्त्वा हदेथा जाय
ते तु वि। एवमादीनि पापानि भुंजते यमसासनान्नरायेषां वेश्रवणादेवदर्शनाज्जायते नयांनथा ६५६

दानफलं शाश्वतं जन्मानाय मालयां दृष्ट्वा श्रुत्वा कथयतां हितानां यमशासनानुसारे यो रथयोगवै
रन्ये केचिद्वाजिनिरोहताः दृष्टास्तत्र महाभागतपःसंचयसंयुतानां गोदीतु स्वस्वदांस्तु भूमिरभय
दस्य शोभाश्यामनरुदादीनां लोकस्य फलामहान्तुर्णां अन्नं पानीयसंयुक्तं ये ददंति नरोत्तमा तेषां
प्रेत्य तु भुक्त्वा सुखं ह्रस्वां क्रीडंति सर्वतः यच्च यद्दीयते दानमपि वालाग्रमात्रकं देशे काले च पात्रे च
विधिना चोपसंपादितं तस्य फलं सर्वं जायते प्रतिजन्मनि। एतत्ते कथितं सर्वं यद्दृष्टं यत्नुश्रुतं तुपाय
दशानं नरकस्य मसिपैतं कर्मपथनरान् ततः श्रवावधनं तु षां वाणको दृष्टमानसः विसर्जयामास खग
न ग्रनितं पुनःपुनः गतेषु तेषु सर्वेषु द्वाविषेश्च एव सः कामक्रोधैर्विवा संहृत्य आजगामा काश

पर्वतं॥ तत्र शुक्लेतु पंगाढं त्वयास्त्वावल्लं विनीनां लीनः कंभकं भयतो रुद्ध्य मुपाक्षिपत्॥ विजयन्तं
स्मरामी निभूर्त्तिस्तु त्रिशु मुक्तिदं॥ क्षिवाक्यमिदं प्राश्य मोहहारोपेत्य स्थितिः प्लवमानो गामास्त्र
ख्यायमानो जनार्दनं॥ प्राणायां ना स्कन्दादहाथनं दहे कुलाशनः दहनाशानं तु सर्वशो देवमोहमथ
नः॥ निश्चियेवं मनृपतिः प्लवनास्तु महानर्दी॥ नतारतीर्थमाकोहनुस्त्रका स्तुभक्त्या कर्वी॥ नीलाम्
ऽयहातु वामस्वकं मूत्रस्तु कं शुद्धमस्क्तं रिकमं कांशं जातं नत्राध्यावेदनाः दद्यामैं वस क्रनो राजा
थिरं संचित्य वाक्लं॥ प्रविश्य विमले तोय गानां स्नो विलसवं पदं॥ ध्यायं निश्चयं योगविदस्तु राणानास्
यणं मक्षतमप्रामयं॥ तेषा सवानृराजस्तु तो माहात्म्या द्विजानन्तनामर्त्स्य शुक्लतीर्थे॥ तत कथितं ६७

राजन्त्राणकारणान्मुसमं॥ तथान्य संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तच्छृणुष्व मे॥ नित्यं नर्मदामाहात्म्ये शाक
न नृपतिस्मि दिर्नमा॥ ब्रा मार्कण्डेयउ॥ नास्ति लोकेषु तत्तीर्थं पृथिव्यां यन्नरेश्वर॥ उ शुक्लतीर्थं समा
साघउपमायेनदीयते॥ शुक्लतीर्थं महादेव नर्मदायां व्यवस्थितं॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे
सुरसिद्धर्षिसमन्वितं॥ सर्वधर्ममयं दीउ मिदमुक्तं स्वयं शुभौ॥ सर्वपातकनाशीऽयं त्रिदिनेः
वदन्तिनिःनिः॥ आदिकल्पसमारंभे तथा मिदिरहाथनः॥ समाराध्य समाराध्य शुक्लिशीऽनि
लिशितं॥ अशुलंश्रुक्लतां यानिश्रुकंवपरमाधितां॥ तीर्थस्मिन्नुपशाईलिउ शुक्लतीर्थमतो
विज्ञा॥ वैशाखेतु तदामासि शुक्लेऽतल्पे निवानद्दि किलाशाऽमयामार्द्धस्वियमायानिशंकरा॥

मध्याह्ने समये स्नात्वा पश्यत्यात्मानमात्मनि। एवं विधिं समाहितः। कृते स्नात्वा समागताः। म्या १
कार्त्तिक्यां च विशाखायां माघ शुक्ले दिने स्वयं ब्रह्मा चक्रधरो हरिः स्नात्वा त्र महादेवं प्रणम्य नि देव
राजसुरैः सार्द्धं ब्रह्माद्यैर्यत्र संस्थिताः शुक्लाम्भोभिर्महादेवं स्नात्वा पश्यन्ति भक्तितः। गंधर्वाप्स
रसो यक्षाः सिद्धविद्याधरोरगाः। तद्दिने त्रिदिवेशं दृष्ट्वा मुच्यंते किल्बिषैः। अथ योजन विस्तार
न द्वे नैव तदा वयं शुक्लतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनं। यत्र स्थितैः प्रदृश्यंते वृक्षाग्राणि
नरोत्तम। तत्र स्नात्वा पिते सर्वे मुच्यंते पातकैर्नराः। पापोपपातकैर्युक्ता नरः स्नात्वा विमुच्य
ते। भीतश्चीतानराश्रेष्ठ कृतघ्न्यापि नश्यति। तत्र त्रिभुवने देवश एव महाशंकरो विशा ३५८

खायां तु विशेषेण कैलाशाद्द्यभारता मरुद्भिः सह सर्वाणि तीर्थानि कृतुशाते शुक्लतीर्थ
प्रयः सर्वे योगसिद्धा महर्षिः सह। तिष्ठंत पापरस्तुलं पुरा पार्थिवसत्तम। तत्तीर्थं महापुण्यं म
हापातकनाशनं। कथितं च मया तुभ्यं मयाते समुद्दिष्टं राजकन्यथा धौतं वस्त्रं भवति
निर्मलं। तथा कलेवरं स्नातं शुक्लतीर्थे पापनाशं सर्वपापानि नश्यन्ति मानवाः
अन्ते रात्रोपितानिशूद्राश्च शुक्लतीर्थे यथा वेद्मि शुक्लतीर्थे महाराज द्वादशे वा गलं ग्लानि कल्प
कोटिसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः। नमोनान पिता वंधुः पतितं नरकार्णवे। उद्धरंति यथा पुण्यं
शुक्लतीर्थे नरश्रेष्ठ। तपसा न लभ्य रावार्यते तत्र गच्छन्ति मनुजा शुक्लतीर्थे मृते जंतु देवयोगे

नयां भवेत्॥ कार्त्तिकस्य तु मासस्य शुक्ले ह्येकादिने नृपो हुते न स्नापयेद्धवं तु पोशुप्रयतो नरो नृ
स्नाव प्रमाणेन रवायां दग्धास घृतकं पंचलिं महिरण्यं यथाशक्त्या समुद्दिश्य महेश्वरं॥ मगा छनि
मन्ते जाः शिवलोकं ह्युतो न संशयः एकविंशकुलपेतो याव दाहूत संप्लवं शुक्लतीर्थे नरः स्नाव
उमाकन्ते यागर्वयन् गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैः सोश्वमेधफलं लभेन्मासोपवासं यः कुर्यात्
तस्मिंतीर्थे युधिष्ठिर समुच्यते महापापैः सप्तजन्मार्जितैरपि तत्र ब्रह्महा स्वर्णहारी मायश्च
र्फुनो जनो वृषलीगमनं तेश्च तथा भक्ष्यभक्षणं अविक्रयान्तु प्रयुक्तपापं महदिक्ष्यो याव्य
याजके वार्धुके पंक्तिगारदे देवशास्त्रगणनिंदके एवमादीनि पापानि शान्ति नश्यन्ति भास्वत्॥ ६९८

क्लतीर्थे विनश्यन्ति सत्रांशां नारायणव्रतं शुक्लतीर्थे तु यः स्नायात् पर्वणि निर्द्धेवताः तस्यातद्दसहस्र
णि रुद्रयां निसुरपितामहः पादुकापानतो ह्यष्टवंशत्या मासमनन्तो जनो स्वर्गस्थं वकुर्यं व धन्यमन्नं
रमानुपान्नं सम्मीजलमन्नं च शुक्लतीर्थे ददं नियतं सर्वकामसंतुष्टः शिवलोकं प्रजन्ति ष्ठ
तत्र तीर्थे तु यो भक्त्या शिवमुद्दिश्य भारतो अहमात्र प्रदद्यात् विप्रसत्रस्य फलं लभेन्नृ यत्तीनांच
तिनां विशेषु क्लतीर्थे निवासिनां अपि गोलायमात्रं हि दत्वं भवति वा हयो अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्
स्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर अनिलोक मिवासी स्याच्छिवलोकं शुगायुतं जलप्रवेशं यः कुर्याच्छु
क्लतीर्थे समाहितः रागद्वेषविनिर्मुक्तो रुद्रध्यानवासनादीनां सर्वकामसु संतुष्टः अभगछेद

रं पुण्यं शुक्लतीर्थं परं पार्थ सर्वव्याधिविनाशनं ॥ नास्ति तेन समं तीर्थं इत्याह लोमहेश्वरः ॥ दृष्टी
नात्स्पर्शनात्तस्य स्नानाद्दानात्तपोऽर्चनात् । होमाच्चोपवासाच्च शुक्लतीर्थं महत्फलं ॥ योऽनंत
स्मृतिं हृत्वं समंताद्वास वितं शुक्लतीर्थं त्रिलोकेषु विख्यातं पापनाशनं । पादपाग्रणाद्धेन
ब्रह्महत्यां व्यपोहति । दृश्यामहसदा तत्र तिष्ठति शंकरः । कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां वैशाखे
च विशेषतः । स्वकाल्लोकाद्विनिर्गत्य तत्र तिष्ठति शंकरः । सारदा ... सायुज्यं मलं मुक्तं नि
धावतः । आजन्मजनितं पापं यत्कृतं तीनिनरो ... तीर्थे । स्नानं दानं तपः श्राद्धं सर्वं तत्र च्छ्य
नि । शुक्लतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ... यथा ... तेन तानि ततः ततः ७००

गतिमवाप्नोति शुक्लतीर्थे युधिष्ठिर । सेतुः शुक्लतीर्थं महातीर्थं ऋषिसिद्धनिषेवितं । तत्र स्नात्वा
नरो राजन्पुनर्जन्म न विंदति । अयने चोत्तरे तु दश्यां संक्रांतौ विषुवे तथा । स्नात्वा तूपोषि
तः शुद्धो विजितात्मा समाहितः । दानं दद्याद्यथाशक्ति तथा देयं ... सत्पात्राय शु
व नैवं प्रीयतां हरिशंकरौ । तीर्थस्यास्य प्रभावेन सर्वं भवति चाक्षयं । अनाथं दुर्गतं वि
प्रं नाथवंतमथापि वा । उद्वाहयति यस्तत्र तस्य पुण्यफलं शृणु । यावद्रोमसंख्यानं
तत्प्रसूतकुलेषु च । तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । नरो गोते ... त्रयत्र
दिव्यमाप्नोति । अनाथं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर । अनवर्तिका गतिस्तस्य

रुद्रलोकान्न संशयः॥ अवशः स्ववशो वापि जंतुस्तत्र म्रियेत यः। गुणः स्यात्तु महादेवो रुद्रस्यानुचरो भवेत्॥
शुक्लतीर्थे तु यः कन्यां शक्त्या दद्यादलंकृतां। विधिवद्रूपसंपन्नां शुक्लकाले शुभे मोक्षणं। तस्य तत्फलमुद्दि
ष्टं शृणु राजेंद्र भाषितं। तद्दृष्टांतं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप। यावंति तस्य रोमाणि भवंति मिथुनस्य पू
त्रकृता तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके सुखं वसेत्। शुक्लतीर्थे तु यद्दत्तं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। वर्द्धते तत्क्ष
णं तावन्नूहितानि दश पंचक्रोश शुक्लतीर्थे प्रविष्टो यः करोति प्रदक्षिणां। प्रदक्षिणीकृता तेन मही नास्त्यत्र सं
शयः॥ शोनितं मिश्रुनं यस्य तु कस्तु द्विस्य हृज्ञयेन क्षत्तमानि वितस्य न वियोगो न वक्तव्यो न भवत्
तीर्तितीर्थानि हत्राणि भरतर्षभ। यान्यन्यत् शुक्लतीर्थे विशेषतो वांछितान्यदा एतत्ते कथितं राजन् शुक्लतीर्थ (१०१)

द्विपफलं॥ मललने मात्रसंहरेच्च समग्रमेतन्मयोक्तं पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनं। मोक्षा
र्थी लभते मोक्षं स्नानदानात्परं पदं। रहस्यमेतत्परमं शुक्लतीर्थे युधिष्ठिर। पठनात् श्रवणाद्वापि सर्व
क्रतुफलं लभेत्॥ इति श्रीवायुप्रोक्ते शिवसंहितायां श्रीनर्मदामाहात्म्ये शुक्लतीर्थमाहात्म्यं नामा ध्या
य॥ मार्कंडेय उवाच॥ ततो गच्छेन्महाराज रेवाया दक्षिणे तटे। कापिलं तु पुण्यतीर्थं तु कलकालश्वरात्
मं। रामेश्वरस्य संज्ञं तु तीर्थं पापक्षयंकरं। यत्र दशरथस्य तनयो रामेण तारितः पूर्वं लं
कायाः शंकरं राजन् ॥ यथैव मम आदिष्टः कैलासे अवतारिणी नर्मदा। तस्य पादप पतितं मधुरं संक
मंडलुकमंडलुस्नातानः कमलापतिर्नानता। ब्रह्मसार्थेऽतिपाप्रभृत्यप्रथा विवरिणी नलो रमवलं

द्विपाषाणा दृश्यं तिविविधाप्रमाणं वं धम शिशि स्वराधानाउष्ण तोयामरिद्रानदा निर्ऽस्कृपेणनाम्ना
मधुमती सुनाकमं ऽनुऽलोकु तायस्या स्वमदिनि तः। प्र विज्ञानमर्दा तोये सर्वपापविमोचनोसं
गमे तत्र यन्मानवा स्नाथस्यं गमेश्वरं केवरस्थापितं लिंगं विनोदासरितकवान्। अथमेधस्य यज्ञ
स्य फलं प्राप्नोत्य संशयः। यं यधनं विता नं थया दधास्यं गमेश्वरं देसमुक्त विमानस्थो दिथ स्रोशतमं
शुतं। मकरस्थ स्मामाघ कृष्णस्यानुरोमवत्स दृयि नक्तनादेवस्यायं कृयापिंगश्वरणं मिह्सनंथा
इमायं सवामक्षिवपुरेम्ववाश्री फाले स्वरयाघिंगनिस्योस्याभवस्ययमोपितफलमाप्नोति ग
तः स्वर्गेनारश्वरः। अथयामं तनिस्य सुजायतऽन्मसमकं [illegible] पनंद्देवदेवस्यादक्षा दूनमथेनवा ७०२

पम व

पयमानीर्थ तोयेन पंचनयावावगुनोयः कतानि विधाने नतस्य उण्ण फलं शृणु। घृत क्षीर वदानयो
दधि पायस कर्दमा शर्करा वालुका यत्र यत्र शुद्धामधुश्रगोतगान मानतायां तीर्थेयं निमदेयस्यं
पत्रेणुषां फलंतो यं यस्तु दधाम्भे द्वियरे। सनस्य सवऽन्मा नि फल मस्य यमभतोमर्वषाविमेवपात्रा
णां पदापात्रं माद्वयरः। नस्मात् सर्वप्रयाप्नेनमर्याच्युर्यः सदा शिवं। अनवर्यधिता रुद्रायस्तु स्नाप्यते
शिवं। इह जीवनसदेवस्यानो गच्छेन्नामयं। शिवदिवि जितपार्थयेत्फलं प्राप्नोतवार्थ्ये। योगिन
स्थापितमार्थ द्विजे तेलस्नानफलं। तथयाक्ता मदात्मानस्ते षांऽन्मसुखी विनां। यथांश्व देवस्तुं
निशिवऽक्त परायणः। समलिकथें दियथामेः यत्रयत्र वसन्तु निः। तत्रतत्र [illegible] हृदंतेमिषंषु क्षे

रंगयानत्फलं विद्वद्भिर्क्षितांऽतिः शतसंख्यया॥ तिस्रां माघप्रदानेन तत्फलं शैवयोगिनां तत्र

यत्र तु जीतमस्मांगी भूषेविशांघ्रेणोपिबा तत्र तु ऽतिदेवशः सप्तमी कार्तिक धु ऽः द्विजानां विदविडे

षांकोटिभोज्येन यत्फलं तत्फलं जायते पार्थ एकेन शिवयोगिना॥ संगमस्थ रमासाघप्राणायामं कृ

तिथः नतस्य पुनरावृत्तिः शिवलोकात्कदाचन॥ शुक्लपक्षेत्रयोदश्यां फाल्गुने मासि भारत मधुमा

धवयोर्वापि स्नात्वा संपूज्य नः शिवं सोपवासः शुचिर्गंधैर्धनवान् पुत्रवान् भवत् सर्वकामानवा

प्नोति जागरदीपदो भवेन्॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये मधुमतीसंगमेसंगमेश्वरतीर्थं॥ श्रीमार्कंडेय उ ।१०३

तत्रो गच्छेन्महाराज नर्मदेश्वरमुत्तमं॥ हरसंगमे शास्य नर्मदायत्रशंकरो स्थापयामास विदषां

ऽप्रादंमा ऽनाम देश्वरः पाप विकिं तरे भास्ये हा द स्तुं गुरा किला निबको नाम यदाक्षः महायोध

नस्तस्य तु नापि निऽर स्तत्रस्थ नामा बिप्रवाहितः दृष्टा मधुमती नाम ययौ निंबु कतं जलं रेवायां सं ७१

गतं पार्थ तत्र देवो महेश्वरः। यतिना निंबुनाय त्वं माणित्पत्र दिनि महास्य गणो गिरिजा सार्द्धं श्रीपर्व

जेषले स्वरनां नर्मदातत्रगायाता दृष्ट्वा कलिपरं हरं प्रणम्य प्रार्थया मास स्थेय मत्र महेश्वरत्मदामपि

दयां स्थापमनामा स्थितिनतनो यथा कर्मामहेशानः कृत्विकालं विज्ञप्य मं मुनिं निंबायथतां रेवां

तायैवादर्शनं यातो नर्मदास्थापयामास शिवं तत्र स्वयं ययावतः प्रभृति राजेंद्र विख्यातो नर्मदेश्व

रः निंबाकनाम तस्मात्पुत्र निंबजनं निवशिता पदं परमयोगी ऽस्तु छिद्रं तस्मात्सर्वप्रयत्नतो स्थापनि

शंकरायनिवेद्यसमाहितः। मौनी शिवध्यानपरायणेन परमेश्वरः। दशवर्षसहस्राणि निंबप
त्रैर्मुखं दत्वा बिल्वपत्रमथापि वा। योगिनः पूजयन्नक्त्या गोविंदेशसु सुशोभनं। एवं कृत्वा महाराज नरो
कैः परिक्लेशैर्न दृश्यते। नाराचगदःखड्गो भस्मिंदेशात्तस्यापि निर्दहेत्। नर्मदेश्वरमस्त्येवं तथा विप्रांश्च भोज
यन्नभ्यादौ कृत्वा विधानेन नादिन्यं कुलानरः। दशवर्षसहस्राणि पितॄणां तृप्तिरक्षया। गणमुख्यो भक्ता
र्थनी महादेवस्य शूलिनः। नमः शिवाय मंत्रेण समाहितं शंकरं यजन्। बिल्वमंदारयं तु रेकशकाशपला
शजैः पुष्पैः रक्तवनितानि समशोभ्यान भावदि। इति श्रीरेवामाहात्म्ये नर्मदेश्वरतीर्थीका। मार्कंडे
ततः पुण्यं महाराज तीर्थं तु नरकेश्वरं। नर्मदेश्वरतीर्थादि स्थितं क्रोशद्वयेन तु। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा पा ७०४
या।

पकर्माणि मानवः। न पश्यति महाघोरं नरकं क्षारसंस्थितं। युधिष्ठिरउवाच। श्रुतं तु फलं स्नानस्तुक
कोऽगानरा स्थिरे भ्रायं ते लक्षणो धर्मभूतां निमवदस्य मार्गवाय तथा निर्गच्छति जीवस्य कादिदंन दृष्य
ते। तथा गच्छंति नरादिं पंच भूतात्मकं कृतं। स्वर्ग छिन्मांस मोहश्च ह्रुक्कोशास्नायु शालैः सितो विष्णू
त्रमलसंघाते कासंगो जायते तथा। कथं तीर्थमिदं जातं नाम्ना वा नरकेश्वरं। एतत्सर्वं ममाचक्ष्व
कृपया मुनिसत्तम।। मार्कंडेयउवाच। एवमुक्तं समार्कंडः कथयामास तत्वविन्। श्रूयतां सनातनं सर्वं देवदेवं
महेश्वरं।। मार्कंडेयउवाच।। शृणु पार्थ महापुण्यं कथयामि यथाश्रुतं। सकाशाद्ब्रह्मणः पूर्वं देवविप्रस
माग्रमे। यमेन दत्तपरस्तं तु शतवर्षमेयं महत्। महेशं स्तुत्वा मेन मानो पाय प्रतिरथि स्तुतश्च भग
वा।

गनीश सर्वस्या निद्रितादस्य॥ यम उ॥ नमो देवाय शर्वाय सर्वाधाराय शंभवे। वरदाय वरेण्याय सर्व
स्थित्यंतहेतवे॥ नमोस्तु नीलनाथाय भवनीलिदराय वा। भवाय भवरूपाय भक्तानुग्रहकारिणे॥ न
मो गीर्वाणपतये गिरिजापतये नमः॥ नमोस्तु पंचवक्त्राय जगत्कार्याय नमो नमः॥ यो देवः सर्वदेहात्मा
पश्यते देहवाहिभिः। तं नमस्ये खिलाधारं सृष्टिस्थित्यंतकारणं॥ यो देवः सर्वविद्यात्मा सर्वज्ञः सर्वदर्शिनि
वसंतं तव हो वरदं तं नमामि जगन्मयं॥ निर्दोषो निर्गुणः शांतो निराबाधो निरीहकः॥ सर्वगः सर्वरूपा
यः स्तं नमामि परात्परं॥ यो गुणसंगयादेवः सृजत्येवं परात्परं॥ रजोगुणमयो रुद्रस्तं नमाम्या
दिदेवं॥ यो विष्णुसंगया विश्वं पाति भवात्मिकः शिवः॥ विविधोपद्रवेभ्यश्च विश्वकर्सेवं नमामि

तं॥ निःप्रपंचो निरीहश्च यस्मान्निद्रितादयं यस्माद्भयते विश्वप्रपंचं तं नमाम्यहं॥ यस्माहितोद्भूयो
हिंगायस्मात्सूर्यदीयो ग्रहाः॥ पदानि प्राप्तुमयदिंपाठयंति नमामि तं॥ श्रुतिर्नास्ति निसंदृष्टा नाश्रुते
विमहात्मनिः॥ यथा हि मूर्तिमंतं तं नमस्तस्मै नमो नमः॥ मार्कंडेय उ॥ एवं स्तुवतस्तस्य तेजोमय
वपुर्हरः प्रत्यक्षमाद भगवान् यमं लोकमनिमुदा॥ ईश्वर उवाच॥ प्रसन्नोस्मि महाभाग श्रुत्वयान्नि
वांछितं स्तोत्रं तेनानंदितो देहेस्यो लेवरमुत्तमं॥ यम उ॥ यदि तुष्टोसि मे देव यदि देयो वरो मम
स्थिरोस्मि मतं देवं तथा विप्राणि यातनां॥ बीभत्सकर्म मनावं कृतं नरकं नैव मानवता॥ अन्येषां लोकपा
लानां याहगति विशिष्टथ स्थिताः॥ तेष्वीमस्मकरणं ययुपायं वदा मम्हिं ति तु अथापारणालमे लेनतस्मा

DR BHAU DAJI
DR BHAU DA

न्मां पादिपार्श्वगं ॥ ३४ ॥ स उवाच ॥ नैवं वाच्यं त्वया भद्रे श्वापारस्थितिरीदृशी ॥ यथातथ्यं कर्म कृत्वा नूनं नाराद्यो
षितं तु लिङ्गं ते न नैव विहितं धर्मकर्म त्वेदं सुरर्षिपितृशाक्तान्या मातामहस्य प्राणिनां कर्म साधनो ॥
शुभाशुभानि कर्माणि विविधानि च कृतानि ॥ ३५ ॥ दृश्यमायाति प्राणिनां निश्चितं निश्चयः ॥ तस्मात्त्वया वि
षादो न कर्तव्यः कदाचन ॥ मच्छसा व च्छिन्नोन्नं कारा विनयदच्छया ॥ न तद्दोषो तु मात्रापि स्थिरनो वे
यथातथ्यं प्रार्थयन्तमथा कामं तु भो स्मितवसुव्रता ॥ धर्म उ ॥ एवं भवत्तु दृवेश प्रमाणं वचनं तव ॥ तदद्य ती
र्थे नियतं त्वया स्थेयं मदेवहि दयो ॥ ३६ ॥ यामयि परां नरकौ न कर्मशया ॥ अन्यतीर्थे यदि वसे मासि मोक्षयुज
विमो ॥ सप्तपक्षे चतुर्दश्यां सिद्धयत गाम भवान् ॥ अन्यतीर्थे तथा स्नायाय स्नां पश्येयः ॥ ३७ ॥ यत्नात् ७०६

रकं न स पश्येद्धि तथा चेद्दृष्टि मे वरे ॥ संतर्प्य पितृन् स्नात्वा जलनिलिप्तु ॥ ३८ ॥ स तु स्नस्या द्धियालो
काः सुरवधा यास्तु नारकाः स्नात्वा तेन च नरो यस्मां क्लेशनि मदेयस्य सर्वानेव तु शुभान् नाम गानामो
नाथं सततं सुखं ॥ मार्कण्डेय उ ॥ स्नानेन यमुनासो देवेश तत्पुण्यक्षामनानन ॥ सर्वं भवितनीयक्षान
त्रिवां नरधीयतनां यमो पितरं संस्थाश्च ॥ ३९ ॥ देवनराकथ्यं स्नात्वा सद्रूप विधिवद्गागामाशु शुभं स्वर्के
तनः प्रभृति विख्यातं तीर्थं च नराकश्यं सर्वपापक्षयकरं ॥ ४० ॥ स्वर्गतिनाशनं ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कर्म
विकानि मशुभान्यजायतन लक्षणे यस्तु वक्षिता सर्वया निर्गुणहराणां सवनाशानामानीं राजराज
मनीं ॥ ४१ ॥ दपक्षन पापानां अन्यकं जीव संनतिं गवा मानुषभावकु पापविकाभवे तु तानान्यदेसंभव

नस्यामिश्रगुष्ठेकमनाहृष्यातेवस्वतस्यंध्राम्यमहिषासर्वयानना। निकीर्यमानस्तानक्रतुलोकमा
यांविविक्रिताः। गजदोहनवादीस्यान्सूकाश्चैवगवाहन्तोष्ट्रइन्द्रजायतेकुष्टी। स्यावदंनश्यामघपः। अ
नखीयर्सहरणात्कुश्यमर्त्तुकतल्पगः। संयोगीहीनयोनिःस्यादरिदोहनवानतः। ग्रामसूकरतांयानि
न्रखाखयाजकोद्विजः। खरोवेबकयाजीयःकाकोनिर्मधनाजनान्। उपरोक्तिनमोजोस्यादानरो
विजनेवनोबकनकीकामाजारिःखद्योतःकसदाहकः। अविद्यायःप्रयछेतबलीवर्दोभवेन्नरः। अभ्यप
युषितंविप्रेप्रदहन्कुंडगोलजन्मामात्र्यद्विनिराध्ंधोजन्मांधःपुस्तकंहरन्पुलिन्दाख्यान्नरोनि प.
नजीवन्मात्रसंशयः। द्रुतोवानरतांयातिनिमुकागलगंडवान्। अदत्तानहमश्नातिसोनपश्चोभवे ७०७

भक्षः। हस्तस्वत्वंभवेज्जीवःगरदःपवनाशनः। प्रवज्यागमनाद्राजन्भवेन्मरुपिशाचकः। जलका
जलदर्गोस्यान्धान्यहर्ताविटृखकः। अपात्रयौवनंसेवन्भवेन्मर्त्यहस्तिकस्निग्धकरारानिगामी
रक्तकलासनावकवोजलप्रश्रवणंयस्तुनिद्यान्मात्स्योभवेन्नरः। अयोनिगोह्वकोस्यात्दहुक क्रो. प. ६
क्रियवंवनाः। पुंश्चलीगामीनवकस्तूलकानाकिङ्कुरादहकः। परिवादोद्विजातीनांलज्जानकाशपीनस्तं
लानदेवलकोनयोनिभिरजलसंक्लितां। वृर्गःफलविक्रेताद्वैषकःस्यात्वृषलीपतिः। मार्जारोग्नि
पदास्पृष्टाङ्गारोगजाजनपरमांसमतुंक्तःसोदर्यगमनात्खंडोरगंधयस्तुगंधह्रत्यद्दानदानपारक्यं
स्वल्पंवायदिवाबहुकेरवावियोनिमाप्नोतिनेयरिनात्रसंशयः। एवमादीनिचिह्नानितथान्यापि

रूपो ऽस्मात्स्वकर्मविहिता यत्र तत्र यत्स्थितिमानवाः। नानाजन्मशतं मर्त्यः सर्वजन्तुषु भारत। जायते नात्र
संदेहः स्वीहृतात्तु भावतो नराः गर्भस्थितिं राजन् शुभाशुभविधिनिर्मितं। स्त्रीपुंसोस्तु प्रसंगेन निकृष्टे
क्षेत्रे शोणिते। पंचत्वं समाप्तुकः सप्तदश मध्यतः। इंद्रियाणि मनः प्राणा ज्ञानमायुः सुखं धृतिः
धारणा प्रेरणं दुःखं मिथ्याहंकार एव च। एवमादि निवेशं च विविधं भवात्मवो नस्थे देहमात्मनः सर्वम
नादेरो हि मिश्रेन संपद्यते महाराज स्वकर्मानुसारतः। प्रथमे मासि संक्लेदो बुद्बुदं विग्रहं ततः।
घनं मासि द्वितीये तु तृतीये चेन्द्रियैर्युतः। आकाशाल्लाघवं सूक्ष्मं शब्दं श्रोत्रं बलं तथा। वायोस्तु
स्पर्शनं चेष्टा व्यूहनं रूक्ष्यमेव च। आत्मा हृत्कायगः सर्वं दीप्तिरौष्ण्यं दर्शनं सदा। दोहदस्यापदाने ७०८

निनगर्भे दिव्यमवाङ्क्रयात्। विहृत्य मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रियाः। स्थैर्यं चतुर्थे ह्यंगानां पं
चमे शोणितोद्भवः। षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्णां च संभवः। मनसा चेतना युक्तो नरस्नायुशि
रायुतः। सप्तमे मासि अष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि। पुनर्गर्भे पुनर्दात्री मोजस्तस्य प्रधावति। अष्टमे
मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते। नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः। निःसार्यते बाणइव
यंत्रच्छिद्रेण सज्वरः। शरीरावयवैर्युक्तो बंधबद्धः संप्रवृत्तः। अष्टोत्तरं मर्मशतं तथा स्कन्धत्रयान
त्रयं। सप्तशिरः कपाला नि विदितानि स्थूलतः। निष्कोणार्द्धकोटीर्वरा स्मासं गात्रभारतादाम
त्रितिमत्स्मोणितरूपाद्गतिनिःसृता। निरिविता नानिनाल्पम्यामासं मध्ये स्त्रियाः। ...

॥छ॥ श्रीमाद्दीपदधावल्यां मध्ये यस्य विविक्षेत्वे दत्तुनराजायातेयन्तो एवं प्रवर्त्तितचक्रं हृतयामे चतुर्विधे
समुत्पत्तिर्विनाशश्च जायते पार्थिवदिनां कर्वा गतिर्दिधार्मिणां अधर्मेणाधमे गतिः जायते सर्ववर्णा
नां स्वधर्मविलनारूपा स्वव मानुषाश्च दानभोगादिकाः क्रियाः याः स्युः तमदाराजन्सर्वकर्मजं
फलं कर्मविहीन घोरकामक्रोधक्रांतमुक्तो नरकपतितः उत्थयो यस्यो नानानविघनोत्तारणा
यत्स्नानं नर्मदातटमास्थितां अश्रुत्थनरकं तीर्थतिदेनरूपसन्नमानरकापदं महाउग्रमहापाप
प्रणाशनां नतीर्थं सर्वतीर्थानां अवगुंतुविमंडलं नतमतीर्थेत्वयः स्मात्पाथः मं हृयानरकश्चरोमप
पातकाचुक्तापि नरकं नेव पश्यति तस्मिंस्तीर्थेत्तु यो राजन् ददाद्वैतरणीं सुनं समनराद्धे सुखेनैव ॥ १०५

नदीं वैतरणीं नरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यमद्वारपथे घोरे या सा वैतरणी नदी ॥ किंरूपा किंप्रमाणा सा क
थं सा वहति द्विज ॥ कथं तस्याः प्रमुच्यन्ते केषां वा सम्मुखं नतौ ॥ केषां च सानुकूला सा वद विस्तरतः खिलं
मार्कण्डेय उवाच ॥ धर्मपुत्र महाबाहो शृणु सर्वमयोदितं ॥ या सा वैतरणी नाम घोररूपा महासरित्
यत्प्रमाणा च सा देवी श्रूयतां तेन यावदानतयाजन विस्तीर्णा सिद्धिप्रद नाम महासरित् अगाधा उक्ता
पापैर्दुर्गमा यावदर्शयशाणनतायामासमांसकर्दमा श्रिताः ततनायं कथ्यते दृसंतापी मध्ये
धृतं यथा ॥ कृमिभिः संकुलं हृष्यं वज्रतुंडैः समंततः ॥ शिशुमारैश्च मकरैर्वज्रककटैरिसंयुते ॥ अन्यै
श्च जलजीवैश्च हिंस्रकैर्मांसलपटैः कैः याद्भिः ॥ तपंत बादश आदित्याः प्रलयांतनथा दिनो पच्यंनियंजो

नाधाः क्रंदमानाः सुदाकणं आर्तं क्षुत्तृष्णितं विप्रं तथा आर्त्तः पुत्रदामानाशितिक्रंदं निवेद्य थक्कं वितरं तिनि
मज्जं निम्ला निगं छंनि शामक्रमूकृत विधिना प्रतिगाणः कृष्णा मामदानदीनां नित्यादानेन यथा
वपतं निवेशमानशंयनमस्यांत यावर्यंगुक मेवद्यश्च वमन्यनियम्य पानेषां वासकृसुमंततौ विद्यास
प्रतिपन्नानां स्वामिमित्रतपस्विनां स्त्रीबालविकलादीनां छिद्रमान्वेषयं नियापयेत् ततः तनमध्ये क्रंद
मानाः सुदकणं आर्तं क्षुत्तृष्णितं विप्रं यावित्राणान् समपत्नीक मिनिर्नहारततत्र यावत्कल्पशतत्रयं
गच्छेत्यपतिश्रय यथार्थं न ददाति यः कृपणनं संस्थितायाश्च यानूनस्य वा सस्तु संततां अग्निदा
गरदाश्चैव कूटसाक्षी च महापातकयुक्तविधं स कथ्येव राशीगामी च पिशुनौ। तथा नगरकराश्चैव वश्च यं द ७१०

ना॥

दृशा पदारक्को ह्रिन्नमस्तु विनादीव परदारप्रधर्षकः कन्याश्रावणो रसविक्रेता वृषलीपतिरेव गा
कलस्य वृषार्श्च पालीत्तदंकाता नियां कश्यानि वृषकाश्चैव दानं दद्यात् पानको कृष्णस्य कपिलापा
नीवलणो मांसनुकेश्चा एतेव संतिसततं मा विचारं तथा नृपं सदा मषी सदा काथी निश्चाक्रय
माणक्रत्तुपरोक्षा छेदको निंद्यं वितरिण्णं वसेत्किरां मातुकुलाद्देयं नततं पृथगधिपाश्चयानवि
कृष्णपुण्ये यतीपातदिने कृत्वो न्यत्तुणकाले धृदीयतदानमुत्तमं। कृष्णां वा पाटलां वापि क्रयवि
तरणी शुभां स्वर्णशृंगी रूप्यखुरां कांस्यपात्रमुदाहृतां। कृष्णवस्त्रयुगाच्छन्नां सप्तधान्यसमन्वितां
दृष्ट्वा लावापरिष्ठां स्वयं रातिल कृष्ट्वा वितां कपासिना तरिस्वारश्चाशीतनाप्र नाञनौ यमंदेमंङ्ग्गा

तालोद्दण्डसमस्थितं उऽपापहारिणीं। यत्तुं सूर्यदिनसंक्रान्तौ। कृयामकलायद्विप्रान् दानं च गोपादनम्
युतां। स्वर्णशृंगालीयकवासांसि हि तुभ्यं वैतरणीमिमां। ब्राह्मणाय निवेदयेत्। इमं मन्त्रमुदाहरयन्मंत्रं संकल्पमधु
निकृत्य। यमद्वारमहाघोरे यामा वैतरणी नदी। तर्तुकामो ददाम्येतां तुभ्यं वैतरणीमिमां। मंत्रः। गावो
ममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः। गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं। विष्णुरूप द्विजश्रेष्ठ भूदेव
पंक्तिपावनः। सदक्षिणा मया तुभ्यं दत्ता वैतरणी नमः। धर्मराजं च समाविशां वैतरिणीस्यायत्तु कां सवत्सदक्षि
णीं कृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्। पुच्छं संगृह्य धेनुं वाथ कृत्वा येनं द्विजोत्तमं। मन्त्रमुच्चारयेद्विद्वान् वाक्यं अत्र गच्छे
न्थदाभुक्तं धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारमहापथे। उत्तारणार्थं मे देवि वैतरण्यै नमो नमः। धर्मराज ७११

नमेवेशां वैतरण्याख्या यत्तुक्तं एवं कृते महीपाल सा सरित्सुखगा नवेत्। सर्वान्कामानवाप्नोति ये दिव्या
वद्भुमानुषाः। षष्ठमदक्षिणितं श्रातुरध्यानसम्मितं। कृतस्ये वनुयदानं पारोहितसमं स्मृतं। स्वदत्तो
ननतोदियं मृतेकः कस्यदास्यति। इतीदृक्तकं तव धर्मसूना दानं मया वैतरणी मतुष्टं पुण्यो निभक्ताप
दनीदिमन्युकसया निविष्टाः पदमग्रमियं। मार्कण्डेय उ। प्रागेवायद्युतं दद्यात्तस्मिन्कस्मात्तु दृशी। नद्या
स्नानः कृतः श्राद्धः संकृत्य परमेश्वरं पितृभ्यो दीपतिदानं दद्यात्कस्मात् छलनन्तु पद्माजागरणं अ
यगीनन्द्यकथानकेः। ततः प्रभातसमये स्नात्वा वै नर्मदाजले। तर्पणं विधिवत्कुर्यात्पितृणां देवस्य
नं। मोव सहितः संयुक्तं दीपं दद्याद्द्विजातये। यथा यथा भोजयेद्विप्रान् स्वयं विवर्जितमत्सरः। एवं कृते नरस्ये

छुनं तु नरकं घोरं तेन । अवश्यमेव जायते । दृष्ट्वा नरकस्थितिः । अनेन विधिना स्नात्वा न पश्येन्नरकान्नरः ॥
तत्र तीर्थे मृतानां तु नराणां विधिना तु या । मत्वं तरं शिवलोके वासो भवति उर्जितः । विमानेनार्कवर्णेन किंकि
णीजालशोभिना । स गच्छति महाराज सेव्यमानोऽप्सरोगणैः । भुक्त्वा तु विविधान् भोगान् उक्तकालं महातप
ऋषे वै ततः कालात् पुनर्मर्त्यमागतः । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जायते शरदां शतं । धनधान्यसमायुक्तो जायते मा सिंह
क्षपके शिवाह्निके सोपवासो जितेन्द्रियः । स्नात्वा वामदेवेश्वरं महापातकसंयुक्तो मुच्यते नात्र संशयः ॥
अष्टाविंशतिकोट्यो वै नरकाणां नराधिप । विमुक्तो नारकैर्घोरैः शिवलोकं स गच्छति । तत्र तु कामदान् भोगा
न् शिवेन च समन्वितः । लभते मानुषं जन्म सर्वरोगविवर्जितः ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये नरकेश्वरतीर्थं ७१२

मार्कंडेय उ॥ ततो गच्छेन्महाराज सर्पतीर्थमनुत्तमं । उत्तरे तटस्थितं तीर्थं शीघ्रादनरकस्य तु । यत्र सिद्धो म
हासर्पः तपः कृत्वा युधिष्ठिर । धनंजयो नाम पुरा दक्षकुलसमुद्भवः । नागेंद्रस्त्रिजगन्मध्ये वारिणा विष्ठ
धर्मिणः । अत्र तीर्थे तपः कृत्वा लोकपितामहेश्वरप्रसादात्तस्य देवस्य ज्ञातिस्वकुलं तपः । यथान्यो विष
यस्मान्निजकुलं पातुमिच्छताः । तत्र तीर्थे महापुण्ये तपः कृत्वा सुदुष्करं । सर्वपापोत्थितः क्रीडं तेन लोकेपि
यथासुखं । तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः । गजपेय फलं स प्राप्नुयात् नात्र संशयः । सर्प
तीर्थे मनुष्याणां स्नानानां तु विचारतः । सर्पदृष्टविषाणि तु नश्यं जायते कविनः ततो नोगवती
नागैः सृष्टानेनि दयन्मगैः । नागकन्या परिवृतो पतनो गयतीर्थं विन्ध्य मार्गशीर्षस्य मासस्य कृष्णपक्षे

त्त्याष्टमी। योपवासः सुचिस्नात्वां सांद्यां स्नापयेच्छिवं। दधिदुग्धमधुप्राज्यैर्घृतेन स्तीर्थ विनासद्धांततः
सुचिलिंगसुरैः शिवलिंगं प्रपूजयेत्। तथा विप्रवसारणगंधपुष्पैः समर्चयेत्। सदाय दोसवं कृत्वा प्रणि
पत्य क्षमापयेत्। तस्य तत्फलं तु हि हुं तच्छृणुष्व नराधमो यावंतः पार्थ विख्याता स्विलपुष्पफलेः सदा
तावद्वर्षाणि राजेंद्र शिवस्यानुचरो नरः। ततः स्वर्यान्म विरम्ह्यो जायते विपुले कुले सुरूपः सुभग
श्चैव धनी दानी सुधीरधीः। पुत्रपौत्री वृद्धीयश्चिरजीवनथाल नेतृ। इति श्रीमार्दान्मे स पैष्णस्तीर्थी
मार्कंडेय उ। ततो गच्छेन्नराजेंद्र मोक्षतीर्थमनुत्तमं। सर्वेनिदेवगांधर्वैः ऋषिनिश्चितपोधनैः। पद्मा
स्नानं जानं निविकृमायाविमो हितो यत्र सिद्धिमनुप्राप्ताः पुरा ऋषिगणा नृप। पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्र ७१२

तुरोशिर एव च प्रायतः सोमक्षिप्रश्च दक्षो नारदपर्वतौ। एतैश्चान्यैर्महाभागैः शतसाहस्रसम्मितैर्नी
र्थं संस्थापयामासु मोक्षदं देहिनामिह। संगता यत्र कावेरी नदी श्रेष्ठा रेवया। प्रवाहमध्यमापन्ना स्मं
गम स्नात्र मोक्षदा। कावेरीसंगमं तीर्थं सर्वपापविमोक्षदं। मोक्षदं तिलपिंडेन सुर्थान प्रतनागना। कयरूं
सामसंशानामस्य स्नानं यत्फलं सप्तकृत्वा विधिना गायत्री तत्र तत्र दत्तं जप्तं हुतं स्नानेन
ध्रेतथा वित्तं सर्वमक्षयतां याति नात्र कार्या विचारणा। तथान्यतो वा राजेंद्र विशेषः परमो मतः। ततस्तीर्थे
श्रुतानां तु सन्त्यासन हिजन्मनां। अनवर्तिकां गतिस्तेषां मोक्षतीर्थप्रभावतः। प्रेतत्वान्मुच्यते प्रेतस्त्वन्यो
विजन्मबंधनान्महापर्वसु तत्रैव स्नायाच्छर्वं समर्चयेत्। जपहोमार्चने ध्याने दाने च द्विजभोजने।

मुक्तं तं सर्वपापेभ्यः सुप्रतिष्ठं समुद्धरन् ॥ एवं ते विधिकद्दिष्टः संक्षेपेण मयानघ ॥ गोमतीतीर्थस्य च समुद्भवा
ऽयो ऽन्निथ्यो यतो ऋषितीर्थं परं तीर्थं मोक्षसौख्यप्रसाधनं ॥ इति श्री रेवामाहात्म्ये ऋषितीर्थं ॥ श्रीमार्कंडेय उवा
च ॥ ततः कार्यां नरपाथ तीर्थं गोपेश्वरं परं । विख्यातं त्रिषु लोकेषु शिवस्य च मनुस्मृतं ॥ पुरा कृतयुगे पार्थ
पुंडरीकाक्षयो भवेत् ॥ गोपस्य दशलक्षाणां गवां पालनया किल । धार्मिकः सत्यवादी च गवां शुश्रूषणो
रतः ॥ तस्य भावं परिज्ञातुं संगतः किल धूर्जटिः ॥ वृषरूपेण राजेंद्र तत्र कामंडया स्वदानपारं लब्ध
वान् तस्य गोपवितस्यावेक्षकस्य च । आदिमध्यावसाने तं सत्यव्रतपरं दृष्ट्वा मम कामंडस्य सुतः
प्रसन्नो ऽभवद् स्वाद्वाकर्मस्थयं तस्य ददौ निजपदं विभुः ॥ तेनापि प्रार्थितः शर्व तीर्थसंस्थापनाय ७१४

य॥ गोपस्यार्थं च संप्रसन्नात्मा गिरिवासी सुरेश्वरः ॥ कृपया परया युक्तस्तत्र तीर्थं संस्थापयाम्बभौ
त्रितिष्ठति महादेवो लोकानां हितकाम्यया ॥ गोपस्य च स्वनाम्नापि सर्वसिद्धिकरं सकोऽ एवमस्त्वि
ति सोक्त्वा तु शंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ गोपश्च शिवं देवं तं मया सह भास्करं स्थापयित्वाथ कालेन
शैवं पदमवाप्नुयात् ॥ ततः प्रभृति विख्यातं तीर्थं गोपेश्वरं परं । यत्र स्नानेन नैकेन मनुष्या तेन पातको
न्नरः ॥ तत्र तीर्थे तु यः स्नात्वा श्रद्धावान् पूजयेन्नृप । दिवं जायते द्विजान् शक्त्या सर्वपापैश्छिन्नवान्भवे स
शिवमभ्यर्च्य विधिना राजन् अंतकाले प्राणसंक्षये ॥ गच्छेद्दिव्ययुक्तेन विमानेन शिवालयं ॥ क्रीडित्वा सु
चिरं कालं शिवलोके महामनाः ॥ इह मानुष्यतां प्राप्य राजा भवति वीर्यवान् ॥ हस्त्यश्वरथसंयुक्तो

दासीदाससमन्वितः॥ पूज्यमानो नरेन्द्रैश्च जीवेद्वर्षशतं सुखी॥ इति श्रीरेवामाहात्म्ये गोपेश्वरतीर्थो॥
ततः काशांनरगच्छेन्मार्कण्डेश्वरमुत्तमं। मया संस्थापितं तीर्थं स्वर्गमोक्षफलप्रदं॥ श्रुत्वेन नर्मदा देवम
ततं सहस्रा रिणो॥ न तीर्थं नर्मदायुक्तं मया दृष्टं युधिष्ठिर। कल्पानुकल्पं भ्रमता नदीतीर्थविनालया
न्यकोटौ मध्ये महाभागे न घे काल इह कवाधमो मिदेशे धन्यो शक्तिर्महिष्यरी मनो परिवेष्टयया
शर्वे गोपः शिवपुरं ययौ। चित्रं चरित्रं गोपस्य पवित्रं नर्मदातटे। कृतं तीर्थं करं पार्थ केशो कालिकया
मतोयायां न तोषितो दाहगमं तीर्थयात्रप्रसंगतः। सकामं तोषितो देवः किं न दद्यान्महेश्वरः। वि
शेषान्नर्मदा॥ इयथा गोपस्य तस्य बोल तत्रापश्यं महापार्थ गोपेन स्थापितं नृप जानेसाद्धि ७१५

वसन्नपि॥ गौरीगणान्वितः॥ स्नातोऽहं तत्र सततं ध्यात्वा देवं महेशानं। पूजितं च मया देवं धूपैर्बिल्वपत्र
कुशांकुरैः। ग्रन्थपुष्पैर्जपैर्ध्यानैः तत्र तथा मया नृप। यावाहं तत्र च पश्चात्तीर्थं गापि मया कृतं। मा
र्कण्डेयाश्रमे स्थानं स्थापयित्वा प्रयत्नतः। मम नाम्ना महीपाल लोकानां हितकाम्यया। त्रिरात्रमुषि
तस्तत्र ततः स्वाश्रममागतः। तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मार्कण्डेश्वरपूजनात्। त्रिवर्षजनितं पापं तत्क्षण
देव नाशयेत्। ध्यानेनाथ मानसं पापं स्तुत्या वाचा कृतं भवेत्। स्वभावजं पूजनात् कर्मजनितं पापं नश्यो
युधिष्ठिर। श्राद्धपिण्डप्रदानेन पितृतृप्तिश्चिरं दायिनी॥ ग्रिपनेऽन्नदानेन शिवलोकमवाप्नुयात्॥
इति श्रीमार्कण्डेश्वरतीर्थं॥ श्रीमार्कण्डेय उ॥ ततो यायात् महीपाल संगमेशं तु पश्चिमे नागतीर्थमनुत्त

मा॥ काशांतरमहापुण्यं कामदं कलिमलापहं॥ विंध्यपादाद्विनिःसृत्य नागानेकेश्वरं तत्र ज्ञाद्यिवंध्यादि
नाशाय शिवस्याराधनाय च॥ उरामनि द्रवतीर्थं यो धिनाशार्थं मादरान्॥ एजालपार्थ यियास्तुष
नीरागतं तथा वरदानाम दृष्ट्वा स्तुवं च नाम्नाष्टौ भूशंकरी केडेश्वर स्थरेनाम विरोषा दांतिनपद
तीर्थसंस्थापितं पुण्यं नदीनमागतं भवा॥ अडेश्वराम विख्याता संगमस्तत्र शोभनः॥ तत्रतीर्थे महाराज
स्नात्वा नत्वा विधानतः॥ स्थितस्य मिनिपाकं पंचस्यां नियमस्थः शुचिः॥ आदित्यदिवसे वापि स्नापयेत्सर्वम
शयोमधमध्यदधिखण्डेश्च विधिना अक्षितमस्तकं संतान्॥ शुभमाप्नोति विरागनाशं च भारता यो यमिच्छति
तं कामं प्राप्नोत्यसंशयं॥ यत्र शिवेशोसंपूज्य विविधैः पुष्पैः धूपदानैरनुत्तमैः॥ मातोंगामरणं संयगांधसु ७१६

पनिवेदनेः॥ प्रभाते विमले स्नात्वा याच्छाद्वाद्यथाविधि॥ नस्नात्वा भोजयेद्विप्रान्मिष्टान्नैर्मधुपायसैः
पुत्रयनेतत्र पापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा॥ नागलोके चिरं स्थित्वा शिवलोकं विशेत्ततः॥ स्थापितो संगमे पार्थ
दृष्टं पुत्रवांछया॥ इ थाहस्य विनाशः स्यात्॥ कलपुत्रसुतपरिं तिलपिंडनदेकेन पिनायां नियतांगतिं
निअडेश्वरी संगमेनागतीर्थे॥ मार्कंडेय उ॥ ततः काशांतरं पार्थ सोरतीर्थमनुत्तमं॥ मांधाधि
यमिनिख्यातं नर्मदादक्षिणे तटे॥ यत्र सन्निहितो नित्यं कृष्णो देव सुरासुरैः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ मांधा
दियमितिख्यातं कथं वै मुनिसत्तम॥ केन तत्तीर्थं तत्तस्माद् वदस्व मे॥ मार्कंडेय उवाच॥
श्रीकृत्वा याद्ववाधीशः शंखचक्रगदाधरः॥ साक्षाद्दिक्शि रतिख्यातो हि भारदरणायत्र नर्मदातटमल

भा°

तावच्छीगिरिगोमत्यौनिश्रगाः॥ यत्रावतीर्यविरतानीतः सार्थकिनां पदेः॥ यस्य बंधुः सखाः सोऽपि यस्मा
यस्मात्तो युधिष्ठिरायस्तु द्विजा मियत्नेन सर्वारं विधिपार्थिवा तस्य संबोऽइति ख्यातः सुतः सद्गुणिनां वरः
सुरूपः स्वाकृतिः श्रीमान् सर्वत्र शुभमनोहरः कामीकामगुणैर्युक्तः कामकलिविशारदः॥ एकदा तस्य दृष्टे
स्य पत्नीं स्वपरमातरं निजां निरीक्ष्य सहसा देवाकामो परवशीं गतः तु सा चिंतयात्यार्थपतितः स्मरणादपि दृष्टं
णांकुशार्दितस्तु ग्रासनोदुंबरं तथा॥ ततः स चिंतया मास मया पापं पंतु चिंतितं॥ मात्रा मदनाकलितं
सार्कं मूढेन चिंतितां तस्यापि फलमेतन्मे यज्जातं विकलं वपुः॥ दृष्ट्वा तिकृच्छ्रपाराकं नाद्यएतद्विधानं
तः स्नात्वा सं॰ स्नानदेवं सर्वरोगविनाशनं॥ ततश्च सप्तमे मासि प्रभस्त्रस्यातनुमानुं सुरप्रयक्त ७१)

दात्मानं चक्रकान्तगत्रयः॥ ज्ञानंतुं ज्ञमयः सूर्यस्तस्य ध्येयुकषोऽन्ते निं पद्मासनः पद्महस्तः किरीटी॥
भुजोनृपां तं दृष्ट्वा सांबश्चाय प्रणम्य स्ताक्करं स्तुतिवाक्यं देशस्य बध्नाशेषमिं ॥ सांबउवाच॥
नुनमो निखिलेशाय नीरजाख्यायते नमः॥ नमो नीरजहस्ताय नीरजासनधारिणे॥ नमः कालाय नीरजो
यनीलद्दावलिकारिणे॥ नमो नीरजवासाय नीरदाय किरीटिने॥ नमः शांताय सोम्याय कालकर्मस्वरूपिणे
मः॥ निर्गुणाय निराशाय मोक्षदाराय ते नमः॥ एकाग्र कायस्तु णाय -- धर्मसृजे नमः॥ येन विश्वमिदं था
हे नमो नंताय कालाय कालकालिने नमो नमः॥ नमो विश्वस्य बीजस्य विश्वभर्त्रे नमो नमः॥ नमस्तेनंतमहसे
नमो हार्त्रे नमो नमः॥ येन विश्वमिदं धार्यं सर्वशः प्राणवात्मना॥ प्रणवादिव्यरूपाय नमस्ते निखिला
८०

त्मने॥ येन सर्वमिदं धार्यं स्वशक्त्या प्राणवात्मना। प्राणादिरूपाय नमस्तस्मै निखिलात्मने॥ येन सर्वमिदं धार्यं
जीवरूपेण नान्यस्य मातं सर्वं दिदृगो ध्येयं जीवादिद्वयं नमाम्यहं॥ आभिन्नविनिरामावे जगत्येनावगम्यते॥ अद्व
यं परमं धाम तमाद्वयं नमाम्यहं॥ कर्मकाण्डमिदं येन शश्वदस्य मनोरथः। विहात्मना विनाप्येनागमादि
द्वयं नमामि तं॥ नानाकर्माणि लोकानां विहिताविहितानि यः। अधिष्ठाय स्वयं पश्येत्कर्मादिद्वयं नमामि तं॥ य
त्करुणोर्द्धितं सोममुपजीवन्ति देवताः। यस्मिन्सर्वं हि तद्धर्माण्यन्ते जगदंशमाः। शक्रमुख्यास्त्रिधः प्रीता या
धर्मादिद्वयं नमामि तं॥ यत्कारुणोद्धितं सोममुपजीवन्ति देवताः। भुक्तिमुक्तिप्रदं रूपं सोमादिद्वयं नमामि तं॥
परंब्रह्मेति परं ... निर्गुणं निरवद्यं यत् योगरूपस्वगमानन्दं योगादिद्वयं नमामि तं॥ शब्दब्रह्मादिङ्गूर्यमाणि ७१८
ज्ञमा ञ्ज्ञ

यत्परिणामं जगज्जगन्तूक्तिमन्मागधि क्लिष्टं विद्यादिद्वयं नमामि तं॥ कन्दो विसंदरहिद्धं यमाश्रित्याग
ङ्गःसदा निवर्त्तनविधानस्थं कगादिद्वयं नमामि तं॥ एकमेवसुरं मन्येमम स्त्रंमान्नमथायं। क्रियाधारं क्रियावंयं
जीवनं मोहकारणं। स्वयं पिवत्यमिदानीं दानाकौशकिमानसवेक्षु। अधिष्ठितकृतं यस्यास्वं पश्येहं सःसमस्तो
गः॥ क्षुसमस्त्रां मधर शक्तावादेवत्संनिसदेस्वप्नः। विवामया शालाधृतवच्यहःशकिमानरविः दृष्ट्वानिमेविनामोक्ष्यो
विक्षमग्निध्वनिं शिवज्ञानं सर्वाधिदिशाह स्मभानुः। किं नमस्थिता थाथ्या राजयहस्ये पापाज्ञावङ्गनिहि
कृत्याव मसे यत्ने सूर्यस्मरणं परमौषधं। कष्टेन कलिनाशेषकामोक्षो ङ्गदरेणमां। पाहि पाहि जगन्नाथशा
रणं सूर्यमनवाञ्चस्य कामातुरनो समौ पपानवुरनारवे जल्पन्मां पाहि पादीनिं कर्माणं ङराशयां॥स

त्पदं लोके ह्यंगानां नाश्रुतं विधते विनोदिनो स्मि पुण्यहीनो स्मि विहुः देहं मां रव॥ मार्कंडेय उ॥ तत मां संपुष्य
मां दामवं वीक्ष्य दयानिधिः प्रोवाच वाक्यं इदं सांब निर्विशय निर्वैरं रविः॥ स्व दयमपि दास्ये ... स्तु यावत्सावका
तः॥ सांब उ॥ यदा श्रीतस्तु कृष्णकौ त्रयी यत्र प्रतिष्ठिता॥ ... नमयोराशिः सोयं सर्वथि दिरक्षि ... किंतु
पानं मोक्षादेः किमसो ... ननोयधिः॥ जरामरणरा गाः किंदमो ... धारस्य॥ किंवा दायो कथं धामकृति
कृतरामा मुवा ... घोषदेवनायाला मनंथकं तु वा ... किं ममवामोदन ... कथा दीपकथं सर्वथा मेष
एवं दानि यं मिदं स्मोर ... गात्रं वक्षं किमस्कोतं नजानेथा ... किं वा नू ... यामदंयाव ... दं ... मे
नोवस ... पजल ... मे पापलज्जा करं गदं ... नानो ... कोपि ... नास्करमचरं॥ मार्कंडेय उ॥ ततस्तुतीये १५

वचनेक्कौ लनप्रणमन रवि ... भक्तो भव सांब स्तथा ... नस्तं प्राथयामास नक्षत्र ...॥
धिपं॥ सांब उ॥ अनंतार्थेयेया ... विरस्तेयं महनिशं लोका ... पकारायद्यां ... यामसोपरि ...
पयिष्याम्यि मकान्निंदरणप्रनो॥ ... नवनंगेयस्यां ... निसमा ... स्य रोगाः प्रण ...
कृयकुष्ठमगार ... सामो ... थ्यान्या ... मायनं मसाने ... धारमं सार ... तनाशनं ...
मार्कंडेय उ॥ एवं संप्रार्थना ... वक्रवा रयहरं सं॥ एवमस्तु तथान्यच्च यत्नमनासि संस्थितं इत्युक्तमासं ...
गना ... यातनं ... कां स्थितिं सांबो ... भूस्तत्र संस्था ... स्करं ... नाम्ना ... यियात्मर्के
गामयथागतं॥ ततः प्रभृति तीर्थे नदी सांबनिर्मिता॥ तस्यां तु ... ... नाम ... ...

DR BHAU DAJI

DR BHAU DAJI

डुंबरं नर्मभुनं यानेन नामाख्यातं तत्र तीर्थे नित्कमाद्मन रागेः परिक्रियतो नाना विधमलिकत्वानि हृदयद्रुतविव
र्थिकाः स्वयथामथिका यास्तु तत्कुमायां तिसवरेस्त्रावंसंदृजायफानुं यः स्नात नियतश्च शिरसयानिमास्करं
मनुं त्रियमानः सुरर्षिभिः तत्र ये पंग्नतां पामाः शीर्णघ्राणनखानराः। ह्रत्तु चित्र कर्मं दृसः क्रमिराशिसमाकु
लाः। मातापितृभ्यां रहिताभ्रातृभार्यसुतात्मिताः अनाथा विकलादीनां निमग्नाः कोशमागारा तेषां
नाथोऽभयो निर्मद्वतारगारविः सांबादित्यो विलोकानां मातृविदाऽः खनाशनः। तत्र तीर्थेत्तु यःस्ना
वा मासमेकं निरंतरं दृशये भास्करं नस्नानस्य तु फलं शृणु चतुर्दिक्षु उदितस्नानायतत्सर्वमुक्तं तेन
नाऽऽप्रादित्य स्नाया तत्र तीर्थे दिनत्फलं कौमारयौवने पापं जनितं यथ्थवार्द्धके तं नश्यति तत्तीर्थे स्ना ७२०

नमात्रेः युधिष्ठिर न संशयः। नरागो न दरिद्रं न च बंधुवियोजनं। मन्त्र निमर्त्यानां सांबदत्त्वा
सेवनात् समगच्छातुपवास्मनत्रितं यात्रयणादिभिः। स यत्फलमवाप्नोति मावावक्षनेश्वमकः ति
प्रदानेन तथा हे तत्र युधिष्ठिर नारान लिप्यते पापैः अपि द्ञनतपोयोगिरं तेन यः कपिलां दद्यात्तनुमु द्दिश्य
न दिनो लोकाः कामदुघास्तस्य जयं राज्यं च विंदति दिव्यमानदानाद्दनानादियं दुःखं स्मुंवति। स्वर्गमोरथं
विरं तु फाजायत विपुले कुले। तधन्यास्ते महात्मानस्तेषां जन्मसुजीवितं। नाया पश्यंति यन्निशं सांबादि
सुसमाहिताः। शशि श्री नर्मदा या दाक्ष्यमांबादित्यतीर्थं। श्री मार्कंडेय उवाच। ततः काशीं न रत्नश्वराजन्मि
द्धय रमनुत्तमं। सर्वपापहरं तीर्थं सिद्धेश्वर नाम निश्रमो। कपिलायसुगरुषयो दद्गुणाथमारत्नातत्रे

तत्पुरस्तात्पश्चिमे च पूर्वे सिद्धार्थं संजितं प्रिये । महेशमुमया सार्द्धं पूज्यं नानाविधैर्नरैः । उपनायकं तत्र स्थापयेत
स्थाप्य स्तवनं कृत्वा विस्तरेण मासोत्सवे स्थितस्तत्र सिद्धिदा सा युधि भैरवी महालक्ष्मीश्च भद्रकाली सिद्धिदा तत्र स्थिता ।
तेऽयमात्मा स्वरूपश्च श्रीगौरी दक्षावरप्रदा । वरं ददाति सिद्धिं सा मातृणां सिद्धिदा शिवप्रिया । शिवा शाकंभरी दे
वी दैत्यदर्पविनाशिनी । पूजा सा तु सुरूपा या भक्तानां विविधप्रदा विद्यालक्ष्मी सनातनी । सिद्धिश्रीरखिला
विकारस्वरूपनिर्मूलस्तु तन्मायया सुरनिवर्तिता । तपसा च पिशुनश्च सिद्धा सिद्धेश्वराकयं । शिवं शिवां सदा
नाम्नायो सिद्धेश्वरमुमां । तत्र संस्थापयामास पूजयंस्तथाऽसौ । एवं सिद्धा महानागा कपिलाघ्या म
हर्षयो नर्मद । महानागदक्षिणे कूलमाश्रिता । उपेतास्तपरं स्वयोग सिद्धामहाशना सिद्धिदि ७२१

परमं सागास्त्र सुमानुष्यान हितार्थं महापुण्यं सर्वतीर्थेषूत्तमं नर्मदायां महाराज दक्षिणकू
लमाश्रितं तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः श्राद्धं च तत्र यो दद्यात्पितृनुद्दिश्य भारत तृप्तिं निष्पि
स्तस्य द्वादशाब्दान्यसंशयं । तत्र तीर्थेषु यो नरः स्नात्वा सायं पूजयेत् सिद्धां रात्रौ जागरं कृत्वा प्रातः
लिंगं कथं तत्र विमलं स्नात्वा कृत्वा यथाविधि यावत्स्थान महादेवं स गच्छेत्परमां गतिं नोऽग्नि
यत्र यो द्विजान्भोजयेत् दद्याद्दक्षिणां । एकेन द्विजेन भोजितेन कोटिर्भवति भोजिता । इत्येषा रक्षामाह
स्नो सिद्धेश्वरतीर्थे । तत्र सिद्धेश्वरी देवी सर्वपापनाशनी । स्नानं दं परमं स्थानं गच्छति शोभनं
मानवो महासिद्धिं मंगलदायिनी । ऋषिसिद्धाश्रिता तत्र सिद्धिलोके हिताय वै तत्र स्थाय संव

।दृष्ट्वायपिष्टनिःसह्या देवीं पश्यन्निर्योमर्त्यो मुच्यते सर्वपातकैः। मुक्तवस्माप्नुयान्नारी वंध्यास्त्री जननीन
ष्यानवनीर्थे विमास्मानाशोभनं पुत्रमाप्नुयात्। श्रुत्वा यां व्रजु दृष्ट्या देवीं यस्तु प्रपश्यति नान्नवैसंगामे
स्नायायो ब्रह्मिकुरुषो पिबाधनं पुत्रान्सुखं देवीं दृष्ट्वा निपरमां विनिः गा ग्वरत्नां पर्कफले दृष्टा देवीप्रनावि
ना पाति प्रजांयत्र दृष्टं रुजितानाव संशयः। नवम्यां च महासिद्धिं तु वा देवीमुपोषितः। सर्वान्तः प्रयतः
सश्रद्धो गोरिणीसोऽवाय ष्टभागं कुमारिकाः सुरालं संभोजयेत्पूजयेद्दपि पुष्पकुंकुमतांबूलकज्जलैः
कंचुकैरपिधाप्य गम्भूयकसिंदुरैः शाम्पापाथविमुच्यते। गौरीसिद्धेश्वरं देवीमीयनामितिकीर्त्तयेत्
तस्याभोषाः ... इतिप्रजायांनसुताः शुभाः। इति सिद्धेश्वरतीर्थं॥छ॥ मार्कंडेयउवाच॥ तथा चपरमंविद्धि ७२२

तीर्थं त्रैलोक्यशोभनं नाम नाम्ना सुविख्यातं मार्कंडेय कथय मे प्रभु। युधिष्ठिरउवाच॥ कथं तत्र मुनिश्रेष्ठ तव वि
ख्यापकं हि तं तीर्थं तस्य समाख्याहि तत्तु जातं कथं वद॥ मार्कंडेयउवाच॥ पुरा कृतयुगे राजन् यातो दक्षि
णां गिरिं विद्धां सर्वगुणोपेतं नियतो नियताशनः। ऋषिसंघैः कृतानि स्थानोंकारं शिवमंतदा उपियाम्
स्थिरं तत्र वर्षाणामयुतं सुखी। तीर्थयात्रां कृतवान् विश्वातुमस्या नि सर्वतः। वसमानः परिभ्रम्य रेवा सेवा
श्रुता दृष्टा। तान् ऋषीन् समनुप्राप्तो शिष्यैश्चानुगतः स्वयं। निश्चलो हं सदा नागनर्मदाकूलमाश्रि
ता। पुण्यं वरमणीयं च पापविनाशनं। परेऽस्तो मयाश्रमः स्वतयत्र सिद्धा मुनीश्वराः। यत्र सिद्धेश्वरो दे
वी सर्वदेवैकपामिना। देवेः सूत्रकृतं स राजरामितिः सुकृतं तत्र सोमेश्वरमुनिनिः सर्वतीर्थफलं ठनः।

कमंडलुकरेणैव सर्वमंत्रहरिर्नमः। स्थितः सूत्राश्रमे वाहं द्विजसंघसमाहृतः। ब्रह्मचारिणि राकीर्णे हस्तेन
पश्यामि तन्मान प्रस्तुत्य यस्मिन्जितेन्द्रियैः कीर्तनं द्विये। न पश्चिमे निर्मले तान्योगैः कामक्रोधविवर्जितैः। धानं व
षाणि मन्त्राद्वैतपरहर्षमुत्तुंगः करं ब्रह्मा धर्ये महादेवं विश्वकर्त्तारमीश्वरं उपध्यानस्तु नित्यपो नित्यमेव महा
तटे नतस्तु वरदो देवो मृगानेत्रस्तु मूर्द्धि शिरा वत्स्य कान्तो शिवकान्तो महात्मा श्री विरूपिणो। प्रणम्याहं ततो दे
वो भक्तियुक्तस्तु वै पुनः। भवं तो प्रार्थयामि स्म वरदो वरमुत्तमो धर्मस्थितिः सदा मेस्तु भक्तिश्च सुव्रयाः स्थि
रा। ज्ञरो यावच्छिरः दिनः पंचविंशाद्विको यथा। भवयंत वमासिद्धकामादि स्यो जितेन्द्रियः। तथा लोकानि
नाथ यिभवः लोकहजितो प्रणम्याहं ततो देवो अस्मिन् स्थाने सदा स्वयं महादेवि प्रसादतः ७२३

मं १

एवमुक्तो मया प्रार्थितो देवो रुद्रशंकरो। माभूवन्तुः प्रदर्षाद्यो नियमार्थयुधा छ्रेशा द्वाकुस्तु। ग्रं
स्मा ने स्थितो विधिर्देवि सहस्रवासवो। श्रावां लोकोपकाराय प्रायातमुं नमः। तव प्रार्थितं सर्वमेवि
उ निस्संशयः। एवमुक्त्वा ततो देवो तत्रैवान्तरधीयतां। अहं संस्थापयित्वा तो रुद्रशंभुं तथा ययां सनद्य
स्मानाराजन संजातस्तु समाहितः। तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयेत्परमेश्वरं घृतेन पयसा दध्ना मधुश
कस्यामथानोर्थं निमानपुण्येन गंधपुष्पैस्तथा यज्ञोपवीतधूपादि विशरोधैर्याने वाधे नियतात्मवान्। एवं
व विल्लोकेवानजागरं भक्तिसंयुतः। श्राद्धान्यमितपाहु एकादश्यां तु पोषितः। वैष्णवं लोकमाप्नोति
विल्लतुल्यो भवन्नरः। मादेयरतथा लोके गणवन्मोदते सदा। श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत पिद्रस्य

न क्षितः॥ तस्य तटे स्थिमायां निकल्मषं कं थ्यु यिष्टिसं तत्रतीर्थे द्विजः स्नायायामोतो नियतमानसः उपा
स्यसे ध्यं तत्रो स्तुं ऊपेंरुवा विधानतः। तर्पयित्वा पितृन् देवान् मनुष्यांश्च यत्रपोत्तमा। तत्रस्थापुरतः स्थि
या मार्कंडेयेश्वरं सन्निधौ अथ वैकविध भोज्येन कारयेन्नित्यं नित्येतो द्विजान्॥ हुतप्रियावयानारी वंध्या वाऽज
ननी तथा। स्नापयेच्च माविधानेन ऊतपानपात्रैः शास्त्रनाना रुद्रसंस्तु विधिवज्जाप्यैः प्रणवदक्षिणावित्
लिंगस्य दक्षिणे पार्श्वे स्नापयित्वा पयस्येन। रुद्रैकादशकं जप्त्वा स्नापयेच्छंकरं रिता अत्र मानो
निमानारी गुणितं दीर्घजीवितं। मार्कंडेयस्य हस्तात्पयो पिपश्यति। वृद्धि विपुत्रेन गम्य
वंशकाराज यः श्रद्धया स्नापयेद्वात्रेपसदा। सर्वपापविनिर्मुक्तः सोपि कसुतस्वर्गं॥ (१२४

इति श्री रेवामाहात्म्ये मार्कंडेश्वरतीर्थं॥ मार्कंडेयउ॥ ततो गच्छेन्महाराज। रेवाया उत्तरे तटे काश॥
तरस्थुले तीर्थं निगो पश्य रस्तुपमितिः। तं नंदिगो पांसुवा तत्र महादेवाः मिद्रमाः कथानु मनुष्यसमागय
स्थुलेतीर्थं निवांछया। सप्त हिनि निर्जं दैवेशो षष्ठिवाशिवं स्मरन्। स्नानावास हृदयं न हि वें रुद्रं त्रिकाले
मे शान्ते द्विजः। त्रिनिर्वाषे महाराज स्थापयित्वा महेश्वरं। दशा कायर्फतुषो यह्रजयन्न्र्जं हिंसयं। ततः
सन्निसशिवमहादेवो गणानां गतः। तत एव तिविख्यातं तीर्थं गोपश्वराक्यं। यत्रस्नानं नावे केनस्य
तपानकेर्नेदः फलं तीर्थे तुयः स्नावा ऊरुतपाणसं स्थयं। सगाछ वर्द्धिप्रक्रन यानं न शिवमं हिरों
धास्तु चिरंकालं शिवलोकमहामनाः। रुद्रमातुष्यतां प्राप्य राजा नवनि वीर्यवान् हस्त्यश्वरथसं

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

हुसोऽसौ यामसमभक्तिना पूज्यमानो वृक्षनुपथ्याऽविदषशतं सुखी। पुत्रपौत्रैः परिवृतो दानाभोगीशु
लीधनी। श्रुविर्विनयसंपन्नो वृक्षप्रष्ठ विरामवान्। संग्रामकाले कमासिनवयांश्रुकेपदहनःमोप
वामःश्रुविर्दुर्यादोपकारस्तमयापायत्। गंधश्रुष्ठे समस्तशरीरात्कनज्जागरांस्यायत्फलमुदि
ष्टं नश्रुणुश्च नराधिपा। यावत्संख्यादोपकानांवर्तितंतु जगतथा। तावद्वागसहस्रं महिवालाकमध्ये
यतोपमसंख्याशिवलोके जनतेनाऽसंशयः॥ इतिश्रीरेवामाहात्म्ये गोपेश्वरतीर्थ्यां कामाके
ततः कोशद्वयपार्थसाधिकेश्वरमुत्तमं। उत्तरे नर्मदाकूले ऋगुकु रमध्यगा। कपिलेश्वर
संहंतुविशेषा। गाधाने यो सो सनातनो देवः पुराणे परिपठ्यते। यस्य दक्षम विश्वात्मा कपिल ७२५
ये द्य

सप

अमुपागतः। प। तलं सुतलं नाम तास्य वनितलं हिः। अधः गमस्तिमथस्याधो वितलं वितल
तथा रसातलं तथा षष्ठं पातालं नाम सप्तमं। तत्र सो वसते देवः सदेवे गरुडध्वजः। पूज्यमानः सुरै
सिद्धैः निभृतशवलवादिभिः। वसंस्तत्र स्थितो जं द कपिलस्य जगद्गुरोः। विनाशं वाञ्छतः पापाः हतेनम
गरात्मजाः। पूज्यमानाः सुरैः सिद्धैः निभृतशवलवादिभिः। भस्मीकृतांस्तु तान्सर्वान्दृष्ट्वा सर्वं कपि
लघुनिमग्नः। जगाम परमं शोकं चिंतयामास किल्बिषं सर्वसंगपरित्यागे चित्तनिर्विषयेठतो
अधुकं जीवसंघानां कर्तुं मम विनाशनं। तस्य करणं नास्ति तस्मात्पापविनाशनं प्रायश्चित्तं
रिश्या मियं नस्थ हिर्निगयते। गत्वा शिवधुनीं तु यां सर्वपापविमोचनीं। गंगायत्र तपस्तेपे कपिला